

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
 ღვთაულის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი

548

1963 / 3

১৩৩৩
 ১৩৩৩

АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР
Институт грузинской литературы им. Руставели

Литературные разыскания

Сборник
трудов

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР
ТБИЛИСИ — 1963

548
1963 / 3

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი

ლიტერატურული ძივნა

შ რ მ ა თ ა
კ რ ე ბ უ ლ ი

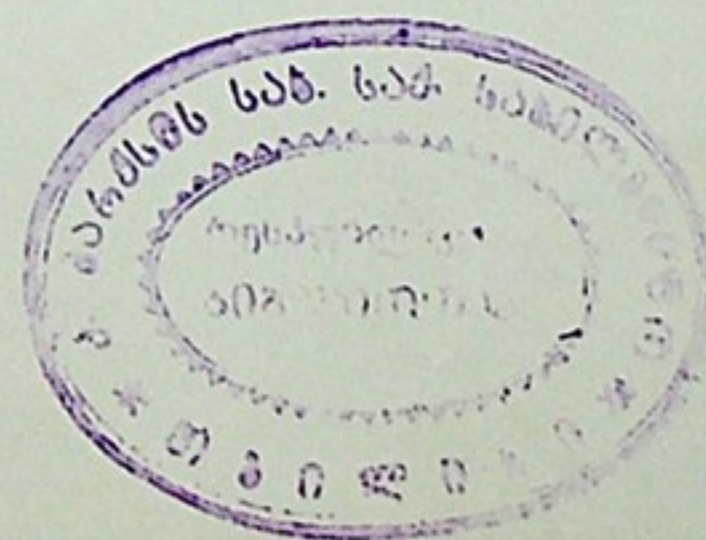
8816

სარედაქციო კოლეგია:

გიორგი ლეონიძე (პ./მგ. რედაქტორი)
გიორგი აბზიანიძე
ალექსანდრე ბარამიძე
მამია დუდუჩავა
მიხეილ ჩიქოვანი
სოლომონ ყუბანეიშვილი
გიორგი ციციშვილი
ჯონდო ბარდაველიძე (პ./მგ. მდივანი)

აკადემიკოსი კ. კეკელიძე

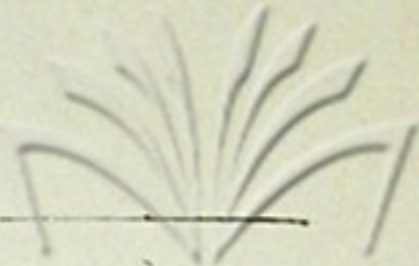

კორნელი კეკელიძე

მძიმეზე მძიმე დანაკლისი განიცადა ჩვენმა მეცნიერებამ. გარდაიცვალა კორნელი კეკელიძე — ახალი ქართული ფილოლოგიის მამამთავარი. ექვსი ათეული წლის მანძილზე კორნელი კეკელიძემ ძლიერი მხრებით ზიდა ქართული ფილოლოგიური მეცნიერების მძიმე ტვირთი და უძვირფასესი მემკვიდრეობა დაუტოვა ჩვენს მომავალ თაობებს.

კორნელი კეკელიძე იმ გამოჩენილ მეცნიერთა რიცხვს ეკუთვნის, რომლებმაც წმინდათა-წმინდა მოვალეობად მიიჩნიეს ახალი ქართული კულტურის აღორძინება. ივანე ჯავახიშვილი, პეტრე მელიქიშვილი, კორნელი კეკელიძე, აი, ის თავდადებული რაინდები, რომელთა ღვაწლი ფასდაუდებელია ქართული სამეცნიერო აზრის დიდებული კერის — უნივერსიტეტის დაარსებაში. თვითონ კორნელი კეკელიძე დღიდან უნივერსიტეტის დაარსებისა ხელმძღვანელობდა იმ მნიშვნელოვან უბანს, რომელსაც ძველი ქართული მწერლობა ეწოდება.

კორნელი სამსონის ძე კეკელიძე დაიბადა 1879 წლის 30 აპრილს, სოფელ ტობანიერში (ვანის რაიონი). იგი ჯერ სწავლობდა ქუთაისის სასულიერო სასწავლებელში, ხოლო მისი დამთავრების შემდეგ გადმოდის თბილისის სასულიერო სემინარიაში. კ. კეკელიძე სემინარიაშივე გამოირჩეოდა არაჩვეულებრივი შრომისმოყვარეობითა და ნიჭიერებით. ინტერესი სამშობლოს წარსულისადმი მას იმთავითვე გაეღვიძა და, როგორც თვითონვე აღნიშნავს, ამაში დიდი წვლილი მიუძღვის მის მასწავლებლებს პოლიევქტ კვიცარიძეს და ცნობილ ისტორიკოსს თედო ჟორდანიას. კორნელი კეკელიძემ წარმატებით დაასრულა სემინარია და ფიქრობდა სწავლის გაგრძელებას პეტერბურგში, სადაც ამ დროს უკვე არსებობდა ქართველოლოგთა შესანიშნავი სკოლა (ალ. ცაგარელი, ნ. მარი და სხვ.), მაგრამ ხელმოკლეობამ მას გზა გადაუღობა. 1900 წელს იგი „სახელმწიფო ხარჯით“ ჩაირიცხა სტუდენტად კიევის სასულიერო აკადემიაში. აქ გაიარა სერიოზული წვრთნა და აქვე მიიღო პირველი მეცნიერული ნათლობაც. ახალგაზრდა მკვლევარი საფუძვლიანად გაეცნო როგორც დასავლეთის, ისე აღმოსავლეთის ქრისტიან ხალხთა სულიერი კულტურის მონაპოვრებს და კარგად იგრძნო, თუ შესწავლის თვალსაზრისით რა მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდა მრავალსაუკუნოვანი ქართული კულტურა. სწორედ ამ წლებში გამოაქვეყნა ნ. მარმა თავისი წერილი „იერუსალიმსა და სინაზე მუშაობის წინასწარი ანგარიში“, რამაც ახალი ჰორიზონტები დაუსახა ქართველთმცოდნეობას. დასავლეთეუროპელ მეცნიერთათვის ამავე შრომით ამოიზარდა სრულიად უცნობი კულტურული სამყარო, რომელიც თავის წიაღში უძვირფასეს საუნჯეს ინახავდა. ამასთან დაკავშირებით შემდეგი სიტყვები წარმოთქვა ცნობილმა გერმანელმა მეცნიერმა, ბერლინის უნივერსიტეტის პროფესორმა ჰარნაკმა: „როგორც ირკვევა, უძველეს ხალხთა უდიდეს ბერძნულ-ქრისტიანულ ოჯახს ეკუთვნიან ქართველებიც. გამოჩნდებიან განა ჩვენში, გერმანიაში, ახალგაზრდა მეცნიერები, რომლებიც შესძლებენ შეისწავლონ ენა, მწერლობა და ისტო-

რია ამ ხალხის, რომელსაც თავისი ძველი კულტურით ძმური ნათესაობა ჰქონდა მვენთან, და გაგვაცნონ ახლოს მისი საუნჯე“.

ახალგაზრდა მეცნიერი კორნელი კეკელიძე სხვაგვარად ჭვრეტდა ქართული მეცნიერების მომავალს და ეროვნულ ძალებს ანიჭებდა გადამწყვეტ როლს. ასე იხსენებდა იგი შემდგომ ჰარნაკის ამ მოწოდებას: „ჩვენი მდიდარი კულტურის შესწავლა, ჰარნაკის აზრით, მხოლოდ გერმანელი მეცნიერებისაგან იყო მოსალოდნელი. მე კი ვფიქრობდი ჰერ კიდევ მაშინ, რომ ეს საქმე პირველ ყოვლისა უნდა თვით ქართველებმა იკისრონ; რომ თუ ვისმე შეუძლია ეს, პირველ რიგში ქართველ მეცნიერებს. ამისათვის საჭირო არაა, როგორც თეიმურაზ ბატონიშვილი სწერდა ერთხელ აკად. მ. ბროსეს, ევროპელებს ველოდოთ. ამ გარემოებამაც წარმართა ჩემი სამეცნიერო ინტერესები, მე განვიზრახე ჩემი წვლილიც შემეტანა ამ დიდ, თავისთავად საჭირო და აუცილებელ საქმეში“.

მართლაც, კორნელი კეკელიძემ კიევის სასულიერო აკადემიის კედლებშივე დაისახა მიზნად, რომ მზის სინათლეზე გამოეტანა ძველი ქართული მწერლობის უნიკალური ძეგლები და ამით თავისი წვლილი შემეტანა ჩვენი ხალხის ეროვნულ გამოღვიძებაში. მისი პირველი შრომაც ამ საკითხებს მიეძღვნა. 1904 წლიდან იგი სწავლობს მაშინდელ ქართულ სიძველეთსაცავებში გადარჩენილ ხელნაწერებს და უკვე 1908 წელს კიევის აკადემიის სამეცნიერო საბჭოს უდგენს სამაგისტრო დისერტაციას „ქართული ლიტურგიკული ძეგლები და მათი სამეცნიერო მნიშვნელობა“.

ცნობილი რუსი მეცნიერები ნ. პეტროვი, ა. დმიტრიევსკი და ა. გლაგოლევი აღფრთოვანებულ რეცენზიებს უძღვნიან ახალგაზრდა მკვლევრის ფუნდამენტალურ ნაშრომს და პირდაპირ აღიარებენ, რომ კორნელი კეკელიძის სახით წარმოგვიდგება დიდი ერუდიციითა და ნიჭით დაჯილდოებული მეცნიერი. ამავე წლებში კორნელი კეკელიძეს კიევის აკადემიამ შესთავაზა კათედრა, რაც ფრიად დიდი პატივი იყო ახალგაზრდა მეცნიერისათვის. მაგრამ, როგორც მოსალოდნელი იყო, მან უარი განაცხადა ამ საპატიო თანამდებობაზე. იგი აქ, თავისავე სამშობლოში, ახლოს თავის შესასწავლ ობიექტებთან არჩევდა მუშაობას და ფიქრობდა, რომ სწორედ ამ გზით იგი მეტ სარგებლობას მოუტანდა როგორც მეცნიერებას, ისე სამშობლოს.

კორნელი კეკელიძე პრაქტიკულ მოღვაწეობას აკადემიის დამთავრებისთანავე იწყებს. იგი 1905 წლიდან ასწავლიდა ჰერ ქუთაისში, შემდეგ თბილისის ეპარქიალურ სასწავლებელში. ხოლო 1916 წელს, უკვე სახელმძღვანელო მეცნიერი, ინიშნება თბილისის სასულიერო სემინარიის რექტორად. აღსანიშნავია, რომ ეს იყო პირველი შემთხვევა, როცა ქართველ პედაგოგს ნიშნავენ ამ თანამდებობაზე. მკვლევარი მეცნიერის მოღვაწეობა კიდევ უფრო გაიშალა საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდგომ. კორნელი კეკელიძე წლების მანძილზე მუშაობდა პასუხსაგებ სამეცნიერო-ადმინისტრაციულ თანამდებობებზე როგორც უნივერსიტეტში, ისე საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიაში; 10 წელი იყო ფილოლოგიური ფაკულტეტის დეკანი, 5 წელი მუშაობდა უნივერსიტეტის პრორექტორად, ხოლო წლების მანძილზე ხელმძღვანელობდა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტს. იგი იყო საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პირველი შემადგენლობის აკადემიკოსი და საქართველოს სსრ მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწე. კორნელი კეკელიძე უკანასკნელ დღემდე ხელმძღვანელობდა ძველი ქართული ლიტერატურის კათედრას და დიდ მუშაობას ეწეოდა ახალგაზრდა კადრების მომზადების საქმეში.

მაგრამ კორნელი კეკელიძის უპირველესი მოწოდება მაინც მეცნიერული მუშაობა იყო და იგი პრაქტიკულ მოღვაწეობასთან ერთად განსაკუთრებით დიდ დროს უთმობდა კვლევა-ძიებას. არაჩვეულებრივად დიდი ერუდიცია, განსაცვიფრებელი

მეცნიერული ალღო და თავისი საქმისადმი თითქმის ფანატიზმამდე ასული სიყვარული აძლევდა მას საშუალებას, რომ წინასწარ ეგრძნო და გადაეწყვიტა ურთულესი პრობლემები. იშვიათია ისეთი დარგი ჩვენი წარსული კულტურის სფეროდან, რომელსაც არ შეხებოდეს იგი და ღრმა კვალი არ გაეელოს. შესანიშნავ ტექსტოლოგს გამოქვეყნებული აქვს ძველი მწერლობის ძვირფასი ძეგლები, მახვილი დაკვირვებები მოეპოვება ძველი ქართული ენის თავისებურებებზე, საინტერესო მოსაზრებები აქვს გამოთქმული ქართული სამართლის საკითხებზე და ამასთან რამდენიმე ურთულესი ტერმინი გახსნილი და ამოშიფრული. კორნელი კეკელიძე ამავე დროს შესანიშნავი ისტორიკოსია. მან ფუნდამენტური შრომები მიუძღვნა ძველ ქართულ მატრიანებს, მათი წყაროების საკითხებს და პრაქტიკულადაც შეეცადა შუქი მოეფინა უძველესი საისტორიო ძეგლებისათვის. საკმარისია აღინიშნოს მეცნიერის ღვაწლი თამარის ბრწყინვალე, მაგრამ ჩვენამდე ძლიერ დამახინჯებული ისტორიის („ისტორია და აზმანი შარავანდედთანი...“) აღდგენა-გამოცემის საქმეში. ეს არის ისტორიულ-ფილოლოგიური კვლევის იშვიათი ნიმუში. აღნიშნული ტექსტის აღდგენით მკვლევარმა დიდი სამსახური გაუწია ქართულ ისტორიულ მეცნიერებას. ეს უძნელესი ტექსტი მან ამავე დროს თარგმნა და ხელმისაწვდომი გახადა რუსი და დასავლეთეუროპელი ისტორიკოსებისთვისაც. კორნელი კეკელიძის, როგორც ისტორიკოსის, დასახასიათებლად საკმარისია დავასახელოთ მისი ისეთი საყურადღებო ნაშრომები, როგორიც არის: „ქართული ერა და ეორტალოგიური წელიწადი“, „ლეონტი მროველის ლიტერატურული წყაროები“, „ვახტანგ გორგასალის ისტორიკოსი და მისი ისტორია“, „ხალხთა კლასიფიკაციისა და გეოგრაფიული განრიგების საკითხები ძველ ქართულ მწერლობაში“ და ა. შ.

აკადემიკოსი კორნელი კეკელიძე, როგორც გამოჩენილი მეცნიერი და მკვლევარი, ჩვენ ძირითადად წარმოგვიდგება იმ დარგში, რომელსაც ეწოდება ძველი ქართული მწერლობის ისტორია.

კორნელი კეკელიძე როცა სამეცნიერო ასპარეზზე გამოვიდა, ძველი ქართული მწერლობის შესწავლის საკითხები მხოლოდ ჩანასახ მდგომარეობაში იმყოფებოდა. ამის გამო, მართებულად შენიშნავდა 1889 წელს გამოჩენილი ქართველი პროფესორი ალექსანდრე ცაგარელი: „ქართული ლიტერატურის ისტორიის დამუშავება ახლა იმყოფება, ასე ვთქვათ ბიბლიოგრაფიულს, ანუ სტატისტიკურ პერიოდში“. ამას ემატებოდა შემდეგი, ერთი შეხედვით, საკვირველი ფაქტი. იმავე ალექსანდრე ცაგარელის, ნიკო მარისა და ივანე ჯავახიშვილის წყალობით მიმდინარე საუკუნის დასაწყისისათვის შედარებით უკეთ იყო მოგვარებული საზღვარგარეთული ძველი ქართული სამწერლობო კერების (ათონის, იერუსალიმის, სინას მთის) ქართული ხელნაწერი კოლექციების აღრიცხვა და აღწერილობა, ვიდრე საქართველოსა და რუსეთის სიძველეთსაცავების ფონდებისა (ალ. ბარამიძე).

ძველი ქართული მწერლობის მკვლევარს ძნელი გზით მოუხდებოდა წინსვლა. მაგრამ კორნელი კეკელიძეს სრულიად არ აშინებდა ასეთი ვითარება. განმაცვიფრებელი ენერგიით შეუდგა იგი საშვილიშვილო საქმეს — ძველი ქართული მწერლობის მთლიანი კურსის შედგენას.

პირველ რიგში აუცილებელი იყო ძველი ქართული მწერლობის ზღვა მასალის მოწესრიგება, კატალოგიზაცია და ერთ სისტემაში მოყვანა. სწორედ ამით დაიწყო ახალგაზრდა მეცნიერმა თავისი საქმიანობა. მისი პირველი, მაგრამ ფუნდამენტური შრომა, რომელიც მან სამაგისტროდ წარადგინა, ასეთი ხასიათისაა და ყურადღებას იპყრობს უხვი მასალის გამოყენებით. ემპირიულ კვლევასთან ერთად ამავე ნაშრომში უკვე კარგად მოჩანდა მეცნიერული ალღო და სწრაფვა განმაზოგადებელი დას-

კვებისაკენ. ცნობილმა რუსმა მეცნიერმა, პროფ. დმიტრიევსკიმ თავმოყრილი მასალის სიუხვისა და მაღალ მეცნიერულ თვისებათა გამო ამ ნაშრომს ჭეშმარიტად მონუმენტური უწოდა და სასულიერო მწერლობის დარგში ძვირფას განძად აღიარა.

აღწერა-კატალოგიზაციასთან ერთად კორნელი კეკელიძე ბეჭდური გზით აქვეყნებდა სრულიად უცნობ უნიკალურ ძეგლებს და პარალელურად მუშაობდა ძველი ქართული მწერლობის ბნელით მოცული საკითხების მონოგრაფიულ შესწავლაზე.

კ. კეკელიძე იმ პიონერთაგანია, რომელმაც ქართული მწერლობის ძეგლთა შესწავლას წარუმატებლად გამოკვლევები, რომლებშიც გარკვეულია ძველ-ქართული ქრისტიანული მწერლობის აღმოცენების პირობები. მანვე მართებულად განსაზღვრა ამ მწერლობის განვითარების ძირითადი პერიოდები. კ. კეკელიძის მრავალფეროვან შრომებში დეტალურადაა შესწავლილი ის კულტურულ-ლიტერატურული საგანმანათლებლო კერები, რომლებმაც ესოდენ შეუწყვეს ხელი ქართული სამწერლო კულტურის ყოველმხრივ გაფურჩქვნას და აღორძინებას. კორნელი კეკელიძემ ყველას დაანახა, რომ ქართული მასალების, დიდძალ ხელნაწერთა კოლექციების შესწავლის გარეშე შეუძლებელი იყო მსოფლიო ქრისტიანული მწერლობის მრავალფეროვანი სურათის აღდგენა. ამის გამო მკვლევარი არა ერთხელ შენიშნავდა, რომ „არცერთ ნაშრომს, რომელიც კი ძველი საქრისტიანო-საეკლესიო მწერლობის ამა თუ იმ საკითხების შესწავლას ეძღვნება, სათანადო საკითხის ყოველმხრივად გაშუქებისა და გამოკვლევის თვალსაზრისით არ შეიძლება ჰქონდეს სამეცნიერო პრეტენზია ქართული ხელნაწერი საგანძურებით შემონახული ცნობების გარეშე“. ამიტომ იყო, რომ კორნელი კეკელიძემ დიდი ენერგია და დრო შესწირა საქართველოში დაცულ ხელნაწერთა აღწერას, სისტემაში მოყვანას. მისი გამოკვლევები მუდამ ეყრდნობოდა პირველწყაროთა კრიტიკულ შესწავლას. საკმარისია აღინიშნოს შესანიშნავი გამოცემები უძვირფასესი ძეგლებისა „იერუსალიმის განჩინება“ და „ძველი ქართული არქიერატიკონი“, რომელთა გამოსვლამ დიდი გამოსმაურება გამოიწვია მაშინდელ სამეცნიერო წრეებში.

„იერუსალიმის განჩინება“ («Иерусалимский канонарь») უნიკალური ძეგლია ძველი ქრისტიანული კულტურისა და პალესტინის ისტორიის შესასწავლად. ამ ძეგლის გამოცემას და მასზე დართულ გამოკვლევას მაღალი შეფასება მისცეს ცნობილმა მეცნიერებმა პ. პეტერსმა, ი. კარაბინოვმა, ნ. მარმა და სხვ. საგულისხმოა ნ. მარის სიტყვები, რომ იმ ქვეყანაში, სადაც ასეთი მეცნიერები მოღვაწეობენ, იგრძნობა უნივერსიტეტის დაარსების აუცილებლობა. «В городе, где основание университета считается несовершенным в виду предполагаемой незрелости туземного общества, появляется книга, составленная туземцем, которая особенно живо заставляет сожалеть об отсутствии там университета. Задуман труд, серьезный по отвлеченности темы и по важности новооткрытого текста, проникнутый искренним стремлением к строго научной трактовке предмета и выполненный автором, хорошо ориентированным как в специальной литературе, так и в разнообразных источниках, дающих ему возможность искусно разъяснять и комментировать трудные места текста; в труде попутно сделаны существенные поправки к принятым в использованных работах утверждениям».

საგულისხმოა, რომ ნ. მარი შემდეგაც აღფრთოვანებით ხვდებოდა ახალგაზრდა მეცნიერის გამოკვლევებს და ყოველმხრივ უწყობდა ხელს სამეცნიერო მუშაობაში. ნ. მარის რეკომენდაციით მიენდო კ. კეკელიძეს ისეთი საპასუხისმგებლო სერიის გამოცემა, როგორიცაა „წმიდათა ცხოვრების“ ქართული ტექსტები (1918 წელს გამოვიდა ამ სერიის პირველი გამოცემა „კიმენის“ სახელწოდებით).

კორნელი კეკელიძის პირველ გაბედულ ნაბიჯებს გამოეხმაურა მისი ერთ-ერთი შთაბეჭდილებელი და მასწავლებელი ისტორიკოსი თედო ჟორდანიძე. „მივიღე ძვირფასი საჩუქარი — წერდა იგი თავის მოწაფეს — თქვენი ახალი წიგნი «Иерусалимский канонарь». თვალი გადავაგლე და მადლობა შევსწირე ღმერთს, რომელმაც აღმისრულა მე ჩემი წადილი: როგორც იყო, ამ ბოლო ჟამს მოგვივლინა ქართველებს გამჭრიახი, საქმიანი და მცოდნე გამომადიებელი ქართული ხელნაწერების... თქვენი მეცადინეობა, ახალგაზრდობა, ხიჭი, ცოდნა, სიყვარული მეცნიერებისადმი ჭეშმარიტს, უმწიკვლო შუქს მოჰფენს ჩვენს ისტორიას“.

რაც უფრო უღრმავდებოდა მეცნიერი ქართულ მასალებს, მით უფრო ნათელი ხდებოდა მისთვის, რომ ამ მასალებზე დაყრდნობით შესაძლო იყო არა მარტო ქართული აზროვნების ისტორიის შესწავლა, არამედ მეზობელ ხალხთა ზოგი ბნელით მოცული საკითხის ამოშიფრვაც. კორნელი კეკელიძე ფართო თვალსაზრისით იკვლევდა ამ მასალებს; მისი აზრით, ქართულ ლიტერატურას მტკიცე, განუყრელი კავშირი ჰქონდა წინააზიის და დასავლეთის ხალხთა ლიტერატურასთან, სახელდობრ სპარსულთან, სომხურთან, სირიულთან, არაბულთან, ბერძნულთან, რუსულთან და (დასავლეთ) ევროპულთან. ამიტომ მან შემოგვინახა უძველესი პერიოდის თარგმანებში ისეთი ძეგლები, რომელთა ორიგინალი დროთა მსვლელობაში დაკარგულა და საძიებელი გამხდარა.

ქართული ხელნაწერების გამოყენებით კ. კეკელიძემ გაარკვია ბერძნული ლიტერატურის ბიზანტიური პერიოდის რამდენიმე მნიშვნელოვანი პრობლემა და ამითაც ნათელჰყო ქართული მასალების სერიოზული მნიშვნელობა მსოფლიო მეცნიერებისათვის.

კორნელი კეკელიძის ღვაწლის აღნუსხვის დროს ხშირად ახსენებენ გამოკვლევას, რომელიც ჰერ კიდევ ახალგაზრდობაში შექმნა. ეს არის მისი ცნობილი ნაშრომი, «Симеон Метафраст по грузинским источникам». ამ შრომასთან ერთად კორნელი კეკელიძემ გამოაქვეყნა ქართულ ხელნაწერებში აღმოჩენილი ეფრემ მცირის „მოსახსენებელი“, რომელიც საშუალებას იძლევა დავადგინოთ ბიზანტიური პერიოდის დიდი მოღვაწის, მსოფლიო ლიტერატურის მეტად მნიშვნელოვანი წარმომადგენლის სვიმეონ მეტაფრასტის მოღვაწეობის გარემოებანი. ირკვევა, თუ რა უნდა ვიგულისხმოთ სვიმეონის კუთვნილებად. როგორც ცნობილია, სვიმეონმა გადაამეტაფრასა სექტემბერ-იანვრის თვეების ჰაგიოგრაფიული ძეგლები, მაგრამ არ ჩანდა, თუ ვინ განაგრცო სხვა თვეების წმინდათა ცხოვრებანი. კ. კეკელიძეს წილად ხვდა აღმოეჩინა სვიმეონის საქმეთა გამგრძელებელი — მწერალი. ქართულ მასალებში აღმოჩნდა მანამდე უცნობი მწერლის იოანე ქსიფილინოსის ანდერძი, რომლითაც ნათელი გახდა ერთ-ერთი ბუნდოვანი მონაკვეთი ბიზანტიური მწერლობისა, იოანე ქსიფილინოსს ჩაუტარებია მეტად შრომატევადი სამუშაო და ბოლომდე მიუყვანია „წმიდათა ცხოვრების“ რედაქციათა გადამუშავების საქმე. საგულისხმოა ის ფაქტიც — დასძენდა ამის გამო მკვლევარი — რომ ქსიფილინოსის შრომა, რომელიც ბერძნულ ენაზე არ შემონახულა, ქართულად მთლიანად არის დაცული. ასე რომ, შესაძლებელი გახდა საშუალო საუკუნეთა ბიზანტიური მწერლობის ერთ-ერთი მსხვილი ხარვეზის ამოვსება.

ცნობილია ის დიდი გამოხმაურება, რომელიც კ. კეკელიძის ამ შრომამ გამოიწვია. აკადემიკოსმა ლატიშევმა „დიდი აღმოჩენა“ უწოდა გამოკვლევას და აღფრთოვანებული რეცენზიაც მიუძღვნა. უკვე ამ დროს კ. კეკელიძის შრომებმა ფართო აღიარება ჰპოვა სამეცნიერო წრეებში და მათი ავტორი ქრისტიანული კულტურისა და მწერლობის საიმედო მკვლევრად მიიჩნიეს. ამიტომ ნ. მარის წარდგინება ასე, ერთ-

ხმად მოიწონა 1915 წელს რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიამ და კ. კეკელიძეს და-
ევალა ქართული ჰაგიოგრაფიული ტექსტების სისტემატური გამოცემა. ამასთან და-
კავშირებით საგულისხმოა ნ. მარის შემდეგი სიტყვები:

«Когда речь зашла об исполнителе предначертанной серии, не мог-
ло быть двух мнений и все остановились на том, что для этого пред-
приятня должен быть привлечен К. С. Кекелидзе. Кроме основательной
подготовки, сотрудничество его делали неизбежным и его последние
работы, помещавшиеся в «Христианском Востоке» и в „Bibliotheca
Armeno-Georgica“ по грузинской агиографической литературе. В них
сказывается уже опытный агиолог, прекрасно знающий, с одной сторо-
ны, родную литературу и научные запросы по житейным памятникам,
с другой — усвоивший в совершенстве всю теорию грузинского языка,
необходимую для ученого издателя древнегрузинских текстов». როგორც
მოხსენებული იყო, კ. კეკელიძე დიდი ენთუზიაზმით შეხვდა ამ წინადადებას:
«что касается столь лестного для меня предложения взять на себя из-
дание грузинского текста Жития святых, то предложение это совпало
с заветною моею мечтою». მანვე შეადგინა გამოცემათა ამ სერიის გეგმაც.

გამოცემა უნდა გაყოფილიყო სამ ნაწილად: პირველ ნაწილში შევიდოდა ე. წ.
მარტივი, კიმენური ტექსტები, მეორეში მეტაფრასული ხასიათის ცხოვრებანი, ხოლო
მესამე ნაწილში დაიბეჭდებოდა ქართველ წმინდანთა ცხოვრებანი. ამ დიდი მასშტა-
ბის წამოწყებას, როგორც აღვნიშნეთ, ფაქტიურად 1918 წელს ჩაეყარა საფუძველი,
როცა გამოვიდა პირველი ტომი კიმენური ტექსტისა.

ისევე როგორც წინა შრომებმა, ამ გამოცემამაც მსწრაფლ მიიპყრო მეცნიერთა
ფართო წრეების ყურადღება. ცნობილმა ორიენტალისტმა და ჰაგიოლოგმა პეტერსმა
დადებითი რეცენზია უძღვნა წიგნს და ამასთან დაიწყო ნაწილ-ნაწილ თარგმანი ლა-
თინურ ენაზე კ. კეკელიძის მიერ გამოცემული უნიკალური ძეგლებისა.

აღსანიშნავია, რომ კ. კეკელიძის შესანიშნავმა გამოკვლევებმა, რომლებიც ამ
წლებში ქვეყნდებოდა ქართულ, რუსულ, უცხოურ ენებზე და ქართული ტექსტების
მეცნიერულმა გამოცემებმა დიდად შეუწყვეს ხელი იმ დაინტერესებას, რასაც იჩენენ
რუსი და უცხოელი მეცნიერები ქართული კულტურისადმი.

მასალის შერჩევისას კ. კეკელიძეს ტექსტების მხოლოდ ფილოლოგიური მხარე
არ აინტერესებდა. მისი მიზანი იყო გამოეცა ცხოვრება-მარტვილობანი იმ წმინდა-
ნებისა, რომელნიც ჰაგიოგრაფიაში ცნობილნი არ არიან, ან ისეთებისა, რომლებიც,
თუმცა არიან ცნობილნი, მაგრამ არ გვქონდა მათი ცხოვრების აღწერა და, დასას-
რულ, ისეთი ტექსტები, რომლებიც ქართულად განსხვავებული რედაქციით არსე-
ბობენ.

კ. კეკელიძე დაბეჭდვით ამტკიცებდა, რომ ყოველგვარი ლიტერატურულ-
ისტორიული საკითხის გადაჭრა შეიძლება მხოლოდ მას შემდეგ, როდესაც ვეყრდნო-
ბით მეცნიერულად დადგენილ საიმედო ტექსტებსო. იგი შენიშნავდა ერთ თავის წე-
რილში, რომ „სადაო არაა, ძველი ტექსტების გამოცემისას დიდი სიფრთხილეა სა-
ჭირო. საქმე ისაა, რომ არასწორად წაკითხული და გაგებული ტექსტის საფუძველ-
ზე ხშირად ყალბი და შეუწყნარებელი დასკვნები კეთდება და უნიადაგო თეორიები
ითხზება ამა თუ იმ საკითხის შესახებ“. ქართული ენის ღრმა, მეცნიერული ცოდნა,
დიდი ფილოლოგიური ერუდიცია, განსაკუთრებული დაკვირვების უნარი და დიდი
შრომისმოყვარეობა იყო ის საწინდარი, რომლის გამოც მის მიერ გამოცემული ტექს-
ტები უეჭველ ნდობას იმსახურებენ.

ბერძნულიდან ნათარგმნ ქართულ ძეგლებს კ. კეკელიძემ უძღვნა საგანგებო გამოკვლევები, რომლებითაც ნათელჰყო არა მარტო ქართული, არამედ ბიზანტიური კულტურის მრავალი ბუნდოვანი საკითხი. საკმარისია აღინიშნოს, რომ კ. კეკელიძის შრომების შედეგად მეცნიერება გამდიდრდა მასალებით, მსოფლიოში ისეთ ცნობილ პიროვნებათა შესახებ, როგორიცაა სვიმონ ლოლოთეტი, იოანე ქსიფილინოსი, იოანე დამასკელი, პეტრე კაპადოკიელი, სვიმონ მესვეტე, ტიმოთე ანტიოქელი, საბა პალესტინელი, პეტრე იერუსალიმელი, მიტროფანე სმირნელი და მრავალი სხვ. ამასთან, როგორც აღვნიშნეთ, კ. კეკელიძის დიდი დამსახურებაა მსოფლიო მეცნიერების წინაშე ისიც, რომ მან ერთ-ერთმა პირველთაგანმა მიაქცია ყურადღება იმ გარემოებას, რომ ძველ ქართულ მწერლობას თარგმანების სახით შეუნახავს მსოფლიო მნიშვნელობის ბევრი ძეგლი, რომელთა დედნები ამჟამად დაკარგულად ითვლება. კ. კეკელიძის საოცრად შრომატევადი გამოკვლევა „უცხო ავტორები ძველ-ქართულ ლიტერატურაში“ არის ენციკლოპედიური ხასიათის ნაშრომი, რომელიც როგორც სამაგიდო წიგნი და გზამკვლევი დასჭირდება ყველას, ვინც კი დაინტერესდება ქრისტიანული კულტურის კვლევის საკითხებით.

კ. კეკელიძე პრინციპულად აყენებდა საკითხს. ძველი ქართული კულტურის საკითხების კვლევის დროს არ უნდა შემოვიფარგლოთ მხოლოდ და მხოლოდ ქართული ორიგინალური თხზულებებით. ძველი კულტურის საერთო სურათისა და ხასიათის დასადგენად დიდი ყურადღება უნდა დაეთმოს ნათარგმნ ლიტერატურასაც, რადგან ეს უკანასკნელი ერთგვარი ბარომეტრია კულტურული დონის დასადგენად. კ. კეკელიძეს ნათარგმნი ლიტერატურა ეროვნული მწერლობის ისტორიის ორგანულ ნაწილად მიაჩნდა: „ქართველი ხალხი არასოდეს არ ყოფილა კულტურულად შემოზღუდული; ის ყოველთვის კურსში იყო იმ მსოფლიო მნიშვნელობის პრობლემებისა, რომელნიც ამა თუ იმ დროს აღელვებდნენ კაცობრიობას“. როგორც ერთ შესანიშნავ გამოკვლევაში („მთარგმნელობითი მეთოდი ძველ-ქართულ ლიტერატურაში...“). ნაჩვენები აქვს, თარგმანის ეს პროცესი მექანიკური არასოდეს არ ყოფილა. ქართველი ხალხი შემოქმედებითად ითვისებდა ყოველივე საუკეთესოს, არჩევდა იმ თხზულებებს, რომლებიც უფრო ახლოს იდგა მის სულიერ მოთხოვნილებებთან. კ. კეკელიძის სიტყვით „ნათარგმნი თხზულებები შემთხვევით და უმიზეზოდ როდი ჩნდებიან ამა თუ იმ ლიტერატურაში, ისინი გამოწვეულნი არიან იმ სოციალური და კულტურულ-ისტორიული მოთხოვნილებებით, რომელთაც აყენებს აზროვნების ადგილობრივი მიმდინარეობა. ითარგმნება ის, რასაც თხოულობს არსებითი, ყოველდღიური საჭიროება, ითარგმნება უცხო მასალა, ხოლო შერჩევას აწარმოებს, თარგმნის და ითვისებს ეროვნული სპეციფიკა... ასე რომ, თუ ქართველები თარგმნიდნენ ამა თუ იმ თხზულებას, ეს იმიტომ, რომ იმაში ხედავდნენ და პოულობდნენ პასუხს მათთვის საჭირობოროტო და სასიცოცხლო საკითხებზე“.

აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ კ. კეკელიძის გამოკვლევათა შემდგომ ნათელი გახდა თავისებური მეთოდი, რომლითაც ხელმძღვანელობდნენ ძველი ქართველი მთარგმნელები. ეს იყო ე. წ. თავისუფალი თარგმანის ტრადიცია ანუ ეფრემ მცირის სიტყვით რომ ვთქვათ მეთოდი „შემატება-კლებისა“. ქართველი მთარგმნელები ეროვნულ სულს ანიჭებდნენ უცხო სამყაროდან წამოსულ თხზულებებს.

ძველი ქართული და კერძოდ, სასულიერო მწერლობის ფართო თვალსაზრისით კვლევაში კ. კეკელიძე ერთ-ერთი პირველთაგანი მიიყვანა იმის აღიარებამდე, რომ სხვა ქვეყნებთან კულტურული ურთიერთობა ცალმხრივი არ ყოფილა. რომ მაგალითად, ქართულ-ბიზანტიური კულტურული თანამშრომლობა საურთიერთო იყო და ქართველებსაც შეუტანიათ თავიანთი წვლილი ბიზანტიურ ლიტერატურაში. საკმა-

რისია აქ გავიხსენოთ ექვთიმე ათონელი, რომელსაც ბერძნულ ენაზე შეუქმნია ორიგინალური თხზულებები, ანდა ამავე მწერლის განუზომელი ღვაწლი „სიბრძნე ბალავარისა“ და „აბუკურას“ ბერძნულად თარგმნის საქმეში. ქართულიდან ბერძნულად თარგმნილი „სიბრძნე ბალავარისა“ მსოფლიო ლიტერატურის კუთვნილება გახდა.

ფასდაუდებელია აკად. კორნელი კეკელიძის ღვაწლი ქართული ორიგინალური სასულიერო მწერლობის შესწავლის სფეროში. თავისი ბრწყინვალე გამოკვლევებით მან საფუძვლიანად ნათელყო, რომ სასულიერო მწერლობა საუკუნეთა მანძილზე (მე-5, მე-11) იყო ერთადერთი სფერო, რომელშიც წერილობით ფორმდებოდა ქართველი ხალხის ფიქრი და ზრახვა, რომ სასულიერო მწერლობაში დაისვა ყველა ის ძირითადი საკითხი, რომელიც აუცილებელი იყო ეროვნული თვალსაზრისის შემუშავებისათვისა და ძლიერი სახელმწიფოს მშენებლობისათვის.

კორნელი კეკელიძის მოღვაწეობაში სრულიად ახალი ეტაპი დაიწყო საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, როდესაც იგი თავის დიდ სამეცნიერო მუშაობას უკავშირებს ახლად დაარსებულ ქართულ უნივერსიტეტს და სათავეში უდგება ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის კათედრას. კვლევით მუშაობასთან ერთად გამოჩენილი მეცნიერი დიდი გულისყურით ეპყრობოდა ახალგაზრდა კადრების აღზრდას და, შეიძლება პირდაპირ ითქვას, იგი არის უპირველესი მოძღვარი და მასწავლებელი ამ დარგში მომუშავე მეცნიერებისა, რომლებიც დღეს ემსახურებიან ქართული კულტურის ჰეროვნად შესწავლას.

უნივერსიტეტის დაარსების რამდენიმე წლის შემდეგ გამოდის კორნელი კეკელიძის ფუნდამენტალური შრომები — ქართული ლიტერატურის ისტორიის პირველი და მეორე ტომები. ეს იყო ჩვენი მეცნიერების დიდი მონაპოვარი. აღნიშნულ ტომებში კორნელი კეკელიძემ თავი მოუყარა მის მიერვე გაწეული კვლევა-ძიების შედეგებს და შექმნა ძველი ქართული ლიტერატურის ერთი მთლიანი კურსი. თუ მანამდე კორნელი კეკელიძე გვევლინებოდა როგორც ძველ-ქართული ძეგლების აღწერა-მოწესრიგების ინიციატორი, აღნიშნული ტომების გამოსვლით იგი საფუძველს უყრის სრულიად ახალ ეტაპს ქართული მწერლობის შესწავლის საქმეში. კერძოდ, საქმე ეხება მეცნიერების სფეროების გაფართოებას და ფილოლოგიურ კვლევასთან ერთად განმაზოგადებელი სახის მონოგრაფიების დამუშავებას. ამ ტომების გამოსვლამ ნათელი გახადა ისიც, რომ კორნელი კეკელიძე არის არა მარტო სასულიერო მწერლობის, არამედ ძველი ქართული საერო მწერლობის უბადლო მცოდნე. კ. კეკელიძე წლების მანძილზე ხეწდა და ამუშავებდა, ახალი მასალებით ავსებდა თავისი „ქართული ლიტერატურის ისტორიის“ ფუძემდებელ ტომებს.

სასულიერო მწერლობა რამდენიმე ძირითად დარგს მოიცავს, რომელთა შორის განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს „წმიდათა ცხოვრებას“ ანუ ჰაგიოგრაფიას. ჰაგიოგრაფიულ თხზულებათა მიზანდასახულობის თავისებურებათა გამო მწერლობის ეს ჟანრი ბევრად უფრო მძლავრად ავლენდა მათი ავტორების მხატვრულ მიდრეკილებებს, — ამიტომ ჰაგიოგრაფიული თხზულებანი ყველაზე უფრო განეკუთვნებიან მხატვრული ლიტერატურის სფეროს (ჰიმნოგრაფიასთან ერთად). კორნელი კეკელიძე, მართლაც, ჰაგიოგრაფიულ თხზულებათა კვლევისას არასოდეს არ იფარგლებოდა მხოლოდ ისტორიულ-ფილოლოგიური ინტერესებით და მხატვრულ-ლიტერატურული კუთხითაც განიხილავდა ქართულ ორიგინალურ თხზულებებს. ასეთი ტიპის უამრავ ნაშრომთა შორის საკმარისია დასახელებულ იქნას ბრწყინვალე მონოგრაფია: „აღრინდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა“. 1. იოანე საბანისძე, 2. ბასილ ზარზმელი (1935 წ.). კ. კეკელიძე განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობდა ამ ტიპის ძეგლთა შორის მხატვრული ნაკადის გამოწვლილვას, რასაც შესაფერ ახსნას აძ-

ლევდა ქართული მხატვრული აზროვნების განვითარების პროცესში. ასევე განსაკუთრებული ინტერესით სწავლობდა გამოჩენილი მეცნიერი მდიდარ ქართულ ჰიმნოგრაფიულ მემკვიდრეობას. მან გაარკვია ჰიმნოგრაფიაში ხმარებული მრავალი საცილობელი ტერმინი, დაადგინა ქართული სასულიერო პოეზიის ხასიათი და განვითარების გზები.

კორნელი კეკელიძემ საინტერესო გამოკვლევები უძღვნა ისეთ საკვანძო საკითხებს, როგორიცაა ქართული ანბანის წარმოშობის პრობლემა, ქართული მწერლობის საწყისებსა და აღმოცენების პირობებს, ქრისტიანობის გავრცელების პირველ ნაბიჯებსა და ა. შ. კ. კეკელიძის ერთ-ერთ შრომაში „ქართველთა მოქცევის მთავარი ისტორიულ-ქრონოლოგიური საკითხები“, აღდგენილია ქართული კულტურის ის მნიშვნელოვანი მონაკვეთი, როცა ფეხს იდგამდა იმ დროისათვის პროგრესული ქრისტიანული იდეოლოგია. საგულისხმოა, რომ ამ შრომას მრავალი რეცენზია მიეძღვნა უცხოურ პრესაში და მთლიანად ითარგმნა გერმანულ ენაზე.

თუ სასულიერო მწერლობის ერთიანი კურსის შედგენის დროს კორნელი კეკელიძე უპირატესად საკუთარი კვლევა-ძიების შედეგებს ეყრდნობოდა, ეს მთლიანად არ ითქმის საერო მწერლობის შესახებაც. აქ მას შედარებით უკეთესი ვითარება დაუხვდა. პლ. იოსელიანის, ალ. ხახანაშვილის, ნ. მარის, მ. ჯანაშვილის და სხვათა ცალკეულ შრომებში გაშუქებული იყო საერო მწერლობის რიგი საკითხი. მაგრამ ნამდვილად მეცნიერული და განმაზოგადებელი კურსის შექმნის პატივი მაინც კორნელი კეკელიძეს ეკუთვნის.

კორნელი კეკელიძე წლების მანძილზე იკვლევდა ქართული სასულიერო და საერო მწერლობის ურთიერთმიმართების პრობლემას. მან ერთმა პირველთაგანმა დამაპყრებლად გაარკვია, რომ არ შეიძლება ამ ორ სხვადასხვა მიმდინარეობას შორის გაუვალე უფსკრულის დადება, როგორც ამას სჩადის ზოგი მკვლევარი.

სასულიერო მწერლობამ შესაფერი ნიადაგი შეუქმნა საერო მწერლობას, დაამუშავა მხატვრული ფორმები და სიუჟეტები, რომლებიც შემდგომ თავისებურად გადამუშავდა საერო მწერლობაში. დასასრულ, სასულიერო მწერლობაში დაიხვეწა ბრწყინვალე სალიტერატურო ენა, რომელმაც შემდეგ მოგვცა მსოფლიო მნიშვნელობის ლიტერატურული ძეგლები. სასულიერო და საერო მწერლობის ურთიერთობა არ იყო უმტკივნეულო პროცესი, მაგრამ, კ. კეკელიძის აზრით, ჭეშმარიტი მკვლევარის ამოცანაა დაინახოს არა მარტო წინააღმდეგობანი, არამედ ის ძირითადი მარცვალი, რაც სასულიერო მწერლობამ უანდერძა საერო ლიტერატურას.

კორნელი კეკელიძემ მრავალზე მრავალი შრომა უძღვნა ქართულ კლასიკურ მწერლობასა და მის უმთავრეს წარმომადგენლებს: შოთა რუსთაველს, მოსე ხონელს, სარგის თმოგველს, შავთელსა და ჩახრუხაძეს. განსაკუთრებით საყურადღებოა ამ მხრივ მისი შრომები შოთა რუსთაველსა და მოსე ხონელზე. საკმარისია აქ დავასახელოთ ზოგი მისი რუსთველოლოგიური შრომის მხოლოდ სათაური, რომ წარმოდგენა შეგვექმნას თუ რა ფართო საკითხების წრე აინტერესებდა მკვლევარს: 1. პერსონალური ალევორიები ვეფხისტყაოსანში: ნესტან-ტარიელი და თამარ-სოსლანი, თინათინი და თამარი, 2. ზაზასეული ხელნაწერი ვეფხისტყაოსნისა, 3. ვეფხისტყაოსნის პირველი გამოცემა, 4. რუსთაველის სადაურობის და სახელისათვის, 5. რუსთაველი და აღმოსავლური რენესანსი და ა. შ.

კ. კეკელიძე თავის შრომებში აყენებდა დებულებას, რომ რუსთაველი ქართული აღორძინების პირმოთა და „ვეფხისტყაოსანი“ გამსჭვალულია მაღალი ჰუმანისტური მსოფლშეგრძნებით: „საქართველოში ჯერ კიდევ მე-12 საუკუნეში იწყება ის მოძრაობა, რამაც შემდეგ დასავლეთ ევროპაში წარმოშვა ეგრეთწოდებული რენესანსი.

ევროპული აღორძინების ეპოქის მოღვაწეებთან შედარებით რუსთაველმა რამდენიმე საუკუნით ადრე ფართოდ და დიდი სიძლიერით გამოხატა ის ჰუმანისტური იდეები, რითაც იგი ენათესავება ევროპის რენესანსის საუკეთესო წარმომადგენლებს“.

ყველაზე მნიშვნელოვანი დებულება, რომელიც ეჭვმიუტანლად დაასაბუთა კ. კეკელიძემ, ეხებოდა რუსთაველის რელიგიურ აღმსარებლობას. მისი აზრით, რუსთაველის რელიგია მხოლოდდამხოლოდ ქრისტიანულია, იგი ამ ნიადაგზე დგას და აქედან ჭვრეტს სამყაროს. მაგრამ ამასთან აქვე ხაზგასმულია ის გარემოება, რომ „რუსთაველი ცდილობს მაღლა იდგეს ყოველგვარ საეკლესიო-კონფესიურ პარტიკულარიზმზე“ და იგი არაა შეზღუდული დოგმატური ქრისტიანობის არტახებით.

მსოფლმხედველობის საკითხების კვლევასთან ერთად, კ. კეკელიძეს ეკუთვნის „ვეფხისტყაოსანთან“ დაკავშირებული არა ერთი საყურადღებო დეტალის გარკვევა. მისი შრომები ვეფხისტყაოსანზე რუსთველოლოგიის ძვირფასი საუნჯეა.

კორნელი კეკელიძე გულმოდგინებით იკვლევდა ფოლკლორისტიკის საკითხებს. ეს საკითხები მას უწინარეს ლიტერატურასთან მიმართებაში აინტერესებდა, მაგრამ კვლევის პროცესში იგი ეხებოდა თვით ფოლკლორისტიკის საკვანძო საკითხებსაც. მართებულად შენიშნავს ამის გამო ქს. სიხარულიძე: „ღვაწლმოსილმა მეცნიერმა კორნელი კეკელიძემ ქართული ხალხური შემოქმედების ბევრ რთულ საკითხსაც მოჰფინა სინათლე. კორნელი კეკელიძის მდიდარსა და მრავალფეროვან მეცნიერულ პროდუქციაში დასმულია და გადაჭრილია ლიტერატურათმცოდნეობისა და ფოლკლორისტიკის დიდი მნიშვნელობის თეორიული საკითხები. მათ შორის: ქართული ხალხური სიტყვიერების ადგილი მსოფლიო ლიტერატურასა და ხალხურ შემოქმედებაში; ხალხური სიტყვიერებისა და ლიტერატურის ურთიერთობა; მხატვრულ ნაწარმოებთა სიუჟეტის მსგავსება და ხალხთა კულტურული ურთიერთობისა და მეგობრობის საკითხი; ხალხურ ნაწარმოებთა ტრადიცია საქართველოში, მათი შემსრულებლები და შესრულების წესები და სხვ. მაღალ მეცნიერულ და პრინციპულ სიმაღლეზე აყვანილი ყველა ეს საკითხი კ. კეკელიძის ნაშრომებში ემსახურება მრავალსაუკუნოვანი ქართული კულტურის ისტორიის სრულყოფილად წარმოდგენას“. ფართო ერუდიციითა და გონებამახვილური მიგნებებით იქცევს ყურადღებას კ. კეკელიძის ამ ხასიათის შრომები: 1. ბარამ-გურიანის ნოველათა სიუჟეტური პარალელები ქართულ ფოლკლორში. 2. ბაში-აჩუკის ერთი ეპიზოდისათვის. 3. ორი მოხეტიალე სიუჟეტისათვის ქართულს ფოლკლორსა და მწერლობაში. 4. გართობა-სანახაობათა ისტორიისათვის ძველს საქართველოში და ა. შ.

განსაკუთრებით საყურადღებოა მისი შრომები აგრეთვე ხალხურ „ტარიელიანზე“, მოსე ხონელის „ამირან დარეჯანიანზე“, სულხან საბას „სიბრძნე სიცრუისაზე“ და ა. შ. თუ, მისი აზრით, ხალხური „ტარიელიანი“ აშკარად „ვეფხისტყაოსნიდან“ მოდის, ხოლო „სიბრძნე სიცრუისა“ ფოლკლორულ მასალებზეა დაფუძნებული, სრულიად თავისებური ვითარება გვაქვს მოსე ხონელის „ამირან-დარეჯანიანში“. ხალხური ამირანიანის გავლენა აშკარად იგრძნობა ლიტერატურულ „ამირან-დარეჯანიანზე“ და მოსე ხონელთან, ხალხური ამირანიანი, სხვა საგმირო ამბებთან შერწყმის შედეგად გარდაქმნილია საგმირო-სარაინდო ხასიათის ნაწარმოებად. მაგრამ შემდეგში ეს ურთიერთობა საპირისპირო ხასიათს ღებულობს და ხალხურ ამირანიანზე უკუმოქმედებს ლიტერატურული „ამირან-დარეჯანიანი“. ეს არის რთული და ფრიად საინტერესო პროცესი ლიტერატურისა და ფოლკლორის ურთიერთობიდან. კ. კეკელიძემ დიდი წვლილი შეიტანა ამ პრობლემების მეცნიერულ გადაწყვეტაში.

კორნელი კეკელიძე წარმატებით აგრძელებდა სასარგებლო საქმიანობას, რომელიც მისმა წინამორბედმა მოღვაწეებმა წამოიწყეს (დ. ბაქრაძე, მიხეილ საბინინი,

მოსე ჭანაშვილი, ნიკო მარი და სხვ.). იგი თარგმნის და რუსულ ენაზე აქვეყნებს ისეთ მნიშვნელოვან ძეგლებს, როგორიცაა იაკობ ცურტაველის „შუშანიკის წამება“, იოანე საბანის-ძის „აბო ტფილელი“, „ისტორია და აზმანი შარავანდედთანი“ და ა. შ. როგორც აღვნიშნეთ, დიდი მეცნიერის არა ერთი გამოკვლევა თარგმნილია რუსულ და უცხოურ ენებზე. მისი ღრმად მეცნიერული შრომები დიდი ავტორიტეტით სარგებლობს აღმოსავლეთის ლიტერატურით დაინტერესებულთა წრეებში, ხოლო კაპიტალური წიგნის „ქართული ლიტერატურის ისტორიის“ პირველი ტომი ამას წინადად მთლიანად ითარგმნა გერმანულ ენაზე.

კორნელი კეკელიძე იყო არაჩვეულებრივად ნაყოფიერი მკვლევარი. მის კალამს ეკუთვნის 300-ზე მეტი გამოკვლევა და 20-მდე სქელტანიანი წიგნი. იგი არა მარტო თავისი გამოკვლევებით, არამედ თავისი უმწიკვლო პიროვნებითაც უდიდეს ზემოქმედებას ახდენდა ჩვენს მეცნიერულ ცხოვრებაზე. მეცნიერების უპირველეს მოწოდებად მას ჭეშმარიტების ძიება მიაჩნდა და დაუნდობლად აკრიტიკებდა ყველა იმათ, ვინც ადვილი გზებით ცდილობდა სახელის მოხვეჭას.

სამაგალითო იყო მისი ენერგია და სულიერი მხნეობა. განსვენებულ მეცნიერს უკანასკნელ დღეებამდე არ შეუწყვეტია მეცნიერული აზროვნება და მიუხედავად ხანდაზმულობისა იმედინად უცქეროდა მომავალს. ვეებერთელა ტომების, რამდენიმე ასეული გამოკვლევის ავტორი და მრავალრიცხოვან მოწაფეთა აღმზრდელი, იგი მაინც ჰერ კიდევ არ თვლიდა ვალმოხდილად თავს მშობლიური მეცნიერების წინაშე. დიდი პიროვნების თავმდაბლობა ისევე ამშვენებდა მას, როგორც მის ბიბლიურად მშვიდ სახეს პირველი თოვლივით სპეტაკი თმები.

საბჭოთა ლიტერატურა

გრიგოლ კაკიაშვილი

ოცინი წლების პართული პოეზიის შესახებ

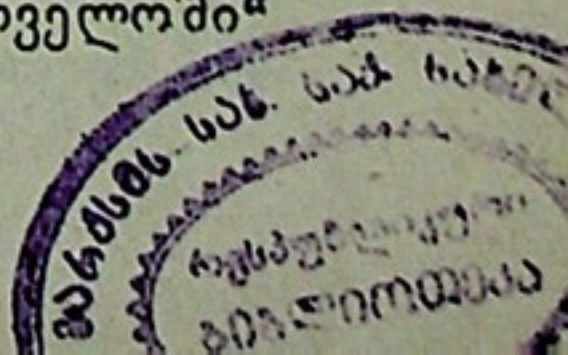
თითქმის ყველა მნიშვნელოვანი ისტორიული მოვლენა, ჯერ სათანადო გამოხმაურებას, ხოლო შემდეგ ასახვას პოულობს ლიტერატურაშიც და ხელოვნებაშიც. როგორც საზოგადოებაში არსებული კლასებისა და სოციალური ჯგუფების დამოკიდებულება სხვადასხვაგვარი ამა თუ იმ ძველი თუ ახლად დამყარებული ფორმაციისადმი, მეტ-ნაკლებად ასეთივეა ამ კლასების მსოფლმხედველობისა და იდეოლოგიის მატარებელ ხელოვანთა ტენდენციებიც. ასე იყო ჯერ კიდევ ძველ საბერძნეთში, ასე განმეორდა უახლოეს საუკუნეებში ევროპაში მომხდარი დიდი ისტორიული გარდატეხების მომენტში და ცხადია ასევე უნდა ყოფილიყო რუსეთში 1905 და 1917 წლების რევოლუციების დროს.

რუსული მწერლობის თვალსაჩინო წარმომადგენლები, გამარჯვებული პროლეტარიატის მხარეზე მდგომი პოეტები, დიდი აღფრთოვანებით გამოეხმაურნენ მეფის თვითმპყრობელობის დამხობას. პროგრესულად მოაზროვნე ქართველი ადამიანები, ხელოვნებისა და ლიტერატურის მოღვაწენი, საერთო ტირანიის დამხობასთან ერთად, ამ ისტორიულ აქტში, თავისი სოციალური და ეროვნული განთავისუფლების დასაწყისსაც ხედავდნენ.

მაგრამ, მიუხედავად ასეთი დიდი აღფრთოვანებისა, სულ მალე დაიფერფლა მენშევიკურ საქართველოში ხალხის იმედები და ტკბილი ილუზიები. იმედების დამსხვრევა სულ მალე სასოწარკვეთილებაში გადაიზარდა. როგორც სამეურნეო, ისე კულტურის ფრონტზე მდგომარეობა დღითიდღე უარესდებოდა. სხვის იმედებზე დამყარება და დაპირებები ცარიელ ფრაზებად რჩებოდა. საქმე იქამდე მივიდა, რომ მენშევიკური მთავრობის არსებობის ერთი წლის თავზე, ქართველი მწერლები იძულებულნი გახდნენ ასეთი მემორანდუმით მიემართათ ხელისუფლებისათვის:

„მწერლები ქუჩაში შიმშილით ეცემიან: ქართველი მწერლებისათვის არ არსებობს არც პონორარი, არც ურთიერთდამხმარე სალარო, მათ არა აქვთ წიგნების გამოშვების შესაძლებლობა. მწერლობას არა აქვს ჟურნალი, სადაც შეეძლებათ დაბეჭდონ თავიანთი ნაწარმოებნი: ეს უკვე ეროვნულ შეურაცყოფამდე მიდის და ამის დიდი ხნით განგრძობა სამარცხვინოა კულტურისთვისა და საქართველოსთვისაც“.

ამასთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს, რომ დაახლოებით ამავე პერიოდში (როდესაც ეს მემორანდუმი დაიწერა) პოეტმა ტიციან ტაბიძემ 1918 წელს ასეთივე შინაარსის წერილი გამოაქვეყნა გაზეთ „საქართველოში“

(№ 202, 25 ოქტომბერი), ამ წერილში უფრო მუქადაა დახატული ქართული კულტურის სავალალო მდგომარეობა მენშევიკურ საქართველოში და მრავალი ფაქტითაა დადასტურებული ჩვენი ლიტერატურისა და ხელოვნების უმწეო მდგომარეობა. ტ. ტაბიძე ამ მხრივ ფრიად საყურადღებო შედარებებს ახდენს სამოქალაქო ომის დროინდელ რუსეთსა და „თავისუფალ“ საქართველოს შორის.

სადაც ნგრევა და ქაოსი მძვინვარებდა, სადაც ბევრზე ეკიდა ზოგჯერ საბჭოთა ხელისუფლების ბედი, იქ დროსა და საშუალებებს პოულობდნენ, რომ ხელოვნებაზედაც ეზრუნათ.

„ოქტომბრის რევოლუცია რუსეთში წელიწადს მივიდა, — წერს ტ. ტაბიძე, — გაზეთების ცნობით პეტერბურგში და მოსკოვში ემზადებიან საზეიმო დღესასწაულისათვის, გამზადებულია აუარებელი ძეგლები დასადგმელად, რომ ბესპიერიდან დაწყებული ლენინამდე, საუკეთესო ოსტატების მიერ ჩამოსხმული.

პოეტ ალექსანდრე ბლოკს მიენდო დასწეროს ტექსტი იმ ოპერისა, რომელიც უნდა დაიდგას ამ დღეს... საინტერესოა ბოლშევიკების მოპყრობა ხელოვნებისადმი.

...მათ ხელოვნებაში იშოვეს ახალი მეგობრები: ანდრეი ბელი, ალექსანდრე ბლოკი, ვალერი ბრიუსოვი, მიხეილ კუზმინი, მთელი შკოლა რუსეთის ფუტურისტთა ბოლშევიკების მხარეზეა. მათ მხარეზეა მაქსიმ გორკიც. საიმპერატორო თეატრი სახელმწიფო თეატრად გადაკეთდა და ათასი კრიზისის დროს, მხოლოდ მხატვრები და არტისტები არ არიან მოკლებულნი მთავრობის მზრუნველობას. გამოცხადდა მონოპოლია გამოცემებზე. პუშკინიდან დაწყებული ბლოკამდე. ამ გამოცემებს საუკეთესო სპეციალისტები ჰყავს მიჩენილი და უკვე გამოვიდა რამოდენიმე სერია. მუშების კლუბებში ყოველდღე იმართება ლექციები სადაც გამოდის განათლების მინისტრი ლუნაჩარსკი ახალგაზრდა პოეტებთან ერთად. ლენინს შეუძლიან, არ დაზოგოს არავინ, როცა იწყება ახალი გარდატეხა და მსხვერპლია საჭირო, მაგრამ როგორც ჩანს ასეთ დროსაც კი მაინც დარჩენილი აქვს პატივისცემა ხელოვნებისადმი. ჩვენ ეხლა არ გვაინტერესებს ბოლშევიზმის ისტორია და ეს ისტორია, რომ დაწერილიყო კიდევ პანეგირიკი არ იქნებოდა“.

ამის შემდეგ ტ. ტაბიძე ახასიათებს საქართველოს პოლიტიკურ და ეკონომიურ მდგომარეობას, მმართველი მენშევიკური პარტიის „საქმიანობას“ და დასძენს: „რევოლუციის დაწყებიდან საქართველოში წიგნი არ გამოსულა.

თუ ლუნაჩარსკი მაიაკოვსკისთან ერთად გამოდის მუშების წინაშე ლექციების საკითხავად, მენშევიკების პროპაგანდისტები პროვინციაშიც კი უკრძალავენ მოდერნისტ პოეტებს ლექციის წაკითხვას და პოეზიის სადამოს მოწყობას.

...არასოდეს არ ყოფილა ასეთ მდგომარეობაში ქართველი მწერლები და არტისტები, როგორც დღეს.

პირადი თავმოყვარეობა ბევრს უშლის პირდაპირ შიმშილზე, რომ იყვიროს, რასაკვირველია ვინც არ შევიდა მენშევიკების ფავორში. აქ მორალურ სპეკულიანტობაზე ნაკლები არ არის ნამდვილი სპეკულიანტობის გაჩენა.

დღეს აუარებელი ფული იხარჯება შედარებით სუბსიდიების სახით სხვადასხვა საქმეზე. ხელოვნებაზე კი არაფერი“.

არც ტიციან ტაბაძის წერილის შემდეგ განვლილ სამ წელიწადში შეცვლილა მდგომარეობა წინსვლისა და რაიმე გაუმჯობესების თვალსაზრისით. ცრუ

ილუზიებმა, ცარიელმა დაპირებებმა, ბევრ ქართველ ინტელიგენტს აუბნია ვზა. ეროვნული შუღლის გაღვივებამ, ხაციონალისტურმა ტენდენციებმა და კაპიტალისტურ ევროპაზე იმედების დამყარებამ საქართველო კატასტროფის წინაშე დააყენა. მაგრამ მიუხედავად ასეთი სინამდვილისა, 1921 წელს საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებას საქართველოში ყველა აღფრთოვანებით როდი გამოხმაურებია. როგორც საერთოდ, ისე მწერლობაშიც გარკვეული ჯგუფები მტრულად შეხვდა ახალი ცხოვრების დამკვიდრებას ჩვენში. ერთი ნაწილი მწერლებისა, მართალია, აშკარად არ გამოსულან 1921 წლის 25 თებერვალს მომხდარი ისტორიული აქტის წინააღმდეგ, მაგრამ არც არავითარი თანაგრძნობა გამოუხატავთ მისდამი. მათ დუმილი ამჯობინეს.

1921 წლიდან ძველი განწყობილების მქონე მწერლობის ერთ ჯგუფს აშკარად დაუპირისპირდა დემოკრატიული მწერლობის რევოლუციური ფრთა და ცხოვრების ასპარეზზე ახლად გამოსული პროლეტარული პოეტები.

დაპირისპირებასა და იდეური ბრძოლის ნიშნით მიმდინარეობდა ოციანი წლების ქართული ლიტერატურის ფორმირება.

ამ ბრძოლის პროცესში, მართალია, ერთგვარ შეუვალობას იჩენდნენ და ჯერ კიდევ უკან იყურებოდნენ ძველი თაობის შემოქმედნი, მაგრამ არც პროლეტარული მწერლობა იყო დაზღვეული ცალკეული შეცდომებისაგან, როგორც ქართული ლიტერატურის კლასიკური მემკვიდრეობის მიმართ, ისე ძველი თაობის მწერლებთან ურთიერთობაში. მათი სწორი, ობიექტიური შეფასებისას პროლეტარული მწერლობა ზოგჯერ მარცხნივ იხრებოდა. ოციანი წლების ქართულ პროლეტარულ ლიტერატურაში აშკარად იგრძნობა გატაცება ახალი თემატიკით; ამ დროს გადამწყვეტ ფაქტორად თემა და იდეა იყო მიჩნეული. რევოლუციური პათოსი წამყვან როლს ასრულებდა. ხშირად კი ლექსს ლოზუნგის როლი ჰქონდა დაკისრებული. თუ პროლეტარულ მწერლობაში საგრძნობი იყო მხატვრული გამომსახველობის სისუსტე, ძველი თაობის მწერალთა შემოქმედებას ამ პერიოდში სერიოზული იდეური ხარვეზები გააჩნდა.

ორივე ნაკლის დაძლევა დღის წესრიგში იდგა. ქართული ლიტერატურის შემდგომი წინსვლა-განვითარების ინტერესები ამას მოითხოვდა და ამასვე მიუთითებდა იმ დროის ლიტერატურული კრიტიკაც. ოცდაათიანი წლების დასაწყისისათვის საბჭოთა ლიტერატურა ამ ვიწროებიდან უკვე იწყებს გამოსვლას. ამას ხელი შეუწყო პირველყოფლისა ლიტერატურისა და ხელოვნების საკითხებზე ცენტრალური კომიტეტის 1925 და 1932 წლების დადგენილებებმა.

დაჯგუფებების ლიკვიდაცია საწინდარი გახდა ახალი, იდეურად საღი, ძლიერი და მხატვრულად სრულყოფილი თანამედროვე მწერლობის ჩამოყალიბებისათვის.

ლიტერატურაში იდეურ დაპირისპირებას და ამ ფონზე გაშლილ ბრძოლას თავისი სოციალურ-კლასობრივი საფუძველი ჰქონდა. ოცი-ოცდაათიანი წლების სოციალურ-პოლიტიკური ვითარება, ქვეყნის ძირფესვიანი სამეურნეო გარდაქმნის რევოლუციური ხასიათი, ძველისა და ახლის, გამარჯვებულისა და დამარცხებულის სამკვდრო-სასიცოცხლო ჭიდილი თავის მკვეთრ ასახვას პოულობდა ლიტერატურასა და ხელოვნებაში. ძალზე რთული და დიდი წინააღმდეგობების შემცველია პირველი ორი ათეული წლის მანძილზე ქართული ლიტერატურის მიერ განვლილი გზა.

შეიძლება ითქვას, რომ ქართულ მწერლობას თავისი არსებობის მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის მანძილზე არ ახსოვს ასე მძაფრი, მკვეთრი გარდატეხებით აღსავსე და ასე მღელვარე შემოქმედებითი პროცესი. ამ პროცესს კი პირ-

ველ ყოვლისა სათავე დაუდო 1917 წლის რევოლუციამ, ხოლო შემდეგ 1921 წელს ჩვენში საბჭოთა წყობილების დამყარებამ.

თუ როგორ აისახა ან გადატყდა ეს დიდი ისტორიული მოვლენები ქართულ მწერლობაში, ამის საილუსტრაციოდ ფაქტიური მასალის მოყვანაა საჭირო. ზემოთ აღნიშნული იყო, რომ საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებას მწერალთა გარკვეული ჯგუფები ანტიპატიური განწყობილებებით შეხვდა. ამ მხრივ საილუსტრაციო მასალას იძლევა როგორც ცალკეულ მწერალთა ესა თუ ის ნაწარმოები, ისე ზოგიერთი ჯგუფის შემოქმედებითი საქმიანობა, განსაკუთრებით კი ამ მწერალთა მისწრაფებების გამოხატვით ჟურნალ-გაზეთებში გამოქვეყნებული მხატვრული პროდუქცია და ლიტერატურულ-კრიტიკული წერილები.

თავის მკვეთრ და ახალ სინამდვილესთან დაპირისპირებული პოზიციით აღსანიშნავია ჟურნალების: „ხომალდის“, „ილიონის“ „ლომისის“, „საქართველოს სამრეკლოს“ ირგვლივ შემოკრებილი ზოგიერთი მწერლის შემოქმედებითი საქმიანობა, რომელნიც სერიოზულ შეცდომებს უშვებდნენ საბჭოთა ლიტერატურის იდეური პრინციპების შეფასებისას. არცთუ ისე იშვიათად სევდის ძველი ჰანგები ახალ სამოსელში გამოხვეული, განაპირობებდა მათ მისწრაფებებს. ნ. ზომლეთელი, ს. ეული, დ. თურდოსპირელი და სხვანი უყოყმანოდ დადგნენ საბჭოთა ხელისუფლების მხარეზე და ახალ ცხოვრებას შეუერთეს თავისი პოეტური ხმა. ძველ ჰებრძოლ გვარდიას გვერდში ამოუდგა ახალი ეპოქის მომდერალი პროლეტარული მწერლობის ახალგაზრდა თაობა. ალიო მაშაშვილმა, იონა ვაკელმა, პ. სამსონიძემ, იაკინთე ლისაშვილმა, კ. ფეოდოსიშვილმა და სხვ. ბრძოლის დროშად აქციეს თავიანთი პოეტური სიტყვა. როგორც პირველი ისე მომდევნო თაობის პროლეტარული მწერლობა აღფრთოვანებით შეეგება საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებას. ეს სასიხარულო განწყობილებანი მათ პოეტურ ნაწარმოებებში მაქორულად, მთელი პირდაპირობით იყო ნათქვამი.

ოციანი წლების პროლეტარულ მწერალთა შემოქმედება გამოირჩევა თავისი იდეური სიცხადით, რევოლუციური აღმაფრენით და საბრძოლო პათოსით. ძველის ნგრევისა და ახლის შენების ქებათა ქება ერთთან საბრძოლო ლოზუნგადაა გადაქცეული. რევოლუციური რომანტიკა, პოეზიის მომწოდებლური ხასიათი, მისი პუბლიცისტური იერი პოლიტიკური მომენტი იყო ნაკარნახევი. მაგრამ, მეორე მხრივ, ასეთი ხასიათის ტენდენციის დიდხანს გაგრძელება საფრთხეს უქმნიდა როგორც პროლეტარული მწერლობის შემდგომ აღმავლობას, ისე საერთოდ ქართული ლიტერატურის განვითარებას. ცხადია, მისასაღმებელი იყო 1921—22 წლებში ახალი ცხოვრების დამკვიდრებისადმი მიძღვნილი საზეიმო სტრიქონები. დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, თავის დროზე, ახალი საქართველოსადმი თანაგრძნობასა და მისდამი სიმპათიებს, მაგრამ ამ პირველ სიტყვას ნამდვილი შემოქმედებითი საქმიანობა უნდა მოჰყოლოდა. ამ მხრივ განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა 1922 წელს გალაქტიონ ტაბიძის მმართველ ქართული ლიტერატურისა და კულტურის მუშაკებისადმი.

„თქვენ: პოეტებო, მხატვრებო, არტისტებო, მწერლებო!,—წერდა გ. ტაბიძე,—შესძლებთ თუ არა განიცადოთ ყოველივე ეს (ე. ი. ახალი ცხოვრება—გ. კ.) როგორც მოითხოვს თანამედროვეობა? გრძნობთ თუ არა, რომ ჩვენს ეპოქას უნდა ანათებდეს მისი შესაფერი ხელოვნება“. გ. ტაბიძე გადაჭრით მოითხოვს პასუხს ქართველი მწერლებისაგან, ყოყმანის დრო ამოიწურა,—ორჭოფობას ბოლო უნდა მოეღოსო, ამბობს იგი.

...„აირჩიეთ ორში ერთი: განახლება ან სიკვდილი და ამიერიდან ქართული ხელოვნების დევიზია განახლება ან სიკვდილი. მე გეძახით თქვენ გმირებო, შემოქმედებითი ცეცხლით სავსე ახალგაზრდებო. შეითვისეთ და შეიყვარეთ ახალი საქართველოს ხმა“!

გ. ტაბიძემ ამავე წერილში წინასწარმეტყველურად განჰკრიტა და თქვა: „მომავალ საქართველოს წინაშე ჩვენ წავრსდგებით ამაყნი იმით, რომ ამ პლანეტის კივილში და ქვეყნის მსხვერვის გრიალში ჩვენი ძახილია—სიკვდილი ან განახლება“¹. გ. ტაბიძე სახავს რა ლიტერატურისა და ხელოვნების მომავალ პერსპექტივებს, 1922 წ. ჟურნალ „ლომისის“ ფურცლებზე უფრო კონკრეტულად და ცხადად აყალიბებს თავის შეხედულებებს. მას ახალ საქართველოში ახალი ხელოვნება და მწერლობა ასე ესახება.

„პოეზიისათვის გაშლილია მეტად დიდი ასპარეზი. წარსულს ნურავინა სთვლის უმნიშვნელო დაკარგულად, მის საფუძველზე—ამბობს იგი—შეიქმნება ახალი პოეზია, ძველი რომანტიზმი განახლებული სულით (რომანტიზმი ყოველთვის იყო და იქნება ხელოვნების ერთ უმთავრეს თვისებად) მოიფინება იგი.

თანამედროვეობა აქანდაკებს თავის ხელოვნებას უშიშარი ხელებით“.

ლიტერატურის ხალხურობისა და ხელოვნების მუშაკთა ცხოვრებასთან ურთიერთობის შესახებ გ. ტაბიძე ასეთ დასკვნებს აკეთებს:

„ჩვენ ყოველთვის ვყოფილვართ ხალხთან, მაგრამ მომავალში მეტი სითამამით უნდა ვტრიალებდეთ ხალხში, რადგანაც იქ დაგროვილია მრავალი გრძნობები, წყურვილი სიყვარულისა, წყურვილი ოცნებისა. ჩვენ მივცემთ ხალხს ყველაფერს კეთილშობილურს, ახალ ეთიკას, ახალ წინასწარმეტყველებას. ჩვენ იქ მოვნახავთ ახალ ადამიანებს, რომელთაც ეზიზღებათ ყოველივე არა ესთეტიკური და მაზინჯი... სწყურიათ თვით გადაიქცნენ ხელოვნების ნაწარმოებად“.

ამავე საპროგრამო წერილში გ. ტაბიძე სასტიკად ილაწქრებს უიდეო ხელოვნების, დაცემულობის განწყობილების წინააღმდეგ.

„ხალხის სახელით ჩვენ უნდა უარვყოთ კაფე-შანტანების პოეზია, იგი დამახასიათებელია საშინელი დაცემის მდგომარეობის ხანისა, დეკადანსის. აქ პოეზია ხდება „სკანდალების“ ხელოვნებად. ისეთი ხალხის გასართობელად, რომელთაც არავითარი მორალური იდეოლოგია არ ახასიათებს.

...არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ქართულ პოეზიას აქვს თავისი ცხოვრება თავისი ისტორიული პროცესი“.

დასასრულს გ. ტაბიძე ასეთ პერსპექტივებს უსახავს ქართველ პოეტებს. „ნამდვილი პოეტები იყვნენ ხალხში, და წინასწარვე გამოზომილი ჰქონდათ თავისი მიზნები. შედიოდნენ რა ახალ ტაძარში, არ ცდიდნენ მას, რაც დაცდილია, რასაც ამბობდნენ სიტყვით ასრულებდნენ საქმიანად. საუკუნე მომწიფებულია მათთვის ვინც მიდის ხალხში, საუკუნე გათენდა მათთან ერთად და მათთანვე ჩაესვენება“.

გ. ტაბიძის ამ წერილებში დასახულია ქართველი მწერლების საბრძოლო-სამოქმედო პროგრამა, რასაც იგი სხვებისაგან მოითხოვდა, პირველი შემსრულებელი თვითონ იყო.

¹ გალაქტიონ ტაბიძის ჟურნალი, 1922, № 1.

გ. ტაბიძემ ღრმად შეიცნო და განიცადა როგორც 1917 წლის რევოლუციის ძლევამოსილება და გაქანება, ასევე საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების დიდი ისტორიული მნიშვნელობა.

არა გარეგანი ეფექტებით, არა საზეიმო საპარადო მოწოდებებით, არამედ ღრმა პოეტური განცდებით გამოხატა თავისი დამოკიდებულება ახალი ქვეყნისა და ახალი ცხოვრებისადმი.

მებრძოლი ქარიშხლიანი აბოზოქრება და რევოლუციური პათოსი თავიდანვე ახასიათებდა გ. ტაბიძის პოეზიას. 1908—1910 წლებში დაწერილი ლექსები: „პირველი მაისი“, „გადანახული დროშები“, „ზევით ასწიეთ მზე, ზღვით“, ნათელ წარმოდგენას გვაძლევს სამწერლო ასპარეზზე ახლად გამოსულ პოეტის სულიერ განწყობილებაზე.

1917 წლიდან კი ახალი შემოქმედებითი ძალა და პოეტური სტიქია ვლინდება გ. ტაბიძის ლექსებში. მან მთელი არსებით შეიგრძნო რევოლუცია და მისი მომღერალი გახდა. 1917 წელს დაწერილ პოეტურ ქმნილებებში: „დროშები ჩქარა“, „შეხედეთ მიწას“, „შუქი აღმოსავლეთის“, „ოქტომბრის სიმფონია“, „პოეტი და ოქტომბერი“, „განახლდა გული“ და სხვ. ნათლად ჩანს, რომ პოეტი ოქტომბრის რევოლუციაში ხედავდა კაცობრიობის განახლების დასაწყისს, მთელი ხმით მოუწოდებდა დიადი მონაპოვრის დაცვისა და განმტკიცებისათვის. გ. ტაბიძე როდესაც რუსეთში მომხდარი დიდი ამბების შესახებ წერდა, მას მტკიცედ სწამდა, რომ საქართველოსაც დაუდგებოდა ახალი, ბედნიერი გაზაფხული.

გ. ტაბიძის პოეტური ქმნილებები — „რევოლუციური საქართველო“, „ჯონ რიდი“, „ჩვენ პოეტები საქართველოსი“, „რამდენიმე დღე პეტროგრადში“, „ეპოქა“, ერთიანი ჰიმნია ჩვენს ქვეყანაში დამკვიდრებული ახალი ცხოვრებისადმი. იდეურ განახლებასთან ერთად ახალი სალექსო ფორმით, ახალი პოეტური შინაარსითა და განცდებით გ. ტაბიძემ შეამკო, გაასხივოსნა თანამედროვე ქართული პოეზია. მის პოეზიაში ეპოქის სულა იგრძნობა. გ. ტაბიძის პოეტური ძახილი და საბრძოლო მოწოდება შთამაგონებელი ძალისა იყო და არის. გ. ტაბიძის პოეზია ახალი საუკუნის ამღერებაა, მეოცე საუკუნის ქებათა ქებაა. აქ მაღალპოეტურადაა გადმოცემული ახალი ეპოქის სულიერი მაჯისცემა, მისი პოეზია შემკობილია არა მარტო ბრწყინვალე პოეტური სამკაულებით, არამედ გამსჭვალულია რევოლუციური რომანტიკის სურნელებით. შიგ ჩაქსოვილია დიდი ჰუმანიზმი, კაცობრიობის ბედნიერი მომავლისა. თუ 1917 წელს მოითხოვდა „დროშები ჩქარა“, ხოლო 1918 წელს „გემი დალანდით“ სამშობლოსაკენ მოდიოდა, იმ სამშობლოსაკენ, რომლის ცხოვრება იმ დროს ბურჟუასა და ქაოსში იყო გახვეული. პოეტი ახალმა საქართველომ 1921 წელს ასე აამღერა:

ეს რა ნიაღვარს ვეზუვი ისვრის,
ეს რა ბრწყინვალე მზე ამოენთო,
რა ერიამულმა გადაიედერა?
ეს სიმღერაა შენი პოეტო,
გამარჯვებული ბრძოლის სიმღერა

(„ეს, რა ნიაღვარს ვეზუვი ისვრის“)

განთავისუფლებული სამშობლო ასე წარმოუდგება პოეტს:

აგერ მძლავრ და ტიტანი
მოჩანს კავკასიის ტანი,
მიჯაჭვული აქ იყო და
აქ აეშვა ამირანი!

გ. ტაბიძე განთავისუფლებული სამშობლოს მარტო ქებით როდი კმაყოფილდება, იგი ყველას მოუწოდებს:

დავდგეთ იქ სადაც ქარიშხალია —
და სისხლიანი დვას ანგელოზი,
ახალ გრიგალებს ვწირავთ სიცოცხლეს
ჩვენ პოეტები საქართველოსი.
(„ჩვენ პოეტები საქართველოსი“)

გ. ტაბიძე ჯერ კიდევ 1922—23 წლებში ამბობდა:

ხავერდით ამწვანებულ მდელოზე
ცხენით მივქრი გული იწვის და დნება,
მე ვოცნებობ ახალ საქართველოზე,
იმ მინდვრებზე ხვალ რომ დაიბადება.
(„მე ვოცნებობ ახალ საქართველოზე“)

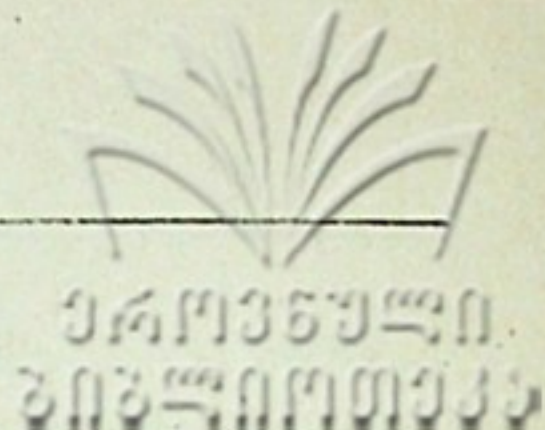
ფრთაგამლილია გალაქტიონ ტაბიძის ახალი პოეზია. იგი ჩართულია ქვეყნის გრანდიოზული გარდაქმნებისა და ადამიანთა სულიერი ფორმირებისათვის ბრძოლაში.

1917 წლის რევოლუციისა და საქართველოში 1921 წლის შემდეგ დამყარებული ახალი ცხოვრების პოეტური ამღერება გალაქტიონ ტაბიძემ ახალ საფეხურზე აიყვანა. ახალ ეპოქას ახალი სიტყვა უთხრა. გალაქტიონის პირველთქმა შთამაგონებელი და გზის მაჩვენებელი გახდა ქართული პოეზიისათვის. მისი ლექსების მკვეთარე ეხოს ე.წ. ნაკადის გამოძახილს პროლეტარულ მწერლობაში ვხედავთ. ძველი თაობიდან გ. ქუჩიშვილი და სხვა დემოკრატი მწერლები, ხოლო ახალგაზრდებიდან ალიო მირცხულავა და მისი თაობის პოეტები ამ მხრივ გალაქტიონ ტაბიძის ორბიტში არიან მოქცეულნი. მაგრამ გ. ქუჩიშვილის, ალიო მირცხულავასა და სხვა პროლეტარულ მწერალთა შემოქმედების თემატიკა უფრო კონკრეტულია, უშუალო შთაბეჭდილებისა და პუბლიცისტური იერიც დაჰკრავს.

გ. ქუჩიშვილი ერთ ლექსში წერს:

მე პოეტი ვარ წვიმისა და ქარიშხალისა
დიდ საავდროდ, ელვის ფრთებით გამოქროლილი,
უნდა ცეცხლს მივცე მთა ღრუბლებით ჩამოწოლილი.
რომ წარღვნის მერე მზე გამეფდეს მომავალისა.

ხოლო მეორე შემთხვევაში მას გალაქტიონისებურად აქვს გააზრებული ძველის ნგრევისა და ახლის შენების პერსპექტივა.

იწვის ინგრევა ქვეყანა ძველი,
ქვეყანა ბნელი და საშინელი,
ლალად ფრიალებს დროშა წითელი,
როგორც ღრინველი მახარობელი,
ვაშა ამ ნგრევას,
რღვევას და მსხვრევას,
ქვეყნის გარდაქმნას და განახლებას.
(„რევოლუცია“)

აქ გ. ქუჩიშვილის საკუთარ პოეტურ შემართებასთან ერთად გ. ტაბიძის ხმაც გვესმის. გ. ქუჩიშვილი 1923 წელს გამოქვეყნებული ლექსების კრებულში „ესთეტ პოეტებს“ მოუწოდებს ჩაებნენ ახალი ქვეყნის კულტურისა და ცხოვრების მშენებლობის საქმეში.

ამავე კრებულში² შეტანილი ლექსების: „ჩემი აღსარება“, „ამხანაგ მუშებს“, „სიმღერა პროლეტარისა“, „შრომის ხმები“, „მუშათა პოეტი“, „შრომის მელოდია“, „საფეიქროში“ და სხვ. სათაურებიც კი ნათელ წარმოდგენას გვიქმნიან გ. ქუჩიშვილის ამ პერიოდის პოეზიის ხასიათზე. იგი ახალი ცხოვრების კონკრეტულ მოვლენებზე სთხზავს პოეტურ სტრიქონებს. ახალი ეპოქის, მშრომელი ადამიანებისადმი მიძღვნილი მისი ლექსები. სადაა მისი პოეტური სამკაულები, თითქოს ხალხურ კილოზე მოუთხრობს ხალხს, უბრალოდ მიმზიდველად გადმოგვცემს თავის ფიქრებს, განცდებს და სურვილებს.

როგორც გ. ქუჩიშვილი, ისე პროლეტარული მწერლობის პოზიციებზე მდგომი პოეტების პირველი თაობა—ს. ეული, ნ. ზომლეთელი და სხვები, საზეიმო განწყობილებებით შეეგებნენ 1921 წლის შემდეგ ჩვენში დამყარებულ ახალ ცხოვრებას და მთელი თავისი შემოქმედებითი შესაძლებლობა თანამედროვე ყოფის ასახვას მიუძღვნეს; იდეური საფუძველი მოუშაადეს ოციანი წლების პროლეტარულ პოეზიას. მათი მომდევნო ახალი თაობა—ალიო მირცხულავა, კარლო კალაძე, პ. სამსონიძე, ი. ლისაშვილი, იონა ვაკელი, ფრ. ნაროუშვილი და სხვები, დგანან რა უფროსი თაობის შემოქმედებით პოზიციებზე, უფრო ამძაფრებენ და ამკვეთრებენ იდეურ ბრძოლას ლიტერატურაში. მოწინააღმდეგე ჯგუფებთან დაპირისპირების დროს. ახალი თაობა უფრო შეუპოვრობასა და შეუვალობას იჩენს, ახალგაზრდული მგზნებარებისაა მათი პოეზია. ამავე დროს, ამ ახალი თაობიდან ალიო მირცხულავას და კარლო კალაძის პოეზია უფრო სურათოვანი და ხატოვანია.

საერთოდ კი ოციანი წლების პროლეტარულმა პოეზიამ მთელი თავისი ძალა ლიტერატურის იდეური პოზიციების განმტკიცებისათვის ბრძოლას დაუქვემდებარა. ამ პერიოდში ლიტერატურული ჯგუფობრიობა და იდეური დაპირისპირება სხვადასხვა სახითა და ვარიაციით გვევლინებოდა. 1924—25 წლებში ძველი თაობის მწერლები თავს იყრიან ჟურნალების—„კავკასიონისა“ და „ახალი კავკასიონის“ ირგვლივ. ამ ჟურნალების პირველსავე ნომერში თავიანთ დეკლარაციას აქვეყნებენ. „პირველთქმაში“ ისინი ქართული ლიტერატურის „მხსნელის“ როლს კისრულობენ. როგორც 1924—25 წლებში „კავკასიონელები“ (ე. წ. „აკადემიური ჯგუფი“), ისე 1928 წელს „არიფიონელები“ თავიანთი ტენდენციებით, რიგ შემთხვევაში, ახალ სინამდვილეს უპირისპირდებო-

² გ. ქუჩიშვილი, შრომისა და ბრძოლის სიმღერები, 1923.

დნენ. რევოლუციური გარდაქმნები აშინებდათ და ზოგიერთი მათგანი სოფლის მეურნეო ცხოვრების იდილიურ სურათების ხატვას გვთავაზობდა, ხოლო ფუტურისტების გამოჩენა ქართული ლიტერატურის ასპარეზზე საწინააღმდეგო რეაქცია იყო. ფუტურისტებმა არა მარტო უარყვეს ქართული ლიტერატურის კლასიკური მემკვიდრეობა, არამედ საერთოდ რეალიზმი. როგორც რაპსულები, ისე ნაპოსტოველები რიგ შემთხვევაში ნიდილისტურად იყვნენ განწყობილნი ლიტერატურის კლასიკური მემკვიდრეობისადმი.

როგორც ძველი ისე ახალი თაობის მწერლობამ ოციანი წლების დასასრულისათვის დასძლია მთავარი სიძნეელები და ქართული მწერლობის ფართო გზაზე გამოვიდა.

1925—30 წლებშია დაწერილი გ. ტაბიძის, გ. ლეონიძის, ტ. ტაბიძის, პ. იაშვილის, ალ. აბაშელის, ი. გრიშაშვილის, ს. შანშიაშვილის, ი. მოსაშვილის, ვ. გაფრინდაშვილის საუკეთესო პოეტური ქმნილებები. ამავე პერიოდში გამოქვეყნდა მ. ჯავახიშვილის, კ. გამსახურდიას საუკეთესო რომანები და მაღალმხატვრული მოთხრობები. დაიწყო ქართული თეატრისა და დრამატურგიის აღმავლობა. რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო თეატრის დადგმებმა მთელს საბჭოთა კავშირში გაუთქვეს სახელი ჩვენს ლიტერატურასა და ხელოვნებას.

1925—30 წლებში, შემოქმედებითი წინსვლის თვალსაზრისით, გარკვეული ცვლილებები ხდება პროლეტარულ მწერალთა პოეზიაში. იგი ცდილობს ახალი ეპოქისა და ახალი იდეების შესაფერ- მხატვრული ფორმის გამომუშავებას, ეძებს, ახალ სახეებს, შედარებებს, მეტაფორებს, პოეტურ სამკაულებს.

პროლეტარული მწერლობა მთელი ხმითა და პირდაპირობით გამოთქვამს თავის პოეტურ მრწამსს, ძველის ნგრევისა და ახლის შენების შესახებ. მათი ლირიკული გმირი თითქმის ყოველთვის ბრძოლისა და შრომის წყურვილითაა აღგზნებული.

ოციანი წლების პროლეტარულ მწერლობაში მოწოდებასავით გაისმის ძველი სამყაროს ნგრევისა და ახალი ყოფის დამკვიდრებისაკენ სწრაფვა. მსოფლიო რევოლუციის ქადაგება და მისკენ მოწოდებაა ყურადღების ცენტრში. ყველა ქვეყნის ჩაგრულთა განთავისუფლებაა დასახული გადაუდებელ ამოცანად. აღსანიშნავია, რომ ამ თემატიკას გ. ტაბიძემ საკმაო ხარკი მიუზღო.

პროლეტარული მწერლობა მარტო მსოფლიო რევოლუციის ქადაგებით როდი იყო გატაცებული. იგი ახალი ქვეყნის, ახალი ადამიანების მხატვრულ ასახვასაც თავის იდეურ ჩარჩოებში აქცევდა. საბჭოთა აღმშენებლობას, თავისუფალ შრომას, მუშათა კლასისა და მშრომელი გლეხობის ცხოვრების ასახვას წამყვანი ადგილი ეკავა მათ შემოქმედებაში.

ოციანი წლების პროლეტარული მწერლობის ასეთი ტენდენციები იმ დროის სოციალ-პოლიტიკური ვითარების, კლასობრივი დაპირისპირების, ძველისა და ახლის სამკედრო-სასიცოცხლო ჭიდილის უშუალო ანარეკლი იყო. ამ პირობებში ლიტერატურასა და ხელოვნებას ორი ძირითადი როლი უნდა შეესრულებინა: ეზრუნა ახალი საბჭოთა ადამიანის მორალურ-ესთეტიკურ აღზრდაზე და, ამავე დროს, მოწინააღმდეგე ლიტერატურულ ჯგუფებთან გაშლილი—შეუპოვარი იდეური ბრძოლა ეწარმოებინა.

ადვილი როდი იყო ახალგაზრდა პროლეტარული მწერლობისათვის მსგავსი ხანში ამ ორი დიდი საქმის გაკეთება.

პროლეტარული მწერლობის ძირითად ბირთვს კარგად ჰქონდა შეგნებული, რომ ამ ამოცანის დაძლევა მთელი ქართველი მწერლობის გაერთიანებულ ძალებს მოითხოვდა.

ჯერ კიდევ 1925 წლიდან ძველ და ახალ თაობას შორის პრინციპული წინააღმდეგობანი თანდათან მცირდებოდა. თითქოს ყველა გრძნობდა, რომ ჯგუფობრიობა ასუსტებდა საერთო ძალებს, საჭირო იყო სასარგებლო კომპრომისები და ერთიანობა.

ახალგაზრდულ პათოსს და შემართებას, ახლისადმი ლტოლვას ესაჭიროებოდა ძველი თაობის ოსტატობა და გამოცდილება. ეს საქმე ორგანიზაციულად 1932 წელს დაგვირგვინდა.

როდესაც ოციანი წლების ლიტერატურულ ჯგუფობრიობაზე და იდეურ ბრძოლაზეა ლაპარაკი, ამ შემთხვევაში გათვალისწინებული უნდა იქნას, გარდა ორი მოწინააღმდეგე ბანაკისა. შუალედ პოზიციებზე მდგომი მწერლები და პოეტები, რომელნიც ერთგვარ შემაერთებელი ხიდის როლს ასრულებდნენ ძველსა და ახალს შორის. ახალს თანაუგრძნობდნენ, მაგრამ ამავე დროს მათ ძველებთანაც შემოქმედებით მეგობრობა აკავშირებდათ, არც სულ მარცხნივ წასულან და არც რაიმე რეაქციული ტენდენციები გამოუმჟღავნებიათ.

„ცისფერყანწელებს“ არც თავიანთ შემოქმედებაში და არც პრაქტიკულ საზოგადოებრივ საქმიანობაში არ გამოუმჟღავნებიათ მკვეთრი უარყოფითი დამოკიდებულება ახალი, საბჭოთა სინამდვილისადმი. მართალია მათ პოეზიაში სიმბოლისტური ტენდენციები ჯერ კიდევ საკმაოდ ძალით ჩანდა, მაგრამ ეს იყო ახალი ფორმის ძიება და არა იდეური დაპირისპირება. „ცისფერყანწელების“ ლიტერატურული ორგანო „ბახტრიონი“, რომ შევადაროთ „ილიონს“, „ხომალდს“, „ლომისსა“ და „საქართველოს სამრეკლოს“ აღმოჩნდება, რომ მათთან შედარებით, „ბახტრიონს“ უფრო ლოიალური პოზიცია ეკავა საბჭოთა სინამდვილესთან დამოკიდებულების თვალსაზრისით.

1921—25 წლებში გ. ლეონიძის, ილო მოსაშვილის, ს. შანშიაშვილის პოეტური ხმა ნეიტრალურია, თითქოს თავშეკავებული. მათი შემოქმედების თემატიკა ან წარსულისაკენ მიგვიხმობს ან სოფლის იდილიური ყოფაა წინა პლანზე წამოწეული. ზოგჯერ კი ლირაული ხმები ვიწრო კამერულია, კარჩაკეტილი, სევდიანი, ხან კი უინიანი ეროტიზმითა და ქალისადმი ტრფიალებით იცვლება. ეს პოეტები 1925 წლიდან ძირითადად თავს აღწევენ ინდივიდუალისტურ განწყობილებებს. იდეურმა განახლებამ გადამწყვეტი როლი შეასრულა მათი პოეტური მომწიფების საქმეში. ეს მწერლები 1925 წლის შემდეგ ჰქმნიან თავის შესანიშნავ პოეტურ ქმნილებებს. ახალმა ყოფამ, ახალმა სინამდვილემ ფორმის მაძიებელ სიმბოლისტებს ახალი პერსპექტივები გადაუშალა რევოლუციური რომანტიკით აღსავსე ოციანი წლების ლიტერატურულ სამყაროში, შინაარსით მდიდარმა პოეტურმა ცხოვრებამ, ფართო პერსპექტივები გადაუშალა შემოქმედებითი აღმავლობის სარბიელზე. ფანტაზიამ და სინამდვილემ საერთო ენა გამონახეს. ფორმა შინაარსს შეეტკბო, სიმბოლიზმმა რეალიზმს დაუთმო გზა. მათი პოეტური სახიერება ახალი ცხოვრების სინამდვილეს დაუკავშირდა. ბრძოლა პრიმიტივიზმის წინააღმდეგ პოეზიაში, რაც ჯერ კიდევ 1910-იანი წლებიდან დაიწყო, ახალ ეპოქაში მთელი სიმძაფრით გაიშალა.

1921 წლის 25 თებერვალს საქართველოს ცხოვრებაში მომხდარმა ისტორიულმა აქტმა ჩვენს მწერლობაში გამოიწვია აღფრთოვანებაც, საბრძოლო მოწოდებაც, მინორულ-სენტიმენტალური განწყობილებანიც, მაგრამ აღსანიშნავია, რომ საკმაოდ გარკვევით გაისმოდა სევდიანი პესიმისტური ხმებიც. ხოლო ზოგიერთმა მწერალმა აშკარად გამოამჟღავნა თავისი უარყოფითი დამოკიდებულება.

ახალი ცხოვრების დამკვიდრების წინააღმდეგ გალაშქრებას ინდივიდუალური და ჯგუფობრივი ხასიათიც ჰქონდა.

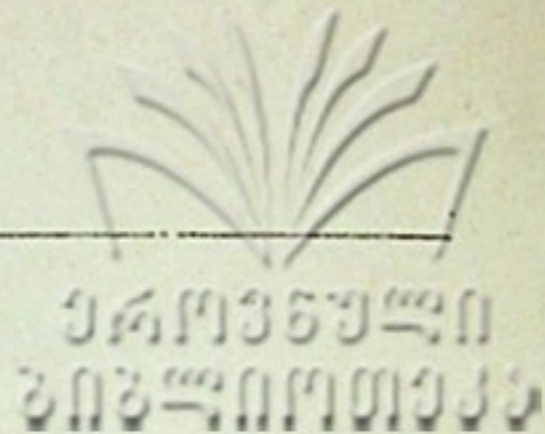
1921—25 წლებში გამოსული ჟურნალები: „ხომალდი“ „საქართველოს სამრეკლო“ და „ილიონი“ ძველისკენ იყურებოდნენ, ახლის შესახებ თავს იკავებდნენ, სდუმდნენ. ზოგნიც უიმედობას გამოსთქვამდნენ. ამ ჟურნალების ფურცლებზე—ალ. აბაშელი, ხარიტონ ვარდოშვილი, თბოლი მუშა, ვარლამ რუხაძე და სხვანი, საქართველოს წარსულზე მოსთქვამდნენ და აწმყოსა და მომავალში საიმედოს ვერაფერს ხედავდნენ. ახალი საქართველო აღელვებულ ზღვაში უიალქნო ხომალდის სახით ჰქონდათ წარმოდგენილი. ამ პერიოდში მწერალთა გარკვეულ ჯგუფში თავი იჩინა დეკადენტურმა ტენდენციებმა, უიმედობისა და სევდის გამომხატველმა მოტივებმა.

ამ მხრივ უფრო მგრძნობიარე და დიდი ტკივილების მატარებელია ალ. აბაშელის 1921—25 წლების პოეზია.

ალ. აბაშელი 1921 წელს დაწერილ ლექსში „შორეული ნაპირი“ ასეთი მტანჯველი განცდებით გამოხატავს ახალ სინამდვილესთან თავის დამოკიდებულებას:

...ოხ ჩემთვის ძნელი მისაღებია
შურისძიება ახალ მეტოქის.
ცეცხლის ეკრანზე ისახებიან
ძვირფასნი ჩრდილნი წარსულ ეპოქის.
ცეცხლში უეცრად გადასხვაფერდა
ძველი ფიქრები და იმედები.
და ილეწება ბორკილთან ერთად
წარსულ დიდების თეთრი სვეტები.
და ერის ტანჯვის გამომსახველი
იზრდება გულში ორი მწვერვალი
ერთი კრილობის ორი სახელი —
კრწანისის ველი და თებერვალი.
და ჩემს ფიქრებში ცრემლი გროვდება,
ვიღაც ჩურჩულებს არ არის მკვდარი
დროთა მიჯნაზე სადამოვდება.
საღლაც ქვითინებს მწუხარე ქნარი!

პოეტი 1921 წლის თებერვალში საქართველოში მომხდარ ისტორიულ მოვლენას 1795 წლის კრწანისის ტრაგედიასთან აიგივებს, იმედგადაწყვეტილი მოსთქვამს და ყველაფერი დაღუპულად მიაჩნია, მაგრამ პალე დაიწყო ახალი სინამდვილისაკენ შემობრუნება და 1923-25 წლებში დაწერილ მის ლექსებში: „წითელი ფრინველი“, „ცეცხლის გალობა“, „ცეცხლის მახვილი“, მერყევ და სევდიან განწყობილებებთან ერთად, აშკარად შეინიშნება იმედიანი ხმები და ახალ ცხოვრებასთან შერიგების ტენდენციებიც. ჯერ კიდევ 1923 წელს დაწერილ ლექსში „სიხარულის ცრემლები“ გულჭირგადაყრილი პოეტი მთელი ხმით გვაუწყებს:

ენა როგორ არ დამუნჯდეს,
 თვალი როგორ არ გაგიედეს,
 მზეს დილითაც არ ელოდე
 შუა ღამით აგიზგიზდეს,
 ათასი წლის შავი ღამე
 ერთმა წამმა გააშუქოს?
 სასწაული უფრო დიდი
 ზეცამ ჰიწას რა აჩუქოს?
 და მინდოდა მეთქვა სიტყვა
 ყველასათვის გასაკვირი.
 მოელვარე როგორც ხმალი
 და მქუხარე ვით საყვირი,
 მაგრამ ისე გამიტაცა
 წითლად მორთულ ფიქრთ სამყარომ,
 რომ დაახრჩო ჩემი სიტყვა
 სიხარულის ცრემლის წყარომ.
 და პირველად ვგრძნობ გარშემო
 ყვავილებით სავსე გულებს,
 და პირველად ვხედავ თვალებს,
 სანთლებივით ანთებულებს!

როგორც მძიმე, მტანჯველი და დიდი ტკივილების შემცველი იყო ალ. აბა-
 შელის პოეტური განცდები ჩვენში დამყარებული ახალი ცხოვრების გამო, ასე-
 ვე მთელი არსებით, წრფელი გულით მიიღო, შეიყვარა და შეიტკბო მან თანა-
 მედროვე სინამდვილე. ეს ნათლად ჩანს მის შემდეგდროინდელ შემოქმედებაში.

პირველ ხანებში მძიმე განწყობილებებით შეხვდა ჩვენში თებერვლის შემ-
 დგ შექმნილ ახალ ვითარებას იოსებ გრიშაშვილიც, რაც აშკარად გამოავლი-
 ნა ლექსში „ბებუთი მაგადაზე“, თუმცა. მალე დაცხრა ვნებათა ღელვა, მაგ-
 რამ ამას პირველ ხანებში როდი მოჰყოლია სასიხარულო, საზეიმო დაპირება-
 ნი. იგი გარკვეულ მომენტში სევდისა და უიმედობის რკალშია მოქცეული.

აღარა მაქვს სიცელქე,
 აღარა მაქვს ხალისი,
 და ლოთი ვარ ლექსისა,
 ლოთი შესაბრალისი.
 ჩემი ქველი ალერსი
 დრომ თან გადიუოლია,
 და დღეს როცა ეს გული
 გამოზრდილი თაფლითა
 მტრის შესამიან ბარდებმა
 დაგლიჯა და დაფლითა,

როცა სევდამ შეგრაგნა
რუქა ჩემი სახისა!
და მაშინებს სიჩუმე
ჩემივე ოთახისა!

ქართული
ლიტერატურა

მელანქოლიური განწყობილებებისა და ყოყმანის შემდეგ ი. გრიშაშვილი საბოლოოდ გამოეთხოვა ძველ ცხოვრებასაც და ძველ თბილისსაც:

ძველო თბილისო! ჩემი მიზნები
აღარ მაქვს, გულში რომ გინახავდი...
გადაწყდა უნდა შევცვალო გზები
ძველო თბილისო... გტოვებ... ნახვამდის...!

ტკივილებითა და მძიმე განცდებით გამოეთხოვა ი. გრიშაშვილი ძველ სამყაროს, ძველ განწყობილებას... ძველი თბილისის მიწაზე აღზრდილმა და დავაუკაცებულმა ახალი თბილისი, ახალი ცხოვრება მაღალპოეტური სტრიქონებით შეამკო. მთელი ხმითა და წრფელი გულით უმღერა განახლებულ მშობლიურ ქალაქს.

უფრო ხანგრძლივი და ძლიერი იყო როგორც ყოყმანი, ისე სევდიანი პესიმისტური განწყობილებანი ხარიტონ ვარდოშვილის, ობოლი მუშის (ს. თავაძე) და ტერენტი გრანელის ოციანი წლების პოეზიაში.

ხარიტონ ვარდოშვილის 1924 წელს გამოქვეყნებულ კრებულში შეტანილი ლექსები თითქმის ყველა დეკადენტური განწყობილებისაა, მათ უიმედობისა და სევდის ბეჭედი აზის. თვით სათაურებიც კი: „შავი ჰაერი“, „ღამე მაღალი კუბო“, „ლანდი ალიდან“, „შეშლილი წელი“, „ნოემბრის მწუხარება“, „მოდის სადამო“, „უძილო ღამე“, დარღვეული ფიქრი“, „სიკვდილის ამბორი“, „ღამის განდობა“ და სხვ. აშკარად მიგვანიშნებენ მწერლის პოეტურ განწყობილებებზე.

მძაფრი სევდითა და ინდივიდუალიზმით ხასიათდება ტერენტი გრანელის ოციანი წლების პოეზია. ჟურნალების „ხომალდისა“ და „ლომისის“ ფურცლებზე გამოქვეყნებული ვარლამ რუხაძისა და ობოლი მუშის ლექსები გაბზარული ხმის მქონეა, რწმენადაკარგულია და ახალ სინამდვილესთან შეურიგებლობას ამჟღავნებს.

1925—26 წლებიდან მათ შემოქმედებაში უიმედობას თანდათან იმედიანი ხმები ცვლიან. ახალი ცხოვრება და მისი ლიტერატურა თავის ორბიტში აქცევს მათ.

ამრიგად, ოციანი წლების ქართული ლიტერატურა მრავალფეროვანია და ამავე დროს მდიდარი თავისი შინაარსით. მღელვარე იყო ცხოვრება და ასეთივეა მისი უკუფენაც ლიტერატურასა და ხელოვნებაში. ამ მონაკვეთს შეიძლება ვუწოდოთ პირველი საფეხური ქართული საბჭოთა ლიტერატურის ისტორიაში.

ლიტერატურის თეორია

მამია ღუდუჩაშვილი

ლიტერატურის თეორიის საბანი, შემადგენელი ნაწილები
და ძირითადი საკითხი¹

ლიტერატურის თეორიის საგანი. მეცნიერება ლიტერატურის შესახებ, არსებითად, ლიტერატურის თეორიის სახით დაიბადა. ეს მოხდა ანტიკურ საუკუნეებში, საბერძნეთში, რის დადასტურებაც, უპირველეს ყოვლისა, არისტოტელეს „პოეტიკა“ წარმოადგენს. აღნიშნულის მიუხედავად, ლიტერატურის თეორია, როგორც დამოუკიდებელი მეცნიერება, ჩამოყალიბდა მეცხრამეტე და მეოცე საუკუნეების მიჯნაზე, ლიტერატურათმცოდნეობის სხვა დარგების ფორმირების შემდეგ. მანამდე კი იგი ესთეტიკურ აზროვნებასთან, ან ლიტერატურის ისტორიასა და კრიტიკასთან იყო შერწყმული და მათთან ერთად ვითარდებოდა.

ლიტერატურის თეორიას, ისე როგორც ყოველ მეცნიერებას, აქვს თავისი საკუთარი საგანი და პრობლემები. თავისთავად ცხადია, ეს აუცილებელი საფუძველი ნიშანდობლივია ლიტერატურის ისტორიისა და კრიტიკისათვისაც, რაც იმას ნიშნავს, რომ ლიტერატურათმცოდნეობის დარგები თავიანთი საერთო ობიექტის — ლიტერატურის შესწავლისას, სხვადასხვა სამეცნიერო ამოცანებს ისახავენ მიზნად, მაშასადამე, ლიტერატურის სხვადასხვა მხარეს სწავლობენ და სხვადასხვა მეცნიერული ინტერესებით ხასიათდებიან.

ლიტერატურის თეორიის საგანია ლიტერატურის ზოგადი კანონზომიერება, ზოგადი კანონები. ამიტომ ამ მეცნიერების დანიშნულებას არ შეადგენს რომელიმე ცალკეული ეპოქის, ერის ან მთელი მსოფლიო ლიტერატურის განვითარების პროცესის მხატვრულ-იდეური არსის კონკრეტული შესწავლა. ლიტერატურული მოვლენების ასეთ ანალიზს ლიტერატურის თეორია იყენებს მხოლოდ როგორც მასალას, ფაქტობრივ საფუძველს, რომლის განზოგადების შედეგად იგი არკვევს იმ საერთო, ზოგად ობიექტურ ნიშანდობლივ თვისებებსა და კანონებს, რომლებიც ამა თუ იმ სახით ყოველი ერისა და ეპოქის ლიტერატურული ნაწარმოებებისთვისაა დამახასიათებელი და ამ ნაწარმოებების, როგორც მხატვრული ქმნილებების, არსებობას განაპირობებენ. აღნიშნულის გამო, ლიტერატურის თეორიის დანიშნულებაა გააშუქოს: რა არის ლიტერატურა, როგორია მისი დამოკიდებულება საზოგადოებრივი ცხოვრებისადმი და როგორ ვითარდება იგი, რა სპეციფიკური კომპონენტებისაგან შედგება ლიტერატურული ნაწარმოებები, რა თავისებურებანი

¹ ეს შრომა წარმოადგენს შესავლის პირველ ნაწილს ლიტერატურის თეორიის კურსისა, რომელსაც გამოსაცემად ამზადებს ინსტიტუტის ლიტ. თეორიის განყოფილება. იგი აქ ქვეყნდება წინასწარი განხილვის მიზნით.

განსაზღვრავენ ამ უკანასკნელთა გვარებსა და ჟანრებს, მხატვრულ ენას, პროზასა და ლექსს და სხვა ანალოგიური თეორიული საკითხები. ყველაფერი ეს, ერთ მთლიანობაში მოცემული, ლიტერატურის ზოგადი, საყოველთაო ობიექტური კანონზომიერების სურათს ქმნის, ხოლო თვით ლიტერატურის თეორიას წარმოგვიდგენს როგორც ლიტერატურის ფილოსოფიას, ლიტერატურულ მსოფლმხედველობას, მთელი ლიტერატურათმცოდნეობის საფუძველსა და წარმართველ დისციპლინას.

მაგრამ აქ აღნიშნული მოიცავს ლიტერატურის თეორიის თანამედროვე მეცნიერულ გაგებას. ისტორიულად კი ამ მეცნიერების საგანი და საზღვრები სხვადასხვაგვარად შუქდებოდა თვით ლიტერატურის ობიექტური კანონზომიერების გაგების შესაბამისად. თავისებურად აშუქებს მას თანამედროვე იდეალისტური ლიტერატურათმცოდნეობაც. საერთოდ ყოველ ლიტერატურულ სისტემაში, როგორიცაა თვით ლიტერატურის გაგება, ისეთივეა საკუთრივ ლიტერატურის თეორიის საგნისა და საზღვრების განსაზღვრაც. მაგალითად, ფორმალისტური თეორია, იმის გამო, რომ ლიტერატურა, მისი თვალსაზრისით, წარმოადგენს სუბიექტურ ესთეტიკურ კატეგორიას, მხოლოდ მხატვრული ხერხების სისტემას, ლიტერატურის თეორიას თვლის მეცნიერებად მხატვრული ხერხების, იგივე—მხატვრული ფორმის შესახებ.

ბუნებრივია, ზოგადი ლიტერატურული პრინციპებისა და ლიტერატურის თეორიის საგნის გაგების ასეთი თანხვედნილობა (შინაგანი ლოგიკური კავშირი) დამახასიათებელია ლიტერატურის მარქსისტული თეორიისათვისაც. უკანასკნელი ლიტერატურული აზროვნების მთელი ისტორიისაგან განსხვავდება არა მარტო თავისი პრინციპებით, არამედ ლიტერატურის თეორიის საგნის საზღვრებისა და პრობლემატიკის თავისებური გაგებითაც. კერძოდ, ლიტერატურის მარქსისტული თეორია, ლიტერატურის ზოგადი ობიექტური კანონზომიერების კანონების შესწავლასთან ერთად, აშუქებს მიმდინარე შემოქმედებითი პრაქტიკის თეორიულ საფუძვლებსაც. კ. მარქსის ცნობილი დებულება იმის შესახებ, რომ ფილოსოფოსები დღემდე ასე თუ ისე განმარტავდნენ სამყაროს, „მაგრამ საქმე ის არის რომ მსოფლიო შეიცვალოს“,—არსებითად ლიტერატურის თეორიის საგნის სფეროსაც მოიცავს. ამიტომაც, რომ, როგორც ცნობილია, თვით კ. მარქსისა და ფრ. ენგელსის ლიტერატურულ-ესთეტიკური ნააზრევი ორგანულად არის დაკავშირებული ამ გენიალურ მოაზროვნეთა ეპოქის ლიტერატურისა და ხელოვნების განვითარების პრობლემატიკასთან. მათ შემდეგ ეს კავშირიც მკვეთრ განვითარებას პოულობს მარქსისტულ ესთეტიკასა და ლიტერატურულ აზროვნებაში, რის გამო ლიტერატურის მარქსისტული თეორიის განვითარების თანამედროვე ეტაპი შინაგანი ნაწილის სახით მოიცავს საბჭოთა ლიტერატურის, საერთოდ მთელი მსოფლიოს პროგრესული ლიტერატურის განვითარების გზისა და შემოქმედებითი მეთოდის მეცნიერულ თეორიას. არსებითად სწორედ ეს უკანასკნელი შეადგენს კომუნისტური პარტიის პრაქტიკული მოღვაწეობის საფუძველს ლიტერატურის დარგში. პარტია სწორედ ამ თეორიის შუქზე წარმართავდა და წარმართავს საბჭოთა ლიტერატურის წინსვლას.

ამრიგად, ლიტერატურის მარქსისტული თეორიის საგანს შეადგენს არა მარტო ლიტერატურის ზოგადი ობიექტური კანონზომიერება, კანონები, არამედ საკუთრივ საბჭოთა და საზღვარგარეთული პროგრესული ლიტერატურის კანონზომიერებაც (განვითარების გზა და შემოქმედების მეთოდი):

აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ, მართალია, საერთოდ ლიტერატურის თეორია, ობიექტურად, ყოველთვის გამოხატავდა ეპოქის ლიტერატურულ-ესთეტიკურ იდეალებსა და პრინციპებს, ხოლო მათი სახით ერთგვარად ყოველთვის ესიტყვებოდა მოქმედი ლიტერატურული ცხოვრების განვითარების მიმართულებას, მაგრამ ყველაფერი ეს არსებითად წარმოადგენდა ეპოქის სოციალური ვითარებისა და სულისკვეთების ლიტერატურულ-თეორიულ აზროვნებაზე შემოქმედების პირდაპირ შედეგს. მეცნიერული საგნის, პრობლემის სახით კი, თანამედროვე ლიტერატურის განვითარების გზებისა და მეთოდის პრობლემები, მარქსიზმამდე არასოდეს არ ასახულა ლიტერატურის თეორიაში. იგივე ითქმის თანამედროვე იდეალისტური ლიტერატურული თეორიების შესახებაც.

ლიტერატურის თეორიის შემადგენელი ნაწილები. ლიტერატურის თეორია არსებითად ორ ნაწილს მოიცავს. პირველს წარმოადგენს ზოგადი მოძღვრება ლიტერატურის შესახებ, ხოლო მეორეს—პოეტიკა.

ზოგადი მოძღვრება ლიტერატურის თეორიის მსოფლმხედველობრივ, პრინციპულ ნაწილს შეადგენს. მისი საგანია: ლიტერატურის სოციალური, იდეური, ასახვითი და სპეციფიკური არსი, ისტორიული განვითარების პროცესის კანონები, შემოქმედებითი პროცესის, ლიტერატურული მიმდინარეობებისა და სტილის ზოგადი ბუნება. ერთი სიტყვით, იგი მოწოდებულია ნათელყოს: რა არის ლიტერატურა, როგორ ვითარდება იგი და რა როლს თამაშობს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. ამავე დროს, კერძოდ ლიტერატურის მარქსისტულ თეორიაში ამ ნაწილს განეკუთვნება თანამედროვე ლიტერატურის განვითარების გზებისა და შემოქმედების მეთოდის—სოციალისტური რეალიზმის არსის, კანონზომიერების გაშუქებაც.

აღნიშნულის გამო ზოგადი მოძღვრება ლიტერატურის შესახებ გვევლინება როგორც ლიტერატურათმცოდნეობის „საფუძველთა საფუძველი“, სისტემური (პრინციპულ-თეორიული) მხარე.

პოეტიკა არის მოძღვრება საკუთრივ ლიტერატურული ნაწარმოებების გვარებისა და ჟანრების, სპეციფიკური კომპონენტებისა და მხატვრული ენის, გამოსახვის ლიტერატურული ფორმების—ლექსისა და პროზის თავისებურებების, ლექსწყობის სისტემების, მხატვრული ხერხების ბუნებისა და სახეობათა შესახებ. თავისთავად ცხადია, რომ ამ პრობლემატიკის შესწავლისას იგი ემყარება ლიტერატურის თეორიის ზოგად ნაწილს და მისი პრინციპების (ზოგადი პრინციპების) კონკრეტიზებას ახდენს.

მაგრამ პოეტიკა არსებობს არა მარტო თეორიული, არამედ ისტორიულიც. უკანასკნელი მხატვრული ნაწარმოებების აქ მითითებული ნიშანდობლივი თვისებების, საერთოდ მთელი მხატვრული ფორმის განვითარების პროცესს სწავლობს. კერძოდ, თუ თეორიული პოეტიკა რომანის, მხატვრული ენის, რიტმის ან კომპოზიციის ზოგად არსს, ზოგად კანონზომიერებას იკვლევს, ისტორიული პოეტიკა იფარგლება მათი განვითარების, მათი აღნიშნული კანონზომიერების გამოვლენის ისტორიული (ეპოქალური) ფორმების კონკრეტული ანალიზით. მაშასადამე, მის ამოცანას შეადგენს იმის ნათელყოფა, თუ რა სახით ვლინდება რომანი, მხატვრული ენა, რიტმი, კომპოზიცია... ამა თუ იმ მწერლის შემოქმედებაში, ანდა ამა თუ იმ ეპოქის ან ერის ლიტერატურაში. ამიტომ ისტორიული პოეტიკის საგანს, არსებითად, მხატვრული სტილის განვითარების სფერო წარმოადგენს, რის გამოც პოეტიკის ეს სახეობა ლიტერატურის ისტორიის ორგანულ ნაწილად გვევლინება.

ლიტერატურის თეორია, ესთეტიკა, ლიტერატურის ისტორია და კრიტიკა.
 ლიტერატურის თეორია ორგანულად არის დაკავშირებული ლიტერატურის ისტორიასთან, თუმცა მათ შორის, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, არსებითი განსხვავებაც არსებობს.

ლიტერატურის ისტორია ლიტერატურის განვითარების პროცესის შესწავლისას მხატვრული მოვლენების კონკრეტულ, იდეურ-მხატვრულ ანალიზსა და ახსნას (ობიექტური საფუძვლის გაშუქებას) ისახავს მიზნად. კერძოდ, ქართული ლიტერატურის ისტორია ამ მიდგომით განიხილავს ქართული ლიტერატურის განვითარებას, რის გამო იგი ამ ლიტერატურის პორტრეტს ქმნის. ასეთივეა ყოველი ერის ლიტერატურის ისტორიის ხასიათი და აგრეთვე მსოფლიო ლიტერატურის ისტორიის დამოკიდებულებაც ყველა ერის ლიტერატურის მიმართ.

ამრიგად, ლიტერატურის ისტორიის საგანს შეადგენს არა ლიტერატურის ზოგადი კანონზომიერება, არამედ ამ უკანასკნელის გამოვლენის ისტორიული პროცესი (ისტორიული ფორმები). მიუხედავად ამისა, ლიტერატურის ისტორიკოსი ყოველთვის ლიტერატურის თეორიას ემყარება, როგორც პრინციპულ მსოფლმხედველობრივ, ანდა, როგორც ჩვეულებრივ ამბობენ, მეთოდოლოგიურ საფუძველს.

ლიტერატურის თეორია კი, თავის მხრივ, მასალას იღებს ლიტერატურის ისტორიისაგან. ის ყველა ერისა და ეპოქის ლიტერატურის ისტორიის მონაცემთა განზოგადების საფუძველზე ადგენს ზოგად ლიტერატურულ პრინციპებს, კანონებს, კატეგორიებს, ე. ი. ქმნის მოძღვრებას როგორც საერთოდ ლიტერატურის, ისე კერძოდ ლიტერატურული ნაწარმოების შესახებ.

კრიტიკა რამდენიმედ სინთეტური ხასიათისაა, რადგან იგი თავის თავში მოიცავს ლიტერატურის თეორიისა და ისტორიის ნიშანდობლივ თვისებებს, ლიტერატურის ზოგადი კანონზომიერებისა და ისტორიული ტრადიციების შესახებ მსჯელობის სახით. მაგრამ, ამავე დროს, ყველაფერი ეს მასში ვლინდება როგორც საშუალება ძირითადი საგნის, პრობლემატიკის გასაშუქებლად. ამ უკანასკნელს კი წარმოადგენს თანამედროვე ლიტერატურა, მისი მოვლენების, ცალკეული მწერლების შემოქმედებისა და ნაწარმოებების იდეურ-მხატვრული ანალიზი, შეფასება, ღირსების, „სიმშვენიერისა და ნაკლის გახსნა“, იმის გარკვევა, თუ ეს მოვლენები და ნაწარმოებები რამდენად პასუხობენ თანამედროვეობის სოციალურ და ესთეტიკურ იდეალებს, რამდენად შეესაბამებიან ეპოქის სულისკვეთებას, ან თვით ლიტერატურის წინსვლისა და აღორძინების ჰეშმარიტ ინტერესებს. ამის გამო კრიტიკის დანიშნულებაა განამტკიცოს თავისი დროის ესთეტიკური იდეალები და პრინციპები. ბუნებრივია, რომ ყველაფერი ეს შინაგანი აუცილებლობით გულისხმობს იმის საგანგებო ანალიზსაც, თუ რა მიღწევა აქვს, ან რა აკლია თანამედროვე ლიტერატურას, რა სახით და რა გზით უნდა ვითარდებოდეს იგი. ამიტომ კრიტიკა გარკვეულ ნორმატულ ხასიათსაც ატარებს და უადრესად აქტიური, ქმედითი ნაწილია მწერლობის განვითარებისა. აღნიშნული საკვებით ნათელს ხდის იმ გარემოებასაც, რომ ლიტერატურის თეორია კრიტიკის წარმმართველ, უშუალო მსოფლმხედველობრივ საფუძველს წარმოადგენს. ცხადია, ლიტერატურის თეორიაც, თავის მხრივ, იყენებს კრიტიკის მონაცემებს და ისტორიულ ფაქტებთან ერთად მათს განზოგადებასაც ახდენს. ამასთან, უნდა აღინიშნოს, ისიც, რომ საკუთრივ ლიტერატურის მარქსისტული თეორიის ის მხარე, რომელიც სოციალისტური რეალიზმის თეორიის მეცნიერულ საფუძველს წარმოადგენს, პირდაპირ გამოვ-

ლინებას პოულობს მარქსისტულ კრიტიკაში. ამდენად, ლიტერატურის მარქსისტული თეორიის აღნიშნული მონაკვეთი და კრიტიკის თეორიული მონაცემები (თეორიული საფუძველი), არსებითად, სავსებით ემთხვევიან ურთიერთს.

რაც შეეხება ესთეტიკისა და ლიტერატურის თეორიის ურთიერთდამოკიდებულებას, აქ, შედარებით, განსხვავებულ გარემოებასთან გვაქვს საქმე. უპიროველეს ყოვლისა საჭიროა მიეთითოს იმ გარემოებას, რომ ლიტერატურის თეორია ესთეტიკიდან გამომდინარეობს, ესთეტიკის კერძო სახეობას წარმოადგენს. ეს იმიტომ, რომ ესთეტიკა ისეთ პრობლემებთან ერთად, რომლებიც ბუნების მშვენიერებასა და ესთეტიკურ გემოვნებას შეეხებიან, სწავლობს ხელოვნების ზოგად კანონზომიერებას, მომცველს ხელოვნების ყველა დარგის ზოგადი არსისა, კანონებისა. არსებითად ეს ამოცანა შეადგენს ესთეტიკის ძირითად დანიშნულებას. ლიტერატურის თეორიის საგანი კი, როგორც ვნახეთ, არის საკუთრივ ლიტერატურის ზოგადი კანონზომიერება, მაშასადამე, ხელოვნების ზოგადი კანონზომიერების გამოვლენის ის სახეობა, რომელიც მხოლოდ სიტყვიერი ხელოვნების სფეროს ახასიათებს. ამრიგად, აქ ხელოვნების ყველა დარგისათვის ერთნაირად დამახასიათებელ საერთოს, ზოგად არსს თან ერთვის (უკავშირდება) ის კერძო, სპეციფიკურიც, რომელიც ლიტერატურას განასხვავებს ხელოვნების სხვა დარგებისაგან. ამიტომ ლიტერატურის თეორია უშუალოდ ესთეტიკიდან იღებს სახელმძღვანელო პრინციპებს, თუმცა მას გნოსეოლოგიასა და ისტორიის ფილოსოფიასთანაც აქვს გარკვეული პირდაპირი დამოკიდებულება. მეორე მხრივ, თვით ესთეტიკაც ემყარება ხელოვნების ცალკე დარგების თეორიებს, მათ შორის, ცხადია, ლიტერატურის თეორიასაც. მეტიც, ხელოვნების ცალკე დარგების თეორიები, თავიანთი უმთავრესი მონაცემების სახით, არსებითად, ესთეტიკის შემადგენელ ნაწილებადაც კი გვევლინება.

ლიტერატურის თეორიის ძირითადი საკითხი. ლიტერატურის თეორიის ძირითად საკითხად, ჩვეულებრივ, აღიარებულია ლიტერატურის სინამდვილესთან, ან კერძოდ საზოგადოებრივ ცხოვრებასთან დამოკიდებულების გაშუქება. ეს განსაზღვრება არ არის ზუსტი, რადგან იგი სრულად ვერ ასახავს ლიტერატურული აზროვნების წარმმართველ პრობლემატიკას, ლიტერატურის ობიექტური კანონზომიერების ანალიზის განმაპირობებელ საფუძველს. ამ შეზღუდულობას მხოლოდ მაშინ ავიცდნით თავიდან, თუ ლიტერატურის თეორიის ძირითადი საკითხის დადგენისას ფილოსოფიის ძირითადი საკითხის საყოველთაოდ ცნობილი მარქსისტული გაგებიდან ამოვალთ და მის შუქზე განვიხილავთ ლიტერატურული აზროვნების განვითარების ისტორიას. ასეთი კვლევა სავსებით ნათელს გახდის, რომ ლიტერატურის თეორიის ძირითად საკითხს წარმოადგენს ლიტერატურაში ობიექტურისა და სუბიექტურის დამოკიდებულების გაშუქება, კერძოდ, იმის გარკვევა, თუ რა არის პირველადი მხატვრულ შემოქმედებაში—სუბიექტური, თუ ობიექტური? ანდა, უფრო კონკრეტული სახით რომ წარმოვიდგინოთ: რა არის ლიტერატურის საფუძველი, ასახვის საგანი და რა განსაზღვრავს ლიტერატურის განვითარების პროცესს: თვით მწერლის სუბიექტური სამყარო (მისი ტალანტი, სუბიექტური შეგრძნობები), სული, იდეა, თუ ობიექტური სინამდვილე, ადამიანთა საზოგადოებრივი ცხოვრება? მაშასადამე, ლიტერატურა გვევლინება, როგორც მწერლის სუბიექტური ესთეტიკური შეგრძნებების სისტემა. „მეს“ თვითწარმოსახვა, საგსიბით იზოლირებული ობიექტური გარემოსაგან, თუ როგორც ობიექტური სინამდვილის მხატვრული სუბიექტირება, სუბიექტუ-

რი განსახოვნება, წარმოსახვა, გაპირობებული საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებით?

ამ საკითხის ამა თუ იმ სახით გადაწყვეტა, ურთიერთთან დიამეტრალურად დაპირისპირებულ მიმდინარეობებს, სისტემებს წარმოშობდა და წარმოშობს დღესაც ანალოგიურად ფილოსოფიური აზროვნებისა, იმ შინაგანი, ორგანული კავშირის გამო, რომელიც ლიტერატურის თეორიას აკავშირებს ფილოსოფიასთან, როგორც ესთეტიკის მეშვეობით, ისე უშუალოდაც. ეს სისტემებია ლიტერატურის იდეალისტური და მატერიალისტური თეორიები. პირველი ლიტერატურის არსს მხოლოდ სუბიექტურის, ან იდეის, სულის მხატვრულ წარმოსახვაში, თვითშემეცნებაში ხედავს. იგივე მოვლენები მიაჩნია მას ლიტერატურის ისტორიის განმაპირობებელ ფაქტორებადაც. მეორესათვის კი ლიტერატურა სინამდვილის მხატვრული წარმოსახვაა, განსახოვნებაა, ხოლო მისი განვითარების პროცესი საზოგადოებრივი ცხოვრების პროცესში პოულობს ახსნას.

ლიტერატურის თეორიის მთელი ისტორია ამ მიმდინარეობათა ბრძოლისა და განვითარების ისტორიაა, გაპირობებული საზოგადოებრივი ურთიერთობების განვითარებით. აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ გზადაგზა იბადებოდნენ და თანამედროვე ლიტერატურულ აზროვნებაშიც გვხვდებიან ე. წ. დუალიზტური თეორიებიც, რომელთა საფუძველს მატერიალისტური და იდეალისტური ლიტერატურული სისტემების მორიგების ყოველთვის უშედეგოდ დამთავრებული ცდა შეადგენს.

ლიტერატურის იდეალისტურ და მატერიალისტურ გაგებათა ბრძოლის პროცესში იდეალისტურმა მიმდინარეობამ ყველაზე მკვეთრი, ხოლო ამიტომ ყველაზე მახინჯი და უკიდურესი სახე, თანამედროვე ბურჟუაზიულ სუბიექტივისტურ თეორიებში მიიღო. მატერიალისტური მიმდინარეობა კი თანამიმდევრულ და ღრმად მეცნიერულ სისტემად ჩამოყალიბდა ლიტერატურის მარქსისტული თეორიის სახით. ეს უკანასკნელი გვევლინება, როგორც ლიტერატურული აზროვნების განვითარების უმაღლესი ეტაპი, უდიდესი მონაპოვარი, როგორც ერთადერთი ჭეშმარიტი მეცნიერული მოძღვრება ლიტერატურის ზოგადი არსისა (კანონებისა) და თანამედროვე ლიტერატურის განვითარების საფუძვლების შესახებ.

აკაკი ხინთიბიძე

ევფონიის ინტონაციური დანიშნულება

ლინგვისტური გაგებით, ინტონაცია გულისხმობს ბგერის მხოლოდ ერთ თვისებას—სიმაღლეს (ტონს). მაგრამ მხატვრულ მეტყველებაში ინტონაციის როლი გაცილებით ფართო და მრავალმხრივია. მის სფეროში შედის ყველაფერი, რაც ბგერასთან, ხმის მოძრაობასთან არის დაკავშირებული. კერძოდ, ლექსის ინტონაცია გაპირობებულია მთელი რიგი ფაქტორებით. ტროპის სახეები (მეტაფორა, შედარება, ჰიპერბოლა თუ სხვა), სინტაქსური თავისებურებანი: ინვერსია, გაჩუმება თუ გამეორება, ლექსიკური საშუალებანი: ნეოლოგიზმები, დიალექტიზმები თუ არქაიზმები, ძლიერი და მოხდენილი აზრის შემცველი ფრაზები, ემოციური სიტყვები და გამოთქმები ლექსის ხმამაღალი კითხვის დროს ხმის თავისებური მოძრაობით წარმოითქმიან. ლექსის ინტონაციაზე გავლენას ახდენს რიტმული წყობის თავისებურება: მეტრული სტრუქტურა, ცეზურები, გადატანა. ინტონაციის სფეროში შედის ევფონიაც. ამრიგად, პოეტური ინტონაცია სინთეტური ხასიათის მხატვრული მოვლენაა. იგი ემყარება ლექსის ყველა არსებით კომპონენტს და წარმოადგენს ლექსის შინაგანი მამოძრავებელი ძალების, მის წიაღში ჩამალული ძირითადი ტენდენციების, მისი არსობის გამოვლინების საშუალებას¹.

როგორია, კერძოდ, ევფონიის დამოკიდებულება ინტონაციასთან?

ქართულ და რუსულ პოეტიკაში ამ საკითხით ჯეროვნად არავინ დაინტერესებულა. ზოგიერთი სპეციალისტი ამ საკითხის დასმასაც მიზანშეუწონლად მიიჩნევს (ა. ბელი, ბ. ეიხენბაუმი).

ევფონია გულისხმობს ბგერათა კეთილხმოვანებას, მათს ჰარმონიულ დამოკიდებულებას, სალექსო სტრიქონში ერთი და იგივე ან მსგავსი ბგერების (ბგერათა კომპლექსების) გამეორებას. ევფონია თავისთავში აერთიანებს როგორც ალიტერაცია-ასონანსს—ერთი და იგივე ან მსგავსი ბგერების გამეორებას, ასევე რითმას—ბგერათა ერთი და იგივე ან მსგავსი კომპლექსების კანონზომიერ გამეორებას (თუმცა რითმა მთლიანად ვერ თავსდება ევფონიის სფეროში).

ევფონიის ამ დახასიათებიდან გამომდინარე, ცხადია, რომ მას პირდაპირი დამოკიდებულება არა აქვს ინტონაციასთან, როგორც ბგერის სიმაღლის (ტონის) ცვალებადობის განმსაზღვრელ მოვლენასთან. ევფონია საერთოდ არ მიგვანიშნებს ბგერის ერთ რომელსამე თვისებაზე; იგი ისახება ბგერათა უოთიერ-

¹ ინტონაციის 'საერთო საკითხებზე დაწვრილებით გვაქვს საუბარი ნაშრომში „ქართული ლექსის ინტონაცია“ (მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების მოამბე, 1960, № 3.).

თობაში და გულისხმობს ბგერათა ურთიერთობის შედეგად წარმოქმნილ მოვლენას—კეთილხმოვანებას. მიუხედავად ამისა, ლექსის ინტონაცია, ასე თუ ისე, მაინც დამოკიდებულია ევფონიაზე. ბგერათა კეთილხმოვანება თავისებურად გავლენას ახდენს ტონის მოძრაობაზე. ხმოვნებისა და მჟღერი თანხმოვნების ჰარმონიული ურთიერთობა, როგორც სალექსო სტრიქონებში, ისე კერძოდ რითმაში, ლექსის ტონს მალლა სწევს, ხოლო ყრუ თანხმოვნების შეხვედრა, პირიქით, ტონის დადაბლებას იწვევს.

ევფონია ეხმარება პოეტს აზრის, იდეის უკეთ გამოხატვაში, ლექსის ლოგიკურ-ემოციური ცენტრების ხაზგასმაში. გარკვეული კუთხით შერჩეულ ბგერათა ჰარმონია აძლიერებს შინაარსის ამა თუ იმ მხარეს, ამძაფრებს განწყობილებას.

„ყივჩაღის პაემანში“ გ. ლეონიძის მიზანია გადმოგვცეს სიყვარულით გახელებული რაინდის ბოხოქარი სულისკვეთება. ამის შესაბამისად ლექსის სტრიქონები ჟღერადია. ტ-სა და რ-ს ალიტერაციის წყალობით ლექსიდან თითქოს-და გვესმის კიდევ „ცხენთა გრილის, შუბთა ტრიალისა“ და ფარ-მუზარადის მტვრევის ხმა, რაც ლექსის ტონალობას მალლა სწევს:

ტრამალ და ტრამალ გამოგედევნე,
შემოვამტვრე გზები ტრიალი,
მცხეთას ვუმტვრიე საკეტურები,
ვლექე ტაძრები კელაპტრიანი!

გ. ტაბიძის „ზღაპარში“, პირიქით, სიმშვიდის, სიჩუმის განწყობილება სუფევს; ამიტომ ამ ლექსის ტონალობა დაბალია, ბგერათა ინტენსიობა—სუსტი:

მდინარის პირად, ხეივანში, ყოველ საღამოს
ორი ქალწული მემორევე ჩრდილად გახდება,
ისინი ჩუმად გადიხდიან ლეჩაქთა სამოსს,
თვითონ მდინარეც და ღუმელიც გალეჩაქდება.

ავტორი გადმოგვცემს ღუმელის სიმშვენიერეს, ამიტომ სტროფის ლოგიკურ-ემოციური ცენტრებია არა ო რ ი ქ ა ლ წ უ ლ ი მ ე მ ო რ ე ვ ე, ან კიდევ მ დ ი ნ ა რ ე, მ ი ს ი ნ ა პ ი რ ი, ხ ე ი ვ ა ნ ი და ს ა ღ ა მ ო, არამედ სიტყვები: ჩრდილად, ჩუმად, ლეჩაქთა და გალეჩაქდება, რომლებიც სტროფის სხვადასხვა ადგილებშია განაწილებული. ამ ოთხი სიტყვიდან სამი (ჩრდილი, სიჩუმე, ლეჩაქი) სრულიად სხვადასხვა ცნებებია, ერთმანეთის სინონიმებადაც ვერ ჩაითვლებიან, მაგრამ ამ სტროფში ისინი დაახლოებით ერთი შინაარსის მატარებელნი არიან. სტროფში არის კიდევ ერთი, მეხუთე სიტყვა. რომელიც იმავე შინაარსს შეიცავს, რასაც ეს ოთხი. ეს არის ღ უ მ ი ლ ი. ყველა პირობით ეს სიტყვა უნდა ყოფილიყო სტროფის ლოგიკურ-ემოციური ცენტრი: სტროფის ძირითადი აზრი სწორედ მასშია კონდენსირებული. მაგრამ სიტყვა ღ უ მ ი ლ ი გამოთიშულია ზემომოყვანილი დაჯგუფებიდან. საქმე ისაა, რომ სიტყვები: ჩ რ დ ი ლ ა დ, ჩ უ მ ა დ, ლ ე ჩ ა ქ თ ა, გ ა ლ ე ჩ ა ქ დ ე ბ ა შინაარსობრივი მსგავსების გარდა, ფორმის მხრივაც მჭიდრო ურთიერთობაში არიან, მათ აკავშირებს საერთო ბგერა ჩ, რომელიც თავისი აკუსტიკით კარგად გამოხატავს სიჩუმის შინაარსს. ამ ცნების აღმნიშვნელი ბევრი სიტყვა ქართულში ჩ ბგერას შეიცავს: ს ი ჩ უ მ ე, ჩ ქ ა მ ი, ჩ ა მ ი-ჩ უ მ ი, ჩ უ რ-

ჩ უ ლ ი, ფ ა ჩ უ ნ ი და ს ხ ე. ხშირად მთელ სიტყვასაც მარტო ამ ერთი ბგერით გამოხატავენ: ჩ (ჩუ)—გაჩუმდიო.

ალიტერაციის შემწეობით, ცატირებული სტროფის სიტყვიერი მასალიდან ინტონაციური სიმაღლეების სახით გამოიყო ეს ოთხი სიტყვა, გაძლიერდა მათში მოცემული შინაარსი და ამაღლდა მათი როლი და მნიშვნელობა სტროფის იდეურ-მხატვრული ორგანიზაციის საქმეში.

გ. ტაბიძის „ისევ ეფემერას“ პირველი სტრიქონი ევფონიის თვალსაზრისით ორ ნაწილად შეიძლება გავყოთ. სტრიქონის პირველი ნახევარი (რ ა ა მ ო - ძ რ ა ვ ე ბ ს) ძლიერი ჟღერადობით ხასიათდება. მისი ნიშნებია: 1) სამი ა, თანაც ერთ შემთხვევაში ორი ერთად, 2) ორი რ და 3) ბგერათა ძლიერი კომპლექსი ძრა. სტრიქონის პირველი ნახევრის აჟღერებული დასაწყისი (რ ა ა...) ძრა კომპლექსით თავდება. შემდეგ ჟღერადობა კლებულობს (ვებს), თითქოს მზადდება გადასვლა სტრიქონის მეორე ნახევრისაკენ. მეორე ნახევარში (კ ი პ ა - რ ი ს ი ს ტ ა ნ ს) ბგერათა ხმოვანება შესუსტებული და დაყრუებულია. სამჯერ ნახმარი სისინა ს და ყრუ კომპლექსი კიპ ქარის ჩუმი სისინისა და ფოთლების ყრუ შრიალის ხმას გამოსცემენ. ჟღერადობის შესაბამისად სტრიქონის პირველი ნახევრის ტონი მაღალია, ხოლო მეორე ნახევრისა—დაბალი.

ამავე თვალსაზრისით საყურადღებოა გ. ტაბიძის ლექსი „სანამ არ დამსხვრეულან“:

სანამ არ დამსხვრეულან
ქნარები და არფები,
ლირიკული განდგომის
სიმებს დავეხარბები.
სანამ არ გადამჟვნარან
ბაღში ვარდთა ბარდები,
მიწავ, ნუ გეცოდები,
ცოო, ნუ გედარდები.

ჩვენი დაკვირვების საგანია ამ სტროფთა პირველი ნახევრები, რომლებიც ერთმანეთთან არის დაკავშირებული შორეული, ანაფორისეული გამეორებით:

1. ს ა ნ ა მ არ დამსხვრეულან
ქნარები და არფები.
2. ს ა ნ ა მ არ გადამჟვნარან
ბაღში ვარდთა ბარდები.

ამ ორი ფრაზიდან ინტონაციურად უფრო ხელშესახები და საინტერესოა პირველი. ამ ინტერესს, უპირველეს ყოვლისა, ჰქმნის შინაარსობრივი სილაღე და სიდიადე. ძლიერი მეტაფორული სახეა ქნარების მსხვრევა, რაც ჩვეულებრივ ენაზე სიმღერის, პოეზიის სიკვდილს ნიშნავს. მეორე ფრაზა ვერადის პირველის სიმაღლემდე; ვარდების გადაჰკნობა უფრო ჩვეულებრივი, პირდაპირი მნიშვნელობის გამოთქმაა და მოკლებულია მხატვრული განზოგადების იმ უნარს, რაც ქნარების მსხვრევაშია მოცემული. მაგრამ პირველი ფრაზის ეს აშკარა შინაარსობრივი უპირატესობა ასეთი თვალსაჩინო არ იქნებოდა, რომ პოეტს მისთვის გამოხატვის შესაფერისი ფორმა არ მოენახა. გამოთქმა „სანამ არ დამსხვრეულან“ თავისი ჟღერადობით ბევრად უფრო გრაციოზულია, ვიდრე მისი პარალელური—„სანამ არ გადამჟვნარან“. პირველ შემთხვევაში ერთად მოხვედრილი თანხმოვნები—მსხვრ ბგერათა უფრო

მელერ და კეთილხმოვან კომპლექსს ჰქმნიან, ვიდრე მეორე შემთხვევაში (მკვნ). თანხმოდანთა კომპლექსი ჰკ ხმოვანებას აყრუებს, ტონს დაბლა სწევს. პირველი ფრაზა ინტენსიობის თვალსაზრისით უფრო ძლიერია და ტონის თვალსაზრისით უფრო მაღალი, ვიდრე მეორე. აქაც, ისევე როგორც წინა მაგალითში, გამოთქმის ინტონაციური გამოყოფის ერთ-ერთი მიზეზი ბგერათა ურთიერთმიმართებაში, უფრო ზუსტად, ჟღერის სიძლიერეში მდგომარეობს.

რითმის მაგალითზე კიდევ უფრო ნათლად მჟღავნდება ევფონიასთან ინტონაციის დამოკიდებულების რეალურობა. მდიდარი და მელერი რითმა ინტონაციურად ყოველთვის უფრო შესამჩნევია, ვიდრე სუსტი და მკრთალი რითმა.

მაგრამ რითმისა და ინტონაციის ურთიერთობასთან დაკავშირებით უფრო მნიშვნელოვანი და საყურადღებო სხვა საკითხებია.

დავიწყოთ იქიდან, რომ რითმიან ლექსში პირველსავე სტრიქონიდან ინტონაცია დაძაბულია იმის გამო, რომ მკითხველი მოელის რითმას და არ იცის სად გაიღვებს იგი. როცა ერთი-ორი სტროფის ჩაკითხვის შემდეგ ლექსში რითმის ადგილს დაიგულებ, ახლა უკვე წინასწარ ემზადები მის შესახვედრად და ეს სამზადისიც გავლენას ახდენს ინტონაციაზე. რაც შეეხება თვით რითმას, შემხვედრი თანაწევრი რითმისა, ხოლო უკვე ცნობილ ლექსში მთლიანი რითმა ინტონაციურად ყოველთვის ხაზგასმულია; ხაზგასმულია, ჯერ ერთი, იმის გამო, რომ აქ ბგერათა ერთისა და იმავე ან მსგავსი კომპლექსების გამეორებასთან გვაქვს საქმე, ხოლო გამეორება, როგორც პოეტური სინტაქსის ერთ-ერთი სახეობა, არ შეიძლება ინტონაციურად შეუმჩნეველი დარჩეს. მეორე მხრივ, სარიტმო სიტყვები სტრიქონში შემავალი სხვა სიტყვებისაგან მეტნაწილად გამოირჩევიან თავისი ჟღერადობით და კეთილხმოვანებით. გარდა ამისა, რითმა სტრიქონის ყველაზე უფრო თვალსაჩინო ადგილებშია მოთავსებული და მისი ინტონაციური გამოყოფა ამ თვალსაჩინოების გამოც ხდება. ყოველივე ამასთან ერთად, პოეტები ხშირად რითმაში მოაქცევენ სტრიქონის მთავარი აზრის შემცველ სიტყვას. ამის გამო ლექსს კარგად გაცნობილი მკითხველი სარიტმო სიტყვაში ყოველთვის მოელის რაღაც ახალსა და მნიშვნელოვანს, რაც მას განაწყობს ამ სიტყვის ხაზგასმით წარმოთქმისათვის.

ამრიგად, რითმის ინტონაციური გამოყოფა, მისი განსაკუთრებული თვალსაჩინოება ლექსში უეჭველია. შეუძლებელია რითმათა განსაკუთრებული ხაზგასმის გარეშე წავიკითხოთ, მაგალითად, გ. ტაბიძის ეს სტროფი:

საიდუმლო აღები! ისევ მომემალება
უმიზეზო წვალე ბა და ლურჯი მწვერვალები!
ვარსკვლავებით მწირველი, ლოცვა—გასაკვირველი,
ასეთია პირველი ტრფობის ინტერვალები!

(„Voiles“)

რითმათა სიმრავლე ლექსის ჟღერადობას მაღლა სწევს. განსაკუთრებით ძლიერად ჟღერენ ეს დაქტილური სამფა რითმები (მწირველი-გასაკვირველი-პირველი).

ინტონაციური გამოხატვის სფეროში შედის მოულოდნელი რითმა².

² ამ საკითხს გაკვირვებით ეხება პროფ. ა. გაწერელია (ქართული კლასიკური ლექსი, 1953, გვ. 160).

რითმის მოულოდნელობის თვალსაზრისით საყურადღებოა არაზუსტი რითმის სახეები—დისონანსები და კონსონანსები.

აქ აღარ შევჩერდებით გ. ტაბიძის ცნობილ რითმაზე ს ი ლ ა შ ი ვ ა რ დ ი — ს ი ლ ა ყ ვ ა რ დ ე და მოვიტანთ ერთ სტროფს მისივე ლექსიდან „პირველ თაველებს“:

ვაჟნი ეძებდნენ მთებში ხ ა ზ ი ნ ა ს,
თოფების ბოლი ცრემლებს გვადენდა,
არც დაგვასვენეს, არც დაგვაძინეს
და ასე კიდევ შემოგვათენდა.

ამ სტროფში კონსონანსური რითმა: ხ ა ზ ი ნ ა ს—დაგვაძინეს უფრო შესამჩნევია, ვიდრე კეთილხმოვანი ასონანსი: გ ვ ა დ ე ნ დ ა—შ ე მ ო გ ვ ა თ ე ნ დ ა. რადგან ეს უკანასკნელი რითმის ჩვეულებრივი და გავრცელებული სახეა, პირველი კი—იშვიათი. კონსონანსური რითმა განსაკუთრებით საინტერესოა მაშინ, როცა ბოლო ხმოვნები სხვადასხვაობენ: ჩაიკითხავ სტრიქონებს, მიხვალ შემხვედრი სარიტმო სიტყვის ადგილსამყოფელთან, გაყვები რითმას, სიამოვნებას გგვრის ბგერათა ჰარმონიული შესატყვისობა და უეცრად, სრულიად მოულოდნელად იცვლება ხმოვანი და ბგერათა ჰარმონია დისონანსში გადადის. ასეა ეს მოტანილ მაგალითში, სადაც სიტყვა ხ ა ზ ი ნ ა ს ბოლო ხმოვანი ა შემხვედრ სარიტმო სიტყვაში ე-თი იცვლება (დაგვაძინეს). ამ მოულოდნელი გადატყდომის შედეგად რითმის შემხვედრი წევრი დაგვაძინეს სტროფში თვალსაჩინო სიტყვად იქცევა. ამ სიტყვასთან ერთად მკითხველის თვალი ძალაუვნებურად წვდება რითმის განვლილ თანაწევრსაც (ხაზინას), როგორც გარდატეხის ერთ-ერთ წყაროს და საბოლოოდ ისიც ხაზგასმული რჩება (ამ ხაზგასმის რაობისა და ხასიათის შესახებ შემდეგ!).

ამრიგად, რითმის მოულოდნელობა მისი ინტონაციური გამოყოფის საფუძველია. მაგრამ როცა მოულოდნელ რითმაზე ვლაპარაკობთ, არ უნდა დავივიწყოთ, რომ მოულოდნელი რითმა, უპირველეს ყოვლისა, მხატვრული სახის შინაარსითაა გაპირობებული და ვერ ეტევა ფონეტიკური ცვლილებების ჩარჩოში. მოულოდნელი რითმების კატეგორიაში შედის შორეული ასოციაციების შედეგად ერთმანეთთან შეუღლებული სარიტმო სიტყვები (გ. ტაბიძის ს ი ლ ა შ ი ვ ა რ დ ი—ს ი ლ ა ყ ვ ა რ დ ე ამ მხრივაც საყურადღებოა). მოგვაქვს ერთი სტროფი გრ. აბაშიძის ლექსიდან „ოცნება უფლისწულისა“:

საქართველოს მთავორების ხორუმი,
ვაზი ვაზზე ლერწებ-გადალასტული,
ალაგ თითა, ალაგ ალადასტური,
ჩემს მეფობას უნდა შენი დასტური,
შენ კი შორს ხარ, როგორც ყარაყორუმი.

ამ მდიდრული და კეთილხმოვანი რითმებიდან ამჟამად ჩვენს ყურადღებას იქცევს ხ ო რ უ მ ი—ყ ა რ ა ყ ო რ უ მ ი. საქართველოს მრავალფეროვან ბუნებას თვალშეჩვეული კაცისაგან, რომელსაც მშობლიური მთების ანსამბლი ხორუმის კოლორიტულ ცეკვას აგონებს, მოულოდნელი და თითქოს უადგილოცაა ყარაყორუმის შორეული უდაბნოს გახსენება. მეორე მხრივ კი ეს გახსენე-

ბა ლოგიკურია სატრფოსაგან დაშორების, მისგან დავიწყების, მისი ღუმილის ხაზგასმისათვის.

მაგრამ ეს რითმა მოულოდნელია არა მარტო თავისი შინაარსით, არამედ ადგილმდებარეობითაც: იგი ხორუმის რკალივით კეტავს სტროფს. ამასთანავე, რკალურობის ჩვეულებრივი პრინციპი დარღვეულია იმით, რომ სტროფი ხუთსტრიქონიანია, საწყისი რითმა გვიანდება და ეს მოლოდინი ამძაფრებს ინტერესს შემხვედრი სიტყვის მიმართ, რომელიც ამის გარეშეც, თავისთავადაც საინტერესოა.

როგორც ამ მაგალითიდან კარგად ჩანს, რითმათა მოულოდნელობა მხატვრულ სახეთა მოულოდნელობის შედეგია. რითმის ერთ-ერთი თანაწევრი მაინც მოულოდნელობის პრინციპზე აგებული მხატვრული სახის შემადგენლობაში უნდა შედიოდეს, მოულოდნელმა სახემ უნდა განსაზღვროს რითმის მოულოდნელობა, თორემ ისე, ადვალთი შესაძლებელია, რითმის თვითმიზნურობა ძიებამ ფორმალიზმამდე მიგვიყვანოს.

რითმისა და ინტონაციის ურთიერთობასთან დაკავშირებით გვინდა ყურადღება გავამახვილოთ კიდევ ერთ გარემოებაზე.

რითმა ჩვეულებრივად ცეზურის წინაა მოთავსებული. მის შემდეგ პაუზა მოდის, რასაც ზოგჯერ ძლიერი რითმის ჩუმი შინაგანი ხმაური ავსებს. ეს პაუზა საშუალებას გვაძლევს ვიფიქროთ გავლილ რითმაზე, მის შინაარსზე, ფორმაზე, დავტკბეთ მისი სიმშვენიერით. რითმის ამგვარი ხაზგასმაც, ჩვენი აზრით, ინტონაციის სფეროში შემოდის. ამ გარემოებას ლექსის ინტონაციის ახალ, სპეციფიკურ მხარესთან მივყევართ. აქამდე ჩვენ ყურადღებას ვამახვილებდით ლექსის იმ შინაარსობრივ-მხატვრულ მომენტებზე, რომლებიც მისი გახშიანების შემთხვევაში განაპირობებენ ხმის სიძლიერესა და აჩქარება-შენელებას, ტონის ცვალებადობას. ახლა დგება საკითხი უხმო, ფარული ინტონაციის არსებობისა, რომელიც ჩნდება სიტყვის წარმოთქმის შემდეგ და არავითარ მონაწილეობას არ იღებს სიტყვის გახშიანებაში. დავაკვირდეთ ერთ სტროფს გ. ტაბიძის ლექსისა „ყვავილებს თეთრებს“:

იელებს შუქი—სამართებელი,
ხევეზში გდია თეთრი საყელო.
ვიდაც სიკვდილის დამმართებელი
დვას უცნაური და უსახელო.

პირველი რითმის (ს ა მ ა რ თ ე ბ ე ლ ი-დ ა მ მ ა რ თ ე ბ ე ლ ი) მეორე თანაწევრის წარმოთქმის შემდეგ პაუზა საკმაოდ გრძელია. პაუზის ეს სიგრძე სხვა მომენტებთან ერთად გაპირობებულია, ჯერ ერთი, იმით, რომ სტრიქონები მდორეა, ხშირი პაუზებით არაა დასერილი (მაღალ შაირში, ან ქორეულ ტრიმეტრსა და ტეტრაამეტრში, რომლებიც დაქტილურ ტერფებს არ შეიცავენ, სტრიქონები უფრო მოძრავი და ელასტიურია). მეორე მხრივ, პაუზის ეს სიგრძე გაპირობებულია თვით რითმის ხანგრძლიობით: დაქტილური რითმა დამხმარე ხმოვნებითა და თანხმოვნებით ხუთ მარცვლამდეა გაღრმავებული. ამასთან ერთად, იგი მჟღერი და კეთილხმოვანია. ასეთი მრავალმარცვლიანი, მჟღერი, კეთილხმოვანი რითმის წარმოთქმის შემდეგ თითქოს არც კი გინდა სწრაფად გადახვიდე ახალ სიტყვაზე, გინდა ცოტა ხანს მაინც დატკბე მისგან მონიჭებული სიამოვნებით. გრძელი პაუზა კი ამ ტკბობის საშუალებას გვაძლევს. სასიამოვნო ელერადობით ჩავლილ რითმის ხმაური ყურს არ სცილდება და ძალაუვნებურად

ვფიქრობთ მასზე³, ე. ი. სიტყვათა წაკითხვისა თუ წარმოთქმის შემდეგ იბადება აუცილებლობა მათზე ყურადღების გამახვილებისა, მათი გამოყოფისა სტროფის ლექსიკური შემადგენლობიდან. ლექსის ინტონაციის დანიშნულებაც ხომ ეს არის: იგი გამოყოფს სიტყვას წინადადებიდან, წინადადებას ფრაზიდან და მასზე გადააქვს მოქმედისა თუ წამკითხველის ყურადღება.

ნათქვამის უფრო ნათელყოფის მიზნით მივმართოთ ბგერათშეთანხმებას— ალიტერაცია-ასონანსს.

ლექსის ხმამაღალი კითხვის დროს ბგერათა ჰარმონიული შეთანხმება ხშირად ხაზგასმელი რჩება. კერძოდ, ალიტერაციის ჟღერადობა რომ ინტონაციურად გამოიყოს, საჭიროა იგი მოცემული იყოს ან ბგერათა სრული შეუთანხმებლობის ფონზე, ანდა ყრუ ხმოვანებასთან მეზობლობაში, როგორც ეს დავინახეთ „ისევ ეფემერას“ პირველი სტრიქონის მაგალითზე. ამასთან ერთად, ბგერათა ჰარმონიული შეთანხმება გამოთქმის ტონის მიხედვით ლექსში მაშინაა ხაზგასმული, როცა სიტყვის მახვილი იმ მარცვლებს ეცემა, რომლებშიაც ალიტერირებული ან ასონანსირებული ბგერებია მოთავსებული. ალიტერაცია-ასონანსის ყველა დანარჩენი შემთხვევა შეუმჩნეველი რჩება. ავიღოთ გ. ტაბიძის სტრიქონი —

აყვავილებულ ველებს სალამი

(„აყვავილებულ ველებს სალამი“),

სადაც ლ-ს ალიტერაციასთან გვაქვს საქმე. ლ სიტყვა ყ ვ ა ვ ი ლ ი-ს ყველაზე უფრო დამახასიათებელი თანხმოვანია. დანარჩენი თანხმოვნები ყ ვ ა ვ ი ს ასოციაციას ჰქმნის (ეს სიტყვა ხომ მთლიანად შედის ყ ვ ა ვ ი ლ ი ს შემადგენლობაში!). ამასთან ლ თავისი სინაზით ყვავილის ბუნებასთან ახლოსაა. ლ ემოციური ცენტრია ამ სიტყვისა, მისი ხაზგასმა უნდა პოეტს, ამიტომ იმეორებს მას ასე ხშირად (აყვავილებულ ველებს სალამი)⁴. მაგრამ აღნიშნული ალიტერაცია სტრიქონის გახმოვანების დროს შეუმჩნეველი რჩება, რადგან იმ მარცვლებს, რომლებშიაც თანხმოვანი ლ შედის, მახვილები არ ეცემათ. ამავე მოტივით, გ. ლეონიძის სტრიქონში— „გულში გაართყავს ტყვიასა“ უფრო შესამჩნევია სიტყვათა დასაწყისში გ. თანხმოვნის გამეორება (გულში გაართყავს), ვიდრე ბგერათა მთელი კომპლექსისა მეორე სიტყვის ბოლოსა და მესამის თავში (გართყავს ტყვიასა)⁵, რადგან თანხმოვანი გ ორივეგან იმ მარცვლების შემადგენლობაშია, რომლებსაც მახვილი ეცემათ, ხოლო სიტყვაში გაართყავს უკანასკნელი მარცვალი უმახვილობის გამო სრულიად შეუმჩნეველია.

რუსთაველის სტრიქონი „კარვის კალთა ჩახლართული ჩავჭერ, ჩავაკარბაკე“ ალიტერაციის საუკეთესო ნიმუშია. მაგრამ გარდა ბგერათა საწყისი კომპლექსებისა (კა, ჩა), სიტყვების შუაში ან ბოლოში მოქცეული ალიტერირებუ-

³ ამიტომაცაა, რომ სტროფის ლექსიკური შემადგენლობიდან რითმა ყველაზე უკეთ ვგამახსოვრდება; ხშირად რითმის საშუალებით აღვადგენთ დავიწყებულ სტრიქონსა და სტროფს.

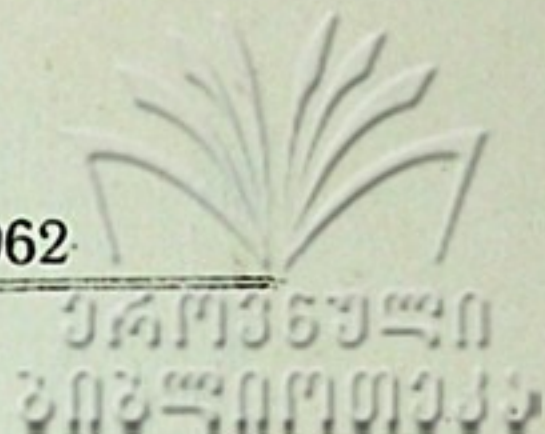
⁴ ვფიქრობთ, ძირითადად ამიტომაცაა, რომ აყვავების პარალელურად გ. ტაბიძე არაჩივრითად ხმარობს ამ ფორმას: „აივნებს მალე, ააყვავილებს“ („პირველ თაველებს“), „მხოლოდ ტყემლების აყვავილებს“ („ოფორტი“) და სხვ.

⁵ ალბათ ალიტერაციის მიზნით ამჯობინა პოეტმა ლიტერატურულ ფორმას — გაართყავს, დიალექტური — გაართყავს.

ლი ბგერები (რ, ლ, თ), ზემოაღნიშნული მიზეზის გამო, სტრიქონის გახმოვანების დროს ხაზგაუსმელნი რჩებიან.

ამრიგად, ლექსში სტრიქონი ხშირად ალიტერირებულია, მას, მაგრამ ხმის მოძრაობით, ტონის ცვალებადობით ვერ გამოვხატავთ, ე. ი. რჩება ადგილი ხმის საშუალებით გამოუხატავი უხმო, ფარული ინტონაციისათვის.

ევეფონიის მოვლენები იმდენად ღრმად ჩამარხული ლექსის წიაღში, რომ ზოგჯერ მისი გამოვლენა ჩვეულებრივი საშუალებებით არ ხერხდება. გამოვლენა კი აუცილებელია. დანიშნულებისამებრ ნახმარი რითმები, ბგერათშეთანხმებანი ლექსს აკეთილხმოვანებენ, ლექსში განსახიერებულ შინაარსს ზემოქმედებით ძალას მატებენ. მკითხველი დიდად ნასიამოვნები რჩება, როცა იგი წვდება იმ მიზეზებს, რამაც განაპირობა ლექსის ეს მოხდენილი უღერადობა. რაკი გამოვლენა აუცილებელია და ლექსის წიაღში მიმდინარე პროცესებიდან საბოლოოდ გამოუვლინებელი არაფერი რჩება, ჯობს ეს ფუნქცია ისევ ინტონაციას დავაკისროთ, როგორც ლექსის შინაგანი არსობის გამომავლინებელ კომპლექსურ საშუალებას.

გიორგი ჯაუჭაშვილი

რამდენიმე შენიშვნა ლიტერატურულ ნაწარმოებთა გვარებად
დაყოფის შესახებ

ამ ბოლო წლებში საბჭოთა ლიტერატურათმცოდნეობაში შეინიშნება ლიტერატურულ ნაწარმოებთა გვარებად დაყოფის საერთოდ აღიარებული პრინციპის გადასინჯვის ცდები. ტრადიციულად მიღებულ სამ გვარს (ლირიკა, ეპოსი, დრამა) ზოგი მკვლევარი ახალ გვარებს უმატებს. მაგალითად, ლ. ტიმოფეევი თავისი ცნობილი სახელმძღვანელოს ბოლო გამოცემაში (Основы теории литературы, 1959), ცალკე, დამოუკიდებელ გვარებად მიიჩნევს პოემას, სატირას და ნარკვევსაც. სატირას დამოუკიდებელ გვარად ასახელებენ სხვა მკვლევარებიც¹.

ტრადიციის გადასინჯვა, თუ კი იგი ამას იმსახურებს, მისასალმებელია. ჩვენ აქ შევეცდებით ვაჩვენოთ რამდენად მართებულია ეს გადასინჯვა. პირველ რიგში შევეხოთ სატირის, როგორც გვარის, საკითხს, ნათელვყოთ მიზეზები და პრინციპი მისი დამოუკიდებელ გვარად აღიარებისა.

ამოსავალი პრინციპი სატირის, როგორც ასეთის, დამოუკიდებელ ლიტერატურულ გვარად მიჩნევისა, ლ. ტიმოფეევის აზრით (ლ. ტიმოფეევი კი იზიარებს ი. ელსბერგის მოსაზრებას), იმაში მდგომარეობს, რომ სატირაში ობიექტური სინამდვილე წარმოდგენილია არა მისი ნამდვილი სახით, არამედ დეფორმირებულად. მასში დარღვეულია ბუნებრივი პროპორციები, მასშტაბები მოვლენისა. სატირა... «отрицая явление в его особенностях и подчеркивая их не полноценность при помощи резкого их преувеличения, естественно, идет по линии нарушения обычных реальных форм явления, тяготеет к условности, к гротеску, к фантастичности, к исключительности характеров и событий, благодаря которой она может особенно отчетливо показать аллогизм их, несообразность жизни с целью»².

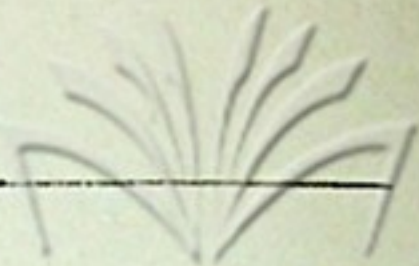
ი. ბორევის განსაზღვრით სატირა ესაა: «Бичующее изобличение всего, что не соответствует передовым политическим, эстетическим и нравственным идеалам, гневное осмеяние всего, что стоит на пути к их полному осуществлению. Сатира начисто отрицает осмеиваемое явление»³.

მაშასადამე, სატირა არის მრისხანე დაცინვა, გამათრახება, უარყოფა ყოველივე იმისა, რაც გარკვეულ პოლიტიკურ, ესთეტიკურ და ზნეობრივ იდეალს არ

¹ Я. Эльсберг, Вопросы теории сатиры, 1957, гл. 53; Ю. Боров, О комическом, 1957, гл. 122.

² Л. Тимофеев, Основы теории литературы, 1959, гл. 365.

³ Ю. Боров, О комическом, 1957, гл. 124.

შეესატყვისება, რაც მის განხორციელებას წინ ეღობება: ერთი სიტყვით, სატი-
რა არის უარყოფითი მოვლენის უარყოფა დაცინვით. ხოლო დაცინვა უარყოფ-
ის რეალიზაცია ხდება მოვლენის დეფორმაციით, ბუნებრივი პროპორციების
დარღვევით. სატირის სრულიად დამოუკიდებელ ლიტერატურულ გვარად აღი-
არება, არსებითად მხოლოდ ამ ფორმულირებით ამოიწურება. მაგრამ ეს ფორ-
მულირება გამოდგება თუ არა სატირის დამოუკიდებელ გვარად აღიარების
პრინციპად? ჩვენ ვფიქრობთ, რომ არა.

ჰეგელი სატირას არ აკუთვნებს არც ერთ ლიტერატურულ გვარს, მაგრამ
არც ცალკე გვარად მიიჩნევს. ჰეგელის შეხედულებით, სატირა—ესაა ხელოვნ-
ების ფორმა, რომელსაც წარმოშობს მხარდი ანტაგონიზმი შემოქმედ სუბი-
ექტსა და ობიექტურ რეალობას შორის. სატირის ნამდვილ ნიადაგს
იგი ეძებს არა საბერძნეთში, როგორც „სილამაზის ქვეყანაში“... არამედ რომ-
ის სამყაროში; ეს უკანასკნელი მას წარმოდგენილი აქვს როგორც ბატონობა
აბსტრაქციებისა, მკვდარი კანონისა, დამსხვრევა სილამაზისა და, საერთოდ,
მსხვერპლად შეწირვა ინდივიდუალურობისა, რომელიც ემორჩილება სახელმ-
წიფოს და ჰპოვებს თავის უსულგულო ღირსებას და გონივრულ კმაყოფილებას
აბსტრაქტული კანონის მორჩილებაში.

სამყაროს ასეთი შინაგანი ანტაგონიზმი, ჰეგელის აზრით, გამორიცხული
იყო კლასიკურ ბერძნულ ხელოვნებაში. ბერძნულ სამყაროს, ასახულს ჰომე-
როსის პოემებში, იგი უწოდებს გმირულს. ჰომეროსთან, შენიშნავს ჰეგელი,
როგორც შინაურ, ისე საზოგადოებრივ ცხოვრებაში არაა არც ბარბაროსული
ზნე-ჩვეულებები, არც წმინდა განმსჯელობითი პროზა მოწესრიგებული ოჯახუ-
რი და სახელმწიფოებრივი ცხოვრების წყობისა. ჭეშმარიტად ეპიკური ქმედო-
ბების საფუძვლად არ შეიძლება გამოდგეს სახელმწიფო წყობა, დამყარებული
კანონებზე, იურისდიქციებზე, მოწესრიგებული ადმინისტრაციით, სამინისტრო-
ებით, სახელმწიფო კანცელარიებით, პოლიციით და ა. შ.

ფილოსოფოსი ეპიკურ ქმედობებს უწოდებს მთელი საზოგადოების, მთე-
ლი ხალხის პათოსს, რომელსაც ორგანულად ერწყმის შემოქმედის, როგორც
სუბიექტის პათოსი. უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, არც არსებობს ცალკე სუბი-
ექტის პათოსი, შემოქმედი ხალხის თვალსაზრისით აფასებს ობიექტურ სინამ-
დვილეს, იგი მთელის განუყოფელი ნაწილია. რომის სამყაროში უკვე ხდება
გათიშვა და ჩნდება სატირაც.

ჰეგელს, როდესაც იგი ეპოსის, როგორც სინამდვილის მხატვრული ასახვის
ტიპზე მსჯელობს, მხედველობაში ძირითადად აქვს კლასიკური ხელოვნების
ისეთი ძეგლების კომპოზიცია, როგორიც ჰომეროსის პოემებია. და როდესაც
იგი სატირას არ აკუთვნებს არც ეპოსს და არც ლირიკას, იგი სავსებით მართა-
ლია. ასევე მართალია იგი მაშინაც, როდესაც სატირას არ მიიჩნევს დამოუკი-
დებელ ლიტერატურულ გვარად. ჰეგელისათვის სატირა „ხელოვნების ახალი
ფორმა“ კი არაა, როგორც ლ. ტიმოფეევი ფიქრობს, არამედ სინამდვილისადმი
ხელოვნების ესთეტიკური დამოკიდებულების ახალ ასპექტს წარმოადგენს.

ცნობილია, რომ სატირა, სატირული, კომიკურის, როგორც ესთეტიკის კატეგორიის, ერთ-ერთი სახეობაა. მას არა აქვს თავისი ფორმა, სტრუქტურა, იგი სინამდვილესთან ხელოვანის იდეურ და წარმოსახვით დამოკიდებულებაში ვლინდება მხოლოდ. რაც შეეხება იმ არგუმენტს, რომ სატირა არღვევს მოვლენის ბუნებრივ პროპორციებს,—აქ ჩვენ საქმე გვაქვს მხატვრული შემოქმედების პრაქტიკაში არსებულ ხერხთან—ჰიპერბოლასთან, რაც მხოლოდ სატირისათვის არაა დამახასიათებელი. როგორც ცნობილია, ჰეშმარიტი შემოქმედება ჰიპერბოლის გარეშე არც არსებობს. მართალია, სატირაში თავისებურად და სისტემის სახით ვლინდება იგი, მაგრამ ეს გარემოება პრინციპულად არაფერს არ ცვლის და, რაც მთავარია, ისახება არა დამოუკიდებლად, არამედ ეპოსში, დრამაში, ლირიკაში (მ. ე. სალტიკოვ-შჩედრინის „ბატონი გოლოვლი-ოვები“, ილია ჭავჭავაძის „კაცია ადამიანი?!“, ნ. გოგოლის „რევიზორი“, ა. წერეთლის „აპელაციის მცოდნე“).

სატირა არა თუ ცალკე, დამოუკიდებლად არსებულ ლიტერატურულ გვარს არ წარმოადგენს, არამედ ჟანრიც კი არაა (სატირა სინამდვილის ასახვის გარკვეული ასპექტია მხოლოდ).

ლიტერატურულ ნაწარმოებთა გვარებად დაყოფის პრინციპი ასახული მოვლენის ბუნებრივი პროპორციების დაცვასა და დარღვევაში კი არ უნდა ვეძიოთ, არამედ თვით ამ ნაწარმოებთა საერთო ასახვით—კომპოზიციურ თავისებურებაში. და თუ ზოგჯერ ვამბობთ: „სატირული ჟანრები“, ესეც არ არის სწორი გამოთქმა, თუმცა აქ ვგულისხმობთ საერთოდ ნაწარმოებებს (ეპოსის, დრამისა და ლირიკის სახეებს—ჟანრებს), რომლებშიც ობიექტური სინამდვილე განსახოვნებულია სატირულ ასპექტში. მაშასადამე, არსებობს არა სატირული გვარი ან ჟანრი, არამედ სატირული ნაწარმოებები, რომლებიც განეკუთვნებიან სხვადასხვა გვარის სხვადასხვა ჟანრს (სატირული შეიძლება იყოს თითქმის ყველა ჟანრი გარდა ტრაგედიისა, დრამისა და ოდისა).

მკვლევარი ი. ბორევი ცალკე გვარად მიიჩნევს იუმორსაც.

«Слово «сатира», как и слово «юмор» имеет два значения. В одном — понятие «сатира» означает определенный род художественных произведений, во втором — особый вид смеха, его оттенок, особый тип эмоционального, остро критического отношения».⁴

ტიმოფეევი და ი. ელისბერგი იუმორს არ სთვლიან დამოუკიდებელ ლიტერატურულ გვარად. მართლაც, მეტად უცნაური იქნებოდა ლ. ქიაჩელის „გვალი ბიგვა“, ან დ. კლდიაშვილის ნაწარმოებები, რომლებიც ძირითადად იუმორისტული ხერხით არიან შექმნილი. ჩაგვეთვალა არა მოთხრობებად (ეპოსის ერთ-ერთ სახედ), არამედ დამოუკიდებელ ლიტერატურულ გვარად—სატირად ან იუმორად. სატირა, როგორც ჩერნიშევსკი შენიშნავს, სინამდვილესთან კრიტიკული დამოკიდებულების უკიდურესი ფორმაა⁵.

მართალია, იგი არღვევს სურათის ობიექტიურობას, მაგრამ ეს კიდევ არ ნიშნავს, იმას, რომ ნაწარმოები, რომელშიც მოვლენა კატეგორიული უარყოფის მიზნით უტყირებულია, დეფორმირებულია, სრულიად ახალ გვარს ჰქმნის.

⁴ Ю. Боров, О комическом, 1957, № 122.

⁵ Н. Г. Чернышевский, Пол. соб. соч., т. III, № 18.

ასევე უმართებულოდ, ჰეშმარიტებას მოკლებულ მსჯელობად მიგვაჩნია პოემის დამოუკიდებელ ლიტერატურულ გვარად გამოცხადება. პოემა ლ. ტიმოფეევის მიერ მიჩნეულია ლირო-ეპიკურ გვარად⁶ იმ არგუმენტით, რომ მასში ჩვენ ვხედავთ ცხოვრების გამოსახვის როგორც ლირიკულ, ისე ეპიკურ თავისებურებებს. ასეთი ნაწარმოებები მართლაც შეიმჩნევა ლიტერატურის ისტორიაში, შ. რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“ და ა. პუშკინის „ევგენი ონეგინი“ ამის საუკეთესო ნიმუშებია. ეს განსაკუთრებით ამ უკანასკნელზე ითქმის. მათში სინამდვილეც მის ობიექტივირებულ ფორმაშია წარმოდგენილი (სიტუეტურად) და შემოქმედი სუბიექტიც აშკარად ჩანს (ლირიკული წიაღსვლები), მაგრამ, ეს ჩვენი აზრით, არ კმარა იმის არგუმენტად, რათა პოემა (ახალი დროის პოემა და არა ჰომეროსის პოემები) ცალკე ლიტერატურულ გვარად გამოვაცხადოთ. სუბიექტური „მე“ აშკარად ფიგურირებს არა მხოლოდ პოემაში, არამედ ისეთ წმინდა ეპიკურ ჟანრში, როგორიც რომანია. პუბლიცისტიკა, რომლითაც გამსჭვალულია XIX და განსაკუთრებით XX საუკუნის რომანი, ოდნავადაც არ არღვევს რომანის ეპიკურ საფუძველს, და ეს იმიტომ, რომ ორივე შემთხვევაში წამყვან (განმსაზღვრელ) ფაქტორს, სისტემატურ მხარეს წარმოადგენს ეპიკური წარმოსახვა და არა „მეს“, მწერლის სუბიექტური სამყაროს უშუალო ფიგურირება, გამოხატვა. დასასრულ, ასევე არ არღვევს პოემის ეპიკურ საფუძველს არც მისი ლექსური ფორმა, რადგან, როგორც ეს საყოველთაოდ ცნობილია, ლექსი არ წარმოადგენს მხოლოდ ლირიკის საკუთრებას. ამასთან, სწორედ ეს უკანასკნელი მომენტი—ლექსური ფორმა-განსაზღვრავს პოემის, როგორც ეპიკური ნაწარმოების, სახელწოდებასა და თავისებურებას.

ცალკე, დამოუკიდებელ ლიტერატურულ გვარს არ ჰქმნის აგრეთვე მხატვრული ნარკვევი.⁷ ის გარემოება, რომ ნარკვევში ნაკლები დოზითაა, ან სულ არაა მხატვრული გამონაგონი (вымысел) ჩვენი აზრით, არ იძლევა იმის შესაძლებლობას, რომ ნარკვევი ცალკე გვარად მივიჩნიოთ. ნარკვევშიც, ისე როგორც ეპოსის სხვადასხვა ჟანრში, ობიექტური სინამდვილე ობიექტურობის ფორმაშია წარმოდგენილი—და ამ პრინციპიდან უნდა გამოვდიოდეთ ნარკვევის ამა თუ იმ გვარისათვის მიკუთვნების დროს და არა, იქიდან, თუ როგორი შეფარდებითაა მოცემული მასში ისტორიული სინამდვილე და გამონაგონი. ისტორიული რომანი, როგორც ცნობილია, თავისუფალია ასეთი პროპორციების დაცვისაგან, ცხადია, გარკვეულ ფარგლებში. მაგრამ იგი მაინც არ კარგავს ეპიკურ საფუძველს (იგივე შეიძლება ითქვას ეტიუდისა და ავტობიოგრაფიული ნაწარმოებების შესახებ). ერთი სიტყვით, ნამდვილობა (достоверность) და მხატვრული დოკუმენტურობა შეუძლებელია მივიჩნიოთ საკმარის არგუმენტად ნარკვევის დამოუკიდებელ გვარად აღიარებისათვის.

⁶ Л. Тимофеев. Основы теории литературы, გვ. 346.

⁷ იქვე, გვ. 348.

ახალი ქართული მწერლობა

ზოთა ვაზაუშაძე

„საქართველოს მოამბე“ და გიორგი წერეთელი

გიორგი წერეთელმა რევოლუციური ნათლობა პეტრე-პავლოვსკისა და კრონ-შტადტის ციხეებში მიიღო, სადაც ნ. ნიკოლაძესა და სხვა ქართველ სტუდენტ-ახალგაზრდებთან ერთად 1861 წელს მთავრობის საწინააღმდეგო გამოსვლებში მონაწილეობისათვის იყო მოთავსებული. ბნელი ციხის კედლებში რუს და პოლონელ რევოლუციონერებთან ეზიარა ჯაბუკი გ. წერეთელი ეროვნულ-გამათავისუფლებელ იდეალებს. პეტერბურგის სტუდენტთა გამორულმა გამოსვლებმა შეძრა ნიძინებული ორსეთი: მისმა ხმამ საზღვარგარეთაც მიადწია. ხალხში, ხალხისაკენ! — მოუწოდებდა გერცენი აჯანყებულ ახალგაზრდობას ლონდონიდან.

პეტერბურგში მყოფი გ. წერეთლის და სხვა ქართველი სტუდენტების აზროვნების ფორმირებისა და მომავალი მოღვაწეობის განკვეთის საქმეში დიდი როლი ითამაშა ბელინსკისა და ჩერნიშევსკის მოწინავე იდეებმა, „სოვრემენიკის“ მებრძოლმა წერილებმა. „სოვრემენიკი“ პეტერბურგის ქართველ სტუდენტთა შთაგონების წყარო იყო და დიდი სიყვარულით ელოდნენ მისი თითოეული ახალი ნომრის გამოსვლას. ამის შესახებ ნ. ნიკოლაძე წერდა:

„რა აღტაცებით და აჩქარებით, რა სიხარბითა და დაუღალველობით დავეწაფებოდით ჩვენ მის („სოვრემენიკის“ — შ. ვ.) კითხვას, რანაირად გვიფეთქავდა ჩვენ მაშინ გული, გვიღელავდა გრძნობა და გვეწოდა ტვინი და გონება. რამდენი გრძელი, ბოლომოუღებელი ჩრდილოეთის ზამთრის ღამე გაგვითენებია ჩვენ მის კითხვაში, მისი აზრების რჩევაში, მის სიტყვების სჯაში, მათზე დავაში, და რამდენი შემდეგი ღამეები მოუსვენრად უწვალეებივართ იმ გრძნობის მღელვარებას. იმ აზრის მუშაობას, რომელიც ამ ჟურნალს ჩვენში მოუხდენია! ვინ დათვლის ამ ხანგრძლივი ბედნიერების, აღტაცების, ტვინის წვალეების და გრძნობის ამალღების დღეებს, ან ვინ დაივიწყებს მათ სანიადაგოთ გულში ჩაბეჭდილს კვალს!“.

ჩვენი დიდი წინაპრების სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ მათ მექანიკურად არ შეუთვისებიათ რუსეთის ამ დიდი მოძრაობის პროგრამა და არ ცდილან თავიანთი განათლება „პირისპირ“ მიეყენებინათ ქართული ცხოვრებისათვის. ეროვნულ ნიადაგზე დამყნილი ეს ახალი იდეები, ახალ საბრძოლო პროგრამად იქცეოდა 60-იანი წლების ქართველ მოღვაწეთა ნააზრევში და ჩვენი ცხოვრების სპეციფიკის შესაბამისად ინერგებოდა ხალხში. ამით აიხსნება ამ იდეების გავრცელების ესოდენ დიდი მასშტაბი და ეროვნული ხასიათი. ი. ჯავჭავაძე აღნიშნავდა: „ჩვენდა საბედნიეროდ, ვიტყვი, რომ ზოგნი ჩვენში რუსული ლიტე-

რატურის მეოხებით გაზრდილნი და გაწვრთნილნი, ასე ბრმად ტყვედ არ მისცემიან ამ ლიტერატურის აუცილებელს ზედმოქმედებას. ამათ ჯერ გამოუძიებიათ მისი გამონარკვევნი და მერე ისე ან შეუთვისებიათ ან უარყვიან. ჩვენი სანუგეშოდ მარტო ამას არ დასჯერებიათ. იმავე კრიტიკით და გამოძიებით მხარდამხარ ასდევნებიათ ამ ლიტერატურის წინსვლასა, წარმატებასა და არ გაჩერებულან მის რომელსამე ხანაზედ².

თერგდალეულებმა ილია ჭავჭავაძის ხელმძღვანელობით საპროგრამო წერილებსა და მხატვრულ ნაწარმოებებში არა ერთგზის ჩამოაყალიბეს თავიანთი სამოღვაწეო პროგრამა: ბრძოლა ბატონყმობისა და მისი გადმონაშთების წინააღმდეგ, ხალხის სოციალური და ეროვნული განთავისუფლება. „მოძრაობა და მარტო მოძრაობა არის ქვეყნის ღონისა და სიცოცხლის მიმცემი“, „აბა სად არის ქართველი და საქართველო“—ამბობდა თერგდალეულთა სახელით ილია ჭავჭავაძე.

თერგდალეულების ლიტერატურული მოღვაწეობა „ცისკრის“ ფურცლებზე დაიწყო, მალე გამომჟღავნდა „ცისკრის“ თანამშრომლებთან მათი მსოფლმხედველობის შეუთავსებლობა. მათ შორის ბრძოლამ გარკვეული ხასიათი მიიღო მას შემდეგ, როცა 1861 წლის ცისკარში (№ 4) ი. ჭავჭავაძემ გამოაქვეყნა კრიტიკული წერილი „ორიოდე სიტყვა თავად რევაზ შალვას ძე ერისთავის მიერ კოზლოვის „შეშლილის“ თარგმანზედა“.

ამ წერილმა საუკუნო ძილიდან გამოაღვიძა ჩვენი საზოგადოება, მისმა კილომ, ენამა და რადიკალურმა აზრებმა, ანტონ კათალიკოსის სკოლის მიმდევარ „ცისკრის“ თანამშრომელთა დიდი ხმაური გამოიწვია ილია ჭავჭავაძისა და მისი მომხრეების წინააღმდეგ. ასე ჩამოყალიბდა ორი მოწინააღმდეგე მეზობლო ბანაკი „შვილებისა“ და „მამებისა“.

1862 წლის „ცისკრის“ IX ნომერში დაიბეჭდა განცხადება ახალი ჟურნალის „საქართველოს მოამბის“ დაარსების შესახებ, სადაც მოცემული იყო აგრეთვე მისი პროგრამაც. „მოამბის“ საპროგრამო წერილში ი. ჭავჭავაძემ კიდევ უფრო გარკვევით და თანამიმდევრულად ჩამოაყალიბა კრიტიკული რეალზმის პრინციპები, მატერიალისტური ესთეტიკის საფუძვლები, ყოფიერებისა და ცნობიერების დამოკიდებულების საკითხები, საზოგადოების განვითარების ობიექტური კანონები, მოწინავე იდეების მნიშვნელობა მასების გათვითცნობიერებაში და სხვა.

1863 წელს ი. ჭავჭავაძის მიერ ჟურნალ „საქართველოს მოამბის“ დაარსებით კიდევ უფრო გამწვავდა ბრძოლა „მამათა“ და „შვილთა“ შორის. ახალი თაობის საკუთარი ჟურნალის გამოსვლის შემდეგ ძველი და ახალი თაობა გადაჭრით გაემიჯნა ერთიმეორეს უფრო გაბედული ბრძოლისათვის. თერგდალეულთა მსოფლმხედველობაზე კიდევ უფრო ნათელ წარმოდგენას გვაძლევს „საქართველოს მოამბის“ საპროგრამო დეკლარაცია—ცხოვრება მუდმივ მოძრაობაშია, გაყინულ წერტილზე არ დგას, წინ მიდის და თუ ადამიანთა საზოგადოებას წინმსვლელობა უნდა, ცხოვრების მსვლელობას არ უნდა ჩამორჩესო.

„მოამბის“ პირველ ნომერში ი. ჭავჭავაძის მიერ ჩამოყალიბებული პრინციპები ლიტერატურისა და ხელოვნების დანიშნულებაზე საბრძოლო პროგრამად მიიღო თითქმის ყველა თერგდალეულმა და მათ შორის გ. წერეთელმა.

„საქართველოს მოამბის“ გამოსვლა უდიდესი მნიშვნელობის მოვლენა იყო ქართველი ხალხის საზოგადოებრივი ცხოვრების ისტორიაში. ჟურნალმა

² ი. ჭავჭავაძე, თხზ., II, 1941, გვ. 607.

ფართოდ გაშალა მუშაობა ქართული კრიტიკული რეალიზმის დამკვიდრებისათვის და ბევრი ახალი ნიჭიერი მოღვაწე გამოავლინა. 60-იან წლებში „მამათა“ და „შვილთა“ შორის გაჩაღებულ იდეურ-ლიტერატურულ ბრძოლაში მონაწილეობა მიიღო პეტერბურგში მყოფმა ახალგაზრდა გ. წერეთელმა, რომელმაც თავისი ესთეტიკური შეხედულებანი უმთავრესად ჩამოაყალიბა სტატიაში „ცისკარს რა აკაკანებდა“. გ. წერეთლის აღნიშნული სტატია ი. ჭავჭავაძემ 1863 წელს „საქართველოს მოამბეში“ დაბეჭდა, რაც ახალგაზრდა გ. წერეთლისა და ი. ჭავჭავაძის აზრთა თანაზიარობაზე მიუთითებდა.

მამათა და შვილთა შორის ატეხილი ბრძოლის დროს ახალგაზრდა გ. წერეთელი პეტერბურგის უნივერსიტეტიდან ადევნებდა თვალს „ცისკრის“ ფურცლებზე გაშლილ პოლემიკას. გ. წერეთლის კრიტიკული წერილი „ცისკარს რა აკაკანებდა“ მიმართულია ანტონ ფურცელაძისა და მოლაყბის (ივ. კერესელიძე) წინააღმდეგ, რომლებიც „საქართველოს მოამბის“ გამოსვლას მტრულად შეხვდნენ. გ. წერეთლის აღნიშნული სტატია ღრმა რეალისტური ნიჭითაა დაწერილი და ფართოდ გვაცნობს 60-იანი წლების თაობათა ბრძოლას. სტატიის მთელი შინაარსი რევოლუციურ-რადიკალური იდეებითაა გაშუქებული და ი. ჭავჭავაძის ამ პერიოდის კრიტიკულ წერილებთან ერთად გამოხატავს ქართველი ხალხის ეროვნული პროგრესის საუკეთესო იდეალებს.

გ. წერეთელი აღნიშნავდა, რომ „ცისკრის“ რედაქციამ დამაჯერებელი პასუხის ნაცვლად წუწუნი და საზოგადოებისათვის თავის შებრალება დაიწყო: თითქოს მას ავიწროებდნენ. ჭეშმარიტება და „მსჯელობა, მიმართავს „ცისკრის“ რედაქციას გ. წერეთელი, ყოველთვის თავისუფლებას ეძებს და ყოველგვარი მფარველობა მას სიკვდილივით სძაგს. იქნება („ცისკარს“—შ. ვ.) უნდოდეს გუგულსა და მამალსავით მოიქცეს?... ვინ არ მიხვდება ჩემო „ცისკარო“, რომ „ცისკრის“ აგეთი ქცევა უფრო სულმოკლე სიმბდალის ნიშანია, რომ როგორმე დამოკლესის მახვილი აიცილინოს და არა იმ სულგრძელ მოქმედების შედეგი, რომელიც აღიძვრის ყოველ კეთილშობილ გულში, როდესაც მას შეაგონებენ მისს შეცდომებს³. ჩვენ, განაგრძობს გ. წერეთელი, პირუთვნელად უნდა ვაღიაროთ შეცდომები, რომლებიც ხელს გვიშლიან წინმსვლელობაში. ჟურნალი ხალხის დუხჭირი ცხოვრების ამსახველი უნდა იყოს და ეხმარებოდეს მას შეიცნოს საზოგადოების მდგომარეობის გამაუმჯობესებელი ჭეშმარიტი კანონები.

„ცისკარი“ ვერ დგას საჭირო ნიადაგზე, მისი ლიტერატურული სახე გაურკვეველია, მიმართულება ბუნდოვანი და უმიზნო. ამგვარი ყოფით დიდხანს აბეზრებდა „ცისკარი“ თავს საზოგადოებას და „ბოლოს გამოჩნდა ერთი ღვთიანი კაცი (ი. ჭავჭავაძე—შ. ვ.), რომელმაც მიიღო თავის თავზე „ცისკრის“ მაშფოთებელ მიზეზების გულწრფელად ჩვენების მოვალეობა“. „იმ კეთილ პირს“ ეგონა „გაგვათავისუფლებდა“ „ცისკრის“ „ფუჭი ქადაგებისაგან“ და „ამით სარგებლობას მოუტანდა „ცისკარსაც“... მაგრამ „ცისკარმა“ აღნიშნავს გ. წერეთელი—ი. ჭავჭავაძის მართებული შენიშვნიდან სათანადო დასკვნების გამოტანის ნაცვლად კრიტიკა იუკადრისა და „იწყო გაბასრებული ჩხვლეტა, ცოტა რომ მჭრელი ეკალი ჰქონოდა, თქვენი მტერია, რომ ბრალიანსა და უბრალოს სულ ერთიანად დაჩხვლეტდა!.. მაგრამ მისთვის უზენაესს ეკლის სიბასრეც და-

³ გ. წერეთელი, თხზ. სრული კრებული, 1, გვ. 5, სიმონ ხუნდაძის რედაქციით, წინასიტყვაობით და შენიშვნებით, 1931 წ. (ამის შემდეგ მითითებული იქნება მხოლოდ გვერდი).

შურებია, მოჰყვა უკბილო ღრძილებით ლოღვნასა“⁴. „ცისკრის“ ასეთი უღონო კბენა განაგრძობს გ. წერეთელი არავის ნამდვილ ტკივილს არ აყენებდა და არც ღირდა მასზე სერიოზული მსჯელობა, მაგრამ „ცისკარმა“ ამ ბოლო ღროს დაიწყო ჩხვლეტა და წივილი“, არა იმისათვის, რომ თავისი ნაკლი გამოესწორებია, არამედ მოჰყვა უთავბოლო „გაუთავებელ“ ტირილს“ თერგდალეულებმა ხელის მომწერები ჩამომამშორაო, „ქვით ჩაქოლვას“ გვიპირებენო და სხვ. „ცისკრის“ ხელის მომწერთა შემცირება არა თერგდალეულების, არამედ თვით „ცისკრის“ უკარგობის, უვარგისობის შედეგია. მასზე იმიტომ არ აწერენ ხელს, რომ იგი ცუდია, მოწყვეტილია თანამედროვე ცხოვრებას. საზოგადოებას თავისი ღროის შესაფერისი სიტყვა და საქმე უნდა და არა ცხოვრებისაგან მოწყვეტილი ჰაერში გადმოკიდებული ფრაზები. რა საფეხურზეც არ უნდა იმყოფებოდეს საზოგადოების განვითარება, ერთი „ცხადია, რომ ის ცხოვრობს“. მაშასადამე მის მოთხოვნილებაში უნდა სუფევდეს ცხოველი აზრი, მარგები ელემენტი, რომელზედაც დამოკიდებულია მისი სიცოცხლე“ (იქვე, გვ. 7). ამიტომ ცხოვრების არსის გამომხატველი ხელოვნება და ლიტერატურა თავისი პრესის საშუალებით ხალხში ჭეშმარიტ აზრებს უნდა ავრცელებდეს და არა მოგონილს თუ მოძველებულს. „ცისკრის“ რედაქტორი, აღნიშნავს გ. წერეთელი, თითქოს ძილისაგან გამოღვიძებული და ახლა ისეთსავე აზრებს ბეჭდავს ჟურნალში, რაც 100 წლის წინ სპარსელების ბატონობის ხანაში იყო საჭირო. „ცისკარს“ ვერ გაუგია რომ „ახლანდელი მტრები ძველ მტრებს არა გვანან. მის ფარში ჩვენი ხანჯლის წვერი ვერ გაატანს. „დეკაჟის მოსაკლავად დეკაჟისვე ხმალი უნდა მოიპოვო“⁵. ყმაწვილკაცობასაც ასეთი დეკაჟის ხმლის მოპოვების საშუალება უნდა ვასწავლოთ და არა ისეთი „დაობებული საზრდო ვაძლიოთ“. რომელსაც „ცისკარი“ გვთავაზობს. ამ საზრდოთი „ჩვენი ყმაწვილები აკვანში ველარ გაიზრდებიან“. ასეთი არაცხოვრებისეული აზრების ქადაგების გამო საზოგადოებამ ზურგი შეაქცია „ცისკარს“, რაც პირველ ხანებში ჟურნალზე ხელის მოუწერლობით გამოხატა. „ცისკრის“ გაკოტრება უნდა ვეძიოთ თვითონ „ცისკრის“ მიმართულების სიყალბეში, „ვინაიდან ყოველი გვარი მიმართულება არის დაფუძნებული რომელიმე აზრზედ და წადილზედ... მაგრამ თუ რომ აზრი არ სუფევს, ალბათ აქ არც მიმართულებას ექნება ალაგი“ (იქვე, გვ. 9).

ამავე სტატიაში გ. წერეთელმა მოგვცა საზოგადოების განვითარების ობიექტური კანონების მატერიალისტური ახსნა, პიროვნებისა და ცხოვრების ობიექტური ურთიერთდამოკიდებულების თავისებური განმარტება. „ცისკრის“ მაგალითზე იგი ასკვნის, რომ საქართველოში დიდი ხანია მომწიფდა აზრი და პირობები ახალი ჟურნალის გამოცემისათვის. დიდი ხნის ძილის შემდგომ, ბოლოს ჩვენს ცხოვრებასაც ეშველა თვალის გამოჭყეტა, თუმცა „ცისკრის“ რედაქტორს გონია, რომ მას და მის თანამშრომლებს „აღეძრას ჟურნალის „საჭიროების მომენტი ჩვენს ცხოვრებაში“. უფრო ქვემოთ გ. წერეთელი გვაძლევს ცხოვრების კანონზომიერი განვითარების მართებულ ახსნას და განმარტავდა საზოგადოებისა და პიროვნების ფუნქციას ცხოვრების ობიექტური კანონების შეცნობის პროცესში. „ყოველი მომენტი, ხალხის ცხოვრების კეთილ-წარმატების განმსაზღვრელი, არის მრავალ ხნის ისტორიულ ცხოვრების ნაყოფი, და

⁴ გ. წერეთელი, თხზ. სრული კრებული, I, გვ. 6.

⁵ გ. წერეთელი, თხზ., I, გვ. 8.

არა კაცის ძალას აგეთი ბიჯი არ შეუძლიან საზოგადოებაში რომ მოახდინოს. თითოეული პირის ცხოვრება იმგვარად არის შეკავშირებული საზოგადოების ცხოვრებასთან, რომ არც შეუძლიან მის ზედმოქმედებისაგან თავი იხსნას, არც მისგან გაცალკავდეს და არც მაზედ ამაღლდეს, ამის გამო ყოველ ცხოვრების ფაქტის წინ, თითოეულის პირის მოქმედება დარჩება ყოველად უძლური, მაგრამ ამ შემთხვევაში მისი გამჭრიახობა და ნაღვაწი, როგორც საზოგადოების წინ, აგრეთვე შთამამავლობის წინ იფასება, თუ რამდენად უცვნია იმას ეს ფაქტი, როდესაც შემთხვევით გამხდარა მისი მმართველი, ან თუ რა მხრით წარუმაართავს ის, რომ როგორმე ამ ფაქტს შეძლებოდა ცხოვრებისათვის მოეტანა იმდენი კეთილი, რამდენიც მისგან იყო შესაძლო“⁶.

ადამიანთა ცხოვრების განვითარების გზა მუდამ ძნელი საკვლევი იყო. დიდი დრო დასჭირდა კაცობრიობას ვიდრე დღევანდელ განათლების საფეხურამდე მიაღწევდა. ყველაფერი ეს ადამიანმა გააკეთა ბუნებასთან გამუდმებულ ბრძოლაში, შეიცნო იგი „გასტეხა ბუნებისაგან შეკრული მონობის ბორკილი“ და თვითონ გაბატონდა მასზე. თუმცა ეს პროცესი, ბუნების შეცნობისა, დასრულებული არ არის და არც დასრულდება. ევროპაში რომ კითხვით მეცნიერთა გეტყვიან „ჯერ კიდევ სწავლის კარშია ცოცხალი თუ ვართ შესულიო“. მაგრამ, სანამ ადამიანი ბუნებას შეიცნობდა და მისი დამორჩილების კანონებს გამოიმუშავებდა, „ერთობ ბევრი ხალხის ოფლი დაწურულა და ჩაუვლია მრავალ საუკუნეებს... ეს განათლება არის მრავალის ისტორიულის ხალხების ნაშრომი, რომლებიც მოქმედებდნენ ერთიმეორის შემდგომ“. მომავალი მწერალი ხედავს ძველი საზოგადოებრივი წყობილების ახლით შეცვლის აუცილებელ კანონზომიერებას, რომ ძველდება საზოგადოების ესა თუ ის ფორმა და მის ადგილზე მოდის ახალი საზოგადოება ახალი იდეებით და საქმიანობით. აქედან გამომდინარე ძველი თაობის ნაცვლად ახალი თაობის გამოსვლა საზოგადო ასპარეზზე გ. წერეთელს კანონზომიერ ცხოვრებისეულ მოვლენად მიაჩნია და მომავალსაც მას უწინასწარმეტყველებს. „მთელი კაცობრიობის ცხოვრება, როგორც დასაბამისად, ისე აქამომდე მომდინარეობს... თავისთავად არც ძველდება და არც წარმავალია. ძველდება მხოლოდ მისგან გამონაკვლევად ფორმა, მისგან შემუშავებული საზოგადო წყობილება. თანდათან ხალხის განათლებით... ცხოვრების მოთხოვნილებაც უფრო და უფრო ვრცელდება და მრავლდება... რამდენიმე საუკუნის წინ დაარსებული საზოგადო წყობილება და მისგან მონაპოვარი საშუალებაც ვეღარ აკმაყოფილებს ამ ცხოვრების მოთხოვნილებას. აშკარაა, რომ საზოგადო ფორმამ განვლო თავისი საუკუნე, დაძველდა და ამის გამო ან სულ უნდა მოისპოს და ან გადაკეთდეს ახლად შემოსული მოთხოვნილებისამებრ. ცხოვრებას მხოლოდ თავის ნიჭნი სისრულეში მოჰყავს“⁷. გ. წერეთელს, სიტყვა „ნიჭნი“ ცხოვრების შეცნობის შედეგად გამომუშავებული ობიექტური კანონის სინონიმად აქვს გააზრებული, რომელიც შემდეგ ისევ ცხოვრებას უბრუნდება. ხდება ისიც, აღნიშნავს გ. წერეთელი, რომ ცხოვრების ნორმალურ მიმდინარეობას წინ გადაეღობება არასწორი ფორმა საზოგადო წყობილებისა (დესპოტიზმი), რომელიც ჩააგდებს საზოგადო გონიერებას და მის გამჭრიახობას უძლურებაში, როგორც ბავშვს „დააჭუჭავენ მუდამ დედის ცემა“. მაგრამ ცხოვრების სრულყოფილების კანონის ძალითვე იგი აღიგვება, რადგან კაცის გონიერებას მოსდგამს მუდამ სისრულეში მომავლობა“. საზოგადოების სიცო-

⁶ გ. წერეთელი, თხზ., I, გვ. 9.

⁷ გ. წერეთელი, თხზ., I, გვ. 11.

ცხლის „ძირი ცხოვრებაშია გამოკვანილი, ცხოვრება კი ძნელად თუ რასმეს ქმნის უაზროდ“⁸ წერდა ი. ჭავჭავაძე 1863 წელს „საქართველოს მთაწმისის“ საზოგადოებრივ წერილში.

საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ძველისა და ახლის ბრძოლას კვლავ ასე განმარტავს გ. წერეთელი: „მაგრამ რადგანაც კაცის გონებას მოსდგამს მუდამ სისრულეში მომავლობა, არაოდეს არც ხალხის ცხოვრება არ დარჩება მუდამ ერთი და იგივე მდგომარეობაში. აღიძვრის თუ არა ცხოვრებაში იმდენი ძალა, რომ საკმაო იქნება ახალ საშუალების მოსაპოვნელად და ძველი ფორმის გადასაგდებათ, იმავე წამს ცხოვრების წინმსვლელობაც დაიძვრის და ატყდება გამწარებული ბრძოლა ძველ წყობილების და ახალ მოთხოვნილებას შუა“. როცა საზოგადოების მმართველობის წესები და ფორმები მოძველდება, ვერავითარი მტარვალობა და სიმკაცრე ვერ შეაჩერებს მის ნგრევას. ხალხში აღმოჩნდება ისეთი ძალა, რომელიც წინ აღუდგება ტირანიას და მოსპობს მას, როგორც ეს მოხდა რომში მონათმფლობელური წყობილების დამხობისას. ცხოვრების წინმსვლელობის პროცესში გამომუშავებული ცოდნა სხვადასხვა ხალხებისა არ დარჩენილა რომელიმე ერთი ერის საკუთრებაში. ეს ცოდნა გადასულა ერთი ხალხის ცხოვრებიდან მეორე ხალხის ცხოვრებაში. მაგრამ, სადაც კი განათლება გადაღებით გადასულა, სიკეთესთან ერთად მას თან სდევდა ნაკლოვანებანი. ამიტომ „ჩვენც ვერ ავშორებივართ იმ ქვას, რომელზედაც წამოუკრავს ფეხი თითქმის ყოველის ისტორიულის ხალხის ცხოვრებასა“ (იქვე გვ. 12).

გ. წერეთელი თავის პირველ წერილშივე იძლეოდა მართებულ გაფრთხილებას იმის შესახებ, რომ არ შეიძლება სხვა ქვეყნის საზოგადოების წესებისა და ძველი ფორმების მექანიკური გადმონერგვა-განახლება ისე, თუ იგი არ შეეგუა ადგილობრივ პირობებს, ცხოვრების ახალ მიმდინარეობას. ამის მაგალითს, აღნიშნავს გ. წერეთელი, წარმოადგენს საფრანგეთის „შინაგანი ისტორიული ცხოვრება. როდესაც საზოგადოებამ მიაღწია იმდენ განათლებაზედ, რომ შემოვიდა ცხოვრებაში ძველის კლასიკურის მეცნიერების გადაღების მოთხოვნილება... მან სტაცა ხელი მხოლოდ ერთ ფორმას... მისი პოეტები იწყებენ იმნაირად ყეფას, როგორც სოფოკლი, ესხილი, არისტოფანი და სხვა საბერძნეთის გამოჩენილი მწერლები. აღწერენ იმგვარ გრძნობებს, როგორსაც თავის საზოგადოების ნაკლოვანებები აღძრავდა არისტოფანესა და ევრიპიდის გულში. რასაკვირველია, ამგვარ გზაზედ დამდგარი ლიტერატურა და პოეზია სრულიად უნდა განშორებოდა ხალხის ცხოვრებას... ლიტერატურამ დაკარგა ცხოვრებაში თავისი მნიშვნელობა და ხალხის ცხოვრებისაგან გაშორებულმა, ვერ შესძლო მისთვისვე გამოეკვლია გონიერი და საფუძვლიანი საწყისები, რომელზედაც მაგრად უნდა დაფუძნებულიყო მომავალი პოლიტიკური წყობილება, აქედან გამოვიდა ის, რომ როდესაც ხალხმა თავისუფლება მოითხოვა სახელმწიფოში, როდესაც მან ძველი წყობილება შეცვალა ახალზედ, თითქმის მთელს ერთი საუკუნის განმავლობაში განვლო მუდამ ტანჯვაში, ბოლოს კი მაინც ჩავარდა იმგვარ ზოგად წყობილების ჭანგებში, რომელიც ბევრით არ გაერჩევა პირველს“⁹.

გ. წერეთელს სწორად ესმის ფორმისა და შინაარსის ურთიერთობის საკითხი. იგი აყალიბებს მართებულ დებულებას იმის შესახებ, რომ ლიტერატურის განვითარების ესა თუ ის ეტაპი უსათუოდ ხალხის ცხოვრების შესაბამი-

⁸ ი. ჭავჭავაძე, თხზ., III, გვ. 59—60.

⁹ გ. წერეთელი, თხზ., I, გვ. 14.

სი უნდა იყოს, ფორმას მხოლოდ მაშინ აქვს თავისი გამართლება, როცა იგი შესაფერი შინაარსის ანარეკლია. ცხოვრებაში ხშირად გარეგნული ფორმა უფრო იტაცებს ადამიანს, ვიდრე მისი ჭეშმარიტი არსი. „ჩვენს საზოგადოებაში „ელვარე მუნდირს“ დიდი ფასი აქვს. ვინც ეპოლეტებით არის შემკული, წერს იგი, თითქოს მხოლოდ ის არის კაცური კაცი, ბრძენი და ფილოსოფოსი. ჩვენში კაცის ღვაწლი საზოგადოების წინ და მისი გონიერება იფასვის გარეგან ელვარებითაო“.

გ. წერეთელს კარგად ესმოდა თვითმყოფადი ეროვნული ლიტერატურის მნიშვნელობა. იგი წინააღმდეგი იყო ყოველგვარი მიმბაძველობისა ლიტერატურაში და ცდილობდა, არ შემოტანილიყო ჩვენში ქართული მწერლობისათვის შეუფერებელი ფორმები. ძველი თაობის შეცდომად მას სწორედ ის მიაჩნია, რომ „ცისკარმა“ სცადა ჩვენი ყოფისათვის უცხო ლიტერატურული მიმართულებების—სანტიმენტალიზმის შემოტანა ლიტერატურაში.

გ. წერეთელი აკრიტიკებდა „ცისკრის“ რედაქციას, როცა მას სურდა შეენარჩუნებია მხატვრულ ლიტერატურაში ძველი სტილი, ე. წ. ფსევდო-კლასიკური მწერლობა და რომანტიზმი. ეს ფორმა ლიტერატურის განვითარებისა, — აღნიშნავდა გ. წერეთელი, — განვლილი ეტაპია და ახლა მისი გაცოცხლება არა მარტო საჭირო არ არის, არამედ შეუძლებელიაო. ამ ლიტერატურამ „დაკარგა ცხოვრებაში თავისი მნიშვნელობა და ხალხის ცხოვრებისაგან განშორებულია, ვერ შეძლო მისთვისვე გამოეკვლია გონიერი საწყისები, რომელზედაც უნდა დაფუძნებულიყო მომავალი პოლიტიკური წყობილება“. ამასთან დაკავშირებით გ. წერეთელი იხილავდა ფორმისა და შინაარსის საკითხებს, რომ იქ, სადაც ძველი შინაარსი ახალ ფორმაშია გახვეული, მაშინ ჩვენ საქმე გვაქვს არა ნამდვილ ხელოვნებასა და ლიტერატურასთან, არამედ მხოლოდ მოჭორილ ტენდენციასთან.

გ. წერეთლის აზრით, მწერალმა თავისი თვალთ „ნახული და განცდილი“ უნდა ასახოს ისე, რომ მას მისცეს არა გაზვიადებული ხასიათი, არამედ გადმოგვცეს იგი რაც შეიძლება მართლად, ასეთი მეთოდით შეიარაღებულ მწერალს შეუძლია ნამდვილად ემსახუროს ხალხის ინტერესებს, თქვას ცხოვრების სასარგებლო სიტყვა, „შემუსროს ის ნაკლოვანებანი“, რომლებიც აბრკოლებენ ცხოვრების განვითარებას და აჩვენოს ხალხს ის „ჭეშმარიტებები და კანონები, რომლების ძალითაც ისპობა ეს ნაკლოვანებები“.

როგორც ვხედავთ, გ. წერეთელი დიდ საზოგადოებრივ მნიშვნელობას ანიჭებდა მწერლობას! მისი აზრით, ლიტერატურა და ხელოვნება მეცნიერებასთან ერთად მონაწილეობს ცხოვრების ობიექტური კანონზომიერებისა და სახელმწიფოს პოლიტიკური წესწყობილების ფორმების შემუშავებაში. საფრანგეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაზე ცრუ კლასიციზმის ტენდენციების უარყოფითი გავლენა იმდენად დიდი იყო, აღნიშნავდა გ. წერეთელი, — რომ ფრანგმა ხალხმა მიუხედავად დიდი ძიებისა დღემდე ვერ მოახერხა უკეთესი მმართველობის პოლიტიკური ფორმის გამომუშავება. „აი, რა მავნებელია ლიტერატურა და პოეზია, როდესაც ის არ მსახურებს ხალხის ცხოვრებას, ატარებს დროებას ფუჭ დეკლამაციაში... ხელმძღვანელობს ერთი გარეგანი ბრკილა სახით და ვერც სცნობს (უცხო ქვეყნიდან გადმოღებული განათლების—პოეზიისა და ლიტერატურის— შ. ვ.) მართალს მნიშვნელობას, მის შინაგანს აზრს, ურომლისოდაც თვით ელვარე ფორმა ფუჭია და მავნებელი. აი ის ქვა, რომელზედაც ყოველი ხალხის ისტორიულ ცხოვრებას მიმბაძავ პერიოდის დროს ფეხი წამოუყრავს და რომელზედაც ჩვენც ზედ გადამტვრევას გვიპირებს ჩვენი

„ცისკარი“¹⁰, მაგრამ ჩვენი ბედნიერება ის იყო, რომ „ცისკარს“ არა ქონდა ისეთი ძლიერი ძალა, რომ გაეყოლებია ხალხი და „შორს გავეტაცებინა“.

გ. წერეთელი მართებულად შენიშნავდა „ცისკრის“ უბადრუკ ცდაზე, რომ ქართულ ლიტერატურაში დაემკვიდრებია სანტიმენტალური მიმართულება. ცნობილია თუ როგორი გამანადგურებელი პასუხი გასცა ი. ჭავჭავაძემ სანტიმენტალური ლიტერატურის მოტრფიალეთ. ილია შენიშნავდა, რომ ასეთი ლიტერატურული მიმდინარეობა განვლილი ეტაპია ქართული მწერლობისათვის და მისკენ დაბრუნება ზიანის მეტს ვერაფერს მოგვიტანსო. ისე როგორც რუსული ლიტერატურა ვერ ასახელა კარამზინის სკოლის მწერლობამ და მხოლოდ რეალისტურმა ნაკადმა აიყვანა ხელოვნების მწვერვალზე, მით უმეტეს არაფერს მისცემს ქართულ მწერლობას სანტიმენტალიზმისკენ მობრუნება, მხოლოდ იმისთვის, რომ აქაოდა თუ სხვა ქვეყნებში ეს მიმართულება იყო და ჩვენც უნდა ამ გზით ვიაროთო. გ. წერეთელი ამ საკითხშიც ავითარებდა ი. ჭავჭავაძის აზრებს და მკაცრად აკრიტიკებდა სანტიმენტალური ლიტერატურის გაცოცხლების უშედეგო ცდებს „ცისკრის“ ფურცლებზე.

გ. წერეთელი აღნიშნავდა, რომ ქართველი საზოგადოება დიდი ზანია ელოდა ჟურნალის გამოსვლას. სადაც მისი აზრების გამოხატვას შესძლებდა. ასეთი ჟურნალიც, როგორც იქნა, ელირსა ქართველ ერს „ცისკრის“ სახელწოდებით. რომელსაც „ბნელით მოცული“ ბუნება უნდა გაენათებია, მაგრამ ჟურნალმა იმედები ვერ გაამართლა. „ცისკარსაც“ არა გავს „იმიტომ რომ ეს მეშვიდე წელია იჭყირება იმავ ადგილიდან, საიდანაც შვიდი წლის წინათ დილის მოსვლა გვაუწყა. თავად კი ჯერ თავის ალაგიდან არ დაძრულა“. გ. წერეთელი „ცისკრის“ რედაქციისაგან სამართლიანად მოითხოვდა ქართული მწერლობის განახლებას და საზოგადოებაში „დილის გამაცხოველებელი სინათლის“ შეტანას. მაგრამ „ჩვენი ბედკრული „ცისკარი“ შვიდის წლის განმავლობაში სულ იმაზე გვატარებინებს დროებას ან ღამე როგორია, ახ დღე რა რიგის სინათლით მოიცავს არემარეს... ნამდვილი ცხოვრების თვისების მაგივრად, ფანტაზიაში შედგენილ სურათებზედ გვაცქერინებდა“¹¹.

ამიტომ სულ მალე ყველას მოწყინდა „ცისკრის“ ღარიბი ფანტაზიის სურათების ყურება და საზოგადოებამაც ზურგი შეაქცია მას.

გ. წერეთელი ხაზს უსვამდა აღმოსავლეთის ქვეყნებისა და კერძოდ, საქართველოს თავისებურებას, რომელიც ისტორიის ეამთა სიავის გამო ჩამორჩა თანამედროვე დასავლეთის კულტურას. აღმოსავლეთში და ჩვენში, სადაც ხალხის ცხოვრებას დიდხანს აწვა „მეფობის დესპოტიზმის“ უღელი, ასეთი განათლების შემოღება დაგვიანდა. გ. წერეთელს მხედველობაში აქვს ის ფაქტი, რომ ჩვენში ვკიან დაიწყო დამკვიდრება ბურჟუაზიულმა წესწყობილებამ. ასეთ ვითარებაში, აღნიშნავდა მწერალი, ჩვენ მიქანიკურად, მიბადგით კი არ უნდა დამოვიდოთ სხვა ქვეყნების ცხოვრების წესები, არამედ საჭიროა დაკვირვებით გავითვალისწინოთ ჩვენი საზოგადოების განვითარების ოონე, ქვეყნის პირობები და ქართული ყოფის შესაბამისი ბრძოლისა და მოქმედების პროგრამა დავსახოთ.

გ. წერეთელი გარკვეულად მიუთითებდა, რომ ასეთი პროგრამა მწერლობისა იმაში მდგომარეობს, რომ დაეხმაროს ხალხს დაკარგული უფლებების აღ-

¹⁰ გ. წერეთელი, თხზ., I, გვ. 14.

¹¹ გ. წერეთელი, თხზ., I, გვ. 15.

დგენაში. ჩვენს პირობებში ეს ნიშნავდა ბრძოლას ბატონყმობის წინააღმდეგ და ცარიზმის ბატონობისაგან თავის დაღწევას.

„ცისკრის“ რედაქციას არ გააჩნდა განსაზღვრული პროგრამა და სწორი მიზანდასახულობა. იგი შემთხვევიდან შემთხვევამდე სცემდა ჟურნალს და ანგარიშს არ უწევდა თუ რა ხასიათის მასალების ბეჭდვა აინტერესებდა ახლად გამოღვიძებულ საზოგადოებას. „იმ პირებს რომლის ხელმძღვანელობის ქვეშაც ჩავარდნილა შემთხვევით „ცისკარი“, ვერ შეძლებიათ გაეგოთ „ჟურნალის ამოცანები“ და ამის გამო ამ მეტად კეთილ-მყარ... ფაქტს“ უნაყოფოდ ჩაუვლია საზოგადოებისათვისო“.

გ. წერეთელი „ცისკრის“ მთავარ ნაკლოვანებად თვლიდა იმას, რომ ჟურნალმა ვერ აუწყო ფეხი ცხოვრების მიმდინარეობას და ჩამორჩა ცხოვრების მზარდ მოთხოვნილებას, მაშინ, როცა საზოგადოებას ესაჭიროება ცოცხალი სიტყვა რეალურ სინამდვილეზე, „ცისკარი“ თავის მკითხველებს სანტიმენტალურ-რომანტული ხასიათის ნაწარმოებებით ართობს, „ცისკარი ისევ გაშორებულია ცხოვრების მოთხოვნილებაზედ, როგორც ცა მიწაზედ“¹².

გ. წერეთლის მართებული შეფასებით, „ცისკარს“ არ ესმოდა ხელოვნების დანიშნულება. იგი მწერლობასა და ხელოვნებას მარტოოდენ ესთეტიკური ტკბობის ფუნქციას ანიჭებდა და ამის შედეგად ფანტასტიკური მწერლობით სურდა ეკვება მკითხველი: „ცისკარმა“ დაივიწყა შინაარსის მნიშვნელობა და მხოლოდ გარეგანი ფორმის ჩვენება მიაჩნია ხელოვნების მიზნად. „ცისკარს“ არ ესმოდა, რომ შინაარსს მოკლებული მწერლობა უსათუოდ განვითარებას შეწყვეტდა და ბოლოს მოკვდებოდა, მაგრამ ჩვენი საზოგადოების ჯანსაღი ძალები სიკვდილის უფლებას არ მისცემენ მწერლობას და მას ახალი გზით წაიყვანენ. ასეთია ცხოვრების კანონი.

გ. წერეთელი მიმოიხილავს რა „ცისკრის“ ექვსი წლის მუშაობას, გარდა ზოგად თეორიული დასკვნებისა, ზოგიერთ ნაწარმოებსაც ასახელებს, რომელთა დაბეჭდვა მას შეცდომად მიაჩნია. ასეთებია: გერმანულიდან რუსულად და რუსულიდან ქართულად ულაზათოდ გადმოკეთებული „უხეირო ნემეცის მწერლის კოცებუს დრამა, „შვილი უმანკოებისა“. გ. წერეთელი უსაყვედურებს ი. კერესელიძეს ნაწარმოების „საძაგლად გადმოკეთებაზე“ და იმაზეც, რომ კოცებუს ეს უხეირო ნაწარმოები „თავისად უსირცხვილოდ მიუთვისებიაო“. მაშინ, როცა ნაწარმოებში მხოლოდ გერმანული გვარი და სახელებია შეცვლილი ქართულით: „ცისკარს“. უნიშნავს მწერალი, ბევრჯერ მოსვლია ამგვარი სიკეკლუცე საზოგადოების წინაშე. მაგ.: რჩეულოვის „შეშლილი“. ეგ გახლავთ პატარა მოოხრობა ანგლიურიდან რუსულად ნათარგმნი «Веник Офелии». უფ. რჩეულოვმა სახელი გამოუცვალა, სიტყვასიტყვით სთარგმნა. მხოლოდ გიორგი, კოროლი ანგლიისა, ვარონცოვად გადააკეთა. ლონდონის თეატრი ჩვენ-თეატრად, იქაური გოგების სახლი ბედლემი, ჩვენ ნავთლუხის გოგების სახლად, იქაური აქტრისა, აქაურად და ამ ყოფით იმ მოთხრობას დაარქვა შეშლილი და თავისი გვარი მოაწერა, მითამ და იმისია. აგრეთვე „იშვიათი ცხოვრება“ გ. ბარათაშვილის „ანუკა ბატონიშვილი“ იმავე რჩეულოვისა და სხვ“. (იქვე, გვ. 16).

ასეთ უხეირო ნაწარმოებთა რიცხვს აკუთვნებს აგრეთვე გ. წერეთელი „ცისკარში“ დაბეჭდილ სხვა ნაწარმოებებსაც: „ჩემი ანგელოზი“, „თამარ ბატონის შვილი“, „მამისგან შვილის დარიგება“ და სხვ.

გ. წერეთელი ეკამათება მოლაყბეს (ი. კერესელიძეს) „ცისკარში“ (1862 წ.

¹² გ. წერეთელი, თხზ., I, გვ. 16.

№ 10) დაბეჭდილი სტატიის გამო. მწერალი აღნიშნავს, რომ „ცისკარი“ ისე დაიბნა, ერთმანეთისაგან ვერ არჩევს თავის ჩავარდნის მიზეზებს. რასაკვირველია, საზოგადოებისათვის მიუღებელი ნაწარმოებების ბეჭდვით „ცისკარი“ ვერ მოიპოვებდა ხალხის სიყვარულს და „კიდევ ბედია, ჭეშმარიტად, რომ აქამდინაც სრულებით არ დაეცა“. ძმურ კრიტიკას მოლაყბე „ქვით ჩაქოლვას“ და „მტრობას“ უწოდებს. ჩვენ ვერ ავყევებით მათ რჩევას და კარგს არ ვიტყვით იმაზე, რაც საზოგადოებისათვის მავნებელია. აზრთა სხვადასხვაობამ უნდა გამოარკვიოს ჭეშმარიტება. საზოგადოებაში უნდა სუფევდეს მუდამ ბრძოლა, რადგანაც განსვენება სიკვდილის წესია“. თუ ჩვენი კრიტიკა სწორი არ არის, მით უკეთესი „ცისკრისათვის“. საზოგადოება—„ცხოვრება თავისი კანონის ძალით არაჭეშმარიტ აზრებს ახლოს არ მიიკარებს. „საზოგადოებაში, როგორც გონიერ არსებაში, შედის მუდამ ის რწმუნება, ის აზრი, რომელიც ყველაზე ვრცლად, ცხოვლად და საფუძვლიანად დაიცვის, რომელიც ყველაზე უფრო ჭეშმარიტია“ (იქვე, გვ. 17). თუ „ცისკარი“ თავისი „აზრებით“ მართალია და მასში, „საზოგადოება კეთილს, სასარგებლოს“ რასმეს ჰპოვებს—„რაგინდ ბევრი ქვა და ლოდი სცემონ, მაინც ვერავინ ვერას დააკლებს. ქვის სროლა „ცისკარს“ კიდევაც უფრო გაამაგრებს, რადგანაც წინააღმდეგ აზრებში მისი სარგებლობა უფრო აშკარად დაინახება“ (იქვე, გვ. 17).

თერგდალეულთა ბელადის ი. ჭავჭავაძის ცნობილი პრინციპის, „მოძრაობა და მარტო მოძრაობა არის, ქვეყნის ღონისა და სიცოცხლის მიმცემი“, გაგრძელებას ვხედავთ გ. წერეთლის ამ სტატიაში, როცა იგი ხაზგასმით აღნიშნავს „მუდმივი ბრძოლის“ საჭიროებას. „განსვენება“ გ. წერეთელსაც „სიკვდილად“ მიაჩნია.

ამის შემდეგ გ. წერეთელი კვლავ უბრუნდება „მოლაყბეს“, რომელსაც მოუწადინებია თერგდალეულის სტატიის განხილვა, მაგრამ მისთვის ძალა არ ყოფნია და მეორეხარისხოვან საკითხებზე დაუწყია მსჯელობა. სტატიის „შინაგან აზრს კი ვერ ეხება, რადგანაც მართლის პირში შეხედვას არწივის თვალები უნდაო“. გ. წერეთელი გამანადგურებელი კრიტიკით ესხმის თავს მოლაყბეს, როცა ეს უკანასკნელი ცდილობს განმარტოს მწერალი და მწერლობა. რომ მარტო საკითხის დასმით დაკმაყოფილებულიყო მოლაყბე და თავის კითხვაზე, „რა არის მწერალი და მწერლობა“, პასუხი არ გაეცა, ეგების გვეფიქრა, რომ მან ეს იცოდა სადმე ამონაკითხის საშუალებით. მაგრამ როცა თავის თავი გასცა და ამ საკითხზე მსჯელობა დაიწყო, ჩვენ უნდა ვთქვათ, რომ „პოეზიის და ლიტერატურის სფეროში იმ გვარი კანონები... „არ წარმოთქმულა არც ლესინგის ლაოკოონში“ და არც გეგელის „ესთეტიკაში“ (იქვე, გვ. 17).

როგორც ვხედავთ, გ. წერეთელი თავისი დროის მოწინავე ესთეტიკური პრინციპებიდან იცავს თერგდალეულებს და დასცინის მოლაყბეს პოეზიისა და ლიტერატურის სფეროში ელემენტარული თეორიული საკითხების უცოდინარობისათვის.

გ. წერეთელი აკრიტიკებს მოლაყბის მცდარ დებულებას, თითქოს „მწერალი არის მამა ხალხისა“. მოლაყბის განმარტებას რომ მივყვეთ, გამოდის, რომ „ხალხი მწერლის შვილებია“. შვილები კი მუდამ მამის მორჩილებაში იყვნენ. „მოლაყბე არის მწერალი, ჩვენ მისი შვილები, მაშ ყოველი მათი აზრები, ვითარცა შვილები უნდა მივიღოთ „განუსაზღვრელ ჭეშმარიტებად... თუ ვინიცო-ბაა, არ დავეთანხმეთ, „ზოგიერთ მათ აზრს, შევიქნებით ღვთის პირისაგან წყეული, როგორც მამის ურჩი შვილები“. მოლაყბეს სურს, განაგრძობს გ. წერეთელი, „ამ გვარი სილოგიზმებით იმოქმედოს „ცისკრის“ და თავის ინტერე-

სის დასაცველად, მაგრამ ღვთის პირისაგან შეჩვენებას რომ მოველოდეთ, არ შემოძლიან ამ განმარტებაში წინააღმდეგი არ გავუხდე“ მოლაყბეს (იქვე, გვ. 18).

ამის შემდეგ გ. წერეთელი მართებულად განმარტავს მწერლის დანიშნულებას, სადაც იგი ახალი თაობის სამოქმედო პროგრამასაც აყალიბებს: „მწერალი, ჩემის ფიქრით, ყველაზედ პირველად იმ ქვეყნის შვილია, სადაც რომ შრომობს, არის დაბადებული იმ საზოგადოებაში, აღზრდილი იმ საზოგადოებაში და მიმღები ყოველივე ზნეობითის ჩვეულებების, რომლებიც სუფევენ იმ საზოგადოებაში. მაშ მწერალი უფრო უნდა იყოს საზოგადოების შვილი, ვინემ მამა, მაგრამ სწორედ რომ გავსაჯოთ, არც ეს არის. მწერალი არის ერთი თავის საზოგადოების წევრთაგანი, ერთი იმ პირთაგანი, რომლების კრებაც შეადგენს საზოგადოებას. ის არის საზოგადოების ტანჯვის და შვების თანაგრძნობელი. რაში მდგომარეობს მისი ღვაწლი საზოგადოების წინ? აჩვენოს საზოგადოებას თავისი აზრი ამ ნაკლულევანებების შესახებ, უჩვენოს ამგვარი საშუალებები, რომლებიც მისის ფიქრით საუკეთესო არიან ამ ნაკლოვანებების მოსასპობლად“¹³.

გ. წერეთელი საზოგადოებაში მოწინავე იდეების დანერგვისათვის უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდა მწერლობას. ამიტომ იგი არ კმაყოფილდებოდა მწერლის დანიშნულების ზემოთ მოყვანილ განმარტებით. გ. წერეთელი შემდეგში მრავალგზის შეეხო მწერლისა და მწერლობის როლს ხალხის საზოგადო ცხოვრებაში და მატერიალისტური ესთეტიკის პრინციპებზე დაყრდნობით გააშუქა ისინი. მწერლობის როლის განსაზღვრისას გ. წერეთელს დამოწმებული აქვს ლესინგისა და ჰეგელის აზრები, მაგრამ დაკვირვებიდან ჩანს, რომ მსჯელობის უახლოესი წყარო არის დიდი რუსი განმანათლებლები ბელინსკი და ჩერნიშნევესკი. იგი კარგად იცნობს ბელინსკის ცნობილ განსაზღვრებას პოეტის და პოეზიის დანიშნულებაზე: «Поэт прежде всего человек, потом гражданин своей земли, сын своего времени»¹⁴. «Чем выше поэт, тем больше принадлежит он обществу, среди которого родился»¹⁵.

„პოეზია არის სინამდვილის ასახვა... და ამიტომაც პოეტური ნაწარმოების ღირსება განიზომება იმით თუ რამდენად სწორად ასახავს ის სინამდვილეს“¹⁶.

მოლაყბის სტატიის გარჩევისას გ. წერეთელს სასაცილოდ არ ყოფნის „საზღვარგარეთ ნამყოფი ავტორის“ მსჯელობა ლიტერატურის საკითხებზე. გ. წერეთელი ასახელებს ჩამორჩენილ მწერლებს, რომელთა თხზულებანი შეიძლებოდა გამხდარიყო მოლაყბის შეცდომის წყარო (ტრედიაკოვების სუმოროკოვების, „ლაღარპების“ და სხვ.), მაგრამ გ. წერეთლის გაკვირვებას იწვევს მოლაყბის სტატიაში მწერლის პიროვნების შეურაცხყოფელი აზრები, რომელთა მსგავსი არც ზემოხსენებული მწერლების თხზულებებშიც მოიპოვებაო. „რაც რომ ბევრს ფულს მივსცემ მწერალს, იმდენად უფრო კარგად დასწერსო“. გეთაყვა ერთი კიდევ გაიმეორე ეს კანონი, მოლაყბევ! ამის მსგავსი კანონები ნევტონსაც (ნიუტონს—შ. გ.) აღარ წარმოუთქვამს ქვეყნის აგებულობის ასახსნელად. აი უცოდინარობა მწერალს როგორ უგნურებას წარმოათქმევინებს (იქვე, გვ. 19). მოლაყბემ თავის უნიჭობის დასამალავად წარმოსთქვა ასეთი უაზრობა, თორემ ჭკუაში მყოფი კაცი ასეთ სისულელეს არ იტყოდა:

¹³ გ. წერეთელი, თხზ., 2, გვ. 18.

¹⁴ В. Г. Белинский, Полн. собр. соч. в трех томах, III, гл. 792.

¹⁵ В. Г. Белинский, Полное собр. соч., изд. АН СССР, IV, гл. 502.

¹⁶ В. Г. Белинский, Собр. соч., т. II, 1948, гл. 313.

„ხუთიათასი ხელის მომწერლების ფულით რა მწერალსაც მინდა ლექსი ბუქნას ვათამაშებო“? გ. წერეთელს, მსგავსად ილია ჭავჭავაძისა და აკაკი წერეთლისა, მწერლის ნიჭი ბუნების ჯილდოდ მიაჩნია და მას ვერავითარი ფული ვერ შეცვლის. იგი „ცისკრის რედაქტორის მისამართით აღნიშნავდა, რომ შენ „რაც რომ ბევრი ეცადო თუნდ ერთი მილიონიც მოგცენ, მაინც მაგაზედ უკეთესს ვერ დასწერ, რაც დაგიწერიაო. განა რაც ბუნებას შენთვის დაუშურებია ფული იმას ჩაგინერგავს თავში?“ (იქვე, გვ. 19). გ. წერეთელი იმასაც აღნიშნავს, რომ შეიძლება გამოჩნდეს ისეთი ნიჭიერი მწერალი, რომელიც ფულის სიხარბემ გააბრიყვოს, მაგრამ ამგვარი მწერალი „მაინც კბილით დასაგლეჯიაო“, იგი „ბოროტს“ უფრო შესძენს საზოგადოებას, ვიდრე კეთილს. ამავე სტატიაში გ. წერეთელი იძლევა პატიოსანი, პატრიოტი მოღვაწე მწერლის დახასიათებას, რომელიც მზად არის თავი გაწიროს სამშობლოსათვის. „ნიჭიერი და მამულის მოყვარე მწერლის... გულში, როგორც გაუქრობელი ლამპარი, ანთია მუდამ ერთი წმინდა წადილი, რომელიც სიკვდილამდის ამხნევეს იმას ღვაწლისათვის. რასაკვირველია, ფული მრავალ თავისუფლებას მისცემდა მწერალსა, მაგრამ აქედან ის არ გამოდის, რომ მწერალს ფული ქმნიდეს“. ეს რომ ასე იყოს „რატომ როტშილდი არა შექსპირობს, ჩემო მოლაყბევ!“ და სხვ. (იქვე, გვ. 19—20).

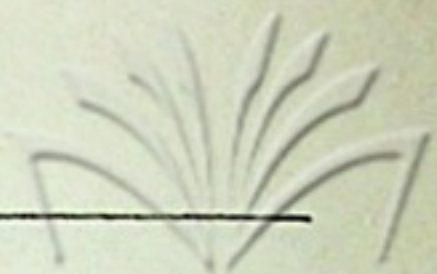
გ. წერეთელი ბევრს არაფერს მოითხოვს იმ მწერლებისაგან, რომელთაც „ოცდაათი და მეტის წლის განმავლობაში სულერთის მხრით უწევნია“, რომლებიც ბუნებით მოვლინებულ მწერლის ნიჭსა და ქონებრივ სიმდიდრეს აიგივებენ. ამის შემდეგ გ. წერეთელი ეხება „ცისკარში“ დაბეჭდილ იმ სტატიებს და თხზულებებს, რომლებმაც საზოგადოებას მოუტანა სარგებლობა. ესენია: დ. ჭონქაძის „სურამის ციხე“, ლ. არდაზიანის „სოლომონ ისაკი მეჯლანუაშვილი“, „პლასტიკური გრძნობით შესრულებული“—რ. ერისთავის ლექსები, გრიგოლ ორბელიანის „ხალხური ელემენტით სავსე პოეტური ლექსები“, აკაკი წერეთლის და ილია ჭავჭავაძის ნაწარმოებები და სხვ. აქვე ასახელებს გ. წერეთელი ნათარგმნ თხზულებებს და მათ შორის შექსპირის „რომეო და ჯულიეტას“. ეს ნაწარმოები თავისთავად დიდებულია და მათი შედარება არ შეიძლება იმ უაზრობასთან, რომლებიც „ცისკარში“ დაიბეჭდა („შვილი უმანკოებისა“, „თამარ ბატონის შვილი“, „მამისაგან შვილის დარიგება“ და სხვ.). „ცისკრის“ კრიტიკოსი მიესალმება შექსპირის თარგმანებს. მაგრამ „ცისკარს“ მაინც უსაყვედურებს, რომ მას მკითხველი არ მოუმზადებია „შექსპირის დრამების გასაგებათ“. „ევროპული საკმელები რომ მომიტანო,—ამბობს გ. წერეთელი,—მათი ჭამაც ხომ უნდა მასწავლო. შექსპირის დრამების გასაგებად, საზოგადოებას იმდენად უნდა ჰქონდეს ესთეტიკური გრძნობა გახსნილი, რომ შეეძლოს მის დრამებში თითქოს ღვთიურის ხელით აღმოხატულის ცხოვრების ჰვრეტა. კაცის გულის ისე ღრმად და ვრცლად გაგება, როგორც ის არის ნაჩვენები მის დრამებში და კომედიებში“ (იქვე, გვ. 21).

როგორც ვხედავთ, გ. წერეთელს სწორად ესმოდა გენიალური შექსპირის ქმნილების ღირსება და მნიშვნელობა, მაგრამ მისი ჭეშმარიტი გაგებისათვის საჭიროდ მიაჩნდა საზოგადოების გონების გახსნა და მომზადება ამ უცხო „საკვების მონელებისათვის“. უფრო სწორად რომ ვთქვათ, გ. წერეთელი ბრალს დებს „ცისკარს“, რომ მის ფურცლებზე არ იბეჭდებოდა განმაზოგადოებელი კრიტიკული ხასიათის წერილები, რომლებიც სათანადო თეორიულ ახსნას მისცემდა „ცისკარში“ დაბეჭდილ ყველა ნაწარმოებს. „აბა ერთი მითხარით რამდენ სტატიაში აუწყა საზოგადოებას „ცისკარმა“ ან პოეზიის მნიშვნელობა ან

მისი ისტორიული არსება და ცვლილება, თუ როგორი შეხედულება ჰქონიათ ელენელთ ქვეყანაზედ, ან როგორის გრძნობით უყურებდნენ ბუნების ზედმოქმედებას, ან თუ რა არის პლასტიკური გრძნობა, ურომლისოდაც პოეტისაგან არ შეიძლება რეალური ცხოვრების მართლად ჰვრეტა. „ცისკარი“ არ იყო, რომ ი. ჭავჭავაძეს ქვის სროლით შეხვდა? სად გვიჩვენა მან ის ორი ხასიათი ქალისა და ვაჟისა, რომლებიც ასე ღრმად და საკვირველად არიან გამოხატული „სურამის ციხეში“? „ცისკარს“, „სურამის ციხის“ აზრი სრულებით არ გაუგია. როცა ეს ნაწარმოები თერგდალეულებმა მოიხსენიეს, როგორც „ცისკრის“ კარგი ნიმუში, მის შემდეგ დაიბეჭდა ანტონ ფურცელაძის „რეცენზია“ და მერე როგორი! განა ამას რეცენზია ერქმის?.. ახალ ადგმულ ენის ყბედობაა და ქარის მობერილი ჰსჯა“. ასევე, მაღალ შეფასებას აძლევდა გ. წერეთელი ლ. არდაზიანის „სოლომონ ისაკიჩ მეჯღანუაშვილს“ და წუხდა, რომ „ცისკრის“ რედაქციამ ვერ მოახერხა ამ ნაწარმოების ხასიათის გახსნა, „რომ მკითხველის გულში აღედგრა ზიზღი“ იმ მავნე მიდრეკილებაზე, რომელსაც ნაწარმოების გმირი სოლომონ ისაკიჩ მეჯღანუაშვილი ჩადის“.

სტატიის დასასრულს გ. წერეთელი იძლევა „ცისკრის“ ობიექტურ შეფასებას და იგი იმისგან არ მოელის იმაზე მეტს, რაც მის შესაძლებლობას აღემატება. „ცარიელი ტიკი რაგინდ რომ წურო, კახურს ვერ ჩამოგისხამს“. ამიტომ „ცისკრის“ კრიტიკოსი არ ამტყუნებს მოლაყბეს და მის თანამშრომლებს. „ყოველი საგანი მხოლოდ მაშინ იმტყუნება, როდესაც მასში იპოვება იმისთანა საშუალება, რომლითაც შეიძლებოდა რაიმე კეთილის მოტანა და არ მოუტანია“. „ცისკარს“ კი ეს არ ჩაუდენია, მაგრამ ჩვენი კრიტიკა ახლა.—განაგრძობს გ. წერეთელი,—ეხება იმ ყალბ დაპირებებს, რომელსაც „ცისკრის“ რედაქტორი ყოველ წელიწადს იმეორებს, რომ ახალი წლიდან ახალი მიმართულება მექნებაო, ახალი გზა ავირჩიოთ და სხვა ამგვარი. ასეთ ცრუ დაპირებას შეუძლია საზოგადოება შეცდომაში შეიყვანოს და ააცდინოს სწორი გზიდან. განსაკუთრებით ეს ითქმის იმის შემდეგ, როცა 1862 წლის ბოლოს „ცისკარს“ იდეურ ხელმძღვანელად გაუხდა ანტონ ფურცელაძე. ამის შემდეგ „ცისკრის“ ფურცლებზე მართლაც აქა-იქ გამოჩნდა ახალი იდეალებით შთაგონებული სტატიები ლიტერატურაზე და ხელოვნებაზე. ასეთი ცალკეული წერილები ანტონ ფურცელაძის მსოფლმხედველობის შეფასებისას ანგარიშს ვასაწევია, მაგრამ „ცისკრის“ საერთო მიმართულება ამ წერილებს არ შეუცვლია. გ. წერეთელი აფრთხილებს მკითხველებს, რომ არ მოექცნენ „ცისკრის“ ხელმძღვანელთა დაპირებების ტყვეობაში, ხოლო „ცისკარს“ თუ თავის სიკვდილი არ უნდა უსათუოდ უნდა დატოვოს ის გზა, რომელზედაც აქამდის მიდიოდა, გააგდოს მიწურა, გარეგანი სიბრკიალე და ჩაღრმავდეს სიცოცხლის მორევში მარგალიტების მოსაბოჭად... ჩვენს საზოგადოებაში დაიდრა ცხოველი სული, ამას უნდა ცხოველი სიტყვა“. ამიტომ სიტყვით დაპირება არ კმარა. საქმეს კი ჯერ ვერა ვხედავთო. „გარდა ბაღდის ცხოვრებით და სხვა ამ გვარებით თავს ვერ შეგვიხვევ იმიტომ, რომ მის გვერდში ვხედავთ იმგვარ თხზულებებს“, რომლებიც არ ეხმარებიან საზოგადოების წინმსვლელობის საქმეს, უკან ეწევიან ცხოვრებასო.

გ. წერეთლის სტატია „ცისკარს რა აკაკანებდა“, ი. ჭავჭავაძის წერილების შემდეგ, ყველაზე მნიშვნელოვანი მოვლენაა „საქართველოს მოამბეში“ დაბეჭდილ თეორიული ხასიათის წერილებს შორის. ამ სტატიაში და შემდეგშიც გ. წერეთელმა მტკიცედ დაიცვა მატერიალისტური ესთეტიკის პრინციპები იდეალისტური ესთეტიკის „წმინდა ხელოვნების“ თეორიის გავლენისაგან და თერგდალეულებთან ერთად კრიტიკული რეალიზმის პოზიციებზე დადგა. ამ

სტატიამ დიდი როლი შეასრულა ქართულ ლიტერატურაში კრიტიკული რეალიზმის დამკვიდრებისათვის ბრძოლაში. გარდა წმინდა ლიტერატურული-ესთეტიკური ხასიათის შენიშვნებისა, აქ მსჯელობაა ზოგად ფილოსოფიურ საკითხებზეც, რომელსაც ქართული საზოგადოებრივი აზრის ისტორიის შემსწავლელი გვერდს ვერ აუვლის.

შემდეგში, სხვა წერილებში გ. წერეთელმა დაიცვა, განავითარა და გააღრმავა თერგდალეულთა ის საერთო დებულებები ხელოვნებასა და ლიტერატურაზე, რომელიც თეზისების სახით მოკლედ ჩამოაყალიბა თავის პირველ თეორიულ წერილში „ცისკარს რა აკაკანებდა“.

გ. წერეთელმა ცხოვრებისა და შემოქმედების რთული გზა განვლო. ამ დიდ გზაზე გ. წერეთლის მოღვაწეობა არ ყოფილა სწორხაზოვანი და მრავალ წინააღმდეგობათა შემცველია, ისე როგორც წინააღმდეგობათა შემცველია მისი ეპოქის საზოგადოებრივი ცხოვრება.

გ. წერეთელი სიხარულით ეგებებოდა საზოგადოებრივი ცხოვრების ყოველგვარ სიახლეს. ამით აიხსნება მისი პოლიტიკური რადიკალიზმი, „კვალის“ მესამე დასისათვის გადაცემა. ეს ახალი მოძრაობა გ. წერეთელს ობიექტურად მიაჩნდა თავისი წვრილ ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული პროგრამის განხორციელების საშუალებად. სწამდა, რომ ამ ახალ მოძრაობას საქართველოს ეროვნული და სოციალური პროგრესი მოჰყვებოდა. მაგრამ გ. წერეთლის ახალმა პოლიტიკურმა კურსმა 90-იან წლებში მისი თაობის ერთი ნაწილის დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია. მათ გულწრფელად დაიჯერეს გ. წერეთლის „ღალატი“ და სასტიკი ბრძოლა გააჩაღეს „კვალისა“ და გ. წერეთლის წინააღმდეგ. ამ პერიოდს ეკუთვნის კიტა აბაშიძის წერილი გ. წერეთლის შემოქმედების შესახებ, რომელიც პარტიათა შორის ბრძოლის ანარეკლს წარმოადგენდა, მაგრამ, საზოგადოების ერთი ნაწილის საყვედური გ. წერეთლის ამ ახალი ნაბიჯის გამო არ არის საფუძველმოკლებული. ის ახალი ჯგუფი, რომელსაც გ. წერეთელი ეგ. ნინოშვილის დასაფლავებაზე ოფიციალურად დაუკავშირდა და რომელსაც მან „მესამე დასი“ უწოდა, არ იყო ერთფეროვანი. მისი უმრავლესობა—მემარჯვენე ფრთა წარმოადგენდა მარქსიზმის ოპორტუნიტულ ნაირსახეობას. გ. წერეთელი ვერ ამალდა ჰეშმარიტი მარქსიზმის დონემდე და ძირითადად პროგრესისტ-განმანათლებელი დარჩა. ეს მომენტი სრულიად სამართლიანად იყო აღნიშნული რევოლუციონერი მარქსისტის ალექსანდრე წულუკიძის მიერ. სიცოცხლის უკანასკნელ ხანებში გ. წერეთლის მიერ თავის შემოქმედებითი მეთოდად აღიარებული „შეუფერავი რეალიზმი“ არსებითად არ განსხვავდება კრიტიკული რეალიზმისაგან. გ. წერეთლის, როგორც მხატვრული შემოქმედება, ისე ლიტერატურული შეხედულებები თავსდება კრიტიკული რეალიზმის ფარგლებში, ამდიდრებს ქართულ რეალიზმს და ობიექტურად ბოლომდე ერთგული რჩება იმ ძირითადი პროგრამისა, რომელიც მან თავისი შემოქმედების დასაწყისში დასახა („ცისკარს რა აკაკანებდა“). ამის შესახებ თავის დროზე სამართლიანად მიუთითებდა აკაკი წერეთელი: „გაფნატიკოსებულ გიორგის, იმ თავიდან ამ ბოლომდე დედა ბოძი თავისის მცნებისა არ შერყევია“¹⁷. ამიტომ ჩვენ მსჯელობა გვიხდება საერთოდ არა გ. წერეთლის ახალ, განსხვავებულ შემოქმედებით მეთოდზე, არამედ მის მხატვრულ ინდივიდუალობაზე და მის წვლილზე ქართული კრიტიკული რეალიზმის განვითარებაში.

¹⁷ „აკაკის კრებული“, 1900, № 2.

იოსებ მებრეღიძე

მწერლის ხალხურობისა და ალ. ყაზბეგის „მოძღვარში“
შეტანილი ერთი თქმულების შესახებ¹

ნიჭიერი მწერლის ფანტაზია რომ რამეს ქმნის, შედეგი რეალურად არსებულის მსგავსია, მასზე უფრო რელიეფურია და მკითხველი მას ღებულობს, არსებულს უფრო ნათლად წარმოიდგენს. მკითხველს უყვარს მისი თვალის ამხილველი და გრძნობის გამომხატველი. ასეთ მწერალს მკითხველი თავისად თვლის და მწერალი უფრო ხალხურდება. დიდი ვაჟა-ფშაველას თქმისა არ იყოს, „სალი ფანტაზია ისეთს არაფერს შეჰქმნის, სინამდვილეს არ ეთანხმებოდეს, არ შეაფერებოდეს“².

დიდი ლენინის აზრით, ფანტაზიაც სინამდვილის თავისებური გამოხატულებაა.

ალ. ყაზბეგი სწორედ იმით არის დიდი და გახალხურებულიც, რომ ის რეალისტი მწერალი იყო,—სინამდვილეს, ხალხის მოქმედებას, გრძნობებს, განცდებსა და მისწრაფებებს მხატვრულ სახეებში იძლეოდა.

მ. გორკის მწერლის უმთავრეს დანიშნულებად სწორედ უკეთესი მომავლისადმი ღრმა რწმენა, სასარგებლო სინამდვილის მხატვრულ სახეებში მოცემა, მისი გალამაზებულად ამაღლება, მკითხველში ესთეტიკური გემოვნების აღზრდა და ამ სინამდვილის უარყოფითი მხარეების ისე ასახვა მიაჩნია საჭიროდ, რომ არც ერთ ჭკუაში მყოფელს ავისა და უვარგისის მიბადვის სურვილი არ აღეძრას. მ. გორკის სოციალისტურ-რეალისტური რომანტიზმის მთავარი არსი სწორედ ამაშია.

ალ. ყაზბეგის ხალხურ შემოქმედებასთან და ადათ-ჩვეულებებთან დიდ სიახლოვესა და მათგან დამოკიდებულებას თვით ავტორი აღიარებს. ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა მისი „ნამწყემსარის მოგონებანი“, აგრეთვე „წეოილი აღმზრდელ ნინოსადმი“³ და სხვა, მაგრამ საქმე ისაა, რომ გაირკვეს, მწერალმა რომელი ხალხური როგორ გადაამუშავა და უშუალოდ მან რა შექმნა. ასეთი საკითხი მით უფრო ბუნებრივია, რადგან ჩვენ ვიცით, რომ დიდი მწერლები ზოგჯერ საკუთარსაც კი ხალხს ან რომელიმე კერძო პირს მიაწერდნენ.

იპ. ვართაგავა ვაჟა-ფშაველას შემოქმედების ხალხურობას შეეხო და პოეტმა უპასუხა. ამ ბედნიერი შემთხვევის გამო მარადიულ ვაჟასაგან ვიცით, რომ

¹ მოხსენდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის მიერ ჩატარებულ პირველ რესპუბლიკურ სამეცნიერო თათბირს ქართული ფოლკლორის საკითხებზე 28 VIII, 1956.

² ვაჟა-ფშაველა, კრიტიკა ბ. ი. ვართაგავასი, ტ. III, თბილისი, 1930, გვ. 451.

³ ალ. ყაზბეგი, თხზულებანი, ტ. V, თბილისი, 1950, გვ. 209—210.

მას ხალხისათვის ზოგიერთი საკუთარი ნაწარმოებიც კი მიუწერია. ვაჟა პასუხში წერდა: „ბევრი ამბავი და ზღაპარი მე შევქმენ და იოტის ოდენი იმათში ხალხის თქმულებისა არაფერი ურევია. თუმცა ფრჩხილებში ვსვამდი: „ძველის-ძველი ამბავიო“, „ზღაპარიო“, „თქმულებაო“, იმ მოსაზრებით—დაბეჭდვის დროს დაბრკოლება არ ჰქონიყო“⁴.

ასეთ მომენტებს ალ. ყაზბეგის შინაგანგონებშიც აქვს ადგილი და მათ გამოვლინება და დადგენა ესაჭიროება ისევე, როგორც იმ ნაწყვეტებს, რომლებიც მწერალს ხალხისაგან ან სხვა მწერლისაგან აუღია, მაგრამ წყაროს აღუნიშვნელად თავის საკუთარში ჩაუქსოვია. მაგ., ავიღოთ თუნდაც ალ. ყაზბეგის „მოდღვარში“ შეტანილი ეს ტაეპი:

ვაჟაკსა ცოლის სიავე
შუა გზას მოაგონდება;
წავალის საგონებელში,
გზას იქით გადავარდება.⁵

ან კიდევ:

მთაო! გადმიშვი, მაღალო,
რას ნისლი შემოგხვევია?
შენს იქით ჩემი საგულო
ცხოს ვისმეს ჩაუხვევია!⁶

თუნდაც ალ. ყაზბეგის მიერ ამ ნაწყვეტის განოყენება.

დავბრდი, დავჩაჩანაკდი,
წვერი შემექნა ჭალარა;
შინ საქმეს ველარ ვაკეთებ,
გარედ ვარგივარ აღარა!⁷

აღნიშნულის გამოქვეყნების შემდეგ ა. წერეთლის ლექს „ჭალარა“-ში ვკითხულობთ:

ას აღარა ვარ, რაც ვიყავ,
ძნელი ყოფილა ჭალარა⁸

და სხვა.

მეორე მხრივ, კიდევ უფრო საყურადღებო მოვლენაა ის, რომ ხალხურს არც ერთი ნიჭიერი მწერალი, თუ მას ციტატად არ იყენებს, პირდაპირ არ იმეორებს. ვაჟა წერს: „უნდა ყველამ კარგად იცოდეს,—ხალხის თქმულება, რაც უნდა იგი მდიდარი შინაარსისა იყოს, აზრიანი და ხელოვნური, თუ პოეტმა იგი არ გარდაქმნა, საკუთარ სულიერ ქურაში არ გადააღწო, არ გადაადგულა. მასალიდან ახალი რამ არ შექმნა და დაწერა ისე, როგორც ხალხი ამბობს, არაფერი გამოვა, ერის გულში იმისთანა ნაწარმოები ბინას ვერ იპოვნის, იქ ვერ დაისადგურებს და ვერც ხელოვნურ ნაწარმოებად ჩაითვლება“⁹.

მწერლის მიერ ხალხური ნაწარმოების შეცვლას, ესთეტიკურის გარდა, ზოგჯერ წმინდა პედაგოგიური თვალსაზრისითაც ჩადიან. ქართველი კლასიკო-

⁴ ვაჟა-ფშაველა, ტ. III, თბილისი, 1930, გვ. 451.

⁵ ალ. ყაზბეგი, რჩეული ნაწერები, გ. ქიქოძის რედაქციით, ტ. I, თბილისი, 1946, გვ. 429; 1948 წ. გამოცემა, ტ. II, გვ. 372.

⁶ იქვე, ტ. I, გვ. 454; ოდნავ განსხვავებული ვარიანტი, რომელსაც ვანო სარაჯიშვილი მღეროდა იხ. შ. კაშმაძე. ვანო სარაჯიშვილი, თბ., 1947, გვ. 242.

⁷ ალ. ყაზბეგი, ტ. I, გვ. 585; 1948 წ. გამოც., ტ. II, გვ. 496.

⁸ აკ. წერეთელი, ტ. IV, თბილისი, 1928, გვ. 76.

⁹ ვაჟა-ფშაველა, ტ. III, გვ. 450.

სი, პედაგოგი ი. გოგებაშვილი წერდა: ჩვენს „დედა-ენაში“ შესატანი ფორმით მშვენიერი ხალხური ლექსების და ზღაპრების ბავშვთათვის აზრით შეუსაბამო ადგილები „გამოვტოვეთ და მათ მაგიერ ჩავუბრუნეთ შესაბამი და სასარგებლო შემეცნებანი“¹⁰.

ნაწარმოების ხალხურობის ცნება თავისებურია. მისი განსაზღვრისათვის დადგენილი ტრაფარეტული რეცეფტი არ არსებობს. მისი სწორად გაგება დამოკიდებულია თვით მკვლევრის ალღოსა, ცოდნასა და უნარიანობაზე. ნაწარმოებში კილოკავური სიტყვების არსებობა მისი ხალხურობის ძირითად და ერთადერთ ნიშნად ვერ გამოდგება.

მრავალი ნიმუში შეიძლება დავასახელოთ, რომ მასში არც ერთი კუთხური სიტყვა არ იყოს და მთელი მისი არსებით ხალხური იყოს ან ინდივიდუალური შემოქმედების ნიმუში გახალხურდეს და შიგ დიალექტიზმები არ შევიდეს. უკანასკნელის მაგალითად შეიძლება დავასახელოთ:

შენც ხომ იცი, ერთმა კაცმა რომ ურჩია მეორესო:
რაც ღორი გყავს, მე მომეცი და გიშოვი მელორესო.
იმან უთხრა: „ჩემო ძმაო, თავში ხომ არ გებოლება!
მე მელორე რაღად მინდა, თუ ღორი არ მეყოლება!“.

ან კიდევ:

ჩემო მკვლელო, ჩემო მწველო,
თვალეუქუნა ქრისტინეო,
ერთი მაინც მაკოცინე,
ეს ვედრება მისმინეო!¹²

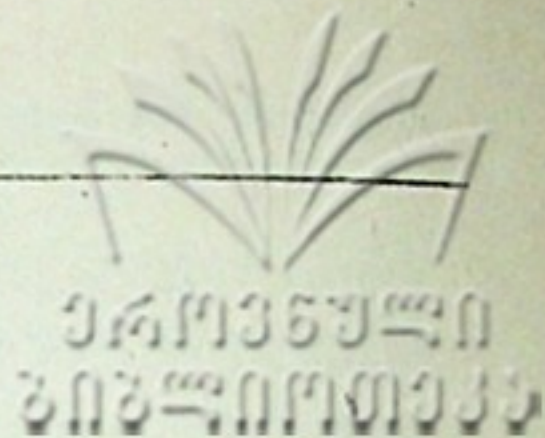
პირიქითაც, პროფესიონალი მწერლისა და პოეტის ნაწერში შეიძლება მეტი იყოს კუთხური ლექსიკა, ვიდრე ხალხურში. ამის შესანიშნავი მაგალითია დიდი ვაჟას პოეზია, რომელიც ამაღლებულ ფშაურ კილოზეა დაწერილი. კილოური, მოხეური ლექსიკის ელემენტები მოცემულია თვით ალ. ყაზბეგის მოთხრობებსა და ლექსებშიც; ასეთ ლექსიკას ეს მწერალი ძალიან ფრთხილად და შეგნებულად ეპყრობა: ის ჩვეულებრივ ლიტერატურულ ქართულ ენაზე წერს, მაგონებს მასში ზოგჯერ ისე მოკლე და მოხდენილ კუთხურ სიტყვას ჩაურთავს ხოლმე, რომ ეს ჩანართი მთელ წინადადებას უდრის, აზრს ასხივოსნებს, სტრიქონს აეშხიანებს, მკითხველს ალაფრთოვანებს და მეხსიერებაში ეჭედება. ალ. ყაზბეგის ენის ხალხურობის მთავარი ნიშანი ლექსიკა მაინც არაა; არამედ ისაა, რომ მისი წინადადების სტრუქტურა, გამოთქმები და სახეებია ხალხური, მას არ უყვარს ენის გახელოვნურება და არქაიზმებსაც ნაკლებ მიმართავს.

ი. ლუდუშაურის ცნობით, ალ. ყაზბეგმა გ. ყაზბეგის ოთახში რუსეთის ხელმწიფის სურათი დაინახა. ჩამოიღო და უკანა მხარეზე დააწერა:

¹⁰ ი. გოგებაშვილი, რჩეული პედაგოგიური და პუბლიცისტური ნაწერები, ტ. I, თბილისი, 1910, გვ. 486, შდრ. აგრეთვე, გვ. 487—489.

¹¹ შდრ. ი. გრიშაშვილი, ძველი თბილისის ლიტერატურული ბოჰემა, თბილისი, 1928, გვ. 118.

¹² ეგ. ნინოშვილი, ტ. II, ს. ხუნდაძის რედაქციით, თბილისი, 1932, გვ. 45.

დავწვი შენი სამართალი,
შენი კანონდებულება,
შენი აზრი, მოტიქრება,
შენი მირონცხებულება!

ამ ტაეპში არც ერთი კილოური სიტყვა არაა, მაგრამ ეს ინდივიდუალური შემოქმედების ნიმუში უფრო ხალხურია, ვიდრე ეგ. ნინოშვილის მიერ შეკეთებით გამოყენებული ეს ლექსი, რომელშიც მეფის რუსეთის საერთო პირობებია დახასიათებული:

დროსა შევესწარ ასეთსა,
გულს ცეცხლი გამივარესდა,
აღმასით სჭედენ ვირებსა,
აკრავენ ოქროს ნალებსა,
ბედაურ ცხენებს კურტან ქვეშ
სცვეთენ, ვინ შეიბრალებსა!¹³

ამ ლექსის ასეთი ვარიანტი არსებობს:

„დროსა შევესწარ ასეთსა, გულს ალი გამიაღერსა,
ყვინჭილად ხდიან აღმასსა, ბრილიანტსა და ლალებსა,
მურასით სჭედენ ვირებსა, დააკრვენ ოქროს ნალებსა,
ბედაურ ცხენებს კურტან ქვეშ სცემენ, ვინ შეიბრალებსა!¹⁴

გარდა ფოლკლორულისა, მწერლის ხალხურობის სხვა მხარეებს, როგორც, მაგ., მხატვრულს, ისტორიულს, ეთნოგრაფიულს, ლინგვისტურს და სხვას, აქ არ ვეხებით, თუმცა ამ მხრივაც შეიძლებოდა ზოგიერთი ჩვენი მოსაზრების გამოგება. აქ შევნიშნავთ მხოლოდ იმას, რომ ეს ვარიანტი პ. უმიკაშვილის გამოცემაში დაბეჭდილია როგორც „დავით მეფის ნათქვამი“. ვინ არის ეს დავით, ფსალმუნის ავტორი დავით მეფე, თუ დავით აღმაშენებელი. თუ ეს შემდეგაა მიწერილი რომელიმე სხვა დავითზე, ეს კვლავ საძიებელი საკითხია.

ხალხურობის იერი არა აქვს იმავე ეგ. ნინოშვილის მიერ ხალხურად წოდებულსა და ნაწარმოების ადგილისათვის ზეგამოჭრილ სტრიქონებს:

სამოთხისა გვრიტო, ტასო,
ქვეყნად არ არს შენი ფასი!
შენს ნატვრაში რომ ვილევო,
შემიბრალე, წყალი მასვი!¹⁵

ან:

ვინ იფიქრებს ქვეყნის გადაბრუნებას?
ვინ შეუცვლის ჩემს საყვარელს გუნებას?...¹⁶

ასევე გამოთქმითა და შინაგანი არსით არაა ხალხური ალ. ყაზბეგის მიერ ხალხურად წოდებული ზემოაღნიშნული ტაეპი:

მთაო! გადმოშვი, მაღალო,
რას ნისლი შემოგხვევია?

და სხვა.

¹³ ეგ. ნინოშვილი, ტ. II, ს. ხუნდაძის რედაქციით, თბილისი, 1932, გვ. 219,

¹⁴ პ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, თბილისი, 1937, გვ. 286.

¹⁵ ეგ. ნინოშვილი, ტ. I, გვ. 146.

¹⁶ ეგ. ნინოშვილი, ტ. II, გვ. 17.

ხალხურ პოეზიას ნაკლებ ახასიათებს ბუნების ასეთი აღწერა. ეს მომენტები ავტორის პოეტური ფანტაზიის მონაცემია და ხალხურში მსგავსი სახეები თანდათან იცვლება, ქრება და მის ადგილს ბოლოსდაბოლოს უფრო ხალხური შედარებები და გამოთქმები იჭერს.

ავტორი ხალხურად აცხადებს, მაგრამ ინდივიდუალური შემოქმედების ნიმუშია და შიგ დიალექტიზმებიც გვხვდება:

კაი ქალი მევიყვანო,
ვინცხა გამოეკიდება;
გლახა ქალი მევიყვანო,
ჭირათ გადამეკიდება...¹⁷

და სხვა.

ეს ლექსი ხალხურია მისი არსებით, ფორმითა და იდეით; ხალხში ასეთი უფრო გადადის. ვარიანტები ასეთსაც უჩნდება, მაგრამ არსებითად ისინი ვარიანტებიც არაა, მათში უმთავრესად სიტყვა ან სიტყვები იცვლება. თვით შინაარსი კი,—იდეა, ნაწარმოების სული ნაკლებ მერყევია.

პირველთა კი, უმთავრესად ისეთებს, რომლებსაც სწორედ ეს ხალხურობა აკლიათ, ვარიანტებიც უფრო ისეთები უჩნდებათ, რომ მათი პროტოტიპის მიგნებაც კი ძნელდება და პროტოტიპსა და ვარიანტს შორის მსგავსი და განსხვავებული მომენტების, — ახალი სხვადასხვა ფენისა და ნალექების გამოვლენა ხდება საჭირო. პირველსა და მეორე შემთხვევაში პროტოტიპსა და ვარიანტს შორის შინაარსეული, იდეური შესატყვისობის სხვადასხვა შემთხვევა შეიძლება გვექნეს:

1. პროტოტიპი და ვარიანტი ერთმანეთს შეესატყვისებიან;

2. შეესატყვისებიან ნაწილობრივ,—აქვთ საერთო და განსხვავებული ელემენტები.

ამ უკანასკნელი შემთხვევის შესაძლებელ ვარიაციებს აღარ ვასახელებთ.

აღვნიშნავთ კი: ჩვეულებრივ, მხატვრული ნაწარმოები, ინდივიდუალური შემოქმედების ნაყოფი იქნება ის თუ ხალხურის, ე. წ. კოლექტიურის, ესთეტიკურ მთლიანობას უნდა წარმოადგენდეს და თვლიან, რომ მასში ცალკეულ ელემენტებს დამოუკიდებელი დირებულება არა აქვსო, მაგრამ ხალხური შემოქმედების ნიმუშებში, რომლებშიც სხვადასხვა საზოგადოებრივი ფორმაციისა და ზროვნების დანალექებია შესული, რომლებშიც თუნდაც ერთი და იმავე ფორმაციის სხვადასხვა თაობისა და კლასის წარმომადგენელთა მიერ შეტანილი ელემენტებია შექსოვილი, ყოველი ელემენტი უკვე დამოუკიდებელ საძირებელ საგანს წარმოადგენს და აქ მთავარი ფორმალური შედარება კი აღარაა, არამედ იდეოლოგიური ეკვივალენტების და სხვაობათა მიგნებაა. მაგ., გრ. ორბელიანის „სადღეგრძელოში“ წერია:

მიეცით ნიქსა ფაროო გზა, თაყვანისცემა—ღირსებას;
ნიქს აძლევს ზენა მხოლოდ კაცს და არა გვარიშვილობა¹⁸

¹⁷ ეგ. ნინოშვილი, ტ. II, გვ. 236.

¹⁸ გრ. ორბელიანი, ლექსები, თბილისი, 1935, გვ. 91.

ეს ფორმალურად და ერთი შეხედვით აზრითაც სრულიად განსხვავდება ხალხური გადმოცემით შოთა რუსთაველისად („ვეფხისტყაოსანში“ არ გვხვდება) ჩათვლილ:

ათასად გვარი დაფასდა, ათი ათასად ზრდილობა,
თუ კაცი თვითონ არ ვარგა, რას არგებს გვარიშვილობა.

და სხვა ამავე ლექსის ვარიანტებისაგან¹⁹.

პირველში ნიჭზე, მის ზენა, ღვთაებრივ შთაგონებულებაზეა ლაპარაკი და გვარიშვილობა, რომლის მოპოვებაც შეიძლებოდა, ნაკლებ მნიშვნელოვნად არის ჩათვლილი. ადამიანის პირად ღირსებას კი თაყვანი ეცითო, ამბობს პოეტი და აი, ამ სტრიქონების ეს ერთი მომენტი ემთხვევა აღნიშნულ მეორე ლექსს: ათასად გვარი დაფასდა, მაგრამ ზრდილობა ათი ათასადო.

მაშასადამე, ფორმალურად სხვადასხვა ქმნილებაში აღმოჩნდა მომენტი, რომლის მნიშვნელობა ამავე მონაცემების სხვა მხარეებს ჰფარავს და ამ ორ მონაცემს ერთმანეთთან აკავშირებს.

ამიტომ შეიძლება ერთი შეხედვით, და იქნებ წარმოშობითაც, არაფერი იყოს საერთო, კონკრეტულად რომ ვთქვათ, მ. გორკის ზღაპარ „დედასა“ და ხალხურად ცნობილ ქართულ ლექსს „ვეფხსა და მოყმეს“ შორის, მაგრამ იმ ხერხს, რომელსაც ამ ორი ნაწარმოების შედარებისას გ. ნატროშვილი მიმართავს, ჩვენ მისაღებად ვთვლით²⁰.

ასე რომ, ფორმალური იგივეობა არაა მთავარი, რასაც, სამწუხაროდ, ზოგიერთი ფოლკლორისტი მეტ მნიშვნელობას აძლევს, არამედ ნაწარმოებთა იდეური, შინაარსეული მომენტი აუფრო მნიშვნელოვანი და სრულიად სხვადასხვა სიტუაციითა და სიტყვებით გადმოცემული ამბები სწორედ იდეურად შეიძლება იყოს მსგავსი.

II

ახლა ავიღოთ და აღნიშნული თვალსაზრისით განვიხილოთ ის თქმულება, რომელიც ლექსად ჩვენს სახელობაზე ალ. ყაზბეგს გაუგონია და შინაარსი შეუტანია „მოძღვარში“²¹. დავიწყოთ თქმულების ტექსტით:

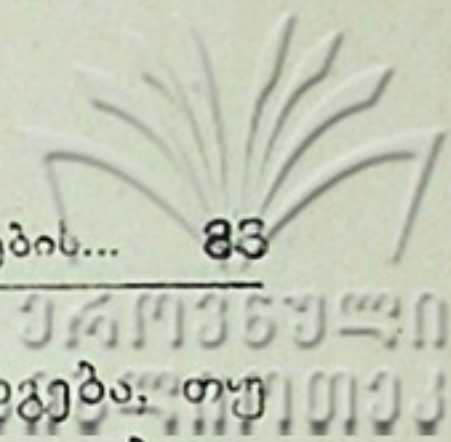
(1) „ერთი მონადირე მთაში ჯიხვებზედ სანადიროდ წასულიყო, ერთს ფიწალოზედ გადმოვარდნილიყო და კლდეზედ ბანდულის საბანდით²² ჩამოჰკიდებოდა. მონადირე თავის ძაღლსა სთხოვს, რომ სოფელში წავიდეს და საკუთრივ, მარტოდმარტო იმის საყვარელს შეატყობინოს მონადირის გაქირვება. ძაღლი საყვარელს არ ენდობა, თუმცა პატრონის სიტყვას მაინც ატყობინებს და იმ ქალის გარედ მონადირის დედასთანაც მიიღებს.

¹⁹ ი. მეგრელიძე. Народные предания о Шота Руставели, ლენინგრადი, 1938, გვ. 31—35, შდრ. იონა ვაკელი „თამარ მეფე“. ჟურნ. „მნათობი“, № 5, თბილისი, 1948, გვ. 77—88 ან ი. მეგრელიძე, Предания о Руставели, სტალინირი, 1954, გვ. 84—88.

²⁰ გ. ნატროშვილი, ლიტერატურული ეტიუდები, თბილისი, 1947, გვ. 277—290.

²¹ ამავე თქმულების შესახებ იხ. დ. ბენაშვილი, ალექსანდრე ყაზბეგი, თბილისი, 1937, გვ. 25; შდრ. ა. ყაზბეგის თხზულებათა 1948 წლის გამოც., ტ. II-ზე დართული, წ. ყუბანეიშვილის შენიშვნები, გვ. 522—525.

²² ბანდული—მთაში სასიარულო ქალამანი, რომელსაც ძირები წვრილის ღვედითა აქვს დაწული; თვით ამ ღვედებს საბანდს ეძახიან (შენიშვნა ალ. ყაზბეგისა).

„საყვარელი ქალი თავის სატრფოზედ ამბობს: „თვალმც დაუდგება, თუ მთაში სიარული არ იცოდა, რაისთვი მიდიოდა?“ დედა კი ხმაამოუღებლივ ლოგინს წამოიკიდებს და გაფითრებული, მფეთქავის გულით შვილისაკენ გაქანდება.

„შეიტყობს სოფელიც და მდევარი მიდის; მათ შორის გაჭირვებაში მყოფის საცოლეც მოსჩანს. მას გვერდით მისდევს კოხტა ბიჭი, რომელიც იგრიხება და იბრანჭება. ქალი ხშირად გაჰხედავს ხოლმე და თვალს ჩაუკრენტს. ბოლოს ყველა მიაღწევს იმ ალაგს, სადაც კაცის გულის შემზარებელი სანახავი იყო. ფრიადო კლდეზედ კაცი თავქვე გადმოკიდებული იყო. გადმოშვერილს ჰაჭზე საბანდი მოსდებოდა და ისღა იმაგრებდა; წუთით წუთს ყველა მოელოდა, რომ საბანდი გაწყდებოდა და კაცი სულით ხორცამდის დაიკარგებოდა. დედას მდულარება გადმოსდის, მკვდარს დამსგავსებია, სულწ ამოსვლას ლამობს. რბილად უშლის საგებელს და იმედობს, რომ თავის ერთადერთს ნუგეშს ამითი მაინც გადაარჩენს. მოვარდება ყმაწვილი ქალი, რომელიც გაჭირვებაში მყოფს უყვარს, გაუშლის მერდინს და შესძახებს:

—„ღიაცო, არ გრცხვენის შიშისა?! გაინძერ, საბანდი გაწყდება და მერდინით დაგიჭერ“. მონადირეს საყვარელი რწმუნებას აძლევს, ენდობა ქალის სიტყვასა, შეინძრევა და, გადმოვარდნილი, ტვინგანთხეული, მიწას გაეცხოება. გამოსალმებასთან ერთად დედას სული ამოხდება და ყმაწვილს ქალს კი ქედზედ კოხტა ბიჭთან ხელიხელს გადახვეულს დაინახავენ“²³.

(2,3)²⁴ ამ თქმულებასთან ხევსურული ლექსი „ჯარჯო“ გვაგონდება. მათში მონადირის დაღუპვის მომენტიცაა საერთო. ჯარჯოს ამბავს კავშირი აქვს თ. რაზიკაშვილის მოთხრობა „მონადირესთან“²⁵. უკანასკნელში ლექსის „ჯარჯოს“ ნაწყვეტებიცაა შეტანილი, მაგრამ აღნიშნულნი ჩვენთვის საინტერესოა ალ. ყაზბეგის მიერ ჩაწერილ თქმულებიდან განსხვავდება მით, რომ არც ერთში დედის როლი არ ჩანს.

ყოველმხრივ უფრო მნიშვნელოვანია „ჯარჯოს“ ის ვარიანტი, რომელიც ჩაუწერია და გამოქვეყნებული აქვს სერგი მაკალათიას. უკანასკნელი კიდევ უფრო საინტერესოა იმიტომ, რომ იგი ხევშია ჩაწერილი, სწორედ იმ ხალხში, რომელთა თქმული ალ. ყაზბეგს გაუგონია და გამოუქვეყნებია კიდევ.

ამ მოხეური თქმულების მიხედვით ცოლქმრული და სატრფოული სიყვარული ასეა წარმოდგენილი:

(4) „იყო ერთი ცნობილი მონადირე ჯარჯი“²⁶. ერთხელ ჯიხვებზე ნადირობის დროს ჯარჯი ღრმა ხევში გადავარდა თურმე, მაგრამ მისი ქალამნის ბანდული ბუჩქს მოსდებია და ამ ბანდულით მონადირე თავდაღმა უფსკრულში ჩაკიდებულა:

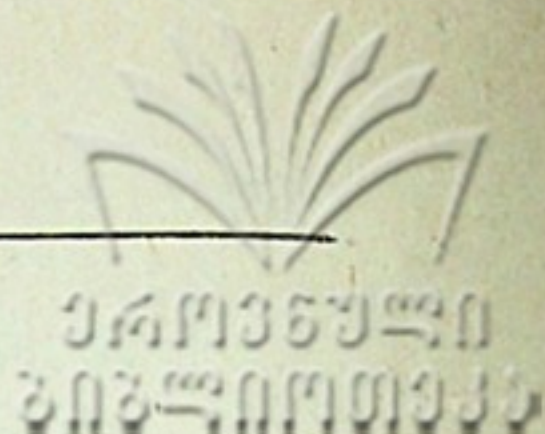
—ჯარჯი, ნუ დასდევ ჯიხვებსა,
ჯიხვთა არ გიყონ ზიანი.
არ დაიშალა ჯარჯიმა;
—ჯიხვ უნდა მავკლა რქიანი.

²³ ალ. ყაზბეგი, რჩეული თხზულებანი, ტ. I, თბილისი, 1946, გვ. 449—450; 1948 წ. გამოც., ტ. II, გვ. 387—388.

²⁴ თვით ლექსი იხ. ვ. კოტეტიშვილი, ხალხური სიტყვიერება, ქუთაისი, 1934, გვ. 73—74.

²⁵ თ. რაზიკაშვილი, საბავშვო მოთხრობები, ანა დვინიაშვილის რედაქციით, თბილისი, 1947 გვ. 194—202.

²⁶ შდრ. ქს. სიხარულიძე, ქართველი მწერლები და ხალხური შემოქმედება, თბილისი, 1956, გვ. 159.

ჯორაბზე გადაეპარა,
 ჯარჯი ფეხწრიაპიანი,
 ახალა თავის ყირმული,—
 ყირმული სპილოს ძვლიანი.
 წინ-ჯიხვ[მა], უკან ჯარჯიმა
 კლდეს გადიტანეს სრიალი,
 ორხაოს ქალას გავიდეს,
 ორხაოს პერანგიანი...
 —ყურშავ, შინ წადი, ოხერო,
 შენ შავის პატრონისაო,
 ნუ ეტყვი ჩემსა დედასა
 ქოქობას გადმოვარდნასა,
 თეთრი უყორდა ჩოქალა,
 შავად დაიწყებს ღებასა!
 გათენდი, თუ გათენდები,
 დიდო ღამეო, სთვლისაო.
 გაწყდი, თუ სწყდები, ბანდულო,—
 შე შავის ფურ-ბერწისაო!

ძალდი შინ გაიქცა თურმე და ჯარჯის უბედურება (ოჯახს) აცნობა. ჯარჯის დედა მაშველი ხალხით მაშინვე გაქცეულა და შვილის გადარჩენის საქმეს შედგომია, მაგრამ თოკის ჩაშვება უფსკრულში ვერ მოუხერხებიათ, რომ ჯარჯის გაუნძრევლად თოკისათვის ხელი წაეწყო და ამოეყვანათ. ამ დროს ჯარჯის ცოლიც მოსულა. მას ყურადღება არ მიუქცევია უფროსების რჩევისათვის, ჩაუშვია თოკი და ქმრისათვის დაუძახია: თოკი ჩამოგიგდე, ხელი წამოავლე და ამოგიყვანო. მონადირეც ასე მაქცეულა, მაგრამ მას თოკი ვერ დაუჭერია და ხრამში გადაჩეხილა. გამწარებულმა დედამ შეჰკივლა თურმე და იმავე უფსკრულში გადავარდნილა, ცოლი კი ამ დროს... თავის საყვარელს ეხვეოდაო²⁷.

აღნიშნულებიდან განსხვავდება, მაგრამ შედარებისათვის ყოველმხრივ გამოსადეგია ის ვარიანტი, რომელიც ს. გრემისხევის (დუშეთის რაიონი) ჯერ ნამწყესარსა და შემდეგ ნამეწისქვილარ მოხუცისაგან გავიგონეთ. მოგვყავს შინაარსი:

(5) „კლდეზე ნადირს დადევნებული მონადირის ქალამნის თასმა რაღაცას მოედო; მონადირე ხევში გადაიჩეხა. დაიღუპა. მონადირეს ძალდი ჯერ იქვე იცავდა, მაგრამ რომ მშველელს აღარ ხედავდა, შინ გაიქცა და მონადირის დედას კბილით კაბის კალთაში ჩააფრინდა, გზისკენ ეწიწებოდა. დედა მიხვდა, რომ ეს ჯარჯის ნიშანი არ იყო, ძალდს გაჰყვა. ასულმა დედა მარტოდ არ გაუშვა, ასულს რძალიც (მონადირის ცოლი) გაჰყვა და სამივე დაღუპულ მონადირეს მიადგა. დედა სიკვდილის ღღემდე თავზარდაცემული დარჩა; დამბევრი იმწუხრა, მაგრამ ბედს მალე შეურიგდა,—ქმარს გაჰყვა, მხიარულად ცხოვრობდა. ცოლმა მონადირე დედასა და დაზე უფრო ღამაში სიტყვებით დაიტირა, მაგრამ ქმრის დამარხვისთანავე შუბლი გაიხსნა, და მალე სხვას გაჰყვა“.

პირველში და არ ჩანს, მასშივე და მეოთხეში დედა იღუპება, მეხუთეში კი—დედა ცოცხალი რჩება, მაგრამ მწუხარებისაგან ცოცხალ-მკვდარია. უკა-

²⁷ ს. მ ა კ ა ლ ა თ ი ა, ხევი, თბილისი, 1934, გვ. 155—156. ტექსტის აბზაცებსა და სახევენ ნიშნებს ჩვენებურად ვბეჭდავთ. ერთგან მიც. ბრუნვის ფორმას—ჯ ა რ ჯ ს (გვ. 156) შეგნებულად ვცვლით „ჯ ა რ ჯ ი ს“ ფორმით.

ნასკნელში ძაღლის როლიც სხვაგვარია, მაგრამ სამივე ეს მონაცემი თითქმის ფორმალურადაც და იდეურადაც ერთი და იგივეა.

ახლა ამათ ა. წერეთლის „გოგია მეჩონგურე (ლეგენდა)“ შევადაროთ. რადგან უკანასკნელი ძლიერ პოპულარულია, ტექსტს აღარ ვიმეორებთ²⁸. აღვნიშნავთ მთავარ მომენტს:

(6) ძმა კარგი და რიგიანი
დისთვის არის საქმარი,

და სხვა.

ლამაზ ცოლისათვის ქმარი არისო:

ადვილად გამოსაცვალ
ვერცხლის რამ ქამარიო!

ამიტომო:

ჰკვიან ქალს ვერ შეაშინებს
ქვრივობა, ქმრის სიკვდილიო;
შავს იცვამს, მაგრამ იმედი
გულში უჩნდება ტკბილიო.

და სხვა.

დედას კი 'შვილი, ცხრა თვეს რომ მუცლით ატარებს და ვაით შობს, ყოველ ქალზე უფრო უყვარსო:

ქალი მამას ქმარში გასცვლის,
ცოლი ქვრივი სხვას წაჰყვება;
მაგრამ დედას შვილის ტრფობა
სამარეში თან ჩაჰყვება!

ამასვე ამართლებს „გოგია მეჩონგურის“ ფინალიც, — როდესაც დედამ, დამ და ცოლმა სამშობლოს დასაცავად ომში წასულ გოგიას დალუბვა გაიგეს — „დედა გაყვითლდა... დას ნაცრის ფერი დაედვა და ცოლმა კი თავის ოთახისაკენ გასწია, ჩაიცვა ჭრელი კაბა და თავის ვარცხნას მოჰყვა, ვითომც აქ არაფერი ამბავი არისო“ (იქვე, გვ. 155).

ეს მეექვსე გადმოცემა პერსონაჟებით მეოთხესა და მეხუთეს ემთხვევა. მაგრამ ახლოსაა პირველთანაც და ისე კი ოთხივე ერთი იდეის მატარებელია.

ცოლის როლის მიხედვით პირველსა და მეექვსეს უკავშირდება ქვემოთ დასახელებული:

(1) თქმულების თანახმად, თივის მთიბველ გაბურს ეშმაკი შეუპყრია და შინ წაუყვანია: ეშმაკისათვის ფრჩხილები დაუჭრია და ხმლის ქარქაშში შეუნახავს; ეს იმიტომ, რომ ეშმაკი ხმალს ვერ მიეკარებოდა და ფრჩხილებს ვერ დაიბრუნებდა, თორემ თუ ფრჩხილებს დაიბრუნებდა, ისევ თითებზე მიიკრავდა, ეშმაკს ძალა დაუბრუნდებოდა და გაიქცეოდა.

ეშმაკური სიავის ძალაწართმეული და დაბეჩავებული ეშმაკი გაბურს შონამოსამსახურედ გაუხდია. ამ ხანებში გაბურს ვიღაც გარდაცვლია და ეშმაკისათვის უთქვამს, ტირილში შენც უნდა წამოხვიდეო. ეშმაკს პატრონისათვის უთხოვნია, ნუ წამიყვან, თორემ გამეცინებაო. გაბურს ის მაინც წაუყვანია.

„წასულან. თუ ტირიან ამ მკვდარს, ეს ეშმაკი (ეშმაკიც) ტირის. ამ მკვდრის ცოლი თუ ძალიან შეწუხებული ა(რი)ს ქმრის სიკვდილზე“, ეშმაკიც მწუხა-

²⁸ ა. წერეთელი, რჩეული ნაწერები, ტ. I, თბილისი, 1980, გვ. 151-155.

რებას გამოთქვამს, მაგრამ, აი, პირიქითელი ხეცურებიც მოვიდნენ ტირილში და მათ შორის ერთი კოჭლიც არის (ქალმაც უმატა ტირილს), მაგრამ „ამ ეშმაკს ამ ტირილის დროს ერთ ძალიან მაღლად გაიხახან, გაიცინ. რა თქმა უნდა, რომ ამ ეშმაკის მიმყვანებს შასცხვენდ, რომ ამ ტირილის დროს რა სიცილის დროა“-ო; გაუჯავრდნენ ეშმაკს, შეაჩერეს და ტირილიდან წამოსულებმა გზა-შივე ჰკითხეს, რა გაცინებდაო!

ეშმაკმა უბასუხა: „მე იმაზედ გავიცინევ, რომ, იქ რო მგზავრში კოჭლ კაც მავიდ, მაშინ თქვა თავის გულში იმ ქმარმამკვდარ ქალმ, რომ „აბა, რა მატირი-ლებსავ? სხვას თუ ვერვის წაუ(ყ)ოლავ, ეგ კოჭლა მაინც არ წამიყვანსავე?“ იმაზედ გავიცინევ“²⁹.

აქ ქმარდაღუპული ცოლის აზრისა და განცდის იგივე ხალხური შეხედუ-ლებაა, რომელიც სხვა ზემოაღნიშნულებშია. სხვა მომენტიც კი,—დედის მწუ-ხარების გამოსახვით, დასახელებული თქმულებების შესაფერ ადგილებს იდეუ-რი კავშირი აქვს ქართული ხალხური სიტყვიერების შედეგად ლექსთან „ვეფხ-ვისა და მოყმისასთან“³⁰.

(8) დედა დასტირის თავის შვილს, რომელსაც ვეფხვთან ბრძოლაში ვაჟ-კაცობა გამოუჩენია, მაგრამ არც ვეფხვი ყოფილა ჯაბანი და ერთმანეთი მოუ-კლავთ.

დედის მოქმედება განსხვავდება ზემოთ ნახსენებ სხვა დედების მოქმედე-ბისაგან; სიტყვით გულს იმაგრებს და ამაყობს კიდეც:

მაგის მეტს აღარ გიტირებ,
შენ არ ხარ სატირალია...
ერთ შვილ ხომ მაინც გაგზარდე
ვეფხვებთან მეომარია...

არ გიტირებო, მაგრამ ვეფხვის დედასთან მიმავალი სტირის, დედა დედას. თანაუგრძნობს და ამბობს:

... უდედოდ
გაზდა ვინა თქვა შვილისა,
იქნება ვეფხვის დედაი
ჩემზე მწარედა ტირისა... (გვ. 89).

ე. ი. აქ დედის მწუხარებაა საერთოდ გამოთქმული და გაღრმავებულია მით, რომ მოცემულია ახალი იდეა,—შვილის სიკვდილით იტანჯება არა მარტო ადამიანი, არამედ—მხეციც კი.

დედის მწუხარების შესახებ ეს იგივე იდეაა, რაც ქართულ თქმაშია გამო-ხატული: ვისაც შვილი არ მოჰკვდომია, მას მწუხარებას ნუ ჰკითხავო.

დედის გარდაუვალი და თავდავიწყებამდის მისული სიყვარულის, ხოლო ცბიერი და ფლიდი საცოლეს მოქმედების უძლიერეს გამოსახულებას წარმოად-გენს ეს მეცხრე ხალხური თქმულება, რომლის სხვადასხვა ვარიანტი საქართვე-ლოს ყოველ კუთხეში გვხვდება. მისი დედააზრი ასეთია:

„შვილს დედის გული ხელზე დადებული მიჰქონდა იმ საყვარელთან, რომ-ლის დავალებითაც დედას გული ამოჰკვეთა. შვილმა გზაში ფეხი წაიკრა და

²⁹ ა. შანიძის რედაქციით გამოცემული ბ. გაბუურიის ხეცურული მასალები.—წე-ლიწდებული, წ. I—II, თბილისი, 1924, გვ. 156—157.

³⁰ ვ. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, ქუთაისი, 1934, გვ. 88—89; შდრ. ზემოხსენე-ბული წელიწდებული, I—II, გვ. 241.

დაეცა; რაღაც ეტკინა და გაჭირვებაში ჩვეულებისამებრ დაიყვინძო: „ვაი, დე-
დაო!“ — დედის გულმა შეჰკივლა: „ვაიმე, შვილო, ხომ არაფერი იტკინეო!“³¹

აქ და ასევე ჩვენ მიერ გურია-აჭარასა და მესხეთში გავიხილ ვარიან-
ტებში დედის სიტყვის შემდეგ აღარ ჩანს ის სატრფო, რომლისთვისაც შვილ-
მა დედას გული ამოჰკვეთა. აქ, როგორც ქართულ ზღაპარ „წიქარაში“ და ბერ-
ძნულ მითოლოგიაშიც, ქალის ცბიერებაა გამოხატული. იმ შესანიშნავ ვარიანტ-
ში კი, რომელიც ალ. ყაზბეგს სცოდნია, ქალის მიერ სატრფოსადმი ნაჩქარევი
ღალატია ასახული.

120 წლის დ. ლუდუშაურს აღუნიშნავს რომ ალ. ყაზბეგთან ერთად ჯიხ-
ვებზე სანადიროდ ვიყავიო. სანდრომ ლექსებს გარდა ორი ზღაპარი მიაგზოო
და დაუძენია: „პირველი ეხებოდა ერთ-ერთ მონადირეებს — ქალამნის თასმით
რომ გადაეკიდა კლდეს (ე. ი. ზემოაღნიშნული, „მოძღვარში“ შეტანილს, ი. მ.);
მეორე კი სიყვარულზე იყო ნათქვამი“ და შემდეგ უამბია:

(10) „საჩერქეზოში ცხოვრობდა სილამაზით განთქმული ქალი. ერთს ხევ-
სურს, სახელად გოჟა-ჯურხაის შეუყვარდა თურმე ის. ქალმა შეიტყო ვაჟის სიყ-
ვარული და შეუთვალა: „თუ შენ ნამდვილად გიყვარვარ, — დედა მოჰკალ და
მისი გული აქ მომიტანეო“. ვაჟმა პირველად უარი განაცხადა, მაგრამ სიყვ-
არულმა აჯობა და თანახმა გაუხდა ქალს. ხევსური ბეთლემს ავიდა, შვიდი დღე-
ღამე ილოცა; ბოლოს თავისი განთქმული ფარი ბეთლემის კარზე დაჰკიდა. გა-
დავიდა ხევსურეთში, დედა მოჰკლა და იმისი გული საყვარელს წაუღო. ქალის
ასავალ კარებთან ხევსურმა ყური მოჰკრა რაღაც საუბარს. პატარა ხვრელიდან
ოთახში შეიხედა და დაინახა, რომ მისი საყვარელი ვიღაც უცხო ვაჟს ეხვევა.
ამ სანახაობამ ხევსურს თავრეტი დაასხა, დაბარბაცდა და დედის გული ხელი-
დან გაუვარდა. უცებ მომაკვდავმა დედის გულმა წაქცეულ შვილს ღმობიერი
ხმით მიმართა: „ხომ არაფერი იტკინე შვილო“. ამ ხმაზე გოჟა-ჯურხაის ელდა
ეცა და სული დალია“³².

მშობლიური სიყვარულის უძლიერესად გადმოცემა აღარც შეიძლება.

ამ სიყვარულის სიმწვავე ჩვენს კლასიკოს ალ. ყაზბეგს მოთხრობა „ხევის-
ბერ გოჩაში“ მამის მიმართ აქვს დასურათებული.

ძიძიას სიყვარულით გატაცებულ ონისეს ბრძოლის დროს მტერი შემოე-
პარა. მართალია, ბოლოს მაინც მოხევევებმა გაიმარჯვეს, მაგრამ ღალატი რომ
ძიძიას ქმარს (გუგუას) დასწამეს, ონისე გამოესარჩლა, ბრალდება თავისთავზე
მიიღო, მე არ მიღალატია, მაგრამ მტრის შემოსვლის დროს საგუშაგოზე არ ვი-
ყავიო. ხევისბერმა გოჩამ შვილი, ონისე, არ დაინდო და ხევის ადათ-წესების
ზეგავლენით იგი ხანჯლით მოკლა, მაგრამ თვითონ ჭკუაზე შეირყა და სამტევ-
როს ტყეში გავარდა, „გამვლელ-გამომვლელს თავის შვილზედ ამბის კითხვით
არ უსვენებდა“ (ტ. II, გვ. 314).

III

მშობლიური, კერძოდ დედა-შვილური სიყვარული
და სიყვარული ცოლ-ქმრული სულ სხვადასხვა კატეგო-
რიები და მათი ურთიერთისადმი შედარებას წორი არაა,
მაგრამ სიყვარულის ხალხური ფილოსოფია და მრავალი სახელოვანი მწერა-
ლიც-კი, ამ ორი სხვადასხვა სახის სიყვარულს ადარებენ ერთმანეთს, მათში

³¹ ჩაწერილია ჩვენ მიერ ქ. გორის მცხ. მ. ზ. მახარაშვილის (1923 წ. დაბადებუ-
ლი, უმაღლესი განათლებით) სიტყვებით, II. IX. 1948 წელს.

³² დ. ბენაშვილი, აღექსანდრე ყაზბეგი, თბილისი, 1937, გვ. 23—24. ძმის სიყვარულ-
ზე თქმული: ძმამ ძმის ხორცი შეჭამა, ძვლები უბეში ჩაიწყო.

ჩვეულებრივ დედობრივი სიყვარული იმარჯვებს.

ხალხური სიტყვიერების მონაცემების ერთი რიგის მიხედვით დედისა და ცოლის სიყვარულის დაპირისპირებაში ცოლის სიყვარული სძლევს. მაშასადამე, სატრფოთა და ცოლ-ქმართა მეგობრობასა და სიყვარულში ის ცბიერება და სიფლიდე, რომელიც ზემოაღნიშნულ თქმულებებშია მოცემული, რა თქმა უნდა, ყოველი წყვილის დამახასიათებელ თვისებას არ წარმოადგენს.

ხალხურ პოეზიაში ცოლქმრული სიყვარულისა და სიმტკიცის იდეაცაა ასახული. ალ. ყაზბეგმა, რომელმაც მოხევეთა რომანტიკა მართლაც წარუშლელი მხატვრული სახეებით გადმოგვცა, თავისი ნაწარმოებების დადებითი გმირებით სწორედ სპეტაკი, გულწრფელი ცოლქმრული სიყვარული წარმოგვიდგინა. მზალოს უყვარს მხოლოდ ელგუჯა და ის მთელი მისი შეგნებითა და არსებით მისია, მაყვალას თავდავიწყებამდის ონისე უყვარს, იაგოს ნუნუ არავისში გასცვლის და სხვა.

მოხეური ხალხური შეხედულებაც რომ ნამდვილ ცოლქმრულ სიყვარულზე სწორედ ასეთია, ეს კარგად ჩანს ს. მაკალათიას მიერ გამოქვეყნებულ, აქ განმეორებულ, ლექს-დიალოგიდანაც:

—მამავ, მამავ, შენსა მზესა,
სიკვდილი მკლავს, მენაცვალე!
—ვერა, ვერა, შენმა მზემან,
დედა გყავს და ინაცვალე.
—დედავ, დედავ, შენსა მზესა,
სიკვდილი მკლავს, მენაცვალე!
—ვერა, ვერა, შენმა მზემან,
ძმები გყავს და ინაცვალე.
—ძმაო, ძმაო, შენსა მზესა,
სიკვდილი მკლავს, მენაცვალე!
—ვერა, ვერა, შენმა მზემან,
დები გყავს და ინაცვალე.
—დაო, დაო, შენსა მზესა,
სიკვდილი მკლავს, მენაცვალე!
—ვერა, ვერა, ძმისა მზესა,
ცოლი გყავს და ინაცვალე.
—სხვისა შვილო, შენსა მზესა,
სიკვდილი, მკლავს, მენაცვალე!
—არა, ქმარო, შენსა მზესა,
ვინც სხვა გიყორს, ინაცვალე.
—საყვარელო, შენსა მზესა,
სიკვდილი მკლავს, მენაცვალე!
—აგრე, აგრე, გენაცვალე,
თუნდა ღღეს და თუნდა ხვალე,
მე მოკვდები, შენ იცოცხლე,
მაი³³, ლოგინი შამიცვალე³⁴!

რომ ამაშიც ხალხური სულია და ეს მხოლოდ მოხევეთა განსაკუთრებული თვისება არაა, საკმარისია შევადაროთ გახალხურებული გურული ლექსი,

³³ მოდი, ერთი. იხ. შ. ძიძიგური, ალ. ყაზბეგის ენა.—გაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, № 38 (231) 1948, 26 სექტემბერი.

³⁴ ს. მაკალათია, ხევი, თბილისი, 1934, გვ. 156. პუნქტუაცია და ზოგიერთი აბზაცი, ჩვენი—ი. მ.

რომელიც იდეოლოგიურად იგივეა, რაც ზემოაღნიშნული მოხეური. გურული შაირი ამბობს:

დედაც მიყვარს, მამაც მიყვარს,
ძმები ყველას მირჩევნია.
ერთი ვინმე სხვისი შვილი
თლათ ქვეყანას მირჩევნია³⁵.

პირველში ტრფობა ისეთი ძალითაა გამოხატული, რომ ქალი ეუბნება თავისი გულით საყვარელს: „მე მოვკვდები, შენ იცოცხლეო“, და მეორეშიც ქალს ვაჟი „მთლად ქვეყანას ურჩევნია“.

ორივეში სატრფოსადმი თავის განწირვის ის დიდი და სპეტაკი იდეაა, რომელიც გენიოსმა შ. რუსთაველმა ნესტან-დარეჯანს ფატმანისადმი წერილში ტარიელის შესახებ ათქმევინა, რომ გავიგე, ტარიელი ცოცხალი მყავსო,

ჩემი ყველა აქანამდის ჭირი ლხინსა შევაწონეო (1296).

მაგრამო:

გვაჯები, საყვარელსა შემახვეწე, შემაბრალე,
ნუ წამოვა ძეხნად ჩემად, მიუწერე, შეცასთვალე! (1289).

თორემო, რაც მჭირს, ისიც მეყოფაო და რომ წამოვიდეს და საფრთხე შემთხვეს, ორი სიკვდილით მოვკვდებიო: —

მას მკვდარსა ვნახავ, მოვკვდები მე სიკვდილითა ორითა (1290).

შენ, ტარიელ, გაიხარეო,—

შენი სიცოცხლე მეყოფის ჩემად იმედად გულისად (1297).

ალ. ყაზბეგი სწორედ ასეთ სიყვარულს უმღერის და ამიტომაც, რომ მან უბედური მონადირისა და მისადმი საცოლეს ღალატი მაშინ მოიგონა, როდესაც ონისე სულიერ წვას განიცდის, ალბათ მაყვალას აღარ ვახსოვარო („მოდვარი“), მაგრამ ვახსნა კვანძი,—გვიჩვენა, რომ მაყვალას ოცნებაც ონისეა; ავტორმა ამით დაამარცხა ის წარმოდგენა, რომლითაც მხოლოდ მშობლიური სიყვარულია გამძლე და არა ტრფობა.

ამისვე დამამტკიცებელია ალ. ყაზბეგის მოთხრობების ყოველი შეყვარებული გმირი ქალი: ელისო, მზალო, ნუნუ, ჯაჯალა, ძიძია და სხვა. „რასაც ავტორი „ელისოში“ ელისოს შესახებ წერს:—„ჩეჩნელი ძნელად შეიყვარებს, მაგრამ თუ ერთხელ შეიყვარა, იმან არ იცის ნახევრად სიყვარული,—ის ამ გრძნობას ეძლევა სულით და გულით“, მართლაც „ყაზბეგის ყველა დადებით გმირზე ითქმის“³⁶.

ალ. ყაზბეგი მადიდებელია გულწრფელი მეგობრობის, სპეტაკი სიყვარულისა და შეუდრეკელი გულადობის. მისი შემოქმედება გვასწავლის როგორც საკუთარი, ისე ძმადნაფიცისა და მეზობლის ოჯახის სიწმინდის დაცვას; ის მღაღადებელია ამ მაღალი მორალისა, რომელიც სწორედ იმ ხევში, იმ ხალხში, რომელსაც ალ. ყაზბეგი გვიხატავს, კარგად იყო დაცული და ესეც თავისთავად კიდევ ავტორის შემოქმედების ხალხურობაზე მიგვითითებს.

³⁵ ეგ. ნინოშვილი, II, გვ. 12.

³⁶ გ. ნატროშვილი, ლიტერატურული ეტიუდები, თბილისი, 1947, გვ. 243—244; შდრ. ს. კილაია, ლიტერატურული წერილები, თბილისი, 1946, გვ. 45—46.

მაღალმხატვრულობისა და ეთნოგრაფიული ნაწერების ავტორის ალ. ყაზბეგის ღრმა ხალხურობა სრულიად გასაგებია; საამისოდ საკმარისია გვახსოვდეს, რომ ავტორმა ხევის მცხოვრებთა ყოველ მხრივ შესასწავლად ზევშივე შვიდი წელი უბრალო მწყემსად გაატარა. მაშინ მას ძლიერ ართობდა და დროს ატარებინებდა „ზღაპრები, ამბები, რომელიმე სახელგანთქმული მწყემსის, ან ყაჩაღის ცხოვრებიდან და სხვადასხვა ლეგენდარული მოთხრობანი“³⁷: შემდეგში მანვე ყოველი ესეც გამოიყენა, მისი მდიდარი ფანტაზიით გაალამაზა, ახალიც ხალხურ სულსა და გულთან შეთანხმებულად შექმნა, რაც ხალხმა მისცა, იმაზე მეტი ხალხს მისცა და ხალხმა ის მიიღო. მისი მოთხრობების დადებითი გმირების სახელებიც-კი გადვიდა ხალხში და ხალხმა ისინი შეიყვარა, შეიყვარა და უკვდავყო თვით ავტორიც,—ალექსანდრე ყაზბეგი,—მიიღო ის ჩვენმა შესანიშნავმა თანადროულობამ და დიდად შეაფასა.

³⁷ იხ. ალ. ყაზბეგი, ნამწყემსარის მოგონებანი.

შალვა რატიანი

აკაკი წერეთელი და ქართული ლიტერატურის ისტორიის
საკითხები

აკაკი წერეთლის წერილები ლიტერატურასა და ხელოვნებაზე მოიცავს საკითხების ფართო სფეროს. მაგრამ ამჯერად ჩვენი მიზანია განვიხილოთ აკაკის ნააზრევნი მხოლოდ ქართული ლიტერატურის ისტორიის საკითხებზე, ვაჩვენოთ პოეტის დამოკიდებულება წინამორბედ მწერალთა შემოქმედებისადმი.

ქართველი ხალხის ისტორიის შესწავლას აკაკი წერეთელი მჭიდროდ უკავშირდება თავისი დროის აქტუალურ პრობლემებს. დიდი მწერალი-რეალისტი საქართველოს წარსულს განიხილავდა არა როგორც წინაპართა უბრალო თავდასაგვალს ან მოვლენათა უსისტემო გროვას, არამედ როგორც ცოცხლად მოქმედ ფაქტორს, რომელსაც, სწორად გააზრებისა და ათვისების შემთხვევაში, შეეძლო აქტიური ფუნქცია შეესრულებია თანამედროვეთა სულიერ ცხოვრების განვითარებაში. „ჩვენ რომ ისტორიას მივმართავთ ხოლმე გადასულ გმირების გამოსაჩხრეკად,—წერდა აკაკი,—ამას განა მიტომ ჩავდივართ, რომ ის ძველი დრო გვენატრებოდეს, გვინდოდეს მისი დაბრუნება და მომავლისათვის ქვა-კუთხედათ დადება? სრულიადაც არა! ჩვენ იმ გმირებს სამაგალითოდ ვაძლევთ დღევანდელ მაჩანჩალებს, რომ ამათაც იმ ძველებისგან ისწავლონ, თუ როგორ უნდა სამშობლოს სიყვარული და მისთვის თავდადება, რომ დღევანდელ დროს და ცხოვრების მოთხოვნილებებს ისეთივე შესაფერი პასუხი გასცენ, როგორც ჩვენი წინაპრები აძლევდნენ იმ ძველ დროს“ (თემი, 1912, № 86). ამ ზოგადი პრინციპით ხელმძღვანელობდა აკაკი წერეთელი მაშინაც, როდესაც გულმოდგინედ იკვლევდა ქართული მწერლობის ისტორიის ცალკეულ საკითხებს. აკაკის აზრით, მრავალსაუკუნოვანი მდიდარი ქართული ლიტერატურა ჩვენი ერის თვითმყოფლობის, მისი დაუშრეტელი ენერგიისა და სულიერი სიძლიერის უტყუარი საბუთია. ამიტომაც მიიჩნევდა პოეტი ამ დიდი მემკვიდრეობის საფუძვლიან მეცნიერულ ათვისებას და მის გატანას მსოფლიო ასპარეზზე საუკეთესო საშუალებად ქართველი ხალხის ეროვნული სახის შენარჩუნებისათვის ბრძოლაში. ამ მიმართულებით განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა „ვეფხისტყაოსანს“, რომელმაც განუზომლად დიდი როლი შეასრულა ქართველი ხალხის ისტორიაში. ეამთა სიავით გამოწვეულ ქარტახილებში ის იყო ჭირისა და ლხინის მოზიარე, გამამხნევებელი, ეროვნული უკვდავების მაუწყებელი. „ვეფხისტყაოსანმა“ ენა და ეროვნება შემოგვინახა“-ო მიუთითებდა აკაკი წერეთელი. დიდი პოეტი სამართლიანად ფიქრობდა, რომ V—X საუკუნეების სასულიერო მწერლობამ მტკიცე ნიადაგი მოუმზადა რუსთაველის გენიას, რომელმაც, თავის მხრივ, საბოლოოდ გაარღვია ეროვნული ჩარჩოები და ქართული მწერლობა მსოფლიო ასპარეზზე გამოიყვანა.

აკაკი მოხიბლული იყო რუსთაველის უკვდავი პოემით. მისი აზრით, მაღალი ჰუმანური იდეებით აღღრებული და ფორმის კლასიკური სისადავით განსაცვიფრებელი პოეტური ქმნილება „ვეფხისტყაოსანი“, მე-12 საუკუნეში შეიქმნა მხოლოდ დიდი კულტურულ-ლიტერატურული ტრადიციების მქონე, ეკონომიურად და პოლიტიკურად წელში გამართულ ხალხს. საქართველოს იმდროინდელმა ვითარებამ მისცა საზრდო რუსთაველის გენიას, რომელიც, თავის მხრივ, შეიქმნა ქართველი ერის გმირული სულის, მისი საუკეთესო თვისებების გამოძხატველი. „გენიოსობა არის ეროვნობის ნაყოფი, წერს აკაკი,—მხოლოდ გენიოს ერს შეუძლია წარმოშობოს გენიოსი—ესე იგი განმახორციელებელი და განმაერთებელი იმ საგენიოსო ნაწილებისა, რომლებიც აქა-იქ ხალხშივეა გაბნეული“¹.

„ვეფხისტყაოსანთან“ დაკავშირებით აკაკი მრავალ საგულისხმო დებულებას აყენებს, მაგრამ მთავარი მათ შორის პოემის ეროვნული ხასიათის, მისი ქართულ ნიადაგზე წარმოშობის აუცილებლობის დასაბუთებაა. არსებითად ამ საკითხს მიეძღვნა აკაკის პირველი თხზულებაც, «Несколько слов в пользу оригинальности «Барсовой кожи», რომელიც მან საკანდიდატო შრომად წარადგინა პეტერბურგის უნივერსიტეტში. აკაკის სტუდენტურ ნაშრომს დღეს შეიძლება ბევრი ნაკლიც მოეძებნოს, მაგრამ მთავარი ეს როდია. აღნიშნული ნაშრომის ღირსების განმსაზღვრელად უნდა მივიჩნიოთ ავტორის საერთო კონცეფცია „ვეფხისტყაოსნის“ ორიგინალობის, მისი ქართულობის შესახებ, რომელიც შემდეგ უფრო სრულად და გარკვეულად ჩამოაყალიბა აკაკი წერეთელმა ცნობილ ლექციებში „ვეფხისტყაოსანზე“.

ქართველი ხალხის ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის მეთაურთაგანი „ვეფხისტყაოსანში“ ხედავდა ერთიანი, ძლიერი და თავისუფლების მოყვარე საქართველოს სურათს. „რუსთაველს სურდა, — წერს აკაკი, — რომ „ვეფხისტყაოსანში“ დაეხატა მთელი საქართველოს სურათი და გამოეყვანა მისი საიდეალო გმირი, როგორც მამაკაცის, ისე დედაკაცისაც. საქართველო რომ გაშლილი და თანასწორბუნებიანი იყოს, მაშინ ის ერთ პირს აიღებდა გმირათ, მაგრამ რადგანაც, როგორც წინათ ვნახეთ, ის სხვადასხვა ბუნებიანი და ხალხებიც სხვადასხვა ხასიათების მქონი, ამისათვის იმან საჭიროთ დაინახა. ერთი გმირის მაგიერ აეღო სამი, გადაეკავშირებია ერთმანეთთან, ერთი მეორით შეევესო და ისე წარმოედგინა ჩვენთვის. ამ აზრით იმან, აიყვანა ამერიდან ტარიელი, იმერიდან ავთანდილი და შავი ზღვის პირიდან ფრიდონ და მათი შეერთებით დაგვიხატა ერთი სრული გმირი მთელი საქართველოსა“².

ა. წერეთელმა კვლევა-ძიება ორიგინალური გზით წარმართა. მან უპირველეს ყოვლისა წარმოადგინა ეთნოგრაფიული დახასიათება „ამერის, იმერის და შავიზღვისპირელი ქართველებისა“, მათი ხასიათები შეუპირისპირა „ვეფხისტყაოსნის“ გმირთა ხასიათებს და ასეთი განზოგადებული დასკვნა ჩამოაყალიბა: „ტარიელში იხატება ქართლელობის ხასიათი და ზნე, ავთანდილში იმერლების და ფრიდონში შავი ზღვის პირელების, რაც აქ კაცების შესახებ ვთქვით და დავინახეთ, იგივე ითქმის ქალების შესახებაც. ნესტანი ამერია და თინათინი იმერი“. და შემდეგ: „ასე, ამგვარათ ჩვენ დავინახეთ, რომ „ვეფხისტყაოს-“

¹ ს. კაკაბაძის მოხსენების გამო, თეზი, 1913, № 117.

² „სამი ლექცია „ვეფხისტყაოსანზე“, აკაკის კრებული, 1898, № 5—6.

სანში“ გამოხატული ტიპები, როგორც კაცები, ისე ქალები ნამდვილი ქართველები არიან. სხვადასხვა კუთხეებიდან აღებული, მაგრამ მართო ეს მნიშვნელობა არა აქვს ჩვენთვის რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანს“. აქ ჩვენ ვხედავთ დიდ წინასწარმეტყველებას ჩვენი სამშობლოს შესახებ: ნესტან დარეჯანი არის ჩვენი ქვეყნის მდგომარეობა. აქ, რასაკვირველია, თქვენც მიხვდებით, რომ მე ჩვენი ქვეყნის ეკონომიურ და ზნეობით მდგომარეობაზე მოგახსენებთ, იმის გაუმჯობესება, გამოსნა მართო ტარიელს, რაგინდ რომ უცნაური ძალისაც იყოს, არ შეუძლია მისი პირდაპირობით, თუ იმას ავთანდილიც არ მიეხმარა თავის წინდახედული მიხვევ-მოხვეულობით და თუ ფრიდონმაც მასალები და ხელსაწყოები არ მოუმზადა და არ მოეხმარა“ (იქვე).

მთელი ეს მსჯელობა მიზნად ისახავს პოემის ეროვნული ხასიათის დასაბუთებას, მაგრამ იგი სხვა მიზანსაც ემსახურება: დიდი პოეტი რუსთაველის დროინდელ ქართველთა ერთიანობას და სიძლიერეს მაგალითად უდებს თავის სამშობლოს აწმყოში. წარსულზე მითითებით იგი მოუწოდებს ქართველ ერს მტკიცე ერთიანობისაკენ, რაც მისი აზრით, წინსვლისა და გამარჯვების საფუძველია. პოეტი ისტორიას აქტიურ ფუნქციას აკისრებს.

ასეთია ძირითადად „ვეფხისტყაოსანზე“ აკაკის ლექციების დედააზრი. როგორც ცნობილია, ამ ლექციებს საკმაოდ დიდი რეზონანსი ჰქონდა. თავის დროზე მას არა ერთი მოღვაწე გამოეხმაურა. მაგრამ მათ შორის უპირველესი ადგილი უჭირავს ილია ჭავჭავაძის შესანიშნავ წერილს „აკაკი წერეთელი და „ვეფხისტყაოსანი“³.

ილია ჭავჭავაძე მართალი იყო, როდესაც მწვავედ აკრიტიკებდა აკაკის „ეთნოგრაფიულ თეორიას“, ეჭვის ქვეშ აყენებდა ამ მხრივ აკაკის ძირითადი დებულებების საბუთიანობას. მართლაც, „ვეფხისტყაოსნის“ ეროვნული ხასიათის დასაბუთებით გატაცებულმა აკაკიმ უნებლიედ საკმაოდ დაავიწროვა რუსთაველის მხატვრული დიაპაზონი, მისი გმირები—ზოგადი ტიპები ერთგვარად პორტრეტებამდე დაიყვანა. მაგრამ, ჩვენი აზრით, ეს ცალმხრივობა გამოწვეული იყო აკაკის ძლიერი სურვილით ეჩვენებია რუსთაველის ტიპაჟის ეროვნული საფუძველი.

ილიას წერილმა გამოიწვია აკაკის საპასუხო სტატია „რამდენიმე სიტყვა ბ. ილია ჭავჭავაძის საპასუხოდ. „ვეფხისტყაოსნის“ გამო“, რომელიც შეიცავს ილიას კონცეფციის კრიტიკას. აკაკის აზრით, ილიამ რუსთაველის პოემას თითქმის გამოაცალა ეროვნული საფუძველი და მისი გმირები მხოლოდ და მხოლოდ ზოგად-საკაცობრიო ტიპებად გამოაცხადა. მაგრამ ლიტერატურის ისტორიკოსი დღეს ამ მოსაზრებას ვერ გაიზიარებს შემდეგი გარემოების გამო. მართალია, ილია ჭავჭავაძემ თავის წერილში ყურადღება გაამახვილა მხოლოდ ზოგადზე, საერთოზე, რაც რუსთაველის გმირებს გააჩნიათ და რითაც ისინი ზოგად-საკაცობრიო ტიპებად იქცევიან. მაგრამ ეს მოხდა არა იმიტომ, რომ ილიას უნდოდა უარეყო „ვეფხისტყაოსნის“ ქართულობა და მისი გმირებისათვის ნიადაგი გამოეცალა. ამას ეწინააღმდეგება ილიას მთელი მსოფლმხედველობა და ესთეტიკური კონცეფცია. ილია ჭავჭავაძემ საკითხი ამგვარად დააყენა მხოლოდ იმიტომ, რომ ეს აკლდა აკაკის მსჯელობას. ობიექტურად მან დაუმატა ის, რაც აკაკის გამოჩნა. აკაკის საპასუხო წერილის ძირითადი აზრი (თუ მოვა-

³ ბ. ჭავჭავაძე, თბ., 3, გვ. 166—178.

შორებთ საპოლემიკო ტონს) ფაქტიურად წარმოადგენს მის პირვანდელ და ილიას თვალსაზრისთა სინთეზს.

აღნიშნულ წერილში აკაკი წერეთელმა უფრო მეტი მეცნიერული საზრიანობით განიხილა ზოგადისა და კერძოს, ზოგად-საკაცობრიო და ეროვნული მასშტაბის მხატვრულ ტიპთა ურთიერთდამოკიდებულების საკითხები და სამართლიანად მიუთითა, რომ ზოგადი კი არ გამოირიცხავს კერძოს, არამედ თავის თავში გულისხმობს მას, ასევე ზოგად-საკაცობრიო მხატვრული სახეები უეჭველად გარკვეული ერის წიაღში წარმოიშობიან, მაგრამ გენიოს მწერალს ხელეწიფება სრულყოფის იმ სიმაღლეზე აიყვანოს ისინი, საიდანაც მთელი მსოფლიო მოსჩანს:

„ჩვენ რომ ის ვიფიქროთ,—წერს აკაკი,—რომ მსოფლიო, საზოგადო ტიპები მხოლოდ ისინი არიან, რომელნიც კერძოდ არცერთ ერს არ ეკუთვნიან და საზოგადოდ კი ყველას ერთნაირათო—არ არის მართალი“⁴. აქვე აკაკი აანალიზებს შექსპირის ფალსტაფს და ასკვნის, რომ იგი „ღრმად ნაციონალური ტიპია და იმავე დროს მსოფლიურიც“. ასევე „იულიოს კეისარი, ანუ კორიოლანუსი,—განაგრძობს აკაკი,—მართალია, მსოფლიო ტიპებიც არიან, მაგრამ იმავე დროს ყველაზე უფრო რომაელებიც არიან და მათ ზოგადობას ეს არა თუ უშლის რასმე, კიდევ ეწევა!“⁵ „მაშ, რატომ არ შეიძლება,—სავსებით სამართლიანად კითხულობს პოეტი.—რომ „ვეფხისტყაოსნის“ გმირებიც ერთსა და იმავე დროს ქართველებიც იყვნენ და საზოგადო, საყოველთაო ტიპებიც“? აკაკი წერეთელი ხაზგასმით მიუთითებს, რომ რუსთაველი მთლიანად და სავსებით ეროვნულ ნიადაგზე დგას, მაგრამ ეს სრულიადაც არ უშლის ხელს თავისი დიდი ტალანტის წყალობით მსოფლიო ლიტერატურის გიგანტებს ამოუდგეს მხარში. „ჩვენ მაინც იმ აზრზე ვდგებით,—წერს აკაკი,—რომ თვით რუსთაველსაც მიწაზე ედგა ფეხი და თუ იმავე დროს ცასაც მიაჭირა თავი ეს მისი სიდიდის ბრალი იყო და არა მისი, რომ ვითომ ის ქვეყნიდან მოსხლეტილიყოს!“⁶

გარდა ზემოთ განხილული წერილებისა აკაკი წერეთელს „ვეფხისტყაოსანთან“ დაკავშირებით გამოთქმული აქვს რიგი სხვა საყურადღებო მოსაზრებანი, მაგრამ მათ ჩვენ განვიხილავთ სხვა ლიტერატურული მოვლენების ანალიზის დროს.

ყურადღებას იპყრობს აკაკი წერეთლის დამოკიდებულება კლასიკური ხანის ქართულ სახოტბო პოეზიისადმი. აღსანიშნავია, რომ იგი, ისევე როგორც ილია ჭავჭავაძე, რაოდენ უცნაურადაც არ უნდა მოგვეჩვენოს, უარყოფით აზრს ავითარებდა მე-12 საუკუნის ქართული სახოტბო პოეზიის მიმართ. კერძოდ, აკაკი მეტად მკაცრ შეფასებას აძლევდა შავთელისა და ჩახრუხაძის შემოქმედებას. „მეთორმეტე საუკუნის აქეთ,—წერს იგი,—სადაც კი რუსთაველს ახსენებენ ჩვენში, იქ მაშინვე თავში შავთელს წამოასკუპებდნენ და თუ არა მეტად, ნაკლებ რუსთაველზე არ აფასებდნენ. რა იყო ამ ორ მწერალში საერთო? არაფერი: ერთი მგოსანი და მეორე კი გაბერილი უნიჭო რიტორი! ერთი ყველასათვის ადვილად გასაგები და სისხლ-ხორცში გამჭდომი და მეორე კი გაუგებარი გრძნობა გონების მძიმე ტვირთი!... შავთელისა ჩვენს ძველებს არა ესმოდათ რა. მისი სიტყვების რახა-რუხი და ბრახა-ბრუხი ჰარმონია ეგონათ“⁷.

⁴ აკაკის კრებული, 1898, № 5.

⁵ იქვე.

⁶ იქვე.

⁷ „ქართული სცენა“, კვალი, № 51, 1895.

ანალოგიური შეხედულებისაა აკაკი წერეთელი ჩახრუხადის პოეზიაზე⁸ ასეთი გადაჭარბებული სისასტიკის მიზეზი უნდა ვეძიოთ აკაკის ესთეტიკურ კონცეფციაში, რომელიც გმობს ყოველგვარ განყენებულ, სინამდვილისაგან მოწყვეტილ, ხალხისათვის გაუგებარ და თვითმიზნურ ხელოვნებას. კრიტიკული რეალიზმის ბრწყინვალე წარმომადგენელი, რასაკვირველია, ვერ აიტანდა იმ გაბერილ ქება-დიდებას, ხშირ შემთხვევაში ყალბ პათოსს, აზაბუნებრიობას და მაღალფარდოვან „მჭერმეტყველებას“, რომელიც განუყრელად თან ახლავს სახოტბო პოეზიას საზოგადოდ.

ნათქვამს უნდა დავუმატოთ ისიც, რომ აკაკი წერეთელი ქართულ ლიტერატურაში ქეშმარიტი რუსთველური ტრადიციების გაბატონების მომხრეა და სამართლიანად იბრძვის სახოტბო დიფირამბული სტილის წინააღმდეგ.

შავთელსა და მის „აბდულ-მესიანს“ აკაკი კვლავ შეეხო წერილში „მცირე რამ პროფესორ მარის უკანასკნელი თხზულების გამო“⁹, მაგრამ ამჯერად უკვე, როგორც მკვლევარი-ისტორიკოსი. ამ წერილის ღირებულება უფრო ნათელი გახდება თუ წინასწარ გავითვალისწინებთ ერთ გარემოებას: „აბდულ-მესიანის“ მკვლევართათვის, ძეგლის შინაგანი დახლართულობისა და ტექსტის ბუნდოვნობის გამო, დღემდე ყველაზე რთულ და საჭირობოროტო კითხვად რჩება ქების ობიექტის გარკვევა. ამ საკითხის გადაჭრისათვის ერთადერთ რეალურ გზას კვლავაც წარმოადგენს ტექსტის ფილოლოგიური ანალიზი. ამიტომ, თითოეული სიტყვის გაშიფრვა, თითოეული ნიუანსის შეცნობა არამცთუ მაშინ, როდესაც აკაკი წერდა ზემოთ აღნიშნულ წერილს და როდესაც ქართული ფილოლოგიური მეცნიერება ის-ის იყო ფეხს იდგამდა, დღესაც ფრიად საჭიროა.

XIX საუკუნეში გაბატონებული შეხედულების თანახმად (რომელსაც დღეს სპეციალურ ლიტერატურაში ტრადიციულს უწოდებენ) ნაწარმოებში შექმნილია ორი პირი—თამარ მეფე და მისი მეუღლე დავით სოსლანი. ტრადიციული მყუდროება დაარღვია აკად. ნ. მარმა. მან 1902 წელს გამოაქვეყნა მრავალმხრივ შესანიშნავი ნაშრომი „Древне-грузинские описцы“, რომელშიც დაბეჭდილია „აბდულმესიანისა“ და „თამარიანის“ მეცნიერულ-კრიტიკული ტექსტები ვრცელი გამოკვლევებითა და ლექსიკონებით. ნ. მარმა საგანგებოდ შეეხო „აბდულ-მესიანში“ ქების ობიექტის საკითხს და ტრადიციული შეხედულების საწინააღმდეგოდ წაშლავს ახალი მოსაზრება. კერძოდ მან ქების ობიექტად მიიჩნია არა ორი პიროვნება — თამარი და დავით სოსლანი, არამედ ერთი—დავით აღმაშენებელი.

აკად. ნ. მარმა ახალი მოსაზრება, რომელმაც დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა მაშინდელ სამეცნიერო წრეებზე, არსებითად გაიზიარეს ქართული მეცნიერების თვალსაჩინო წარმომადგენლებმა: ივ. ჯავახიშვილმა, ე. თაყაიშვილმა, დ. კარიჭაშვილმა და სხვებმა. მიუხედავად ამისა აკაკი არ დაეთანხმა აკად. ნ. მარმის თვალსაზრისს. ზემომითითებულ წერილში მან კვლავ ტრადიციული შეხედულება დაიცვა და ახალი, საკმაოდ გონებამახვილური დაკვირვებებით განამტკიცა იგი.

ამჟამად სამეცნიერო ლიტერატურაში უკვე საბოლოოდ უარყოფილია ნ. მარმის მოსაზრება, დასაბუთებულია, რომ „აბდულ-მესიანში“ მაინცდამაინც ორი პიროვნებაა შექმნილი, მხოლოდ სადავოა თითოეული მათგანის ვინაობა.

⁸ იხ. „უბრალო საუბარი“, აკაკის კრებული, № 8, 1898.

⁹ ივერია, 1902, № 154.

როგორც ვთქვით, აკაკი წერეთელი პრინციპულად დაუპირისპირდა ნ. მარს-წინააღმდეგ ნ. მარისა და თანახმად ტრადიციისა, აკაკი წერს: „ჩემი აზრით, ეს თხზულება დავით აღმაშენებლის ქება კი არ არის, დავით სოსლანს—თამარის მეუღლეს შეეხება. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ზოგიერთი ადგილები ამ ჰარმონიული თხზულების გაუგებარი რჩება. მაგალითად პირველი: „ღმერთმა სამოთხით მოგვცა სამოთხით ეთერ ბრწყინვალე, მზეებზე სადარი“... (3). ეს პირდაპირ დავით სოსლანს შეჰფერის, ქმრად რომ მოჰგვარეს თამარს. ღმერთმა სამოთხით მოგვცაო, ე. ი. ედემიდან გამოიყვანაო. მაგრამ მეორე სამოთხით რაღას ნიშნავს, თუ არა იმას, რომ ეს სიძე ბაგრატიონის გვარისვე იყო და ნათესავი თამარის მესამე, მეოთხითი, ე. ა. შორეული სახლის შვილი. დავით აღმაშენებელზე—კი ეს არაფერ შემთხვევაში არ ითქმოდა“.

უფრო საინტერესოა „აბდულ-მესიანის“ მეორე ადგილის აკაკისეული განმარტება:

მან იოსებსა—არ იოსებსა —
სიტუარფე ართვა თვით მსგავსი მისა...

და სხვა.

აი რას ამბობს ამ ქების მსხმელი,—შენიშნავს აკაკი,—„იოსებ მშვენიერს სიტუარფე წაართვა და მიემსგავსაო. არ იოსებსო რომ ამბობს ეს რაღას ნიშნავს? იმას, რომ უბრალო ოსს არ გავსო, თუმცა (იგულისხმეთ) ოსებიდან-კი არისო, და დავით სოსლანიც ხომ ოსთ-ბატონი იყო. არც ეს ლექსი მიუღდება დავით აღმაშენებელს“.

„აბდულ-მესიანის“ კვლევის ისტორიაში აკაკიმ პირველმა (და არა მ. ჯანაშვილმა, როგორც ეს სპეციალურ ლიტერატურაშია მითითებული) საგანგებოდ მიაქცია ყურადღება 62-ე სტროფს, რომელიც სხვა რეალიებთან ერთად ნათელს ხდის, რომ ძეგლში ორი პირია შექმნილი, აქედან ერთი აუცილებლად ქალია, მეორე მამაკაცი, ხოლო აკაკის აზრით ქალი თამარია, მამაკაცი-კი დავით სოსლანი. აი ეს ადგილიც.

გვრიტთა მართვისა თვარ, აქვს მართვისა,
თქვენებრ სურვილი მეუღლეობასა,—

რომელიც აკაკის მიერ შემდეგნაირად არის ახსნილი: „თუ არა თქვენ მაშ სხვას ვისა აქვს თქვენებრ სურვილი გვრიტივით შეუღლებისა. ნუთუ ეს დავით სოსლანზე და თამარზე არ არის ნათქვამი და ეკუთვნის დავით აღმაშენებელს და მის ცოლს, ყივჩაღეთის მეფის ასულს გურანდუხტს? ეს სიტყვები მაშინ სრულებით უადგილოდ და უაზროთ მიწებებული იქნებოდა“. სწორადაა გააზრებული მომდევნო ორი ტაეპიც:

წარ თუ წარსულ ვართ არ განწირულ-ვართ
რადგან თქვენ გპოვეთ მზე უფლებისა.

და სხვა.

ეს ნიშნავს,—წერს აკაკი, — „არ განწირულვართ, უცხოს ხელში არ ჩავარდნილვართ, რადგან თქვენ გპოვეთ, ბაგრატიონისავე გვარის წევრი, ღირსათ მზეთ უფლებისა, ე. ი. თამარის შეუღლებისა და სხვა“. ასეთია აკაკის დაკვირვებანი შავთელის თხზულება „აბდულ-მესიანის“ ქების ობიექტის გარკვევასთან დაკავშირებით.

* * *

თამარის ბრწყინვალე ეპოქა ჟამთა სიავემ შეცვალა. უცხო დამპყრობთა გამუდმებული თარეშის გამო ცხოვრება ჩაკვდა და ჩაიშრიტა. ძნელბედობამ დააქნინა ქართული კულტურა, დააქვეითა ხელოვნება, დაადუმა მგოსანთა ჩანგი. მხოლოდ XV—XVI საუკუნეებიდან იწყება ქართული მწერლობის აღორძინება; კვლავ საჩინო ხდება ლიტერატურული მაჯისცემა. ასპარეზზე გამოდიან სამშობლოს ბედზე დაფიქრებული მწერლები თეიმურაზ პირველი, არჩილი, ვახტანგ VI, დავით გურამიშვილი, სულხან-საბა ორბელიანი, ბესიკი და სხვები. მათი გონების ნაღვაწს მუდამ მოწიწებით იხსენიებდა აკაკი წერეთელი. მაგრამ სიყვარული და პატივისცემა მას ხელს არ უშლის ობიექტური შეფასება მისცეს თითოეული მათგანის შემოქმედებას და კუთვნილი ადგილი მიუჩნიოს მშობლიური ლიტერატურის განვითარების ისტორიაში.

აღორძინების ხანის მწერლობაზე მსჯელობისას, აკაკი, უპირველეს ყოვლისა, ორ მნიშვნელოვან გარემოებას აქცევს ყურადღებას. საქმე ეხება, ერთი მხრივ, „ვეფხისტყაოსნის“ ე. წ. გავლენის ხასიათის გარკვევას, მეორე მხრივ, ბრძოლას რუსთაველის გარშემო.

აკაკი წერს: „ვეფხისტყაოსნის“ ორგვარი გავლენა ჰქონდა მწერლობა-მწიგნობრობაზე, ერთი მხრით მისი წყალობით წერა-კითხვა და მწიგნობრობის ხალისი თანდათან მტკიცდებოდა ხალხში და მეორე მხრით—საკუთარ პოეზიაზე რაღაც ბატონური, მავნებლური გავლენა ჰქონდა. მრავალ საუკუნეების განმავლობაში ქართველი პოეტები ისე ბრმათ გატაცებული იყვნენ რუსთაველისაგან, ისე ძლიერათ დამონებული, რომ ვეღარც კი წარმოიდგენდით თუ კიდეც შეიძლებოდა სხვაგვარი ლექსის წერა, თუ არა თექვსმეტ მარცვლიან და ოთხტაეპიან შაირისა. მიდიოდენ რუსთაველისაგან ერთხელვე გათელილ გზაზე, უდგენ კვალში, მაგრამ იმდენი ფეხმარჯვობა არ ჰქონდათ და მათი მსვლელობა შედარებით რუსთაველის მსვლელობასთან, კოჭლობა იყო“¹⁰. ძირითად ხაზებში ასევე სწორად ითვალისწინებს აკაკი წერეთელი რუსთაველის გარშემო წარმოებული ბრძოლის ხასიათს. მისი აზრით, რუსთაველს უამრავი თაყვანისმცემელი და ქომაგი ჰყავდა, მაგრამ ხშირად ზოგი მათგანი ნებსით თუ უნებლიედ დიდ ზიანს აყენებდა „ვეფხისტყაოსნის“. აკაკის მხედველობაში ყავს პოემის ფალსიფიკატორები, რომლებიც ვითომ „გამშვენიერებისა“ და „შევსების“ მიზნით შიგდაშიგ ჩაურთავდენ თავიანთი საცოდავი კალმის ნაცოდვილარს, „რითაც, პოეტის თქმით, ძალიან აწყენიეს ხალხს ძველათ და დღესაც დიდ გაჭირვებას აყენებენ „ვეფხისტყაოსნის“ გამრჩევლებს“. რუსთაველს ყავდა აშკარა მტრებიც. მაგალითად ანტონ კათალიკოსი, რომელმაც „შეაჩვენა „ვეფხისტყაოსანი“ და რომელიც თვლიდა, რომ „რუსთაველი, ის დიდი პოეტიკოსი, ტყვილათ დაშვრა ამოთათვის“. ამასთან დაკავშირებით აკაკი წერეთელი საგანგებოდ ეხება არჩილის თხზულებას „გაბასება რუსთაველისა და თეიმურაზ პირველისა“. „ძეფე არჩილ,—წერს აკაკი,—თავის თხზულებაში მელექსეობაში აჯიბრებს ერთმანეთს რუსთაველს და თეიმურაზ პირველს. იმ თეიმურაზს, რომელიც, მართალია, კარგი პოეტთაგანი იყო, მაგრამ რუსთაველის აჩრდილადაც არ ჩავარდებოდა. ამ ორ პოეტს განზრახ აბაასებს ერთმანეთთან და ძლევას არჩენს მეფე თეიმურაზს და ამ უპირატესობას აძლევს, ანტონ კა-

¹⁰ ა. წერეთელი, სამი ლექცია „ვეფხისტყაოსანზე“, აკაკის კრებული, 1898, № 5, 6.

7. ლიტერატურული ძიებანი, ტ. XIV

თალიკოსისა არ იყოს, არა მისთვის, რომ რუსთაველის ლექსთწყობას სხვისი ვისმე ჯობდეს, არა, საგანს უწუნებს¹¹.

შეუძლებელია არ დავეთანხმეთ აკაკი წერეთელს, რომ თეიმურაზი პირველი კარგი პოეტი იყო, თუმცა ამავე დროს იგი თავისი პოეტური შესაძლებლობით რუსთაველზე გაცილებით დაბლა იდგა, მაგრამ ვერ გავიზიარებთ აკაკის შეხედულებას, თითქოს არჩილი თეიმურაზ პირველს მაღლა აყენებდა რუსთაველთან შედარებით. „გაბაასებიდან“... არ ჩანს თუ არჩილი რომელ პოეტს აყენებს მაღლა. მან გარკვეული მოსაზრებების გამო, საკითხი არსებითად ღიად დატოვა, მაგრამ თუ მაინც ვუღდასმით გავაანალიზებთ ამ თხზულებას და გავითვალისწინებთ სხვა მომენტებსაც არჩილის შემოქმედებიდან, ვნახავთ, რომ მისი სიმპათიები სწორედ რუსთაველისკენაა და არა პირიქით.

გარდა ზემოთქმულისა, აკაკი წერეთელი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, გვაწვდის საყურადღებო მოსაზრებებს ცალკეულ მწერალთა შემოქმედების შესახებ. იგი მაგალითად, დიდად აფასებდა დავით გურამიშვილის შემოქმედებას. აკაკის მართებული აზრით, გურამიშვილმა ახალი ეტაპი შეჰქმნა ქართული ლიტერატურის განვითარების ისტორიაში. ის იყო პირველი პოეტი, რომელიც ხალხურ პოეზიას ეზიარა და საკუთარი გზით იწყო სიარული.

ეს გარემოება ჰქონდა მხედველობაში აკაკის, როდესაც წერდა: „პირველი მწერალი, რომელმაც გადაარჩინა თავი ამ მონობას (რუსთაველის მონურ მიბადვას—შ. რ.) და საკუთარი გზით მოინდომა მსვლელობა იყო დავით გურამიშვილი. ჯერ ისიც დიდხანს მისდევდა რუსთაველს, ბოლოს მიხვდა მაჩანჩალა იყო მისი და მეტი არაფერი და მაშინ კი თქვა „რუსთველი სიბრძნის ზღვა არის მას ვერვინ შეედრებაო“, იკადრა გადახვევა და დაიწყო იმგვარი ლექსების წერა, როგორიც არიან მისი „ქაცვია მწყემსი“ და მისი სახალხო „ეო-მეო“-ები.

აკაკი წერეთელი დაინტერესებული ყოფილა აგრეთვე დ. გურამიშვილის ბედდამწვარი ბიოგრაფიით. როგორც ი. გოგებაშვილისადმი მიწერილი ერთ-ერთი ბარათიდან ჩანს, იგი მოწადინებული ყოფილა როგორმე მიეკვლია სამშობლოდან გადახვეწილი პოეტის საფლავისათვის.

აკაკი წერეთელმა პირველმა მიუთითა იმ ადგილზე, სადაც ნამდვილად შეიძლებოდა ყოფილიყო (და აღმოჩნდა კიდევ) დ. გურამიშვილის საფლავი¹².

ქართული ლიტერატურისა და კრიტიკული აზროვნების ისტორიკოსი გვერდს ვერ აუვლის აკაკის მოსაზრებებს სულხან-საბა ორბელიანის იგავ-არაკთა წყაროების შესახებ. ამ მნიშვნელოვან საკითხს აკაკიმ ერთ-ერთმა პირველმა მიაქცია ყურადღება და გადაჭრით მიუთითა, რომ საბას იგავ-არაკთა წყაროები არ უნდა ვეძიოთ ჩვენი ქვეყნის მიღმა. საბას, როგორც დიდად განსწავლულ მწიგნობარს, აკაკის აზრით, ბევრი რამ უნდა სცოდნოდა აღმოსავლეთისა და ევროპის ხალხთა ლიტერატურისა და კულტურის შესახებ, მაგრამ მას, უპირველეს ყოვლისა, შესისხლხორცებული ჰქონდა მშობლიური მწერლობა, ქართველი ხალხის გენიის მონაპოვარი. აკაკი წერეთელმა საბას იგავების ძირითად წყაროდ ქართული ხალხური ზეპირსიტყვაობა მიიჩნია. „საბა ორბელიანის იგავ არაკებში შიგადაშიგ ისეთი ამბებიც ურევია, წერს აკაკი,—რომლებიც ევროპის შორეულ ქვეყნების ზეპირ სიტყვაობაშიც კი არის. ზოგი იმ აზ-

¹¹ სხვათაშორის ამ საკითხს აკაკი „ბაში აჩუკშიც“ ეხება. ამ შემთხვევაშიც იგი, ცხადია, რუსთაველს განუზომლად მაღლა აყენებს თეიმურაზთან შედარებით.

¹² გ. აბზიანიძე, ქართველი კლასიკოსები, 1950, გვ. 33.

რის არის ჩვენში, რომ ის არაკები საბამ ევროპაში მოგზაურობის დროს მოაკროვა და რომ დაბრუნდა გადმოაქართულაო. შემცდარი აზრია¹³. ამავე დროს აკაკი არ გამოირიცხავს იმ გარემოებას, რომ ზოგჯერ საბას, ისე როგორც სხვა გამოჩენილ მეიგავეს, შეეძლო ეზოპესათვის მიემართა, მაგრამ არც ეს არის მთავარი. ძირითადად—აცხადებს აკაკი—„საბას მისი იგავ-არაკები ჩვენს ქვეყანაშივე საერო ზეპირსიტყვაობისაგან აუღია“. „სიბრძნე-სიცრუე“ ისე იყო გავრცელებული,—განაგრძობს აკაკი მსჯელობას,—რომ შეიძლება, პირიქით, ხალხში გავრცელდა და მისივე გემოზე გადაკეთდა—ეგებ თქვას ვინმემ, მაგრამ ის ნიმუშები ზეპირსიტყვაობისა, რომელიც დღეს ჩვენს ხელშია, სულ სხვას ამტკიცებენ. ვინც კი დაუკვირდება, ადვილად გაარჩევს, თუ რომელი რომლისაგან წარმოდგება. ჯერ თუმცა, ვინ იცის რაც არის, მისი ფიქრიც არ გვაქვს შეგროვილი, მაგრამ რაცა გვაქვს, იქიდანაც ჩანს ქართული ზეპირსიტყვაობის სიმდიდრე და საისტორიო-მსოფლიო მნიშვნელობა¹⁴. აკაკი ქართული ხალხური საუნჯის შესანიშნავი მცოდნე და დამფასებელი იყო. მას დიდი ღვაწლი მიუძღვის ზეპირსიტყვიერების შეკრებისა და პოპულარიზაციის საქმეში. იგი იყო გონებამახვილი თეორეტიკოსიც და უანგარო პრაქტიკოსიც ამ დარგში, მაგრამ ეს უკვე ცალკე საკითხია. ასევე საგულისხმო დებულებები წამოაყენა აკაკი წერეთელმა ბესარიონ გაბაშვილის (ბესიკის) პოეზიის დახასიათებისას.

1865 წელს, ეურ. „ცისკრის“ მე-9 ნომერში, დაიბეჭდა აკაკი წერეთლის ცნობილი წერილი „რამდენიმე სიტყვა „ჩანგურის“ შესახებ“¹⁵. შეიძლება თამამად ითქვას, რომ წინამდებარე წერილი მე-19 საუკუნის ქართული სალიტერატურო კრიტიკის მარგალიტია. ამ წერილში ისე, როგორც სხვა მთელ რიგ წერილებში, აკაკი წერეთელმა სასტიკად დაგმო რეაქციული ლოზუნგი „ხელოვნება ხელოვნებისათვის“ და როგორც ჭეშმარიტმა სამოციანელმა დიდი რუსი რევოლუციონერ-დემოკრატების—ბელინსკის, ჩერნიშევსკის, დობროლუბოვის ფილოსოფიურ-ესთეტიკურ იდეებზე აღზრდილმა მწერალმა-მოაზროვნემ, თავის ძირითად ამოცანად დაისახა ხალხურობისათვის ბრძოლა ლიტერატურაში, სინამდვილის სწორი ასახვა მწერლობაში, მხატვრული სიტყვის გამოყენება როგორც მძლავრი იდეური იარაღისა უკუღმართი სოციალური და პოლიტიკური სინამდვილის გარდასაქმნელად.

აკაკი წერეთელმა თავისი თეორიული მოსაზრებანი ცოცხალ ლიტერატურულ მოვლენებს დაუკავშირა და კონკრეტულ მასალაზე დაყრდნობით ნათელყო „წმინდა ხელოვნების“ რეაქციულობა და რეალისტური მწერლობის ცხოველმყოფელობა. აკაკიმ საფუძვლიანად გაანალიზა, ერთი მხრივ, ნიკოლოზ ბარათაშვილის შემოქმედება, ხოლო, მეორე მხრივ, ახალგაზრდა ილია ჭავჭავაძის მხატვრული პროდუქცია და მათ შორის მჭიდრო მემკვიდრეობის ნიშანი დასვა. აკაკიმ ი. ჭავჭავაძე ნ. ბარათაშვილის იდეურ შთამომავლად გამოაცხადა, ეს ორი დიდებული ქართველი „ერთ ტახტზე“ მოათავსა: „ეგ თქვენი ნაქები და შემკული ბარათაშვილი და ჭავჭავაძე, სწორედ ერთს ტახტზედ სხდომის ღირსები არიან, ერთგვარი დამსახურება აქვთ ჩვენს ლიტერატურაში, ერთგვა-

¹³ „შენიშვნა“, აკაკის კრებული, 1878, № 9.

¹⁴ იქვე.

¹⁵ წერილი მიეძღვნა კირილე ლორთქიფანიძის მიერ პეტერბურგში გამოცემულ ქართველი პოეტების ლექსთა კრებულს „ჩანგური“.

რად დაუფიწყრები არიან, ერთს განუწყვეტელის ჯაჭვით გადაბმულები ერთი მეორეზედ, ერთის უმეორისოდ გაგება ძნელია. ერთის სიტყვით ესენი არიან მოსე და აარონი ჩვენის ლიტერატურისა¹⁶. პოეტმა ბარათაშვილ-ჭავჭავაძის იდეური ხაზი პრინციპულად დაუპირისპირა ბესიკისა და მის თანამოკალმეთა იდეურ ხაზს და ამ უკანასკნელს საკმაოდ მკაცრი განაჩენი გამოუტანა.

ბესიკისა და მისი პლეადის პოეტების საპირისპიროდ, აკაკი მთელი ძალით იცავს მაღალი იდეებით შთაგონებულ ნ. ბარათაშვილის პოეზიას. აკაკის აზრით, ნ. ბარათაშვილი სრულიად ახალი მოვლენაა ქართულ ლიტერატურაში. მან შემოაბრუნა ჩვენი მწერლობა და მისცა ახალი მიმართულება. ბარათაშვილმა ქართულ პოეზიაში მოახდინა უდიდესი გარდატეხა როგორც მხატვრული ფორმის, ისე იდეურობის თვალსაზრისით. უბადლო ოსტატობით გამოძერწილ ლექსს მოქალაქეობრივი ჟღერადობა მისცა. ვიწრო, სუბიექტური გრძნობების ნაცვლად დიდმნიშვნელოვანი საზოგადოებრივი და ეროვნული ხასიათის პრობლემები დააყენა ყურადღების ცენტრში.

აკაკი წერეთელი მიუთითებს, რომ ბარათაშვილის გენია „გახდა წინამორბედი ჩვენი ახალი განთიადისა“¹⁷, რომ ეროვნულ საკითხში უშუალოდ მან მოუმზადა ნიადაგი სამოციანი წლების მოღვაწეებს. ნ. ბარათაშვილმა ბევრი საჭირობოროტო კითხვა დააყენა, დიდ დაპირებებსაც აღუთქვამდა ქართულ მწერლობას, „მაგრამ—შენიშნავს აკაკი—აღარ დასცალდა და რაში მდგომარეობდა მისი დაპირება და რა იყო მის კვნესაში, ის ჭეშმარიტება დიდხანს დარჩა ჩვენთვის დაფარულად და გაუგებრად—დიდმა ხანმა გაიარა ბარათაშვილის შემდეგ და მის კვალზე წასული არავინ გვინახავს“¹⁸. მაგრამ ბოლოს და ბოლოს გამოჩნდა „ილია ჭავჭავაძე და შეუდგა ბარათაშვილის კვალს, და რადგანაც დროც ხელს უმართავდა, უფრო თამამად, ტირილით დაუწყო ხალხს შეჩივლა: „აი რა უნდა ეთქვა თქვენთვის ბარათაშვილს! აი რას მოასწავებდა და რას ნიშნავდა მისი კვნესა. ერთი სიტყვით, ჭავჭავაძე არის ბარათაშვილის მოკანანახე და მისი დიდი ღირსებაც ამაზედ არის დაფუძნებული. ყველა მის ლექსში ვხედავთ ქართველების ტანჯვას და გოდებას“¹⁹. აქ ხაზგასმულია ის გარემოება, რომ ილია ჭავჭავაძემ ახალი ვითარების შესაბამისად პასუხი მისცა ბარათაშვილის გულისთქმას, მან ახსნა და შემდგომ განავითარა ის პრობლემები, რომლებიც ესეოდენ ძალუმად აწუხებდა ბარათაშვილის დაუდგრომელ არსებას. აი, ამ ძირითადი ნიშნის მიხედვით, იდეური ნიშნის მიხედვით დაუკავშირა აკაკიმ ი. ჭავჭავაძის შემოქმედება ბარათაშვილის პოეზიას.

აკაკი წერეთელს ეკუთვნის აგრეთვე დახასიათება გრიგოლ ორბელიანისა. გრ. ორბელიანი ქართველ სამოციანელთა მიმართ ოპოზიციურად განწყობილი ბანაკის წარმომადგენელი იყო და, ცხადია, არ იზიარებდა „თერგდალეულთა“ სოციალ-პოლიტიკურ პროგრამას და ესთეტიკურ მოძღვრებას. მაგრამ მისთვის ზოგი რამ ახალი თაობის შეხედულებებიდან უთუოდ მოსაწონი და მისაღები იყო. ეს ერთგვარი გარდამავალი ხასიათი გრ. ორბელიანის მოღვაწეობისა, შესანიშნავად ჩამოაყალიბა აკაკი წერეთელმა: „გრ. ორბელიანი იყო კავშირი ძველისა და ახლის თაობას შორის, სხვადასხვა დგმის შემაერთებელი ხიდი. როგორც ყოველივე შემაერთებელ რა-

¹⁶ „ცისკარი“, 1865, № 9.

¹⁷ „კვალი“, 1893, № 18.

¹⁸ „ცისკარი“, 1865, № 9.

¹⁹ იქვე.

მეს, მაგას ერთი თავი რომ ერთი მხრისაკენ ჰქონოდა, მეორე—მეორისაკენ²⁰. აქ დაახლოებით სწორადაა განსაზღვრული გრ. ორბელიანის ადგილი ძველ და ახალ თაობას შორის გამართული ბრძოლის პროცესში. თითონ აკაკი წერეთელმა არა ერთი და ორი მწარე სიტყვა უძღვნა გრ. ორბელიანს როგორც ძველი, კონსერვატული თაობის წარმომადგენელსა და მოთავეს, მაგრამ მას გულთბილი სტრიქონებიც არ ენანებოდა მაშინ, როდესაც მოხუცი რომანტიკოსი პოეტი რომელიმე საკითხში ახალი თაობის თანამოაზრე შეიქმნებოდა.

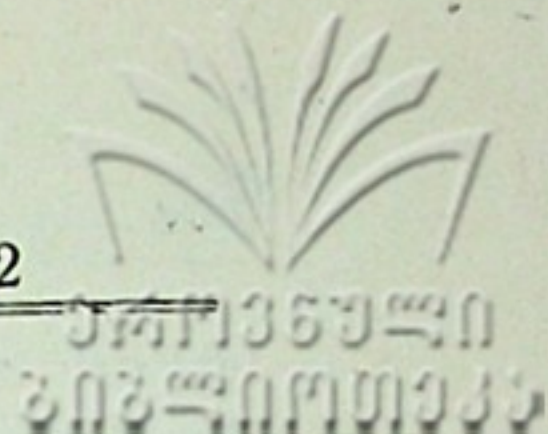
გვერდს ვერ ავუვლით აკაკი წერეთლის მეტად საყურადღებო შენიშვნებს ჩვენი კომედიოგრაფის გიორგი ერისთავის შესახებ. წინასიტყვაობაში, რომელიც აკაკიმ წარუძღვნა გ. ერისთავის თხზულებების 1884 წლის გამოცემას, მოკლედ და ლაკონურად არის გამოკვეთილი გ. ერისთავის ადგილი და მნიშვნელობა ქართული ლიტერატურის განვითარების ისტორიაში.

აკ. წერეთელს გ. ერისთავის უმთავრეს დამსახურებად მიაჩნია ის, რომ სათავე დაუდო ახალ მიმართულებას, შეიქმნა რეალიზმის მამამთავარი ქართულ ლიტერატურაში. აკაკის აზრით, გ. ერისთავმა სწორად გაიგო მწერლობის დანიშნულება. მან წინ წამოსწია არა პირადული, არამედ საერთო, საზოგადო მნიშვნელობის პრობლემები, სარკასტულად დასცინა მისი თანამედროვე ცხოვრების მახინჯ მხარეებს. მაგრამ მარტო ამით არ ამოიწურება გ. ერისთავის ღვაწლი ქართველი ერის წინაშე. მას უნდა ვუმადლოდეთ აგრეთვე ჟურნალ „ცისკარის“ დაარსებას და მუდმივი ქართული თეატრის აღდგენას: „გ. ერისთავმა გამოსცა ჟურნალი „ცისკარი“ და დაარსა ქართული თეატრი. დიდი გოლიათობა ეჭირვებოდა იმ დროში ამეების სისრულეში მოყვანას, მაგრამ ახალგაზრდა მოღვაწემ ყოველივე სძლია“—წერდა აკაკი.

აკ. წერეთელი გ. ერისთავის სახელს უკავშირებს რეალისტური სკოლის შექმნასაც: „ბედნიერი მამულიშვილები არა თუ თვითონ მსახურობენ სამშობლოს,—ვკითხულობთ ზემოხსენებულ წინასიტყვაობაში, — თავისი ზეგავლენით, სხვებსაც ამსახურობენ ხოლმე. ერისთავსაც ჰყავდა მიმბაძველები და მათ რიცხვში მისთანა შესანიშნავებიც, როგორიც იყო მისივე მოწაფე ზ. ანტონოვი“.

აკაკი წერეთელს მნიშვნელოვანი მოსაზრებები აქვს გამოთქმული დ. კონქაძის, ლ. არდაზიანის, რ. ერისთავის, გ. წერეთლის, ხალხოსნებისა და სხვ. შესახებ, რომლებიც აკაკის ლიტერატურული ანალიზის სიღრმეზე მიუთითებენ, თუმცა მიმოხილული მასალიდანაც ნათელია, რომ დიდი პოეტი ზედმიწევნით იცნობდა ქართული მწერლობის ცოტად თუ ბევრად საყურადღებო ძეგლს, ძირითადად სწორად ითვალისწინებდა ქართული ლიტერატურის განვითარების გზებს და ცალკეული მწერლების როლს საერთო ლიტერატურულ პროცესში.

²⁰ „დროება“, 1883, № 66.

ლევან ზრელაშვილი

სტეფანე ზრელაშვილი

საქართველოში რევოლუციურ-ხალხოსნურმა მოძრაობამ წამოაყენა გამოჩენილი საზოგადო მოღვაწეები და მწერლები: მიხ. ყიფიანი, ე. იოსელიანი, გ. მაიაშვილი-ზდანოვიჩი, სტ. ჭრელაშვილი, ს. მაღლობლიშვილი, ანტ. ფურცელაძე, ე. გაბაშვილი, ნ. ლომოური და სხვ. მაიგან სალიტერატურო კრიტიკის მიერ უკეთესადაა შესწავლილი მხატვრული სიჭკვის ოსტატები, ხოლო საზოგადო მოღვაწე პუბლიცისტები ისევ ჩრდილში არიან დარჩენილნი. ქართული ლიტერატურის ისტორიის მთლიანი პროცესის გათვალისწინებისათვის არაა საკმარისი კორიფეები, საჭიროა ყველა მწერლისა და საზოგადო მოღვაწის შესწავლა. წინამდებარე შრომა მიზნად ისახავს, მონოგრაფიულად შევისწავლოთ ხალხოსანი მწერალი და საზოგადო მოღვაწე სტ. ჭრელაშვილი.

სტეფანე თევდორეს ძე ჭრელაშვილი დაიბადა 1857 წლის 27 დეკემბერს სიღნაღის მაზრაში, სოფელ მაღაროში, მღვდლის ოჯახში. სტეფანეს ჰყავდა ორი და, ეკატერინე და ოლგა. მათ ორივეს ჰქონდათ მწერლობის ნიჭი. ეკატერინემ მოთხრობების ბეჭდვა დაიწყო ჟურნალ „იმედში“, ხოლო შემდეგ ორივე და საბავშვო ჟურნალებში „ჭეჭილსა“ და „ნაკადულში“ თანამშრომლობდნენ. პროფესიით ისინი მასწავლებლები იყვნენ.

ქ. სიღნაღის საქალაქო სასწავლებლის დამთავრების შემდეგ სტ. ჭრელაშვილი ჩარიცხეს თბილისის სასულიერო სემინარიაში. სემინარიის მოწინავე მოსწავლეებმა 1873 წელს დ. კეზელისა და სტ. ჭრელაშვილის ხელმძღვანელობით შეადგინეს არალეგალური წრე, რის გამო ჭრელაშვილს მიუსაჯეს 10 დღით ცალკე კამერაში მოთავსება და ერთი წლის განმავლობაში განსაკუთრებული ზედამხედველობის ქვეშ ყოფნა. იგი ვერ შეეგუა სემინარიაში გამეფებულ იეზუიტურ რეჟიმს და მიატოვა სასწავლებელი 1874 წელს, დაბრუნდა თავის სოფელ მაღაროში და დაიწყო მზადება სწავლის გასაგრძელებლად. მისი პირველი პუბლიცისტური წერილი „ტატალას“ ფსევდონიმით დაიბეჭდა გაზ. „დროებაში“ 1875 წელს¹.

1876 წელს სტ. ჭრელაშვილი პეტერბურგში ჩავიდა და უნივერსიტეტში მოეწყო თავისუფალ მსმენელად; იქ შეირთო ცოლად სიღნაღელი მდიდარი ვაჭრის, პავლე საფაროვის ქალი.

პეტერბურგიდან სტ. ჭრელაშვილი მოსკოვში გადავიდა, სადაც ჩაება ქართველ რევოლუციონერ ხალხოსანთა წრის მუშაობაში. აქ მან დაწერა შრომა „Пробуждение крестьян“. სტ. ჭრელაშვილი, როგორც საგამომძიებლო ოქმებიდან ჩანს, ამხანაგებისა და ჟანდარმერიის მიერ აღიარებული იყო „მნიშვნე-

¹ გრ. ყიფშ. ძე, სტეფანე ჭრელაშვილი. „საქართველო“, 1917, № 5, გვ. 3.

ლოვან ძალად“. მას რევოლუციური მუშაობისათვის 1878 წელს ქართველი ხალხოსნების საქმის ძიების შემდეგ, იმპერატორის ბრძანებით მიესაჯა სამი თვის პატიმრობა და მუდმივი ზედამხედველობის ქვეშ ყოფნა. ამ სასჯელის მოხდის შემდეგ იგი კვლავ ჩაება არალეგალურ მუშაობაში. 1878 წელს, ძველი რევოლუციონერის მიხ. ჩოდრიშვილის მოწმობით, შედიოდა თბილისში არსებული „ნაროდნაია ვოლიას“ ხალხოსნურ წრეში, აგიტაციას ეწეოდა მუშებს შორის და იყო ამ ორგანიზაციის მიერ დაბეჭდილი პროკლამაციის ერთ-ერთი ავტორი.

1881—1883 წლებში სტ. ჰრელაშვილი ჟურნალ „იმედის“ ერთ-ერთი მესვეურთაგანია. ამ წლებში იგი კვლავ აგრძელებს რევოლუციურ მუშაობას. არის წევრი თბილისში არსებული ნაროდოვოლცური წრისა. 1883 წელს წრის მუშაობა გამოქვეყნდა, საქმის გამოძიებას უშუალოდ პეტერბურგში აწარმოებდნენ. სტ. ჰრელაშვილი, მიხ. ყიფიანთან და სხვებთან ერთად, ციმბირში, ქ. უსტკამენოგორსკში გადასახლეს. მიხ. ყიფიანის მოწმობით, გადასახლებაში ჰრელაშვილმა შეისწავლა უცხო ენები. მართლაც, იგი შემდეგში თარგმნიდა ევროპული ენებიდან.

გადასახლებიდან სტ. ჰრელაშვილი დაბრუნდა 1887 წელს და მაშინვე დაიწყო აქტიური თანამშრომლობა გაზეთ „ივერიაში“, რომლის რედაქციის ერთ-ერთი ძირითადი მუშაკიც იყო იგი ამ გაზეთის დახურვამდის. ჰრელაშვილი კვლავ მთავრობის საიდუმლო ზედამხედველობაშია; 1888 წელს, როდესაც საქართველოში იმპერატორი ალექსანდრე III მოგზაურობდა, როგორც პოლიტიკურად არასაიმედო პირი, იგი, სხვებთან ერთად სამშობლოდან გაასახლეს. ი. იმედაშვილის ცნობით, გადასახლებაში წაყვანის დროს „შეკრებილ ხალხიდან ერთმა მუშამ ჰრელაშვილს ყვავილთა კონა ესროლა და გულში მოახვედრა შეძახილით „ღირსეულსო“; მუშას პოლიცია გამოუდგა“².

ქართული ჟურნალ-გაზეთების გარდა სტ. ჰრელაშვილი მოღვაწეობდა რუსულ პრესაშიც. იგი წერილებს აქვეყნებდა გაზეთ «Кавказ»-ში. 1905 წელს იყო გაზეთ «Возрождение-ს» რედაქციის აქტიური მუშაკი.

სტ. ჰრელაშვილი, გარდა ლიტერატურული მოღვაწეობისა, აქტიურად მუშაობდა საქალაქო თვითმმართველობაში; 1894 წლიდან 1907 წლამდის ეკავა ქალაქის საბჭოს მდივნის ადგილი. თვითმმართველობის დემოკრატიზაციის, ქალაქის მმართველობაში ფართო მასების ჩაბმის მომხრე იყო. სტ. ჰრელაშვილი, მიუხედავად ოფიციალური სამსახურებრივი მდგომარეობისა, აღფრთოვანებით გამოეხმაურა 1905 წლის რევოლუციას და კალმით ხელში იცავდა მშრომელთა ინტერესებს. მან გარკვეული წვლილი შეიტანა თბილისის კეთილმოწყობაში. იგი ერთდროულად მუშაობდა ქალაქის საბჭოს რამდენიმე კომისიაში, როგორიცაა სამოსწავლო, ბალნეოლოგიური, მიწებისა და სხვ. ჰრელაშვილმა უშუალო მონაწილეობა მიიღო ფუნიკულორის გამართვაში და იყო მისი პირველი დირექტორი. 1917 წლის იანვარში აირჩიეს სრულიად რუსეთის საკურორტო ყრილობის დელეგატად, მაგრამ ამავე წლის 2 იანვარს მოულოდნელმა სიკვდილმა შეწყვიტა მისი ლიტერატურული და საზოგადოებრივი მოღვაწეობა. იგი დასაფლავებულია დიდუბის მწერალთა პანთეონში.

² ცნობა ამოღებულია ი. იმედაშვილის დაუბეჭდავი შრომიდან—ქართველ მოღვაწეთა ლექსიკონი.

* * *

სტ. ჭრელაშვილის სოციალურ-პოლიტიკური შეხედულებანი ჩამოყალიბდა რევოლუციონერი ხალხოსნების მოქმედების პერიოდში. იგი 70-იანი წლების დასაწყისშივე აქტიურად ჩაება ხალხოსნურ მოძრაობაში. მან ამ მიმდინარეობის გამოჩენილ წარმომადგენლებთან ერთად, საკუთარ თავზე გამოსცა მეთვის მთავრობის ყველა რეპრესიები: დაპატიმრება, გადასახლება, მუდმივი მეთვალყურეობის ქვეშ ყოფნა.

ჯერ კიდევ სემინარიის კედლებშივე გამომჟღავნდა სტ. ჭრელაშვილის სიძულვილი არსებული წყობილებისადმი და დემოკრატიული შეხედულებანი. იგი იყო იმათთან ერთად, რომელთა შესახებაც თვითონვე წერს: „დამშეულივით დაეწაფა ჩვენი ახალგაზრდობა 60-იან წელთა მდიდარ ლიტერატურას რუსეთისას, ბევრი საკაცთმოყვარეო აზრები შეითვისა თვით იმ ასაკში, როდესაც ყმაწვილს თამაშისა და ცელქობისათვის უფრო უნდა ერჩოდეს გული“³. რუსი რევოლუციონერ-დემოკრატების ჰუმანისტურმა იდეებმა დააყენეს იგი არსებული უსამართლო წყობილების წინააღმდეგ ბრძოლის გზაზე. ჭრელაშვილმა პირველი პროტესტი გამოავლინა, დ. კეზელთან ერთად, სემინარიაში მოსწავლეთა ფარული წრის ჩამოყალიბებით. იგი იმდენად გაიტაცა თავისუფლებისადმი სიყვარულმა, რომ „ალექსანდროვის ბაღში“ მოსეირნე დიდ მთავარ მიხეილ ნიკოლოზისძეს არ წამოუდგა, ქუდი არ მოუხადა, ჩუმად დასცინა კიდევ და შენიშვნაზე—შეუპოვრად უპასუხა: „ჩვენ მონები არა ვართ და არც არავინ ბატონი არა გვწამსო“⁴. ეს ჯერ ისევ ბავშვობის დროინდელი განწყობილება შემდგომში გარკვეულ იდეოლოგიურ შეხედულებებად ჩამოუყალიბდა მას და დემოკრატიისათვის, ხალხის კეთილდღეობისათვის გულმხურვალე მოღვაწედ აქცია იგი.

როგორც ცნობილია, XIX საუკუნეში ქართველი ხალხის ცხოვრებამ წამოსჭრა ორი უმთავრესი საკითხი—სოციალური და ეროვნული. ისინი მთელი საუკუნის განმავლობაში ქართველ მოღვაწეთა ყურადღების ცენტრში იდგნენ. ეროვნული საკითხის დაყენებაში სხვადასხვა თაობები განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისაგან. კერძოდ, 60-იანელებისა და ქართველი ხალხოსნების შეხედულებანი შორდებოდნენ ერთმანეთს. თერგდალეულებმა სოციალურ საკითხთან შედარებით წინ წამოსწიეს ეროვნული საკითხი და პირველი დაუქვემდებარეს უკანასკნელს; მათგან განსხვავებით ჩვენმა რევოლუციონერ-ხალხოსნებმა კი სოციალურ საკითხს მისცეს უპირატესობა. ხალხოსნები 60-იანელებისაგან იმითაც განსხვავდებოდნენ, რომ ამ საკითხების გადაწყვეტა უფრო ფართო ასპექტში განიხილეს; ისინი ქართველი ხალხის ცხოვრების გარდაქმნას უკავშირებდნენ რუსეთის სოციალურ რევოლუციას. მათი ღრმა რწმენით, რუსეთის სახალხო აჯანყება მოსპობდა როგორც ეკონომიური, ისე პოლიტიკური ჩავვრის სისტემას და ჩვენი ხალხისათვის ორივე საჭირბოროტო საკითხიც მოგვარდებოდა.

სტ. ჭრელაშვილისათვის კარგად იყო ცნობილი ცხოვრების მიერ წამოჭრილი უმთავრესი საკითხები. 1881 წ. ქართულმა თეატრმა დადგა ა. ყაზბეგის „არსენა“ და დ. ერისთავის მიერ გადმოკეთებული პიესა „სამშობლო“, რომელთაც დიდი წარმატება ხვდა. ამ ფაქტთან დაკავშირებით ჩვენმა პუბლიცისტმა გარ-

³ ს ა ნ ო — „ძველი და ახალი თაობა“, „ივერია“, № 181, 1888.

⁴ ი. გ უ ლ ი ს ა შ ვ ი ლ ი, საქართველოს განათლების მუშაკი, „ჩემი მოგონება“, 1926, № 9.

კვევით განსაზღვრა ქართველი ხალხის მისწრაფების ხასიათი. „ჩვენი საზოგადოების ძარღვებში,—წერს იგი,—გამჯდარა ორნაირი სურვილი ბრძოლისა... ბრძოლა ხალხის ეკონომიური სამართლიანობის დასაფუძნებლათ და ბრძოლა... უსამართლობასთან, ბრძოლა... ეს არის ორი უდიდესი შინაარსი ჩვენი ხალხის სურვილისა“⁵. წერტილების ადგილზე ამოშლილია, როგორც ჩვენი კრიტიკოსები სამართლიანად ვარაუდობენ, ორი სიტყვა: ეროვნული და სოციალური. სტ. ჭრელაშვილის მთელი მოღვაწეობა მათი მოგვარებისათვის გაწეული შრომაა.

ხალხოსანი სტ. ჭრელაშვილისათვის სოციალური საკითხი უმთავრესია. იგი საფუძველია ეროვნული საკითხის გადაწყვეტისა, ხოლო უკანასკნელის ნაციონალური თავისებურების დაცვამდის დაყვანა საკითხის არა სწორ დასმად მიიჩნია მას, „იმას (ხალხს—ლ. ჭ.) უჩვენე ნამდვილი საქმე და ჭკვიანი აზრი,—წერს იგი,—მაშინ სრულებით სხვა მოთხოვნილებას წაუყენებენ იმათ, ვინც მოინდომებდა ნამდვილ პატრიოტებში ფეხის შედგმას, მაშინ თვით ეროვნული საკითხები სხვა ნიადაგზე აშენდებოდნენ“⁶. სტ. ჭრელაშვილის აზრით, „ნამდვილი საქმე“ პირველ რიგში ხალხის ეკონომიურ მდგომარეობაზე ზრუნვაა.

სტ. ჭრელაშვილი ამჩნევს ცხოვრებაში მოქმედ სოციალურ ძალებს. იგი კარგად ხედავს თავადაზნაურობის ბედოვლათობასა და ახალ ვითარებაში გარკვევის უუნარობას. ასეთი მდგომარეობა, ჭრელაშვილის აზრით, მით უფრო სავალალო იყო, რომ თავადაზნაურობის ხელში იმყოფებოდა „მთელი სამშობლოს ნივთიერი ავლა-დიდება“⁷ — მიწები, ხოლო გლეხობა უკიდურეს სიღარიბეს განიცდიდა. მემამულეთა ბედოვლათობის გამო ქვეყნის სიმდიდრე ხელში უფარდებოდა ბურჟუაზიას, რომელიც უპირატესად სხვა ერის წარმომადგენლებისაგან შედგებოდა. ამრიგად, ჩვენი პუბლიცისტის აზრით, თავადაზნაურობა არა მარტო მშრომელების ექსპლოატაციას ეწეოდა, არამედ თავისი უმეცრებითა და უქნარობით ერის დამღუპველადაც გადაიქცა.

როგორც ცნობილია, ილია ჭავჭავაძემ და აკაკი წერეთელმა გლეხობა ერის ფუძედ, მის ბურჯად აღიარეს და ქართულ ლიტერატურას მასზე ზრუნვა დაუსახეს მიზნად. გლეხის საკითხი აგრეთვე ძირითადი იყო ხალხოსნებისათვის. ლიტერატურულ, ტრადიციულ და აალხოსნური მსოფლმხედველობა იყო ის ორი წყარო, რომელთაც განსაზღვრეს გლეხობის, როგორც ძირითადი სოციალური კლასის შესახებ ჭრელაშვილის შეხედულება. მისი აზრით, რადგან საქართველო სასოფლო-სამეურნეო ქვეყანაა, ამიტომ პირველ რიგში გლეხობაზე ზრუნვაა საჭირო. მიუხედავად ეკონომიური გაჭირვებისა, ერისათვის დამახასიათებელი ღირსებანი სწორედ გლეხობაშია მოცემული, „მისი ზნეობითი ღირსებანი,—წერს სტ. ჭრელაშვილი,—ბევრად მაღლა დგანან თითონ ჩვენი განათლებული საზოგადოების თვისებასთან“⁸. ჩვენი პუბლიცისტის აზრით, გლეხობისადმი განსაკუთრებული ყურადღება საჭიროა არა მარტო იმიტომ, რომ იგი ყველაზე მეტად დაჩაგრულია, არამედ განსაკუთრებით იმიტომ, რომ მისი მდგომარეობა განსაზღვრავს ქვეყნის აწმყოსა და მომავალს; მთელი საზოგადოება მასზეა დამოკიდებული. იგი არის შრომის შვილი, ერის მეობის უმთავრესი წარმომად-

⁵ სტ. ჭრელაშვილი, ქართული თეატრი, „იმედი“ 1882, № 1, გვ. 70.

⁶ სტ. ჭრელაშვილი, მამულის შვილი, „იმედი“, 1881, № 10—11—12, გვ. 94.

⁷ სანო—ხილად, „ივერია“, 1883, № 1, გვ. 149.

⁸ სტ. ჭრელაშვილი, ახალგაზრდურ მოხუცებულობაზე, „იმედი“. 1881, № 1, გვ. 99.

გენელი და განმსაზღვრელი. გლეხობის განადგურებით დაქვეითდება „მთელი ჩვენი ერი,—წერს სტ. ჭრელაშვილი,—დასუსტდება და დაუძლურდება ჩვენი ვინაობა, დასჭკნება შემოქმედებითი ძალა ქართველის ჭკუა-გონებისა, დაეცემა ჩვენი ზნე-ზასიათი, დაუძლურდება საზოგადოდ ქართველი კაცი“⁹. ძნელი არ არის მოყვანილი ადგილიდან გლეხის როგორც ერის ბურჯის შესახებ, დიდი ილიას მიერ შექმნილი ტრადიციის დანახვა.

სტ. ჭრელაშვილი გლეხობის წარსული და აწმყო მდგომარეობის შეფასებით ცხადყოფს, რომ იგი მუდამ იყო უწყალო ექსპლოატაციის ობიექტი. ჩვენი პუბლიცისტი ბატონყმობისათვის დამახასიათებელ სისაძაგლეს არა მარტო XIX საუკუნით საზღვრავდა, არამედ იგი მას ამ სოციალური ურთიერთობის ბუნებად მიაჩნდა საერთოდ. ჭრელაშვილმა მკაცრად გააკრიტიკა „ძველი“ ბატონყმობის შესახებ ი. სვიმონიძის¹⁰ შეხედულება, რომელიც მან გამოთქვა 1881 წელს ჟურნალ „ივერიაში“ დაბეჭდილ წერილში „რანი ვიყავით გუშინ“. „ბატონები მაშინ ყმებისგან იღებდნენ მცირე გადასახადსა—მოჰყავს ჭრელაშვილს ი. სვიმონიძის აზრი და იქვე პასუხობს: „მაგალითად უნდა მუდამ ეძღვნა თავის ბატონისთვის და „პატრონისთვის“ რაც კი სულს ქვევით ებადა, მოკიდებული შინაური ცხოველებიდგან, ავეჯეულობიდგან, ვიდრე თავის ცოლამდის, ქალამდის და კიდევ სხვა რამემდის. სულ არაფერი ყოფილა თქვენმა მზემ! ძალიან „მცირე გადასახადი ყოფილა“¹¹ შენიშნავს კრიტიკოსი მწარე ირონიით.

ცხადია, ჭრელაშვილი ააშკარავებდა როგორც სვიმონიძის განზრახვას, ისე ბატონისა და ყმის დამოკიდებულების ნამდვილ სურათს. ამ შეხედულებას სტ. ჭრელაშვილი იყენებდა ლიტერატურული ფაქტების ახსნის დროსაც. მისი აზრით, ყმების უწყალო ექსპლოატაცია იყო მიზეზი, რომ მათი წრიდან გამოდიოდნენ ისეთი მეზრძოლები, როგორიც იყო არსენა ოძელაშვილი, კაკო ყაჩაღი, გაბრო „გლახის ნაამბობიდან“ და სხვ. ისინი „თვით ცხოვრებამ დაბადა“... „ჩვენი ცხოვრება საუკეთესო მასწავლებელი იყო“ მათთვის—ასკვნოდა კრიტიკოსი. სწორედ ასეთმა მოვლენებმა აიძულა მეფის მთავრობა ბატონყმობა გაუქმებულად გამოეცხადებინა.

სტ. ჭრელაშვილს სწორად ესმოდა 1861 წლის ე. წ. „საგლეხო რეფორმის“ ბუნება და მნიშვნელობა. იგი მის გაგებაში მოწინავე მოაზროვნეთა თვალსაზრისზე იდგა. მისი აზრით, ამ პოლიტიკურმა აქტმა არ დააკმაყოფილა ყმა გლეხობა. მათ ვერ მიიღეს მიწა და ეკონომიურად ისევ გაჭირვებულნი დარჩნენ, მაგრამ მეორე—იურიდიული მხარე ამ რეფორმისა ისტორიული მნიშვნელობის მქონე იყო. ამიერიდან გლეხობა გათავისუფლდა მეზატონეთა თავგასულობისაგან, ათასგვარი თვითნებური ეკონომიური და მორალური ჩაგვრისაგან: „გლეხს ჯერ კიდევ ბევრი აკლდა და დღესაც აკლია,—წერს სტ. ჭრელაშვილი,—რომ შეეძლოს უმტკივნეულო ცხოვრება, საგრამ ისიც ძალიან დიდი რამ იყო, რომ გლეხი კანონმა თავის მფარველობის ქვეშ მიიღო და აღიარა ადამიანად“¹². მაგრამ ჩვენი პუბლიცისტი კარგად ხედავდა, რომ ამ ისტორიული აქტის დადგენა

⁹ სანო—მცირე შენიშვნა ოთარაანთ ქვრივის გამო, „ივერია“, 1888, № 112, გვ. 3.

¹⁰ ი. სვიმონიძე ფსევდონიმია იაკობ გოგებაშვილისა.

¹¹ სტ. ჭრელაშვილი, მამულის შვილი. „იმედი“, 1881, № X—XI—XII, გვ. 87.

¹² სანო—მცირე შენიშვნა ოთარაანთ ქვრივის გამო, „ივერია“, 1888, № 112, გვ. 1.

ბითი მხარეც, რეფორმის მემამულური ხასიათის გამო, სინამდვილეში ფიქტური აღმოჩნდა. იგი გულისტკივილით აღნიშნავს, რომ გლეხის მდგომარეობა არ შეცვლილა, რეფორმის შემდეგაც „იგივე უტყვი და დაჩაგრული, იგივე ყურმოჭრილი ყმაა“¹³.

ამრიგად, თავადაზნაურობის მიერ გლეხობის ექსპლოატაცია რეფორმამდის და რეფორმის შემდეგაც უკანასკნელთა გაჭირვებული ცხოვრების მთავარი მიზეზი იყო. გლეხთა მდგომარეობის გაუმჯობესებისათვის, ჭრელაშვილის აზრით, საჭიროა წოდებათა ეკონომიური და იურიდიული გათანასწოლება; გლეხს იმდენი მიწა მაინც უნდა მიეცეს, რომ ადამიანური ცხოვრება შეეძლოს. ჩვენი პუბლიცისტი აღფრთოვანებით მიესალმა 1905 წლის რევოლუციას და მტკიცედ იბრძოდა მიწის საკითხის გლეხთა სასარგებლოდ გადაწყვეტისათვის; „ჩვენთან აგრარული საკითხი ვინმე აგიტატორების მიერ კი არ არის წამოჭრილი,—წერდა სტ. ჭრელაშვილი:—არამედ თვით ცხოვრების მიერ და ამავე დროს რუსეთის იმპერიის მილიონობით გლეხური მოსახლეობისაგან. აგრარული საკითხი თვით ცხოვრებაში უნდა გადასჭრას... იმიტომ რომ მიწით დაკმაყოფილების მოთხოვნა მთელი იმპერიის 90% მოსახლეობის დაძაბული ზრუნვის საგანია“¹⁴.

სტ. ჭრელაშვილი სოციალურ მოვლენებს, კერძოდ კაპიტალიზმის განვითარებას საქართველოში, შედარებით ობიექტურად აფასებდა. იგი, ზოგიერთი ხალხოსნისაგან განსხვავებით, მას მომხდარ ფაქტად აღიარებს. მისი აზრით, კაპიტალიზმი საქართველოში შემთხვევითი მოვლენა კი არ არის, არამედ თვით ცხოვრების განვითარების კანონზომიერი შედეგია. იგი დიდად არ განსხვავდება ბატონყმობისაგან, ხალხის ჩაგვრის თვალსაზრისით, მაგრამ მომავალი მაინც მას ეკუთვნის. სტ. ჭრელაშვილმა კრიტიკულად განიხილა ლ. არდაზიანის მოთხრობა „სოლომონ ისაკიძე მეჭლანუაშვილი“ და მისი მთავარი გმირი სოლომონი დაახასიათა როგორც „ნამდვილი იდეალი მთელი ხალხისა“, „ჩვენი ცხოვრების ყვავილი“, რომელმაც საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა პოზიციები დაიპყრო, „ერთი სიტყვით,—წერს სტ. ჭრელაშვილი,—მეჭლანუაშვილი და კიდევ მეჭლანუაშვილი. ეს არის თავი და ბოლო ჩვენი ცხოვრების ბორბლისა. ეს ამშვენებს და აძლევს სპეტაკ ფერს დღევანდელ ჩვენ უფერულობას. ყველანი გულწრფელად ვიტყვით, რომ უამისოთ ჩვენ ჩალადაც არ ველირებოდით“¹⁵.

კაპიტალიზმი ხასიათდება ინდივიდუალიზმით, რაც სტ. ჭრელაშვილისათვის კარგადაა ცნობილი. ასეთ სოციალურ ურთიერთობაში ერთის ბედხიერება შენდება მეორის უბედურებაზე; მეჭლანუაშვილის გამდიდრება მოხდა სხვისი მოტყუების და ექსპლოატაციის ხარჯზე. კაპიტალიზმისათვის ასეთი მგლური კანონი ბუნებრივია. ცხოვრება თითოთ გვიჩვენებს მათზე (მეჭლანუაშვილებზე.—ლ. ჯ.)—წერს კრიტიკოსი—და თავმომწონედ გვეუბნება: „აჰა, ესე არს, ძვალი ძვალთა ჩემთაგანი და ხორცი ხორცთა ჩემთაგანი! ამაშია ჩემი დიდება და სასოება. ეს არის ჩემი ძალა და ღონე. აბა, ვის შეგიძლიათ ხმა გაგვეცეთ ან სოლომანებს, ან მე. სოლომანი გავაძიდირე, ავაყვავე... მაგივრად ათასი სოლომონისთანა შემოვინარცხე და ვინცვალე“¹⁶. კაპიტალიზმის ასეთი ბუნების მიუხედავად, საზოგადოებამ იგი მიიღო და ხარბად შეუდგა მის კვალს.

¹³ სტ. ჭრელაშვილი, ხილად, „ივერია“, 1883, № 1, გვ. 147.

¹⁴ სტ. ჭრელაშვილი, Мелочи из «Жизни Кавказа», «Возрождение», 1905, № 8.

¹⁵ სტ. ჭრელაშვილი, ჩვენი ცხოვრების დვიდლი შვილი, „იმედი“, 1881, № 4, გვ. 2.

¹⁶ იქვე.

ფულადი ურთიერთობის დროს ცხოვრება ისე არის მოწყობილი, რომ ადამიანის ღირსება მხოლოდ თანხის რაოდენობით იზომება; ხალხში გაჩნდა ახალი იდეალი—გაფულისიანება. ეს ტენდენცია იმდენად ძლიერია, 80-იან წლებში, იმდენად დაიპყრო ადამიანის არსება, რომ მის აღმოფხვრაზე ფიქრიც კი ზედმეტია, რადგან განუხორციელებელი, სინამდვილის განვითარების წინააღმდეგი განზრახვა იქნება; „მეჯღანუაშვილი კი არა,—წერს სტ. ჭრელაშვილი.—თვით უცუდესი ქვეყნის გამომწუწნავი რომ ერთ დღეზე ამოაგდოთ დედამიწის ზურგიდან, მაინც ხვალე თქვენი გაშტერებული თვალები დაინახავენ, რომ იმათი ადგილები სხვებს დაუჭერიათ, მათ სკამზე სხვები გამოჰიმულან იმიტომ. რომ... ყველა ჩვენთაგანში ცხოვრების უარაქათობამ ღრმად ჩანერგა ფულის მოყვარეობა... ყველას ფული მიგვაჩნია უღონიერესი იარაღად ნეტარების და სიამის მოსაპოვებლად“¹⁷. აქედან აშკარად ჩანს, რომ სტ. ჭრელაშვილი შორსა დგას იმ აზრისაგან, თითქოს კაპიტალიზმის განვითარების შეჩერება ან აღმოფხვრა შეიძლებოდეს.

კაპიტალიზმის შესახებ სტ. ჭრელაშვილის აზრი დაზუსტებას თხოულობს. მან სოლომონ მეჯღანუაშვილს ხალხის „ნამდვილი იდეალი“ უწოდა, მაგრამ, ბოლოს ამ პიროვნებას ახასიათებს, როგორც წურბელას, სოლომონი უბრალო შუამავლიდან დიდ ექსპლოატატორ-კაპიტალისტად გადაიქცა; „ეს კაცი,—წერს სტ. ჭრელაშვილი,—წურბელასავით სწურავს გლეხის სისხლსა და ხორცსა, გლეხის ოფლსა და შემოსავალს. ეს კაცი გადასწოლია გლეხების ღრუბლიან დღესა და აღარ აძლევს მას გამოდარებას“¹⁸. ცხადია, კაპიტალიზმის განვითარება სტ. ჭრელაშვილისათვის სადავო აღარ არის, ფულის დატრიალება სასარგებლო-უფერული ცხოვრების ფერის მიმცემია, მაგრამ ექსპლოატაციის კაპიტალისტური ფორმა ჩვენი ხალხისანის პროტესტს იწვევს. მას ვაჭრობის განვითარება ქვეყნისათვის სასარგებლოდ მიაჩნია. მაგრამ, როგორც ხალხისანს, იგი უნდა უკაპიტალისტებოდ. მიუხედავად ამ არასწორი სუბიექტური სურვილებისა, იგი ვაჭრობის განვითარებაზე ზრუნვით ობიექტიურად ხელს უწყობდა დაწყებული ეკონომიური განვითარების ისტორიულ პროცესს.

სტეფანე ჭრელაშვილი ერკვეოდა მსხვილი სამრეწველო კაპიტალიზმის ბუნებაში; იგი, როგორც ჩანს, ზოგადად იცნობდა კარლ მარქსის მოძღვრებასაც. 1883 წელს გაზეთ „შრომისა“ და „დროების“ ფურცლებზე მიმდინარეობდა პოლემიკა, ერთი მხრივ, ე. ბოსლეველს (მჭედლიძის), ხოლო მეორე მხრივ, სტ. ჭრელაშვილსა და სხვებს შორის. კამათი ეხებოდა სოციალური პროგრესისათვის ბრძოლაში ეკონომიური და პოლიტიკური საკითხების მნიშვნელობას. ორივე მხარე თავისი დებულებების გასამაგრებლად კარლ მარქსის ავტორიტეტს იშველიებს. ჩვენი პუბლიცისტის შესახებ უნდა ითქვას, რომ მოწიწებით იხსენიებს მეცნიერული სოციალიზმის ფუძემდებლის, კარლ მარქსის მოძღვრებას. იგი ნიშნის მოგებით უკიჟინებს ბოსლეველს, როცა უკანასკნელი ამ გენიოსის სახელს ფიხტეს გვერდით აყენებს. „ვერ გაგვიგია ერთი უბრალო გარემოება,—წერს სტ. ჭრელაშვილი,—ისა, რომ, თუ ბოსლეველი... პატივსა სცემს მარქსისა და ლასალის ეკონომიურ აზრებს, მაშინ ფიხტე რაღა შუაშია, რომელი სიტყვის მასალაა“¹⁹. ცხადია, სტ. ჭრელაშვილი ერკვევა მარქსის მოძღვრებაში. ეს მით უფრო შეიძლება ითქვას, რომ კაპიტალისტური ურთიერთობის

¹⁷ სტ. ჭრელაშვილი, ჩვენი ცხოვრების ღვიძლი შვილი, „იმედი“, 1881, № 4, გვ. 2.

¹⁸ იქვე, გვ. 22.

¹⁹ ს ა ნ ო—უმეცრების ნაყოფი, „დროება“, 1883, № 32.

დახასიათების დროს სწორად გახმარტავს მის ბუნებას. იგი ანალიზს უკეთებს ბაქოში როტშილდის საქმიანობას: და თვალსაჩინოდ ხატავს მსხვილი სამრეწველო კაპიტალიზმის მიერ წვრილ მწარმოებელთა გაჩანაგების სურათს. სტ. ჰრელაშვილის აზრით, კაპიტალისტებს შორის კონკურენციის შედეგები საბოლოოდ მშრომელებისათვისაა ყველაზე სავალალო: „რაკი ერთხელ დატრიალდა დიდი ზომა წარმოება,—წერს იგი,—იქნებ ჯერ ხანად ფასები აგიწიონ, რომ მოიშორონ წვრილმანი ვაჭრები თავიდგან; მერე როდესაც ამათ აიცილებენ, მაშინ ცხვირში ჩაგაწურებენ ძმარს; ისე დასწევენ ფასებს, რომ ჩვენი დღენი გვაწყევლინონ“²⁰.

მსხვილი სამრეწველო წარმოების კრიტიკით სტ. ჰრელაშვილი გამოდის წვრილი მწარმოებლის იდეოლოგიად. მისი აზრით, მსხვილი სამრეწველო კაპიტალიზმის გავითარება წვრილ მწარმოებელს შრომით დაინტერესებას უკარგავს და მეურნეობის რიგი დარგები დაქვეითების გზას ადგება. მას, როგორც ხალხოსანს, არ შეეძლო დაენახა, რომ მსხვილი სამრეწველო კაპიტალიზმის განვითარება, თავისი ექსპლოატატორული ბუნების მიუხედავად, სოციალური ურთიერთობის წიაღში მიმდინარე პროცესების დაჩქარებით ისტორიულ პროგრესს ამზადებდა.

სტ. ჰრელაშვილის სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ იგი დაუკავშირდა ჩამოყალიბების პროცესში მყოფ მუშათა კლასს. ჩვენი პუბლიცისტი თვალყურს ადევნებდა კაპიტალისტურ საწარმოებში მომუშავეთა აუტანელ ცხოვრებას. იგი ამხელდა, რომ ბურჟუები მდიდრდებიან არა მარტო მწარმოებელთა ფასებში მოტყუებით, არამედ მათი გამდიდრების ძირითადი წყარო არის სამუშაო ძალის ექსპლოატაციით ზედმეტი ღირებულების შექმნა. სტ. ჰრელაშვილი ეხმაურებოდა როგორც წვრილი, ისე მსხვილი საწარმოების მუშათა მდგომარეობას. იგი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა ქარხნებისა და რკინიგზების მუშებს. ჩვენი პუბლიცისტი მოითხოვდა ქარხანაში ფიზიკურად დაზიანებული მუშების მკურნალობაზე პასუხისმგებლობა ქარხნის მეპატრონეს დაკისრებოდა. ერთ-ერთი მუშის დასახიჩრებაზე აღშფოთებული სტ. ჰრელაშვილი წერს: „ნუთუ კაცი, რომელიც ჰკარგავს სხეულის ასოს და ზოგჯერ მთელ სიცოცხლესაც თავის დამქირავებლის საქმეზედ, იმითია მოსაშორებელი თავიდან, რომ „საკუთარის გაუფრთხილებლობით შეემთხვა ესა და ეს უბედურებაო. კარგი იქნებოდა—განაგრძობს იგი—შეეტყობინებინათ ჩვენთვის... რომ მიიყვანეს სამკურნალოში, აღმოუჩინეს შესაფერისი დახმარება, თუ უთხრეს—აზნაური მ. თამაშოვი, ორთქლით მომუშავე წისქვილის პატრონი, არ იკისრებს ხარჯს შენის წამლობისას“²¹. ჩვენი პუბლიცისტი მუშების მდგომარეობას ეხმაურებოდა არა მარტო პრესის საშუალებით, არამედ იგი როგორც ხალხოსნური „ნა-როდნაია ვოლიას“ ორგანიზაციის წევრი, მუშაობდა მუშა-ხელოსნებს შორის.

როგორც ჟურნალ „იმედის“ რედაქციის ერთ-ერთ განცხადებაშია აღნიშნული, განზრახული იყო მუშათა საკითხზე წერილების გამოქვეყნება, მაგრამ ცენზურის გამო ეს კარგი ჩანაფიქრი ვერ განხორციელდა. საცენზურო კომიტეტის საარქივო მასალების გადასინჯვა გვიჩვენებს, რომ ამ მომავალი წერილების ავტორი სწორედ სტ. ჰრელაშვილი იყო. ეს ფაქტი მეტყველებს, რომ ჩვენი პუბლიცისტი მუშათა საკითხს დიდ ყურადღებას აქცევდა და ცდილობდა

²⁰ ს ა ნ ო —საკვირაო მასლაათი, „დროება“ 1882, № 255, გვ. 3.

²¹ ს ა ნ ო —ქართველთა შორის, „ივერია“, 1883, № 77 გვ. 1.

ამ აქტუალური პრობლემისადმი მიეზღო მკითხველი საზოგადოების ყურადღება.

სტ. ჭრელაშვილი მუშათა საკითხს იხილავს წერილში „პოლიტიკური ცხოვრებიდან“, რომელიც საცენზურო კომიტეტმა აკრძალა. წერილის ავტორი ეხება მუშათა კლასის როგორც სოციალურ, ისე პოლიტიკურ უუფლებობას. სახელმწიფოს ბიუროკრატიულ ხასიათს და მუშათა მოძრაობის განვითარებას. იგი იმ აზრს ანვითარებს, რომ სახელმწიფო და მმართველები ხალხის მსახურნი უნდა იყვნენ. მაგრამ აქვე მუშათა კლასის ცხოვრების მაგალითზე ცხადყოფს, რომ ყველაფერი შებრუნებითაა და მშრომელთა ინტერესები ფეხქვეშ ითელდება, სახელმწიფო ხალხთან წინააღმდეგობაში მოექცა, რის გამოც საზოგადოების უმრავლესობა მისი გარდაქმნისათვის იბრძვის.

გაბატონებულმა წოდებამ, ჩაიგდო რა ხელში ძალაუფლება, მშრომელ ხალხს პირი შეაქცია და მისი უწყალო ექსპლოატაცია დაიწყო. ასეთმა ურთიერთობამ გამოიწვია უკანასკნელთა ზეუპერიზაცია და პროლეტარიატად ჩამოყალიბება. ეს მრისხანე ძალა განადგურებით ემუქრება ექსპლოატატორულ სახელმწიფო აპარატს და თუ მშრომელთა მოთხოვნები დროზე არ იქნა დაკმაყოფილებული, განადგურებს კიდევ მას. „ჯერ არც ერთ კაცს არ უთქვამს,—წერს სტ. ჭრელაშვილი,—რომ რუსეთის სახელმწიფო ბედნიერებაში იმყოფებოდეს და სიამოვნებით შეჰყურებდეს თავის მდგომარეობას“.²²

დროთა განმავლობაში „მუშა ხალხი“ გათვითცნობიერდა. მშრომელებს გამოუჩნდნენ თავის მესიტყვეები და მთელი მსოფლიოს უმეტესი ნაწილი სოციალისტურმა იდეებმა მოიცვა. სტ. ჭრელაშვილი კარგად გრძნობს ამ იდეოლოგიის ძალას, მის პროგრესულობას. მისი აზრით, ყველა, ვინც ხალხის კეთილდღეობაზე ფიქრობს, მოვალეა ამ ახალი იდეოლოგიის პრინციპებისათვის იბრძოდეს. იგი ბიუროკრატიული ხელისუფლების მიმართ მკაცრი ირონიით წერს, რომ მათი აზრით, მე უნდა „ვემტერებოდე იმ აზრს, რომელიცა თხოულობს შემდეგ სამართლიან წესიერებას: რადგან ყოველი სარჩო მოიპოვება მხოლოდ შრომით, რადგანაც ყოველი ნივთი გაკეთებულია მხოლოდ მუშის ხელით, ამიტომ ყველაფერი უნდა შეადგენდეს იმის კუთვნილებას, ვისაც ის გაუკეთებია“.²³

სტ. ჭრელაშვილი ამა თუ იმ მოღვაწის პატრიოტიზმის საკითხს ახალი იდეებისადმი სამსახურის ასპექტში წყვეტს. მისი აზრით, ჭეშმარიტი პატრიოტიზმი ის, ვინც უანგაროდ ემსახურება მშრომელთა მდგომარეობის გაუმჯობესებას და მოცემულ მომენტში ენერგიას არ ზოგავს სოციალისტური იდეების განხორციელებისათვის, ხოლო ცრუპატრიოტიზმი ის მოღვაწე, რომელიც პროგრესის წინააღმდეგია, ლაქის ერთგულებით ემსახურება მეფის მთავრობას და მშრომელი ხალხის წინააღმდეგ იბრძვის;

პატრიოტიზმის ასეთი მაღალი შეგნებით ემსახურებოდა სტ. ჭრელაშვილი პროგრესის საქმეს და ცდილობდა „მუშა ხალხის“ გათვითცნობიერებას. მან მოქალაქეობრივი გამბედაობით გააკრიტიკა ყველა მანამდელი სახელმწიფო ფარისევლური რეფორმები, რომლებმაც ხალხს თავისუფლება არ მოუტანა; ექსპლოატატორთა მიზანი იყო მათი საშუალებით ხალხის მოტყუება და არა მისთვის ნამდვილი თავისუფლების—იურიდიული, ეკონომიური და სოციალუ-

²² ტ ა ტ ა ლ ა, პოლიტიკური ცხოვრებიდან. საქ. სსრ, ცია, ფონდი 480. საქ. 492, ფ. 50.

²³ ტ ა ტ ა ლ ა, პოლიტიკური ცხოვრებიდან, საქ. სსრ, ცია, ფონ. 480, საქ. 499, ფ. 46.

რი თანასწორობის მინიჭება. ჭრელაშვილის აზრით, ყოველი პატიოსანი ადამიანის მოვალეობაა, იბრძოლოს მშრომელთა საუკუნოებრივი და სანუკვარი მისწრაფებების განხორციელებისათვის; ასეთი მოღვაწენი „უსამართლობის მოსპობას მხოლოდ იმაში ჰპოვებენ,—წერს იგი,—რომ ყოველი ადამიანის არსებას მონიჭებული ჰქონდეს თანაბარი უფლებანი არა მარტო იურიდიულათ, არამედ ქონებით, სოციალური მდგომარეობით და პოლიტიკურად“²⁴.

რომ უფრო ცხადი გახადოს მკითხველისათვის, თუ რაში გამოიხატება საყოველთაო თანასწორობა, სტ. ჭრელაშვილს მოყავს ავსტრიის მუშათა კრების ერთ-ერთი დადგენილება, რომელიც რუსულ გაზეთ „Русский курьер“-ში დაიბეჭდა. ჩვენი პუბლიცისტი ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ თითქოს სოციალისტური იდეებისათვის მეზობლებს ხალხის გაძარცვა უნდოდეთ. ამის საპირისპიროდ ჭრელაშვილი განუმატავს მკითხველებს, რომ მუშები იბრძვიან ჰუმანიზმისათვის, ეროვნული სოლიდარობისათვის, ინტერნაციონალიზმისათვის.

სტ. ჭრელაშვილის მიერ მოტანილი ავსტრიის მუშათა დადგენილება შეიცავს ისეთ დემოკრატიულ მოთხოვნებს, როგორიცაა: საყოველთაო არჩევნები, ბეჭდვითი სიტყვისა და კრებების თავისუფლება, სკოლის გამოყოფა ეკლესიისაგან, უფასო და საყოველთაო სწავლება, სასამართლოს დემოკრატიზაცია, სამუშაო დროს მტკიცედ განსაზღვრა, ბავშვების შრომის აკრძალვა, ქალთათვის შრომის შემსუბუქება და დამხმარე ბანკების გახსნა. სტ. ჭრელაშვილი მუშათა ამ მოთხოვნებს უეჭველ სოლიდარობას უცხადებს. აქ გამოთქმული დემოკრატიული აზრები მის მისწრაფებებს შეეფერებოდა.

მუშების მიერ სოციალური, პოლიტიკური და ეკონომიური თანასწორობის მოთხოვნა სტ. ჭრელაშვილს ბუნებრივ კანონად მიაჩნია, ხალხი დაბრკოლებას დაძლევს და ძალით დაამყარებს სამართლიან ცხოვრებას. ექსპლოატატორებს „სისულელედ და დანაშაულად მიაჩნია მუშების მხურვალე წადილი,—წერს იგი,—აშენებულა, როგორც ბუნების კანონებზე, აგრეთვე სამართალზე, ზნეობის მოთხოვნილებაზე; რასაკვირველია, აქ ყურის მიუგდებლობა არ არის მოსახერხებელი დიდი ხნით მაინც. იმიტომ რომ აქ შეიძლება ბევრი უსიამოვნების ჩამოვარდნა“²⁵. პუბლიცისტი ასეთი უსიამოვნების მაგალითსაც ასახელებს: ირლანდიის მუშებმა, რომელთაც ექსპლოატაციის გამო მოთმინების ფიალა აევსოთ, მოჰკლეს მინისტრი კავენდიში და სახელმწიფო გამოჩენილი კაცი ბორკი.

ამრიგად, სტეფანე ჭრელაშვილის მემკვიდრეობაში, როგორც საერთოდ ახალ ქართულ ლიტერატურაში, სოციალური საკითხი ერთ-ერთი ძირითადი პრობლემაა. ჩვენი პუბლიცისტი რეალურად აფასებდა სოციალურ ასპარეზზე მოქმედ ძალებს და ხალხოსნური თვალსაზრისით სათანადო დასკვნები გამოჰქონდა მათ შესახებ.

ახლა, როცა ვიცით ჭრელაშვილის სოციალური შეხედულებები, ბუნებრივად, დგება საკითხი მშრომელთა მდგომარეობის გაუმჯობესების შესახებ. მაგრამ ჩვენ ამ საკითხს განვიხილავთ ?ისი პოლიტიკური შეხედულებების გაცნობის შემდეგ, რადგან ისინი ერთმანეთთან მტკიცედ არიან დაკავშირებულნი და იათი გადაწყვეტის საშუალებებიც ურთიერთს გულისხმობენ.

²⁴ ტ ა ტ ა ლ ა, პოლიტიკური ცხოვრებიდან, სსრ, ცია, ფონ. 480, საქ. 499, ფ. 48.

²⁵ ი ქ ვ ე, ფ. 50.

სტ. ჭრელაშვილი დიდ ყურადღებას აქცევდა მშრომელთა პოლიტიკური უფლებების ჩვენებასა და ამ უფლებების მოპოვების გზების გარკვევას. იგი ამხელდა რეაქციული სახელმწიფოსა და მისი ჩინოვნიკური აპარატის ანტიხალხურ ხასიათს. ჩვენი პუბლიცისტი წერილში „პოლიტიკური ცხოვრებიდან“ ისტორიული ექსკურსით ცხადყოფს, რომ სახელმწიფოს ექსპლოატატორული ბუნება თავდაპირველი არის, გაბატონებული კლასების მიერ მშრომელთა მოტყუებამ, თანდათან დამონებამ განსაზღვრა იგი.

პირვანდელ სახელმწიფოში ხალხს გამოყოფილი ჰყავდა გარკვეული მოხელეები, რომელთაც სტ. ჭრელაშვილი „ამორჩეულებს“ უწოდებს. მათ საერთო საქმეების — შინაგანი უთანხმოების მოგვარება და საჭირო შემთხვევაში თავდაცვის ან საკლასო განხორციელება ევალებოდათ; „ამორჩეულები“ უმთავრესად მეომრებისაგან შედგებოდნენ, მათი რიცხვით განსაზღვრებოდა სახელმწიფოს ძლიერება. ისინი გათავისუფლებულები იყვნენ ყოველგვარი სხვა საქმისაგან. მაგრამ „ამორჩეულებმა“ ხალხის ნდობა ბოროტად გამოიყენეს და ათასგვარი ხერხით უმრავლესობა მონობაში ჩააგდეს. მათ ომიანობის წყალობით გარკვეული ეკონომიური უპირატესობა მოიპოვეს და „ამომრჩეულებს“ დაუპირისპირდნენ. დაირღვა საზოგადოებრივ ინტერესთა ერთიანობა — შეძლებულები და ღარიბები ერთმანეთს გადაემტერნენ. დაარსებულ იქნა კანონები, რომელნიც უმცირესობის უფლებების დაცვისათვის გამოიგონეს, „სახელმწიფო წევრთა შორის, — წერს სტ. ჭრელაშვილი, — გარმონია დაირღვა. უმრავლესობა ჩაეარდა შინაურ ტყვეობაში. იგი გარდაიქცა მასალათ, რომელსაც აურდაურევდა თავის სურვილისამებრ უმცირესობა. დაარსდნენ კანონები, რომელნიც ესარჩლებოდნენ მხოლოდ უმცირეს ნაწილს. უმრავლესობა დარჩა კანონის გარეშე“²⁶. როგორც ვხედავთ, სტ. ჭრელაშვილს სწორად ესმის ექსპლოატატორული სახელმწიფოს ბუნება. იგი თავიდანვე მჩაგვრელთა მიერ ჩაგრულთა დასათრგუნად იყო გამოყენებული. ჩვენი პუბლიცისტი ამ თვალსაზრისით აშუქებდა რუსეთისა და განსაკუთრებით საქართველოს პოლიტიკურ მდგომარეობას.

როგორც აღნიშნული გვაქვს, 1861 წლის ე. წ. „საგლეხო რეფორმის“ გაგებაში სტ. ჭრელაშვილი მოწინავე მოღვაწეთა თვალსაზრისზე იდგა. დიდ მნიშვნელობას აძლევდა მის იურიდიულ მხარეს. მაგრამ ამ ისტორიულ აქტზე დამყარებული იმედების გაცრუებით უკმაყოფილო დარჩა როგორც გლეხობა. ისე საზოგადოების მოელი დემოკრატიულად განწყობილი ნაწილი. დაიწყო ორ ბანაკს შორის წინააღმდეგობის ზრდა. მეფის მთავრობა ყოველგვარ ზომებს ხმარობდა ცოცხალი აზრის ჩასაკლავად, ბაგების მზარდი წინააღმდეგობის გასატეხად. სახელმწიფო ბიუროკრატია მოსპო დემოკრატიული აზრის გამოთქმის ყოველგვარი საშუალება. მასებში სულიერი მონობის განვითარება და მისი დამუწვება სახელმწიფო მართვის მთავარი მეთოდი გახდა, რაც ჩვენი პუბლიცისტის პროტესტს იწვევდა: „რადაცნაირ პოლიტიკურ და დიპლომატიურ სიბრძნედ არის ჩათვლილი, — წერს სტ. ჭრელაშვილი, — რომ საზოგადოება გაჩუმებული იყოს და ხმის ამოდების უფლება არა ჰქონდეს მას. თუ გაბედა და თქვა რაღაც, მაშინ იმისი მოვალეობაა თქვას წარჩინებული სიტყვა იმის საქებრად, რომ პირში ლაგმის ამოდება დიდ ბედნიერებას შეადგენს ჩვენთ-

²⁶ ტ ა ტ ა ლ ა, პოლიტიკური ცხოვრებიდან, „იმედი“, 1882, № 4, გვ. 95.

ვისაო. სხვათაგან ლაპარაკი გაფრთხილებულია ამა და ამ კანონით სისხლის სამართლისა. ეს შეხედულება მოგვანიჭა ბიუროკრატიულმა წესებმა²⁷.

რეაქციულ ღონისძიებებს საბოლოო ჯამში არ შეეძლო რევოლუციური მოძრაობის შეჩერება და მისი ხელმძღვანელების მოსპობა. სტ. ჭრელაშვილის აზრით, მიუხედავად ზედამხედველობის ქვეშ მოქცევისა, გონებრივი მუშაობის აკრძალვისა და ფიზიკური შრომის უფლების წართმევისა, რათა მშრომელებთან ახლო ურთიერთობა ვერ დაამყარონ, შემჩნეული პირები მაინც ბრძოლის გზას არ მიატოვებენ; პირიქით, ისინი უფრო აშკარად შეიგრძნობენ რეაქციული მართვის დესპოტურ ხასიათს და გაათქვამებული ენერგიით იბრძოლებენ მის დასამხობად, დიდი რევოლუციონერი მოღვაწეების გზას დაადგებიან. „რატუნდა აღიძრას მის ჯულში,—წერს სტ. ჭრელაშვილი,—როდესაც იგი გაძევებულია საზოგადოებისაგან და მოკლებულია სამუშაოს? არა გვგონია, რომ იმან შეინანოს თავის შენაცოდარი... თითქმის ყველა გამოჩენილ პოლიტიკურ დამნაშავეთ, მეტადრე მოთავეებმა გაიარეს ეს შკოლა. გადასახლებისა, მხედველობაში ყოფნისა და შემდეგ გადაიქცნენ იგინი გამოჩენილ დამნაშავეებათ“²⁸.

* * *

ხალხოსნები და მათ შორის სტ. ჭრელაშვილი, მართალია, ვერ ივიდნენ კლასობრივი ბრძოლის მეცნიერულ მარქსისტულ გაგებამდის, მაგრამ წინა თაობასთან შედარებით ისინი უფრო მრავალმხრივ განიხილავდნენ სოციალურ-პოლიტიკურ მოვლენებს. ჩვენი პუბლიცისტი, როგორც ბიოგრაფიაში აღვნიშნეთ, საქართველოში ხალხოსნური მოძრაობის დაწყებიდანვე აქტიური მონაწილე, მნიშვნელოვან ძალად აღიარებული მოღვაწე იყო და, ბუნებრივია, რომ კარგად ერკვეოდა 70—80-იანი წლების რევოლუციური მოძრაობის მიზეზებში, მიზნებსა და ამოცანებში; მან გაილაშქრა ჟურნალ „ივერიის“ მეოთხე ნომერში გ. თ-მ-ის მიერ რევოლუციური მოძრაობის არასწორი, ვიწრო თვალსაზრისით ახსნის წინააღმდეგ.

გ. თ-მ-მა თავის სტატიაში „რუსეთის ეხლანდელი მდგომარეობა“ გამოთქვა აზრი, რომ „უმთავრესს მიზეზს რუსეთის არეულობისას ვხედავდი და ვხედავ რუსის ჩინოვნიკებში“²⁹. სტ. ჭრელაშვილმა მას ჟურნალ „იმედის“ ფურცლებიდან გასცა პასუხი და ცხადყო, რომ რევოლუციურ-ხალხოსნური მოძრაობის წარმომშობი მიზეზები ღრმად სოციალური იყო და მისი ახსნა მარტო გარეგანი მიზეზებით საკითხის ზედაპირული განხილვა, უცოდინარობაა: „აქამდის გამოგდებული შეგირდები იყვნენ არეულობის უსტბაშებად ტოლსტოის მეოხებით. ეხლა კიდევ ჩინოვნიკების ტყუილა ცილისწამებამ, სიცრუემ და გარყვნილობამ მოიგონა ვიღაც სოციალისტები, მართებლობის წინააღმდეგნი, რომლებიც ტყუილუბრალოდ დალუბეს ციმბირში. თავი არ უნდა ამისთანა სიბრძნის გამოთქმას,—უკიჟინებს გ. თ-მ-ს ჭრელაშვილი,—მე იქნებ მომეტებული ზიზღით ვუყურებდე საზოგადოდ ყოველგვარ ბიუროკრაციას, ვიდრე გ. თ-მ-ი, მაგრამ საქმე აქ ჩვენი ვრძნობაზე კი არ არის, საქმე იმაშია, თუ რამდენად ჩინოვნიკობაა პირველი და უკანასკნელი მიზეზი არეულობისა... რუსე-

²⁷ ტატალა, პოლიტიკური ცხოვრებიდან, 1882, საქ. სსრ, ციკ. ფონ. 480, საქ. 499. ფურ. 51.

²⁸ იქვე.

²⁹ გ. თ-მ-ი, რუსეთის ეხლანდელი მდგომარეობა, „ივერია“, 1881, № 4, გვ. 62.

თის ახლანდელი მოძრაობა,—განაგრძობს იგი,—თითო რამე წვრილმანით არ აიხსნება. ამ მოძრაობას აქვს თავისი ნიადაგი—სადაც მას გაუდგამს ფესვები და იკვებება ათასნაირი ნაყოფიერი საზრდოთი. ჩვენ იმას ვკითხულობთ, თუ ვინ ამზადებს ასე უხვად ამ საზრდოს?... ტოლსტოი დიდი დამნაშავეა ამ საქმეში, მაგრამ ისიც ვიკითხოთ, ტოლსტოის ჰქონდა ამოდენა შეძლება, რომ მარტო თვითონ ეკვებნა ეს უშველებელი ვეშაპი—რევოლუცია? შეუძლებელია, რომ ერთმა კაცმა, ისიც სწავლა-განათლების სისტემით, მოახდინოს, „სოციალური არეულობა“. უმანკო ანგელოზები რომ ყოფილიყვნენ ჩვენი ჩინოვნიკები, რუსეთი სრულებით დაწყნარებული იქნებოდა? რევოლუციონერები აღარ გაჩნდებოდნენ?... ჩინოვნიკობასაც ზევრი დანაშაული აქვს ამ მოძრაობაში, იმნაც კაი საზრდო მისცა რევოლუციონერებს... მაგრამ მარტო ჩინოვნიკებს არ შეუძლიათ ამოტელა მოძრაობის აღძვრა, სოციალური არეულობის მარტო თავის ჯიბიდან მოტანა... თუ მართლა არ შეიძლება ამ საგანზე ლაპარაკი, მაშინ რატომ ლაპარაკობთ? და თუ შეიძლება კიდევ და ამნაირად არა, ჩემო ბატონო³⁰—აფრთხილებს მოწინააღმდეგეებს ჭრელაშვილი.

რევოლუციური მოძრაობის განმსაზღვრელ მიზეზებს, საცენზურო პირობების გამო, მართალია, ვერ იძლევა სტ. ჭრელაშვილი, მაგრამ, ცხადია, რომ ციტირებულ ადგილში მითითებული „ნიადაგი, სადაც მას (რევოლუციას—ლ. ჭ.) გაუდგამს ფესვები და იკვებება ათასნაირი ნაყოფიერი საზრდოთი“ ხალხის სწორედ ის აუტანელი სოციალურ-პოლიტიკური პირობები იყო, რომლის სურათიც ჩვენი პუბლიცისტის შეხედულებების მიხედვით ზევით წარმოვადგინეთ; 1861 წლის, ე. წ. „საგლეხო რეფორმით“ გამოწვეული უკმაყოფილება, უმიწობის გამო ეკონომიური სიღატაკე, ყოფილი მებატონეების ბედოვლათობა და ელენების აბუჩად აგდება, კაპიტალისტური ექსპლოატაციის უღელი, სახელმწიფოს მართვის რეაქციული წესები და პოლიტიკური უუფლებობა—აი, რა ესაზრდოებდა, ჭრელაშვილის აზრით, რევოლუციურ მოძრაობას.

* * *

სტ. ჭრელაშვილი ჩაგვრისაგან მშრომელთა გასათავისუფლებლად ორივე—სოციალურ და პოლიტიკურ ფრონტზე ბრძოლის საჭიროებას აღიარებდა. მისი აზრით, სოციალური უსამართლობის მოსასპობად პირველ რიგში უნდა უზრუნველყოფილიყო „მუშა ხალხის“ ეკონომიური მოღონიერება, ხოლო პოლიტიკური საკითხი უნდა გადაწყვეტილიყო ისეთი სამართლიანი მმართველობის შექმნით, როცა დაკანონდებოდა პრესის, სიტყვის, კრებების თავისუფლება და სხვა დემოკრატიული უფლებები; ასეთი წყობილება კი იქნებოდა მაშინ, როცა მშრომელი ხალხი თავის ბედის გამგებელი თვითონ გახდებოდა.

გლეხთა ეკონომიური მდგომარეობის გაუმჯობესება, მისი აზრით, როგორც ცხოვრების გარდაქმნის ძირითადი პირობის იდეა, ჩვენმა პუბლიცისტმა ჯერ კიდევ პირველ წერილში წამოაყენა; იგი „კორესპოდენციაში ქიზიყიდან“ აღნიშნავდა ამ მხარის გლეხობის სავალალო ყოფას. ისინი გვალვის, მოუსავლობის და ბუნების გაუთვალასწინებელი მოვლენების გამო შიმშილობის მუდმივი საფრთხის წინაშე იმყოფებოდნენ. კორესპოდენტი აყენებდა საკითხს მდ. იორისა და

³⁰ სტ. ჭრელაშვილი, ბიბლიოგრაფია („ივერია“, IV ნომერი), „იმედი“, 1881, № 3, 4. გვ. 61—63.

ალაზნის სარწყავად გამოყენების შესახებ. მას ასეთი ღონისძიება უნებარ საშუალებად მიაჩნდა. „რაკი ლუკმა ხაზრუნი ექნება (გლახს—ლ. ჭ.)“ წერს იგი, — ყველაფერი შეუმცირდება—სიბნელეც, ხეპრობაც, ცრუმორწმუნეობაც, რომლებიც დღეს ასე მეფობენ ჩვენს არსებაზე, მაშინ ყველაფერი გაკვერილ გზაზე წავა;—განათლების გულიც გვექნება, ახალ წესებსაც მივითვისებთ... ერთი სიტყვით, ავალწევთ იმ სიმაღლეზე, რომელიც შეშვენის კაცის ღირსებას და ამშვენებს ჩვენს ჯიშს“³¹.

ცხობილია, რომ ერთ-ერთმა გამოჩენილმა ქართველმა ხალხოსანმა გ. მაიაშვილმა თავის საპროგრამო სტატიაში „წერილი ჩვენს საზოგადოებრივ მოღვაწეთა მიმართ“ ეკონომიური ბრძოლა პირველ რიგში დააყენა. ამ საკითხმა მაშინ დიდი აზრთა სხვადასხვაობა გამოიწვია და პოლემიკაც მიმდინარეობდა პერიოდულ პრესაში. ერთი მოწინააღმდეგეთაგანი იყო გაზეთი „შრომის“ წამყვანი თანამშრომელი ე. ბოსლეველი. იგი ეკამათება ჟურნალ „იმედის“ თანამშრომლებს პოლიტიკური და ეკონომიური ბრძოლის შედარებითი მნიშვნელობის შესახებ. მან პოლიტიკური ბრძოლა პირველხარისხოვნად ჩათვალა და თავის მოსაზრების დასამტკიცებლად მოიშველია სხვათაშორის ფიხტეს ავტორიტეტი.

ჟურნალ „იმედის“ თანამშრომლები მოწინააღმდეგეებთან ვალში არა რჩებოდნენ. ისინი თუმცა სხვა შემთხვევაში პოლიტიკური ბრძოლის იდეასაც არ უარყოფდნენ, მაგრამ ამ შემთხვევაში თავგამოდებით იცავდნენ გ. მაიაშვილის აზრს ეკონომიური ბრძოლის გადამწყვეტი როლის შესახებ. სტ. ჭრელაშვილმა პასუხი გასცა ბოსლეველს და თავისი მოსაზრება მარქსის, ლასალის და სხვათა ავტორიტეტით გაამაგრა. იგი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ ესენი არიან ახალი დროის მოაზროვნეები, რომელთა თეორიები ცხოვრებაში მომხდარ გარდატეხას ასახავენ. ისინი ეკონომიურ ბრძოლას წამყვან როლს ანიჭებენ და ფიხტეს შეხედულებები მათთან შედარებით მოძველებულია. „იქნებ ფიხტე ეხლა რომ ცოცხალი ყოფილიყო,—წერს სტ. ჭრელაშვილი,—თითონაც გვერდში ამოუდგებოდა პოზიტივისტებს, მარქსისტებს, ლასალისტებს,... და შესცვლიდა თავის აზრს შესახებ განსაკუთრებული მნიშვნელობისა ასრეთ წოდებულ პოლიტიკაზედ“³². აქ, მართალია, ერთ სიბრტყეზეა დაყენებული ესოდენ განსხვავებული მიმდინარეობები, მაგრამ მაინც საგულისხმოა, რომ ჭრელაშვილი იცნობს მარქსისტულ მოძღვრებას და მას იმომშებს მოწინააღმდეგეებთან კამათში. როგორც აღნიშნული გვაქვს, ჩანს, იგი ერკვევა მარქსიზმის ზოგიერთ დებულებაში.

მშრომელთა ეკონომიური მდგომარეობის გაუმჯობესებისათვის სტ. ჭრელაშვილი პრობაგანდას უწევდა მიწის საერთო მფლობელობას, აღებ-მიცემობის გავითარებას, რკინიგზებით სოფლისა და ქალაქის დაკავშირებას და სხვ.

გარდა ეკონომიური მდგომარეობის გაუმჯობესების გზების ძიებისა, სტ. ჭრელაშვილი დიდ ყურადღებას აქცევდა პოლიტიკური ბრძოლის მეთოდსაც. იგი ხედავდა, რომ მთავრობისაგან შედგენილი სახელმწიფო კომისიები სრულებითაც არ გამოხატავდნენ ხალხის ინტერესებს და არც შეჰქონდათ ცვლილება მათ მდგომარეობაში. ასეთ პირობებში ყოველი მოღვაწის ფიქრი ტრიალებდა იმ საკითხის გარშემო, „თუ რაგვარი წყობილება უნდა ჩამოვარდეს ხალხში, რა გზას უნდა დაადგეს ამ სახელმწიფო ცხოვრება, — წერს იგი,—

³¹ ტ ა ტ ა ლ ა, „კორესპონდენცია ქიზიყიდან“, „დროება“, 1875, № 56, გვ. 3.

³² სტ. ჭრელაშვილი, საკვირაო მასლაათი, „დროება“, 1883, № 16, გვ. 3.

რომ იმაში ჩაენთოს რამე სინათლე და კაცს ეცხოვრებოდეს თუ სრულად მიანური წესით არა, წახევრათ მაინც“³³.

აი, ამ გზების გაგების საკითხში ჭრელაშვილმა საკმარისად არა სცნო წინა თაობის შესდგულებები და დაუპირისპირდა რა მათ, წამოაყენა რადიკალური გარდაქმნისათვის რევოლუციური ბრძოლის იდეა. მას თერგდალეულთა ღონისძიებები: სკოლის გახსნა, ბანკისა და სხვა საზოგადოებრივი დაწესებულებების დაარსება ერის წინაშე მდგარი დიდი საკითხების გადაწყვეტისათვის არასაკმარის საშუალებად მიაჩნდა; იგი მოითხოვს, უფრო გაბედული, დროის შესაფერისი რევოლუციური ბრძოლის გზით სიარულს: „რაკი ათასი ამისთანა „ბედნიერებანი“ (წინა თაობის მიერ გამოყენებული საშუალებები—ლ. ჭ.) ეწვივნენ ჩვენ სამშობლოს და მაინც არ დეელია ტანჯვის ზღვა—, წერს სტ. ჭრელაშვილი.—უნდა ჩვენი პატრიოტები მიმხვდარიყვნენ, რომ ალბათ დიდი რამ სიცხე უნდა დატრიალდეს ჩვენში, რომ დააშროს ეს ზღვა, დიდი ნაბიჯი უნდა გადადგას, რომ მიადწიოს სწორე და ფართო გზასა, თორემ ასეთი ნემსით ჩხვლეთა ვერ გამოაწყავს ამოტელა მუწუქს, ვერ გაჰმართავს ისეთ არხსა, რომელსაც შეეძლოს ამ ზღვის გადაგდება და დაშრობა“³⁴.

სტ. ჭრელაშვილი სამართლიანად ფიქრობს, რომ ტანჯვის ზღვის დაშრობა არ შეუძლიან არც მთავრობას და არც ინტელიგენტურ მზრუნველობას. მთავრობა, ათასგვარ კომისიებს ქმნიდა, მაგრამ ხალხის მდგომარეობა ოდნავადაც არ გაუმჯობესებულა. ინტელიგენციამ კარგი განზრახვით სხვადასხვა საზოგადოებები დააარსა, მაგრამ ყველაფერს განსაზღვრავდა ექსპლოატატორული წყობილება, რომელიც ახშობდა მათ მოქმედებას; ამიტომ, ჭრელაშვილის აზრით, ერთადერთი სწორი გზა კეთილდღეობის შექმნისა არის თვითონ მშრომელებს მიეცეთ უფლება თავის ბედზე ზრუნვისა. „რა დიდი რამ იქნება,—წერს იგი,—რომ საზოგადოებას გამოუღონ პირიდგან ბურთი და ათქმევინონ, ეგებ იმათ უფრო კარგი საშუალება იცოდნენ თავის ბედის შესახებ და უფრო მალეც იყოს აღსასრულებელი მათი ექიმობა“³⁵. მაგრამ ჩვენი პუბლიცისტი კარგად ამჩნევდა, რომ მეფის მთავრობა ყოველნაირად იბრძოდა მშრომელი ხალხი სიბნელეში ყოლოდა. მისი უფლებების აღიარება და პირიდან ბურთის გამოღება, სიტყვის, პრესის, კრებებისა და სხვა პოლიტიკური თავისუფლების მინიჭება რეაქციონერ მმართველებს ყველაზე დიდ საფრთხედ მიაჩნდათ.

რაც უფრო მეტად უგულვებელყოფდა მეფის მთავრობა მშრომელთა მისწრაფებებს, მასების ფართო ფენებისათვის მით უფრო მეტად ცხადი ხდებოდა სახელმწიფოებრივი წყობილების რეაქციული ბუნება; დაიწყო ბრძოლა მოწინააღმდეგე ბანაკებს შორის. რევოლუციური ძალები, რომელთა მოთხოვნებს ხელისუფლება ყურადღებას არ აქცევდა, შეტევაზე გადავიდა, ხოლო თავის მხრივ მეფის მთავრობამ მთელ სახელმწიფო აპარატს წინააღმდეგობის დათრგუნვა დაუსახა მიზნად. მშრომელები სამართალს რომ ვერ პოულობდნენ, ხოცავდნენ სახელმწიფო მოხელეებს; სტ. ჭრელაშვილს ასეთი მოქმედების მაგალითად მოჰყავს ირლანდიაში მინისტრ კაჟენდიშისა და სახელმწიფო მოღვაწე ბორკის მკვლელობა. სოციალური და პოლიტიკური ჩაგვრის აუტანელ პირობებში სტ. ჭრელაშვილს ტერორის მეთოდით ბრძოლა მისაღებ და კანონზომიერ მოვლენად მიაჩნია: „რით აიხსნება ასეთი მოვლენა?—სვამს კითხვას და

³³ ტ ა ტ ა ლ ა, პოლიტიკური ცხოვრებიდან, საქ. სსრ, ცია, ფონ. 480, საქ. 499, ფურ 50.

³⁴ საქ. სსრ, ცია, ფ. 480. საქ. 499, ფ. 14—15.

³⁵ იქვე, 33—51.

თვითონვე უპასუხებს,—აქ მხოლოდ ერთი ახსნაა: ხალხს აღარ შეუძლიან აიტანოს თავისი უსამართლო შევიწროება. თხოულობს თავისუფლების აღდგენას, მაგრამ იმის თხოვნას ყურს არავენ ათხოვებს. რა გზაღა დარჩენია რომ გააგებინოს მფლობელებს თავისი კანონიერი წადილი? თხოვნა არავენ არათ ჩაადგო, ხვეწნას ყური არავენ ათხოვა. დარჩა ერთი არგუმენტი. საშინელი, საშინელი წარმოსადგენია ეს არგუმენტი, ძნელი ამოსათქმელია იგი, უფრო უძნელესია მისი გამოყენება. მაგრამ რაცა სუფევს, ის თავის სახელსა თხოულობს და ჩვენც გულის კანკალით ვასახელებთ: ტერორი, მმართველობის წარმომადგენელთა ხოცვა, რომ ეგებ ამ სახით მაინც გააგებინოს დამუხჯებულმა ხალხმა თავისი გაჭირვება, თავისი უმძიმესი უღელი. ეგება ასეთი საშინელი იარაღით მაინც მიიქციონ თავისკენ მფლობელთა ყურადღება, რომელსაც იგი აქამდის მოკლებული იყო. აი ერთადერთი ახსნა³⁶.

ტერორი მარქსისტული გაგებით არ არის რევოლუციური მეთოდი, იგი ხელს არ უწყობს მასების რევოლუციური შეგნების განვითარებას, მეზობლი ძალების შეერთებასა და ამოძრავებას; პირიქით, იგი იწვევს რევოლუციური მოძრაობის შეფერხებას—უთანასწორო ბრძოლაში იღუპება საუკეთესო ძალები, შორდება ერთმანეთს ხალხი და ე. წ. „გმირები“, რეაქცია კი ცალცალკე ანადგურებს მათ. მიუხედავად ამისა, ვ. ი. ლენინი დიდ შეფასებას აძლევდა ნაროდოვოლცების ბრძოლას, როგორც ხალხის კეთილდღეობისათვის თავგანწირვის გამოვლინებას. იგი მათ „მომავალი ქარიშხლის ახალგაზრდა შტურმანებს“ შორის ასახელებდა, „ნაროდნაია ვოლიას გმირებს“ უწოდებდა.

სტ. ჭრელაშვილის მიერ ტერორის მეთოდის მიღება და პრესაში მისი აგიტაციის დაწყება 1882 წელს, 1881 წელს ტერორისტების მიერ ალექსანდრე მეორის მოკვლის გამო რეაქციის უკიდურესად გამძვინვარების პერიოდში, გმირობას თუ არა მოქალაქეობრივ გამბედაობას მაინც თხოულობდა. ჭრელაშვილი ჟურნალ „იმედის“ თანამშრომლებს შორის ერთადერთია, რომელმაც ასე დაურიღებლად გაილაშქრა ძეფის მთავრობის წინააღმდეგ.

პროტესტს აცხადებდა რა მშრომელთა პოლიტიკური ჩაგვრის წინააღმდეგ, სტ. ჭრელაშვილი მოითხოვდა ისეთი სახელმწიფო წყობილების შექმნას, რომლის მართვაშიც უმრავლესობა შეუზღუდველ მონაწილეობას მიიღებდა. ამ შემთხვევაში მშრომელები თვითონ გახდებოდნენ თავისი ბედის გამგებნი და დემოკრატიული უფლებებიც უზრუნველყოფილი იქნებოდა; „პოლიტიკური უფლებანი—წერს ჩვენი პუბლიცისტი—უთუოდ მთელ ხალხს უნდა ეპყრას ხელში და არავის კერძოთ არ დაუთმოს იგინი. რაკი ამ მხრით ხალხი ზაგრა დაიჭერს თავის საქმეს, მაშინ ეკონომიურ მდგომარეობასაც ისეთ წესზე დააყენებს, რომ არავინ არ დარჩეს დაჩაგრული, ყველა ერთ ბედ-ილბალში იმყოფებოდეს, ერთი არა ცხოვრობდეს მეორის დაღუპვით“³⁷.

ხალხთა „თვითმპყრობელობის“ დროს, რომელსაც სტ. ჭრელაშვილი დემოკრატიული წყობილებას უწოდებს, სახელმწიფო მოხელეები ამომრჩეველთა დაჩაგვრით კი არ იქნებოდნენ დაინტერესებულნი, არამედ ისინი თავის მოვალეობას პირნათლად შეასრულებდნენ, წინააღმდეგ შემთხვევაში კი ხალხის კონტროლი აიძულებდა მათ ასე მოქცეულიყვნენ. იგი მიუთითებს სხვა სახელმწიფოებზე, სადაც დემოკრატია ასე თუ ისე განხორციელებულია. „ჩვენ ვხე-

³⁶ საქ. სსრ, ცია, ფ. 480, საქ. 499, ფ. 50.

³⁷ ტატალა, მამულის საერთო მფლობელობაზედ თხზულება ანტონ ფურცელაძისა, „იმედი“, 1881, № 1, გვ. 101.

დავთ.—წერს სტ. ჭრელაშვილი,—სხვა სახელმწიფოებს..., სადაც ხალხს ვეღარ უყურებენ მგლის თვალებით, სადაც თვითონ ხალხი ნებას არ აძლევს თავის დაჩაგვრისას, სადაც პოლიტიკა ძალაუვნებურად ემსახურება ხალხის პირდაპირ მოთხოვნილებათა. სადაც ზრუნავენ მთელი სახელმწიფოს ამაღლებაზე, განათლებაზე, სადაც ჩინოვნიკები ბატონებათ კი არ მიაჩნიათ, არამედ ხალხის წყნარ მოსამსახურეებად ითვლებიან³⁸.

როგორ შეიძლება დემოკრატიული წყობილების დამყარება, რა არის ამისათვის საჭირო? სტ. ჭრელაშვილის აზრით, ეს უნდა მოხდეს არსებული სოციალურ-პოლიტიკური ჩაგვრის მოსპობის გზით. საჭიროა ექსპლოატაციაზე აგებული საზოგადოებრივი ურთიერთობის მოსპობა. ჩვენი პუბლიცისტი თავის მოსაზრებას ისევ სხვა სახელმწიფოების მაგალითზე მითითებით ასაბუთებს, იქ „ხალხის მეცადინეობამ დასძლია მომეტებული ნაწილი ბოროტმოქმედებისა, გააჩილა თვალები, მოისვა თავზე ხელი და მტკიცედ ილტვის,—წერს სტ. ჭრელაშვილი,—რომ მოიცვილოს ზურგიდგან შემაწუხებელი კოლო-ბუზუხები და ჩაიგდოს საკუთარ ხელში თავისი გამგეობა. აქედან ჩვენ გამოგვყავს ის საიმედო დასკვნა, რომ ...თუ ჩვენც მივცემთ ერთმანეთს ხელსა... წვევსარჩლებით ერთმანეთს და ერთად გავწევთ საზოგადოებრივ უფლებას, ვეცდებით ჩვენი ღირსების ამაღლებას და იმის დაცვას... მაშინ ჩვენც ვიცხოვრებთ ადამიანურად და არ დავრჩებით სამუდამოდ მიწასთან გასწორებულნი, როგორც ჩვენი კეთილი თვალითა ვხედავთ ჩვენ ყოფას ეხლა“³⁹.

დემოკრატიული წყობილების მაგალითისათვის სტ. ჭრელაშვილი სხვა სახელმწიფოებს მიუთითებს, მაგრამ ჩანს მას არც ისინი აკმაყოფილებენ მთლიანად, რადგან, როგორც ზევით ციტირებულ ადგილში იყო აღნიშნული, იქ „პოლიტიკა ძალაუვნებურად ემსახურება ხალხის პირდაპირ მოთხოვნილებათა“. ასეთი დემოკრატია, სადაც ხელისუფლება თავის ბუნებით ხალხის ნებას კი არ გამოხატავს, არამედ ძალაუვნებურად, რამდენადმე აღიარებს მშრომელთა პოლიტიკურ უფლებებს, ცხადია, არ ჩაითვლება სრულ დემოკრატიად; ამიტომაც, რომ ჩვენი პუბლიცისტი გარკვეულად არც ერთ სახელმწიფოზე არ მიუთითებს, როგორც დემოკრატიული წყობილების ნიმუშზე.

ცნობილია, რომ საქართველოში რევოლუციური მარქსიზმის გავრცელებამდის ქართულ ლიტერატურაში არც ერთი თაობა არ იდგა კლასობრივი ბრძოლის ნიადაგზე. ასევე იყო სტეფანე ჭრელაშვილიც. იგი გარკვეულად მსჯელობდა სოციალურ უსამართლობაზე, სახელმწიფოს რეაქციულ ბუნებაზე, ე. ი. პოლიტიკისა და ექსპლოატაციის ურთიერთმოქმედებაზე, მაგრამ მას აკლდა სოციალური განვითარების მეცნიერული კანონების ცოდნა; სტ. ჭრელაშვილს არ შეეძლო კლასობრივი წინააღმდეგობების ახსნა—ამ წინააღმდეგობების გამწვავებიდან გამომდინარე ისტორიული შედეგების გათვალისწინება. იგი მარქსისტებსა და ხალხოსნებს შორის განსხვავების რელიგიური გამომხატველია, „ნაროდნიკების მთელი განსხვავება მარქსიზმისაგან,—წერს ლენინი,—მდგომარეობს რუსეთის კაპიტალიზმის კრიტიკის ხასიათში. ნაროდნიკს კაპიტალიზმის კრიტიკისათვის საკმარისად მიაჩნია აღნიშნოს ექსპლოატაციის არსებობა, ურთიერთმოქმედება ექსპლოატაციასა და პოლიტიკას შორის და სხვ. მარქსისტი აუცილებლად სთვლის ახსნას და ერთმანეთს გადააბას ექსპლოატაციის ეს პოვლენები, როგორც განსაზღვრული წარმოებითი ურთიერთობის სისტემა,

³⁸ ტ ა ტ ა ლ ა, პოლიტიკის მაგიერ, „იმედი“, 1881, № 1, გვ. 151.

³⁹ ტ ა ტ ა ლ ა, პოლიტიკის მაგიერ, „იმედი“, 1881, № 1, გვ. 146.

როგორც განსაკუთრებული საზოგადოებრივ-ეკონომიური ფორმაცია, რომლის მოქმედებისა და განვითარების კანონები ობიექტურად უნდა იქნას შესწავლილი⁴⁰.

ლენინის მოყვანილი სახელმძღვანელო დებულებანი გასაგებს ხდის ხალხოსნებისა და მათ შორის სტ. ჰრელაშვილის მოღვაწეობის ხასიათს.

კლასობრივი ბრძოლის თვალსაზრისის უქონლობამ გამოიწვია სტ. ჰრელაშვილის, როგორც ერთ-ერთი თვალსაჩინო პუბლიცისტის, იდეური ჩავარდნა 90-იან წლებში. მაშინ, როდესაც დღითიდღე მწვავედებოდა კლასობრივი წინააღმდეგობა, სტ. ჰრელაშვილი კვლავ საზოგადოდ ქადაგებდა „ძმურად, საამხანაგოდ, ერთმანეთის ზურგის მიცემას, ერთის სულითა და გულით“⁴¹ მოქმედებას ყველა წოდებისათვის. სწორედ ამის გამო იყო, რომ მარქსისტმა ფ. მახარაძემ სამართლიანად გააკრიტიკა იგი. მან თავისი წერილი „მწარე ფიქრები“ სტ. ჰრელაშვილის წინააღმდეგ დაწერა. 90-იან წლებში მარქსისტისათვის, რომელიც კარგად ამჩნევდა კლასთა ბრძოლის განვითარებას, რასაკვირველია, მიუღებელი იყო „საერთო მოღვაწეობის“ ქადაგება. „ჩემი ფიქრით,—წერს მახარაძე,—ძმურად საამხანაგოდ მოქმედება ჩვენში არა თუ არ დაწყებულა, არამედ არავითარი წიაღაგი არ ჰქონებია მას ჯერ-ჯერობით“⁴².

90-იან წლებში სტ. ჰრელაშვილის ლიბერალიზმი, რასაკვირველია, ამ ნიჰიერი პუბლიცისტის მემკვიდრეობის უარყოფითი მოვლენაა. ამ შემთხვევაში სწორი დასკვნისათვის უცდომელი კრიტერიუმია მოვლენების კლასობრივი თვალსაზრისით შეფასება. „პოლიტიკაში დიდად საყურადღებო ის კი არ არის,—წერს ლენინი,—თუ ვინ იცავს განსაზღვრულ შეხედულებებს. საყურადღებო ის არის, ვისთვისაა ხელსაყრელი ეს შეხედულებანი, ეს წინადადებანი, ეს ზომები“⁴³. ამ სახელმძღვანელო პრინციპის მიხედვით კი სტ. ჰრელაშვილის აზრი „საერთო მოღვაწეობაზე“ 90-იან წლებში მშრომელთა ინტერესებისათვის, ისტორიული განვითარების თვალსაზრისით, ხელსაყრელი არ იყო; მახარაძემ დროულად გააკრიტიკა იგი.

სტ. ჰრელაშვილი, ნაყოფიერი და მახვილი პუბლიცისტი, 1894 წლიდან 1902 წლამდის პრესის ფურცლებზე აღარ გამოჩენილა. სავარაუდებელია, რომ იგი, როგორც საქალაქო საბჭოს მდივანი, „ივერიაში“ სხდომების ანგარიშებს აქვეყნებდა. მაგრამ იქ მხოლოდ ხმოსნების გამოსვლის ობიექტური გადმოცემაა და სტ. ჰრელაშვილის შეხედულებებისათვის ახალს არაფერს შეიცავს.

მთელი რვა წლის განმავლობაში სტ. ჰრელაშვილის, როგორც პუბლიცისტის, გაჩუმება შემთხვევითი მოვლენა არ უნდა იყოს. როგორც ცნობილია, ეს პერიოდი იყო „მესამე დასის“ სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოსვლისა და მისი ძველ თარბასთან მწვავე იდეური ბრძოლის პერიოდი. ვფიქრობთ, სწორი იქნება თუ ვიტყვით, რომ სტ. ჰრელაშვილმა ახალი თაობის მხარეზე დროის შესაფერისი ძალა და სიმართლე იგრძნო. მან საზოგადოებრივ აზროვნების განვითარების ამ ახალ ეტაპზე „მესამე დასელებთან“ იდეურ ბრძოლას გაჩუმება არჩია. მის მემკვიდრეობაში არ არის ის რეაქციული ხანა, როცა ზოგიერთი

⁴⁰ ვ. ი. ლენინი, ნაროდნიკების ეკონომიური შინაარსი და მისი კრიტიკა ბ-ნ სტრუვეს წიგნში, I. გვ. 536.

⁴¹ ს. ს. სანო, ქართველთა შორის, „ივერია“, 1892, № 2-9.

⁴² ფ. მახარაძე, „მწარე ფიქრები“, ჟურნ. „რევოლუციის მატთანე“, № 2, გვ. 111.

⁴³ ვ. ი. ლენინი, „ვისთვისაა ხელსაყრელი“. ლენინი კულტურისა და ხელოვნების შესახებ.

ზალხოსანი თუ სხვა მიმართულების მწერალი თავგამოდებით ებრძოდა საქართველოში მარქსიზმის გავრცელებას. შეიძლება ეს მოვლენა განაპირობა იმან, რომ, როგორც ზევით აღვნიშნეთ, იგი თავიდანვე დაახლოებით იცნობდა და სიმპათიურად ეკიდებოდა მარქსისტულ მოძღვრებას.

ჩვენ მოსაზრებას ალასტერებს 1905 წლის რევოლუციისადმი სტ. ჭრელაშვილის დამოკიდებულება. იგი 1902 წელს გამოჩნდა ისევ პრესაში. 1902 და 1904 წლებში დაწერილ მის ფელეტონებში იგრძნობა ეპოქის რევოლუციური სუნთქვა, ხოლო 1905 წლის რევოლუციის დღეებში კი მეზობლი სულისკვეთებით გამსჭვალულია და აღფრთოვანებით ეგებება ამ დიდ ისტორიულ მოვლენას.

სტ. ჭრელაშვილი ანალიზს უკეთებს 1904 წლის ყოველდღიურ მოვლენებს—„ყაჩაღობის“ გავრცელებას და მას მშრომელი ხალხის აუტანელი მდგომარეობით ხსნის; „ყოველ მიზეზს თავისი შედეგი მოსდევს“—ასკვნის იგი. მისი აზრით, ხალხის დამშვიდებისათვის, ცხოვრების ნორმალიზაციისათვის საჭიროა არა მათრახები, არამედ გაჭირვებული მდგომარეობის ძირეული შეცვლა; „გამოცდილება აშკარად გვიჩვენებს,—წერს სტ. ჭრელაშვილი,—რომ თითო კაცს ათი დარაჯიც ვერას უხამს, რადგან ყაჩაღის წამქეზებული ძალა არის საშინელი მოთხოვნილება ბუნებისა—სიმწვავე დამშეულის კუჭისა. ამ სიმწვავეს მოერევა მხოლოდ ლუკმა პური ანუ სიკვდილი, სხვა არავითარი ღონე არ მოიპოვება დედამიწის ზურგზედ. ჯოხით, მათრახით და თოფით რომ შეიძლებოდეს ცარიელი კუჭის დაკმაყოფილება,—განაგრძობს იგი,—სიცოცხლე გქონდეთ, ჩვენში დამშეული აღარვინ იქნებოდა“⁴⁴.

სტ. ჭრელაშვილი მოწამე იყო რეაქციის მიმდინარეებისა. იგი ხედავდა, რომ ფესქვეშ ითვლებოდა ადამიანის ყოველგვარი უფლებები, მაგრამ, მისი ღრმა რწმენით, საბოლოო გამარჯვება მაინც ხალხს დარჩებოდა. შორს აღარ იყო ეს ლანატორელი მომენტი, რადგან, მისივე სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ახლა მთელი რუსეთი ისხამს ღონიერ ფრთას“. სტ. ჭრელაშვილი 1905 წელს რევოლუციის პასიური მჭვრეტელი კი არ იყო, არამედ შეტევითი პოზიციები ეკავა, მასებს აქტიური ბრძოლისაკენ მოუწოდებდა. მისი აზრით, მშრომელები ხელისუფლებას წყალობას კი არ უნდა ელოდებოდნენ, არამედ ძალით უნდა გამოგლიჯონ მას დემოკრატიული უფლებები. „ნათელი მხოლოდ მაშინ ჩასწვდება ჩვენს გულს,—წერს სტ. ჭრელაშვილი,—როდესაც გავიმსჭვალებით ერთის მძლავრის გრძნობით, რომ ჩვენ ადამიანები ვართ და ამიტომ ჩვენთვის აუცილებელს საჭიროებას შეადგენს ადამიანური პირობა ხალხის ცხოვრებისა, სადაც არ უნდა ჰქონდეს ადგილი მონურს სიტყვა-პასუხს, მონურს საქციელს და მონურს გაჩუმებას. ნაბოძები და ნაწყალობევი იშვიათად გამოდგება სადმე, თუ კი საკუთარის მედგრობით არ არის გამოგლეჯილი“⁴⁵. ჩვენი პუბლიცისტი აღფრთოვანებული იყო გურია-სამეგრელოს გლეხთა მოძრაობით და გაბედული მოქმედებისკენ მოუწოდებდა მათ.

„ასეთი მეზობლი განწყობილებით შეხვდა სტ. ჭრელაშვილი 1905 წლის რევოლუციას, თვით რევოლუციის დღეებში კი ამ ისტორიული მოვლენის მეზობტბე, ხალხის თანამეზობლი და რეაქციის დაუძინებელი მტერია. იგი აღფრთოვანებულია, რომ მასებმა გასტეხეს საუკუნეების განმავლობაში მტანჯვე-

⁴⁴ ს ა ნ ო, ქართველთა შორის, „ივერია“, 1904, გვ. 3.

⁴⁵ ს ა ნ ო, ქართველთა შორის, „ივერია“, 1904, № 297, გვ. 3.

ლი მონობის ბორკილი. რევოლუციამ დაამხო რეაქციული ძალები და გზა გაუხსნა პროგრესს. ამ დღეებში ძველი რეჟიმი იზოლირებული აღმოჩნდა, იგი საცოდავად გამოიყურებოდა ახლად დაბადებული წყობილების გვერდით. ბორკილდამსხვრეული თავისუფლება დაეუფლა ცხოვრების ყოველ უბანს. სტ. ჭრელაშვილის ფელეტონები დაწერილია ისეთი პათეტიური ტონით, რომ იქიდან ვიგებთ არა მარტო ავტორის მიერ რევოლუციის მიღებას, არამედ ვგრძნობთ მის აღტაცებას; მისი ამბოხებული სულიერი სამყარო ხელშესახებად წარმოგვიდგება.

რადგან გაზეთი «Возрождение», სადაც მოთავსებულია სტ. ჭრელაშვილის 1905 წლის დროინდელი სტატიები, ბიბლიოგრაფიული იშვიათობაა და მეორეც ამ ფელეტონებში დიდი უშუალობით არის გადმოცემული ჩვენი პუბლიცისტის აღფრთოვანება რევოლუციის დღეებში, მოვიყვანთ დამახასიათებელ საკმაოდ ვრცელ ამონაწერს:

„მგონია ეხლა ჰაინესთან ერთად შეგვიძლია აღფრთოვანებით ვთქვათ:

თავისუფლებაჲ, შენ აღარ ივლი
ცივ ჭაობებში შიშველ ფეხებით,
ამიერიდან შენც გაქვს უფლება,
ფეხებზე გეცვას წინდა-ჩექმები.

საპყრობილეების ჯურღმულებში ჩახშობის ნაცვლად თავისუფლება რუსეთის სახელმწიფოს მთელ სიგრძე-სიგანეზე გაიშალა. ციმბირის ტუნდრასა და ჭაობებში ჩახრჩობის ნაცვლად ეხლა იგი მუშათა სახლების და გლეხთა ქოხების კარებს აკაკუნებს. აღსრულდა მსოფლიოში უდიდესი ისტორიული საქმე. ასორმოცი მილიონი მოსახლეობა განთავისუფლდა ბორკილებისაგან... ჯერ კიდევ გუშინ ჩვენ შემოგვთავაზეს კანონმდებლობა კრებებისა და სხვა თავშეყრის პოლიციის აგენტების მათრახების ქვეშ ჩატარების უფლების შესახებ. ამ აგენტებმა კი ხალხს ისე აცნობეს თავი, ისინი ისე სძულდათ, რომ მათ სათოფედ არ იკარებდნენ, არამცთუ მათი დასწრებით წაებილწათ კრების მიზნები. და უცბად არა თუ სიტყვის, პრესის თავისუფლება, არამედ კრებების თავისუფლებაც საუცხოოდ გადაწული პიროვნების ხელშეუხებლობასთან. დაბეჩავებული რუსი ობივატელი იქცა თავისუფალ მოქალაქედ, დამუნჯებული ენა გაუხსნა და ნიაღვარივით მოაწყდა თავისუფალი სიტყვები, რომლებიც ჩვენ მოგისმინეთ 18, 19, 20 ოქტომბერს ჩვენს ქუჩებში, სადაც ადრე დილიდან გვიან საღამომდე ათიათასობით აღფრთოვანებული მოსახლეობის ნამდვილად სახალხო მიტინგები იმართებოდა. საინტერესო სურათს წარმოადგენდა თბილისის ქუჩები. ცალ მხრივ ძველი რეჟიმი შეიარაღებული ქვეითი ჯარისკაცებისა და კავალერიის სახით, რომელთაც აუცილებლად თან ახლდათ ჩვენი „ქრისტიანული მხედრობის“ „მშვენება“ კაზაკები,—მეორე მხრივ—ახალი, ეს—ეს არის დაბადებული რეჟიმი განთავისუფლებულ და უაიარალო, ბნელეთის სამეფოს პირქუშ ძალებზე თავისი დიადი გამარჯვებით მთვრალი მოქალაქეების სახით“⁴⁶. აი, ასეთი იყო სტ. ჭრელაშვილის დამოკიდებულება და გამოხმაურება 1905 წლის რევოლუციისადმი. როგორც იტყვიან, კომენტარი ზედმეტია.

⁴⁶ სტ. ჭრელაშვილი, წვრილმანი კავკასიის ცხოვრებიდან, „Возрождение“, 1905, № 15, გვ. 1.

მოყვანილი ადგილიდან აშკარად ჩანს ჩვენი პუბლიცისტის პოზიციები რევოლუციის დღეებში.

ამრიგად, სტ. ჭრელაშვილის მემკვიდრეობა გვიჩვენებს, რომ იგი მოღვაწეობის მთელ მანძილზე დემოკრატი იყო. მისი დემოკრატიული შეხედულებანი და განწყობილებანი ეპოქის ხასიათის მატარებელია: მან 1873 წლიდან 1886 წლამდის რევოლუციონერი ხალხოსნების ბედი გაიზიარა; იგი მათთან ერთად წინა რიგებში იბრძოდა, რისთვისაც მუდამ პოლიციის ზედამხედველობის ქვეშ იმყოფებოდა, არა ერთხელ იქნა დაპატიმრებული და ბოლოს ოთხი წელი სუსხიანი ციმბირის გადასახლებაში გაატარა.

1886 წლიდან, როდესაც გადასახლებიდან სამშობლოში დაბრუნდა, სტ. ჭრელაშვილი აქტიურად ჩაება საზოგადოებრივ საქმიანობაში და იმ დროის ჩვენი მწერლობის ერთ-ერთი თვალსაჩინო მოღვაწე გახდა. იგი პრაქტიკულ და ლიტერატურულ საქმიანობას ყოველთვის უქვემდებარებდა ხალხის ინტერესებს, ხოლო 1905 წლის რევოლუციის დროს კი სოციალურ-პოლიტიკური თავისუფლებისათვის, დემოკრატიისათვის მებრძოლთა რიგებში ჩადგა; ქართულ ლიტერატურის ისტორიაში სტ. ჭრელაშვილი ერთ-ერთი გამოჩენილი პუბლიცისტი და კრიტიკოსია, რომელიც თავისი მოღვაწეობით თანამოკალმეებს შორის გარკვეულ და მნიშვნელოვან ძალას წარმოადგენდა. მან თავის სამწერლო მოღვაწეობით ხელი შეუწყო ჩვენში დემოკრატიული აზროვნების განვითარებას.

სტ. ჭრელაშვილის ადგილი ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების განვითარებაში უფრო გარკვეულად გამოიკვეთება თუ მის მოღვაწეობას შევხედავთ ხალხოსნების მემკვიდრეობის შეფასების ლენინური თვალსაზრისით.

ლენინი ნაროდნიკებში განასხვავებს ორ თაობას—ძველსა და ახალს. ძველ თაობას იგი „70-იანი წლების რევოლუციონერთა ბრწყინვალე პლეადას“ უწოდებს.

„ნაროდნიკებს მოეპოვებათ სხვა პუნქტებიც,—წერს ლენინი რეაქციული მხარის განსაზღვრის შემდეგ,—რომლებიც შეეხებიან თვითმართველობას, „ხალხში ცოდნის თავისუფლად და ფართოდ გავრცელებას“, „სახალხო“ (ე. ი. წვრილი) მეურნეობის ამალლებას იაფი კრედიტებით, ტექნიკის გაუმჯობესებით, გასაღების საქმის ორწესრიგებით და სხვ. და სხვ. რომ ასეთი, საერთო-დემოკრატიული ღონისძიებები პროგრესიულია, ამას, რა თქმა უნდა, თვით ბ-ნი სტრუვეც სავსებით აღიარებს. ეს ღონისძიებები კი არ შეაჩერებენ, არამედ დააჩქარებენ რუსეთის ეკონომიურ განვითარებას კაპიტალისტური გზით. დააჩქარებენ შინაური ბაზრის შექმნას, დააჩქარებენ ტექნიკისა და მანქანური ინდუსტრიის ზრდას მშრომელის მდგომარეობის გაუმჯობესებით და მის მოთხოვნებიანათა ღონის ამალლებით, დააჩქარებენ და გაადვილებენ მის დამოუკიდებელ აზროვნებასა და მოქმედებას.

მარქსისტებმა, —განაგრძობს იგი,—მათი პროგრამის მთელი რეაქციული ნიშნების უკუგდების შემდეგ, არათუ უნდა მიიღონ საერთო დემოკრატიული პუნქტები, არამედ კიდევაც უნდა გაატარონ ისინი ცხოვრებაში უფრო ზუსტად, ღრმად და გაფართოებულად. რაც უფრო გადაჭრით გატარდება ასეთი

რეფორმები რუსეთში, მით უფრო მკვეთრად და წმინდად იჩენს თავს რუსეთის ცხოვრების უმნიშვნელოვანესი და ძირითადი (უკვე ახლა) სოციალური წინააღმდეგობა⁴⁷.

ლენინის ჩვენ მიერ ვრცლად ციტირებული აზრი ხალხოსნის ისტორიული დამსახურების ზუსტად განსაზღვრის საშუალებას გვაძლევს. ამ სახელმძღვანელო პრინციპით შეგვიძლიან ამა თუ იმ მოღვაწის მემკვიდრეობაში პროგრესული და რეაქციული მხარეები შევუფარდოთ ერთმანეთს, ხოლო თვით მოღვაწეს კი სათანადო ადგილი მივაკუთვნოთ საზოგადოებრივი აზროვნების განვითარების ისტორიაში.

მოგორც დავინახეთ, სტ. ჭრელაშვილის სოციალურ-პოლიტიკური შეხედულებანი მთლიანად შეიცავენ იმ პროგრესულ მხარეებს, რომლებიც, ვ. ი. ლენინის აზრით, მარქსისტებს ხალხოსნების მემკვიდრეობიდან არა მარტო უნდა მიეღოთ არამედ ცხოვრებაში გადაჭრით უნდა გაეტარებინათ. გაოდა აღნიშნული პროგრესული მხარეებისა სტ. ჭრელაშვილისათვის არ იყო დამახასიათებელი კაპიტალიზმის ხელაღებით უარყოფის რეაქციული ნიშანი. იგი არის მეფის მთავრობის წინააღმდეგ დაუღალავი მებრძოლი. მან საერთო-დემოკრატიული ღონისძიებების ცხოვრებაში გატარებისათვის ბრძოლით ხელი შეუწყო ეკონომიური ცხოვრების განვითარებას პროგრესის გზით. — აგრეთვე პროგრესული სოციალურ-პოლიტიკური შეხედულებების დამკვიდრებას და ამით ქართველ დემოკრატ მოღვაწეთა შორის ღირსეული ადგილი დაიკავა⁴⁸.

47 ვ. ი. ლენინი, — ნაროდნიკების ეკონომიური წინაარსი და მისი კრიტიკა ბ-ტ სტრუქტურა წიგნში, ტ. I, გვ. 613.

48 ამ წერილში მოკლედ წარმოდგენილია სტ. ჭრელაშვილის სოციალურ-პოლიტიკური შეხედულებანი. შემდეგში განვიხილავთ მისი მოღვაწეობის სხვა მხარეებსაც.

იოსებ ლორთქიფანიძე

ილია ჭავჭავაძის „მოგზაურის წერილების“ პირველი თავის
ზოგირითი საკითხის ბავშვ

მოგზაურობის მხატვრული აღწერა, მოგზაურობის დროს მიღებული შთაბეჭდილების გაზიარება მკითხველისათვის ახალი მოვლენა არაა მხატვრულ ლიტერატურაში.

ელემენტები მოგზაურობის აღწერისა ქართულ ლიტერატურაში უძველესი დროიდან გვხვდება (მაგ. „აბოს წამება“, „გრ. ხანძთელის ცხოვრება“ და სხვ.) პოპულარულია იგი საშუალო საუკუნეების მხატვრულ ძეგლებშიაც (ამ მხრივ უაღრესად ტიპურია „თამარიანის“ ერთი ელევია). მაგრამ ე. წ. „მოგზაურობის“ დამოუკიდებელ ჟანრად დამკვიდრება ქართულ მწერლობაში ხდება მე-19 საუკუნის პირველი მეოთხედის ბოლო წლებიდან. სულხან-საბა ორბელიანმა თავისი წიგნით „მოგზაურობა ევროპაში“ ქართულ მწერლობაში დამკვიდრა. მანამდის უცნობი ლიტერატურული ჟანრი. სულხან-საბა ორბელიანს შემდეგში მრავალი მიმდევარი გაუჩნდა. არსებითად სულხან-საბა ორბელიანის გზას აგრძელებენ: ვახტანგ ორბელიანი, ტიმოთე გაბაშვილი, იონა გედევანიშვილი, გ. ავალიშვილი, თეიმურაზ ბატონიშვილი და სხვები. დასახელებული ავტორების „მოგზაურობანი“ თუ „მიმოხილვანი“ წარმოადგენენ მოგზაურობის დროს უშუალოდ განცდილისა და ნახულის გადმოცემას. ამ მხრივ დასახელებული ავტორები, როგორც ამას სამართლიანად შენიშნავს აკად. კ. აქაქელიძე, „გასაოცარი დაკვირვების ნიჭს იჩენენ“.

მე-19 საუკუნის ქართულ მწერლობაში ამ ჟანრის განვითარება არსებითად გივე ხაზით მიმდინარეობდა, როგორც ძველ მწერლობაში (მაგ. გ. ერისთავის „ჩემი მოგზაურობა ევროპაში და სხვა). თუმცა არსებითად განმასხვავებელი ნიშნის გამოძებნა წარსული საუკუნეების და ზოგ შემთხვევაში მე-19 საუკუნის „მოგზაურობათა“ მიმართ სიძნელეს არ წარმოადგენს. არსებითი განმასხვავებელი ნიშანი ამ ჟანრის ნაწარმოებისათვის განსაკუთრებით მკვეთრად იჩენს თავს, მაშინ, როდესაც ნაწარმოებს თავისი ეპოქის სოციალურ-პოლიტიკური მდგომარეობით ნაკარნახევი იდეა უდევს საფუძვლად. ამ მხრივ თუ შევადარებთ. თუნდაც გ. ერისთავის „ჩემი მოგზაურობა ევროპაში“ გრ. ორბელიანის „მოგზაურობას ჩემი თბილისიდან პეტერბურგამდის“ თვალსაჩინო განსხვავებას დავინახავთ. გრ. ორბელიანის „მოგზაურობაში“ მკაფიოდ არის გამოხატული თავისი დროის დიდი და საკვანძო საკითხი და მის გარშემო არსებული აზრთა სწავდასხვაობა. გრ. ორბელიანის „მოგზაურობა“ პოლიტიკური დღიურია, რომელშიაც ავტორი აშკარად იცავს ფეოდალურ საქართველოს სუვერენიტეტის აღდგენას.

ილია ჭავჭავაძის „მგზავრის წერილები“ პირველ რიგში იმ მხრივად საინტერესო, რომ მასში ეპოქის სოციალურ-პოლიტიკური მდგომარეობიდან გამომდინარე უაღრესად აქტუალური საკითხებია წამოჭრილი და გადაწყვეტილი.

1861 წელი ეს არის წელი ძველი პატრიარქალური რუსეთის რღვევის დასაწყისისა, ხანა, რომელიც „მსოფლიო კაპიტალიზმის გავლენით“ (ვ. ლენინი), მოასწავებს ახალი, ბურჟუაზიული რუსეთის დასაწყისს.

„ორი ისტორიული ტენდენცია, ორი ისტორიული ძალა“ (ლენინი) განსაზღვრავდა ახალი რუსეთისათვის ბრძოლის შედეგს¹. ეს ორი ტენდენცია, რომელიც 1861 წლისათვის ჩაისახა ცხოვრებაში და გამოვლინდა კიდევ ლიტერატურაში, განვითარდა და გაიზარდა, თავისი გამოხატულება ჰპოვა მასების მოძრაობაში. ქართველი ინტელიგენციის ახალი თაობა, რომელიც ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში „თეოგდალეულთა“ სახელითაა ცნობილი, ამ დიდი მოძრაობის უმუშალო მონაწილე იყო. რუსეთის რევოლუციონერ-დემოკრატების დროშის ქვეშ დარაზმულმა პროგრესულმა ინტელიგენციამ უაღრესად კეთილმყოფელი გავლენა მოახდინა ქართველ „თეოგდალეულთა“ იდეურ ჩამოყალიბებაზე.

ი. ჭავჭავაძის მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბება ამ „დიდი მოძრაობის“ უმუშალო გავლენით მიმდინარეობდა. „ჩვენი საქმე, — წერდა ილ. ჭავჭავაძე, — საქართველოს ხალხის ცხოვრებაა, მისი გამჯობინება ჩვენი პირველი და უკანასკნელი სურვილია“ და შენთხვევითი როდია, რომ ილია, ეს მამოძრავებელი ძარღვი 60-იანი წლებისა, რუსეთიდან დაბრუნებისას ასეთ კარდინალურ კითხვას უსვამს თავის თავს: — „რას ვეტყვი მე ჩემს ქვეყანას ახალს და რას მეტყვის იგი მე? ვინ იცის იქნებ ჩემმა ქვეყანამ ზურგი შემაქციოს, როგორც უცხო ნიადაგზედ გადარგულსა და აღზრდილს? იქნება ზურგიც არ შემაქციოს, იქნებ მიმითვისოს კიდევცა, რადგან ჩემში მაინცა და მაინც ჩემი ქვეყნის ღვრიტაა დადებული“. ახალგაზრდა ი. ჭავჭავაძე, რომელმაც ოთხი წელიწადი დაჰყო რუსეთში, რათა მომავალი მოქმედებისათვის საკმაოდ მტკიცე „ცხოვრების საძიოკველი“ მოემზადებინა ეკითხება თავის თავს: „მაგრამ მაშინ რა ვქნა, რომ ჩემმა ქვეყანამ ჩამიყოლიოს და მიაშბოს თავის გულისტკივილი, თავისი გლოვის დაფარული მიზეზი, თავისი იმედი და უიმედობა, და მე კი მის ენას გადაჩვეულმა, ვერ გავიგო მისი ენა, მისი სიტყვა? იქნება მიმიღოს კიდევცა და როგორც თავისი შვილი, გულზედაც მიმიკრას და ხარბად დამიგდოს ყური, მაგრამ მე შევძლებ კი, რომ მას ღვიძლი სიტყვა ვუთხრა და იმ სიტყვით გულის ტკივილი მოურჩინო, დავრდომილი აღვადგიხო, უხუგეშოს ნუგეში მოვფინო, მტირალს ცრემლი მოვწმინდო, მუშაკს შრომა გაუადვილო, იმ სიტყვით ვისმინო რომ არის მრავალი ქვეყნები ჩვენზედა უფრო ბედნიერად მცხოვრებნი და ის თითოეული ნაპერწკალი, რომელიც არ შეიძლება რომ ყოველს კაცში არ ჟოლავდეს, ერთ დიდ ცეცხლად შევაგროვო ჩემის ქვეყნის გაციებულის გულის გასათბობად. შევძლებ კი“? (დაყოფა ჩვენია — ი. ლ.). ამ სიტყვებში ილია მისი მომავალი მოქმედების გაშლილ პროგრამას გადმოგვცემს, იგი თავის ეროვნულ და სოციალურ მრწამსს გვაცნობს.

„მგზავრის წერილები“ წარმოადგენს დიდი მნიშვნელობის დოკუმენტს ქართული საზოგადოებრივი აზრის განვითარების ისტორიაში. „მგზავრის წერილებში“ მოცემულია მკვეთრად ჩამოყალიბებული პოლიტიკური კონცეფცია. საქართველოს მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ეროვნულ-გამათავისუფ-

¹ ლაპარაკია ლიბერალურ-მონარქისტულ და დემოკრატიულ-სოციალისტურ ტენდენციებზე 60-იანი წლების რუსეთში (ერთი მხრივ ლიბერალები, მეორე მხრივ ჩერნიშევსკი).

ლებელი მოძრაობის იდეოლოგიამ ამ ნაწარმოებში კპოვა ბრწყინვალე გამოხატულება.

„მგზავრის წერილები“ მოგზაურობის ჟანრის ნაწარმოებია. ავტორ-გარკვეული მიზანდასახულობით მიმართავს ამ ჟანრს, რადგან ასეთი ჟანრის ნაწარმოებში ავტორი თავისუფლად გამოსთქვამს თავის მოსაზრებებს, თავის გულისტკივილს, განცდილს თუ ნახულს. „მგზავრის წერილები“-ს პირველ თავში ავტორი მეტად მტკივნეულ და ყურადსაღებ მოვლენებს ეხება.

ილია ჭავჭავაძე თავის ნაწარმოებს „რუსის იამშჩიკზე“ საუბრით იწყებს და ეს შემთხვევითი არაა. ცნობილია, რომ გასული საუკუნის 60-იან წლებში სატახტო ქალაქიდან საქართველომდე მგზავრობა თითქმის ერთ თვეს გრძელდებოდა. ილიას, როგორც მწერალს, დაკვირვებული თვალის პატრონს, მეხსიერებაში აღებეჭდებოდა მისი ხანგრძლივი მოგზაურობის ერთ-ერთი ყველაზე აქტიური თანამგზავრის—„იამშჩიკის“ სახე. დაკვირვება ზოგადმნიშვნელობის საკითხში გადაიხლართა. მწერლის თვალმა და იდეურმა კონცეფციამ ეს საკითხი სულ სხვა პრიზმაში გადატეხა.

როგორია სინამდვილე და როგორი უნდა იყოს ამ სინამდვილის შემეცნება, მისი აღქმა მწერლობაში, ხელოვნებაში—აი რა აინტერესებს ილიას და კითხულობს:—„საკვირველია! რუსის მხატვრების სურათებზედ რა ლამაზად არის ხოლმე გამოყვანილი... ამ სქელკისერა „იამშჩიკის“... სახე... რამდენადაც სურათია კარგი, ორი იმდენად საძაგელია ნამდვილი. მაგრამ ამბობენ: И дым отечества нам сладок и приятен. კვამლის სიტკბოებაზედ კი უკაცრავოდ, და სიამოვნებაზედ კი ამას მოგახსენებთ, რომ კვამლი ფრიად სასიამოვნოა, პირველი იმისათვის, რომ კვამლი თვალს ეფარება და მართლჭვრეტას უშლის, მეორე იმისათვის, რომ კვამლი ხშირად თვალისა და ცრემლს გვაყრევინებს ხოლმე (დაყოფა ჩვენია—ი. ლ.). ასეთი კითხვის დასმა და მსჯელობა შემთხვევითი არაა ილიასათვის. რას გულისხმობს ილია ამ სიტყვებში? „მგზავრის წერილები“ შემთხვევით არ იწყება „იამშჩიკისა“ და „ფოსტის პოვოსკის“ ხსენებით. ილიამ კალმის ერთი მოსმით, საკმაოდ ტიპურად და მძაფრად დახატა „იამშჩიკის“ სახე. მხატვრის ტილოზე ასახული არ შეეფარდება ობიექტურ სინამდვილეს. ირლვევა პრინციპი იმ მეთოდისა, რომელსაც რეალიზმი ეწოდება. ილიას მეცნიერებისა და ხელოვნების საერთო ნიშნად მიაჩნია „ცხოვრების ახსნა და გაგება“ და არა „სხვა რაღაც წარტოლვილ ცნობაებში გაბმა“. ხელოვნების სპეციფიკის მთავარი არსი იმაშია, რომ „სარკესავით ცხოვრება გადმოსცეს, რათა ჩვენი თავი მის მომხიბლავის კალმით ცხოველად იყოს წარმომდგარი ჩვენ წინა, რათა სიცუდეც და სიკეთეც ჩვენი დავინახოთ“. ხელოვანის მისწრაფება უნდა დაექვემდებაროს რეალიზმის ამ პრინციპების მოთხოვნას, მისი ფუნჯი და პალიტრა, მისი კალამი უნდა ემსახურებოდეს არა შელამაზებას არსებული სინამდვილისას, არამედ მის ასახვას მთელი თავისი სირთულ-სისრულით. სინამდვილის არაზუსტი ასახვა ჩქმალავს, ნისლით ბურავს (ილია ხომ პირდაპირ მიგვითითებს „კვამლი თვალს ეფარება და მართლჭვრეტას უშლის“) ცხოვრების მანკიერ და მახინჯ მხარეებს, იმ დამყაყებულ ცხოვრებას, რომელიც სინამ-

დვილესია და რომელშიაც ადამიანი „მიდუნ-მოდუნებულია, უადამიანო“, ასეთი უნდა იყოს ახსნა იმ ერთ-ერთი საკითხისა, რომელიც პირველი თავის ამ პატარა პასაჟში გააშუქა დიდმა ილიამ.

„როცა ავიბარგე, ესე იგი ჩემი ერთად-ერთი ბოხჩის ოდენა ტყავის ხურჩინი ჩავაგდე პოვოსკაში, მივბრუნდი ჩემს ახლად გაცნობილს ფრანციელს გამოსასალმებლად.

—ეგ ეტლი ვისი მოგონილია? მკითხა მან და მიმიშვირა ხელი, ფოშტის პოვოსკაზედ...

—რუსისა,—ვუპასუხე მე.

—მგონი, არა ხალხი მაგაში არ შეეცილოს. მებრალებით, რომ თქვენ ეძულებული ხართ მაგას გააღაყებინოთ ტვინი და გაადღვებინოთ გულმუცელი.

—არა უშავს-რა, მთელი რუსეთი მაგით დადის, და მე რა ღმერთი გამიწყრება, რომ დამიშავდეს რამე.

—მაგით დადის? იმიტომაც შორს არის წასული... მაგით დადის... ხა! ხა! ხა!—ხითხითებდა იგი—ვილა დაეწევა! თუმცა მე სასიხარულო არა მჭირდა-რა, მაგრამ მეც გამეცინა“. ამ ამონაწერში ილია მეტად საგულისხმო, მეტად აქტუალურ საკითხს იხილავს: აქ სარკასტული არაფერია, პირიქით, 60-იანი წლების რუსეთის იმპერიის ერთ-ერთ ყველაზე მტკივნეულ პრობლემის ახსნასთან გვაქვს საქმე. ცნობილია, რომ მეურნეობის საბატონო სისტემას ძირი გამოუთხარა ბატონყმობის გაუქმებამ. ბატონყმობის გადავარდნამ შეარხია მთელი ხალხი, გამოაღვიძა იგი საუკუნოვანი ძილისაგან, ასწავლა მას თვითონ ეძებნა გამოსავალი, თვითონ ეწარმოებინა ბრძოლა სრული თავისუფლებისათვის. ქვეყნის ეკონომიური განვითარება სხვა გზით წარიმართა. „ბატონყმური რუსეთის ადგილს კაპიტალისტური რუსეთი იკვრდა“ (ლენინი). თუმცა კაპიტალიზმის განვითარება ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ რუსეთში საკმაოდ სწრაფად მიმდინარეობდა, რუსეთი მაინც ძალიან ჩამორჩებოდა თავისი ეკონომიური განვითარებით სხვა კაპიტალისტურ ქვეყნებს. ჩამორჩენა ახასიათებდა რუსეთის ცხოვრების ყოველ მხარეს, კულტურულს, ეკონომიურს, ტექნიკურს. ილია ჭავჭავაძეს, აღზრდილს მოწინავე რუსულ იდეებზე, კარგად ესმოდა თუ რა ზიანი მოჰქონდა ქვეყნისათვის ტექნიკურ ჩამორჩენილობას. სწორედ ამ აზრს ატარებს ილია ჩვენ მიერ მოყვანილ ამონაწერში. ილიამ პერსონაჟად უცხოელი (ამ შემთხვევაში ფრანგი) შემოიყვანა; რაც ნათელი დადასტურებაა იმისა, რომ ავტორს კარგად ესმის ის, რაზედაც მსჯელობს. დასავლეთ ევროპის ისეთი ქვეყნები, როგორიცაა მაგ. ინგლისი, საფრანგეთი, მე-19 საუკუნის 60-იანი წლებისათვის რუსეთის იმპერიასთან შედარებით ტექნიკურად გაცილებით წინ იდგნენ და ამიტომაცაა, რომ ილია ფრანგის პირით აღნიშნავს რუსეთის ტექნიკურ ჩამორჩენილობას: „მაგით დადის?! იმიტომაც შორს არის წასული“ო. ყირიმის ომმა, როგორც ვ. ი. ლენინი აღნიშნავს. ცხადპრობატონყმური რუსეთის სიღამპლე. სიღამპლეში ლენინი გულისხმობს რუსეთის სახელმწიფოს ცხოვრების ყოველ მხარეს. შემთხვევითი როდია რომ, როდესაც ვ. ი. ლენინი ახასიათებს დიდ რუს რევოლუციონერ-დემოკრატს ნ. ჩერნიშევსკის, ერთ-ერთ უმთავრეს მიზეზად იმისას, რომ ჩერნიშევსკი ვერ ამოღდა მარქსისა და ენგელსის დიალექტიკური მატერიალიზმის სიმაღლემდე, თვლის რუსეთის ცხოვრების ჩამორჩენილობას (ტ. 14, გვ. 461). ილიას სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ იგი „მგზავრის წერილების“ ამ პატარა მონაკვეთში, გამოსთქვამს სავსებით დროულ და პროგრესულ აზრს, რომლის დაძლევის გარეშე შეუძ-

ლებელია რუსეთის წინსვლა, მისი ბრწყინვალე მომავალი. ილია გარკვევით მიუთითებს, რომ წინსვლისათვის საჭიროა ტექნიკური ჩამორჩენილობის დაძლევა, მისთვის ცხადია, რომ ცხოვრების ერთ ადგილზე გაყინვა მოსწავებს მის „მყრალ გუბედ გადაქცეიას“, ხოლო ცხოვრების ძალა და განვითარება მის განუწყვეტელს „ძლევამოსილსა და შეუპოვარს დენაშია“, რომლის დროსაც ახალი სძლევს ძველს, ახალი მოითხოვს თავის შესატყვისს. ამიტომაცაა, რომ ილია მთელი შეგნებით მოუწოდებს თანამედროვეებს: „—მოძრაობა და მართო მოძრაობა არის, ჩემო ღერგო, ქვეყნის ღონისა და სიცოცხლის მიმცემი“.

ი. ჭავჭავაძის „მგზავრის წერილების“ პირველ თავში აღწერილი სცენების გამო ქართულ სალიტერატურო კრიტიკაში გამოთქმულია აზრი², რომლის მიხედვითაც ილია აქ თითქოს გარკვეულად ეკამათება რუსული კლასიკური ლიტერატურის ერთ-ერთ უდიდეს წარმომადგენელს ნ. გოგოლს, რომლის „მკვდარი სულების“ პირველი წიგნის დასასრულში წარმოდგენილია პანეგირიკი ცარისტული რუსეთისა. ნ. გოგოლი თვითმპყრობელური რუსეთის მონარქიას წარმოგვიდგენს „ტროიკის“ სახით, რომელსაც მართავს კისკასი „იამშჩიკი“ (ე. ი. მონარქი), რომელიც ელვის სისწრაფით მიაქანებს მალ ცხენებს და რომელსაც გზას უთმობენ სხვა სახელმწიფოები და ხალხები“. მკვლევარი წერს: „იმის ფიქრი, თითქოს „მგზავრის წერილების“ პირველ თავში არა აქვს ადგილი კამათს გოგოლთან, არამედ აქ შემთხვევითი შეხვედრაა მხატვრული სახეებისა—უსაფუძვლოა. გოგოლისა და ილიას ტექსტების შედარებიდან სრულებით ნათელი ხდება, რომ ილიას აქ მიზანში ამოღებული ჰქონდა სწორედ გოგოლის რეაქციონური კონცეფცია (ხაზი ჩვენი—ი. ლ.). რასაკვირველია, აქ ჩვენ გვაქვს არა უბრალო გამარტივებით დაპირისპირებული პუბლიცისტიკური პოლემიკა, არამედ პოლემიკა მხატვრულ პლანში გახსნილი და როდესაც ჩვენ დაკვირვებულის თვალთ ვშინჯავთ გოგოლისა და ილიას მიერ დახატულ პოეტურ სურათებს, ჩვენ ვხედავთ, რომ აქ არის არა მხოლოდ ზოგადი პარალელიზმი მხატვრული სახეებისა, არამედ ნიშანდობლივი შეხვედრა მთელ რიგ დამახასიათებელ ხაზებში, სადაც ილია სარკასტული სიტყვის შებრუნებით ესიტყვება გოგოლს. ილიას, როგორც ჩანს, არ სურდა, რათა ეს კამათი გოგოლთან რიდეჩამოფარებული და ოდნავ გასარჩევი ყოფილიყო, პირიქით, ილია სცდილა, რათა ეს კამათი შეუმჩნეველი არ დარჩენილიყო დაკვირვებული თვალისათვის, და ამიტომ ილია სახეების ირონიულად შებრუნების დროს ხაზს უსვამს სწორედ იმავე დეტალებს, რასაც გოგოლი...“² მკვლევარის დაკვირვება უდავოდ საინტერესოა, მაგრამ ის საფუძველშივე მცდარია.

ნ. გოგოლი, რომლის ზეალისტურმა ნაწარმოებებმა რუსეთის განმათავისუფლებელი მოძრაობის ისტორიაში უდიდესი როლი შეასრულეს და რომლის შემოქმედება მძლავრი ანტიბატონყმური პათოსით არის გაჟღენთილი არ უნდა იძლეოდეს ისეთი დასკვნის საბაბს, თითქოს „მკვდარი სულების“ პირველი წიგნის დასასრულში ავტორი რეაქციონურ კონცეფციას გვთავაზობდეს.

უთუოდ მართალია მკვლევარი, როდესაც დაკვირვების შედეგად აღნიშნავს, რომ ილია ესიტყვება გოგოლს, მაგრამ ვფიქრობთ არა იმ აზრით, როგორც ამას მკვლევარი ფიქრობს. მკვლევარი პ. ინგოროყვა იზიარებს რუსი სლავოფილების მიერ არაერთხელ გამოთქმულ აზრს (მართალია, ოდნავი ცვლი-

² ი. ჭავჭავაძე, II, 1950, გვ. 585—586.

9. ლიტერატურული ძიებანი, ტ. XIV

ლებებით), რომ „მკვდარი სულების“ პირველი წიგნის დასასრული წარმოდგენს თვითმპყრობელური რუსეთის პანეგირიკს, რასაც რუსი რევოლუციონერ-დემოკრატები ბელინსკი, ჩერნიშევსკი და დობროლუბოვი არ იზიარებდნენ. ბელინსკი და ჩერნიშევსკი არ უარყოფდნენ, რომ გოგოლი განიცდიდა სლავოფილების (კ. აკსაკოვი, შევირევი, იზაკოვი და სხვები) იდეურ გავლენას და იმასაც, რომ მათი (სლავოფილების) გავლენით გოგოლი, ზოგიერთ შემთხვევაში, უკიდურესობაშიც ვარდებოდა.

„მკვდარი სულების“ პირველი წიგნის დასასრული არაა გოგოლის მიერ იმ რეაქციული კონცეფციის გამოვლენა, რომელსაც მკვლევარი პ. ინგოროვ-ვა გულისხმობს. ნ. გოგოლის რეაქციული კონცეფცია მკვეთრად გამოვლინდა უფრო გვიან, სახელდობრ 1847 წელს, როდესაც მან გამოაქვეყნა თავისი «Выбранные места из переписки с друзьями», რომლის რეაქციული არსი თავის დროზე ამხილა ბ. ბელინსკიმ თავის სახელგანთქმულ «Письмо Гоголю»-თი და ჩერნიშევსკიმ სტატიით «Сочинение и письма Н. В. Гоголя, издание П. А. Кулиша».

გოგოლის „მკვდარი სულების“ პირველი წიგნის დასასრულში წარმოდგენილი სიმბოლური სურათი გამოხატავს არა რეაქციულ კონცეფციას, არამედ თავისი სამშობლოს დიადი მომავლის სურვილს. გოგოლს აქვს კეთილშობილური იდეა, რომელსაც იგი უპირისპირებს ჩიჩიკოვებისა და პლუშკინების მახინჯ, ეგოისტურ სამყაროს. მწერალი ღრმად წვდება რუსი ხალხის სულიერ ძალას და სწორედ ამ ხალხის წიაღში ეძებს ნამდვილ გმირს, რომელმაც უნდა გაანთავისუფლოს გაბატონებული უსამართლობის არტახებიდან მისი სამშობლო. „სად არის იგი, — წერს გოგოლი — „მკვდარ სულებში“, — ვინც შესძლებს გვითხრას ჩვენ მშობლიურ რუსულ ენაზე ყოვლად შემძლე სიტყვა—წინ! ალბათ, როცა გოგოლი ამ სტრიქონებს წერდა, მას სჯეროდა, რომ ასეთი დაიბადებოდა რუსეთის წიაღში. გოგოლს წამდა, რომ ნამდვილ რუსეთს, მის ხალხს აქვს დიდი ისტორიული მომავალი. სწორედ ამ პატრიოტული პათოსით არის აღსავსე „მკვდარი სულების“ პირველი წიგნის ბოლო სტრიქონები, რომელშიაც მწერალი ეროვნული სიამაყის გრძნობით მიმართავს თავის საყვარელ სამშობლოს: „რუსეთო! რუსეთო... როგორი მიუწვდომელი იდუმალი ძალა მიზიდავს შენსკენ... უჰ, ტროიკა! მფრინავო ტროიკა ვინ გამოგიგონა შენ? მხოლოდ მკვირცხლი ხალხი შესძლებდა შენს შექმნას იმ მიწაზე, რომელსაც ხუმრობა არ უყვარს და რომელიც მთელი სიბრტყით გადაჭიმულია ქვეყნის ნახევარზე. ეს რომელიმე რთული და ეშმაკური საგზაო მოწყობილობაა კი არაა, არც თუ რკინის ხრახნით არის მოასალტული, არამედ სახელდახელო, მხოლოდ ნაჯახითა და საჭრეთელით დაუმზადებია და შეუკრავს იაროსლაველ მარჯვე მუჟიკს და აი, იგი მიჰქრის და მიჰქრის... განა შენც ისე არ მიჰქრი რუსეთო, როგორც მარდი და მიუწვდომელი ტროიკა. საუცხოოდ ჟღერს მისი ზარების წკრი-ალახმა, გრიანებს და ქარიშხლად იქცევა ნაგლეჯებად ქცეული ჰაერი. მის გვერდით მიჰქრის ყოველივე, რაც კი დედამიწაზე იმყოფება. მიჰქრის და თანაც გზას უთმობენ მას სხვა ხალხები და სახელმწიფოები“³ (დაყოფა ჩვენია—ი. ლ.).

³ Н. В. Гоголь, Изб. произ. огиз., 1948, გვ. 438.

ბესარიონ ბელინსკი ამ სტრიქონების გამო წერდა:

«Грустно думать, что этот высокий лирический пафос, эти гремевшие, поющие дифирамбы блаженствующего в себе национального самосознания, достойные великого русского поэта, будет далеко не для всех доступны, что добродушное невежество от души станет хохотать от того, от чего у дурного волосы встанут на голове, при священном трепете... А между тем это так, и иначе быть не может. Высокая, вдохновенная поэма пойдет для большинства за «преуморительную шутку». Найдутся также и патриоты ...которые увидят в «Мертвых душах» злую сатиру, следствие холодности и нелюбви к отечественному... Пожалуй, еще закричит и о личности. Впрочем, это и хорошо с одной стороны: Это будет лучшею и критическою оценкою поэмы..., что касается до нас, мы, напротив, упрекнули бы автора скорее в излишестве непокоренного спокойно-разумному сезерцанию чувства, местами слишком юнушески увлекающегося, нежели в недостатке в любви и горячности к родному и отечественному»⁴.

ძნელია ამ სიტყვების შემდეგ „მკვდარი სულების“ პირველი წიგნის დასასრულში ვეძიოთ რეაქციული კონცეფცია ავტორისა.⁵

ზემოთ ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ მკვლევარ პ. ინგოროყვას დაკვირვება, რომ ილია ესიტყვება გოგოლს სავსებით სწორია. ილიასა და გოგოლის ტექსტების დაკვირვებული შედარება გვიმტკიცებს, რომ აქ არ არის შემთხვევითი შეხვედრა დეტალებისა. ჩვენ მიერ მოყვანილ გოგოლისეულ ნაწყვეტში ხაზი გავუსვით, ამ შემთხვევისათვის უაღრესად პრინციპიალურ პარალელს, რომელშიაც ავტორი (გოგოლი) ამაყოფს რომ „ტროიკა“, „მფრინავი ტროიკა“ მოგონილია მისი მშობლიური ერის მიერ, რომელიც „მთელი სიბრტყით გადაჭიმულია ქვეყნის ნახევარზე“. რომ ეს ტროიკა „რომელიმე რთული და ეშმაკური საგზაო მოწყობილობა კი არაა, არც რკინის ხრახნით არის მოსალტული“, არამედ „სახელდახელო“. მხოლოდ ნაჯახითა და საჭრეთელით დაუმზადებია და შეუკრავს იაროსლაველ მუჟიკს“. ილია ჭავჭავაძემ, რომელმაც გოგოლზე არა ნაკლებად აღიქვა რუსი ხალხის მომავალი, შეამჩნია გოგოლისეულ იდეალიზაციას ის, რასაც ბელინსკი „ყრმულ გატაცებას“ უწოდებს და თავის „მგზავრის წერილების“ პირველივე თავში შეესიტყვა, შეეკამათა გოგოლს: „იამშჩიკმა“ თავის ძროხის თვალებით... შემომბღვირა, თითქოს მემუქრებოდა შენც ეგრეთ. მერე ისევ ცხენებს მიუბრუნდა და ყოველ თითო მათგანს თითო შოლტი გადაუჭირა. ცხენებმა ამის პასუხად ტყაპატყუპით ტლინკი აყარეს, როგორც იყო ადგილიდამ დასძრეს ჩვენი პოვოსკა და ძუნძულით გასწიეს. და ნ ე ლ რ ე უ ლ მ ა ზ ა რ ე ბ მ ა და ი წ ყ ო თ ა ვ ი ს ი უ გ ე მ უ რ ი ე ღ ა რ ა უ ლ უ რ ი, პ ო ვ ო ს კ ა მ ქ ვ ე ბ ზ ე დ ხ ტ ო მ ა და მ ე ლ ა ყ ლ ა ყ ი ხ ა ნ ა ქ ე თ და ხ ა ნ ი ქ ი თ“ (შეადარეთ გოგოლის ტექსტს, დაყოფა ჩვენია—ი. ლ.). ასე ამთავრებს ილია თავისი ნაწარმოების პირველ თავს, მთელი პირველი თავის მანძილზე იგრძნობა ილიას სარკაზმი გოგოლის „ყრმული გატაცების“ მიმართ, რამდენადაც „ტროიკის“ (ილიასთან „ფოსტის პოვოსკა“) ქროლვის სიმბოლიზაცია და მასში რუსეთის ბრწყინვალე მომავლის აზრის გატარება უნაყოფო ფანტაზიაა. რუსეთის ბრწყინვალე მომავლისათვის საჭიროა მისი ტექნიკური წინსვლა.

⁴ В. Белинский, Соч. в одном томе, Москва, 1950, гл. 273—274.

⁵ ილიას რომ გოგოლის „რეაქციული კონცეფცია“ არ ჰქონდა მხედველობაში ამაზე ნათლად მიუთითებს მისი წერილი „გოგოლის იუბილეს გამო“ (III, 1953, გვ. 86—87). ილია ამ წერილში პოლემიკურ ტონს უთუოდ გვაგრძნობინებდა.

ეპოქის შესაფერისი ტექნიკით აღჭურვა— ასეთია ილიას აზრი და ამიტომაც არის, რომ უცხოელის სიტყვებით ილია, ერთგვარად სარკასტულად, გამოთქვამს: „მაგით და დის! ხა, ხა, ხა! ვიღა დაეწევა“— ილიას შესიტყვება რუსული კლასიკური ლიტერატურის დიდ წარმომადგენელთან წინასწარ განზრახვითაა მოფიქრებული, იგი სავსებით სალი, კრიტიკული და სარკასტულია.

ილია არ კმაყოფილდება მარტო ბატონყმური რუსეთის ტექნიკური ჩამორჩენილობის ჩვენებით. ილიასათვის ნათელია, რომ ერის ტექნიკური წინსვლა მჭიდრო კავშირშია ერის კულტურული განვითარების დონესთან. „საუკუნოვანი ძილისაგან ხალხის გამოღვიძ.“ (ლენინი) რუსეთში 60-იან წლებთანაა დაკავშირებული. სახელმწიფოს ოფიციალური წარმომადგენლების კულტურის დაბალი დონე დიდ დაღს აწევს ხალხთა უზარმაზარ მასას. ილია საგანგებოდ ჩერდება ამ საკითხზე თავისი ნაწარმოების მესამე თავში. ილიამ დიდი ოსტატობით დაგვიხატა ბრიყვული სახე შეფის რუსეთის ოფიცრისა, რომელსაც არაფერი ესმის არა მარტო იმ ხალხისა, რომლის „ხელმძღვანელობასაც“ ის სამსახურებრივი მოვალეობით ანხორციელებს, არამედ არაფერი ესმის საკუთარი ერის წარსულისა თუ აწმყოსი. ამ ბრიყვ ოფიცერს არ გააჩნია უნარი „ქვეყანას სამეცნიერო თვალთ“ დაუკვირდეს, რადგან სულელური გამოგონებით არის გართული და გატაცებული სხვა ერის (ამ შემთხვევაში ქართველი ერის) „გასანათლებლად მოვლენილ“ ოფიცერს ქვეყნის ცივილიზაციის საზომად მხოლოდ გენერლების რაოდენობა მიაჩნია: „ბარაქალა მართლმადიდებელ რუსეთს! სახელი და დიდება! საცა ფეხს შედგამს დაამყარებს ხოლმე ცივილიზაციას... შვიდს წელიწადში ორი გენერალი, დიდი საქმეა, დიდი ცივილიზაცია არის“. ამ ბრიყვს არც თავისი ქვეყნის დიდი კულტურის შესახებ აქვს რაიმე წარმოდგენა და პეტერბურგის კულტურის შესანიშნავ კერად იზღერის ბალი მიუჩნევია, ალბათ მხოლოდ იმიტომ, რომ „ის ბალი სავსეა ყუყუნა თვალებიანი ჩაღებით“. ნ. დობროლუბოვი იძლევა თავისი დროის საზოგადოების ნათელ დახასიათებას, ის წერს: «Общее расслабление, болезненность, неспособность к сосредоточенной и глубокой старости характеризует если не всех, то большинство наших» цивилизованных собратии... Страдают они так, что умереть лучше⁶. განა ამ უმოძრაობას, ამ დახშულობას, ამ ჩამორჩენილობას არ ებრძოდნენ რუსეთის საუკეთესო შვილები—იქნება ის რადიშჩევი, გოგოლი, ტოლსტოი, სალტიკოვ-შჩედრინი, გონჩაროვი, ნეკრასოვი, ჩეხოვი და მრავალი სხვა? განა ურიგდებოდნენ ამ ჩამორჩენილობას გერცენი, ბელინსკი, ჩერნიშევსკი, დობროლუბოვი, პისარევი და სხვა წარმომადგენლები რუსული რაზნოჩინული თაობისა? ილია ჭავჭავაძეს, თავისი ეპოქის ღვიძლ შვილს, რომელსაც კარგად ესმოდა, რომ „მიღუნ-მოდუნებული, უადამიანო“ ცხოვრებას, რომელიც „საღათას ძილითაა მოცული“, ესაჭიროება მთელი ძალების ამოძრავება, რათა ერმა გადადგას გაბედული ნაბიჯი ძველი კარჩაკეტილი ცხოვრების დასაძლევად. ეს სალი განჭვრეტა საკითხისა აძლევდა ილიას საფუძველს გაბედულად ემხილა ცარისტული რუსეთის, პურიშკევიჩების, გუჩკოვების და სტრუვეების რუსეთის კულტურული ჩამორჩენილობა, რომლის დაძლევის გარეშე შეუქმლებელი იქნებოდა რუსეთის უკეთესი მომავალი.

⁶ Н.Добролюбов, ПСС, т. II, 1931—1941, გვ. 289.

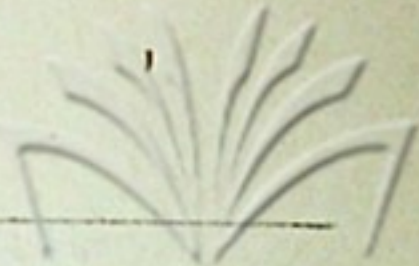
ნოდარ ალანია

სოლომონ რაზმაძე მთარგმნელი

პეტერბურგში ცხოვრების (1811—1832 წწ.) მთელ მანძილზე სოლომონ რაზმაძე ახლო ურთიერთობაში იყო თეიმურაზ ბაგრატიონთან, რომლის მზრუნველობითა და ხელშეწყობით მიიღო მან განათლება და დაეუფლა მეცნიერებას. თავისი სწავლა-განათლების შესახებ სოლომონ რაზმაძე მოკრძალებით აცხადებს, რომ პეტერბურგში მე ძალზე მცირე განათლება მივიღე მეფისწულ თეიმურაზის ხარჯით. როგორი მცირეც არ უნდა ყოფილიყო სოლომონის განათლება, ერთი ცხადია, მას ძალიან კარგად შეუსწავლია რუსული და ფრანგული ენები, გაწაფულა ფილოსოფიის ცოდნაში და ა. შ. არსებობს აზრი (პოლ. კარბელაშვილი, ს. ხუნდაძე, პროფ. მ. ზანდუკელი და სხვ.), რომ თითქოს სოლომონ რაზმაძეს აღმოსავლური (თურქული, სპარსული) ენებიც შეუსწავლია და კარგადაც ცოდნია. ს. რაზმაძის მიერ აღმოსავლური ენების ცოდნის დასამტკიცებლად ასახელებენ იმ ფაქტს, რომ სოლომონი სპარსეთში გაიგზავნა გრაფ სიმონიჩთან სამსახურში მთარგმნელად და თუ არა სპარსული ენის მცოდნეს, მთარგმნელად არ დანიშნავდნენო. ეს აზრი გადახედვას საჭიროებს. ოფიციალურ დოკუმენტში პირდაპირ ნათქვამია, რომ სოლომონი იყო გრაფ სიმონიჩთან ქართულიდან რუსულად მთარგმნელი და არა სპარსული ან თურქული ენიდან. ს. რაზმაძის სამსახურებრივ „ატესტატში“ ვკითხულობთ: „სოლომონ ივანეს ძე რაზმაძე იმყოფებოდა გრაფ სიმონიჩთან ქართული ენიდან მთარგმნელის თანამდებობაზე“.¹ გარდა ამისა 1833 წლის 1 იანვარს თეიმურაზ ბაგრატიონი პეტერბურგიდან თავრიზში მყოფ სოლომონ რაზმაძეს სწერდა: „ეცადე სპარსულის სწავლო და სეთარს დაკვრა კარგად. მე რომ სპარსეთში ვიყავ გინც წანდ ფრანციცები მოვიდნენ ყოველმა კაცმა უოსტატოდ ისწავლა სპარსული. და არც მაგთენი ოსტატი შენ ამ ქვეყანაში გყოლია რომ რუსულიც ისწავლე მაგრე კარგად და ფრანციცულიცა“.² ამგვარად თეიმურაზი აღნიშნავს, რომ სოლომონს კარგად სცოდნია რუსული და ფრანგული და დაბეჯითებით თხოვს რათა არ გაუშვას ხელსაყრელი შემთხვევა (ე. ი. სპარსეთში ყოფნა) და ისწავლოს სპარსული ენა. რასაკვირველია, ს. რაზმაძეს რომელიმე აღმოსავლური ენა და კერძოდ სპარსული რომ სცოდნოდა, თეიმურაზი მათაც დაასახელებდა რუსულისა და ფრანგულის გვერდით და არ თხოვდა „ეცადე სპარსული ისწავლო“. სოლომონის მიერ აღმოსავლური და კერძოდ სპარსული ენის უცოდინარობის მაჩვენებელია.

¹ პენზის საოლქო არქივი, ფონდი № 196, აღწ. I, საქმე № 1266, გვ. 5—6.

² სცა, რვ. X, ფ. 1684—1685; მ. გოცაძე, სოლომონ რაზმაძე, გვ. 111.

ნებელია ის ფაქტიც, რომ მან უარი განაცხადა ისეთი ბარათის წაღებაზე, რომელშიაც ქართული ასოებით სპარსული წინადადებები (და ამდენად მისთვის გაუგებარი) იყო. ყოველივე ზემოთქმულის გარდა, ჩვენი აზრის დასასაბუთებლად ისიც კმარა, რომ სოლომონს, რომელიც ასე გატაცებული იყო მთარგმნელობითი მუშაობით სპარსულიდან. ან სხვა რომელიმე აღმოსავლური ენიდან ერთი სტრიქონიც კი არ უთარგმნია (ყოველ შემთხვევაში ჯერჯერობით ასეთი რამ არ ჩანს), მაშინ როცა ფრანგულიდან და რუსულიდან თარგმანები საკმაოდ მოეპოვება.

მთარგმნელობითი მუშაობა ს. რაზმაძეს ადრე დაუწყია. პირველ ხანებში იგი ეხმარებოდა თავის სწავლულ მეზარველს თეიმურაზ ბაგრატიონს, როგორც ძეგობარი და მდივანი. თეიმურაზმა 1818 წელს ქართულად თარგმნა „განსჯანი არისტოტელისანი“, რომლის თარგმნაშიაც, როგორც ჩანს, წილი სოლომონ რაზმაძესაც უძევს; ამას ადასტურებს შრომის ბოლოში მინაწერი: „შრომითა და ზედამხედველობითა სოლომონ რაზმაძე გივის ძისათა“.

პირველ ხანებში ს. რაზმაძე უმთავრესად სასულიერო და ფილოსოფიური ხასიათის ნაშრომებს თარგმნიდა; მაგალითად, 1824 და მომდევნო წლებში მას უთარგმნია: „ვითარ საშიშო არს მეცნიერყოფად“, „ტიმოთე. გინა დამტკიცება რომელ ჰსწავლათა განარყვნეს ზნენი“, „ტრიპოლური მართლმსაჯულება“, „ადამის პირველნი გრძნობანი“, „ეპისტოლე მიწერილი ქე იესოს მიერ ავგაროსის მიმართ“, „ღთო დროთა და საუკუნეთაო...“, „აწცა უკუშ ნათლად მახსოვს...“, „სიტყვა თქმული მღუდლისა და კავალერისა იოანე გაბრიელოვისა“³, „აღფრინდი სულო ჩემო ფრთათა მიმართ სერაფიმთასა“, „ხუთი ბარათი კრიპოტოვისაგან მიწერილი მინისტრებთან“, „დატევებისათვის ნაპოლეონის მიერ ფრანციისა და იტალიისა“⁴ და ა. შ.

1828 წელს ს. რაზმაძემ რუსული ენიდან თარგმნა „პირველი საფუძველნი საზოგადოისა ისტორიისანი“ სამ წიგნად, რომელიც 1833 წლის 27 ნოემბრის განმარტებითი ბარათით მას წარუდგენია განათლების სამინისტროს კანცელარიაში (თარგმანთან ერთად ს. რაზმაძეს კანცელარიაში წარუდგენია მის მიერვე გამოგონილი პრაქტიკული ხელსაწყო მოსწავლეთა რვეულებში სწორხაზოვანი წერის გასაიოლებლად. ეს ერთგვარი ტრანსპარანტის მსგავსი რამ განათლების მინისტრს უიშკოვს მოუწონებია კიდევ⁵).

ოცდაათიან წლებში, კერძოდ 1831 წლის იანვარში, სოლომონ რაზმაძემ თარგმნა 1830 წლის საფრანგეთის რევოლუციური მოძრაობის ერთ-ერთი თვალსაჩინო მონაწილის ოდილიონ ბაროს (1791—1873) მოწოდება: „წიგნი ფენელონისა ლუდოვიკ XIV-სთან მიწერილი და ერთი სიტყვა, რომელი ჰრქვა ოდილიონ ბარო პარიჟისა ერსა ოქტომბრის 19.—1830 წ.“ აღნიშნული მოწოდება თავის დროზე ითარგმნა ფრანგულიდან რუსულ ენაზე და ხელისუფალთა მიერ მაშინვე სასტიკად აიკრძალა. როცა 1832 წლის ქართველ თავად-აზნაურობის შეთქმულების საქმეზე იბოვნეს ს. რაზმაძის აღნიშნული თარგმანი და იგი მას ბრალდებად წაუყენეს, სოლომონი საგამომძიებლო კომისიას უმტკიცებდა, რომ მან იგი შემთხვევით და ყოველგვარი წინასწარი განზრახვის გა-

³ საქ. სახელმწიფო მუზეუმი, ფონდი H:1430, 2226; A:1448.

⁴ ლენინგრადის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ხელნაწერთა განყოფილების ფონდი H:27, ფ. 438—440; H:28, ფ. 239—241; 175—178.

⁵ ცსა, რვ. XXVII, ფ. 218; № 233, გვ. 489—491; იხ. თსუ შრომები, 1949, XXXV ნ. გვ. 110 და 262.

რეშე თარგმნა. ს. რაზმაძე გამოძიებას უჩვენებდა: „ვიყავი ერთხელ მეფისწულ-
დიმიტრისას, სადაც მაგიდაზე ვნახე პრეფექტ ოდილიონ ბაროს სიტყვის
ხელნაწერი რუსულ ენაზე: ავიღე და ეთარგმნე ქართულად ყოველგვარი წინას-
წარი მიზნისა და განზრახვის გარეშე. მე მხოლოდ მინდოდა გამეგო გამოვი-
დოდა თუ არა იგი ისევე კარგად ქართულ თარგმანში როგორიც რუსულშია“.
ცხადია გარკვეული მოსაზრებით აქ სოლომონი განგებ ამცირებს და აუბრა-
ლოებს მის მიერ შესრულებული თარგმანის მნიშვნელობას, სინამდვილეში კი
აშკარაა, რომ თარგმანი წინასწარ განზრახული პოლიტიკური მნიშვნელობით
არის ნაკარნახევი. განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ დასახელებულ თარგმანს
მთარგმნელმა ორიგინალური ლექსი წარუძღვარა, რომელშიაც განსაზღვრა
თავისი, როგორც მთარგმნელის ამოცანა. მან ამ ლექსში აშკარად განაცხადა,
რომ მამულისათვის შეწევნის გზად მთარგმნელობითი მუშაობა აირჩია და
ვარაუდობს, რომ ეს თარგმანები ქართველებს დაეხმარებათ „დესპოტიზმისაგან“
თავის დახსნის საქმეში.

პეტერბურგში ცხოვრების პერიოდში სოლომონ რაზმაძე, ისე როგორც
მთელი იმდროინდელი მოწინავე ქართველი ინტელიგენცია, გატაცებულია რუ-
სული პოეზიით და განსაკუთრებით ა. ს. პუშკინის შემოქმედებით. „შეიძლება
ითქვას, რომ რუსეთის „პირველი სიყვარულის“ სახით ქართველმა პოეტებმა
გაუგზავნეს თავიანთი პირველი შეგნებული პოეტური სალამი განახლებულ
რუსულ პოეზიას და რუსეთის ინტელიგენციის მოწინავე ნაწილს“⁶. ა. ს. პუშ-
კინის პოეზია სულიერად ახლობელი იყო ქართველი ხალხისათვის. ამან გამო-
იწვია სწორედ ის დიდი ინტერესი, რასაც ქართველები მისი შემოქმედებისადმი
იჩენდნენ. ა. ს. პუშკინის პოეზიას თარგმნიდნენ თეიმურაზ ბაგრატიონი და
მისი მახლობელი პირები. თეიმურაზის ხელნაწერებში შემონახულა ლამა-
ზად გადაწერილი პუშკინის რამდენიმე ლექსი, რომელთა თარგმანები სოლო-
მონ რაზმაძეს ეკუთვნის. ს. რაზმაძე დიდი რუსი პოეტის შემოქმედების ერთ-
ერთი პირველი მთარგმნელია და საინტერესოა ის ფაქტი, რომ მის მიერ თარ-
გმნილი ორი ლექსი, კერძოდ „განღვიობა“ და „ღიშპანური სიმღერა“ ან „მე-
ლოდია“ ა. ს. პუშკინის სიცოცხლეში გამოქვეყნდა სოლომონ დოდაშვილის
ხელმძღვანელობით არსებულ გაზეთებში.

სოლომონ რაზმაძემ ა. ს. პუშკინიდან თარგმნა ლექსები: „განღვიობა“
(„Пробуждение“), „ღიშპანური სიმღერა“ („Испанский романс“), „ლხინი“
(„Веселый пир“), „დემონი“ („Демон“), „წინასწარმეტყველი“ („Пророк“),
ნაწყვეტები პოემებიდან „ევგენი ონეგინი“ („ღამეს უვიან მთიებნი ნაზნი“),
„რაზბოინიკითგან“ („ვით ყვავნი, ორბნი, ყორანნი...“) და სხვ.

სოლომონ რაზმაძის მიერ შესრულებული თარგმანები ა. ს. პუშკინის ქარ-
თულად ამეტყველების ერთ-ერთი პირველი ცდა იყო, მაგრამ მიუხედავად ამი-
სა, მთარგმნელმა მოახერხა შეძლებისამებრ გადმოეცა პუშკინის ლექსის სინარ-
ნარე და ეგრძნობინებინა ქართველი მკითხველისათვის გენიალური რუსი პოე-
ტის სიტყვის სურნელი. პოეტი-აკადემიკოსი ი. გრიშაშვილი ს. რაზმაძის თარგ-
მანების შესახებ აღნიშნავს, რომ „მისი ლექსთწყობა ოცდაათიანი წლების
პოეტების ლექსებთან შედარებით, მსუბუქი და მარტივია. სოლომონს აქვს

⁶ ცსა, რვ. XIII, ფ. 2385; ს. ხუნდაძე, ნარკვევები, თბილისი, 1941, გვ. 65.

⁷ პუშკინი საქართველოში (კრებული), თბილისი, 1938, გვ. 144.

პოეტური ინტუიცია, ეხერხება რითმის რხევა და ალიტერაციებიც⁸. ს. რაჭმადის მიერ შესრულებულ პუშკინის ლექსთა თარგმანებს ასევე მაღალ შეფასებას აძლევს პროფ. კ. დონდუა წერილში „პუშკინი ქართულ ლიტერატურაში“⁹; განიხილავს რა პუშკინის პირველ მთარგმნელებს, ავტორი წერს: „...მეტ ოსტატობას და უნარს პუშკინის თარგმანში იჩენს ს. რაჭმადე: იგი მიმართავს ზომათა სხვადასხვა ვარიაციებს და სცდილობს დაახლოვებით გადმოგვცემს პუშკინის მუსიკა, რასაც... კიდევაც აღწევს...“ საილუსტრაციოდ იმისა, თუ რამდენად ახლოს დგას ს. რაჭმადის თარგმანი ორიგინალთან, გავიხსენოთ ზოგიერთი მათგანი; მაგალითად ლექსი „განღვიძება“ («Пробуждение»):

ჰოი, ზმანო, ზმანო! სადა არნ თქვენნი
სიტკბოებანი?
ჰოი, ღამისა სიამოვნება
სად მიმოფრინავ?
ეჰ, საამონი იგი სიზმარნი
წარხდეს ვით ქარნი,
და მე ყარბსა უფსკრულს სიბნელეს
აღმეხვნეს თვალნი,

Мечты, мечты,
Где ваша сладость?
Где ты, где ты,
Ночная радость?
Исчезнул он,
Веселый сон,
И одинокий
Во тьме глубокой
Я пробужден....

და ა. შ.

ასევე ძალიან ახლოსაა დედანთან ლექსები „წინასწარმეტყველი“, „დემონი“ და სხვ. მშვენივრად აქვს ს. რაჭმადეს თარგმნილი ლექსი „Веселый пир“. „ლხინი“. სადაც ორიგინალის სიახლოვის დაცვასთან ერთად ს. რაჭმადე ახერხებს ნამდვილი ქართული ლხინის სურათის შექმნას, რასაც აღწევს ერთი სტრიქონის („და ჯახა-ჯუხი ჯამთა, ჯიხვებთა“) ჩამატებით და ორიგინალის „დილამდეს“ „სამ დღედ“ შეცვლით. მაგ. ლხინი («Веселый пир»).

ვეტრფი საღამოს ხადილობასა,
სადაცა სუფევს მზიარულება,
სადაცა მოჰფენს ამოვნებასა
ჩემი მიჯნური-თავისუფლება.
ს. და სამს დღესა ვერვინ ისარგოს,
ს. დაცა სიტყვა—„შესვი, შეგერგოს“
და ჯახა-ჯუხი ჯამთა, ჯიხვებთა
აღმატების სიმღერისა ზარს,
სადა ხალვათ არს სიმრგვლე მღლეველთა
და ჩაფებითა სუფრა სავსე არს.

Я люблю вечерний пир
Где веселье председатель,
А свобода, мой кумир,
За столом законодатель;
Где до утра слово пей!
Заглушает крики песен,
Где просторен круг гостей,
А кружок бутылок тесен.

საერთოდ ა. ს. პუშკინის პოეზიის თარგმნისას სოლომონ რაჭმადე უმთავრესად არჩევს ისეთ ნაწარმოებებს, რომლებიც რაღაცით ეხმიანება ქართულ სინამდვილეს და ამასთან ერთად ცდილობს სათარგმნ მასალაში შეიტანოს ქართული ყოფის დამახასიათებელი ნიუანსი (მაგალითად ლექსი „ლხინი“). ზოგჯერ ს. რაჭმადის თარგმანი თავისუფალი თარგმანი უფროა. ა. ს. პუშკინის პოემა „ევგენი ონეგინის“ მეშვიდე თავის მესამე ნაწილის თარგმნისას ქალაქი

⁸ გაზ. „კომუნისტი“, 1935, 2/X, № 229 (4385).

⁹ პუშკინი საქართველოში (კრებული), თბილისი, 1938, გვ. 146.

„მოსკოვი შეცვლილია თბილისით და თითქოს ამ შეცვლასთან დაკავშირებით, გრძნობს რა თავს ნაცნობ სტიქიაში, მთარგმნელი იგონებს ნაცნობ სახეებს“¹⁰.
ა. ს. პუშკინის სტრიქონები:

У ночи много звезд прелестных,
Красавиц много на Москве,
Но ярче всех подруг небесных
Луна в воздушной синеве.
Но та, которую не смею
Тревожить лирою моею,
Как величавая луна
Средь жен и дев блеснит одна.
С какою гордостью небесной
Земли касается она!
Как негой грудь ее полна!
Как томен взор ее чудесный!..
Но полно, полно, перестань:
Ты заплатил безумству дань.

სოლომონ რაზმაძეს თარგმნილი აქვს ამგვარად:

ღამეს უვიან მთიებნი ნაზნი,
ტფილისს სუფევენ წნათნი ღამაზნი,
შორს ციურთა მნათთა ღამისა
აღმატების სხივი მთვარისა.
არამედ იგი ვის ვერ შევჰკადრებ
ჩემის ებანო ქებანის ძნობას,
დიდებულადა გავსილს მთვარისებრ
შორის ნარნართა ქალებთა ელავს.
ვითარ ციურის ახოვნებითა
ვალს დიდებულად ჰაეროვანი,
რავდენ სავსე აქვს სიტკბოებითა
ბროლისა მკერდი სანდომიანი.

ვით მიმოისვრის ნაზთა გუგათა ელვა მოსილთა!
ვითარ აშვენებს ღაწვთა ციმციმი მისთა ღიმილთა!
აჲ კმარა ენავ, სდუმენ, ნუ მადნობ, არა ვარ სალი,
მიგიცემია სიკაბუკასა უგონო ვალი!

გარდა ა. ს. პუშკინის ლექსთა თარგმანებისა, რუსულიდან სოლომონ რაზმაძეს უთარგმნია აგრეთვე ცნობილი რუსი მწერლის ფონვიზინის სატირული ლექსი „პეტერბუხი“.

დ. ფონვიზინის ამ მკაცრ სატირაში მხილებულია იმდროინდელი უსამართლობა და სოციალური ჩაგვრა. ავტორმა მასში გამოამჟღავნა პოლიტიკური და რელიგიური საკითხებისადმი თავისუფალი აზროვნება. ნაწარმოების ერთ-ერთი გმირი აცხადებს: „მე ვიცი რომ (ბატონის) მსახურები უნდა მარად მსახურებად დავრჩეთ“, ხოლო მეორე მოსამსახურე ამ ქვეყნად ყველაფერში ხედავს „ტყუილსა და სიბრყვეს“ და ა. შ. ღმერთს მიწაზე მხოლოდ მის სადიდებლად გაუშვია ადამიანები თოჯინებით, რომელთაც არა აქვთ არავითარი მიზანსწრაფვა. ამ ნაწარმოების ქართულად თარგმნით სოლომონ რაზმაძემ გა-

¹⁰ პუშკინი საქართველოში (კრებული), თბილისი, 1938, გვ. 147.

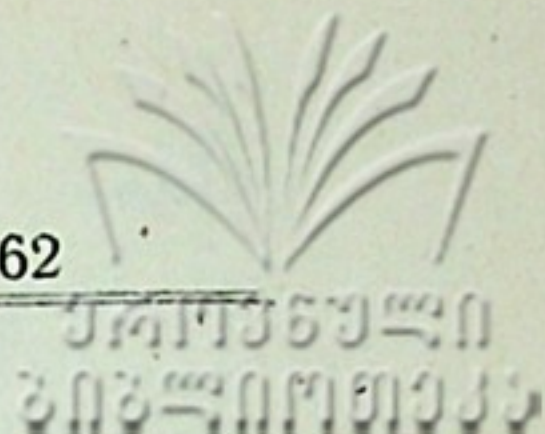

მოამედავნა თავისი უარყოფითი დამოკიდებულება საზოგადოებრივ ინდიფერენტუზმთან და ღრმა პროტესტანტული განწყობილება ბიუროკრატიულ-ჩინოვნიკური სისტემისადმი. თარგმანში კარგადაა შენარჩუნებული ორიგინალის მწვავე, გესლიანი ტონი და ენა.

სოლომონ რაზმაძემ პირველმა გააცნო ქართველ საზოგადოებას დიდი პოლონელი პოეტის ადამ მიცკევიჩის „ფარისი“. ეს ნაწარმოები ქართველი საზოგადოების დიდი ინტერესით სარგებლობდა და მის მთარგმნელს ს. რაზმაძეს საქართველოში ყოფნის დროს ხშირად აკითხებდნენ. დიმიტრი ყიფიანი იგონებს ელიზბარ ერისთავთან 1832 წლის გაზაფხულზე გამართულ ერთ-ერთ ნადიმს, რომელსაც პეტერბურგიდან ახლად ჩამოსული სოლომონ რაზმაძეც ესწრებოდა და სადაც ამ უკანასკნელს სტუმრების თხოვნით წაუკითხავს მის მიერ ნათარგმნი ა. მიცკევიჩის „ფარისი“¹¹.

ასეთია მოკლედ ის მთარგმნელობითი მუშაობა, რომელსაც გასული საუკუნის პირველ ნახევარში ეწეოდა ქართველი რომანტიკოსი პოეტი სოლომონ რაზმაძე. ყველა ის თარგმანი რომელიც ჯერჯერობით ცნობილია, ს. რაზმაძის მოღვაწეობის პირველ პერიოდს ეკუთვნის, სამწუხაროდ საქართველოდან გადასახლების შემდგომი პერიოდის მასი მხატვრული შემოქმედება, როგორც ორიგინალური, ისე მთარგმნელობითი უცნობია. უნდა ვიფიქროთ კი, რომ პენზაში ყოფნის დროსაც იგი უთუოდ ეწეოდა მთარგმნელობით შრომას.

¹¹ დ. ყიფიანი, მემუარები, თბილისი, 1930, გვ. 140.

ალექსანდრე ბარამიძე

შენიშვნები მე-12 საუკუნის ქართულ მხოთბათა შესახებ

დღემდის გრძელდება კამათი ე. წ. აბდულმესიანის ქების საგნის თაობაზე. როგორც ცნობილია, ტრადიციული შეხედულებით, აბდულმესიანში შექმნილი უნდა იყვნენ თამარი და მისი მეუღლე დავით სოსლანი. აკად. ნ. მარის თვალსაზრისით, აბდულმესიანი წარმოადგენს დავით აღმაშენებლის ხოტბას. პროფ. კ. კეკელიძის კონცეფციით, აბდულმესიანის ავტორი ამკობს ორ გვირგვინოსანს—დავით აღმაშენებელსა და თამარ მეფეს. პროფ. შ. ნუცუბიძის ვარაუდით კი—აბდულმესიანი აწინდელი სახით არის ორი დამოუკიდებელი სახოტბო ძეგლის მექანიკური შერწყმა—ერთია საკუთრივ აბდულმესიანი, სადაც შექმნილია დავით აღმაშენებელი, ხოლო მეორე—ქება თამარისა და დავით სოსლანისა.

თავის დროზე ჩვენ შევეცადეთ დაგვესაბუთებინა ტრადიციული შეხედულების სისწორე¹. ამასთან დაკავშირებით ჩვენ ვრცლად განვიხილეთ და გავაკრიტიკეთ აკად. ნ. მარის თვალსაზრისი. ჩვენ ყველაზე უფრო მნიშვნელოვნად გვეჩვენებოდა აბდულმესიანის 98-ე სტროფის მარისეული ანალიზი იქიდან გამომდინარე შორს მიმავალი დასკვნებით. ჩვენ ვწერდით: „ტექსტის (ლაპარაკია 98-ე სტროფის ტექსტზე) სწორი გაზრება დამოკიდებულია პოეტის მიერ დასახელებული პერსონაჟების ამოშიფრვის ხასიათზე. ყველა პერსონაჟის ამოშიფრვა კი არ ხერხდება. ამიტომაც უმჯობესია სიფრთხილე და კატეგორიული დასკვნებისაგან თავის შეკავება. ყოველ შემთხვევაში შეუძლებლად მიმაჩნია 98-ე სტროფის ანალიზის ნიადაგზე ჭერჭერობით მიღებული შედეგებით გარკვეული მიმართულებით გადაიჭრას აბდულმესიანის ყველაზე უფრო სადაო პრობლემა“ (იგულისხმებოდა ძეგლის ქების საგნის პრობლემა²).

აი აბდულმესიანის 98-ე სტროფის ტექსტიც:

1. მე, მონა შენი, მე მონაშენი
ვგონებ ყოველნი შენთვის შექმნიულად.
2. ნეტარ ხარ ყოვლად, წმიდად და ცხოვლად.
ძალად და გულად თვით არ დაგულად.
3. ნესტორად მძლეობ, არათუ ლეობ,
დიმიტრის მიერ ძალ-შეზღუდვილად.
4. აწე რისხვითა, აწერი სხვითა
გზით წარუვლენოს უკუნ-საქცევლად.

¹ ალ. ბარამიძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, 1, 1945, გვ. 105—154.

² იქვე, გვ. 146—147.

დამოწმებული ტექსტიდან ყველაზე უფრო მეტ ყურადღებას იქცევს მესამე ტაეპი. ამ ტაეპში დასახელებული პირების ვინაობის ამოცნობაზეა დამოკიდებული მთელი ძეგლით ნაგულისხმევი ქების საგნის ვინაობის ამოცნობაც. მარისეული გაგების თანახმად: «Только признавая в герое оды Давида Строителя мы можем понять тот стих поэта (98,3), где сказано, что героя поддерживает Димитрий; поэт, очевидно, намекает на помощь, которую находит Давид Строитель в своем сыне Димитрии».³ მაშასადამე, ნ. მარის მოსაზრებით საანალიზო ტექსტის დიმიტრი უნდა ყოფილიყო დავით აღმაშენებლის ძე დიმიტრი ან დემეტრე (1125—1156), რომელიც დახმარებას უწევდა თავის მამასო. ნ. მარი არაფერს ამბობდა ნესტორის შესახებ, ოღონდ ეს სახელი ყოველგვარი განმარტების გარეშე შეტანილი აქვს საკუთარ სახელთა საძიებელში. ლეო მარს გაგებული ჰქონდა როგორც ლომი (leo, лев), ლეობა — ლომობა (лечь львом). დამოუკიდებლად ნესტორისა და ლეოს მნიშვნელობის ამოშიფრვისა ნ. მარი მაინც უყოყმანოდ წყვეტდა აბდულმესიანის ქების საგნის საკითხს, რამდენადაც იგი ტექსტში პოულობდა კონკრეტული ისტორიული პირის (დიმიტრი ბატონიშვილის) დასახელებას.

რიგ მკვლევართ (მ.ჯანაშვილს, კ. კეკელიძეს, ს. კაკაბაძეს, პ. ინგოროყვას, ამ სტრიქონების ავტორს და სხვებს) აბდულმესიანის ნესტორი აგონებდა ჰომეროსის ილიადის ბრძენ ნესტორს, პილოსის ძეს (ნ. მარი საერთოდ გამორიცხავდა შავთელის მხრივ ილიადის გამოყენებას).

ტაეპის შინაარსიც ასე გვესმოდა: „აბდულმესიანის ქების საგანი გაძლიერებული, გამაგრებული („ძალ-შეზღუდვილი“⁴) დიმიტრის მიერ (დიმიტრის მნიშვნელობა ჩვენთვის იყო ამოუცნობი) ნესტორისებური სიბრძნითა და გამჭრიახობით მოქმედებდა და არა ლეობით, ანუ უხეში ფიზიკური ძალით.

საანალიზო ტაეპის ახალი და მეტად საინტერესო ინტერპრეტაცია ეკუთვნის კ. კეკელიძეს. ეს ინტერპრეტაცია მოცემულია მის სპეციალურ ნაშრომში „კომენტარები „აბდულმესიანის“ ზოგიერთი ტაეპისა“.⁵ კ. კეკელიძე საბუთიანად და დამაჯერებლად უარყოფს ტაეპის შინაარსის ძველებურ გაგებას, მისი აწინდელი თვალსაზრისით აბდულმესიანის ტექსტში გამოხატულება უპოვია „დიმიტრი სოლუნელისა ანუ თესალონიკელის წამებას“, რომლის სამი ძველი რედაქცია ყოფილა ცნობილი ქართულ ენაზე. მკვლევარს მოჰყავს ამ აგიოგრაფიულ თხზულების შინაარსი (რომელსაც ჩვენ აქ მთლიანად ვიმეორებთ):

დიმიტრი იყო მაქსიმიანე იმპერატორის სახელგანთქმული მხედარი; სანამ მას ქრისტიანობას გაუგებდნენ, დიდს პატივში იყო, მერე კი საპყრობილეში შეაყენეს. მაქსიმიანეს, რომელიც უდანაშაულო ადამიანთა, უფრო კი ქრისტიანთა, სისხლის ღვრით ერთობოდა ხოლმე, ჰყავდა ერთი გოლიათი ბარბაროზი, რომელიც აკმაყოფილებდა მის მხეცურ მოთხოვნილებას; მას, წარმოშობით ვანდალს, სახელად ერქვ... ლეონ. ერთხელ, დამთვრალი ადამიანთა სისხლით, ის ავიდა მაღალს, ფიცართაგან შემზადებულ, ქანდარაზე და, მაქსიმიანესა და უამრავ მაყურებელთა თანდასწრებით, ტრაბახით, ქაღებით და

³ Древнегрузинские описцы, Тр. IV, 1902, გვ. 23.

⁴ „ძალ-შეზღუდვილის“ მნიშვნელობა სწორად ჰქონდა გაგებული ნ. მარს. ამ სიტყვის თაობაზე იხ. პროფ. ვ. ბერიძის შენიშვნა (იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, I, გვ. 347 — 354).

⁵ ლიტერატურული ძიებანი, III, 1946, გვ. 361—374.

ზვიადობით მიმართა ხალხს; აბა, თუ ვისმე შეგიძლია, გამოდი ჩემს წინააღმდეგო. ვერავინ ვერ ბედავდა შებმოდა მას. მაქსიმიანეს ჯარში იყო ერთი ახალგაზრდა მხედარი, სახელით ნესტორ, რომელიც საიდუმლო ქრისტიანი იყო და ამასთანავე მეგობარი და „სულიერი შვილი“ დიმიტრისა. ის მივიდა დიმიტრისთან და უთხრა: მე შევებმები ლეონს, „უკუეთუ ოდენ შენ შემჭურო მე ლოცვითა“. დიმიტრიმ მოუწონა განზრახვა, „აღბეჭდა ბეჭდითა მით ქრისტესითა პირი და გული მისი და უშიშოებაჲ შეჰმოსა სულსა მისსა“. ნესტორი ავიდა ქანდარაზე, გამოიწვია ბრძოლაში ლეონი და, რადგანაც მისი „სიმხნე დიმიტრის სიტყუანი იყვნეს“, „სცა სასიკუდინედ ლახურითა გულსა ბარბაროზისასა და მყის მოაკუდინა იგი სიკუდილითა განცხადებულითა“. მაქსიმიანეს შეკითხვაზე—რომელი გრძნებით მოჰკალი შენ ასეთი ახოვანი კაციო, ნესტორმა უპასუხა: „არავინ არს თანაშემწე ჩემი, გარნა ხოლო ღმერთი დიმიტრისი“. ამის შემდეგ სიკვდილით დასაჯეს როგორც დიმიტრი, ისე ნესტორი.

კ. კეკელიძემ ყოველი ეჭვის გარეშე ამოხსნა აბდულმესიანის 98,3 ტაეპით დამოწმებულ პირთა ვინაობა. ახლა აშკარაა, რომ დიმიტრი, ნესტორი და ლეონი—„დიმიტრი სოლუნელის წამების“ პერსონაჟებია, რომ სწორედ დიმიტრის მიერ გამხნევებული ნესტორის ლეონზე ძლევის ანალოგიით ხელმძღვანელობდა პოეტი შავთელი. ვიმეორებთ, ეს უდავოა. ოღონდ ჩვენ მაინც სადავოდ მიგვაჩნია ის დასკვნა, რომელიც უდავო წანამძღვრიდან გამოაქვს კ. კეკელიძეს. ის ამბობს: „ჩვენ ამდენხან ვვარაუდობდით, რომ შავთელს მხედველობაში ჰყავდა დავით აღმაშენებელი, რომელსაც მის სამხედრო საქმიანობაში შველოდა და ზურგს უმაგრებდა მისი შვილი დიმიტრი. ეს ვარაუდი ახლა საბოლოოდ გამართლდა. თავისი გმირების ოვისებათა აღსანიშნავად შავთელი ხშირად ანალოგიებს მიმართავს ხოლმე. ანალოგია თავის მნიშვნელობას კარგავს, თუ შესაჩუყვისობა არაა ორ მოვლენასა და საგანს შორის. როგორ გვაქვს საქმე ამ შემთხვევაში? ბარბაროზები (ლეონ) ებრძვიან ქრისტიან ქართველებს (ნესტორ-დავით), ბარბაროზებს იმედი აქვთ მხოლოდ თავისი იარაღისა და ძალისა, ქრისტიან ქართველებს, იარაღის გარდა, ღვთის შეწევნისაც. როგორც დიმიტრი უმაგრებდა გვერდს ბარბაროზთან ბრძოლაში მის „სულიერ შვილს“ ნესტორს, ისე დავითს გვერდს უმაგრებს და შველის ბარბაროზებთან ბრძოლაში მისი „შვილი“ დიმიტრი. ანალოგია ჩვენს პოეტს თავისი გმირების „სეხნას“ მოძებნაშდეც კი უნდა დაიყვანოს. ეს მან ვირტუოზულად საანალიზო ტაეპში მოახერხა, როდესაც დავითის დამხმარეს დიმიტრის ანალოგია მოუპოვა მისი სეხნას დიმიტრი სოლუნელის პიროვნებაში“.

რა თქმა უნდა, კ. კეკელიძის მსჯილობა სავსებით კანონზომიერია, თანამიმდევრული და მახვილგონივრული, მაგრამ დასკვნა საცილობელია. ჩვენთვის მთავარია ის, რომ აბდულმესიანის დიმიტრი არ არის ისტორიული დიმიტრი ბატონიშვილი, დავით აღმაშენებლის ძე (როგორც ფიქრობდა ნ. მარი), არამედ ისაა „დიმიტრი სოლუნელის წამების“ დიმიტრი, ქრისტიანობისათვის თავდადებული და წამებული ლიტერატურული პერსონაჟი. შავთელს თამამად შეეძლო ეთქვა თავისი ქების საგზისათვის (ვინც არ უნდა ყოფილიყო იგი—დავით აღმაშენებელი, თუ დავით სოსლანი), შენ ნესტორივით იმარჯვებ ქრისტიანობისათვის წამებული დიმიტრის (და მისი ღმერთის) შემწეობით და არა უხეში ფიზიკური ძალღონით, რომლის გამომხატველი იყო ბარბაროზი ლეონიო.

ჩვენ ვერ წარმოგვიდგენია, რომ აბდულმესიანში შექცეული იყოს თამარი (როგორც სამართლიანად ფიქრობს კ. კეკელიძე), ხოლო მის გვერდით, არ ჩან-

დეს და ჩრდილში იყოს მოქცეული მისი თანამოსაყდრე და საყვარელი მეუღლე, შესანიშნავი სახელმწიფო და სამხედრო მოღვაწე დავით სოსლანი. თამარის კარის პოეტი, გარკვეული პოლიტიკური მიმდინარეობის გამომხატველი მეხოტბე, რომელიც საშინელ წყევლა-კრულვას უთვლის ტახტის ურჩსა და ორგულ მოღალატეებს (104), ვერასგზით ვერ დაუშვებდა დავით სოსლანის იგნორაციას. ეს იქნებოდა თვითონ თამარის პიროვნობის დამცირებაც და მისი სახელმწიფოებრივი პოლიტიკის სახიფათო შეუფასებლობაც. „იქნებ ვისმეს ეუცხოოს და პარადოქსად მოეჩვენოს,—ამბობს კ. კეკელიძე,—რომ პოეტი (შავთელი), ცოცხლებთან ერთად, აქებს დიდი ხნის გარდაცვალებულ გვირგვინოსანს; მაგრამ აქ გასაკვირი არაფერია: პოეტი... საეკლესიო ტრადიციების მატარებელია, ეკლესიაში კი მიღებული იყო, რომ ამათუიმ წმინდანს, სულიერ გმირს, ქებასა და ენკომიებს შეუთხზავდნენ ხოლმე სიკვდილის შემდეგ. ხშირად მთელი საუკუნეების შემდეგაც“⁶.

ჩვენ მართლაც გვეუცხოვება და პარადოქსად გვეჩვენება საკითხის ამგვარად დასმა. ჩვენ ეჭვებს ვერ ფანტავს პატივცემული მეცნიერის განმარტება. ენკომიები კი იწერებოდა დიდი ხნით ადრე გარდაცვლილი წმინდანების შესახებ, მაგრამ აბდულმესიანში ხომ შექმებულია ცოცხალი პირი, და ისიც ისეთი პირი, როგორიც იყო თამარ მეფე. ნუთუ ამ პირის თანამოსაყდრე მხოლოდ წარსულში იყო საძიებელი? მაშინ ხომ ჩრდილში ექცევა თამარის ღირსეული თანამოღვაწე და თანამეცხედრე? ეს არამც და არამც არ არის მოსალოდნელი თამარის მეხოტბე პოეტისაგან. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ასეთი რამ საზოგადოდ შეუძლებელიც იქნებოდა. ამიტომაც უნდა გავიმეოროთ ჩვენი ადრინდელი დასკვნა აღძრულ საკითხზე: „თუ აბდულმესიანში მართლაც თამარია შექმებული (ამაში კი არავითარი ეჭვი არაა), თამართან ერთად და თამარის გვერდით შექმებულია მისი ლომი, მისი ღირსეული ქმარი დავით სოსლანი“⁷.

ჩვენს დასკვნას გვერდს უმაგრებს აბდულმესიანის ზოგიერთი სტროფის კონკრეტულ-ისტორიული ხასიათის მიმანიშნებელი რეალია. აქედან ამგზობის ჩვენ უნდა შევეხოთ 62-ე სტროფს:

გვრიტთა მართვისა თვარ, აქვს მართვისა
თქვენებრ სურვილი მეუღლობისა?
წართუწირულ-ვართ, არ განწირულ-ვართ,
რადგან თქვენ გპოვეთ მზედ უფლობისა.

მოყვანილი ტექსტის შინაარსი ასე უნდა გავიგოთ: თუ არ გვრიტთა ოჯახს (ბარტყებს), აბა, სხვას ვის აქვს თქვენსავით მოსიყვარულე მეუღლეობა? ჩვენ დიადაც არ ვყოფილვართ განწირული, რადგანაც თქვენ „გპოვეთ მზედ უფლობისა“⁸. უნდა ვიცოდეთ, რომ გვრიტი (და მტრედი) სათნოების, სიფაქიზის, სიწმინდის სიმბოლოა ბიბლიის მიხედვით. მოვიგონოთ, რომ თანახმად

⁶ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, 1958, გვ. 240—241.

⁷ ნარკვევები, 1, 1945, გვ. 143 (დაყოფა ძველია, ა. ბ.).

⁸ ალ. ბარამიძე, ნარკვევები, 1, 1945, გვ. 128.

ებრაელთა წესისა, მამრობითი სქესის ბაღის განწმენდის რიტუალის შესასრულებლად უნდა შეეწირათ ორი გვრიტი, ან მტრედის ორი ბარტყი (ლუკა, 2,24). იოვანე ოქროპირს მშვენიერი პოეტური ტრაქტატი აქვს დაწერილი „გვრიტისათვის“,⁹ სადაც ხაზი ესმება გვრიტების განსაკუთრებულ უბიწოებასა და სიწმინდეს, გვრიტთა ოჯახის წევრთა ურთიერთ ერთგულებასა და სიყვარულს. იოვანე ოქროპირი საგანგებოდ აღნიშნავს კერძოდ დედალი გვრიტის არაჩვეულებრივ ერთგულებასა და სიყვარულს თავის მამლისადმი: „მამლის მოყუარე არს და სიწმიდესა იმარხავნ: ჟამ თუ სადამე არნ და მოიკლის მამალი იგი ანუ მფრინველისაგან ანუ თუ მახითა, მიერითგან, დედალი იგი სხუასა მამალსა არლარა შეეყვის, არამედ მისსა მას სიყუარულსა და ადგრიის“¹⁰. უნდა ვიფიქროთ, რომ სწორედ ეს გარემოება ჰქონდა მხედველობაში იოვანე შავთელს, როდესაც ხაზს უსვამდა სახოტბო პოემით შესამკობ პირთა მეუღლეობრივ სიყვარულს. თუ შავთელის ქების საგანი თამარია, ცხადია, მის გვერდით პოეტი შესხმას უძღვნის დავით სოსლანს (დავით აღმაშენებელი კი გამოირიცხება). მაშასადამე, აბდულმესიანის 62-ე სტროფი ექვს არ ტოვებს, რომ ამ პოემის ქების საგანია თამარი და დავით სოსლანი.

საკითხის ამგვარად გადაწყვეტის უცილობლობა რომ აეშორებინა, ნ. მარმა ერთგვარად თავი აარიდა 62-ე სტროფის სპეციალურად განხილვას და პოემის შინაარსის გადმოცემისას მხოლოდ შენიშნა: «В супружеских чувствах он прост и целомудрен, а подданные в нем зрят защиту»¹¹.

ჩვენთვის ამგზობის საინტერესო სტროფის ინტერპრეტაციის საკითხს საგანგებოდ ეხება კ. კეკელიძე. 1946 წელს გამოქვეყნებულ მის ერთ ნაშრომში¹² ვკითხულობთ: „ისტორიული რეალიებისათვის სათანადო ანგარიშის გაწევა შეუძლებელს გახდიდა იმის მტკიცებას, რომ, რადგანაც ხოტბაში ნათქვამია— „გვრიტთა მართვისა, თვარ, აქვს მართ ვისა თქვენებრ სურვილი მეუღლეობისა“ (62, 1), იმაში შექებული არიან თამარ მეფე და დავით სოსლანი. ავიწყდებათ, ერთი მხრივ, თამარის სიტყვები დავითთან შეუღლების წინ „არაოდეს ყოფილა გულსა ჩემსა წადილი ქმროსნობისა და ქორწინებისა, არც პირველ და არცა აწ, თუმცა იყო ვინმე მკვიდრი საყდრისა ამის ჩემისა“, მეორე მხრივ, ის გარემოება, რომ „მეუღლეობის სურვილსა“ და ოჯახური ცხოვრებისათვის ზრუნვას არ იყო მოკლებული არც დავით აღმაშენებელი, როგორც ამას ვტყობილობთ, თუგინდ, მისი ცნობილი „ანდერძიდან“.

როგორც ჩანს, მთელი ეს მსჯელობა იმაზეა დამოკიდებული, რომ მეხოტბის სიტყვა „სურვილი“ („სურვილი მეუღლეობისა“) გაგებულია დღევანდელი მნიშვნელობით—სურვილი, წადილი; რომ ისტორიკოსის მოწმობით, თამარს არ ჰქონდა დაქორწინების სურვილი. კლასიკური პერიოდის ქართულით (როგორც ეს რუსთველის პოემის მეცნიერულ-კრიტიკული ტექსტის დამდგენმა კომისიამ გაარკვია ვეფხისტყაოსნის მაგალითზე) „სურვილი“ ნიშნავს სიყვარულს. მეხოტბე აღნიშნავს, რომ ქების საგანთ აკავშირებთ მეუღ-

⁹ სინური მრავალთავი 864 წლისა, ა. შანიძის რედაქციით, თბილისი, 1959, გვ. 225—231.

¹⁰ გიორგი დაყუდებული დახასიათებულია „ვითარცა გვრიტი უბიწო და ტრედი უმანკო“ (ცხოვრება გიორგი მთაწმიდელისა, ათონის კრებული, გვ. 293).

¹¹ Древнегрузинские описцы, გვ. 11.

¹² კომენტარები აბდულმესიანის ზოგიერთი ტაეპისა, ლიტერატურული ძიებანი, III, გვ. 361, შენ. 4.

ლეობრივი სიყვარულის გრძნობა (ისე როგორც გვრიტებს). ცნობილია რომ თამარი და დავით სოსლანმა მართლაც ბედნიერი მეუღლეობრივი ცხოვრება გაატარეს.

თითქოს საცილობელი რჩება ისიც, რომ 62-ე სტროფით ჩვენ ვგულისხმობთ ორ პირს. „ქართული ლიტერატურის ისტორიის“ მეორე ტომის უკანასკნელ (1958 წლის) გამოცემაში კ. კეკელიძე ამბობს: „თქვენებრ სურვილი მეუღლეობისა“ (62 სტროფი) არ გულისხმობს უეჭველად ორ პირს—ცოლქმარს; „თქვენებრ“ არის ჩვეულებრივი ოდაში თამარისადმი მიმართული *pluralis majestatis*¹³.

ჩვენი დაკვირვებით, როდესაც მეხოტბე უშუალოდ მიმართავს ქების ცალკეულ რომელიმე პირს, იგი ჩვეულებრივად ხმარობს მხოლოდობით ფორმას, მაგალითად:

შენ, გონიერო, გულისხმიერო (97);

მე მონა შენი (98);

მეფევე მაღალო, ქცევა მდაბალო (100);

სამაგიეროდ, როდესაც შესხმა ეხება ორივე პირს ერთად, მაშინ ასევე ჩვეულებრივად გამოყენებულია მიმართვის მრავლობითი ფორმა, მაგალითად:

ცეცხლი ბნელისა გარესკნელისა

ორგულთ ეწიოს, ვერ განეწიოს,

ურჩი ვინც იყოს ტახტის თქვენისა (104).

ასევე ფინალური სტროფითაც (107):

შესხმა-მკობანი, მუსიკობანი,

ვუწყი, ვერ გიძღვენ თქვენ საფეორობით.

საქმის ასეთი ვითარება უფლებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ 62-ე სტროფშიც მეხოტბე სწორედ ორივე საქებურ პირს მიმართავს და შესაფერისადვე მიმართვის მრავლობითს ფორმას იყენებს. ერთი სიტყვით, ყველაფერი იმაზე მეტყველებს, რომ 62-ე სტროფში დახასიათებულია შესაქებ პირთა მეუღლეობრივი სიყვარული და კონკრეტულად ნაგულისხმევი არიან თამარი და დავითი, ან დავითი და თამარი.

უკანასკნელი შენიშვნის გაკეთება (ან დავითი და თამარი) იმიტომ დაგვჭირდა, რომ თუმცა აბდულმესიანის „ზოგ სტროფში დავითია შესხმული, ზოგში თამარი, ზოგში კიდევ ორივე ერთად“¹⁴, ამ სახოტბო პოემაში უპირატესად ხაზი ესმება ქების საგნის მამაკაცურ თვისებებს, ე. ი. ქების მთავარი საგანია მამაკაცი. ალბათ, ამ გარემოებამ აფიქრებინა ნ. მარს, რომ აბდულმესიანში შექებულიაო მხოლოდ ერთი პირი, სახელით დავითი, გვირგვინოსანი მამაკაცი, ასეთად კი მას ეხატებოდა დავით აღმაშენებელი.

მართლაც-და, ერთი შეხედვით, შეიძლება უცნაურად მოგვეჩვენოს, რომ თამარისა და დავით სოსლანის საზიარო ქებაში უპირატესად დავითის ღირსებანი იყოს წარმოჩენილი და არა თამარისა. ამ გარემოების ახსნის საინტერესო ცდა მოგვცა ელ. მეტრეველმა¹⁵. იგი ფიქრობს, რომ აბდულმესიანი შეთხზული უნდა იყოს ბასიანში ქართველთა ბრწყინვალე გამარჯვების უშუალო შთაბეჭ-

¹³ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, 1958, გვ. 240.

¹⁴ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, 1958, გვ. 240.

¹⁵ მისი ნარკვევი „დავითისა და თამარის ქება“ (ე. წ. აბდულმესიანი) ცალკე თავად იბეჭდება „ქართული ლიტერატურის ისტორიის“ ექვსტომეულის მეორე ტომში.

დილების ქვეშ. შესაფერისად აქ შექმნილიაო სწორედ ბასიანის სახელმწიფო-გმირი დავით სოსლანი. მკვლევარი უპირისპირებს ბასიანის ომის აღწერას (ცნობილს საისტორიო წყაროებით) აბდულმესიანის სათანადო ტექსტს და საგულისხმო მსგავსებას პოულობს. აღნიშნულის კვალობაზე ელ. მეტრეველი ამბობს: „მიუხედავად იმისა, რომ ხოტბაში არც ბასიანია ნახსენები და არც რუქნადინი, ოდის შინაარსობლივი ანალიზი, მისი შეპირისპირება თამარის მემკვიდრის ცნობასთან, და აგრეთვე ის, რომ იოვანე შავთელი სწორედ ამ ბრძოლის დროს თამარის მუდმივი მხლებელია ვარძიასა და ოძრხეში, გვაფიქრებინებს, რომ შავთელმა ბასიანის ომში ქართველთა გამარჯვებას მიუძღვნა როგორც „გალობანი ვარძიის ღმრთისმშობელისა“, ასევე „აბდულმესიანი“. საკითხის ამგვარი ახსნით გასაგები ხდება, თუ რატომ არის აბდულმესიანის ქების ცენტრალური ფიგურა დავით სოსლანი და არა თამარი“.

ელ. მეტრეველის მოსაზრება ჩვენ გვეჩვენება ფრიად მნიშვნელოვან და დიდად ანგარიშგასაწევ ჰიპოთეზად. ჯერჯერობით ამაზე მეტს ვერაფერს ვიტყვით. ჩვენთვის ის არის განსაკუთრებით საყურადღებო, რომ ელ. მეტრეველიც აბდულმესიანის ქების საგნად უცილობლად თვლის ორ პირს, რაც მთავარია, სახელდებით თამარსა და დავით სოსლანს (უფრო სწორად, დავით სოსლანსა და თამარს). „ქების ამ ორი გმირის სახე სხვადასხვა ასპექტითაა გახსნილი მეხოტბის მიერ—ამბობს ე. მეტრეველი—პირველი—მოქმედებასა და მოძრაობაში, ომსა და მტერთა დაძლევაში. თამარის სახე კი უფრო სტატიკურია, აღწერითი. იგი სიბრძნეს, სიმშვიდეს და სილამაზეს ასხივებს“.

* * *

1957 წელს გამოქვეყნდა ივანე ლოლაშვილის ნაშრომი: ძველი ქართველი მეხოტბენი. 1. ჩახრუხაძე. ქება მეფისა თამარისა. 270 გვ. ნაშრომში წარმოდგენილია თამარიანის კრიტიკული ტექსტი ვრცელი გამოკვლევითა და ლექსიკონით.

ი. ლოლაშვილის ნაშრომი უთუოდ საყურადღებოა და საინტერესო. გულმოდგინედ არის აქ დამუშავებული, უწინარეს ყოვლისა, ტექსტოლოგიური ნაწილი როგორც ცნობილია, მე-12 საუკუნის ქართველი მეხოტბეების ტექსტები (აბდულმესიანი და თამარიანი) შესანიშნავი გამოკვლევის დართვით კრიტიკულად გამოსცა 1902 წელს აკადემიკოსმა ნ. მარმა. თუძცა შავთელისა და ჩახრუხაძის ლიტერატურული მემკვიდრეობის მეცნიერულად შესწავლის მხრივ ბევრი რამ გაკეთდა ნ. მარის ნაშრომის გამოქვეყნების შემდეგ, ტექსტოლოგიური საკითხები ძირითადად უმოძრაოდ რჩებოდა. უნდა ითქვას, რომ მეხოტბეთა კრიტიკული ტექსტების დადგენისათვის ნ. მარი ხელმძღვანელობდა უმთავრესად ძველი უხეირო გამოცემებით, მის განკარგულებაში იყო აგრეთვე რამდენიმე ნაგვიანევი და წარყვნილი ტექსტების შემცველი ხელნაწერი. აღნიშნულის მიუხედავად, ნ. მარმა განმაცვიფრებელი მეცნიერული ალღო გამოაჩინა, სწორად განსჭვრიტა სახოტბო ძეგლების ხასიათი, სანიმუშო კრიტიკული გამოცემები მოგვცა. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია თამარიანის მარისეული გაგებაც და გამოცემაც. ნ. მარმა შეიცნო თამარიანის კომპოზიციურ-სტრუქტურული თავისებურება, გაშიფრა მისი რთული შინაარსი, ნათელყო მისი იდეურ-მხატვრული რაობა. ერთი სიტყვით, ნ. მარმა ნამდვილად აღმოაჩინა ჩახრუხაძე როგორც დიდი ქართველი პოეტი-მოაზროვნე, როგორც რუს-

თველის გვერდის დამამშვენებელი, რენესანსული ქართული პოეზიის ბრწყინვალე წარმომადგენელი. როგორც ფილოლოგიურ-ლიტერატურათმცოდნეობითი ნაშრომი, ნ. მარის „ძველ-ქართველი მეხოტბენი“ (Древнегрузинские олописны) კლასიკურია, თუმცა ისტორიულ-ლიტერატურული თუ სხვა ხასიათის არა ერთს (მათ შორის არსებითსა და პრინციპულ) შეცდომას შეიცავს.

ნ. მარმა უდავოდ დაასაბუთა, რომ თამარიანი არ არის ერთი გაბმული სახოტბო პოემა, არამედ ის ცალკეული ნაწილებისაგან, სახოტბო და ე. წ. ელეგიური ლექსებისაგან შედგება. თითოეულ ცალკეულ ლექსს აქვს დამოუკიდებელი შინაარსი და სხვადასხვა დროს იწერებოდაო, მაგრამ რამდენადაც თამარიანის ყველა სახოტბო ლექსი მიზნად ისახავს თამარის შესხმას, ამდენად იგი შინაარსობლივად, იდეურად და კომპოზიციურად ერთიანი, მთლიანი და განუკვეთელი მხატვრული ნაწარმოებიაო. ნ. მარის განსაკუთრებული დამსახურება თამარიანის გაგების მხრივ ისაა, რომ ამ სახოტბო ძეგლში მან აღმოაჩინა შინაარსობლივად განსხვავებული ორი ფრაგმენტული ლექსი, რომელთაც ელეგიები უწოდა. მარმა არსებითად სწორად ამოიცნო ამ ე. წ. ელეგიური ლექსების ხასიათიც. მანამდე ერთ ვრცელ სახოტბო პოემად მიჩნეული ნაწარმოები, მარის გამოკვლევის შედეგად წარმოგვიდგა II სახოტბო ლექსისა და ორი სათავგადასავლო ამბის მომთხრობი (ნ. მარით ელეგიური) ფრაგმენტის ერთგვარ კრებულად.

თამარიანის კომპოზიციურ-სტრუქტურულ თავისებურებათა მარისეულ გაგებაში დაეჭვების ყველა ცდა უნაყოფო გამოდგა. ამ მხრივ საგულისხმოა შ. ნუცუბიძის მაგალითი: შ. ნუცუბიძემ მკაცრად გააკრიტიკა ნ. მარი, მაგრამ თამარიანის აგებულება ბოლოსა და ბოლოს მანაც კრებულის სახით წარმოიდგინა. შ. ნუცუბიძეც თამარიანში არჩევს განცალკევებულ თემატიკურ ერთეულებს, რომელთაც ხან ს ი მ დ ე რ ა ს (песнь) უწოდებს, ხანაც შინაარსობლივ ჯგუფებად დალაგებულ ნ ა კ ა დ ს (потох). რაც მთავარია, ეს განცალკევებული ერთეულები შესაძლებელია სხვადასხვა შემთხვევის გამო მართლაც სხვადასხვა დროს იქმნებოდა და თამარიანის სახით შემდეგ გაერთიანდნენო.¹⁶

აღსანიშნავი ისაა, რომ თამარიანის ძეგლ გამოცემებსა და ხელნაწერებში არეული და გადაადგილებული ყოფილა მისი სხვადასხვა ნაწილები. ნ. მარმა მოიპოვა კრებულის შემადგენელი ნაწილების მწყობრი, თანამიმდევრული დალაგებისათვის საჭირო გასაღები: გარეგანი რითმების სისტემა. მარმა დაასაბუთა, რომ თამარიანის თითოეული ცალკეული ლექსი გაწყობილია ერთიან, უწყვეტელ რითმაზე. ამ გასაღების წყალობით მან ძირითადად სწორად დაანაწევრა და დააღაგა თამარიანის შემადგენელი ნაწილები. ოღონდ მარმა გადაჰარბა გააზვიანდა ინტერპოლაციური ელემენტი, ყალბად ჩათვალა ზოგიერთი ცალკეული ტაეპიც კი, რის შედეგად ველარ მიიღო ოთხტაეპოვან სტროფებზე გაწყობილი ტექსტი. მარი ამან არ შეაკრთო, მან გამოაცხადა, თითქოს თამარიანი თავიდანვე აგებული იყო არა სტროფულ, არამედ ტაეპობრივ პრინციპზე, თითქოს გვიან, ვიღაც უცნობ პირს გადაულაგებია თამარიანი ოთხტაეპოვან სტროფებად, რასაც დიდად შეუწყვია ხელი ტექსტის წარყვნისა და დამახინჯებისათვის. ნ. მარი ამბობდა:

«Появление обезображивающих наростов или вставок в значительной степени относится к тому времени, когда кому-то пришла несчастная мысль списать оды Тамары по

¹⁶ Ч а х р у х а д з е, Тамариანი, Перевод с грузинского Ш. Нуцубидзе, Тб., 1942 გვ. 32; Его же, Руставели и восточный Ренессанс, 1947, გვ. 211.

шаблону поэмы Шавтели, разбив их на строфы, каждую в четыре четверостишия на одну основную или внешнюю рифму. Однако, основная рифма у Чахрухадзе — одна на каждую в отдельности оду, сколько бы в ней не было четверостиший, и потому в его одах деление на строфы ничем не оправдывается. Более того, в ряде случаев оды, очевидно, и не содержали такого числа основных четверостиший, которые делились бы четыре без остатка»¹⁷.

ჩვენ თავის დროზე უარყავით თამარიანის სტროფული აგებულების ასეთი თვალსაზრისი (თუმცა სავსებით მხარს ვუჭერდით თამარიანის კომპოზიციის მარისეულ გაგებას). ჩვენ ვწერდით: „თამარიანის აღნაგობის მარისეული გაგება ძირითადად დაექვევას არ იწვევს. მაგრამ ნ. მარმა ზომიერებას გადააჭარბა. ის ხშირად მეტად საჩოთირო ფილოლოგიურ და ფორმალისტურ პოეტიკურ ხერხს ემყარება ტრადიციული ტექსტის საკრიტიკოდ. კერძოდ, ნ. მარი ძალზე აზვიადებს ინტერპოლაციური ელემენტის ხვედრით წონას. ჩვენ დაუსაბუთებლად მიგვაჩნია ნ. მარის მოსაზრება, ვითომც თამარიანი თავიდანვე არ იყო სტროფულად აგებული. ნაყალბევი ტექსტების ძიებით გატაცებულ მკვლევარს რიგი ოთხტაეპოვანი სტროფი ნაკლული გამოუვიდა. რამდენიმე სტროფის სამ-სამი ტაეპი ნ. მარს ავტორისეულად მიაჩნია, ხოლო მეოთხე ტაეპებს ის ყალბად თვლის. ასეთმა ვითარებამ ნ. მარი აიძულა პრინციპულად უარეყო სახოტბო კრებული სტროფული აღნაგობის საფუძვლიანობა“¹⁸.

ი. ლოლაშვილმა საფუძვლიანად შეისწავლა თამარიანის ყველა ხელნაწერი და ყველა გამოცემა. ამ მასალების გულმოდგინე შეჯერების შედეგად მან განახორციელა ტექსტის ახალი, მეცნიერული გამოცემა, რასაც საყურადღებო გამოკვლევაც დაურთო. მკვლევარმა არსებითად დაადასტურა თამარიანის კომპოზიციურ-სტრუქტურული აგებულების მარისეული გაგება. მისი სიტყვით, ნ. მარმა „ურყვევი საძირკველი ჩაუყარა ძველი ქართველი მებოტბე პოეტების თხზულებათა მეცნიერულად შესწავლის საქმეს“, თუმცა მაინც „ვერ შეძლო თამარიანის ტექსტის აღდგენა“ იმ სახით, როგორითაც ის ავტორის ხელიდან გამოვიდა¹⁹. ი. ლოლაშვილი აღიარებს, რომ მარმა „დიდი გონებამახვილობით განჭვრიტა თამარიანის სტრუქტურულ კომპოზიციური ხასიათი“ (გვ. 18; შდრ. გვ. 147), მოგვცა ამ სახოტბო ძეგლის საუცხოო გამოცემა და პირველხარისხოვანი გამოკვლევა. ამიტომაც სრულიად მოულოდნელია და შეუწყნარებელი მისი განცხადება, თითქოს ნ. მარმა „ყოვლად გაუმართლებელი პიპოთეზებით მნიშვნელოვნად დაამუხრუჭა თამარიანის პრობლემის შესწავლა“ (იქვე). ი. ლოლაშვილის დასკვნით, ნ. მარმა „ვერ მოახერხა თხზულების სახოტბო ლექსების რაოდენობის დადგენა, თითოეული ლექსის სტროფული შედგენილობის განსაზღვრა. მან ზოგიერთი სტროფისა და ტაეპის მცდრად გააზრების გამო ვერ დაადგინა სახოტბო ლექსების დაწერის თარიღებიც, ჩახრუხადის სადაურობა და ვინაობა და თამარიანის ზოგიერთი ლიტერატურული წყარო“ (იქვე).

ჩვენ მეტად მკაცრად და, რაც მთავარია, უმართებულოდ გვეჩვენება ნ. მარის ღვაწლის ასეთი შეფასება. მართალია, თამარიანის ტექსტის დადგენის თაობაზე ი. ლოლაშვილმა ზოგი რამ ახალი თქვა ნ. მარის გამოცემასთან შედარე-

¹⁷ Древнегрузинские описцы, გვ. 66, прим. 1.

¹⁸ აღ. ბარამიძე, ნარკვევები, III, გვ. 238.

¹⁹ ძველი ქართველი მებოტბენი, I, 18.

ბით, მან ახლებურად დასვა ზოგი ისტორიულ-ლიტერატურული საკითხიც, მაგრამ ი. ლოლაშვილიც ნ. მარის მიერ გაწაღებული გზით ცდილობს ახალი სიტყვის თქმას თამარიანის საკითხების გარშემო.

ამ გარემოებას მკვლევარი შემდეგ თვითონაც აღნიშნავს. მას უწერია: „ნ. მარის დამსახურება იმაში მდგომარეობს, რომ, მან დააყენა რა საკითხი თამარიანის სტრუქტურისა და კომპოზიციის შესახებ, გონებამახვილურად განკვერიტა თხზულების ოდების თავდაპირველი აღნაგობა. ნ. მარის აღმოჩენად უნდა ჩაითვალოს ის ფაქტი, რომ თამარიანის სახოტბო ლექსები დაწერილია ერთი, წინასწარშემუშავებული გეგმით, რომ თითოეულ ოდას აქვს თავისი შესავალი, შინაარსი, დასასრული და ერთი უცვლელი გარეგანი რითმა. ეს აღმოჩენა ნ. მარის ნაშრომის „რაციონალური მარცვალია“, რომელიც თანამედროვე ფილოლოგიამ უცილობლად უნდა მიიღოს; სამაგიეროდ, მისი სხვა დასკვნები თამარიანის სტრუქტურისა და კომპოზიციის შესახებ, ჩვენი თვალსაზრისით, უფრო მეტ დეტალიზაციას და გარკვეულობას მოითხოვს“ (გვ. 147—148). ამრიგად კი, ი. ლოლაშვილის შეხედულებითაც, ნ. მარს არსებითად სწორად გადაუწყვეტია თამარიანის ძირითადი პრობლემატიკა — თხზულების კომპოზიციურ-სტრუქტურული რაობა. მთავარი საკითხის გადაჭრის შემდეგ რჩება „უფრო მეტი დეტალიზაციის“ საჭიროება. ეს ერთგვარად შეასრულა ი. ლოლაშვილმა. მისი ზოგი მოსაზრება უთუოდ საყურადღებოა და ანგარიშგასაწევი, ზოგიც მცდარი და მიუღებელი (როგორც ქვემოთ ვაჩვენებთ, მიუღებელია ი. ლოლაშვილის მოსაზრებანი თამარიანის ე. წ. ელეგიების შესახებ). მაინცდამაინც ი. ლოლაშვილი სარგებლობს ნ. მარის მიერ „აღმოჩენილი“ გასაღებით და ცდილობს ამ გასაღების უკეთ მომარჯვებას. მაშასადამე, ნ. მარს კი არ დაუმუხრუჭებია თამარიანის შესწავლის საქმე, არამედ გზა გაუხსნია ამ ძეგლის შესწავლის გასაღრმავებლად და გასათართობლად.

სწორია ი. ლოლაშვილის მოსაზრება იმის შესახებ, რომ თამარიანი იმთავითვე სტროფულ სისტემაზე იყო აგებული. ამ მხრივ ნ. მარის თვალსაზრისი მართლაც „ყოვლად შეუწყნარებელია“ (გვ. 41). ი. ლოლაშვილმა დაასაბუთა, რომ რიგ შემთხვევაში გადაწერლების მიერ შეცდომით მექანიკურად არის შერწყმული ისეთი სტროფები (ან ტაეპებიც), რომელთაც ერთმანეთთან არაფერი აქვთ საერთო არც შინაარსით და არც ფორმით (გვ. 49—52). ისიც დამაჯერებლად არის გარკვეული, რომ: „თამარიანის ტრადიციული ტექსტი ნაკლებულია. მას აკლია ოვნებად, ებარე და ენალი — რითმებიანი სტროფები“ (გვ. 71). ი. ლოლაშვილმა აჩვენა, რომ აქა-იქ თამარიანში სტროფები გადაადგილებულია, ზოგჯერ ეს მომხდარა ხელნაწერის აკინძვისას ფურცლს გადაბრუნებით ჩაკერების გამო (გვ. 73), რასაც ბუნებრივად გამოუწვევია ტექსტის „შინაარსობლივი ნახტომები“ (გვ. 71). გადამწერლების რიგი უხეში შეცდომა თუ დაუდევრობა ადრე შენიშნული ჰქონდა ნ. მარს. „ნ. მარის ფხიზელმა თვალმა უძალვე შენიშნა სტროფის ტაეპთა შინაარსობლივი შეუსაბამობა“, ამბობს ი. ლოლაშვილი და განაგრძობს „ხელნაწერებზე დაკვირვებამ გაამართლა ნ. მარის შეხედულებათ“ (გვ. 50).

ჩვენც შემთხვევა გვქონდა გაგვესწორებინა თამარიანის ტექსტის რიგი დამახინჯება, რის გამოც ი. ლოლაშვილი ჩვეულებრივ შენიშნავს, ამა და ამ გასწორებას „პირველად ყურადღება მიაქცია (!) ა. ბარამიძემო“ (გვ. 102, 121, 143 და სხვ.). რა თქმა უნდა, აჯობებდა ავტორს ეთქვა, ესა და ეს დამახინჯებული წაკითხვა ამა და ამ პირმა გაასწორაო (და არა ყურადღება მიაქ-

ციაო). მაგრამ ეს წვრილმანია. მთავარი ისაა, რომ ი. ლოლაშვილმა კარგად მოიმარჯვა თამარიანის მეცნიერულ-კრიტიკული ტექსტის დადგენის ისმეთოდით, რომელიც პირველად მარმა გამოიყენა, და შედეგიც თვალსაჩინო მიიღო. მაგრამ იგი აჭარბებს თავისი შედეგების შეფასებაში და შესაფერისადვე შეუფასებლობას იჩენს ნ. მარის მიღწევების მიმართ.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ნ. მარი თამარიანში პოულობდა 11 ოდას და ორ ე. წ. ელეგიურ ლექსს. ი. ლოლაშვილი მიჰყვა თამარიანის აგებულების მარისეულ გაგებას, ტექსტი დაანაწევრა უფრო წვრილ ერთეულებად, რის შედეგადაც მიიღო სამსტროფიანი შესავალი და 18 დამოუკიდებელი ლექსი, ანუ „ციკლური სახოტბო ლექსი, რომელნიც ერთმანეთისაგან გამოირჩევიან საკუთარი შინაარსითა და თითოეული ლექსისათვის დამახასიათებელი ფორმალური ნიშნებით“ (გვ. 156—157). ამ 18 ლექსიდან 12 ოდაა, ორი მაგალითების, ე. ი. საარაკო ამბების შემცველი ფრაგმენტი და ოთხიც თითოსტროფიანი სახოტბო ლექსი (გვ. 157). აქედან ჩანს, რომ ი. ლოლაშვილი იზიარებს თამარიანის მარისეული დანაწევრების პრინციპს, მასაც ხოტბებისაგან გამოუყვია საარაკო ამბების შემცველი ორი ფრაგმენტი, ე. ი. ის, რასაც მარი ელეგიებს უწოდებდა. თვითონ ხოტბების რიცხვი გაუზრდია რიგი თითოსტროფიანი ლექსის ცალკე გამოყოფის ხარჯზე. კრებულის ლექსებად დანაწევრებისას ი. ლოლაშვილიც მარისეული ფორმალური მეთოდით ხელმძღვანელობს (ლექსების დანაწევრებას საფუძვლად უდებს ერთიან საკუთარ რითმას). ოღონდ ზოგჯერ უსაბუთოდ არღვევს თავისსავე სახელმძღვანელო პრინციპს. მაგალითად იერსა რითმაზე აგებული ვრცელი ლექსი, რომელიც ნ. მარს თამარიანის პირველ კარად ჰქონდა დაბეჭდილი, ი. ლოლაშვილს თვითნებურად დაუნაწილებია და ეს ნაწილები ერთმანეთისაგან დაუშორიშორებია: მაშასადამე, დაურღვევია ტექსტის კარებად დაყოფის ამოსავალი პრინციპი. თამარიანის მარისეული გამოცემის პირველი კარის პირველი-სამი სტროფი გამოცხადებულია სახოტბო კრებულის შესავლად, ხოლო დანარჩენი სტროფები მე-18 (უკანასკნელ) კარად არის ჩათვლილი. ცალკე, II და III კარებადაა დანაწევრებული არი-რიტიმური ლექსებიც.

როგორც ვთქვამთ, ი. ლოლაშვილი იზიარებს თამარიანის აგებულების მარისეულ პრინციპს, თუმცა უარყოფს ძეგლის დათარიღების მიღებულ თვალსაზრისს. თამარიანი ნ. მარს ეხატებოდა თამარისადმი მიძღვნილ ერთ მთლიან სახოტბო ძეგლად, რომლის შემადგენელი ნაწილები სხვადასხვა დროს უნდა ყოფილიყო შეთხზული სხვადასხვა ისტორიულ შემთხვეულობასთან დაკავშირებით. ი. ლოლაშვილის დაკვირვებითაც, თამარიანის თითოეულ სახოტბო ლექსს აქვს „თავისი საკუთარი შინაარსი... თავისი დასაწყისი და დასასრული, მაგრამ ყოველი მათგანი ცალკე აღებული შეუძლებელია დამოუკიდებელ თხზულებად ვცნოთ“, ამბობს მკვლევარი და განაგრძობს: „ჩვენი ღრმა რწმენით, თამარიანი თავიდან ბოლომდე ერთდროულად გააზრებული მხატვრული ძეგლია, რომელიც შეთხზულია ერთი გარკვეული დროის მონაკვეთში თამარ მეფის პიროვნებისა და მისი სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის განსაზღვრულად“ (გვ. 168—169). ამის შემდეგ ი. ლოლაშვილი კვლავ უბრუნდება თამარიანის სტრუქტურის საკითხს და შენიშნავს: „ეს არ არის უწყვეტი სიუჟეტური თხრობის თხზულება, არამედ ის შეიცავს პატარ-პატარა სახოტბო ლექსებს“ (გვ. 169).

ერთი უწყვეტი სიუჟეტური თხრობა არ აქვს არც შავთელის აბდულმესიანს, მაგრამ აბდულმესიანის სტრუქტურა არსებითად განსხვავდება თამარიანის სტრუქტურისაგან. თუ აბდულმესიანი ერთი გაბმული, გრძელი ქებაა, თამარიანი შედგება განსხვავებული შინაარსისა და განსხვავებული აგებულების მქონე „პატარ-პატარა სახოტბო ლექსებისაგან“. ნ. მარსაც ნამდვილად საფუძველი ჰქონდა ეფიქრა, რომ სწორედ აბდულმესიანისაგან განსხვავებით თამარიანის ლექსები სხვადასხვა დროს იწერებოდა სხვადასხვა გარემოებათა შესაბამისად.

ჩვენის ფიქრით, საკმაოდ დასაბუთებულია ი. ლოლაშვილის მოსაზრებაც. საქმე ისაა, რომ ზოგიერთი ისტორიული პირი და ისტორიული გარემოება დამოწმებულია თამარიანის სხვადასხვა სახოტბო ლექსში. მაგალითად, ბობქარი ანუ ათაბაგი აბუბაქრი სხვადასხვა ლექსში მოხსენიებულია ხუთჯერ (ი. ლოლაშვილის გამოცემის მიხედვით VI, 2; VII, 31; X, 17; XI, 11; XVI, 21²⁰). უფრო ბუნებრივი იქნებოდა იმის დაშვება, რომ ეს სხვადასხვა სახოტბო ლექსი შეიქმნა ერთდროულად, ვიდრე სხვადასხვა დროს, რადგანაც ყველა ამ სხვადასხვა ლექსის თავისებური გმირია (რა თქმა უნდა, სამარცხვინო გმირი) აბუბაქრი. აბუბაქრის დამარცხება, ამ სახიფათო მტრის თავზარდაცემული გარდახვეწა დიდი მოვლენა იყო მე-12 საუკუნის საქართველოს ისტორიულ ცხოვრებაში. პოეტს შეეძლო იმაზე საგანგებოდ გაემახვილებინა ყურადღება როგორც სხვადასხვა დროს, ისე ერთდროულად შეთხზულ სახოტბო ძეგლში. ამიტომაც თამარიანის დათარიღების მარისეული პრინციპი უკუსაგდება არ არის, თუმცა უთუოდ ანგარიშგასაწევია ი. ლოლაშვილის დებულებაც.

ი. ლოლაშვილს წარმოდგენილი აქვს თამარიანის ტექსტის რიგი დამაჯერებელი გასწორება და საინტერესო კომენტარი. მოგვყავს ორიოდ მაგალითი. ნ. მარის გამოცემის თანახმად ერთგან იკითხება (V, 30—32):

ხაფად დაგესხენ, ჯმრად რამე გესხენ;
აწ ძვალთა მათთა დაჰხდეს რა რყევად,
ერანს მფლობელი შეუფლობელი
გახადე ნატრად ესრე ნასხმევად;
ლომთა თავადად ოქმული ავადად
სხვაცა ვინმე სჩანს: ხართ ნამარხევად.

ხელნაწერებზე დამყარებითა და ტექსტის მახვილი ფილოლოგიური ანალიზის შედეგად ეს ნაწყვეტი ი. ლოლაშვილმა შემდეგნაირად გამართა (VII, 45, 30—32):

ხაფად დაგესხენს, ჯმრად რომე გესხენს,
აწ ძვალთა მათთა გაუხდეს რყევად;
ერანს მფლობელი, შეუფლობელი
ბობქარ გახადე ნაცარ-ნასხმევად;
ლომთა თავადად, თქმული ავადად
სხვამცა ვინა ჩანს სლათს ნამარხევად.

ტექსტუალურ გასწორებათაგან პირველ ტაეპში აღსანიშნავია რამეს სა-
ნაცვლოდ რომეს დადგენა. მეორე ტაეპიდან თითქმის მთლიანად შეცვლი-
ლია ტაეპის მეორე ნახევარი. იყო „გახადე ნატრად ესრე ნასხმევად“, არის:
„ბობქარ გახადე ნაცარ-ნასხმევად“. ამ გასწორების ურყევ საფუძველს იძ-
ლევა ხელნაწერთა მონაცემები:

²⁰ ნ. მარის გამოცემით, აბუბაქრი ოთხჯერ იხსენიება (VII, 18, 1; VIII, 7, 1; IX, 21, 3; X, 33, 2).

ბობქარ. გახადე. ნატარ. ნატარ. ნასხმევად.

ბობესრ: გახადე: ნატარ: ნასხმევად.

მობესრ: გახადე: ნატარ: ნასხმევად.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ამგვარად ცხადია, რომ ნახევარ-ტაების პირველ სიტყვად უნდა მოდიოდეს ბობქარ. ხოლო ნატარ არის ნაცარ სიტყვის დამახინჯება გრაფიკულს ნიადაგზე.

მესამე ტაების მეორე ნახევარში აგრეთვე ხელნაწერებზე დამყარებით ზმნა ხართ გასწორებულია გეოგრაფიული სახელწოდების სიტყვით ხლათს.

საანალიზო ტექსტის მნიშვნელობა განსაკუთრებულია: ტექსტი შედარებით მდიდარია ისტორიული რეალიებით, აქ მინიშნებულია რიგი ისტორიული მოვლენა. ამ რეალიების აქოშიფრვაზე და ისტორიული მოვლენების ამოცნობაზე დამოკიდებულია სხვა გარემოებებთან ერთად თარიღის საკითხებიც. ამიტომაც შემთხვევითი არ არის, რომ ეს ტექსტი მკვლევართა დიდ ყურადღებას იქცევდა. ი. ლოლაშვილს მიუდგომლად აქვს განხილული საკითხის ისტორია და დასაბუთებული საკუთარი შეხედულებანი (გვ. 130—138).

ნ. მარს სიტყვა-სიტყვით აქვს გადათარგმნილი თავისი ტექსტი: «они (იგულისხმებიან წინა ტაების „სპარსეთის ძალნი“ — ა. ბ.) внезапно папали на тебя. У тебя мужем сидел некий (букв.: нечто). Теперь когда его костям пришлось сотрясаться (он бежал с трепетом).

То во властелине Ирана, не имеющем над собою господина, ты зародила желание быть (у тебя) посаженным таким же образом, т. е. мужем»²¹.

კომენტარებში ნ. მარი ამბობს, რომ მეზობე აგდებულად იხსენიებს თამარის ყოფილ ქმარს (გიორგი რუსს), უწოდებს მას რამეს (некий, нечто) ამაზე დამყარებით კი შეიძლება ოდის დათარიღება, ის უნდა შეთხზულიყო თამარის პირველი ქმრის გაძევების პერიოდში.²² ნ. მარის მოსაზრება განავითარა პ. ინგოროყვამ. მისი ვარაუდით, „ლომთა თავადად“ ხმობილი პირი არის შირვანის მეფობელი აღსართანი, რომლისთვისაც თითქოს „ნამარხევი“ ყოფილა პირველ ქმარს გაშორებული თამარი; ოდა შეთხზულია 1183 წელს. დავით სოსლანთან შეუღლებამდე, შირვან-შაჰის დარბაზობის დროს თამარის კარზე²³. „ლომთა თავადად“ საგულგებელ პირად მ. ჯანაშვილი, შ. ნუცუბიძე და სხვ. თვლიდნენ დავით სოსლანს²⁴. თამარის ყოფილი ქმრის ათვალწუნებით მოხსენიებასთან დაკავშირებით აღნიშნული სტროფის შემცველი ლექსის თარიღად ჩვენც ვთვლიდით 1187—1189 წლებს²⁵.

ი. ლოლაშვილის გასწორების შედეგად ირკვევა, რომ საანალიზო სტროფითაც დამოწმებული ყოფილა ათაბაგ აბუბაქრის დამარცხება: ეს მოხდა შამქორში 1195 წელს. ჩვენთვის მთლად ნათელი არ არის მესამე ტაების მეორე ნახევრის შინაარსი („სხვამცა ვინა ჩანს ხლათს ნამარხევად“). თუ აქ მართ-

²¹ Одописцы, 47 ხაზი ნ. მარისა, ა. ბ.

²² იქვე, გვ. 46.

²³ „ჩახრუხაისძე—პოეტი, მოგზაური (კავკასიონი, 1924, №—1—2, გვ. 288—289); მისივე, რუსთაველის ეპოქის სალიტერატურო მემკვიდრეობა (რუსთაველს კრებული, 1938, გვ. 22—25).

²⁴ ი. ლოლაშვილის დას. შრომა, გვ. 132—133.

²⁵ ნარკვევები, III, 267.

ლაც მინიშნებულია ხლათის სულტნის წინააღმდეგ გალაშქრება, როგორც ღიქ-
რობს ი. ლოლაშვილი, მაშინ ძეხუთე ოდა (ი. ლოლაშვილით მეშვიდე) 1204-
1205 წლებზე ადრე ვერ დაიწერებოდა. ყოველ შემთხვევაში აბუთაქონის დასა-
ხელება ვერავითარ ეჭვს ვერ გამოიწვევს. ხოლო ეს კი ცვლის დათარიღების
ყველა ადრინდელ ვარაუდს. გიორგი რუსისა და მისი მოკავშირეების ძვლების
„ოყვებაზე“ სიტყვის ჩამოგდებაც უფრო გვიან დროს შეეფერება, ვიდრე
1187—1189 წლებია, 1190—1193 წლების მანძილზე გიორგი რუსმა ხომ თავი-
სი მომხრეებით ორგზის სცადა საქართველოს ტახტის ხელში ჩაგდება.

ამოიგად, თამარიანის მარისეული გამოცემის დამახინჯებული ტექსტი
ი. ლოლაშვილმა საერთოდ სწორად აღადგინა, კარგად გააანალიზა და ძირითა-
დად დამარწმუნებელი ისტორიულ-ლიტერატურული კომენტარი დაურთო მას.

1) საინტერესოა ს ა რ ა მ ა ს განმარტება²⁶. თამარიანში გვაქვს ასეთი ტაე-
პი (1, 3, 2):

სოკრატ სიბრძნითა, ს ა რ ა მ ა რ გრძნითა
ვიყვხეთ, ვერა ვიქმთ საწადიერსა.

ი. ლოლაშვილი ასწორებს ძველ გამოცემათა ს ა რ ა მ ა რ ს (შეს., 13):

სოკრატ სიბრძნითა, ს ა რ ა მ ა გრძნითა
ვიყვხეთ, ვერა ვიქმთ საწადიერსა.

ამ სახელს (სარამარ, სარამა) იცნობს აბდულმესიანიც (103, 1—2):

წიგნი მეფეთა, ქება ქებათა,
ეკლესიასტე ს ა რ ა მ ა რ გრძნისა,
დავით-ივავხი—ვინ სოქვა იგ ავნი?—
სიბრძნე დიდისა სოლომონისა...

ორივე შემთხვევაში, თამარიანსა და აბდულმესიანში, ის აზრია გატარებუ-
ლი, რომ ქების საგნის ღირსეულ შემკობას ვერავინ შეძლებსო, მათ შორის
ვერც ს ა რ ა მ ა რ-სარამას გრძნებითო (თამარიანში: ს ა რ ა მ ა რ-ს ა რ ა მ ა
გრძნებით რომ ვიყოთო). ვგონებ, არსებითი მნიშვნელობა არ აქვს იმას, ამ სა-
ხელწოდებას ვიხმართ ფორმით ს ა რ ა მ ა რ თუ ს ა რ ა მ ა. ხელნაწერები (რამ-
დენადაც ეს ი. ლოლაშვილის მასალებიდან ჩანს, იძლევა ს ა რ ა მ ა—ფორმის
მიღების შესაძლებლობას. ერთი რამ ცხადია, თამარიანშიც და აბდულმესიანში
საუბარია ერთსა და იმავე პირზე—გრძნეულ ს ა რ ა მ ა რ ზ ე (ანუ ს ა რ ა მ ა ზ ე).
ეს გარემოება გათვალისწინებული ჰქონდა ნ. მარს. საკუთარ სახელთა საძიე-
აბელში მას ჩანიშნული აქვს: ს ა რ ა მ ა რ ი Сарамар, имя волшебника 103
1,4 (здесь, повидимому, вм. Соломона) 1,3,2. ე. ი. მარი ვარაუდობდა, რომ
აბდულმესიანის შემთხვევაში ს ა რ ა მ ა რ ი თითქოს (повидимому)
შეესატყვისებოდა სოლომონს (სხვათა შორის, სიტყვა ე კ ლ ე ს ი ა ს ტ ე ს შემ-
დეგ მარს არ აქვს განკვეთილობის ნიშანი; ამრიგად კი გამოდის, რომ იგი ყო-
ფილა ს ა რ ა მ ა რ ის ნაწარმოები). ქართული ფილოსოფიური და სა-
ზოგადოებრივი აზროვნობის ისტორიკოსი პროფ. შ. ნუცუბიძე არსები-
თად ავითარებს ნ. მარის მოსაზრებას: «Сарамар—имя лица, не под-

²⁶ ი. ლოლაშვილი, დასახ. შრომა, გვ. 84—88.

дающего установлению. Возможно, это деформированное на Востоке имя Соломона, связанное с именем Сократа по линии мудрости, «акцентом проникновенной мудрости, в отличие от мудреца Запада—Сократа»²⁷.

ი. ლოლაშვილი მართალი უნდა იყოს, როცა უარყოფს სარამარისა და სოლომონ ბრძენის იგივეობას. აბდულმესიანში სარამარის გრძნეულობას მართლაც უპირისპირდება სოლომონის სიბრძნე (ასევე დაპირისპირებული ჩანს თამარიანში სოკრატის სიბრძნე და სარამარის გრძნება). თავის მხრივ ი. ლოლაშვილი ამტკიცებს (ამტკიცებს საკმარისად საბუთიანად), რომ მეხოტბის სარამა ინდური მითოლოგიის გრძნეული სარამა არისო. მეხოტბეთათვის რომ ინდური სამყარო არ იყო უცხო, ამის საბუთად მკვლევარი ასახელებს შავთელის მიერ იმავე 103-ე სტროფის ბოლო ტაეპში დამოწმებულ ვრახმანს („მათთან ვრახმანი გძნობდეს რვა ხმანი, ვერა დამატონ ქება ძალისა“), რაც ნ. მარის განმარტებით ნიშნავს брахман -ს. ი. ლოლაშვილი სხვა შემთხვევაშიც ხედავს ინდური მითოლოგიის, კერძოდ რიგვედის, ნაკვალევს თამარიანში (რაგი, სურიი)²⁸. ეს გარემოება უფლებას აძლევს მას წამოაყენოს საინტერესო დებულება მე-12 საუკუნის ქართული სულიერი კულტურის კავშირისა ინდურ სინამდვილესთან²⁹.

ი. ლოლაშვილის ზოგი ტექსტოლოგიური კონიექტურა და კომენტარი იწვევს დიდ ცილობას. მაგალითად, ცნობილი სტრიქონი (VII, 27):

მაშა მე, ხელი, მაშა მეხელი,
ვით ვანგელობდე და ც-ვსცნა-ნალი.

ამ ტაეპის პირველ ნახევარს ლოლაშვილი შემდეგნაირად კითხულობს:
მაშა, მეხელი, მაშა, მეველი,

ხოლო მთელი ტაეპის შინაარსი ასე გაუაზრებია: „არისტოტელეანელო, მომეახლე, მაშ, მფარველობა გამიწიე, მიპატრონე (შენს ხელქვეშ მამყოფე), რომ მით სიტყვისმგებლობა (დიალოგში მოპასუხეობა) ვიკისრო და ლერწმის კალამიც (საწერად) მოვიმარჯვო“.³⁰ ამაზე სიტყვას არ გავაგრძელებთ. ვიტყვით მხოლოდ, რომ ძალზე ხელოვნური, დაუსაბუთებელი და არა-დამარწმუნებელი განმარტებაა მეტად რთული ტექსტისა.

ჩვენ გვინდა უფრო ვრცლად შევეჩხოთ თამარიანის ე. წ. ელეგიების საკითხს.

როგორც ცნობილია, თამარიანში ნ. მარმა აღმოაჩინა ორი ფრაგმენტული ნაწყვეტი, სადაც მოთხრობილია ვიღაც პოეტ-მოგზაურის მეტისმეტად საინტერესო თავგადასავალი. ამ უცნობ პოეტ-მოგზაურს დაუტოვებია სამშობლო მხარე, გარდახვეწილა უცხოეთში (თითქოს მიჯნურული გახელების ნიადაგზე), მოუვლია ბევრი შორეული ქვეყანა (სპარსეთი, ინდოეთი, ჩინეთი, მდ. ვოლგას ნაპირის რუსეთი, არაბეთი, მცირე აზია), შეუძენია დიდი ქონება, შეურთავს ცოლი, დიდი განძით თურმე ბრუნდებოდა საქართველოში, მოსულა ქალაქ ბარდავამდის, მაგრამ გაურკვეველი მიზეზების გამო აქედან უკან გაბრუნ-

²⁷ Тамариани, Перевод Ш. Нуцубидзе, გვ. 164.

²⁸ ი. ლოლაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 89—91.

²⁹ იქვე, გვ. 88.

³⁰ ი. ლოლაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 59—69.

ნებულა და უგზო-უკვლოდ გადაკარგულა. ამ ამბის მომთხრობელ პოეტს თავზარი დაცემია და გული შეღონებია („დამეცის ზარი... დამტყდიან ტანს... დავრჩი უსულოდ მართ ვითა მკვდარი“). ამბავი წყდება ავტორის ნაღველიანი სიტყვებით:

რა მას ვიგონებ, ვერას ვიწონებ,
ველთა გაქრასა ოდენ მზა ვარი.

პოეტი მომთხრობელი პოეტ-მოგზაურს უწოდებს „ჩემსა მოყმესა“, რომელსაც „მოჰყვანდი ქალი, საჩემო სძალიო“.

ორივე ნაწყვეტში მოთხრობილია ერთი და იგივე ამბავი, ოღონდ მეორე ნაწყვეტის ტექსტი ზშირად წარმოადგენს პირველის თავისებურ კომენტარს, აქ გადმოცემულია ზოგიერთი ახალი დეტალი მოგზაურის თავგადასავლის შესახებ. ამ ტექსტის ავტორი თითქოს თანაგრძნობას უცხადებს პირველი ნაწყვეტის ავტორს მოგზაურის სავალალო ხვედრის გამო. მეორე ნაწყვეტის ლექსი ძალიან სუსტია მხატვრულად, თანაც აქ დარღვეულია თამარიანის სალექსო მეტრის (ჩახრუხხულის) ელემენტური წესები. ნ. მარი სხვადასხვა პირს მიაწერდა პირველი და მეორე ფრაგმენტების ავტორობას. რამდენადც ორივე ფრაგმენტი მოგვითხრობდა უცნობი პოეტი-მოგზაურის თავგადასავალს, თამარიანის ამ ტექსტით ივარაუდებოდა სამი სხვადასხვა პოეტი: პოეტი-მოგზაური, მოგზაურის თავგადასავლის მომთხრობელი და პოეტი-კომენტატორი. პ. ინგოროყვათი: პოეტი-მოგზაური თამარიანის ავტორი ჩახრუხხაძეა, თავგადასავლის მომთხრობელი—მეხოტბე ჩახრუხხაძის ძმა (ჩახრუხხაძის ძე მეორე), ხოლო პოეტი-კომენტატორი—მანიქეველი პოეტი ბარამან მანი.

ავტორთა მეღანქოლიური განწყობილების გამო აღნიშნულ ფრაგმენტებს ნ. მარი უწოდებდა ელეგიებს, თუმცა ჟანრობრივად მათ ელეგიებთან არაფერი საერთო არ აქვთ. ამ ფრაგმენტების თაობაზე შედარებით დიდი სპეციალური ლიტერატურა მოიპოვება³¹. თავისი სიტყვის თქმა სცადა ი. ლოლაშვილმაც.

პირველი სათავგადასავლო ფრაგმენტი ნ. მარს გამოყოფილი ჰქონდა თამარიანის ძირითად ტექსტში VI კარად, ამის პარალელურად მოათავსა მან, როგორც ჩანართი, მეორე ფრაგმენტული ნაწყვეტი. ი. ლოლაშვილმა მარისეული ჩანართი ნაწყვეტი დაბეჭდა VIII კარად, ხოლო პირველი ფრაგმენტი—IX კარად. ზემოთ უკვე შევნიშნეთ, რომ მეორე ფრაგმენტი მარმა ჩანართად იმიტომაც ჩათვალა, რომ იგი ყოვლად უმწეოა ფორმით, გამართულია ძალიან სუსტი ოცმარცვლოვანი, არაჩახრუხხაული საზომით. ი. ლოლაშვილი ყურადღებას არ აქცევს საზომის დარღვევის მომენტს, თითქოს ყველაფერი რიგზე იყოს, ის მხოლოდ ერთგან შენიშნავს: „სტროფები დაწერილია ისე, რომ ტაქტითა პირველ ათმარცვლედეებში შინაგანი რითმა არ არის დაცული“ (114). ამ ფაქტიდან მას არავითარი დასკვნა არ გამოუტანია. შინაარსობრივად და აზრობრივად ი. ლოლაშვილი ერთმანეთს აცილებს ამ ფრაგმენტებს. პირველს უწოდებს „საარაკო ამბების ფრაგმენტს“. მეორეს—„სამიჯნურო—სათავგადასავლო ფრაგმენტს“ (161—163). პირველ ფრაგმენტში თითქოს მოთხრობილი იქნება „უცხო პირთა შესახებ, რომელნიც თამარის სიდიადით მოხიბლულნი სხვადასხვა ქვეყნიდან მის სანახავად საქართველოში მოდიოდნენ სადარბაზოდ.“

³¹ ამ ლიტერატურის კრიტიკული განხილვა იხ. ჩვენს ნაშრომში—„ნარკვევები“, III, 1952, გვ. 237—266.

პოეტი თამარს მიმართავს ანგვარადო“ და მოჰყავს მთელი ფრაგმენტის შინა-
არსი (გვ. 162; დაყოფა ჩემია—ა. ბ.). ჩვენ აქ მთლიანად და უცვლელად ვიწმენ-
თებთ ლოლაშვილისეულ ტექსტს (ტექსტი აბზაცებად ჩვენ დავყავით):

ცრემლთა ნაკადი თვალთაგან ღვარივით მოდის, რადგანაც სიკვდილის
შემდეგ შენი დიდების მაუწყებელ მაგალითებს (საარაკო, საოცარ ამბებს) ვე-
ლარ ვიტყვი. შენ სწუხარ იმის გამო, რომ შენს მოყმეებს (ჰაბუკებს) მშობ-
ლები აღარა ჰყავთ, რომ ისინი დაიხოცნენ სამშობლოსათვის ბრძოლებში იქ,
სადაც „სახელი ქვეყანისაცა არა ისმოდა“, მაგრამ გულს იმედად უთხარ: ვი-
თომ ისინი შორს წასულნი არიან და მალე ისევ საქართველოში დაბრუნდებიან.

დღეს შენთან სხვადასხვა ქვეყნიდან დეღეგაციები მოდიან. შენმა
მნახველებმა დასავლეთში დიდხანს დაჰყვეს, მაგრამ ისინი აჰვახსა და მოსულ-
ში რომ მოვიდნენ, დიდძალი ძვირფასი ქვა და ოქრო ჰქონდათ აქ წამოსაღე-
ბად. ხაზარებმა, ჩინელებმა და ხანთა ქვეყნის წარმომადგენლებმა გზა შეი-
მოკლეს და შენთან მოისწრაფოდნენ. კონსტანტინეპოლში ნავები ააგეს და სა-
ქართველოსაკენ გამოემგზავრნენ; ზღვა წყნარად იყო და სამგზავროდ კარგი
ამინდი ჰქონდათ; ბაღდადელი დიდებულები ბარდავში მოვიდნენ, საიდანაც
მათ მახარობელი გამოგზავნეს სადარბაზოდ მომავალი დეღეგაციის სურ-
ვილის მაუწყებლად. მათ თან ცოლები მოჰყავდათ და ზავის ჩამოგდება
სურდათ. საჩუქრად აქლემებით დატვირთული განძეული მოჰქონდათ, ხო-
ლო ქარავანს მონა-მხევლები მოუძღოდნენ.

თამარ, შენ წინ მიეგებე მათ „სურნელთა კმევად“ სამეფო ამალით, სა-
ეკლესიო მოღვაწეების თანხლებით და სტუმრები სადარბაზოდ მოიწვიე. მო-
ბაღდადე ქალბატონებმა მეგობრულად „მარმარნი მკლავნი“ მოგხვიეს და სი-
ხარულისაგან მათი სული იწოდა. შენთან ხელის სათხოვნელად
მოსული დიდი ემირი ამ ამბის ნახვის შემდეგ გულში ლახვარს აღარ
ჩაისობს. ის ქააბაშა თავისთვის აკლდამას იმზადებდა, შორიდან გეტრფიალე-
ბოდა, ქრისტეს სჯულის უარყოფას. მაჰმადიანობის
მიღებას გთხოვდა, მაგრამ შენ მის ვედრებას ყური
არ ათხოვე“.

წვრილმანები რომ ჯერჯერობით განზე დავტოვოთ და ყურადღება მთა-
ვარზე გავამახვილოთ, ისე გამოდის, თითქოს საქართველოში სადარბაზოდ და
ზავის ჩამოსაგდებად მოდიოდა დიდი „დეღეგაცია, რომლის შემადგენლობა-
ში მარტო ათი-ათასი ქალბატონი ყოფილა. მრავალრიცხოვან სტუმართა შო-
რის იმყოფებოდა ქააბის მფლობელი დიდი ემირი, რომელიც თურმე თამარის
ცოლად შერთვას აპირებდა და სამაგიეროდ დედოფლისაგან მოითხოვდა ქრის-
ტიანული სჯულის დაგდებას და მაჰმადიანობაზე გადასვლას. თამარს ამ „ვედ-
რებისათვის“ ყური არ უთხოვებია. სტუმრებს თამარი შორს გაგებებია, ქალაქ
ბარდავის მიდამოებში; ი. ლოლაშვილი პირდაპირ ამბობს: „VIII სახოტბო
ლექსის მე—9—16 ტაბებში აღწერილია საინტერესო ისტორიული ფაქტი—
თამარის შეხვედრა მობაღდადე დიდებულებთან ბარდავის მახლობლად“ (118).
თამარს ხლებია დიდი ამაღა, მათ შორის „საეკლესიო მოღვაწეები“.

ი. ლოლაშვილის მონათხრობის მიხედვით ქააბის მფლობელს აღმაშფოთე-
ბელი თავხედობა და მკრეხელობა გამოუჩენია, საქართველოს მეფისა და დე-
დოფლის ხელი უსურვებია და ამისათვის მოუთხოვია მისგან სჯულის დაგდე-
ბა და გამაჰმადიანება, თამარს არ შეუწყნარებია ეს „ვედრება“. საქართველო-

სა და მისი მეფის ღირსების ასე შეურაცხყოფელი და დამამცირებელი წინადადება მოუცია თითქოს ზავის ჩამოსაგდებად მოსულ ემირს.

ყველაფერი ეს ი. ლოლაშვილს თვითონ შეუთხზავს, არავითარი ამისი მსგავსი რამ თამარიანში არ არის. ი. ლოლაშვილის მონათხრობი ეწინააღმდეგება ისტორიულ სინამდვილეს.

ისტორიიდან ვიცით, რომ გიორგი რუსის გაშვების შემდეგ ბევრი იყო თამარის ხელის მძიებელი. ჩათ შორის ცნობილი არიან მუტაფრადინი და შარვანშა ახსართანი. მუტაფრადინი თამარს ეწვია მართლაც „დიდითა ლაშქრითა, მრავლითა დიდებულთა, ხოჯაებითა და საჭურისითა, მონებითა და მხევლითა, ბარგითა და სიმდიდრითა, სახელმწიფოთა ძლუნითა კმასაყოფინელითა, თუალითა და მარგალიტითა, საჭურჭლეთა და ლართა თანა ავაზებისა და ტაიჭებისა სიმრავლითა“.³² მაგრამ იგი იყო „დანგდებელი მუჰამედისა სჯულისა“. ასევე შარვანშა ახსართანი იყო „სჯულისა დაგდებად განმზადებული“³³. მაშასადამე, თამარის ხელის მძიებელი მაჰმადიანნი თამარისაგან კი არ მოითხოვდნენ ქრისტიანობის უარყოფას, არამედ თვითონ სტოვებდნენ მაჰმადიანობას და ქრისტიანობაზე გადადიოდნენ.

მართალია თამარს, მაშინ უკვე დავით სოსლანის მეუღლეს, უკმეხი ულტიმატუმში აკადრა სულტანმა რუქნადინმა („უკუეთუ მეფემან თქუნემან დაუტეოს სჯული. იპყრას სულტანმან ცოლად და უკუეთუ არა დაუტეოს სჯული, იყოს ხარჭად სულტნისა“ უთქვამს რუქნადინის მოციქულს)³⁴, მაგრამ თავხედი სულტნის თავხედი მოციქული შეუფერებელი სიტყვისათვის კარგად „სწვართა“ საქართველოს მხედართმთავარმა („წარმოდგა ზაქარია ამირსპასალარი და უხეთქა ხელითა პირსა და, ვითარცა მკუდარი დაეცა“)³⁵. ლოლაშვილი კი ე. წ. ელეგიური ფრაგმენტის ავტორს რაღაც სრულიად დაუჯერებელ ამბავს მიაწერს. საქართველოს მეფესა და დედოფალს სადარბაზოდ მოსულმა მაჰმადიანმა ამირმა თურმე ყოვლად უმსგავსო სიტყვა აკადრა, ხოლო თამარმა—არც მეტი არც ნაკლები—მხოლოდ ყური არ ათხოვა ამ „ვედრებას“. კარგი სტუმრობა გამოუჩენია ამირს და კარგადაც დახვედრია მას მასპინძელი. ი. ლოლაშვილს ავიწყდება, რომ ამირის „სავედრებელი“ მიწაზე ანარცხებდა საქართველოს სახელმწიფოებრივ ღირსებას და საშინელ შეურაცხყოფას აყენებდა პირადად თამარს. რა საერთო შეიძლება ჰქონოდა ასეთ განზრახვას სამშვიდობო და საზავო დარბაზობასთან? იმასაც მივაქცევთ ყურადღებას, რომ ი. ლოლაშვილის მიხედვით, თამარი ქ. ბარდავთან გაგებებია „სტუმრებს“. ესეც საკითხის შეუფერებელი გაშუქებაა. სადარბაზოდ მოსულ საპატიო სტუმრებს, მოციქულებსა და ელჩებს, თამარი თავის რეზიდენციაში ხვდებოდა, თავის სამეფო კარზე. იმავე მუტაფრადინს „წესისაებრ სახლისა სახელმწიფოისა მიეგებნენ დიდებულნი და პატივითა და სიყუარულითა მოიყვანეს სრად სამეუფოდ“.³⁶

ი. ლოლაშვილის მონათხრობით, ფრაგმენტის ავტორი თითქოს პირდაპირი დასახელებით მიმართავს თამარს („თამარ, შენ წინ მიეგებე მათ“ და სხვ.).

³² ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, კ. კეკელიძის რედაქციით, თბილისი, 1941, გვ. 86.

³³ იქვე, გვ. 87.

³⁴ იქვე, გვ. 125.

³⁵ იქვე, სხვათა შორის, ამ სიუჟეტზეა აგებული ლადო გუდიაშვილის ცნობილი სურათი „საკადრისი პასუხი“.

³⁶ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, გვ. 86.

ეს ასე არ არის. მეორე ფრაგმენტიდან საერთოდ გამოსარიცხავია თამარისადმი რაიმე მიმართვა. პირველი ფრაგმენტით კი მხოლოდ დიდი სიტყვობილით შეიძლება ასეთ მიმართვაზე ლაპარაკი. ნ. მარი მართებულად შენიშნავდა: «Не знаем также и того, к кому Чахрухадзе обращается в элегии, когда он говорит: «Я знаю, что меня жаль тебе» („ვიცი, გეწყალი“). «Быть может, это—сама Тамара»³⁷.

ამრიგად, ი. ლოლაშვილმა პრინციპულად მნიშვნელოვანი ბევრი ისეთი რამე მიაწერა ფრაგმენტის ავტორს, რასაც იქ ადგილი არ აქვს და რაც თავისდათავად ანტიისტორიულია.

საყურადღებოა საკითხის ზოგიერთი კერძო მხარე, ასე ვთქვათ, წერილმანები. უხერხული იქნებოდა (და შეუძლებელიც) პოეტს თუ გინდ გადაკრულად თამარისათვის მიენიშნებინა (ისიც საზეიმო ვითარებაში) მომავალ სიკვდილზე („სიკვდილის შემდეგ შენი დიდების მაუწყებელ მაგალითებს ველავიტყვი“).

შენი მოყმენი „დაიხოცნენ სამშობლოსათვის ბრძოლებში“, ვითომც თამარს ეუბნება მეხოტბე პოეტი. არაფერი ამისი მსგავსი ტექსტში არ არის. საკვირველია, რომ თუმცა მითიური მოყმენი უცხოეთში უკვე დახოცილან, მაგრამ თამარს თავი უნუგეშებია, ისინი „მალე ისევ საქართველოში დაბრუნდებიან“. თამარს სხვადასხვა ქვეყნიდან „დელეგაციები“ მოსდიოდა. „შენმა მნახველებმა დასავლეთში დიდხანს დაჰყვესო“, „ხაზარებმა, ჩინელებმა და ხანთა ქვეყნის წარმომადგენლებმა გზა შეიმოკლეს და შენთან მოისწრაფოდნენო. ამ მოკლე გზის მარშრუტი ყოფილა კონსტანტინეპოლე, მალრიბი (ჩრდილოეთ აფრიკის დასავლეთი), მცირე აზია (მოსულა), სპარსეთი (აჰვაზი), აზერბაიჯანი (ბარდავი). სამშვიდობო დელეგაციის წევრებს ქეშმარიტად გზა აბნევიათ. ხაზარები საქართველოს მოსაზღვრე მეზობლები იყვნენ. როცა საჭირო გახდა, ნერსე ერისმთავარმა „განვლო კარნი დარი-ალანისანი“ და მცირე დროის მანძილზე ხაზარეთში გაჩნდა. ამ გზით გადმოჰყავდათ საქართველოში დავით აღმაშენებლის დროიდან ყივჩაყები. ამ გზით (აგრეთვე დარუბანდით) ქართველები სააღმშვიდობო და კულტურულ ურთიერთობას ამყარებდნენ ჩრდილოეთთან. თუ ხაზარებს საქართველოში მოეჩქაროდათ და გზის შემოკლება აპირებდნენ, არამც და არამც ზემოთ დასახელებულ შორეულ მარშრუტს არ აირჩევდნენ. არც ჩინელებსა და ხანთა ქვეყნის მკვიდრთ სცოდნიათ საქართველოში მოსასვლელი გზები. საკვირველია, როგორ შეძლეს ჩვენი ქვეყნისკენ გზის გამოგნება ჩინგიზ-ხანის მოლაშქრეებმა? ისინიც ხომ „ხანთა ქვეყნიდან“ მოდიოდნენ?

არა, მკვლევარმა აუბნია გზა შორეული ქვეყნებიდან საქართველოში მომავალ „სამშვიდობო დელეგაციებს“.

განსაკუთრებით მრავალრიცხოვანი ყოფილა ბალდადელ დიდებულთა დელეგაცია. ბალდადელ დიდებულებს „თან ცოლები მოჰყავდათო“, ამ „მოზაოდადე ქალბატონებმა მეგობრულად „მარმარნი მკლავნი“ მოგხვიეს (თამარს) და სიხარულისაგან მათი სული იწოდანო“ სხვა ადგილას მკვლევარი აზოსტებს მოზაოდადელი ქალბატონების, ბალდადელი დიდებულების (კოლიბის, რიცხოვობრივ რაოდენობას—თითქოს, ათი ათასი სული ყოფილა. ი. ლოლაშვილი ამბობს: „მოზაოდადელ დიდებულებს ათი ათასი მარ-გაკვეთილი“ ქალბა-

³⁷ Древнегрузинские одописны, გვ. 44

ტონი (ე. ი., ცოლი) მოჰყავდათ (თამართან) და მშვიდობის ჩამოგდება სურდა-თო“ (116). იქვე მკვლევარი საჭიროდ თვლის საგანგებოდ აღნიშნოს, რომ სამგვარი გაგება ზედმიწევნით შეესატყვისება იმ შინაარსს, რომელიც მოთხრობილია 57-ე სტროფშიო.

საგულისხმოა, რომ ი. ლოლაშვილი ეკამათება იმ მკვლევართ, ვინც ფიქრობს, ვითომც ბაღდადელი მოღარბაზენი ათი ათასი მოლაშქრისაგან შედგებოდა. „სამშვიდობოდ მოსული დელეგაცია არავითარ შემთხვევაში ასეთი დიდი ჯარით არ მოადგებოდა საქართველოს საზღვრებს. სხვაც არა იყოს რა, ეს გარემოება ერთგვარ დაეჭვებას და საომარ სამზადისს გამოიწვევდა ქართველების მხრივო“.

კეთილი და პატიოსანი. მაგრამ, თუ მობაღდადენი მოდიოდნენ თავიანთი ცოლებით, ხოლო ცოლების რიცხვი იყო ათი ათასი, რამდენი უნდა ყოფილიყვნენ მათი ქმრები, ე. ი. მობაღდადე დიდებულთა დელეგაციების წევრები? ისინი მსუბუქად მაინც ხომ უნდა ყოფილიყვნენ აღჭურვილნი? იქნებ მაჰმადიანთა დიდებულებმა მართო ცოლები გამოგზავნეს საქართველოში? უნდა წარმოვიდგინოთ, რა დღეში ჩავარდებოდა თამარი, თუ მას მკლავნი მოხვია ათი ათასმა დიაცმა. ან სად ზიიღო თამარმა ასეთი მრავალრიცხოვანი დელეგაცია, სულ მცირე ოცი ათასი სული, ბარდავში, თუ დედაქალაქში, თბილისში? როდესაც ბაღდადელთა დელეგაციაზე ვლაპარაკობთ, ანგარიშში უნდა ჩავადოთ ქააბის მფლობელი დიდი ემირის პირადი ამაღაც. მართალია, ი. ლოლაშვილი გადაჭრით ვერაფერს ამბობს ემირის კავშირზე მობაღდადეთა წრესთან. ფრაგმენტის შინაარსის გადმოცემისას ამ საკითხს გვერდს უვლის, ხოლო სხვაგან შენიშნული აქვს: „დიდი ემირი მობაღდადეთა დიდებულების მეთაურად მოჩანსო“ (გვ. 118). ემირის ამაღა კიდევ უფრო გაზრდიდა მობაღდადეთა დელეგაციის ურიცხვ შემადგენლობას. სად გაგონილა ასეთი დელეგაცია, თუ გინდ სამშვიდობო და საზავო? ჰიპერბოლასაც ხომ თავისი ლოგიკა აქვს? და კიდევ რამდენი სხვა კითხვა აღედრება მკვლევარსა თუ ჩვეულებრივ მკითხველს ი. ლოლაშვილის კომენტარების გაცნობის დროს.

ი. ლოლაშვილმა შედარებით დიდი ადგილი დაუთმო თავის ნაშრომში პირველ (ნ. მარით მეორე) ფრაგმენტულ ამბავს, სამაგიეროდ იგი ძალიან მოკლედ ჩერდება მეორე (ნ. მარით პირველ) ფრაგმენტულ ამბავზე. მთლიანად მოგვყავს ი. ლოლაშვილის შენიშვნები ამ ფრაგმენტზედაც:

„სამიჯნურო — სათავგადასავლო ფრაგმენტი შედგება ტრადიციული ტექსტის 59—60, 62—63, 61-ე და 64-ე სტროფებისაგან. უკანასკნელი სტროფი დაზიანებულია; გადარჩენილია მხოლოდ მისი პირველი ტაბი; ელეგიის რითმაა არ ი.“

იწყება:

ვიცი გენყალი, დამნთქამს მე წყალი,
ნოეს ნაკადი, მოქცევი ღვარი...

წყდება:

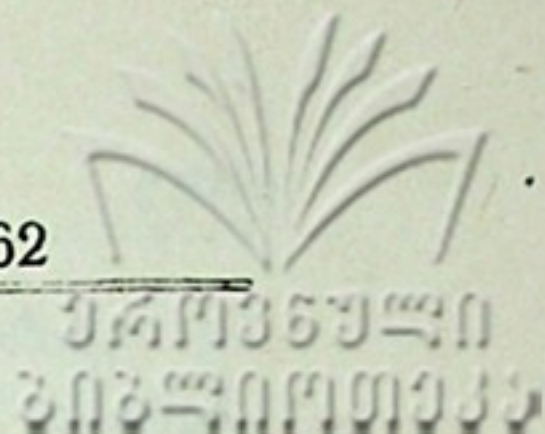
რა მას ვიგონებ, გერას ვიწონებ,
ველთა გაჭრასა ოღენ მზა ვარი.

შინაარსი ეხება თამარის სიყვარულით გახელებულ მოყმე-პოეტს, რომელსაც შემოუვლია აზიისა და ხმელთაშუა ზღვის ქვეყნები და რომელიც სამუდამოდ უცხოეთში ყარბად დარჩენილა.

ეს ფრაგმენტი შინაარსობლივად წარმოადგენს VII—VIII საუკუნეების ლექსების გაგრძელებას. ამით პოეტი მაგალითების ჩამოთვლას ამთავრებს (გვ. 163).

უნდა მოვიგონოთ, რომ საანალიზო ფრაგმენტი პირველზე უფრო დიდია მოცულობით, ფორმით უხაკლო, შინაარსით ფრიად საინტერესო. აქ მოთხრობილია ვიღაც უცნობი პოეტის შორეული სამოგზაურო თავგადასავალი. ფრაგმენტი მრავალმხრივ არის საყურადღებო. დავას იწვევდა და იწვევს პოეტი-მოგზაურის ვინაობა, მისი კავშირი თამარიანის ავტორთან. ფრაგმენტი ფრიად საინტერესოა თავისი ისტორიულ-კულტურული მნიშვნელობითაც. მხედველობაში მისაღებია, რომ ამ პოეტ-მოგზაურს შემოუვლია აზიისა და ხმელთაშუა ზღვის ქვეყნები, ე. ი. ამისი მარშრუტიც არსებითად იგივე ყოფილა, რაც თამარის სანახავად გამოშურებული დელეგაციებისა. რა კავშირშია ერთმანეთთან ეს ამბები და ეს მარშრუტები? როგორ წყვეტს ი. ლოლაშვილი პოეტი-მოგზაურის ვინაობის საკითხს? სამწყხაროდ, ეს საკითხები უყურადღებოდ რჩება. მაშინ როდესაც ფანტასტიკური ასპექტით არის განხილული პირველი ფრაგმენტის ფანტასტიკური ამბავი.

ჩვენი საბოლოო დასკვნით, ი. ლოლაშვილმა ვერ წაწია წინ თამარიანის ე. წ. ელეგიების პრობლემის გადაწყვეტა. მან უფრო გააბუნდოვანა და ბურუსში გახვია საკითხის ასე თუ ასე შედარებით ნათელი და გარკვეული მხარეებიც კი. აღნიშნულის მიუხედავად, ი. ლოლაშვილს ნაშრომი მთლიანად, კერძოდ მისი ტექსტოლოგიური ნაწილი, როგორც დასაწყისშიც ვთქვით, დადებითი მოვლენაა და მოწონების ღირსია.

ივანე ჯავთარაძე

კორნელი კეკელიძე და ქართული ენის ისტორიის საკითხები
(აკად. კ. კეკელიძის დაბადების 80 წლისთავის გამო)

აკადემიკოსი კორნელი კეკელიძე მთელი სიღრმითა და სიგანით იკვლევს ქართული კულტურის გენეზისსა და განვითარების პრობლემებს; მის მრავალრიცხოვან შრომებში არაჩვეულებრივი სიცხადითა და დამაჯერებლობით გამოჩნდა ქართველი ხალხის უძველესი სულიერი კულტურის განსაკუთრებული სიმდიდრე და სიძლიერე, მისი თვითმყოფი ეროვნული ხასიათი და დამოუკიდებლობა.

აკადემიკოს კორნელი კეკელიძის ფუნდამენტალურმა შრომებმა ახალ მეცნიერულ სიმაღლეზე აიყვანა ქართული ლიტერატურის ისტორიის შესწავლა. სახელოვანი მეცნიერი ძველი ქართული მწერლობის კულტურულ-ისტორიულ მნიშვნელობას იკვლევს ცივილიზებულ მსოფლიოსთან ქართველი ხალხის განუყრელ კავშირში, ძველი კულტურის შექმნა-განვითარებაში მისი შემოქმედებითი მონაწილეობისა და აქტიური თანამშრომლობის ვითარებაში.

კორნელი კეკელიძის შრომების საგანგებო დამახასიათებელი თავისებურებაა დებულებათა განსაკუთრებული სიცხადე და დამაჯერებლობა, რომელიც ემყარება გულდასმით შერჩეულ და მკაცრად შემოწმებულ საბუთებს; მას მშვენივრად ესმის ქართული ენის ეროვნული ბუნება, ბრწყინვალედ აქვს შესწავლილი მისი სტილისა და გამომხატველობითი საშუალებების დამახასიათებელი ნიშნები, ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებისა და შედგენილობის არსებითი მომენტები. მის შრომებში ჩვენ ვპოულობთ ძვირფას მასალებს იმის გასაგებად, თუ როგორ მდიდრდებოდა, იხვეწებოდა და ძლიერდებოდა ქართული ენა, როგორ ვრცელდებოდა და ინერგებოდა ხალხში ქართული სალიტერატურო ენის ერთიანი ნორმები, როგორ სწავლობდნენ ქართულ ენას ჩვენი წინაპრები ქართველი და მეზობელი ხალხების ისტორიასთან კავშირში. საგულისხმოა აღინიშნოს, რომ გარდა აკადემიური მნიშვნელობისა, ქართული ენის აღნაგობისა და ისტორიის შესწავლას იგი ანიჭებს გამოყენებითს მნიშვნელობასაც ქართული ფილოლოგიის ისტორიის ძირითადი საკითხების შესწავლისა და გადაწყვეტისათვის (ტექსტის წარმომავლობის დადგენა, დათარიღება, მასში გატარებული მსოფლმხედველობის გარკვევა და სხვა).

აკადემიკოსი კორნელი კეკელიძე ქართული ლიტერატურის ისტორიისა და ეთნოგენეზის საკითხებს იხილავს ქართული ენის ისტორიასთან უმჭიდროეს კავშირში, ენას და მის ისტორიას ანიჭებს ერთ-ერთ გადამწყვეტ მნიშვნელობას ლიტერატურული ტექსტის აღნაგობა-წარმომავლობისა თუ ქართველი ხალხის ეთნიკური შედგენილობის უძველესი სახელწოდებების ახსნა-დადგენისათვის.

ქართული ენის ისტორიასთან დაკავშირებული ძირითადი საკითხები, რომელთა შესახებაც მსჯელობას ვპოულობთ კ. კეკელიძის შრომებში, შემდეგია: ქართული სალიტერატურო ენის ჩასახვა და განვითარების ძირითადი გზები; მისი გრამატიკული სტრუქტურისა და ლექსიკური შედგენილობის ძირითადი ისტორიული სახე. ამასთან დაკავშირებით მან წარმოადგინა რიგი საინტერესო ეტიმოლოგიური დაკვირვება, ახსნა ძველ ქართულში ნახმარი სპეციფიკური ტერმინები, მიუთითა მათი წარმოშობის გზებზე და განსაზღვრა მათი გავრცელების ფარგლები. აქვე დასვა და გაარკვია ისტორიული დიალექტოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ზოგი საინტერესო საკითხიც. დასასრულ, კ. კეკელიძის სახელთან არის დაკავშირებული მეცნიერული ტექსტოლოგიის რიგი თეორიული საკითხის გადაწყვეტა და მისი პრაქტიკული დამუშავება ქართული მასალების საფუძველზე.

1

აქად. კ. კეკელიძემ შეიმუშავა და წარმოადგინა ქართული სალიტერატურო ენის წარმოქმნისა და განვითარების კონცეფცია. „ქართველური ტომები—აღნიშნავს იგი—უძველესი დროიდან დანაწილებული ყოფილან სხვადასხვა მონათესავე ენად, დიალექტად ან კილოკავად. ამ ტომობრივმა და ენობრივმა ერთეულებმა ეკონომიურ და კულტურულ-ისტორიულ ურთიერთობათა ნიადაგზე თანდათანობითი გაერთიანების პროცესში საფუძველი ჩაუყარეს სახელმწიფოებრივი და ლიტერატურული ენის შექმნას. ამ შექმნის პროცესში ყველა ჩამოთვლილი ტომი ღებულობდა მონაწილეობას, თითოეულს საკუთარი წვლილი შეჰქონდა ამ საქმეში, ზოგს მეტი, ზოგს ნაკლები“¹.

დღეს მეცნიერებაში საყოველთაოდ გაზიარებულია ის აზრი, რომ ქართველური ტომების გაერთიანების პროცესს ჩვენი ერის გარიჟრაჟზე სათავეში ჩაუდგა ქართების ტომი, რომელიც სხვადასხვა პირობების გამო შედარებით უფრო დაწინაურდა და რომელმაც იბერთა პოლიტიკურ-კულტურული მემკვიდრეობის საფუძველზე თავი მოუყარა ქართულ სახელმწიფოებრივ წარმონაქმს—ქართლს. ამის შედეგად სახელმწიფოებრივ-ლიტერატურულ ენად ხდება ის ენა, რომელსაც საფუძველად უძევს ქართლური ან ქართული კილო².

ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბების პროცესს იგი წინასწარ უკავშირებს მისი თავდაპირველი ლოკალიზაციის საკითხს: „შეიძლება დაახლოებით ვაჩვენოთ კიდევაც ის რაიონი, სადაც დაიწყო და სადაც ვითარდებოდა თავდაპირველად ჩვენი მწერლობა: ეს არის მტკვრის სამხრეთი, ის ს ო მ ხ ი ო ი (ქართულად), გ უ გ ა რ ქ ი (სომხურად) ან გ ო გ ა რ ე ნ ე (ბერძნულად), ანუ საკუთრივ ქართლი, სადაც, შედარებით იბერიასთან (ეთნოგრაფიულად, მტკვრის ჩრდილოეთით) ქრისტიანობამ უფრო ადრე მოიკიდა ფეხი, სადაც მოსე ხორენელის მოწმობით, მოქმედებდნენ ქართული ანბანის შემომღებნი და სადაც ეპიგრაფიკული მასალები გვაძლევენ იმ ხანმეტ ტექსტებს (ჯვარის მონასტერი და ბოლნისის სიონი), რომელნიც დამახასიათებელია ბიბლიური პალიმდსესტებისა, თავდაპირველი ქართული მწერლობის ამ უძვირფასესი ძეგლებისა“ (იქვე).

¹ კ. კეკელიძე, ქართული მწერლობის ისტორია, I, 1951, გვ. 27.

² ა. შანიძე, ქართული კილოები მთაში, თხზულებანი, 1, 1957, გვ. 9.

ავტორი დამაჯერებლად და თანამიმდევრულად განიხილავს იმ პროცესებსა და ფაქტორებს, რომელთაც ტომობრივი და ენობრივი ტერმინი ქართული აქციეს ნაციონალურ-კულტურულ ტერმინად და საქართველოდ.

ასურული, ბერძნული და სომხური წყაროების გამოყენებით, უძველეს ქართულ ტექსტებში შემონახული უტყუარი საბუთების მომარჯვებით კ. კეკელიძე ადგენს, რომ, თუ უფრო ადრე არა, ყოველ შემთხვევაში V საუკუნისათვის ქართული ლიტერატურა იყო ფართო სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის ფაქტი, რომელსაც იცნობდნენ და ანგარიშს უწევდნენ მეზობლები.

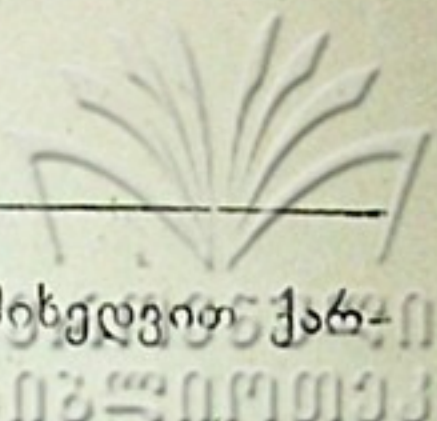
კ. კეკელიძემ საგანგებოდ შეისწავლა ქართული ენის უძველესი პერიოდის ძეგლები ენობრივი შედგენილობის თვალსაზრისით. როგორც ცნობილია, ქრისტიანული მწერლობის დასაწყისი პერიოდის ქართულ ძეგლებში ესა თუ ის სახე ღვთისმსახურებისა თავისებურ სახელს ატაობს, კერძოდ, „მცირე სერობის“ ნაცვლად—ხადილიანი, შემდეგ აქებდითი და ა. შ. ე. ი. აქ სახელწოდებად აღებულია მუხლის დასაწყისი სიტყვა. აკადემიკოსი კ. კეკელიძე აქედან ასკვნის, რომ „უძველესი ქართული ფსალმუნური ტერმინოლოგია მაჩვენებელია იმისა, რომ ქართულ ენაზე ღვთისმსახურება დაწყებულია ჯერ კიდევ ჰიმნოგრაფიული ელემენტების შემოღებამდე, ე. ი. არა უგვიანეს მეხუთე საუკუნისა“³. აქედან ლოგიკურად გამომდინარეობს, რომ ქართული ენა უკვე ჩამოყალიბებული სახელმწიფო ენაა ამ დროისათვის, იგი ფართო სახალხო საწყისებს ემყარება და ვითარდება მის საფუძველზე. ამით აიხსნება, რომ თითქმის არაა განსხვავება ქართულ სალიტერატურო ენასა და ხალხურ მეტყველებას შორის. „განვითარების უძველეს საფეხურზე ეს საერთო ქართული ენა უაღრესად წმინდაა და ვინც ამ ენას შეისწავლის, ის მცოდნე იქნება საზოგადოდ ქართული ლიტერატურული ენისა, რა ეპოქისაც უნდა იყოს ის, ვინაიდან შემდეგი ცვლილება მას ესმის იმ ცოცხალი ენის შემწეობით, რომელიც მან უკვე იცის. ისეთი განსხვავება, როგორსაც ჩვენ ვხედავთ ძველსა და ახალ ბერძნულს, სომხურსა და სლავურ-რუსულ სალიტერატურო ენათა შორის, ქართულ მწერლობაში არ მოიპოვება. ამ ერთადერთ სალიტერატურო ქართულ ენაზე იწერებოდა, საჭიროების მიხედვით, როგორც საეკლესიო, ისე საერთო ხალხურები. ქართველებს არა აქვთ საეკლესიო ლიტერატურული ენა, როგორც, მაგალითად, რუსებს სლავური. მათ აქვთ მხოლოდ ორი საწერი ანბანი, ენა კი ერთი“⁴.

ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების ისტორიის შესასწავლად მეტად საგულისხმოა კ. კეკელიძის ზოგადი დებულებანი, რომლებიც მან მოკლედ ჩამოაყალიბა „ქართული მწერლობის ისტორიაში“⁵. ამ პერიოდთაგან პირველი მოიცავს V—X საუკუნეებს, მეორე ითვალისწინებს XI—XIII საუკუნეებში მომხდარ ძვრებს ქართული კულტურისა და ენის განვითარებაში, მესამე დაკავშირებულია საქართველოს რუსეთთან შეერთებასთან (XIX საუკუნე) და უკანასკნელი პერიოდი—ეს არის ოქტომბრის რევოლუციის შემდგომი პერიოდი, როდესაც ქართველმა ხალხმა მიიღო თავისი დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრივი და დაუბრკოლებელი ეროვნული განვითარების შესაძლებლობა.

³ კ. კეკელიძე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, I, 1955, გვ. 124.

⁴ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, 1941, გვ. 29.

⁵ კ. კეკელიძე, ქართული მწერლობის ისტორია, I, 1951, გვ. 28—29.

ბანი. ქართული ენის განვითარების შესწავლა ამ პერიოდების მეხედვით ქართული ენათმეცნიერების აქტუალური ამოცანაა.

2

აკად. კ. კეკელიძის შრომებში მოცემულია ქართული მწერლობის სხვადასხვა პერიოდის ძეგლების ისტორიულ-ლიტერატურული ანალიზი, რომელსაც თან ახლავს ტექსტის ამომწურავი ფილოლოგიური დახასიათებები. ზოგჯერ ეს დახასიათებები მოკლე და ზოგადია, რამდენადაც მათი სრული ანალიზი ყოველთვის არ შეადგენს ჩვენი მეცნიერის აუცილებელ ამოცანას, მაგრამ ძველი ქართული ტექსტების ცალკეული ენობრივი თავისებურება მკვლევარს ყოველთვის აქვს შენიშნული და აღწერილი. და უნდა ითქვას, რომ მართლაც ეს შენიშვნები ჯერ კიდევ დიდი მნიშვნელობისაა ჩვენთვის, რადგანაც ის წარმოადგენს ქართული ენის ისტორიის მასალებს, რომელთაგან გარკვეული ნაწილი ჯერ კიდევ არაა სპეციალისტების მიერ საბოლოოდ სისტემაში მოყვანილი და რომელიც თავის განზოგადება-დამუშავებას მოელის უახლოეს გამოკვლევებში.

ძველი ქართული ტექსტების ენობრივი დახასიათების დროს კ. კეკელიძე მეტ-ნაკლებად ეხება ფონეტიკის, მორფოლოგიის, სინტაქსისა და ლექსიკის საკითხებს, ზოგჯერ ფაქტების მეცნიერულ აღწერას შესაფერისი ახსნა და დახასიათებაც მოსდევს. ფონეტიკაში ზოგიერთი ორდინარული მოვლენების კვერდით ყურადღებაა გამახვილებული ერთი შეხედვით უცნაური, მაგრამ ფონეტიკური კანონზომიერების ძალით გასაგები ისეთი ფაქტების მიმართ, როგორიცაა, მაგალითად საკუთარი სახელები: ა მ პ რ ო ზ ი (ამბროსი), ჯ ე რ ა ს ი მ ე, ს ე რ ჯ ი (ჯერასიმე, სერგი), ა რ კ ა ტ ი (არკადი), ბ ი კ ტ უ რ, დ უ მ ე ნ ტ ი (ვიქტორ, დომენტი), პ ო ლ ი გ ა რ პ ე, ა ლ ე გ ს ა ნ დ რ ე (პოლიკარპე, ალექსანდრე) ჟ ა ნ ო ბ ი (ჟენობი), დ ა მ ა შ კ ე ლ ი (დამასკელი) და სხვა⁶. რაც შეეხება მორფოლოგიურად ტოლმნიშვნელოვან ისეთ ფორმებს, როგორიცაა გ ა ნ ც ჯ ფ რ დ ა || გ ა ნ ც ჯ ბ რ დ ა, ს ა ხ ი დ || ს ა ხ ე დ, საწუთოჲ || საწუთროჲ⁷ მკვლევარს მიაჩნია დიალექტიზმებად. მართლაც, უდავოა, რომ ისტორიული ფონეტიკის ზემოჩამოთვლილი ფაქტები საინტერესო და გასაგებია სწორედ ისტორიული დიალექტოლოგიის თვალსაზრისით.

შედარებით უფრო ვრცლადაა მოცემული შენიშვნები სახელისა და ზმნის მორფოლოგიის ცალკეულ საკითხებზე, გრამატიკული კატეგორიების წარმოების თავისებურებებზე. აქაც, პირველ რიგში, ე. წ. გამონაკლისები იქცევა ყურადღებას: სახელთა ბრუნებიდან ვითარებითის ნიშნად ფუძეთანხმოვნიაწებში -დ სუფიქსის გამოყენება: ქალაქ-დ, ნისიბონ-დ⁸ (ეტიუდები, III, 208; 232), რის მიმართაც, როგორც ცნობილია, საკმაო ინტერესია გამოჩენილი სპეციალურ ლიტერატურაში.⁹

⁶ კ. კეკელიძე, ეტიუდები, გვ. 254.

⁷ ტიმოთე ანტოქელი — უცნობი სირიელი მოღვაწე VIII საუკუნისა: ენიკის მოამბე, VII, გვ. 29.

⁸ თუ ეს დ სხვაგვარი წარმოშობის არაა...

⁹ არნ. ჩიქობავა, მიმართულებითი (გარდაქცევითი) ბრუნვის წარმოებისა, მნიშვნელობისა და ისტორიისათვის: „სახელთა ბრუნების ისტორიისათვის, 1, 1956, გვ. 23; ვ. თოფურია, ვითარებითი ბრუნვის დაბოლოების საკითხისათვის ქართულში: იქვე, გვ. 32.

სპეციალურ ლიტერატურაში სახელთა მრავლობითის საწარმოებელი ფორმანტების ანალიზისას ადრიდანვე იყო შენიშნული -ეთ სუფიქსის თავისებურება ლიპარიტ-ეთ ტიპის სახელებში¹⁰; კ. კეკელიძემ მიუთითა უძველეს ტექსტებში ამ სუფიქსის სპეციფიკური შინაარსით გამოყენების ფაქტებზე: „კოზმან-დამიანეთაჲ“, „წამება წმიდათა და კეთილად-მძლეთა მოწამეთა გურია, სამონა აბიბოსეთი“... და აღნიშნა მათი სინტაქსური ურთიერთობის თავისებურება (რიცხვსა და ბრუნვაში), ავტორის სარწმუნო დასკვნით, „ამ სახელებში იგულისხმებიან მიმდევარნი, თანამოაზრენი და წევრნი იმ საზოგადოებისა, რომლის სათავეში იდგა აღნიშნული პირი—დამიანე თუ სხვა“¹¹.

ქართულ ენას, როგორც საყოველთაოდ ცნობილია, გრამატიკული სქესი არ ახასიათებს. მაგრამ ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების ისტორიაში ამ კატეგორიის შემოღებისა და გამოხატვის ერთგვარ ცდებს ჩვენ ვადასტურებთ სხვადასხვა ეპოქის მწერლებთან¹². თავდაპირველად კი, როგორც ამას ამტკიცებს კ. კეკელიძე, მისი შემოღება მოინდომა პეტრიწონულმა სკოლამ ბერძნული ენის მიბაძვით და მეთერთმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში გაჩნდა ამგვარი საპირისპირო ფორმები: მამაკაცი—კ ა ც ი, დედაკაცი—კ ა ც ა, ყოველი (მამრობითისათვის) და ყოელანი (მდედრობითისათვის) და სხვა.¹³

ზმნის ფორმებიდან კ. კეკელიძის ნაშრომებში მოცემულია ცალკეული საყურადღებო დაკვირვებები და შენიშვნები პირის ნიშანთა იშვიათი სახეობების შესახებ (მაგალითად: შ უ რ ე ბ ი ე დ, ი ს წ რ ა ფ ი ე დ, ი ხ ა რ ე ბ ე დ: კიმენი, II, გვ. 136)¹⁴; დრო-კილოთა წარმოების თავისებურებიდან მან სამართლიანად მიაქცია ყურადღება -ე სუფიქსის ხმარებას ნამყო უწყვეტლის ნიშნად ვ ი ქ ც ე ო დ ე თ, მ ო ვ ე ლ ო დ ე თ, შ ე მ ო ვ ი დ ო დ ე თ ტიპის ზმნებში¹⁵. საგულისხმოა, რომ -ე, მართლაც არის ნამყოს ტიპური საწარმოებელი ძველ ქართულში¹⁶. ამას გარდა, სავსებით სწორად და თავის ადგილზე გამოიყენა მან ფშაური დიალექტიდან ვ ა ე ა ს პოემებში შესული ხოლმეობითის ფორმები ძველ ტექსტებში ხმარებული ა ღ ა ს რ უ ლ ნ ო დ ი ა ნ, ე ზ ი ა რ ნ ო დ ი ა ნ, გ ა ნ ა თ ი ო დ ი ა ნ ტიპის ზმნათა გასაგებად¹⁷.

კ. კეკელიძის შრომებში კიდევ უფრო მეტი ადგილი აქვს დათმობილი ძველი ქართული ენის დამახასიათებელი რიგი სინტაქსური თავისებურების აღწერას. როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ავტორი ნორმალური რიგის მოვლენების

¹⁰ ე. დონდუა, „ლიპარიტეთ“-ისა და ანალოგიური ფორმის გვარ-სახელებისათვის ქართულ ისტორიულ წყაროებში: თბილისის უნივერსიტეტის შრ., XXXIII, 1948, გვ. 133—166.

¹¹ ეტიუდები, III, გვ. 118; V, გვ. 255.

¹² К. Дондуа, Феминизирующий гласный в грузинском: ЯМ, III—IV, 1935, გვ. 251.

¹³ ეტიუდები, I, გვ. 253—254.

¹⁴ რომელსაც საგანგებო გამოკვლევა უძღვნა პროფ. ილ. აბულაძემ: ქართული ზმნის იშვიათი ფორმები VIII—X სს-ის ძეგლების მიხედვით: თბილისის უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 53, 1954.

¹⁵ ტიმოთე ანტიოქელი: ენიკის მოამბე, ტ. VII, გვ. 28.

¹⁶ ა. შანიძე, მწკრივთა მოძღვრებისათვის: 1: სამი მწკრივის წარმოების თავისებურებანი ძველ ქართულში: საქ. მეცნ. აკადემიის მოამბე, 6, № 10, 1945; ვ. თოფურიძე, ნამყოს სახეობათა საერთო ნიშნისათვის ქართულში: იბერ. კავკას. ენათმეცნ., VII, 1955.

¹⁷ ძველი ქართულის ისეთი მცოდნე, როგორიც იყო ნ. მარი, ანალოგიური ფორმების ხმარებას მიაჩნევდა აუხსნელად და უცნაურად ძველ ტექსტებში: იხ. შენიშვნები, მის მიერ გა-, მოცემული X საუკ. ტექსტისა „წამება... სპევსიზჴსი, ელასიზჴსი და მელასიზჴსი: ЗВОРАО 17₂₋₃, СПб., 1906, გვ. 345.

გვერდით არა ნაკლებ ყურადღებას უთმობს თავისებურებებსა და გამონაკლისებს, რანდენადაც, მართლაც, ზოგჯერ ამაში ჩანს ენის განვითარების დინამიკაც და ძველი ლიტერატურული ძეგლის შექმნის დროისა, ადგილისა თუ ავტორის ვინაობის გამომრკვევი საბუთებიც. უდავოა, რომ სავსებით კანონიერად იმსახურებს ყურადღებას, მოითხოვს შესწავლას ისტორია და გავრცელება იმგვარი სინტაქსური კონსტრუქციებისა, როგორიცაა „შეწევნასა მომადლებელმან“¹⁸, „აღმსარებელი სახელსა“ (მიცემითი. ნაცვლად დღევანდელი ნათესაობითისა), „წარკუთხედ თავი“, „ძღვევად ძლიერსა“, „ისწრაფეს მოთმინებასა“, „უნდეს მთავრობის (მასდარულ კონსტრუქციაში ნიციემითისა და სახელობითის, ზოგჯერ ნათესაობითის, მონაცვლეობა); „ქრისტესისა მონისა“ (ორმაგი ნათესაობითის იშვიათი და საინტერესო შემთხვევა); „განაღვიძა დეკანოზსა“ „შეაშინა მას“ (დამატების ხმარება მიცემითში, ნაცვლად დღევანდელი სახელობითისა); „ამან წარმართნა მშვიდობისანი“ (ობიექტის გაუჩინარება-ამოვარდნის აგრეთვე იშვიათი და საყურადღებო მოვლენა) და სხვა.

აქვეა მოცემული დასკვნა ქვემდებარედ გამოყენებული ერთი კრებითი სახელის („კრებული“) და მისი შემასმენლის სინტაქსური ურთიერთობის შესახებ: „როდესაც „კრებულთან“ მოქმედება გარდამავალია, ზმნა მრავლობითშია, ხოლო, თუ გარდაუვალია ან მდგომარეობის გამომხატველია, მხოლოდობითში: „შეიქცა კრებული, რომელთა ქმნეს“; „კრებული იგი, რომელი დგა გარემოჲს, ღაღადყვეს და რქუეს“ (კიმენი. II, გვ. 6). შემდგომმა დაკვირვებამ შესაძლებელია ეს დასკვნა ანალოგიური კრებითი სახელების მიმართაც განგვაზოგადებინოს.

კიდევ უფრო საინტერესოა სხვადასხვა აღნაგობის წინადადებათა დამახასიათებელი სინტაქსური თავისებურების ანალიზი, რასაც მოკლედ, მაგრამ სავსებით ცხადად იძლევა ჩვენი მეცნიერი თავის შრომაში. I „ზარზმელის ცხოვრებისა“ და „გულანდუხტ სპარსის მარტვილობის“ ტექსტების გამოცემასთან დაკავშირებით, აგრეთვე „ბალავარიანის“ ენობრივ-რედაქციული შედგენილობის შესახებ მსჯელობის დროს მან მიუთითა: 1. კითხვითი წინადადების თავში (იშვიათად თხრობითშიც) სისტემურად ვხვდებით და სიტყვის გამოყენებას. „და რაჲ მიზეზ იყო შორის წენსა და მისსა“? „და საყუარელო შენ უკუე ვინ ხარ?“¹⁹

2. როდესაც დამოკიდებული წინადადება უძღვის მთავარს და იწყება ვითარცა კავშირით, მომდევნო მთავარი წინადადება მას ხოლო და და კავშირებით უერთდება:²⁰ ა) „ვითარცა ვჰკითხევდით, თუ რაიმე იყო კმაჲ ესე და ძრვაჲ, ხოლო ამათ მოგუგეს“ („ზარზმელიდან“); „ვითარცა დადგა წინაშე მეფისა ძისა და პლოცვიდა ნას, ხოლო ძემან მეფისამან პატივით მოიკითხა იგი“²¹; ბ) „ვითარცა იხილა სწრაფაჲ იგი მეფისაჲ და გამოვიდა მეფისაჲთ“; „იხილა რაჲ, და კუალად ეგო ცნობასა“²².

¹⁸ ამ შენიშვნების უმეტესობა ახლავს კიბენის მე-2 ტომში დაბეჭდილ ტექსტებს.

¹⁹ ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, 1941, გვ. 466.

²⁰ შემდეგში, სხვა ტექსტების მიხედვით, ანალოგიური ვითარება დაახასიათა ს. ყაუხჩიშვილმა, ერთი უცნობი სინტაქსური მოვლენისათვის ძველ ქართულში: ქუთაისის პედინსტიტ. შრ., 9, 1949.

²¹ „ბალავარიანიდან“: ქართ. ლიტ. ისტ. I, 1941, გვ. 467.

²² ეტიუდები, III, გვ. 208, გვ. 232.

3. როგორც წინადადებაში დასტურდება მთავარი წინადადების დანართი-ქვემდებარის შეუწყობლობა თავის შემასმენელთან, ე. ი. სათანადო ტერმინოლოგია რომ ვიხმაროთ: გვხვდება ე. წ. სინტაქსური ასიმილაციის, ატრაქციის შემთხვევები²³, მაგალითად: „ხოლო ყოველთა, რომელთა ესმა ჰამბავი მი-
თი, განკვირდეს მასზედა“²⁴; „ხოლო თომას, ვითარ უკვირდა სასწაული
ესე, ევედრა ბერსა“²⁵; „გვრგვინსა, რომელსა ვეძიებდი, ვპოვე“²⁶.

მითითებული ძეგლების გამოცემის დროს ავტორმა სავსებით სამართლიანად აღნიშნა, რომ, მიუხედავად დღევანდელ თვალსაზრისთან ამგვარი კონსტრუქციების შეუსაბამობისა, მისი გასწორება არ შეიძლება, იგი უცვლელად უნდა დაიბეჭდოს, რადგან უძველესი ტექსტებისათვის დამახასიათებელ ვითარებას გადმოგვცემსო. მართლაც, პატივცემულ მკვლევარს იგი დამოწმებული აქვს მერვე საუკუნის პირველი ნახევრის ტექსტებში („საბა პალესტინელის ცხორებაში“ და სხვა), ხოლო კიდევ უფრო მეტადაა მოსალოდნელი შედარებით ადრინდელ ტექსტებში. ასე რომ, ვსარგებლობთ რა შემთხვევით, გავკადნიერდებით და გამოვთქვამთ ექვს ამ კონსტრუქციის ხმარების მიხედვით „ბალავარიანის“ ქართული რედაქციის შექმნა მიეწეროს „ზარზმელის“ ხანას—მეათე საუკუნის სამოცდაათიან წლებს“²⁷. პირიქით, სწორედ ეს სინტაქსური მოვლენა, „ბალავარიანში“ გარდმონაშთის სახით შემონახული, ერთ-ერთი მაჩვენებელია ძველი ვითარებისა, მისი მეათე საუკუნეზე უფრო ადრინდელი ჩამოყალიბებისა, რამდენადაც მეათე საუკუნეში შექმნილ ტექსტში ამგვარი რამ უკვე აღარაა მოსალოდნელი.

4. სამართლიანად და თავის ადგილზეა შენიშვნა ირიბ მეტყველებაში სხვათა სიტყვის -ო ნაწილაკის იშვიათი ხმარების შესახებ ძველ ქართულში („მონა არს იგი იესუ ქრისტეს ნაზარეველისაო“: კიმ. II, 31).

5. კ. კეკელიძე საგანგებოდ ჩერდება პეტრიწონული სკოლის ენისათვის დამახასიათებელ სინტაქსურ-სტილისტიკურ მოვლენებზე, რომლებიც გამოიხატება ენის ფორმების შემოკლება-გამარტივების ცდაში. „ეს შემოკლება ხდება უმთავრესად ზმნის მიმდებარე ფორმის საშუალებით, რაკელიც იმავე დროს ქვემდებარის როლს ასრულებს... ამავე კატეგორიას ეკუთვნის დამოკიდებული წინადადების გაწყვეტა და შუაში მთავრის ჩართვა... და სხვა“²⁸.

მკვლევარმა მოკლედ, მაგრამ თიოქმის ამომწურავად დაახასიათა აგრეთვე პეტრიწონული სკოლის ძირითადი სიტყვაწარმოებითი თავისებურებანი, კერძოდ: კომპოზიტების წარმოება (კეთილმოსურნეობა, ქელთმდებლობა), ბრუნვის ნიშნისაგან წარმოქმნილი სახელები (მოპოვნებითი, ერთგულებითი...), თანდებულისანი სიტყვაწარმოება (ქრისტესი, ჯსი, პაპაძსთჯსი და სხვა: იქვე, გვ. 255) და ა. შ. მანვე დასვა საინტერესო საკითხი ნანათესაობითარი ვითარებითის ფორმათა მსგავსების სახელთა მნიშვნელობით გამოყენების შესახებ: რუსთველისა და —რუსთვე-

²³ სპეციალურად: კ. დონდუა, მიმართებითი ნაცვალსახელისა და მისამართი სიტყვის ურთიერთობისათვის ძველ ქართულში: ენიმიკის მოამბე, VII, 1940.

²⁴ ქართული ლიტერატურის ისტორია, გვ. 467.

²⁵ კიმენი, II, 137.

²⁶ იქვე, გვ. 54.

²⁷ ქართული ლიტერატურის ისტ., I, 1941, გვ. 467.

²⁸ ეტიუდები, I, გვ. 254.

ლისებურად; შესართავისად—როგორც შესართავი...²⁹ რაც შეიძლება შემდგომში საგანგებო კვლევა-ძიების საგანიც იქნეს.

დაბოლოს, განსაკუთრებით უნდა შევჩერდეთ კ. კეკელიძის სპეციალურ ენათმეცნიერულ შრომაზე. ეს არის „წინაშე“, „თანა“ და „ზედა“ თანდებულთა სინტაქსური ფუნქციისათვის ძველ ქართულში“; ძველ ქართულ ტექსტებზე ზანგრძლივმა მუშაობამ და მახვილმა დაკვირვებამ ავტორს საშუალება მისცა პირველს შეენიშნა უაღრესად დიდმნიშვნელოვანი მოვლენა თეორიულადაც და პრაქტიკულადაც. ავტორმა დაადგინა შემდეგი წესი: „სინტაქსური ძალა „წინაშე“, „თანა“ და „ზედა“ თანდებულებისა მდგომარეობს იმაში, რომ ისინი „უსულო“ საგნების სახელებს მართავენ მიცემითს ბრუნვაში, ხოლო „სულიერ“ საგანთა სახელებს—ნათესაობითში; „ზედა“ თანდებული უშვებს გამოწვევას „სულიერი“ საგნებიდან რა ჯგუფის სახელებისათვის, რომელთაც მიცემითს ბრუნვაში მოითხოვს“. აქედან ავტორმა გამოიყვანა ქართული ენის შესწავლის თანამედროვე ვითარებისათვის სრულებით შესაფერისი და გასაზიარებელი ლოგიკური დასკვნა: „ქართული ენის ბუნებისათვის არამც თუ არ ყოფილა უცხო კატეგორია „სულიერი“ და „უსულო“ საგნებისა ზოგადად, პირიქით, სულიერთაგან მას გამოუყვია გონიერი („სიტყვიერი“) და არაგონიერი („უსიტყვო“), ე.ი. ვინ და რა ჯგუფის საგნები; „ეს კლასიფიკაცია ვლინდებოდა სემონტიკაშიც და გრამატიკაშიც“³⁰.

კ. კეკელიძეს თავის ფუნდამენტალურ ისტორიულ-ფილოლოგიურ შრომებში ქართული ენის გრამატიკისა და ლექსიკის მრავალი საკითხი აქვს შენიშნული, აღწერილი და გაანალიზებული. მაგრამ უფრო მეტი შენიშვნის სახითაა დასმული და ამ დასმული საკითხების აქტუალობა ექვს არ ბადებს მათი შემდგომი ფართო ენათმეცნიერული დამუშავებისა და სპეციალური შესწავლის შედეგიანობაში. უდავოა აგრეთვე, რომ ამით გამოჩენილი მეცნიერი კვლევის მასალას აძლევს და მეცნიერული ძიების ინტერესს უღვიძებს ჩვენს სტუდენტობას და ახალგაზრდობას. ამით აიხსნება, რომ მისი შრომების გამოყენებით იწერება მრავალი გამოკვლევა და დისერტაცია.

აკადემიკოსმა ეორნელი კეკელიძემ ახალ მეცნიერულ დონეზე დააყენა სისტემური მეცნიერულ-ტექსტოლოგიური კვლევა-ძიება ჩვენში, განაგრძო და განავითარა რა ყველაზე უკეთესი იმ ტრადიციებიდან, რომელთაც საფუძველი ჩაუყარეს დ. ჩუბინაშვილმა, ა. ცაგარელმა, მ. ჯანაშვილმა, ნ. მარშა და სხვებმა. კ. კეკელიძემ დაამუშავა ტექსტოლოგიური მუშაობის რიგი თეორიული მნიშვნელობის საკითხი. სპეციალურად ამ საკითხისადმი მიძღვნილ ნაშრომებში („ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლთა გამოცემისათვის“, „შენიშვნები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან“ და სხვა³¹). მან ხაზგასმით აღნიშნა, სხვათა შორის, შემდეგი: „ძველი ქართული ტექსტების გამოცემისას დიდი სიფრთხილეა საჭირო. საქმე ისაა, რომ არასწორად წაკითხული და გაგებული ტექსტის საფუძველზე ხშირად ყალბი და შეუწყნარებელი დასკვნები კეთდება და უნიადაგო თეორიები იქმნება ამა თუ იმ საკითხის შესახებ“. საილუსტრაციოდ ავტორს მოჰყავს ნ. მარის მცდარი გაგება „ხანძ-

²⁹ ეტიუდები, IV, გვ. 23.

³⁰ ეტიუდები, I, გვ. 308.

³¹ ეტიუდები, I, გვ. 309; 260.

თელის ცხორების“ ერთი ადგილისა და წარმოგვიდგენს აგრეთვე შესწორებას „ბალავარიანის“ სათანადო გამოთქმისას. დამახასიათებელია, რომ მთელი ტექსტოლოგიური კვლევა-ძიების პრაქტიკაში იგი უპირველეს და გადამწყვეტ მნიშვნელობას ანიჭებს სათანადო მასალის ენის მეცნიერულ შესწავლასა და გააზრებას. ამ ზოგად დებულებას გულისხმობდა იგი, როცა წერდა: „ვეფხისტყაოსნის გაგებისა და ტექსტის აკადემიური გამოცემისათვის საჭიროა ვიცოდეთ ის ენა, რომელზედაც დაწერილია პოემა... პოემის ენისა და გრამატიკის უცოდინრად მისი ტექსტის დადგენა შეუძლებელია ისე, როგორც ომის წარმოება უიარაღოდ“³².

ტექსტების ენაზე სწორედ ასეთი ფრთხილი, ხანგრძლივად წარმოებული გონებამახვილური დაკვირვებების შედეგად მან შეძლო სწორად ამოეკითხა ქართული ენის პირველხარისხოვანი ძეგლების ძნელი და დამახინჯებული ადგილები; გამართა ტექსტები და გაასწორა მრავალი ნონსანსი. საყოველთაოდ ცნობილია ამ მხრივ სათაურისა და შინაარსის ცალკეული ადგილების წაკითხვა-გაგება თამარ მეფის მემკთიანის თხზულებისა „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, სადაც ბ ა ჰ ა რ ო ს - ნ ა ვ ა ზ ი გასწორდა როგორც შ ა ჰ რ ი - ნ ო ს და ა რ ნ ა ვ ა ზ ი და დაუკავშირდა „შაჰნამეს“ პერსონაჟებს³³, მთაფლოს ნაცვლად აღდგენილ იქნა ე ლ ა ფ ი ვ ო ლ ო (ირმის მოისარი) და სხვა. ასევე გასაზიარებელია ქართლის ცხოვრებაში ფონეტიკურად სახეცვლილი და გაუგებარი ი თ რ უ ჯ ა ნ ი ს ახსნა ა ტ რ უ შ ა ნ - ა ტ რ ო შ ა ნ ა დ (ირანული მაზდეანური ღვთაება—ცეცხლი), ანდა ჰ რ ო მ ი ს ტ რ ი ს მ ა ნ ი ჯ ი ს ტ ო ნ - ის ნაცვლად ჰ ე რ მ ი ს ტ რ ი ს მ ე ჯ ი ს ტ ო ნ ი ს (სამგზის დიდებული) წაკითხვა და სხვა.

ქართული ენის განვითარების კანონების ცოდნას დიდი მეცნიერი მარჯვედ და მოხერხებულად იყენებს აგრეთვე ქართული ენისა და ლიტერატურის სხვა პირველხარისხოვანი ძეგლების მცდარი ადგილების გასწორებისათვის. დამახასიათებელი ისაა, რომ კ. კეკელიძე ტექსტის სადავო თუ გაუგებარ ადგილს განიხილავს არა მარტო ფორმალურად, არამედ შინაარსის აუცილებელ კომპონენტებთან მთლიანობაში: რითმის, ლექსიკის, ისტორიული პერსონაჟებისა და საერთო აზრის ლოგიკურ ერთიანობაში. სიტყვათა გრამატიკული ფორმების აღდგენით და მათი ნამდვილი ლექსიკური მნიშვნელობის, აგრეთვე პუნქტუაციური ნორმების სწორი გამოყენებით კ. კეკელიძემ წარმოადგინა „ვეფხისტყაოსნის“, „აბდულ-მესიანის“ და „თამარიანის“ რიგი ტაეპების საგულისხმო კომენტარები, დავით გურამიშვილის ლექსების რამდენიმე ადგილის საკუთარი წაკითხვა-გაგება; თარგმანის ენობრივ-სტილისტიკური ანალიზის საფუძველზე სამართლიანად უარყო ტრადიციული შეხედულება „თიბსარიანის“ მთარგმნელად თეიმურაზის გამოცხადების შესახებ.

ამასთან დაკავშირებით, არ შეიძლება არ აღინიშნოს ისიც, რომ ძველი ქართული ლიტერატურის შედევრების ტექსტოლოგიურსა და ისტორიულ-ფილოლოგიურ ანალიზთან ერთად კ. კეკელიძე ჯეროვან ყურადღებას აქცევს თხზულების ენობრივ-გამომხატველობითი საშუალებების, მხატვრულ-სტილისტიკური ღირსებების დახასიათებას, რითაც მნიშვნელოვანი წვლილი შეაქვს ქართული ისტორიული სტილისტიკის საკვანძო საკითხების დამუშავებაში.

³² ეტიუდები, II, გვ. 161.

³³ იქვე, II, გვ. 23.

ღამახასიათებელია ამ მხრივ „სიბრძნე სიცრუის“ წიგნის ენაზე მსჯელობა: „ენა „სიბრძნე სიცრუისა“ არის მარტივი... ხალხურ მეტყველებასთან დაახლოებული. „სიბრძნე სიცრუისა“ ის მიჯნაა, საიდანაც ქართულ პროზაში დიდი და მნიშვნელოვანი გარდატეხა ხდება მისი ენის ხალხურობასთან დაკავშირებით“³⁴. ცნობილია აგრეთვე ავტორის მსჯელობა „ხანძთელის ცხოვრების“ ენისა და სტილის ვირტუოზულობის შესახებ და სხვა.

ქართული ენის ისტორიული გრამატიკისა და ლექსიკოლოგიის ფაქტებს კ. კეკელიძე უაღრესად ფრთხილად და ზომიერად იყენებს ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლების შექმნის დროის განსაზღვრისათვის, ავტორის ვინაობის დადგენისა და ტექსტის შედგენილობის გარკვევისათვის. დავასახელებთ რამდენიმე ნიმუშს:

როგორც ცნობილია, სპეციალისტებს სხვადასხვაგვარად ესმოდათ „ევსტათი მცხეთელის მარტვილობის“ ავტორის ვინაობა და თხზულების დაწერის დრო. პარნაკი მას VI ს. უკანასკნელ წლებს აკუთვნებდა. კ. კეკელიძემ დაამტკიცა, რომ თხზულება დაწერილია ქართველი ავტორის მიერ ქართლში (კერძოდ, მცხეთაში: შდრ. ტექსტი: „მ ო ი წ ი ა კ ა ც ი ე რ თ ი ს პ ა რ ს ე თ ი თ; მ ო ვ ი დ ა ი გ ი ქ ა ლ ა ქ ა დ მ ც ხ ე თ ა დ“...), რასაც ამტკიცებს ბუნებრივი ქართული სტილი, გამართული ენა და დახვეწილი კონსტრუქციები; მისი აზრით, ნაწარმოები დაწერილია VI ს. 70-იან წლებში, ევსტათის თანამედროვესა და წამების თვითმხილველის მიერ. „ეს ჩანს ავტორის სიტყვებიდან, რომელიც ევსტათის თანპერობილ ქრისტიანთა შესახებ შენიშნავს: „რომელმანმე მათგანმან ნებითა ღმრთისაჲთა შეისუენა ქ ა მ ა დ-ქ ა მ ა დ და რომელნიმე ც ო ც ხ ა ლ ა რ ი ა ნ“³⁵.

ძირითადად ამავე მიმართულებით არის ჩატარებული ძიებანი „ათცამეტთა ასურელთა მამათა ცხოვრების“ ტექსტებზედაც³⁶. „ამირან-დარეჯანიანის“ შექმნის დათარიღებისათვის კ. კეკელიძე გონებამახვილურად იყენებს იქ ნახმარ ისეთ სიტყვებს, როგორიცაა გ ზ ი რ ი, გ ო ლ ი ა თ ი, ბ უ მ ბ ე რ ა ზ ი, ახალი სოციალური კატეგორიის გამომხატველი ტერმინები—ჭ ა ბ უ კ ი, ყ მ ა, მ ო ყ მ ე, რომლებიც თამარის ზეფობაზე ადრე არ გვხვდება, დასასრულ თ ა თ ა რ ი ს ი ტ ყ ვ ი ს ხ მ ა რ ე ბ ა მ ო ნ ღ ო ლ ი ს აღსანიშნავად მიუთითებს, რომ რომანი დაწერილია თამარის გარდაცვალების შემდეგ, მონგოლთა ურდოების პირველი გამოჩენის ხანებში. აქვე იძოწმებს იგი ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევას, სადაც დადგენილია, რომ ტერმინები—ვ ე ზ ი რ ი, ვ ე ზ ი რ თ უ ხ უ ც ე ს ი. ე ჯ ი ბ თ უ ხ უ ც ე ს ი—სწორედ თამარის ეპოქაშია შექმნილი და, მაშასადამე, წინააღმდეგ ნ. შარისა, თხზულება ამაზე ადრე ვერ დაიწერებოდა³⁷.

ჩვენთვის აქ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ისაა, რომ გამოჩენილი ფილოლოგი-ლინგვისტი იძლევა საუკეთესო ექსკურსებს ქართული ლექსიკოლოგიის ისტორიიდან. მისი შრომებით საშუალება გვეძლევა გავითვალისწინოთ, რომ, მაგალითად, ვ ი დ რ ე მ ე პირველად არსენ იყალთოელის ნაწერებში გვხვდება და თავისებური მნიშვნელობა მოიპოვა პეტრიწონულ სკოლაში³⁸. დადგენილია ძველი ქართულის ლექსიკის ცვლა ისეთი სიტყვების მაგალითებ-

³⁴ ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, გვ. 433.

³⁵ იქვე, I, გვ. 474.

³⁶ იქვე, გვ. 493.

³⁷ იქვე, II, 1941, გვ. 81.

³⁸ ეტიუდები, IV, გვ. 95.

ზე, როგორცაა მწყერმარქილი და მანანა, ფაჩარი და ფაფა, რი პარეხი და ქუაბი ან გამოქუაბული, იმსტკრვიდეს და სცვიდეს და ა. შ.³⁹ მითითებულია, რომ ზრქელი, გრძნობადი, უსაკუთრესი, მიწად დაძზიდველნი ნივთნი, წინააღრჩევა, უსიტყვ, თეატრონი, ტრფიალნი, მებრვე, ქუედაძიდველი, სტჟქნი და სხვა ქართულ ენაში შემოდის მეორე, ე. წ. ბიზანტიურ პერიოდში (X—XIII სს.) უმთავრესად მეტაფრასტული მწერლობის საშუალებით⁴⁰. ასეთი შენიშვნები ბევრია კ. კეკელიძის შრომებში. იგი არის ერთ-ერთი დასაყრდენი მის ნაყოფიერ ტექსტოლოგიურ მუშაობაში.

ტექსტოლოგიური მუშაობა განსაკუთრებით რთულია ძველ ქართულში არა მარტო იმიტომ, რომ საქმე გვაქვს ძველ, ზოგჯერ ძნელად გასაგებ გრამატიკულ ფორმებსა და ლექსიკასთან, არამედ უფრო მეტად იმიტომაც, რომ ერთი და იგივე ძველი ხშირად შემონახულია სხვადასხვა საუკუნის, სხვადასხვა კუთხისა თუ სხვადასხვა გადამწერის რედაქციით. რთული და შრომატევადია ასეთ შემთხვევაში ტექსტის დადგენა-გამოცემა. და სწორედ მრავალი ასეთი ტექსტი, ქართული ენის ისტორიის უძველესი ძველი დაუდგენია და გამოუცია კორნელი კეკელიძეს. საკმარისია აღინიშნოს მარტო ის დიდი მუშაობა, რომელიც ა. შანიძესთან ერთად მან ჩაატარა „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის საიუბილეო გამოცემის მომზადებისთვის. იგი გულდასმით და საქმის დიდი ცოდნით ასწორებს იმ შეცდომებს, რომელიც მისი შექმნის დროს არ შეიძლებოდა ჰქონოდა ხელნაწერს, მაგრამ უაღრესად ფრთხილად და მზრუნველად ეპყრობა მას საერთოდ, იცავს ეპოქის გრამატიკული ნორმებისა და სტილის დამახასიათებელ ნიშნებს. პროგრამული ხასიათისაა ამ მხრივ მის მიერ გამოცემული ერთ-ერთი ტექსტის⁴¹ შესავალში გამოთქმული მოსაზრებები, ხოლო ზოგადი ფილოლოგიური შესწავლა-დახასიათების მხრივ მის მიერ გამოცემული ტექსტები სანიმუშოა, რასაც თავის დროზედაც აღნიშნავდნენ ნ. მარი, პ. პეტერსი და სხვები.

კ. კეკელიძემ გამოსცა ძველი ქართულის 60-ზე მეტი პირველხარისხოვანი ტექსტი, გარდა ენობრივი მიმოჩილებისა, რომელზედაც ზემოთ გვქონდა მსჯელობა, დაურთო მათ ზუსტი ლექსიკონები, რომელშიც, სხვათა შორის, ფიქსირებულია ბევრი ისეთი სიტყვა, რასაც არ იცნობს ჩვენი დიდი ლექსიკოგრაფის სულხან-საბა ორბელიანის ცნობილი „სიტყვის კონა“. კ. კეკელიძის მიერ გამოცემულ ტექსტებს დართული ეს ლექსიკონები და მისი ცალკეული ლექსიკოლოგიურ-ტერმინოლოგიური შენიშვნები საუკეთესო მასალაა ქართული ენის სრული ისტორიული ლექსიკონისათვის. უდავოა, რომ ასეთ ლექსიკონზე მუშაობის პროცესში ფასდაუდებელი სამსახურის გაწევა შეუძლია კ. კეკელიძის მიერ დადგენილ მნიშვნელობებს ისეთი სიტყვებისას, როგორცაა ზატიკი, აღვსება, ხუედრნი, თთუენი, იადგარი, მოსაქსენებელი, აღდგომა, სათანაო (თან საქონი), საკუთარი (მასთან მყოფი), საქმითი (პრაქტიკული), ჟამისწირვა, სამოციქულო, წინამეურნეობა (განგება) და მრავალი სხვა. საქმე ისაა, რომ ამ და მრავალ ამგვარ სიტყვათა ხმარება დაკავშირებულია საეკლესიო-რელიგიურ რიტუალებთან, მათი მნიშვნელობა იცვლებოდა საუკუნეების მიხედვით და ამი-

³⁹ ქართული ლიტ. ისტორია, I, გვ. 144.

⁴⁰ ქართული ლიტ. ისტორია, I, გვ. 493.

⁴¹ ტიმოთე ანტიოქელი: ენიშნის მოამბე, VII, 1940.

ტომ იგი მოითხოვს განსაკუთრებული სიზუსტის გამოჩენას და სპეციალურ ცოდნას მათი მნიშვნელობის დადგენაში.

კ. კეკელიძემ სპეციალური გამოკვლევა უძღვნა ქართული მენოლოგიური ნომენკლატურის ისტორიის შესწავლას. შრომაში „ძველი ქართული წელიწადი“ ახსნილია ქართული თვეების უძველესი სახელწოდებები, გარკვეულია მათი ეტიმოლოგია და ისტორია. სიტყვათა სემანტიკური განვითარების ისტორიისა და ეტიმოლოგიის მეტად საგულისხმო ნიმუშებია აგრეთვე წარმოდგენილი ძველი ქართული პაგიოგრაფიულ-ძეგლების ანალიზთან დაკავშირებით (შდრ. მაგალითად, ადმინისტრაციული ერთეულების აღმნიშვნელი ტერმინების ისტორია „კოლაელთა მარტვილობაში“: ქართ. ლიტ. ისტ. I, 481; წარ-ი-ტრ-ა ზმნის დაკავშირება ტარ-ებასთან „ზოსიმეს მარტვილობაში“: ეტიუდები, III, 171; „ხ უ ც ტერმინისათვის „სერაპიონ ზარზმელის ცხორებაში“⁴², სადაც ხ უ ც-ხ უ რ ო და ხ უ რ ო თ-ხ უ ც ი ხ უ რ ო თ მ ო ძ ღ ვ რ ი ს — მთავარი, უფროსი ხუროს გაგებითაა წარმოდგენილი, რასაც ცხადს ხდის კიდევ შემდეგდროინდელი მ წ ი გ ნ ო ბ ა რ თ უ ხ უ ც ე ს ი ს ტიპის სახელები).

აქვე არ შეიძლება არ აღინიშნოს ის მეტად საინტერესო დაკვირვებები, რაც ჩვენმა სასიქადულო მეცნიერმა წარმოადგინა ქართული ეთნოგენეზისა და ონომასტიკონის ისტორიის საკითხებზე მუშაობის დროს. ძველ მწერლობაში მოხსენებული სატომო სახელების ინტერპრეტაციას მიეძღვნა გამოკვლევა „ხალხთა კლასიფიკაციის საკითხები ძველ ქართულ მწერლობაში“, „ვინ არიან „ბესები“?“⁴³ და სხვა. ამ უკანასკნელში გაანალიზებულია ბერძნულ პაგიოგრაფიაში მოხსენებული ეთნიკური ტერმინი ბ ე ს ი. რომელიც ბ ა ს ფუძის ვარიანტად არის მიჩნეული. ბ ა ს/ფ ა ს ფუძისაგან ნაწარმოები სახელი ბ ა ს ი ა ნ ი — ფ ა ზ ი ს ი... შეიძლებოდა დარქმეოდა ჭოროხისა და რიონის აუზებს შუა მ დ ე ბ ა რ ე ტერიტორიას და ამ ე. წ. ბ ა ს ე ბ ი თ დასახლებულ ხალხს, კერძოდ — ლაზებს, რომელნიც ქართულ ენას ატარებდნენ. ამ ფუძის შემცველ სიტყვებს ავტორი ადასტურებს გვარსახელებში (ბასიშვილი, ბესელია, აბესაძე) და ძველ რუსულ სახელწოდებაში. ო ბ ე ზ ი...⁴⁴

თავის მრავალრიცხოვან ფილოლოგიურ ნარკვევებში კ. კეკელიძე გზადაგზა ეხება ქართულში სხვადასხვა დროს, სხვადასხვა გზით და განსხვავებული ფორმებით შემოსულ ადამიანთა საკუთარ სახელებს. ასეთი ფორმები, როგორცაა ნ ე ო ფ ი ტ ო, მ ა რ კ ო, კ ო დ რ ა ტ ო, მ ე ლ ე ტ ი||მ ე ლ ე ნ ტ ი, ხ უ ა ს რ უ ვ|| ხ უ ა ს რ ო ვ|| ხ უ ა ს რ ო|| ხ ო ს რ ო, ზ ო ტ ა კ ე|| ზ ო ტ ი კ ო|| ზ ო ტ ი კ ი და სხვა⁴⁵, რომლებიც დღესაც იხმარება დიალექტებში, ადასტურებს ხალხური ზეპირი გზით მათ შემოსვლა-დამკვიდრებას, ქართული არტიკულაციური სისტემისადმი მის შეგუებას, ასე ვთქვათ, გაქართულებას. იგი, მეორე მხრივ, საინტერესო მასალაა ზოგიერთი ქართული გვარის წარმოების ისტორიის გასაგებადაც (შდრ. მაგალითად, ზოტიკიშვილი, ხოსროშვილი და ა. შ.).

⁴² საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. V, № 3, 1944.

⁴³ ეტიუდები, III, გვ. 207, V; გვ. 256.

⁴⁴ შეიძლება ეს ზანური ფორმა იყოს „სა-ბეს-ო“ ფორმისა...

⁴⁵ ადრე ეს საკითხი სპეციალურად შეისწავლა ს. ყ ა უ ხ ი ი შ ვ ი ლ მ ა: ბერძნული მამაკაცთსახელების გადმოცემისათვის ქართულში: „არილი“, 1925.

თავისი სიტყვა თქვა კ. კეკელიძემ ქართული ეპიგრაფიკის ისტორიაშიც, წარმოადგინა რა აშუშა პიტიახშის ბეჭდის წარწერის საკუთარი წაკითხვა და გაგება.

საყოველთაოდ ცნობილია კ. კეკელიძის დამსახურება ქართული ორთოგრაფიის უნიფიკაციისა და სამეცნიერო ტერმინოლოგიის რეგლამენტაციის კომისიათა მუშაობაში. ივანე ჯავახიშვილთან ერთად იგი იყო თავმჯდომარე „სამეცნიერო სატერმინოლოგიო კომიტეტისა“, რომელიც შეიქმნა საბჭოთა ხელისუფლების პირველ წლებში საქართველოს განათლების სახალხო კომისარიატთან. ამავე ხანებიდან იგი აქტიური წევრია ქართული ორთოგრაფიის სადავო საკითხების მომწესრიგებელი საორგანიზაციო კომისიისა, ხოლო შემდეგ — თანამშრომელი ქართული სალიტერატურო ენის ნორმათა დამდგენი რესპუბლიკური კომისიისა (კომისიის მუშაობის პირველი შედეგები გამოქვეყნდა 1936 წ.).

აკადემიკოს კორნელი კეკელიძის ღრმა ეოუდიცია და უდიდესი შემოქმედებითი შესაძლებლობანი, მისი მისაბაძი, მაღალი შრომის კულტურა, რასაც ყოველთვის ცხოველ სტიმულს აძლევდა მშობლიური კულტურისა და ხალხის მგზნებარე სიყვარული, მისი დიდი დამსახურება საბჭოთა ხალხისა და მეცნიერების წინაშე საყოველთაო სიყვარულსა და პატივისცემას უხვევს მას.

გივი მიქაძე

დავით თუმანიშვილი*

თუმანიშვილების გვარმა არა ერთი და ორი მწიგნობარი და ქართული კულტურის დაუცხრომელი მუშაკი მოგვცა. მათ რიცხვს ეკუთვნის XIX საუკუნის პირველი ნახევრის მოღვაწე დავით თუმანიშვილი, რომელიც თავის დროზე აღიარებული პოეტი და კალიგრაფი იყო.

დავით თუმანიშვილის ბიოგრაფიული ცნობები მეტად მცირეა, და თუ რაიმე ვიცით მისი ცხოვრებიდან, ისიც დავითის მიერვე გადაწერილი ხელნაწერების ანდერძ-მინაწერებიდან.

დავითის მამა, ეგნატე ბაინდურის ძე თუმანიშვილი, ჯერ ერეკლე II-ის, ხოლო შემდეგ გიორგი XII-ის კარის მდივანი იყო. თავისი საქმიანობით იგი დაახლოებული იყო იმდროინდელი მოწინავე საზოგადოების წარმომადგენლებთან. საკმაოდ განათლებული და განსწავლული ეგნატე პოლიტიკურ საქმიანობას შეძლებისდაგვარად უფარდებდა ლიტერატურულ მოღვაწეობას. მან თავის შვილებსაც შესაფერი სწავლა-განათლება მიაღებინა და ბავშვობიდანვე ჩაუუნერგა ლიტერატურისადმი სიყვარული. სწორედ ამ გარემოებით არის გამოწვეული, რომ საზოგადოებრივ მუშაობასთან ერთად დავითიც აქტიურად მოღვაწეობდა ქართული კულტურისა და ლიტერატურის ფრონტზე.

1807 წელს გადანუსხულ „სამართლის წიგნების“ ანდერძში დავითი აღნიშნავს, რომ „ოდეს ვიყავ წლისა 23-სა, მიზეზითა რაითამე, რამეთუ დედა ამის წიგნისა თვით მეფეთ-მეფის ვახტანგის მიერ ნაღვაწი იყო, ვპოვე და მეცა გულისმოდგინედ აღვსწერეო“¹. ამ ცნობით დავითი გამოდის 1784 წელს დაბადებული.

მეორე ცნობით, რომელსაც იძლევა ეგნატე თუმანიშვილი თავისი შვილის შესახებ და რომელიც უფრო სწორია, დავითი დაბადებულა 1780 წლის 16 ოქტომბერს².

1810 წ. დავით თუმანიშვილი „გუბერნსკი სეკრეტარია“³. ამავე წელს, როდესაც ვორონეჟში გასამგზავრებლად თბილისში ჩამოუყვანიათ იმერეთის მეფის სოლომონ მეორის მეუღლე მარამი თავისი ამალით, დავითს მარიამ დედოფლისთვის გადაუცია სოლომონ მეფის დარჩენილი ბარჯი. ამ დროს ის ყოფილა უკვე თბილისის პოლიცმეისტერი⁴. პოლიცმეისტრად ჩანს დავითი 1812

* თავი მონოგრაფიიდან: „მწერალი-მწიგნობარი თუმანიშვილები“.

¹ H 382, ფ. 295 რ.

² H395, ფ. 229V.

³ H397, ფ. 57V.

⁴ A1580, ფ. 100V.

წელსაც⁵. 1810 წ. დეკემბრიდან⁶ 1813 წლის ჩათვლით დავითი იხსენიება „კოლმესკი სეკრეტრად“⁷.

თბილისში გავრცელებული ჭირიანობის გამო 1814—1816 წლებში დავითი იმყოფებოდა კარანტინში, სადაც მას ეკავა „კარანტინის ინსპექტორის ამხანაგის“ თანამდებობა⁸. 1817 წ. 29 მარტს ერმოლოვს იგი წარუდგენია ჯილდოზე⁹. 1824 წელსაც დავითი მოხსენიებულია „საქართველოს კარანტინების ვიცე-ინსპექტორად“¹⁰. კარანტინში ყოფნისას დავითი იწერდა ხელნაწერებს და, როგორც თვითონ აღნიშნავს, ამით ატარებდა დროს.

1812—1816 წლებში დავითი არის „ტიტულარნი სოვეტნიკი“¹¹. შემდეგ გახდა „კოლმესკი ასესორი“¹², ხოლო 1826 წ. უკვე „ნადვორნი სოვეტნიკი“¹³.

დავით თუმანიშვილს გარდაცვალების თარიღი უცნობია. ჩვენამდე მოაღწია ხელნაწერმა „კარაბადინმა“, რომელიც, როგორც შემდეგი დროის მინაწერიდან ირკვევა, გადაწერილი ყოფილა დავითის მიერ. ამ მინაწერში ის გარდაცვლილად არის მოხსენიებული. აი, თვით მინაწერიც: „ეს კარაბადინი არის გადმოწერილი განსვენებული სიმის ძმის თავადის დავით ეგნატის ძის თუმანოვისაგან“¹⁴. საყურადღებოა ისიც, რომ იოსებ დავითაშვილის მიერ წერაკითხვის საზოგადოების წიგნთსაცავისთვის შეწირული წიგნის ქვედა აშიაზე ვილაცას მიუწერია: „ღმერთო, [ა]ცხონე დავით თუმანიშვილი“¹⁵.

დავითს ახლო ურთიერთობა ჰქონდა მის თანამედროვე საზოგადო მოღვაწეებთან და მწერლებთან. მასთან დაახლოებული ყოფილა დავით რექტორი, რომელსაც 1812 წ. მისთვის გადაუწერია ტიმოთე გაბაშვილის „მარწუხი“. დავით რექტორს ტექსტისთვის და, როგორც აკროსტიქული იამბიკო, რომლის ორივე მხარეს (მარცხნივ და მარჯვნივ) ტრიქონთა ჩამოყოლებით იკითხება დავითი, ე. ი. დავით თუმანიშვილისა და დავით რექტორის სახელები. ლექსს წამოძღვარებული აქვს შემდეგი შენიშვნა: „წარმკითხულო ამის უკუშ იამბიკოსა, თავად და ბოლოდ სახელნი განიცადენ, ორივე დავით და დავით: ერთი პატრონისა და მეორე მწერლისა“. აი ეს იამბიკოც:

დაუცონელად წარგიწერენ ესგვარად
აღმსურებელსა წიგნისა მარწუხისა,
ვუწყო, სავიწყად არ მიმცემ, ამას გესავ,
იწვრთი თუ ოდეს, ოხა მეცა მომაგი,
თუცა ღღეს მხედ ხარ, ხვალე ვარ მტვერთა ქვეშეთ.¹⁶

⁵ H393, ფ. 92V; „Акты“, т. V, გვ. 14.

⁶ A1580, ფ. 100V.

⁷ H1335, ფ. 401V.

⁸ H389, ფ. 73r; H608, ფ. 98r; H398, ფ. 44r.

⁹ „Акты“.

¹⁰ H384, ფ. 4V.

¹¹ „Акты“, т. V, გვ. 14; H 398, ფ. 44 r.

¹² A1580, ფ. IV; H772, ფ. 44V.

¹³ H2016, ფ. 200r; „ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა“, I, 1949, გვ. 23, 24, 26 და 27.

¹⁴ S 238, ფ. 159V.

¹⁵ S 436, ფ. 75V.

¹⁶ „საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა (H კოლექცია)“, ტ. I, 1946, გვ. 294.

ამ ლექსზე აკროსტიქული ლექსითვე უპასუხნია დავით თუმანიშვილს, რომელშიც იკითხება: „რექტორო დავით“. თუმანიშვილი წერს:

როს ელოცვიდე ოდესმე არსსა მას დაუარსოსა,
ვედრე ჩემთვის, რათამცა ვნება არ გამიარსოსა,
კეთილი ვჰპოვო ორს სოფელს, იურგე თქვენსა სასოსა,
ტკბილად მკითხველი დავითი თვით გიძღვნის სააღერსოსა¹⁷.

დავით თუმანიშვილი დღესდღეობით ცნობილი თორმეტი ლექსის ავტორია. მისი პოეტური შემოქმედება ისევე ქალაქურ-აშუღური ჰანგებთაა გამსჭვალული, როგორც მისი ძმის გიორგი თუმანიშვილისა. არც აღმოსავლური პოეზიის მხატვრული სამკაულია დავითის ლექსებისთვის უცხო. თემატიკურად ეს ლექსები საკმაოდ ერთფეროვანია.

დავითის შემოქმედებაში წამყვანია სატრფიალო-სამიჯნურო მოტივი. სიყვარულის გრძნობასა და მიჯნურობა ურთიერთობას ის ისეთნაირად და იმავე პოეტური საღებავებით ხატავს, როგორც ე. წ. აღორძინებისა და გარდამავალი პერიოდების პოეტები. მაგრამ დავითის ლექსები ყოველმხრივ გაცილებით უფრო სუსტია და ავტორი გვევლინება უფრო ლექსის მკეთებლად, ვიდრე პოეტად ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით¹⁸.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს დავით თუმანიშვილის დამსახურება ქართული ძეგლების პოპულარიზაციის საქმეში. მას, მარტო თუ დავით რექტორთან ერთად, გადაუნუსხავს უამრავი ხელნაწერი. ეს ხელნაწერები გადაწერილია სხვადასხვა დროსა და სხვადასხვა ადგილას. დავითისთვის, როგორც კალიგრაფისთვის, დამახასიათებელია დედნის ზედმიწევნით გადმოტანა და ზოგჯერ ამა თუ იმ საკითხთან დაკავშირებული შენიშვნები.

დავით თუმანიშვილის ხელნაწერებს უმეტეს შემთხვევაში ახლავს ანდერძი ან მინაწერები, რომლებიდანაც ვგებულობთ მის ბიოგრაფიულ თუ ძეგლთან დაკავშირებულ საკითხებს. ხშირ შემთხვევაში დავითის მიერ გადაწერილ ხელნაწერებს თან ახლავს სათანადო მხატვრული გაფორმებაც, რის შესახებაც ქვემოთ გვექნება საუბარი.

დავ. თუმანიშვილი დავით რექტორის კალიგრაფიული სკოლის წარმომადგენელია. მის ნაწერებს ზოგჯერ ახასიათებს ე. წ. „ზედმეტი ასოების“ ხმარება, ხელნაწერების მხატვრული გაფორმება და სხვ. დავითის ნაწერები შესრულებულია ლამაზი მრგვალი მხედრულით.

ტექსტების გადაწერისას დავითი გარკვეულ სიფრთხილეს იჩენდა. ის საგანგებოდ ეძებდა ისეთ ტექსტებს, რომლებიც „სრული და უკლები“ იყო. აი რას წერს ამის თაობაზე დავითი „ამირან-დარეჯანიანზე“ დართულ ანდერძში: „გარდმომწერელსა წიგნისა ამის ამირან-დარეჯანიანისა, მეწადა და მოსურვე ვიყავ მე, რათამცა მომეპოვებინა ესეთი დედანი, რომელიცა ყოფილიყო სრული და უკლები, გარნა ვერასადა ვჰპოვე და, თუ სადმე იპოვებოდა, იგიცა უსრულ-

¹⁷ S1512.

¹⁸ ტრ. რუხაძე თავის წიგნში „ძველი ქართული თეატრი და დრამატურგია“ (1949 წ., გვ. 194) წერს: „ზ. ჭიჭინაძე მართალი უნდა იყოს, რომ წერს: დავით თუმანიშვილს ქართულ დრამატურგიაში უდევს წილი (ქართული თეატრის ისტორია, 1906 წ.)“. დასახელებულ ნაშრომში ზ. ჭიჭინაძეს არსად აქვს გამოთქმული მსგავსი სახის შეხედულება. ჭეშმარიტებასაა მოკლებული აგრეთვე ტრ. რუხაძის მეორე ცნობაც, თითქოს „დ. თუმანიშვილის ლექსები მოთავსებულია S 2583 ხელნაწერში“ („ძველი ქართული ლირიკის ისტორიიდან“, 1954, გვ. 195). მითითებულ ხელნაწერს არაფერი აქვს საერთო დავით თუმანიშვილთან.

ლი იყო. და უკანასკნელ ვპოვე საათაბაგოსა შინა აღწერილი და იქიდან სრულ-
ვკყავ და გარდმოვწესებო¹⁹.

გადამწერს თუ ტექსტი რაიმე მხრივ დააეჭვებდა, მაშინ ის მიმართავდა
სხვა ხელნაწერებსაც და ამ გზით ასწორებდა ხარვეზებს. „ლეილ-მეჯნუნიან-
ზე“ დართულ ანდერძში დავითი გადმოგვცემს, რომ მან დაძებნა დასახელებუ-
ლი ნაწარმოების შემცველი რამდენიმე ხელნაწერი, რომლებიც, თურმე, „ერთ
სახედ ნაწერი“ ყოფილა, რის გამოც ტექსტი უცვლელად, შეუსწორებლად
გადმოუწერია. დავითი წერს: „წიგნსა ამას, რომელსა ეწოდების ლეილ-მაჯნუ-
ნიანი, თუმცა ამბავი ესე საამო არის, მაგრამ ლექსი ცუდად შეუთხზავს ამის
შემთხზულსა. ორი და სამი დედანს ვნახე, რომელშიაც ესრეთ ეწერა, ამის-
თვს ვერ ვიკადრე ლექსთა გამოცულო²⁰“.

დავით თუმანიშვილი ერთმანეთს უდარებდა რამდენიმე ნუსხას და თუ ძი-
რითად ნუსხაში რაიმე ხარვეზს შეამჩნევდა, მაშინ მას სხვა ნუსხებით ასწორებ-
და და ავსებდა. მაგალითად, 1813 წელს დავითს გადაუწერია ვახუშტი ბატო-
ნიშვილის საქართველოს ისტორია. აღნიშნულ ნუსხაში შეტანილი არ ყოფილა
ის ნაწილი, რომლის სათაურია „ვინ ვისნი სამწყსონი არიან“. დავითს ეს ნაწი-
ლი უნახავს სხვა ხელნაწერში და ამ ნუსხაში შეუტანია. ხელნაწერი შეუვსია.
აი რას წერს ამის შესახებ თავის ანდერძში: „ეს ზემო წერილი (იგულისხმე-
ბა „ვინ ვისნი სამწყსონი არიან“. — გ. მ.) ამ ქართლის ცხოვრებაში არ იყო, მე
ერთ ადგილს ვპოვე და გარდმოვკსწერე. ჰმ თ ა უ მ ა ტ ე ამ ქართლის ცხოვ-
რებასო²¹. ზოგჯერ კი, თუ ამას საჭიროება მოითხოვდა, თვითონ ადგენდა და
უმატებდა ხელნაწერს სხვადასხვა სქემებს. ტაბულებს, ცხრილებს, სურათებს
და ა. შ. მის მიერ გადაწერილ საისტორიო თხზულებათა კრებულში დავითს
თვითონ შეუდგენია და ხელნაწერში შეუტანია ქართველი მეფეების გენეალო-
გიური სქემები, მასვე შეუვსია შეფეთა სია და სხვ.²²

დავითი თავის გადაწერილ ხელნაწერს სიფრთხილისათვის, რათა გადაწე-
რილში შეცდომა არ გაპარულიყო, გულდასმით შეუდარებდა ხოლმე დედანს.
ამგვარი სახის ჩატარებული მუშაობის შესახებ ზოგჯერ საგანგებოდაც კი უთი-
თებდა ანდერძ-მინაწერებში. მაგალითად, მის გადაწერილ „ჩარდავრიშიანს“
ბოლოში შემდეგი ცნობა აქვს დართული: „თავის დედანზედ ჩაკითხული და
გამართულიაო²³“.

ხშირ შემთხვევაში დავითი მის მიერ გადაწერილ ტექსტს სხვადასხვა სა-
ხის განმარტებას თუ შენიშვნას ურთავდა. მაგ., თეიმურაზ I-ის ლექსთა კრე-
ბულში ის იძლევა ცნობებს თეიმურაზ მეფის მაჯამებში მოხსენიებულ პირთა
შესახებ. მართალია, კონკრეტულ შემთხვევაში დავითი გვაძლევს მცდარსა და
არასწორ ცნობებს²⁴. მაგრამ საყურადღებოა მისი მუშაობის მეთოდი. 1814

¹⁹ „საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა (H)“, I, 1946, გვ. 28-1.

²⁰ იქვე, გვ. 300.

²¹ „ქართულ ხელნაწერთა კოლექციის აღწერილობა“, I, 1949, გვ. 28. დ. თუმანიშვილის
ხელნაწერიდან შემდეგ პირი გადაუღია ზაალ ნაცვალაძეს (H 1735, ფ. 401 V). საქ. ცენტრარქ-
ვის ეს ხელნაწერი პირველად აღწერა ვ. ბარნოვმა („სახალხო გაზეთი“, 1910, № 7).

²² „ქართულ ხელნაწერთა კოლექციის აღწერილობა“, I, 1949, გვ. 21.

²³ H 386, ფ. 129V.

²⁴ იხ. ალ. ბარამიძე, ნარკვევები, II, 1940, გვ. 149, შენ. 1.

წელს გადაწერილ ერთ-ერთ კრებულში კი დავითი იძლევა ზოგიერთი სიტყვის განმარტებას²⁵.

დაბოლოს, აქვე ვიძლევიტ დავით თუმანიშვილის მიერ გადაწერილ სხვადასხვა ხასიათისა და შინაარსის ხელნაწერების სიას, რომელიც, რა თქმა უნდა, სრული არ არის და საჭიროებს შემდგომ შევსებას. დავითს გადაუწერია შემდეგი ხელნაწერები:

1. 1805 — 1806 წწ. — კრებული (H 396; კრებულში შეტანილია: „მეტოლოღია“, „ნუსხა წამლისა ელექსერისა“, „მირიანი“);
2. 1807—„სამართლის წიგნები“ (H 382);
3. 1808—„ისტორია გიორგი მილორდის ანგლიელისა“ (H 2015);
4. 1810—კრებული (H 397; შეტანილია: „მიჯნურთ ბაღე“, „ლეილ-მაჯნუნიანი“, „ანბანთქება“);
5. 1814 — კრებული (H 389; შეტანილია: „ალზირა“ და „ეფიღენია“);
6. „—როლენის „ისტორია ეგვიპტისა“ (H 385);
7. „—კრებული (A 1580);
8. 1815—დე ლა პორტის „მოკლე ისტორია ქართლისა და იმერეთისა“ (ლენინგრადის სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკის იოანე ბატონიშვილის კოლექცია, № 7. ამის პირი, გადაწერილი ქართველი სტუდენტების მიერ, ინახება საქართვე. სახელმწ. მუზეუმში—H 609);
9. 1816—„შეყუანილება ლეოლრაფიასა შინა“ (H 398);
10. 1818—„გეოგრაფია და ბუნებითი ისტორია ასურეთისა“ (H 388);
11. 1820—კრებული (H 390; შეტანილია: „შემოკლებული ისტორია კიროსისათვის“, „საფუძვლელი საზოგადოს ისტორიისა“ და ქართველ პოეტთა ლექსები);
12. 1821—1826—„სირინოზიანი“ (H 2016);
13. 1822—დიმიტრი ბაგრატიონის „წამება ქეთევან დედოფლისა“ (H 391);
14. 1824—„ამირან-დარეჯანიანი“ (H 384);
15. 1825—ანტონ I-ის „წყობილსიტყვაობა“ (H 383);
16. „—კრებული (H 394; შეტანილია: „ჰამბავი მაჰმედისი“ და ქართველ პოეტთა ლექსები);
17. „ჩარდაგრიშიანი“ (H 386);
18. „კარაბადინი“ (S 238);
19. „მსოფლიო ისტორია“ („ქართულ ხელნაწერთა კოლექციის აღწერილობა“, I, 1949, გვ. 18);
20. „ევროპის გეოგრაფია“ („ქართ. ხელნაწ. კოლექციის აღწერილობა“, I, გვ. 18).
21. თეიმურაზ I-ის ლექსთა კრებული („ქართ. ხელნაწერთა კოლექც. აღწერილობა“, I, გვ. 19);
22. საისტორიო ნაწარმოებთა კრებული („ქართ. ხელნაწერთა კოლექც. აღწერილობა“, I, გვ. 20—32);
23. „სჯულდებანი რუსეთის საიმპერიოსნი“ („ქართ. ხელნაწერთა კოლექც. აღწერილობა“, I, გვ. 48—49).

²⁵ „საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა (H)“, V, 1955, გვ. 110.

თავის გადაწერილ ხელნაწერებს, როგორც უკვე ვთქვით, დავითი ნაწილობრივ მხატვრულადაც აფორმებდა. ტექსტებს უკეთებდა თავსამკაულებს, ბოლოსამკაულებს და სხვ. საამისოდ მას სწავლებდნენ შეუდგენია ხელნაწერის მოკაზმვის ნიმუშებიც (H 107). განსაკუთრებით აღსანიშნავია მისი წმინდა სამხატვრო მუშაობა. მთელ რიგ ხელნაწერებისათვის დავითს ფერებში დაუხატავს სურათები. როგორც ანდერძებში ამბობს, აღნიშნული სამუშაოები მას შეუძლებელია „წამკითხველთათვის სასიამოვნოდ“ და „შექცევისათვის“ და, მეორე მხრივ, იმიტომ, რომ ილუსტრაციები „მკითხველთა წარმოუდგენს ჰაზრსა და მოქმედებათა მათთა“.

დავით თუმანიშვილის გადაწერილ „ამირან-დარეჯანიანში“ 31 სურათია, „ჩარ-დავრიშიანს“ მოკბოვება 17 ფერადოვანი ილუსტრაცია, „სირინოზიანი“ შეიცავს 5 სურათს, „ისტორია გიორგი მილორდის ანგლიელისაში“ ორი ილუსტრაციაა, ანტონ კათალიკოსის „წყობილსიტყვაობაში“ ფერებში შესრულებულია ანტონის სურათი. დავითს დაუსურათებია აგრეთვე „ლეილ-მეჯნუნიანი“, ტიმოთე გაბაშვილის „მარწყხი“ (H 393), 1805 წ. გადაწერილი კრებული, 1820 წ. გადაწერილი სასულიერო ხასიათის ნაწარმოებთა კრებული და სხვ. დავითს ფერადებში შესრულებია საქართველოს მეფეების გენეალოგიური ტაბულები²⁶ და სხვ.

ტექსტების დასურათებისას მხატვარს ხელთ არ ჰქონდა არავითარი სახელმძღვანელო წყარო, ის თვითონ იგონებდა და ქმნიდა სურათებისათვის საჭირო სიტუაციებსა და ფერებს. ამის შესახებ „ამირან-დარეჯანიანის“ ანდერძში დავითი წერს: „რაოდენ ძალ-მედვა თვს-თვს ქარტათა ზედან გამოვსახე სახენი მათნი... მე არა რომელსამე დედანსა შინა ამის წიგნისასა არ მინახავს, არამედ მე თვთ მოვიგონე და გამოვსახეო“²⁷. ამასვე იმეორებს მხატვარი 1810 წელს გადაწერილ ერთ-ერთი კრებულის ანდერძშიც: „...წამკითხველთათ სასიამოვნოდ და შეუწყუხებლად ლექსთაგან წაკითხვაში სახენი და მოქმედებანი ლეილი-მაჯნუნისანი გამოვხატე. შესაბამსა ადგილთა შინა არს, ნამდვილ დედანში არ მინახავს და რომლისაც დედნიდამ გადავსწერე, არათუ სახენი დახატულნი იყვნენ, არამედ წერილიცა ძნელად წასაკითხი იყო, ჩემით დავხატე... მხატვრობის-თვსცა, რაჟცა ძალ-მედუა; ის შრომა დავჰსდევ“²⁸.

დავით თუმანიშვილი მის მიერ ილუსტრირებულ ნაწარმოებთა შინაარსის ზედმიწევნით ცოდნას ამჟღავნებს და მხატვრული გემოვნებითა და სიფაქიზით ასრულებს თავის ჩანაფიქრს. უნდა აღინიშნოს, რომ ძალიან იშვიათად ვხვდებით ისეთ კალიგრაფებს, რომლებიც თავიანთ გადაწერილ ტექსტებს თვითონვე ამკობდნენ და ასურათებდნენ. დავითი ამ მხრივ გამონაკლისთა რიცხვს მიეკუთვნება. აქვე ვაქვეყნებთ დ. თუმანიშვილის ლექსებს S 1512 ხელნაწერის მიხედვით.

ტრფიალთა ქველო

ტრფიალთა ქველო, ხილვით მწველო, საქებო ჭარად,
აღნაგო ნაძვად, მთვარ საბაძვად, სინაზით წყნარად.
ნათელ მთოვარე მიმოარე მარად და მარად,

²⁶ Р. Орбели, Грузинские рукописи Института востоковедения АН СССР, вып. I, 1956, გვ. 47; „ქართულ ხელნაწერთა კოლექციის აღწერილობა“, I, 1949, გვ. 20—32.

²⁷ H384, ფ. 4V.

²⁸ H397, ფ. 57V.

უცეცხლოდ დარო, ვინ გადარო ცივ ცისკარად,
ავრორას ნამი, ვა, რა წამი გულს მეცეს ცვარად.

ჯერან მიჯნურნი, საკვდავად მსურნი, ეც შეება თქმულსა,
იმონებ გულსა, ელვით სრულსა, წყლვითა ლახრულსა,
ნუ ხარ უწყალო, არ შემიბრალო სევდითა ბმულსა,
ჩრდილთაგან მახე, გული შევახე შენგან წყვდელსა,
ესე არს ქება, შენგან[ნ] ხება მე მექმნას მტკბარად.
ავრორას ნამი, ვა, რა წამი გულს მეცეს ცვარად.

მე ვით ვჰსთქვა ქება, მიღევნება, რა იელვარებ.
ორიონთ ველო, ირისით მცველო, რას შეგადარებ,
სადა ინდოთა სარაზმოო. ტყორცვით მოარებ,
აწ ჩემო ყამარ, მე შენს ამარ სხივ მოისარებ,
ყელნი ზამბახად, ბროლ სანახად გულს მეცეს სარად.
ავრორას ნამი, ვა, რა წამი გულს მეცეს ცვარად.

ვარდის ლაწვნი, იგი ქაცენი აეკრა გულსა,
აკრთობ რა თვალთა, მერცხალ შავთა მოხედე წყლულსა,
რა მყოს კიპარმან მიმზიდარმან, ჰბერავ სუმბულსა,
ერთი ბიებად ვჰსთქვი მთიებად სხივით მოცულსა,
ლივანტოს სულსა, მანაკ ცმულსა მათნი უცს არად,
ავრორას ნამი, ვა, რა წამი გულს მეცეს ცვარად.

ოჰ, რა ჰყოს გულმან ანთებულმან განაკიდარე,
დღენი რა წარხდეს, ნაცვლად მეგეს ესე აღარე,
აჰა, შენ გმონებს, ნატრი იგონებს, თუ გაამწარე,
ვითა შენ გფერობს, არია გმცველობს, რად დაჰფარე,
ისი მოაჯე ამუშაკე წალკოტში მდგარად,
ავრორას ნამი, ვა, რა წამი გულს მეცეს ცვარად.

ბუღბული ნახეთ

ბუღბული ნახეთ ვარდისთვის მკვდარად,
ვარდი ამაყი ჯერ გაუმცდარად,
ჰკადრებს ბუღბული ქებას მუდარად,
სტვენა შეექნა ვაების დარად,
არად უსმინა სიკვდილის მტკბარად,
განვარდნილ გარე, კარისა კარად,
საყვარლის ლახვრით გულ განაყარად,
ვარდი კუშტობით ასე მომცდარად,
მაშინ ბუღბული სამარის კარად.

ბუღბული ნახეთ ვარდისთვის მკვდარად
ვარდი ამაყი ჯერ გაუმცდარად.

ჰსძებნა ბუღბულმან ბალისა მცველი,
ჰპოვა ვარდს ზედა ნარვისი ქველი,
ნარგიზმან ჰკადრა ხმა მოსათქმელი,
ჰხედავ კრანსა, მისთვის არს ხელი,
შენის ხმისაგან ვარდი უცვლელი,
სულის მომცემი, სიცოცხლის მდგმელი,
შენთვის ილევა ჯერ გაუშლელი.
ბუღბულმან ჰკადრა ვარ დასაწველი,
ფურცელი თვისი მიქმნა სუდარად.

ბუღბული ნახეთ....

ვარდმან ეკლითა განმგმირა გული,
 უმაღლესივენი სისხლმორეული,
 ჩემად მკურნალად ისიც პრჩეული,
 კრაზანისაგან ესრეთ ძლეული,
 ნეტამც მოშორდეს იგი წყეული,
 მისის ფიქრითა ასე სწეული,
 ვარდის კვალზედან გზაარეული,
 მისთვის ვერ ვნახე ვარდი ცვრეული,
 აწ ასე ვიქმენ თავგანამწარად.
 ბუღბუღი ნახეთ...

მაწვევს მოვშორდე ვარდისა კვალსა,
 ვარდსა მრისხანეს, ჩემზედა მწყრალსა.
 ვილა მოაღბობს მისს გულსა სალსა,
 მიმცა საწვავად უფმენსა აღსა.
 ყვავილნი მხმობენ: ვა, შენსა ბრალსა,
 კრაზანსა ზედა გულგანაცვალსა,
 იგი პატრონობს მისს ერთსა ხალსა,
 ვარდსა თუ ჰპოებ, შენთვის აწ მქრალსა,
 მისის ფიქრითა ცრემლდანადვარად.
 ბუღბუღი ნახეთ...

ვარდმა მოიხმო ბუღბუღი მცველად,
 მისთვის დამწვარი შავისა მცველად
 ემუდარება: ნუ ხარ აუ ბნელად,
 უშენოდ სტვენივთ ვარ მე უშლელად,
 ხუ ხარ ჭნობილი სოფლის განმცდელად,
 ჰფლობდე ამ ძოწთა ქების მომთქმელად,
 კრაზანს არ ძალუძს მაგდოს მე ხელად,
 ყვავილთ განაძეს ბედას მყეფელად.
 ჰბერე აწ ქნართა ჩემად სადარად
 ბუღბუღი ნახეთ...

ჰე, უწყალოვ მარიხო

ჰე, უწყალოვ მარიხო, გამკვეთ, ვერ ვჰსთქვა ქებანი,
 შენვე ჰკურნე წყლულება, დამივს ცეცხლთა დებანი!
 დაკოდელი ვიტანჯო, არ მქონდეს მე შვებანი,
 ნუ იქმნები უწყალო, მომეც საღბუნებანი.
 სულთამხდელი, მაკმარე დამწვარ რონინებანი,
 როს სიკვდილი მიძლოდეს, მიქმენ შეწყალებანი.
 ჰე, უწყალოვ მარიხო, გამკვეთ, ვერ ვჰსთქვა ქებანი.
 შენვე ჰკურნე წყლულება, დამივს ცეცხლთა დებანი!

განკვეთილმან რამე ვჰყო, მექამანდა თმანია,
 ტანსა წერწეტს გზებდა შეხამებით ცმანია,
 შენთა მკვრეტელთ ვით გასძლონ, აღარ ძალუძსთ. თქმანია,
 ენით ტკბილად მოუბნე, მომეც სულის დგმანია,
 ჯილდოთ მქონდეს იმედი და ჭირისა ვჰსებანი.
 ჰე, უწყალოვ...

არ ხელობდეს მხილველი შენსა პრხევით მსვლელობას,
 ტან ნაკვეთსა ლელწმულად გველნი უქმენ მცველობას,
 მოხრით მშვილდნი პირზედა მუნით ისრით მკვლელობას,

ლაწვთა ზედან ყვავილნი ვარდნი ძოწით მშლელობას,
 ყელმან ბროლად მჩინარმან მოსპო მოთმინებანი.

ჰე, უწყალოვ...

დღენი ჩემნი ვაებენ შენსა უწყალოებას,
 მკერდთა შენთა მოიებნი მიძღვენ სხივისა გებას,
 ნუ შესცდები ჩემზედა, კსძებნიდე შენსა ქებას,
 შენ კუშტობა არ გფერობს, მოველი მოწყალებას,
 რომ ვიცოდე არ მკურნო, ვამრავლო ვაებანი.

ჰე, უწყალოვ...

აწ გამცდელმან სოფლისამ ვერა ჰპოვე ლხინება,
 ოხრვა, სულთქმა, ვაება მომხვდა, მოგესმინება,
 ესრეთ დაწვა, დათრგუნა შენმან გულმან ინება,
 ესეც იცი, უწყალოვ, სხვისგან არ ეკურნება,
 შეწყალებას მოველი, თუ მეცეს ლხინებანი.

ჰე, უწყალოვ...

ქვენა-ზენანი დათმენანი გემონებიან

ქვენა-ზენანი დათმენანი გემონებიან,
 ელვა-კრთომითა, მიმოსლვითა სულნი მხდებიან.
 თქორავ რა გულსა ლახვარსმულსა, შენგან ვნებიან,
 არ გაქვს სმენანი, განვლენანი, პირნი ჭნებიან,
 ვჰკრძალავ სულთქმასა და ურვასა, კლდე მთვისებიან.

არს ცუდ მთოვარე ამგლოვარე, გონებით ქველო,
 ნარგისთ მქონებო, საგონებო, გულისა მხმელო,
 შენ გფერობს ქება და ქენება, მიჯნურის მკვლელო,
 მომეც შევბანი, არ ვებანი, სულდგმულო მწველო,
 იომინა გულმან ანთებულმან, ცეცხლი მღებანი,
 ვჰკრძალავ სულთქმასა და ურვასა, კლდე მთვისებიან.

წყეულ არს დრონი, საყვედრონი, არ მცემს ლხინებას,
 ყვედრება მწარე გასაგარე, ვეველტვი ვაებას.
 არ ბედავს გული შერყეული ცრემლთა დავსებას,
 ლახვარსა წვდილობ, არ საგრილობ, მიწვევს აგება,
 ესრეთ დამწვარი, სისხლის ცვარი მიმრავლდებიან,
 ვჰკრძალავ სულთქმასა და ურვასა, კლდე მთვისებიან.

ხილვამან შენმან, ჩემმან სვემან, განმადო გარე,
 კრულ ბედი ჩემი არს საყბედი, შენ შემიწყნარე,
 ნაცვლად მთვარემან უღარემან მომცა დრო მწარე,
 ჯეონის დარე თვალნი ღვარე რანად მთარე,
 ან ვითარ გმონო, ისრათ ვჰგონო, განმწონებიან,
 ვჰკრძალავ სულთქმასა და ურვასა, კლდე მთვისებიან.

დაიხშ აწ გულო, სულ არ დგმულო, ვერ გჰკრეტენ თვალნი,
 აწ მე შენ გმონებ, ნუ მალონებ, დაშრიტე ალნი,
 ვჰფიცავ შენსა მზესა, ჩემს შემწველსა, დამაჰნობს ხალნი,
 ისმინე: პირნი მექმნა ხშირნი, გეკითხვის ბრალნი,
 თავი შეგწირე, ნუ მიძვირე, სულნი მჰხდებიან,
 ვჰკრძალავ სულთქმასა და ურვასა, კლდე მთვისებიან.

როს ილოცვიდე

- ✓ როს ილოცვიდე ოდესმე არსსა მას დაუარსოსა.
ვედრე ჩემთვის, რათამცა ვნება არ გამიარსოსა.
კეთილი ვჰპოვო ორს სოფელს, იურვე თქვენსა სასოსა.
ტკბილად მკითხველი დავითი თვით გიძღვნის სააღერსოსა.

სანატრელ ხარ ღმობიერო

- ✓ სანატრელ ხარ ღმობიერო, ეს ვედრება მომისმინე,
არ შემრისხო, იმომინე, ბევრთა კაცთა მოაწყინე,
დამრჩეს მეცა იგი ქება, ერთხელ ქვეყნად მოაღინე.
იქმნეს ჩემთვის ნეტარება, ჩემთა ნაწერთ მომაცინე.

ოთხ მხედართა ხუთი მოსწეს

- ✓ ოთხ მხედართა ხუთი მოსწეს, ორსა ერთმან არა პრიდა,
სამის პყრობა ერთსა შეხვდა, ერთი ორსა ასე ჰსძრცვიდა,
ორნი საღვურს სამს დაუდგნენ, ერთსა ორმან უკურიდა,
ორმან ნახა ღვთოლვა თვისი, ერთი მათსა სისხლსა სმიდა.

არ გიაჯე მარიხო

- არ გიაჯე მარიხო, ნუ ხარ სისხლისმღერელია.
შენგან დაკოდილს გულსა სული მჰსწრაფლ განმელია,
მკედრათ ქმნა ჩემი რად ვნებავს, ხარ ცეცხლითა მწველია.
თუმცა მოვჰკვდე, რა მგამა, შენ ხარ სულისმდგმელია,
რაციფთაგან დამწვარსა მით სიკვდილი ძნელია,
მკურნალი ხარ, არ მკურნებ, ესე რა სახელია!

- ყოვლად უღონო ქმნილმან მოვმართე შენს ქველობას,
არ დავიშლი ქენებას, არცა მოუთქმელობას,
რად არ ექმენ მოწყალე ჩემსა ესრეთ მსვლელობას,
სრულად კიდევან ვჰქმნილვარ, დაუწვავარ მწველობას.
ესრეთ მოთქმა, სულთქმასი სოფლით განმდევნელია.
არ გიაჯე მარიხო, ნუ ხარ სისხლისმღერელია,
შენგან დაკოდილს გულსა სული მჰსწრაფლ განმელია.

- მოზიდე შავთა მშვილდთა, ისრით ჰკიდე გულია,
მღუმარებას ვით გავჰსძლებ, უწყალოდ ლესულია,
შემიწყალე ტყვექმნილი, რსმინე ეს თქმულია,
დამწვარი ვარ უშენოდ, არშიყისა ჰსჯულია,
გამკითხველო, მთხოველი ვჰქმნილვარ დასაწველია.
არ გიაჯე მარიხო...

- არ გიცნობდი უწყალოვ, შავით გკადრე ქებანი,
შემრისხე და დამკოდე, აჰა, მექმნა ვებანი,
გამამწარე ლახვრითა, პრბიან გულში გებანი,
თუ მაღირსო სიცოცხლე, არ ცუდ იქმნას შევბანი,
აღვის ტანსა ემონებდე, ეს არს სანატრელია.
არ გიაჯე მარიხო...

- დაიმშვიდე მარიხო, გულ ჩემზედ მწყრალია,
ვინ არს ჩემებრ შენგანა ესრეთ შესაბრალია,

თქმანი ჩემნი იმსჯერბლუ, ვარ ფერიოთა მკრთალია,
იგი მკურნებს უცილოდ, სახეს გვეირან ხალია,
საგან შინა მამყოფე, არს შენი სახელია.
არ გიაჯე მარიხო...

თავით ტერფად დამწვარი

თავით ტერფად დამწვარი, თქვენ ჰსცანთ, აწ არს ხელია,
დაფარული ცეცხლი ჰსწვავს, მისგან ვერ სათქმელია,
ამურ თვისის მახითა უაბლოთ გამბმელია,
ვედრება ზელგაშლით, ეა დღე ჩემთვის ძნელია,
სიკვდილს ჰსძებნის, ვერ ჰპოვებს, გახადე მნატვრელია,
თუ სიცოცხლეს არ ღირს, ჰყოფს, დასწვავს დასაწველია.
თავით ტერფად დამწვარი, თქვენ ჰსცანთ, აწ არს ხელია,
დაფარული ცეცხლი ჰსწვავს, მისგან ვერ სათქმელია.

შეიწყალეთ დამწვარი, ცეცხლით დავალებული,
თავში ჰქვისა მცემელი, კარისკარად რეზული,
ახლოს თვალთ გამცდელე, ართუ შეწყალელებული,
მისის სულთქმითა მკვდარი, ვაი მისვენებული,
უსულოსა მირიდოს ეს ცეცხლი შემწვრელია.
თავით ტერფად დამწვარი...

მოშორებებს მოელის, ვა, საწყალი დამწვარი,
ერთხელ კვალად მოხედოს, ვარდსა ასხუროს ცვარი,
საუბრითა ატკობდეს, ერთა ერეკნეს ქნარი,
მის გულს დაბნელებულს, ამით განედოს კარი,
თუ არ მიხვდეს ამ შვებას, უსულოდ სათქმელია.
თავით ტერფად დამწვარი...

ღმერთავ სიყვარულისავ, შეიწყალე ვნებული,
მსხვერპლად გული შეგწირა, სული—დამწარებული,
არ შეშვენის შენს სახელს ულმოდ განტევებული,
ცხოველ იქმნას, აუ განასოს ღრუბლით მოვანებული,
მუხლმოდრეკით გვედრებდეს—შენ ხარ სულჩამდგმელია.
თავით ტერფად დამწვარი...

მეგობარნო, ჰსტიროდეთ მისგან მოშორებებსა,
სიცოცხლისა მოკლებას, ესრეთ გამწარებასა,
ღამით ოხრვას, ვაებას, მასთან ვერ დატკობასა,
უიმედოდ რონინებს, ვინ უქმს შებრალებასა,
ერთგან ჯილდოდ საგანი სიცოცხლის აღმთქმელია.
თავით ტერფად დამწვარი...

✓ მილო გულმან ის ვნება

მილო გულმან ის ვნება, ორნი რა ჰსკვრეტდით ჯვარცმულსა,
ღვთაება შეუხებელსა, სამჰსკვალ ბუნებით კაც-ქმნულსა,
ვნება ხუთივე მენიჭოს, გულს მეოხ ექმნას და სულსა,
თვით იგი შენგან შობილი ლოცვითა გვედრებ ქალწულსა.

მოლტოლვილსა ეს კედრება მომისმინე ღედავ მღვთისავ,
ექმენ მფარველ სულსა ჩემსა, ყოვლთ ცოდვილთა აწვე ხსნისავ,
ორსავ სოფელს მჰხსნელო ჩემო, აღმომყვანო ვით მცნობისავ,
ხელთ მიმქმელო ძისავ მღვთისა, შენა სძალო ღვთაებისავ.

* * *

✓

დაწერილ ესე შენ მიერ აღმიჩნდა ამო კმნილებად,
 ამაღ რომელ მღელრმან ესე ნაღვაწ შენნი შენდა ხსენებად,
 ვითარ წარწერე და დაშვერ, ნათქვი მზეთა მათ საქებად,
 იოქვასცა ქება სხვათაგან, ავად არსადა ხსენებად.

* * *

ვიქმენ მიმღებელ შენ მიერ ტკბილ წიგნი სამის სრულებით,
 ეგრეთვე მასთან ეპისტოლისა ყოვლად ათშვიდ-რვეულებით,
 ფრიად ვპყავ გულსმოდგინება. არ ყოვნა ნაკაზმულებით,
 ხის ყდითა, ნემცურ სამოგვით, ორფერ არ იასპულებით.

ელგუჯა ხინთიბიძე

ბასილი კესარიელის „სამოღვაწეო წიგნის“ ქართული
რედაქციები

IV საუკუნის დიდი ბიზანტიელი მწერალი ბასილი კესარიელი (ბასილ დიდი) საქრისტიანო ლიტერატურის უდიდეს ავტორიტეტად ითვლება. თავის სამშობლოზე, პონტოზე ზრუნვას მოაწოდო მან საკუთარი პრაქტიკული და თეორიული მოღვაწეობის დიდი ნაწილი. იგი იყო პონტოში სამონასტრო ცხოვრების დამამკვიდრებელი და სამონაზნო ცხოვრების თეორიული პრინციპების შემქმნელი და დამკანონებელი. სწორედ პონტოში მის მიერ დარსებული მონასტრების სახელმძღვანელო პრინციპად შეიმუშავა მან სამონასტრო ცხოვრების ახალი სისტემა, რომელმაც საუკუნეების მანძილზე უდიდესი გავრცელება პოვა როგორც აღმოსავლეთის, ისე დასავლეთის ქრისტიანობის წიაღში. ბასილმა ფეხით მოიარა სამონასტრო ცხოვრების ცნობილი კერები—ეგვიპტე და პალესტინა, მოინახულა განმარტოებული თუ ერთად მცხოვრები ასკეტები და განდევილ მამათა ცხოვრების ახალი სისტემა შექმნა. ბასილის ასკეტიზმი იყენებს ეგვიპტური მონაზნობის გამოცდილებას და ამავე დროს პრინციპულად უპირისპირდება მას. იგი არის ერთგვარი მორიგება მამათა ცხოვრების ორი სისტემისა—ცალკე ცხოვრებისა და ერთად მოღვაწეობისა და ცდილობს შეინარჩუნოს ამ ორი პრინციპის უკეთესი მხარეები.

ბასილის ასკეტიკურ ნაწერებს საპატიო ადგილი უკავია როგორც მის შემოქმედებაში, ისევე ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორიაშიც. დღემდე მოღწეულია ბასილ დიდის „სამოღვაწეო წიგნის“ ანუ „ასკეტიკონის“ ასობით ბერძნული ხელნაწერი. იგი უძველეს საუკუნეებში თარგმნილია ლათინურ, სირიულ, კობტურ, არაბულ, ქართულ, სომხურ და სლავურ ენებზე. ამ ნაწერებს იყენებენ, იხსენებენ, ეხებიან და იმოწმებენ კიდევ საქრისტიანო ცხოვრების ცნობილი მოღვაწეები: გრიგოლ ნაზიანზელი, ევაგრე პონტოელი, რუფინუსი, პეტრე იბერიელი, კასიანე, სოზომენი, სევერი ანტიოქიელი, ფატი პატრიარქი და სხვები. შევეხეთ მხოლოდ ერთ მათგანს. ჩვენი თანამემამულე, პალესტინის ქალაქ მაიუმის ეპისკოპოსი, პეტრე იბერიელი, როგორც მისი ბიოგრაფიიდან ჩანს, დიდი მოკრძალებით და სიყვარულით ყოფილა გამსჭვალული ბასილ დიდის პიროვნებისა და კერძოდ, მისი ასკეტიკური ნაწერებისადმი. როგორც მისი მოწაფისა და ბიოგრაფის იოანე რუფუსის დაწერილი ცხოვრებიდან ირკვევა (ეს „ცხოვრება“ მხოლოდ სირიული ვერსიითაა შენახული), პეტრე იბერიელს საკუთარი მოწაფეებისადმი სასიკვდილო სარეცლიდან უანდერძებია ერთგული დაცვა და სიყვარული ბასილის ასკეტიკური დოქტრინისა და ეს წიგნი თავისი მნიშვნელობით სახარებისათვის შეუდარებია¹.

ბასილის ასკეტიკური ნაწერების შედგენილობა, მათი პირვანდელი სახე ბიზანტიურ ფილოლოგიაში ერთ-ერთ კარდინალურ საკითხად ითვლება. VI

¹ R. Raabe, Petrus der Iberer, Leipzig, 1895, გვ. 135.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

საუკუნიდან მოკიდებული ჩვენი საუკუნის უკანასკნელ წლებამდე მეცნიერებამ ბევრი რამ გააკეთა ამ პრობლემის გადასაწყვეტად. XVI საუკუნიდან იწყება ამ ნაწარმოების ლათინური და ბერძნული ტექსტების გამოცემა. XVIII საუკუნეში ხელნაწერების მეცნიერული შესწავლა დაიწყო ჟ. გარნიემ. ხოლო 1938—1949 წლებში დავით ამანდი (დავით ამანდ დე მანდიეტა) ბეჭდავს წერილების სერიას, რომელთა ძირითადი პრობლემაა ტრადიციით ბასილისეულად გამოცხადებული ასკეტიკური ნაწერების ავტორობის საკითხი. დ. ამანდი იწყებს აგრეთვე ბასილ დიდის ასკეტიკური ნაწერების ხელნაწერების კოლექციის შეგროვებას. ბერძნული და ლათინური ხელნაწერების უფრო ღრმად შესწავლას ხელს პკიდებს ფრანსუა მედერიკ გეტე (Fr. M. Guétet), რომელმაც თავისი მუშაობის შედეგები დაქტილოგრაფიულად გამოაქვეყნა 1946 წელს. 1953 წელს ბელგიაში გამოაქვეყნდა გრიბომონის კაპიტალური ნაშრომი: J. Gribomont, *Histoire du texte des Ascétiques de S. Basile*. გრიბომონმა იმეკვიდა მისი წინაპრების როგორც ხელნაწერთა კოლექციები, ასევე მდიდარი გამოცდილებები და თავისი ფუნდამენტალური ნაშრომი 150 ხელნაწერის განხილვის მონაცემებზე ააგო. გრიბომონის ნაშრომმა კიდევ უფრო გააცხოველა ინტერესი ბასილის ასკეტიკური ნაწერებისადმი. 1953 და 1954 წლებში გამოდის V. Rudberg-ისა და P. Guchteneere-ის ნაშრომები. ბასილის „ასკეტიკონის“ ევროპული მეცნიერებისათვის დღემდის უცნობ ყოველ ხელნაწერზე იბეჭდება წერილები ბელგიის ჟურნალ „Le Moine“-ში.

ბასილი კესარიელის ასკეტიკური ნაწერების პირველ მეცნიერ-რედაქტორად დღეისათვის უცნობი ბიზანტიელი სქოლიასტი გვევლინება. მისი მოღვაწეობა დაახლოებით VI საუკუნეს უნდა განეკუთვნებოდეს. ბიზანტიელ სქოლიასტს ერთმანეთისთვის შეუდარებია სამი სხვადასხვა რედაქცია ბასილის ასკეტიკური ნაწერებისა: პონტოური, კესარიული და აღმოსავლური. მათგან ერთმანეთი შეუვსია და შეუდგენია ახალი რედაქცია. თუმცა ბიზანტიელი სქოლიასტის რედაქცია ჩვენამდე უცვლელი სახით არ შენახულა, მაგრამ მის მიერ ჩატარებული მუშაობის გათვალისწინება შესაძლებელია იმ სქოლიოებით, რომლებიც მას დაურთავს ბასილის „ასკეტიკონის“ ტექსტისათვის. ერთ-ერთი მათგანი ეფრემ მცირისეულ ქართულ თარგმანში ასე იკითხება: „ვიდრე აქამომ. დინი ოდენ წერილ-იყო პონტოთ მოღებულსა წიგნსა, ხოლო ამიერითგანნი ოცდა შუდნი თავნი და კანონნი კესარიათ მოღებულსა წიგნისაგან შეეძინეს“². ის თხზულება, რომელშიაც ეს მინაწერი იკითხება, არის ბასილის ასკეტიკური ნაწერების უმთავრესი შემადგენელი ნაწილი, იგი ატარებს „ასკეტიკო-

² საქ. მეც. აკად. კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი, A-689, 106r.

აქვე უნდა მივეთითოთ, რომ ეს მინაწერი თ. ჟორდანიას მიაჩნდა ქართული მთარგმნელის მინაწერად და მის აზრს ასე გადმოაცემდა: „... т. е. в (греческом) оригинале, доставленном (для перевода на груз. яз.) из Понта (куда?—на Афон или в Грузию?) не было последних 27 глав и канонов, которые взяты (переведены) из рукописи присланной из Кесарии“ (Ф. Жордания, Описание рукописей Тифлисского Церковного Музея, кн. II, 1902, გვ. 165).

რასაკვირველია, ასეთი შეხედულება არ არის სწორი, ამ მინაწერში საუბარია არა ბერძნულიდან ქართულად თარგმნის დროს გამოყენებული ორიგინალების შესახებ, არამედ თვით ბერძნული რედაქციის ჩამოყალიბებაზე. ამის დამადასტურებლად ისიც კმარა, რომ ამ მინაწერს იცნობს მრავალი ბერძნული ხელნაწერი. ამდენად, ამ მინაწერის ავტორი არის არა ქართველი მთარგმნელი, არამედ VI საუკუნის ბერძენი სქოლიასტი.

ნის“ სახელწოდებას და შედგება 313 კითხვისაგან. როგორც სქოლიასტის მინაწერიდან ჩანს, მას ამ 313 კითხვიდან 286 პონტოს რედაქციიდან აუღია, ხოლო უკანასკნელი 27 კი კესარიის რედაქციიდან. ეს მინაწერი აშკარად მოწმობს, რომ VI საუკუნის პონტოური რედაქცია ბასილი კესარიელის „სამოღვაწეო წიგნისა“ დღეისათვის ცნობილი უძველესი და უსრულესი რედაქციაა. ძიება პონტოური კრებულის შედგენილობისა და გათვალისწინება მის უწინარეს არსებული რედაქციებისა, მეცნიერებს მიაჩნიათ ერთ-ერთ უმთავრეს საკითხად ბასილი კესარიელის ასკეტიკურ ნაწერებზე მუშაობისას.

მეცნიერებაში ბასილ დიდის ასკეტიკური ნაწერების შესასწავლად 150-ზე მეტი ხელნაწერია გამოყენებული. ხელნაწერების დიდი უმრავლესობა XV საუკუნეზე აღრინდელია. ძირითადი ნაწილი ხელნაწერებისა არის XI—XIII საუკუნეების. არის VI საუკუნის 1 ლათინური და 2 სირიული ხელნაწერი; VII საუკუნის 1 ლათინური, ხოლო VIII საუკუნის 3 ლათინური და 2 სირიული ხელნაწერი. უძველესი ბერძნული ხელნაწერები IX საუკუნით თარიღდებიან. ეს ხელნაწერები გრიბომონის მიერ თავიანთი აგებულების მიხედვით რამდენიმე ძირითად რედაქციადაა დაყოფილი, რომლებსაც გრიბომონი რეცენზიებს უწოდებს: V—ვულგატა, S—შტუდიტე, N—ნილი, O—ორიენტალისტური, M—მისოჯინური (Misogyne—ქალთმოძულე), B—ბარბერინი, H—სომხური, G—ქართული, K—არაბული, RI—მოკლე ლათინური, RS—მოკლე სირიული, სლავური და A—საშუალო საუკუნეების ლათინური. გრიბომონმა ბასილისადმი მიკუთვნებული ასკეტიკური ნაწერები ორ ნაწილად დაყო. ასკეტიკური კორპუსის არქაულ ფორმას მან ხელნაწერთა ტრადიციის მიხედვით, ჰიპოტიპოსი უწოდა. ჰიპოტიპოსის ძირითადი შემადგენელი ნაწილია ასკეტიკური კითხვები ანუ წესები, რომლებიც ორი ნაწილისაგან შედგება: გრძელი წესები და მოკლე წესები; სწორედ ეს კითხვა-მიგებანი არის უმთავრესი ნაწარმოები ბასილის ასკეტიკური კრებულისა და სწორედ იგი ატარებს სახელწოდებას „ასკეტიკონი“. ჰიპოტიპოსში ამ კითხვებს თან ახლავს მორალური წესები და რამდენიმე პროლოგი: XI საუკუნიდან ჰიპოტიპოსი შედის უფრო გაფართოებულ კორპუსებში, რომლებშიაც გარდა ჰიპოტიპოსის თხზულებებისა, გვხვდება კიდევ სხვა ნაწარმოებები, მათ გრიბომონი უწოდებს Séquence (შემდგომი, მომდევნო); ესენია: სამონასტრო კონსტიტუციები, ეპიტიმები, ასკეტიკური ხასიათის სიტყვები და ეპისტოლეები. რეცენზიები გამოყოფილია ამ ნაწარმოებების მიმდევრობის, კითხვების რიგის და მათი რაოდენობის მიხედვით. თითოეულ რეცენზიაში შემავალი ხელნაწერები ამჟღავნებენ მთელ რიგ თავისებურებებს, რომელთა მიხედვით ისინი იყოფიან სხვადასხვა ტიპებად. ასე მაგალითად, არის ვულგატას 11 სხვადასხვა ტიპი: V1, V2, V3... და ასე შემდეგ.

საკითხის დეტალურად შესწავლის გამო განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა ყოველ ახალ ხელნაწერზე, ყოველ ახალ ფრაგმენტზე მითითებას და ევროპული მეცნიერებისათვის ცნობილი მაგრამ მიუწვდომელი ხელნაწერების შესწავლას. ამ მიზნით ქვეყნდება წერილები, რომლებიც გრიბომონის კაპიტალური გამოკვლევისათვის იუწყვდომელი, ან უცნობი ხელნაწერების გაანალიზებას ეძღვნება. ასეთია ჟურნალ „Le Muséon“-ი 1956 და 1953 წწ. გამოქვეყნებული: L. Th. Lefort, Les constitutions ascétiques de [S. Basile]; და I. W. Driesseu, Les Recueils manuscrits arméniens de Saint Basile.

მიუხედავად საკითხის ასეთი დეტალური დამუშავებისა, ევროპულ მეცნიერებაში დღემდე არ არის სრულყოფილად შესწავლილი და გათვალისწინებული ბასილის ასკეტიკური ნაწერების ქართული რედაქციები. გრიზომონი პირდაპირ წერს: „თბილისის ხელნაწერები ჩემთვის ჯერჯერობით კიდევ მოუწვდომელი რჩება.“³ ეს ფაქტი მით უფრო არასახარბიელოა, რომ ბასილის „სამოღვაწეო წიგნის“ ერთ-ერთი ქართული რედაქცია შედგენილია XI საუკუნის დიდი ქართველი მთარგმნელისა და მეცნიერის ეფრემ მცირის მიერ, რომელსაც მეცნიერულად შეუსწავლია ბასილის ასკეტიკური ნაწერების საკითხი და საკუთარი თარგმანისათვის საინტერესო კომენტარიები დაურთავს.

ბასილი კესარიელის „სამოღვაწეო წიგნის“ ქართული რედაქციები დღემდე არც ქართველოლოგიაში ყოფილა სპეციალური კვლევის საგანი. ბასილის ასკეტიკური თხზულებების ქართულ თარგმანებს ქართველი მეცნიერები ძირითადად ცალ-ცალკე სწავლობდნენ. ამიტომაც ჩატარებული მუშაობა აღწერილობითი ხასიათისაა. ასეთი ხასიათის მუშაობა დაიწყო თ. ჟორდანიამ. მან აღწერა ხელნაწერი A—689—ეფრემ მცირის თარგმნილი „ასკეტიკონი“, გამოაქვეყნა ამ ხელნაწერში არსებული ანდერძი და ზოგიერთი სქოლიო, რომლებსაც დაურთო საკუთარი განმარტებანი. თ. ჟორდანიამ ვარაუდი გამოთქვა, რომ ეს ხელნაწერი შესაძლებელია ეფრემ მცირის ავტოგრაფს წარმოადგენდესო⁴, მაგრამ ეს მოსაზრება არ არის სწორი. ეს ხელნაწერი არ უნდა იყოს ეფრემ მცირის ხელით გადაწერილი. ამას გვაფიქრებინებს შემდეგი გარემოება: ხელნაწერი გადაწერილია უაღრესად პროფესიონალი გადამწერლის ხელით, რომელსაც არაფერი საერთო არა აქვს დღეისათვის მეცნიერებაში ეფრემ მცირის ავტოგრაფად მიჩნეულ ხელთან (იხ. ე. მეტრეველი, ეფრემ მცირის ავტოგრაფი. ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, 1, 1959, გვ. 116—125). ამდენად A—689 ხელნაწერი არ უნდა იყოს უშუალოდ ეფრემ მცირის ხელიდან გამოსული. თ. ჟორდანიამ აღწერა აგრეთვე ხელნაწერი A—132 და მიუთითა ბასილის „ასკეტიკონის“ არსებობა ხელნაწერ A—63-შიც⁵. გარდა ამისა, თ. ჟორდანიამ აღნიშნა, რომ A—752 ხელნაწერის 1—14 ფურცლებზე წარმოდგენილია ნაწყვეტი ბასილ დიდის „ასკეტიკონისაგან“⁶. მაგრამ ეს მოსაზრება არ არის სწორი, რად-

³ „Un manuscrit de Tiflis m'est enfin resté inaccessible“—J. Gribouont, Histoire du texte des Ascétiques de S. Basile, Louvain, 1953, გვ. 5.

⁴ თ. ჟორდანია, ქრონიკები. II, 1897, გვ. 39.

ხელნაწერს, რომელსაც თ. ჟორდანია ეფრემ მცირის გადაწერილად ვარაუდობდა ეფრემის ავტოგრაფის დადგენის დროს ეძებდა ფილოლ. მეც. დოქტორი ე. მეტრეველი, იგი წერს: „ეფრემის ავტოგრაფს ასახელებს თ. ჟორდანიაც თავისი „ქრონიკების“ II წიგნში: „ხელნაწერი ქუთაისის ტაძარში, სობოროში ძველს ქაღალდზე, XII საუკ. ხელით, in folio. შეიცავს ბასილ დიდის ასკეტიკონს, გადაწერილს, რამდენადაც ვიცნობთ, თვით ეფრემ მცირის ხელით“ (გვ. 39). ამ ხელნაწერის კვალს ვერ მივაკვლიეთ; გარდა ამისა გამოთქმული მოსაზრება უფრო ვარაუდის სახეს ატარებს“ (ე. მეტრეველი, ეფრემ მცირის ავტოგრაფი, ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, I, 1959, გვ. 116).

ეს ხელნაწერი არის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში A-689 ნომრით დაცული ხელნაწერი, რადგანაც ამ (A-689) ხელნაწერის აღწერისას იგივე თ. ჟორდანია წერს: „... и тут же все те записи, какие из этой самой рукописи взяты и отпечатаны в моей книге „Хроники“ II (стр. 39—43)“ Ф. Жордания, Описание..., кн. II, 166.

⁵ Ф. Жордания, Описание..., кн., I, 140 და 56.

⁶ იქვე, кн. II, 210.

განაც A—752 ხელნაწერის 1—14 ფურცლებზე წარმოდგენილი ტექსტი არის არა ნაწყვეტი ბასილ დიდის „ასკეტიკონისაგან“, არამედ ერთი ნაწილი „მარიამ მეგვიბტელის ცხოვრებისა“.

ახალ საფეხურს ბასილის „სამოღვაწეო წიგნის“ ქართული რედაქციების კვლევაში წარმოადგენს აკად. კ. კეკელიძის მიერ ჩატარებული მუშაობა. კ. კეკელიძემ ერთმანეთს შეადარა „ასკეტიკონის“ ხელნაწერები A: 689, 123, 63 და მიუთითა, რომ პირველი ორი წარმოადგენს ეფრემის თარგმანს, ხოლო A—63 სხვისი თარგმანია. A: 689 და 63 ხელნაწერებში არსებული ქვეთავების შედარებით აკად. კ. კეკელიძემ დაასკვნა, რომ „ასკეტიკონის“ ეფრემისეული თარგმანი უფრო ვრცელია, ვიდრე A—63 ხელნაწერში მოთავსებული „ასკეტიკონი“; ხოლო უკანასკნელი ნაწილი კრებულია ამ ორ რედაქციაში სხვადასხვა აგებულებისა. აკად. კ. კეკელიძემ მიუთითა აგრეთვე, რომ ამ უკანასკნელი სტატიიდან ამოღებული თავები ჩვენ გვხვდება სხვადასხვა ხელნაწერებშიც და დაასახელა ხელნაწერი A—60⁷.

რადგანაც ბასილ დიდის „სამოღვაწეო წიგნის“ ქართული რედაქციები დღემდე სპეციალური შესწავლის საგანი არ გამხდარა, ქართველოლოგიაში ბასილის ასკეტიკური ნაწერების შესასწავლად ჩატარებული მუშაობა საჭიროებს შემდგომ შევსებას და გაღრმავებას.

1. არ არის გამოყენებული ყველა ქართული ხელნაწერი. რომლებშიაც ბასილის ასკეტიკური ნაწერების ქართული თარგმანები გვხვდება. დღემდე ქართველოლოგიაში ცნობილია ბასილის „ასკეტიკონის“ 2 ქართული რედაქცია და ბასილის ასკეტიკური ნაწერების ქართული თარგმანების შემცველად დასახელებულია ხელნაწერები A: 60, 63, 132, 689.

2. ამ ხელნაწერთა აღწერილობები და მათზე გამოთქმული ცალკეული შენიშვნები არ არის ყოველთვის ზუსტი და მისაღები.

3. შესასწავლია დასახელებული ხელნაწერების შედგენილობა.

4. არ არის დაწვრილებით ერთმანეთთან შედარებული ქართული რედაქციები.

5. გასათვალისწინებელია ბიზანტიოლოგიაში ბასილის ასკეტიკური ნაწერების კვლევა-ძიების მდგომარეობა.

6. ქართული თარგმანი შესადარებელია ბერძნულ დედანთან.

7. გასარკვევია ქართული თარგმანების ადგილი ბერძნული ხელნაწერების რიგში და ამდენად დასადგენია ქართული თარგმანების რაობა: თუ რომელი ტიპის „ასკეტიკონებიდან“ მომდინარეობენ ისინი და რომელ რეცენზიებს განეკუთვნებიან.

ქართველოლოგიის მდგომარეობას ამ საკითხში ნაწილობრივ ავსებს გრიბომონის დასახელებული ნაშრომი. გრიბომონმა, როგორც თვითონ აღნიშნავს, გარიტის მითითებით მიაგნო სინას ქართულ ხელნაწერებში ბასილის „ასკეტი-

⁷ იხ. კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია. ტ. I, 1960, გვ. 259—260; კ. კეკელიძე, უცხო ავტორები ძველ ქართულ ლიტერატურაში, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, V, 1957, გვ. 20.

თუმცა ხელნაწერ A-60 ის ნაცვლად კ. კეკელიძე ასახელებს ხელნაწერ A-66. მაგრამ ამ ხელნაწერში არ არის კ. კეკელიძის მითითებული სტატია და იგი არის ხელნაწერ A-60-ში. აქ, რასაკვირველია, არის მექანიკური ან კორექტურული შეცდომა. ამაზე დაყრდნობით შეცდომაში შევიდა ფრანგი ავტორი გრიბომონი, რომელიც მიუთითებს, რომ ბასილის ერთ-ერთი ასკეტიკური თხზულების ქართული თარგმანი არის თბილისის სიძველეთა მუზეუმის 66-ე ხელნაწერში (J. Gribomont, Histoire... გვ. 80).

კონის“ ქართულ თარგმანს (სინას—35)⁸, შეისწავლა იგი და გაითვალისწინა მისი მონაცემები ბასილის ასკეტიკური ნაწერების უძველესი სახის ძიებისას. გრიბომონი ექვთიმე ათონელის თარგმნილ ბასილის „ითიკაში“ ასახელებს ერთ-ერთ თხზულებას, რომელიც უნდა იყოს ასკეტიკური პროლოგების 3 და 4-ის შერწყმა, ანუ, როგორც თვითონ უწოდებს, პროლოგი 34. იგი ასახელებს ხელნაწერებს: იერუსალიმის—14, სიძველეთა მუზეუმის (იგულისხმება დღევანდელი A ფონდი) 100, 181 და 394; სადაც ექვთიმე ათონელის თარგმნილ „ითიკის“ სხვა ნაწარმოებებთან ერთად, ეს სტატიაცაა მოთავსებული⁹. გრიბომონმა ვერ შეავსო ის დანაკლისი, რაც ქართველოლოგების მუშაობას გააჩნდა თბილისური ხელნაწერების მიმართ (რადგანაც იგი ამ ხელნაწერებს უშუალოდ არ იცნობდა). თუმცა მან სცადა გაერკვია რა ტიპისაა ეფრემ მცირის თარგმანი; მისი ვარაუდი პრინციპში სწორია, მაგრამ არაზუსტი. გრიბომონის დიდ დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს ახალ ხელნაწერებზე მითითება და განსაკუთრებით სინას—35 ქართულ ხელნაწერში ბასილი კესარიელის „ასკეტიკონის“ ძველი ქართული თარგმანის პოვნა და მისი შესწავლა. თუმცა გრიბომონი ამ რედაქციას არ ამუშავებს ქართველოლოგიის მიზნებიდან გამომდინარე და ამიტომაც ამ ხელნაწერში მას აინტერესებს მხოლოდ ის, რაც უშუალოდ მისაღებია ბიზანტიოლოგიაში, ხოლო ქართული რეცენზიის სხვა სახის თავისებურებებზე იგი არაფერს ამბობს.

დღემდე გრიბომონის ნაშრომი ქართველი მეცნიერებისათვის ცნობილი არ იყო და ამდენად, როგორც გრიბომონის მთელმა გამოკვლევამ, ასევე სინას—35 ქართულ ხელნაწერში არსებულმა ბასილის „ასკეტიკონმა“ ქართული ლიტერატურის ისტორიაში ვერ პოვა ასახვა.

ბასილი კესარიელის ასკეტიკური თხზულებების შემცველი ქართული ხელნაწერები კიდევ უფრო მრავალრიცხოვანია. ზემოთ ჩამოთვლილ ხელნაწერებს ჩვენ შეგვიძლია დავუმატოთ ქუთაისის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის—61, რომელზედაც ბასილ დიდის ასკეტიკური ნაწერების ქართული რედაქციების ძიებისას დღემდე მითითებული არ იყო. ქუთაისის—61 ხელნაწერში (214 r—281 r) არის ბასილის „ასკეტიკონის“ ახალი რედაქცია.

ამრიგად, ბასილის ასკეტიკური თხზულებების ქართული თარგმანები არის შემდეგ ხელნაწერებში: A: 60, 63, 100, 132, 181, 394, 689, სინას — 35, იერუსალიმის—14 და ქუთაისის—61. ხელნაწერები A: 689 და 132; A:100, 181, 394 და იერუსალიმის—14—ერთმანეთის ნუსხებს წარმოადგენენ. გამომდინარე აქედან, ქართულ ხელნაწერებში ბასილის ასკეტიკური ნაწერები არის 6 რედაქციით:

I. კრებული „ასკეტიკონი“ (სინა—35).

II. ეფრემ მცირის თარგმნილი „ასკეტიკონი“ (A:689, 132).

⁸ J. Gribomont. Histoire... გვ. 78. გარიტი თავის მხრივ აღწერს რა სინას—35 ხელნაწერს, ასახელებს გრიბომონის ნაშრომს. იხ. I. Garitte, Catalogue des manuscrits géorgiens littéraires du mont Sinai, Louvain, 1956, გვ. 117.

⁹ J. Gribomont. Histoire... გვ. 80.

III. კრებული „ასკეტიკონი“ (A—63).

IV. კრებული „ასკეტიკონი“ (ქუთ.—61).

V. ბასილის ასკეტიკური ნაწარმოები (იერ.—14, A:100, 181, 394).

VI. ბასილის ასკეტიკური ნაწარმოები (A—60).

გავარკვევით თითოეული მათგანის შედგენილობა.

I. სინას—35 ხელნაწერში მოთავსებული „ასკეტიკონი“ შედგება 2 ნაწილისაგან:¹⁰ 1) „თქმული წმიდისა ბასილისა მონაზონთა მიმართ“ (215v—217r), რომელსაც სამეცნიერო ლიტერატურაში ეწოდება სიტყვა 15. „მისი ბერძნული ტექსტის მხოლოდ დასაწყისია გამოქვეყნებული გრიბომონის მიერ“¹¹ და 2) „კანონი განწესებული მონაზონთათჳს, რომელნი ქრისტესთჳს ერთად შეკრებულ არიან“ (217r—273v), ეს არის კრებული „ასკეტიკონის“ ძირითადი შემადგენელი ნაწილი—მოკლე წესები, ანუ მოკლე კითხვა-მიგებანი. იგი გამოქვეყნებულ ბერძნულ ტექსტთან¹² შედარებით უაღრესად მნიშვნელოვანი ხასიათის განსხვავებებს იძლევა.

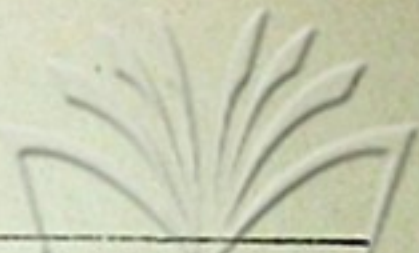
II. ეფრემ მცირის თარგმნილი „ასკეტიკონი“ წარმოდგენილია ხელნაწერ A—689-ში. ხელნაწერი, თ. ყორდანას თქმით, დაახლოებით XII საუკუნისაა; მაგრამ დაკარგული ფურცლების აღსადგენად აუცილებელია ამ კრებულის გვიანდელი ნუსხის გამოყენება, რომელიც მოთავსებულია ხელნაწერ A—132-ში. დაკარგული ფურცლების აღდგენისა და არასწორად დალაგებული ხელნაწერის გასწორების შემდეგ ეფრემ მცირის მიერ თარგმნილი „ასკეტიკონის“ შედგენილობა ასე წარმოგვიდგება: 1) „გამოსახვა წიგნისაჲ“. ეს არის სამეცნიერო ლიტერატურაში პროლოგ 6-ის სახელით ცნობილი ნაწარმოები (Migne, PG, t. 31, 1509—1513); 2) „ვრცელად დაწყებაჲ სიტყვსაჲ“. პროლ. 7 (PG t. 31, 653—676); 3) „სიტყუაჲ სარწმუნოებისათჳს“, პროლ. 8 (PG, t. 31, 676—692); 4) „პირველ-სიტყუაჲ თავთა განსაზღვრებისაჲ“. პროლ. 5. (PG, t. 31, 881—888); 5) „თავნი განვრცელებითაჲ საზღვართანი“. ვრცელი წესების ინდექსი (PG, t. 31, 901—905); 6) „ასკეტიკონი ბასილი ეპისკოპოსისაჲ“. პროლ. 4 (PG, t. 31, 889—901); 7) „კითხვაჲ მოღუაწეთაჲ“. ვრცელი წესები (PG, t. 31, 905—1052); 8) „თავნი შემოკლებითაჲ განსაზღვრებათანი“. მოკლე წესების ინდექსი (PG, t. 31, 1052—1077); 9) „განწესებაჲ შემოკლებითაჲ განსაზღვრებათაჲ“. მოკლე წესები (PG, t. 31, 1080—1305); 10) „კანონი ბრალეულთანი“. ეპიტიმები 24 (PG, t. 31, 1305—1313); 11) „მეკანონისა მიმართ“. ბასილის 173 და 22 ეპისტოლეების შეერთება, ანუ, როგორც გრიბომონი უწოდებს, წერილი 17322 (PG, t. 32, 648—649; 288—293); 12) „თავად-თავადი განსაზღვრებაჲ წამებითა წმიდათა წერილთაჲთა“. მორალური წესები. (PG, t. 31, 700—869); 13) „სიტყუაჲ მოღუაწებითი განწმობისათჳს სოფლით და სრულყოფისათჳს“. სიტყვა 11 (PG, t. 31, 625—648); 14) „სიტყუანი მათდა მიმართ, რომელნი მონაზონებისა ცხობრებასა მოღუაწე იყვნენ“. სამონასტრო კონსტიტუციები (PG, t. 31, 1316—1428).

III. A—63 ხელნაწერში მოთავსებული „ასკეტიკონი“ ასეთი შედგენილობისაა: 1) მოსალოდნელია, რომ კრებულის თავში იქნებოდა პროლოგი 6, მაგ-

¹⁰ სინას-35 ნომერს ეს ხელნაწერი ატარებს გარიტის და ჯავახიშვილის აღწერილობებით, ხოლო ცაგარელის აღწერილობით იგი არის სინას-80. ფოტოპირი ამ ხელნაწერისა, სინას-35 ნომრით, ინახება კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში.

¹¹ J. Gribomont, Histoire... გვ. 317—319.

¹² Migne, PG, t. 31, 1080—1305.

რამ მისი კვალი არ ჩანს; 2) პროლოგი 7, დასაწყისი აკლია; 3) „სიტყუაჲ სარწმუნოებისათჳს“. პროლ. 8; 4) „სიტყუაჲ ასკეტიკოსათჳს. პროლ. 4; 5) „პირველ-სიტყუაჲ ძეგლთაჲ, რომელ არს ორონ“. პროლ. 5; 6) „თავ-თავოანი ვრცელთა მათ ძეგლთაჲ, რომელსა ორონ ეწოდების“. ინდექსი ვრცელი წესების; 7) „კითხვასა ამას მოღუაწეთასა მიგებაჲ და განმარტებაჲ“. ვრცელი წესები; 8) „ბასილის მიერ აღწერილი ძეგლი სულ მცირედ, რომელ-არს ორონ ბერძულად“. მოკლე წესები; 9) სამონასტრო კონსტიტუციების თავები დანომრვის გარეშე.

IV. ქუთაისის—61 ხელნაწერში მოთავსებული „ასკეტიკონი“ წარმოადგენს ეფრემ მცირის თარგმანისაგან, გამოკრებილ კრებულს. იგი შედგება 46 თავისაგან და შეესაბამება ეფრემ მცირის კრებულის შემდეგ თავებს: ვრცელი წესების კითხვები: 1, 2, 3, 4, 5, 16, 18, 37, 55, მოკლე წესების კითხვები: 1, 5, 8, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 23, 22, 26, 27, 30, 56, 64, 157, 172, 191, 192, 193, 195, 196, 198, 204, 205, სამონასტრო კონსტიტუციების თავები (ეფრემის რედაქციის ნუმერაციით): 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 20, 23.

V. იერუს. — 14, A:100, 181, 394 ხელნაწერებში მოთავსებული ბასილის ასკეტიკური ნაწარმოები, როგორც გრიბომონმა აღნიშნა არის პროლ. 34.

VI. A—60 ხელნაწერში (გვ. 138—139) სათაურით: „თუ რაოდენითა სახითა შემოვლენ სულსა შინა ბოროტნი გულის სიტყუანი“, მოთავსებული ბასილის ასკეტიკური სტატია არის სამონასტრო კონსტიტუციების XVII თავი (V—ვულგატას რეცენზიით). იგი შეესატყვისება ქართული „ასკეტიკონების“ (ეფრემისა და A—53 ხელნაწერის) სამონასტრო კონსტიტუციების II თავს, მაგრამ არის ამ ორი „ასკეტიკონისაგან“ განსხვავებული ვერსიით. ე. ი. წარმოადგენს ამ ორი რედაქციისაგან დამოუკიდებელ ქართულ თარგმანს.

ამრიგად, ქართულად შენახულია ბასილი კესარიელის 2 ასკეტიკური სტატია და 4 რედაქციის ასკეტიკური კრებული. ასკეტიკური კრებულები 3 სხვადასხვა მთარგმნელის შემოქმედებას წარმოადგენენ.

ქუთაისის—61 ხელნაწერში მოთავსებული ასკეტიკური კრებული ეფრემ მცირის თარგმნილი „ასკეტიკონისაგან“ ამოკრებილი სტატიებისაგან შედგება. გარდა მცირე ენობრივი სხვაობებისა იგი ზუსტად მისდევს A—689 და A—132 ხელნაწერებში დაცულ ტექსტს. ამ კრებულის შედგენა უთუოდ გამოწვეულია პრაქტიკული დანიშნულებით. იგი შედგენილი უნდა იყოს ძველი ქართული მწერლობის უკანასკნელ პერიოდში ერთ-ერთ ქართულ მონასტერში და ნათელი დამადასტურებელია იმ ფაქტისა, რომ ამ საგანეში სამონასტრო ცხოვრება ბასილიანური განრიგების ძიხედვით იყო მოწყობილი. უცნობ ქართველ რედაქტორს დაწვრილებით შეუსწავლია ეფრემ მცირეს თარგმნილი „ასკეტიკონი“. რომ ქართულ მონასტრებში აწარმოებდნენ გამოკრებას და გამორჩევას ეფრემის თარგმანიდან გარკვეული თავებისა, ამას თვითონ ხელნაწერი. A—689 ადასტურებს: აქ გარკვევული კითხვები და გარკვევული თავები ცალკეული თხზულებებიდან აშიაზე სხვებისაგან გამოყოფილია სპეციალური ნიშნებით (ამ გამოყოფას დასაწყისში მისდევს ქუთაისის—61 ხელნაწერის „ასკეტიკონი“). ეს ფაქტები მიუთითებენ ეფრემ მცირის მიერ თარგმნილი ბასილის „ასკეტიკონის“ დიდ გავრცელებას ქართულ მონასტრებში. ქუთაისის—61 ხელნაწერი გადაწერილია იოანე გაბაშვილის მიერ და შემოსულია ჯრუჭის მონასტრიდან.

ეფრემ მცირის მიერ თარგმნილი კრებული ქართულ „ასკეტიკონებში“ ყველაზე დიდია თავისი მოცულობით. ეფრემმა მეცნიერულად შეისწავლა ბასილის ასკეტიკური მემკვიდრეობა, შეადგინა „ასკეტიკონის“ ახალი რედაქცია, თარგმნა მისი სათაურიც და კრებულს უწოდა „სამოღვაწეო წიგნი“. „ასკეტიკონის“ მთავარი შემადგენელი ნაწილის—კითხვა-მიგებათა წინ ეფრემი წერს: „აქა დასრულდა შესავალი წიგნისაჲ ამის წმიდისა ბასილისი, რომელსა ასკეტიკონ ეწოდების, რომელი გამოითარგმანების: სამოღვაწეოჲ“¹³. ეფრემ მცირის თარგმნილი „ასკეტიკონი“ V (ვულგატას) რეცენზიისაა. ამას აშკარად მიუთითებს მასში 313 მოკლე და 55 ვრცელი წესის არსებობა¹⁴. გრიბომონმა სწორად ივარაუდა, რომ ეფრემის თარგმნილი „ასკეტიკონი“ უნდა ეკუთვნოდეს ე. წ. „შერეული ვულგატას“ ტიპს (*La vulgate contaminée*)¹⁵. ამ ტიპის ხელნაწერებს ახასიათებთ შემდეგი თავისებურებანი: ჰიპოტიპოსი V შეერთებულია N (ნილის) რეცენზიის კონსტიტუციებთან, მორალური წესები გადატანილია ჰიპოტიპოსის ბოლოს, V რეცენზიის ტექსტი შერეულია S (შტუდიტეს) რეცენზიის ტექსტთან და VI საუკუნის ბერძენი სქოლიასტის სქოლიო კესარიის ხელნაწერიდან 27 კითხვის სესხების შესახებ (სამეცნიერო ლიტერატურაში სქოლიო 7), წარმოდგენილია თავისებური სახით, რომელსაც გრიბომონი უწოდებს სქოლიო 8-ს. ეფრემის რედაქციაში სამონასტრო კონსტიტუციები შესავალისა და 30 თავისაგან შედგება და აშკარად N რეცენზიას მიეკუთვნება. ამას ადასტურებს სათაურის, თავების რაოდენობის, მათი მიმდევრობისა და ცალკეული თავების შედგენილობის დამთხვევა N რეცენზიასთან და განსხვავება სხვა რეცენზიებიდან. ამრიგად, ეფრემის რედაქცია, როგორც შერეული ვულგატა ჰიპოტიპოს V-ს უერთებს N რეცენზიის კონსტიტუციებს. როგორც ეფრემ მცირის რედაქციის შედგენილობიდან ჩანს, მასში მორალური წესები გადატანილია ჰიპოტიპოსის ბოლოს. გრიბომონის მიერ ყველა რეცენზიის მიხედვით გამოქვეყნებულ ბერძნულ ტექსტთან (ვრცელი კითხვა 16)¹⁶ ეფრემის „ასკეტიკონის“ შესაბამისი ნაწილის შედარებამ დაგვანახვა, რომ ეფრემის რედაქცია ძირითადად მისდევს სუფთა V ტექსტს, მაგრამ ზოგჯერ აკეთებს გადახვევებს S რეცენზიის ტექსტისაკენ. ამრიგად, ეფრემის რედაქციის ტექსტი წარმოდგენს V-ს ტექსტის შერევას S-თან. ჩვენ მიერ ზემოთ ეფრემის რედაქციის მიხედვით გამოქვეყნებული VI საუკუნის ბერძენი სქოლიასტის სქოლიო ემთხვევა გრიბომონის გამოქვეყნებულ სქოლიო 8-ს ბერძნულ ტექსტს¹⁷. ამრიგად, ეფრემის რედაქციის „ასკეტიკონს“ ახასიათებს შერეული ვულგატას ტიპის ბასილის ასკეტიკური კრებულების ყველა დამახასიათებელი თვისება. ამ ჯგუფის ბერძნული ხელნაწერები სამი ტიპისაა V 8, V 9, V 11. არასწორია გრიბომონის ვარაუდი, რომ ეფრემის რედაქცია უნდა წარმოდგენდეს 8-ს ტიპის კრებულს.¹⁸ ტექსტის შედარებისას ეფრემის „ასკეტიკონი“ არ ამჟღავნებს V 8-ს

¹³ A—132, 14 v.

¹⁴ თ. ჟორდანიას არასწორმა მითითებამ, რომ ეფრემის „ასკეტიკონის“ პირველ ნაწილში 57 თავია (Ф. Ж о р д а н и я, Описание... кн. II, გვ. 164—165), შეცდომაში შეიყვანა გრიბომონი. იგი ფიქრობს, რომ ეფრემის „ასკეტიკონის“ ვრცელი წესები 57 კითხვისაგან შედგება და ამით ქართულ რედაქციას ამსგავსებს V 8-ს, რომელიც პროლოგებს 5 და 4 ითვლის ვრცელი წესების რიგში (I. G r i b o m o n t, Histoire... გვ. 80).

¹⁵ J. G r i b o m o n t, Histoire... გვ. 22.

¹⁶ იქვე, გვ. 210—214.

¹⁷ J. G r i b o m o n t, Histoire... გვ. 210—214.

¹⁸ იქვე, გვ. 80.

სპეციფიკურ თავისებურებებს, V 8 ხელნაწერის „ასკეტიკონის“ (ხელნაწერი ინახება ვენეციაში (Venise), მარსიენი (Marcienne), ანტიკური ფონდი 63, XI—XII ს.) და ეფრემის კრებულის შედგენილობა და მათში სტატიების მიმდევრობა ერთმანეთისაგან განსხვავდება: V 8 ითვლის 57 ვრცელ კითხვას (ვრცელი კითხვების რიგში ითვლის პროლოგებს 4 და 5), ეფრემის რედაქციას კი ასეთი აღრევა არ ახასიათებს. ბერძნულ ხელნაწერებთან ჩვენ მიერ შედარებული ტექსტის ფარგლებში (ვრცელი კითხვა 16) ეფრემის რედაქცია იძლევა განსხვავებებს V 8 და V 9-საგან და მისდევს V 11-ს (ხელნაწერი ინახება ვატიკანში, ბერძნული ფონდის 1088, XIII—XIV); მაგრამ მკვეთრად განსხვავდება ეფრემის რედაქცია და V 11 შედგენილობით. შედგენილობის მიხედვით ეფრემის რედაქცია ბერძნული ხელნაწერებიდან ყველაზე უფრო (მაგრამ საკმაოდ განსხვავებებით) უახლოვდება V 8-ს ზემოთ დასახელებულ ხელნაწერს და მოსკოვში დაცულ ბერძნულ ხელნაწერს: სინოდის ძველი ბიბლიოთეკა 123, XI—ს. (იხ. ისტორიული მუზეუმი). ჩვენი აზრით ეფრემის რედაქცია არ წარმოადგენს რომელიმე ბერძნული ხელნაწერის პირდაპირ თარგმანს, იგი არის რამდენიმე ბერძნული ხელნაწერის ერთმანეთთან შეჯერება და მათგან ახალი რედაქციის შექმნა. ამას ადასტურებს არამარტო ის, რომ ეფრემის რედაქციას დღეისათვის ცნობილ ხელნაწერებში არ მოგვხვდება ზუსტად შესატყვისი დედანი, არამედ თვითონ ეფრემ მცირის ანდერძიც, რომელიც გარკვევით მიუთითებს მის მიერ ჩატარებულ მუშაობაზე. ეფრემმა კარგად იცის, რომ მისი „ასკეტიკონი“ განსხვავებული იქნება სხვა თარგმანისაგან, „რამეთუ თვთ ბერძულნიცა წიგნნი. ვითარცა ვინ დედაჲ პოვოს, ეგრე გარდაიწერებია, და თვთ ორთა წიგნისსაცავთა სუმეონწმიდრსათა ასკეტიკონნი სხვთა და სხვთა ჰმატდეს ურთიერთას; ამისთჳს თუალისაჲცა მოვიდეთ და ივთ მათვე ბერძენთა უბრძენესთა და უსულოიერესთა კითხვითა ძალისაებრ სისრულე და სიმართლე ვიხარკე“¹⁹. ამრიგად, ეფრემ მცირეს ხელში ჰქონია 3 წიგნთსაცავის რამდენიმე ბერძნული „ასკეტიკონი“ და ჰეშმარიტი და სრული რედაქციის შესადგენად კვლევა-ძიებითი სასიათის მუშაობა ჩატარებია (სხვებისათვისაც უკითხავს). ფაქტია, რომ ეფრემი საკუთარი რედაქტირებული „ასკეტიკონით“ თავისი თანამედროვე მეცნიერების სიმაღლეზე დგას. ამას მოწმობს ისიც, რომ ეფრემის „ასკეტიკონში“ შესულა ე. წ. სეკვანსის ტიპის თხზულებებიც. ასეთი შერწყმა კი იმ დროისათვის უახლესი მოვლენა იყო. რადგანაც ამ ტიპის ბერძნული ხელნაწერები მხოლოდ XI საუკუნიდან გვხვდებიან. ეფრემის ერთ-ერთი დედანი შემცველი უნდა ყოფილიყო იმ ტექსტისა, რომლისგანაც XIII—XIV საუკუნეებში V 11-ს შემცველი ხელნაწერი გადაიწერა.

გრიბომირს არ ეყო მასალა, რომ რაიმე ვარაუდი გამოეთქვა A—63 ხელნაწერში მოთავსებული „ასკეტიკონის“ ქართული ვერსიის შესახებ. ხელნაწერი, როგორც მისი ანდერძი მოწმობს²⁰, გადაწერილია 1710 წელს კათოლიკოს დომენტის დავალებით, მღვდელ ეგნატეს ძე იესეს მიერ (უნდა იყოს იესე ტლაშაძე), როგორც იესე მიუთითებს „დიად აშლილი და ძველი“ დედნიდან. ისევე, როგორც ეფრემის რედაქცია, ეს რედაქციაც აშკარად ბერძნული ენიდანაა თარგმნილი, რადგანაც სხვა ენებზე: სირიულზე, არაბულზე, სომხურზე, ლათინურზე და სლავურზე არსებული ვერსიები სხვა რეცენზიებიდან არიან მომდი-

¹⁹ A—689, 185 r.

²⁰ A—63, 224r—224v.

ნარე და ისეთი თავისებურებები ახასიათებთ, რომლებიც უცნობია A-63 ხელნაწერში მოთავსებული „ასკეტიკონისათვის“, გარდა ამისა აკად. კ. კეკელიძის სამართლიანი განცხადებით „ის წარმოადგენს ბერძნული დედნის სიტყვა-სიტყვით თარგმანს, საკუთარ სახელთა ბერძნული ფორმების დაცვით და ბერძნული ფონეტიკის თვალსაჩინო ზეგავლენით“²¹. ეს ქართული ვერსიაც ვულგატას რეცენზიას განეკუთვნება. ამას ადასტურებს რაოდენობა ვრცელი წესებისა—55 და მათი მიმდევრობის ზუსტი დამთხვევა V-ს მიმდევრობისადმი, აგრეთვე რედაქციაში წარმოდგენილი 236 მოკლე წესი, რომელიც შეესატყვისება თავისი მიმდევრობით 1—239 V-ს რეცენზიის კითხვებს (გამოტოვებულია V-ს 59, 214 და 233 კითხვები). V-ს დანარჩენი კითხვების არარსებობა ბერძნული დედნის ნაკლულობით უნდა აიხსნას, რადგანაც ხელნაწერის გადამწერი იესე ამ ადგილას არ იძლევა არავითარ ცნობას მისი დედნის ნაკლულობის შესახებ და ხელნაწერში მომდევნო თხზულება პირდაპირ გრძელდება. მთელი ტექსტი ამ „ასკეტიკონისა“ საკმაოდ ახლოს დგას, როგორც V-ს რეცენზიით გამოცემულ ბერძნულ ტექსტთან (Migne, PG, t. 31), ასევე ეფრემ მცირის თარგმნილი შერეული ვულგატას ტექსტთან. შერეული ტიპის ვულგატაზე მიგვითითებს ქართული თარგმანის შედარება ყველა ბერძნული ხელნაწერის მიხედვით გამართული ტექსტის ერთ მონაკვეთთან (ვრცელი წესი 16). ქართული თარგმანი აშკარად ამჟღავნებს V-სთან S რეცენზიის ტექსტის შერწყმის კვალს. სპეციფიკურ დეტალებში A — 63 ხელნაწერის ქართული ტექსტი ამჟღავნებს განსხვავებებს V 8, V 11 და ეფრემის რედაქციასთან და მისდევს V 9-ს (ხელნაწერი ინახება პარიზში, ბერძნული ფონდი 502 A, IX ს). მაგრამ შედგენილობის მიხედვითი იგი არავითარ საერთოს არ ამჟღავნებს V 9 რედაქციის „ასკეტიკონთან“. რამდენადაც A-63 ხელნაწერში მოთავსებული ვერსიის ტექსტი შერეული ვულგატას რეცენზიას გვიჩვენებს, მოსალოდნელი იყო, როგორც ეს ბერძნულ ხელნაწერებშია, რომ აქ ჰიპოტიპოს V-ს შეერთებოდა კონსტიტუციები N რეცენზიისა; მაგრამ A—63 რედაქციის კონსტიტუციები არის M (მისოჯინური) რედაქციის. ამას ადასტურებს თავების რაოდენობა, მათი შედგენილობა და მიმდევრობა. ასეთი შეერთება კი არც ერთ დღემდე შემონახულ ბერძნულ ხელნაწერში არ გვხვდება. ამგვარად, A-63 ხელნაწერში მოთავსებული ქართული ვერსია ბასილი კესარიელის „ასკეტიკონისა“ არის V-ს რეცენზიისა. ჰიპოტიპოსის ტექსტი არის შერეული ვულგატას ტიპის, რომელიც ნათესაობას ამჟღავნებს V 9-ს რედაქციიდან მომდინარე ტექსტთან. ხოლო კონსტიტუციები მომდინარეობენ M რეცენზიიდან. შესაძლებელია ეს შერწყმა ქართველი მთარგმნელის შემოქმედება იყოს, მაგრამ უფრო საფიქრებელია, რომ დღეისათვის უცნობი ბერძნული ხელნაწერის კვალს წარმოადგენდეს.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია სინას-35 ქართულ ხელნაწერში მოთავსებული ბასილის „ასკეტიკონის“ ქართული ვერსია. იგი სპეციფიკური თავისებურებების გამო ცალკე რეცენზიას წარმოადგენს სხვა ბერძნული რეცენზიების რიგში და გრიბომონის მიერ მონათლულია G (ქართულის) სახელით. თანახმად გრიბომონისა, ტექსტი უეჭველად თარგმნილია ბერძნულიდან²².

სიტყვა 15. რომლითაც იწყება G რეცენზია, ბერძნულ ხელნაწერებში ასკეტიკურ კრებულთან ერთად იშვიათად გვხვდება. ის, გარდა ქართულისა

²¹ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტ. ისტორია, I, 247.

²² J. Gribomont, Histoire... გვ. 78.

ახასიათებს მხოლოდ ორ, Na (შემოკლებული ნილის) და B (ბარბერიის) რედაქციას. მაგრამ ქართულ ხელნაწერში წარმოდგენილი ტექსტი, გრიბომონის მითითებით, უფრო მოკლეა, განსხვავებული რედაქციისაა და მეორეულადაა მიჩნეული²³.

ძირითადი ნაწარმოები G რეცენზიისა მოკლე წესებია. მათი რაოდენობა არის 300. ისინი თავიანთი რიგით ენათესავენ ბარბერიის (ბარბერიის) რეცენზიას (რეცენზია წარმოდგენილია ერთი ხელნაწერით, რომელიც ინახება ვატიკანში: ბარბერი, ბერძნული ფონდი, 476 (IV, 58), XII ს). მაგრამ განსხვავებით B რეცენზიისაგან, ქართულში არ არის სეკვანსის თხზულებები, არ გვხვდება არც ვრცელი წესები და, გრიბომონის გამოთქმით, ქართული რეცენზია არ იმეორებს B რეცენზიის შეცდომებს კითხვების მიმდევრობაში. ამიტომაც გრიბომონი G-ში ხედავს არა B-ს წინაპარს, არამედ პარალელურ რეცენზიას²⁴. G-ს ახასიათებს მთელი რიგი თავისებურებებისა, რომლებზედაც გრიბომონი დუმს. კერძოდ G-ს კითხვებს 204, 205 და 206 — ასეთი სახით არ იცნობს არც ერთი ბერძნული, ან სხვა ენაზე არსებული ვერსია. გარდა ამისა G-ს კითხვები 66 და 67; 200 და 201; 209 და 210 ყველა სხვა რეცენზიაში წარმოდგენენ თითო კითხვას, V-ს ნუმერაციით 164, 64 და 263 კითხვებს.

ბასილის კითხვა-მიგებების სხვადასხვა რეცენზიების ურთიერთ შედარებამ და შეჯერებამ მეცნიერება მიიყვანა სამ უძველეს რედაქციამდე, რომლებსაც გრიბომონი პირობით უწოდებს X, y და V. V-ს პირვანდელი მიმდევრობა უნდა იყოს ცდა ძველი სისტემატიზაციისა, ეს უნდა იყოს ის თანმიმდევრობა, რომლითაც პონტოს ასკეტები აჯგუფებდნენ ამ კითხვებს²⁵. VI ს. ბერძენი სქოლიასტიც ხომ გარკვევით მიუთითებდა, რომ პონტოს რედაქცია მთლიანად შევიდა ვულგატაში (VI ს. ბერძენი სქოლიასტის სქოლიოები მხოლოდ V-ს რეცენზიაში გვხვდება). რედაქცია X აღდგენილია დღეისათვის ცნობილი 4 რეცენზიის საფუძველზე, ესენია: G (სინას ქართული), Rs (მოკლე სირიული), RI (მოკლე ლათინური) და B (ბარბერიის ბერძნული) რეცენზიები. ხოლო რედაქცია y აღდგენილია 7 რეცენზიის მონაცემების საფუძველზე, ესენია: S (შტუდიტე), H (სომხური), N (ნილის), O (აღმოსავლური), M (მისოჯინური), A (შუა საუკუნეების ლათინური) და K (არაბული). ამ სამი აღრინდელი გადამუშავებიდან უძველესია X, მეორე y და მესამე V. გრიბომონი გარკვევით მიუთითებს, რომ X-ის თანმიმდევრობა უფრო ძველია და უფრო ახლობელი პირვანდელთან²⁶.

ბასილის მოკლე წესების უძველესი გადამუშავების—X-ის ძირითადი მოწამე და შემომნახველი არის G რეცენზია—სინას 35 ხელნაწერში მოთავსებული ქართული ვერსია. შეიძლება გადაჭრით ითქვას: რომ არ შემონახულიყო G რეცენზია, შეუძლებელი იქნებოდა „ასკეტიკონის“ უძველესი გადამუშავების, X-ის აღდგენა (ყოველ შემთხვევაში ისეთი სახით, როგორც იგი დღეს არის). ამის თქმის უფლებას გვაძლევს შესწავლა იმ ტაბულისა, რომელიც შედგენილი აქვს გრიბომონს G, RI, Rs, B-ს მონაცემების საფუძველზე X-ის აღსადგენად²⁷. G-ს მიხედვით არის აღდგენილი X-ის კითხვების რაოდენობაც და თან-

²³ J. Gribomont, *Histoire...* გვ. 316.

²⁴ იქვე, გვ. 79.

²⁵ იქვე, გვ. 208.

²⁶ J. Gribomont, *Histoire...* გვ. 205, 208, 254.

²⁷ იქვე, გვ. 166—169.

მიმდევრობაც. დაწყებული X 249 კითხვიდან X 288 კითხვამდე G არის უძველესი რედაქციის ერთადერთი მოწმე.

ამრიგად, ბასილის „ასკეტიკონის“ უძველეს ქართულ რედაქციას ბიზანტიოლოგიაში უჭირავს პირველხარისხოვანი ადგილი ბასილი კესარიელის „ასკეტიკონის“ ყველა ბერძნულ რეცენზიასა და უძველეს თარგმანებს შორის. მხოლოდ მისი საშუალებით არის შესაძლებელი ბასილის „ასკეტიკონის“ უძველესი გადამუშავების აღდგენა.

რამდენადაც ბასილის „ასკეტიკონის“ სინას მთის რედაქცია ახალაღმოჩენილს წარმოადგენს და მისი მონაცემები გათვალისწინებული არ ყოფილა ქართული ლიტერატურის ისტორიაში, აუცილებელია ძველი ქართული ლიტერატურის ზოგიერთი პრობლემატური საკითხის თავიდან დასმა.

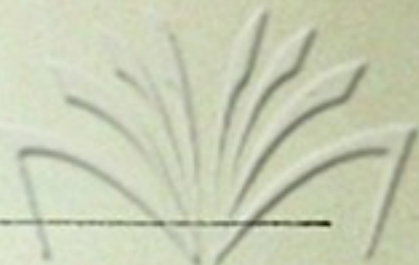
ეფრემ მცირემ თავის თარგმნილ „ასკეტიკონს“ შემდეგი ანდერძი დაურთო: „საცნაურ იყავნ, ვითარჲედ უმეტეს ათორმეტისა წლისა ჟამთა მოველოდენით პატიოსნისა მღვდელისა პროკოპის მიერ თარგმნილსა ასკეტიკასა ამას წმიდისა ბასილისსა. და გინათუ ჟამთა სიჰავითა, ანუ კაცთაცა სიგრილითა არავინ მოგვტანა, არცა ზემოთ, არცა სამეფოთ. ამისათჳს ვითარცა სასოწარკუთილი მისგან ბრძანებითა წმიდისა მამისა ანტონი ტბელისაჲთა, პირველ ესოდენთა წელთა დაწყებულსა ვიიძულე ბერძულისაგან თარგმნად; რამეთუ მაშინ მეწყო ოდენ, და რაჲ მესმა დავაცადე დღითი-ღღე წყურთელად მოლოდებითა მისითა. ხოლო აწ შიშითა ჟამთა და გზათაგან ვერ მოწევნისაჲთა ვთარგმნე ამით გულის სიტყვთა. რაჲთა უკუეთუ ოდესმე მოიწიოს მისი თარგმნილი, მისი იპყართ, ვითარცა უხუცესისაჲ და ესე ვითარცა უმრწემესისაჲ. და რომელი რაჲმე ნუნ ჰმატდეს, გინა აჟა ორთაგანვე უმჯობესი შეიძინეთ. და სხუჭბრობაჲ ნუვე გიკვრს: რამეთუ თჳთ ბერძულნიცა წიგნნი, ვითარცა ვინ დედაჲ პოვოს, ეგრე გარდაჲწერებიან, და თჳთ ორთა წიგნისსაცავთა სჳმეონწმიდისათა ასკეტიკონნი სხჳთა და სხჳთა ჰმატდეს ურთიერთას; ამისთჳს თუალისაჲცა მოვიღეთ და თჳთ მათვე ბერძენთა უბრძენესთა და უსულიერესთა კითხვითა ძალისაებრ სისრულე და სიმართლე ვიხარკე“²⁸.

ამ ანდერძიდან აკად. კ. კეკელიძემ სავსებით სწორი დასკვნა გამოიტანა: ეფრემ მცირის მიერ ბასილის „ასკეტიკონის“ ქართულად თარგმნამდე ვიღაც პროკოპი მღვდელს უთარგმნია ქართულად იგივე კრებული²⁹. A ფონდის ქართულ ხელნაწერებში (A—63) მართლაც აყო ბასილის „ასკეტიკონი“, რომლის შესწავლით კ. კეკელიძე დარწმუნდა, რომ იგი არ იყო ეფრემის თარგმანი. ამავე დროს არ იყო არავითარი სხვა ნიშანი ბასილის „ასკეტიკონის“ ქართულად კიდევ ერთი—მესამე რედაქციის არსებობისა. ამიტომაც წარმოიშვა თეორია: A—63 ხელნაწერში არსებული „ასკეტიკონის“ მთარგმნელი პროკოპი მღვდელია—ეს დებულება სავსებით ლოგიკური იყო და იგი ყოველგვარი იჭვის გარეშე შევიდა ქართული ლიტერატურის ისტორიაში.

ამ თეორიის ძირითადი საყრდენია ორი დებულება: 1) გარდა ეფრემ მცირისა ქართულად ბასილის „ასკეტიკონი“ უთარგმნია პროკოპი მღვდელს და 2) ქართულ ხელნაწერებში გარდა ეფრემის თარგმნილი „ასკეტიკონისა“ არსებობს კიდევ მხოლოდ ერთი (A—63 ხელნაწერში არსებული) ბასილის „ასკეტიკონი“.

²⁸ A—689, 185r.

²⁹ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, გვ. 247.

ეროვნული

ბიბლიოთეკა

მაგრამ თეორიაში შეინიშნება წინააღმდეგობანიც:

1) ეფრემის მითითების თანახმად პროკოპის „ასკეტიკონი“ უფრო ადრეა თარგმნილი ვიდრე მისი. ეფრემის მოღვაწეობა განეკუთვნება არაუგვიანეს XI საუკუნის II ნახევარს, რადგანაც XI საუკუნის უკანასკნელ წლებში ეფრემი უნდა გარდაცვლილიყო; ხოლო აკად. კ. კეკელიძე დაუკვირდა რა A—63 ხელნაწერის „ასკეტიკონის“ ენასა და სტილს, დარწმუნდა, რომ მისი გადატანა XI საუკუნის მეორე ნახევარზე წინ შეუძლებელია, და თვით XI საუკუნის II ნახევარშიც მისი წარმოშობა საეჭვოა.

ამიტომაც აკად. კ. კეკელიძე წერდა: „შესაძლებელია ვიფიქროთ, ის (პროკოპი—ე. ხ.) იყო მოღვაწე კონსტანტინეპოლის რომელიმე მონასტრისა, ... ეს მით უფრო საფიქრებელია, რომ ის (A—63 ხელნაწერის „ასკეტიკონი“—ე. ხ.) წარმოადგენს ბერძნული დედნის სიტყვა-სიტყვით თარგმანს, საკუთარ სახელთა ბერძნული ფორმების დაცვით და ბერძნული ფონეტიკის თვალსაჩინო ზეგავლენით, რასაც ამ დროს ჯერ კიდევ არ ჰქონია ადგილი არამცთუ საქართველოში, არამედ ათონზედაც და რასაც საფუძველი სწორედ კონსტანტინეპოლის ქართველმა მოღვაწეებმა ჩაუყარეს მეთერთმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში“³⁰. გამომდინარე აქედან აკად. კ. კეკელიძემ ეფრემის ცნობა იმის შესახებ, რომ მას პროკოპის თარგმანი არ მოუტანეს „არცა ზემოთ, არცა სამეფო-დო“, ასე წაიკითხა: „ვერ მივიღე ის ვერც საქართველოდან, ვერც კონსტანტინეპოლიდან“³¹ და მიუთითა, რომ პროკოპის მიჩნევა კონსტანტინეპოლის რომელიმე მონასტრის მოღვაწედ იმიტომაცა სავარაუდებელი, რომ „ეფრემი ამ წიგნს კონსტანტინეპოლიდანაც მოელოდა“³². ამრიგად, აკად. კ. კეკელიძემ დაასკვნა: ბასილ დიდის „ასკეტიკონი“ „მეთერთმეტე საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში უთარგმნია ეფრემ მცირეს“, ხოლო „მეთერთმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში ყოფილა ვიღაც პროკოპი მღვდელი, რომელსაც „აგრეთვე უთარგმნია ეს თხზულება“³³. იგარაუდება, რომ პროკოპის შრომა რამდენიმე წლით უსწრებს წინ ეფრემის მუშაობას.

2) ზაქარია ჭიჭინაძე წერდა, რომ ბასილის „ასკეტიკონი“ ქართულად უთარგმნია ბერძნულიდან აგრეთვე მეჩვიდმეტე საუკუნის გასულის მოღვაწეს იოსებ კანდელაკს, რომელიც აღიზარდა გელათში და შემდეგ ათონზე ცხოვრობდა³⁴. ამ ცნობას თავიდანვე წინააღმდეგობა შეჰქონდა იმ თეორიაში, რომელიც ეყრდნობოდა იმ ფაქტორებს, რომ ქართულ მწერლობაში ჩანს მხოლოდ ერთი უცნობი მთარგმნელი ბასილის „ასკეტიკონისა“—პროკოპი მღვდელი და ერთი უცნობი თარგმანი იმავე ნაწარმოებისა—A—63 ხელნაწერში მოთავსებული. მაგრამ, რადგანაც არ ჩანს არავითარი კვალი იოსებ კანდელაკის მოღვაწეობისა და მის მიერ თარგმნილი „ასკეტიკონისა“, ზ. ჭიჭინაძის ეს ცნობა მის სხვა ბევრ საეჭვო მოსაზრებასთან ერთად გაურკვევლობადაა მიჩნეული³⁵.

სინას მთის ქართულ ხელნაწერებში ბასილის „ასკეტიკონის“ ახალი ქართული რედაქციის აღმოჩენით მოიხსნა ამ თეორიის ძირითადი საფუძველი. ქართულ ხელნაწერებში გარდა ეფრემ მცირის თარგმანისა, არსებობს არა ერ-

³⁰ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, გვ. 247.

³¹ იქვე.

³² იქვე.

³³ იქვე.

³⁴ ზ. ჭიჭინაძე, ქართული მწერლობა მეჩვიდმეტე საუკუნისა, 1888, გვ. 12.

³⁵ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, გვ. 259.

თი არამედ ორი „ასკეტიკონი“ ბასილისა, რომლებიც სხვადასხვა პირის მიერ არიან თარგმნილი. სინას მთისა და A—63 ხელნაწერის „ასკეტიკონების“ დაწვრილებით შესწავლა არავითარ სხვა ცნობას არ იძლევა პროკოპის მთარგმნელობითი მოღვაწეობის შესახებ.

ეფრემ მცირე არის დიდი მეცნიერი და ძველი ქართული და ბიზანტიური მწერლობის შესანიშნავი მცოდნე. მის მიერ შემონახულ ცნობებზე დაყრდნობით შესაძლებელი გახდა ქართული ლიტერატურის ისტორიაში და ბიზანტიისტიკაში ბევრი პრინციპული საკითხის გადაჭრა. იგი მოღვაწეობს შავი მთის ძლიერ ქართველოლოგიურ სკოლაში. მის მოღვაწეობას თვალყურს ადევნებენ და სისტემატიურ კონტროლს უწევენ ცნობილი მოღვაწეები: საბა თუხარელი, ანტონ ტბელი, იოანე ფარნაკელი და სხვები. იგი საჭიროების შემთხვევაში ახსნა-განმარტებებს იღებს „თვთ მათვე ბერძენთა უბრძენესთა და უსულიერესთაგან“. შავი მთის ქართველ მოღვაწეებს აქვთ კავშირი ათონის, კონსტანტინეპოლის, პალესტინის და სხვა ქართულ სავანეებთან და კორდინაციას ამყარებენ ლიტერატურულ მუშაობაში; თვალყურს ადევნებენ, რომ თავიდან არ ჩაატარონ ისეთი სამუშაო, რაც ქართველებს უკვე ჩაუტარებიათ. ბასილის „ასკეტიკონის“ თარგმნისას ეფრემს დაწვრილებით შეუსწავლია ამ თხზულებასთან დაკავშირებული ტექსტოლოგიურ-ისტორიული საკითხები. იგი იყენებს სამი ბერძნული წიგნთსაცავის „ასკეტიკონებს“; კავშირს ამყარებს ბერძენ მოღვაწეებთან; მუშაობს ანტონ ტბელის ბრძანებით; ელოდება ხელნაწერებს ქართული მწერლობის სხვა ცენტრებიდან. ყოველივე ამის შემდეგ ეფრემის ცნობა პროკოპის მიერ ბასილის „ასკეტიკონის“ თარგმნის შესახებ ყველა დეტალში სანდო და დამაჯერებელია. თუ რამდენად ღრმა იყო ეფრემისა და მისი ხელმძღვანელების ცოდნა ამ საკითხში იქიდანაც ჩანს, რომ მათ არ იცოდნენ ინახება თუ არა სადმე პროკოპის თარგმნილი „ასკეტიკონი“ და კერძოდ სად ინახება, მაგრამ დანამდვილებით იცოდნენ, რომ პროკოპიმ თარგმნა იგი და მას თორმეტ წელიწადზე მეტი ხნის განმავლობაში ელოდებიან. ეფრემ მცირის და შავი მთის ქართველ მოღვაწეთა სკოლის მიერ XI საუკუნის II ნახევარში ჩატარებული კვლევა-ძიებიდან გამომდინარეობს არა მარტო ის დასკვნა, რომ ამ დროისათვის არსებობდა პროკოპის მიერ ქართულად თარგმნილი ბასილის „ასკეტიკონი“, არამედ ისიც, რომ ამ დროისათვის ბასილი კესარიელის „ასკეტიკონი“ ქართულ ენაზე მხოლოდ პროკოპის თარგმანით არსებობდა. წინააღმდეგ შემთხვევაში არ შეიძლება ასეთი ზუსტი, ხანგრძლივი და მონდომებული კვლევა-ძიების შემდეგ შავი მთის ქართულ სკოლას XI საუკუნის II ნახევარში არ სცოდნოდა სხვა თარგმანის შესახებ.

ამგვარად, ვეყრდნობით რა ეფრემ მცირისა და შავი მთის ქართველ მოღვაწეთა სკოლის მიერ ჩატარებული კვლევა-ძიების საფუძველზე მიღებულ დასკვნას, რომ მეთერთმეტე საუკუნის მეორე ნახევრისათვის (ეფრემის თარგმანამდე) ბასილ დიდის „ასკეტიკონის“ მხოლოდ ერთი ქართული თარგმანი არსებობდა, ჩვენ შეგვიძლია გადაჭრით განვაცხადოთ, რომ პროკოპი მღვდელი არის მთარგმნელი სინას ხელნაწერში მოთავსებული ბასილის „ასკეტიკონისა“ (სინა—35). რადგანაც ეს თარგმანი აშკარად აღრიხდელია XI საუკუნის II ნახევარზე (თვითონ ხელნაწერი, რომელშიაც ეს თარგმანია მოთავსებული, მეათე საუკუნისაა³⁶). ხოლო XI საუკუნის II ნახევრამდე

³⁶ G. Garitte, Catalogue des manuscrits géorgiens littéraires du mont Sinai, 35. 97.

შავი მთის ქართველების კვლევა-ძიების თანახმად, ქართულად მხოლოდ პროკოპის მიერ თარგმნილი ბასილის „ასკეტიკონი“ არსებობდა. ჩვენს ხელში არსებული მასალების გულდასმით შესწავლა ამ ვარაუდს ადასტურებს.

A—63 ხელნაწერში არსებული ბასილ დიდის „ასკეტიკონი“ არ შეიძლება იყოს პროკოპის თარგმნილი შემდეგი მიზეზების გამო:

1) რომ პროკოპი იყოს მთარგმნელი A—63 ხელნაწერში მოთავსებული ქართული ვერსიისა, მაშინ ეფრემის ანდერძი უნდა იძლეოდეს ცნობას სინას ხელნაწერში მოთავსებული „ასკეტიკონისა“ და მისი მთარგმნელის შესახებ. არ შეიძლება შავი მთის ქართველებს არაფერი არ სცოდნოდათ თხზულების შესახებ, რომელიც თარგმნილია არც თუ ისე დაშორებით შავი მთიდან—„პალესტინაში, ანდა თვით სინაზე“³⁷ და რომელიც მეათე საუკუნეში გადაწერილ ხელნაწერში ინახებოდა, საფიქრებელია მაშინაც სინაზე. ეს ხელნაწერი არ შეიძლება უცნობი ყოფილიყო ქართველი ასკეტებისათვის, რადგანაც მასში გარდა ბასილ დიდის „ასკეტიკონისა“, გაერთიანებულია მრავალი ასკეტიკური თხზულება და საკითხავი. ამ გაუგებრობას მითუმეტეს არ ექნებოდა ადგილი, რადგანაც შავი მთის ქართველები დაყინებით ეძებდნენ ბასილის „ასკეტიკონის“ ქართულ თარგმანს.

2) ეფრემის ანდერძიდან გამომდინარე პროკოპის მოღვაწეობა, მიუხედავად იმისა, რომელი „ასკეტიკონის“ მთარგმნელია იგი A—63-ის, თუ სინას მთის, არაფრით არ შეიძლება გადმოვიტანოთ მეტერთმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში, იგი უთუოდ გაცილებით ადრეა მოსალოდნელი:

ა) ეფრემის მიერ ბასილის „ასკეტიკონის“ თარგმანის დამთავრება და ანდერძის დაწერა უნდა ეკუთვნოდეს ეფრემის ლიტერატურული მოღვაწეობის შუა წლებს (დაახლოებით არაუგვიანეს XI საუკუნის 80-იანი წლებისა), ყოველ შემთხვევაში არა 90-იან წლებს (1091 წლის ახლო ხანებში ეფრემი კასტანის მონასტრის წინამძღვარი იყო); რადგანაც ამ ნაწარმოებს იგი მისი მასწავლებლის ანტონ ტბელის ბრძანებით თარგმნის და ამის შესახებ თვითონ მიუთითებს ანდერძში (ე. ი. იგულისხმება, რომ ეფრემის მიერ ბასილის „ასკეტიკონის“ თარგმნისას ეფრემის მასწავლებელი ანტონ ტბელი ცოცხალია და ეფრემი გარკვეულად ემორჩილება მის ბრძანებას თუ რჩევას და თავისი მოქმედების გასამართლებლად ანტონის ავტორიტეტსაც იყენებს). ანდერძიდან ჩანს, რომ ეფრემს კარგა ხნის წინად („ასკეტიკონის“ თარგმნის დასაწყისში) გაუგია პროკოპის თარგმანის შესახებ და „უმეტეს ათორმეტისა წლისა“ ელოდებოდა მას. ე. ი. ეფრემს პროკოპის თარგმანის არსებობის შესახებ სცოდნია და აახლოებით XI საუკუნის 60-იან წლებში. ამ დროისათვის კი (დაახლოებით XI საუკუნის 60-იანი წლებისათვის) პროკოპის თარგმანი ახალი დასრულებული არ უნდა იყოს, რადგანაც, რომ იგი დაახლოებით ამ პერიოდისათვის დასრულებულიყო, მაშინ: ან შავ მთაზე ამ თარგმანის ერთ-ერთ ნუსხას გამოაგზავნიდნენ, როგორც ეს მიღებული იყო ამ პერიოდის ქართველთა სამონასტრო ცენტრებში; ან ამ თარგმანის შესახებ შავ მთაზე უფრო დაწვრილებით ცნობებს გაიგებდნენ, კერძოდ აუცილებლად ეცოდინებოდათ, თუ სად მოხდა ამ თხზულების თარგმნა და მასაც მხოლოდ იქედან დაელოდებოდნენ; ამ თარგმანის გამოგზავნაზე სხვა თუ არა, თვითონ პროკოპი იზრუნებდა, მითუ-

³⁷ J. Gribomont, Histoire... გვ. 78.

მეტეა, როცა გაიგებდა, რომ შავ მთაზე დაინტერესებული იყვნენ მისი თარგმანით; არც ეფრემი დაკარგავდა იმედს ამ თარგმანის მიღებისა და ახლახან შესრულებულ ამ მძიმე სამუშაოს თავიდან არ იტვირთებდა (მითუმეტეს თუ პროკოპი ცოცხალი იყო).

ბ) შავ მთაზე კარგად იცოდნენ, რომ პროკოპის მიერ ბასილის „ასკეტიკონის“ თარგმნას ადგილი ჰქონდა უადრეს არანაკლებ რამდენიმე ათეული წლებისა; ამიტომაც ვარაუდობდნენ, რომ მისი თარგმნილი თხზულების გავრცელება უკვე მოსალოდნელი იყო ქართული კულტურის რამდენიმე ცენტრში და მის თარგმანს მოელოდნენ „ზემოთ“ და „სამეფოთ“ (A—689 ხელნაწერის მიხედვით, ხოლო A—132 ხელნაწერის მიხედვით „ზემოთ“, „სამეფოთ გინა მთაწმიდით“— 227v).

გ) ეფრემის ანდერძიდან გამომდინარე პროკოპის მოღვაწეობა მოსალოდნელია უწინარეს საკმაოდ დიდი დროისა, შესაძლებელია მთელი საუკუნეებისა; რადგანაც ეფრემის აზრით პროკოპის თარგმნილი ბასილის „ასკეტიკონი“ შესაძლებელია ეამთა სიავის გამო უკვე დაკარგული იყოს. აკი გარკვევით მიუთითებს ეფრემი: „გინათუ ყ ა მ თ ა ს ი ჰ ა ვ ი თ ა, ანუ კაცთაცა სიგრილითა არავინ მოგვტანა“... და კვლავ უფრო ქვევით: „ხოლო აწ შ ი შ ი თ ა ყ ა მ თ ა და გზათაგან ვერ მოწევნისათა“ ხელახლა ვთარგმნეო.

3) ხელნაწერ A—63-ში მოთავსებული ბასილის „ასკეტიკონი“ არაფრით არ შეიძლება იყოს XI საუკუნის II ნახევარზე და კერძოდ ეფრემ მცირის კრებულზე ადრე თარგმნილი:

ა) ბასილ დიდის „ასკეტიკონის“ იმ ტიპის კრებულები, რომლებსაც A—63 ხელნაწერის ქართული რედაქცია განეკუთვნება, ბიზანტიურ მწერლობაში მეორეულია. აქ წარმოდგენილია ე. წ. სეკვანსის ტიპის თხზულებები, რომლებიც ბასილის „ასკეტიკონის“ ბერძნულ ხელნაწერებში მხოლოდ XI საუკუნიდან ჩნდებიან. ასეთი კრებულის გაჩენა ქართულ მწერლობაში ეფრემის თარგმნილ ბასილის „ასკეტიკონზე“ ადრე არაა მოსალოდნელი.

ბ) A—63 ხელნაწერის „ასკეტიკონის“ ქართულ რედაქციაში ვულგატას რეცენზიის ჰიპოტოპოსთან შეერთებულია M რეცენზიის კონსტიტუციები; ასეთი შეერთება ბერძნულ ხელნაწერებში, როგორც აღვნიშნეთ, არ გვხვდება. თვით M რეცენზიის ჰიპოტოპოსთან შეერთებული M კონსტიტუციები ბერძნულ ხელნაწერებში მხოლოდ მეთერთმეტე საუკუნიდან გვხვდება (და საერთოდ ეს რეცენზია ნაკლებად გავრცელებულია). ამ რეცენზიიდან კონსტიტუციების გადატანა და შეერთება V რეცენზიის ჰიპოტოპოსთან შემდეგდროინდელი მოვლენა უნდა იყოს და უფრო სავარაუდოებელია, რომ იგი ჯერ ბერძნულ მწერლობაში მოხდებოდა და ქართულად მერე ითარგმნებოდა.

გ) აკად. კ. კეკელიძე გარკვევით ხედავს, რომ თავისი სტილითა და ენით ეს თარგმანი, რომელიც შემონახულია მხოლოდ 1710 წლის ხელნაწერში, არაფრით არ შეიძლება იყოს უადრესი XI საუკუნის II ნახევრისა და უფრო დასაშვებია, რომ შემდგომი პერიოდისა იყოს. იგი თარგმნილია ისეთი ენითა და სტილით, რომელსაც „ამ დროს ჯერ კიდევ არ ჰქონია ადგილი არამცთუ საქართველოში, არამედ ათონზედაც და რასაც საფუძველი... კონსტანტინეპოლის ქართველმა მოღვაწეებმა ჩაუყარეს მეთერთმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში“ (კ. კეკელიძე).

ჩვენი აზრით შეუძლებელი უნდა იყოს, რომ იმ სტილით თარგმნა ბასილის „ასკეტიკონისა“, რომელსაც კონსტანტინეპოლის ქართველებმა საფუძველი ჩაუყარეს XI საუკუნის II ნახევარში (თუ A—63 ხელნაწერში მოთავსე-

ბული „ასკეტიკონი“ მართლაც ამ სტილითაა თარგმნილი), ეფრემის მიერ „ასკეტიკონის“ თარგმნის დაწყებამდე დამთავრებულიყო. შესაძლებელია, A—63 ხელნაწერის ბასილის „ასკეტიკონის“ თარგმანი მოგვიანებით იყოს შესრულებული, ყოველ შემთხვევაში ეფრემის თარგმანზე უწინარესად მისი მიჩნევა შეუძლებელია.

სინას—35 ხელნაწერში მოთავსებული ბასილი კესარიელის „ასკეტიკონი“ არის პროკოპის თარგმანი შემდეგი მიზეზების გამო:

1) შავი მთის ქართველების ცნობით უწინარეს მეთერთმეტე საუკუნის მეორე ნახევრისა ქართულად არსებობდა მხოლოდ ერთი „ასკეტიკონი“ ბასილისა, რომელიც თარგმნილი იყო პროკოპი მღვდლის მიერ. მართლაც, სინას მთის ხელნაწერებში არის აშკარად მეთერთმეტე საუკუნის მეორე ნახევრის უწინარეს თარგმნილი ბასილის ასკეტიკური კრებული და არ არსებობს ამ კრებულის სხვა რედაქცია, რომელიც მეთერთმეტე საუკუნის მეორე ნახევარზე ადრე იყოს თარგმნილი.

2) ეფრემმა კარგად იცის, რომ კრებულს, რომელსაც თვითონ თარგმნის და რომლისაგანაც თარგმნის „ასკეტიკონი“ ეწოდება. იგი გარკვევით წერს ამის შესახებ, როგორც ნაწარმოების შიგნით ჩართულ სქოლიოებში ასევე ანდერძში („ასკეტიკონნი სხუთა და სხუთა ჰმატდეს ურთიერთას“), მაგრამ იგი მოელის პროკოპი მღვდლის არა „ასკეტიკონს“, არამედ ასკეტიკას: „მოველოდენით პათიოსნისა მღვდლისა პროკოპის მიერ თარგმნილსა ასკეტიკასა ამას წმიდისა ბასილისსა“. სწორედ სინას—35 ხელნაწერში წარმოდგენილ ბასილის ასკეტიკურ თხზულებას უწოდებდნენ XI საუკუნეში „ასკეტიკას“ და არა „ასკეტიკონს“. მართალია, სამეცნიერო ლიტერატურაში „ასკეტიკონი“ (ამ ტერმინის ვიწრო გაგებით) ეწოდება სწორედ იმ კითხვა-მიგებებს, რომელიც წარმოდგენილია სინას ქართულ ხელნაწერში; მაგრამ ეს მხოლოდ იმიტომ, რომ ეს კითხვა-მიგებებია კრებულ „ასკეტიკონის“ ძირითადი და უმთავრესი ნაწარმოები. ბერძნული ხელნაწერების ტრადიციის მიხედვით კი „ასკეტიკონი“ ეწოდება იმ კრებულებს, რომლებიც XI საუკუნიდან ჩნდებიან და აერთიანებენ ბასილის ასკეტიკურ ნაწარმოებებს; ხოლო ამ მთავარ ნაწარმოებს ეწოდება: „კითხვა-მიგება“, „კანონი“, „წესები“, „კითხვები“ და სხვა. ბუნებრივია, რომ ეფრემი მას უწოდებს ასკეტიკას, ე. ი. ბასილის ძირითად ასკეტიკურ ნაწარმოებს, რომელშიაც ჩამოყალიბებულია ბასილის ასკეტიკა. ბასილის ასკეტიკას ბიზანტიელი მწერლებიც სწორედ ამ კითხვა-მიგებებს უწოდებენ. ასე მაგალითად,—IX ს. ბიზანტიელი მწერალი ფოტი პატრიარქი ლაპარაკობს რა ბასილის ასკეტიკურ ნაწარმოებებზე (Bibliotheca, cod. CXCI)³⁸, ტერმინ ასკეტიკას („Τὸν μεγάλου Βασιλείου τῆς Ἀσκητικῆς“). ქვეშ გულისხმობს სწორედ ბასილის კითხვა-მიგებებს: „კითხვა-მიგება ვრცლად“ და „კითხვა-მიგება მოკლედ“. ამრიგად, ეფრემი მოელოდა არა პროკოპის თარგმნილ ბასილის „ასკეტიკონს“, არამედ პროკოპის თარგმნილ ბასილის ასკეტიკას, ე. ი. ეფრემი მოელის არა ბასილის თხზულებების ისეთ კრებულს, როგორსაც თვითონ თარგმნის და რომლის სხვა რედაქცია წარმოდგენილია A—63 ხელნაწერში (მაშინ ეფრემი „ასკეტიკონს“ დაელოდებოდა), არამედ ბასილის ძირითად ასკეტიკურ თხზულებას—„კითხვა-მიგებას“, რომელშიაც ძირითადად მთლიანად ჩამოყალიბებულია ბასილის ასკეტიკური დოქტრინა. სწორედ ეს ასკეტიკა არის მოთავსებული სინას—35 ხელნაწერში და იგი არ წარმოადგენს კრებულ „ასკეტიკონს“ იმ აზრით, რომ

³⁸ Migne, PG, t. 103, 633—637.

გორც ეს ტერმინი ესმოდათ XI საუკუნეში. ბასილ დიდის ასკეტიკური თხზულებების დღეისათვის ცნობილი ყველა ქართული რედაქციიდან იმ ტექსტს, რომელსაც ეფრემი პროკოპის თარგმანს უწოდებს, შეესაბამება მხოლოდ სინას—35 ქართულ ხელნაწერში წარმოდგენილი ბასილ დიდის ასკეტიკური თხზულებების თარგმანი.

სინას მთის „ასკეტიკონი“ ადრინდელი კრებულია, მასში არ არის შესული სეკვანსის ტიპის თხზულებები და, როგორც აღვნიშნეთ, ბიზანტიურ მწერლობაში არც უწოდებდნენ ასეთ კრებულს „ასკეტიკონს“. მასში არ არის ეფრემის „ასკეტიკონისათვის“ დამახასიათებელი დასაწყისი 6 თხზულება და დასასრული 4 თხზულება. შავი მთის ქართველი მოღვაწეები ეფრემს მიანდობდნენ ბასილის „ასკეტიკონის“ თარგმნას, რადგანაც მათ დანამდვილებით შეიძლება სცოდნოდათ, რომ ასეთი კრებული ქართულ მწერლობაში არ იყო (უცნობი იქნებოდა მათთვის ამ კრებულის სათაურიც, დასაწყისიც და დასასრულიც). მაგრამ დაიწყებდა თუ არა ეფრემი თარგმნას და მივიდოდა თუ არა ძის ძირითად ნაწარმოებზე, რომელიც კითხვა-მიგების მეთოდითაა დაწერილი, არ შეიძლება შავი მთის ქართველ მოღვაწეებს არ მოგონებოდათ, რომ ბასილის კითხვა-მიგებანი უკვე თარგმნილი იყო ქართულ ენაზე. ამას კი უნდა გამოეწვია ეფრემის თარგმნის შეწყვეტა და პროკოპის თარგმანის დალოდება. ამიტომაც ეფრემი მოელის სწორედ ამ კითხვა-მიგებებს და არ იცის პროკოპის თარგმანში მათ კიდევ ახლავს თუ არა რაიმე და კერძოდ რა ახლავს. მიუხედავად იმისა, რომ ეფრემი პროკოპის თარგმანში არ მოელოდა კრებულ „ასკეტიკონს“ იგი მაინც შეწყვეტდა თავის თარგმნას, რადგანაც ეფრემმა კარგად იცის, რომ სწორედ ეს ნაწარმოები შეადგენს მის მიერ თარგმნილი კრებულის უმთავრეს და ძირითად ნაწილს. ეს იქიდან ჩანს, რომ ეფრემის თარგმანში იმ პროლოგის სათაურად, რომელიც ბერძნულ ხელნაწერთა ტრადიციით და სამეცნიერო ლიტერატურაშიც მიჩნეულია უშუალოდ კითხვა-მიგების პროლოგად, იკითხება: „ასკეტიკონი ბასილი ეპისკოპოსისა“³⁹. ეფრემმა ისიც დანამდვილებით იცის, რომ მის კრებულსა და პროკოპის თარგმნის შორის განსხვავება იქნება და ამიტომაც მკითხველს უხსნის: „სხუებრობაჲ ნუვე გიკვრს, რამეთუ თვთ ბერძულნიცა წიგნნი ვითარცა ვინ დედაჲ პოვოს, ეგრე გარდაიწერებიან და თვთ ორთა წიგნისსაცავთა სჳმეონწმიდისათა ასკეტიკონნი სხჳთა და სხჳთა ჰმატდეს ურთიერთას“.

ეფრემი პროკოპის თარგმანს მოელის, პირველ ყოვლისა, იქიდან, სადაც იგი უთარგმნიათ, ან სადაც იგი უნახავთ გადაწერილი (სადაც მისი ოდესღაც არსებობა ვილაცას სცოდნია) და საქართველოდან, სადაც ყველაზე უფროა მოსალოდნელი, რომ იგი იყოს შენახული. ამიტომაც იგი წერს: „არავინ მოგჳტანა არცა ზემოჲთ, არცა სამეფოჲთ“. „ზემოჲთ“ უნდა ნიშნავდეს პალესტინა—სინას ქართული ცენტრებიდან, ხოლო „სამეფოჲთ“—საქართველოდან.

ამგვარად, ქართულ მწერლობაში შენახულია ოთხი რედაქცია ბასილი კესარიელის „სამოღვაწეო წიგნისა“. პირველი მათგანი, რომელიც თავისი მნიშვნელობით ბიზანტიურ ფილოლოგიაში პირველხარისხოვანია, თარგმნილი უნდა იყოს ჩვენი მწერლობის პირველ პერიოდში (ყოველ შემთხვევაში არაუგვიანეს მეათე საუკუნისა) პროკოპი მღვდლის მიერ პალესტინაში ან სინას მთაზე. მეორე, რომელიც შემკულია ძვირფასი ფილოლოგიურ-ისტორიული შენიშვნებით, თარგმნილია ეფრემ მცირის მიერ შავ მთაზე მეთერთმეტე საუკუნის

³⁹ A—689, 15v.

მეორე ნახევარში და წარმოადგენს ე. წ. შერეული ვულგატას ტიპის კრებულს. მესამე, რომელიც თავისი შედგენილობით საკმაოდ ახლოს დგას ეფრემის თარგმანთან, თარგმნილია უცნობი ქართველი მთარგმნელის მიერ ვულგატას რეცენზიის ბერძნული დედნიდან ეფრემ მცირის თარგმანის შემდეგ. მეოთხე კი წარმოადგენს ეფრემის თარგმანიდან ძველი ქართული მწერლობის უკანასკნელ პერიოდში გამოკრებილ კრებულს, რომლის დანიშნულება ძირითადად პრაქტიკული ხასიათის უნდა ყოფილიყო.

მარი გუგუშვილი, ლალი კოჭენიძე

ნ. მარის გამოუქვეყნებელი რუსთველოლოგიური ნაშრომი

„Spuria“

საკავშირო მეცნიერებათა აკადემიის არქივის ლენინგრადის განყოფილებაში დაცულია ნ. მარის გამოუქვეყნებელი შრომები შოთა რუსთაველის ვეფხისტყაოსანზე. მათ შორის ყურადღებას იქცევს ტექსტოლოგიური ხასიათის ნაშრომი „Spuria“ (A—163), რომელშიც ნ. მარი განიხილავს ვეფხისტყაოსნის მის მიერ ყალბად მიჩნეულ სტროფებს. „Spuria“ სხვადასხვა წლების მუშაობის შედეგია, თუმცა უმეტესად დაწერილია 1917—18 წლებში. მისი ზომაა 30×20 სმ. შეიცავს 107 ფურცელს. ნაწერია გაკრული ხელით.

ნ. მარი „Spuria“-ში ყალბი სტროფების გამოყოფას იწყებს ვეფხისტყაოსნის ძირითადი ტექსტიდან.¹ იგი მიჰყვება პოემის ტექსტს და ყალბად აცხადებს 79 სტროფს. ეს სამუშაო ჩატარებულია 468-ე სტროფამდე. შემდეგ ნაშრომი წყდება. ტექსტები მოყვანილია ძველი ორთოგრაფიით. ყოველ სტროფს დათმობილი აქვს თითო გვერდი. სტროფში ხშირად ხაზგასმულია ზოგიერთი ფრაზა, ცალკეული სიტყვა ან გრამატიკული ფორმანტი. აქვე მოთავსებულია ვარიანტები დ. კარიჭაშვილისა, იუსტ. აბულაძისა და ს. კაკაბაძის პირველი გამოცემების მიხედვით. ზოგჯერ დამოწმებულია დ. ჩუბინაშვილის გამოცემებიც. ნ. მარი იძლევა ტექსტების კომენტარებს, კომენტარები ჩვეულებრივ ახალ გვერდზე იწყება. განმარტებულია მთელი რიგი სიტყვები, მითითებულია სპარსული, ბერძნული, სომხური პარალელები. აღნიშნულია ამა თუ იმ სტროფის სიყალბის მიზეზი, თუმცა ზოგი სტროფი ყოველგვარი კომენტარის გარეშე აღიარებული ყალბად. „Spuria“ ჩვენ მიერ განხილულია წერილში „ნ. მარი ვეფხისტყაოსნის „ყალბი“ სტროფების შესახებ“ (ლიტერატურული ძიებანი, ტ. XIII, 1960). აქ ჩვენ შევნიშნავთ, რომ „Spuria“-ში ზოგჯერ მოხმობილია ვეფხისტყაოსნის ისეთი ტექსტი, რომელიც არც ერთ გამოცემასა და ხელნაწერს არ მისდევს. აქედან გამომდინარე ვსვამდით კითხვას: ხომ არ ჰქონდა ნ. მარს ხელთ ვეფხისტყაოსნის ჩვენთვის უცნობი ხელნაწერი?

„Spuria“-სა და ნ. მარის ამავე ტიპის სხვა ნაშრომის A—72-ის სპეციალურმა შესწავლამ მიგვიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ ნ. მარის მიერ ციტირებული ტექსტი ხშირ შემთხვევაში გადმოწერილია დ. კარიჭაშვილის გამოცემიდან და ჩასწორებულია იუსტ. აბულაძისა და ს. კაკაბაძის გამოცემასთან შედარების ნიადაგზე. ნ. მარს თავის ტექსტში ის ფორმა შეაქვს, რაც უფრო მიზანშეწონილად მიაჩნია. ზოგჯერ შეუტანია თავისი წაკითხვა, შესატყვისი წაკითხვები კი გამოცემებიდან ვარიანტებში ჩამოუტანია.

¹ პოემის პროლოგსა და ეპილოგზე ნ. მარს ასეთი მუშაობა ადრევე ჰქონდა ჩატარებული ინ. Вступительные и заключительные строфы Витязя в барсовой коже Шоты из Рустава, ТР, XII, 1910.

სტროფების მარისეული ნუმერაცია ემთხვევა დ. კარიჭაშვილის გამოცემას. უმრავლეს შემთხვევაში სტროფს აწერია ნომერი ს. კაკაბაძისა და იუსტ. ამბულაძის გამოცემის მიხედვითაც. მაგ. ნ. მარს 128 (129), K6 112, A6 92. მარისეული ნომრის გვერდით როგორც სტროფის ციტირებისას, ისე კომენტარებში ჩვენ მიერ კვადრატულ ფრჩხილებში ჩასმულია სათანადო სტროფის ნომერი 1957 წლის გამოცემის მიხედვით. გარდა ამისა, ზოგჯერ ნომერი K6-ისა და A6-ის მიხედვით ამოწერილი არ არის, ჩვენ ამოვწერეთ, და ჩავსვით კვადრატულ ფრჩხილებში. ზოგჯერ ნომერი ამოწერილია, მაგრამ არ არის მითითებული, თუ რომელ გამოცემიდანაა იგი. ასეთ შემთხვევაში შესაბამისი ლიტერი მივუწერეთ კვადრატულ ფრჩხილებში. კვადრატულ ფრჩხილებში ჩასმულია ნ. მარის მიერ უნებლიედ გამოტოვებული და ჩვენ მიერ აღდგენილი ასოები, როგორც სტროფებში, ისე ვარიანტებსა და კომენტარებში. მაგ: 105 სტროფის ტექსტში იკითხება ს ი ც ო ც ხ ე ო, გავასწორეთ ს ი ც ო ც ხ ლ ე ო. ტექსტში გაბარული აშკარა შეცდომები გავასწორეთ და დედნის წაკითხვები სქოლიოში ჩავიტანეთ.

მარისეული ტექსტის გამოცემებთან შედარებამ ცხადყო, რომ მკვლევარს ვარიანტები არასრულად აქვს ამოწერილი. მაგალითად, ერთი და იგივე ვარიანტი ერთი გამოცემიდან ამოწერილია, მეორედან არა, მაშინ როცა ამ უკანასკნელიდან სხვა ვარიანტები მითითებულია. ასეთ შემთხვევაში გამოტოვებული გამოცემის ლიტერი სათანადო ვარიანტს მივუწერეთ და ჩავსვით კვადრატულ ფრჩხილებში. მაგ., 131 [132] სტროფის I სტრიქონიდან ს ძ ე ბ ნ ე ამოწერილია Kr-ის გამოცემიდან, გამოტოვებულია A6, რომელიც ჩვენ აღვადგინეთ.

ზოგ შემთხვევაში ამა თუ იმ ვარიანტისათვის ნ. მარს შეცდომით მიუწერია ლიტერი, რომელიც გასწორდა ჩვენ მიერ. ხოლო დედნისეული ლიტერი ჩავიტანეთ სქოლიოში. 98-ე სტროფიდან წ ა კ დ ო მ ა ამოწერილია K6-ის გამოცემიდან, მაგრამ შეცდომით მიწერილია Kr. ესეც სქოლიოში ჩავიტანეთ, მის ადგილას კი ტექსტში დავწერეთ K6.

ზოგჯერ ნ. მარს ვარიანტი ამოუწერია და სათანადო ლიტერის მიწერა დავიწყებია. ამ შემთხვევაში გამოცემებთან შეჯერების შედეგად ვავსებთ ხარვეზს. მაგ. იხ. სტრ. 66 ნ უ მ ა კ უ ე ხ [K6].

ზოგჯერ ნ. მარის მიერ ამოწერილი ვარიანტები ორთოგრაფიით განსხვავდება გამოცემის ტექსტისაგან. მაგ. ამა ო უ ი მ გამოცემაში არის ვ და ზ, ნ. მარს ვარიანტში სიტყვას იწერს ზ და კ-ით. ასეთ შემთხვევებს ტექსტში უცვლელად ვტოვებთ, სწორი წაკითხვა კი სქოლიოში ჩამოგვაქვს, რადგან ეს შეცდომის ნიადაგზე კი არაა მიღებული, არამედ ნ. მარს ანგარიშს არ უწევს ამ სახის ორთოგრაფიულ სხვაობას. მაგ. 128-ე სტროფის მესამე სტრიქონის ვარიანტში წერია თ ვ ა ლ თ ა K6. K6-სთან კი იკითხება თ უ ა ლ თ ა, რომელიც ჩვენ სქოლიოში გვაქვს ჩამოტანილი.

ზოგ შემთხვევაში ნ. მარს სტროფისათვის ვარიანტები არ ამოუწერია, ან, თუ ამოუწერია, არასრულად. შევუდარეთ რა მარისეული ტექსტი „ვეფხისტყაოსნის“ რიგ გამოცემებს, ნაკლები ვარიანტები ჩმოვწერეთ და კომენტარებში შევიტანეთ, რათა უფრო ნათლად ჩანდეს სხვაობა ნ. მარის ტექსტსა და იმ გამოცემებს შორის, რომლიდანაც იგი ვარიანტებს აკეთებს.

ვარიანტების ამოწერისას მხედველობაში არ მიგვიღია ორთოგრაფიული სხვაობანი, რომელთაც ნ. მარს თვითონ არ უწევს ანგარიშს.

ვარიანტებში აბულაძის, კაკაბაძის, კარიჭაშვილისა და ჩუბინაშვილის გა-

ოცემები აღნიშნულია ორი ასოთი: Aნ, Kნ, Kწ, Чნ, თუმცა ზოგ შემთხვევაში თითო ასოთი აღინიშნება, ასეთ შემთხვევაშიც ლიტერი აღნიშნეთ ორი ასოთი.

ნ. მარის მიერ შემოკლებით დასახელებული საკუთარი და საზოგადო სახელები, ტერმინები და სიტყვები გავხსენით კვადრატულ ფრჩხილებში. მაგ: W[ardrop], III [ora] და მისტანანი.

ავტორის მიერ ტექსტიდან საკომენტაროდ ამოწერილი სიტყვები, რომლებიც შემდეგ აღარ განუმარტავს, ტექსტიდან ამოვიღეთ და სქოლიოში ჩავიტანეთ.

დედანში წარწერა გავაუქმეთ, იმ სტროფებზე, რომელთაც ეწერათ Spuria, რადგანაც ეს საერთო სათაურის განმეორებაა და ზედმეტად ტვირთავს ტექსტს.

ნ. მარი შენიშვნებს ხან ნომრავს სტროფის სტრიქონის მიხედვით (როცა განმარტავს ამ სტრიქონს ან რომელიმე სიტყვას ამავე ტაეპისას), ხან კი თავის შენიშვნას უკეთებს ასეთივე რიგობით ნომერს. პირველ შემთხვევაში ნუმერაცია უცვლელად დავტოვეთ, ხოლო მეორეგან აღფაბეტის მიხედვით დავნომრეთ ნ. მარის ზოგადი მოსაზრებანი ვეფხისტყაოსნის ტექსტის ამა თუ იმ საკითხზე.

Spuria

(ტექსტი)

Число их

Их характеристика: 1) отсебятины случайные, 2) желание восполнить дефективные места поэмы, раз они дошли не в первоначальном виде (ср. судьбу одописцев). 3) желание (в самых древних вставках) восполнить полный подлинный текст поэмы опущенными поэтом эпизодами, известными читателям XIII-го XIV-го века из прозаической версии, еще не вытесненной (см. прение Автандила с Асмат).

размер

стиль

язык

[ჩანართად მიჩნეული სტროფები]

34[34]

[Kნ 28 Aნ 3]

მისი სახელი თინათინ, ა რ ს ესე საცოდნარი ა
რა გაიზარდა, გაივსო, მზე მისგან საწუნარი ა.^{*}
მეფემან იკმნა ვეზირნი, თუით ზის ლალი და წყნარი ა
გუერდსა დაისხნა, დაუწყო მათ ამო საუბარი ა

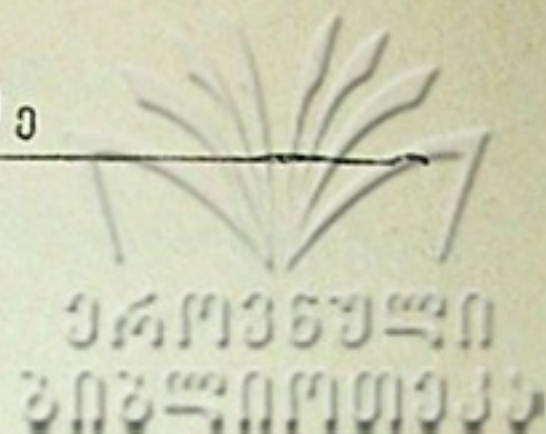
3. ვაზირნი Aნ, Kნ; ჰზის Kr.

4. გვერცა Aნ; დაისხა Kნ.

1) ა რ ს ესე საცოდნარი ა

* დედანში პირველ ორ სტრიქონს მიწერილი აქვს კითხვის ნიშანი.

14. ლიტერატურული ძიებანი, ტ. XIV

2. მზე მისგან საწყუნარია მზე

3 и 4 [ტაეპი] приемлемы, да и нужны
47 [47]

[A6] 16 [K6] 41

მამისა ტახტსა საჯდომად თავი არ ეღირსებოდა,
ამად ტირს: ბალი ვარდისა ცრემლითა აივსებოდა.
მეფე სწუროთნის „მამა ყოველი ძისაგან ითავსებოდა,
ამისად ქმნამდის დამწველი ცეცხლი არ დამევსებოდა“.

3 სწუროთის K6

- ა) Переход в самом стихе 2—м: ტირს—აივსებოდა (აღივსებოდა?)
- ბ) весь стих 3-й, особенно время ითავსებოდა, само слово
это (ἀπαξ λεγ.) и ძისაგან.*
- გ) ამისად ქმნამდის!
თავსება K1: „მაგიერობის გაწევა, სანაცვლოდ ყოფნა, დადგენა ან დადგ-
ბა“ Ч6² (слов): „братъ на себя: увериться: помещаться, уживаться“, здесь:
„уверяться“
ითავსება восполняется.

50 [50]

[A6] 19 [K6] 44

„მეფეთა შიგან სიუხუე, ვით ედემს ალვა რგულია
„უხუესა მორჩილობს ყოველი, იგიცა, ვინ ორგულია
„სმა-ჰამა დიდად შესარგი, დება რა სავარგულია?—და
„რასაცა გასცემ, შენია, რასც არა, დაკარგულია“.

4) რასც არ] რაც არა tutti

Это параллель, к 49-му четверостишию. В первых трех стихах посредственная, в последнем удачная, в зависимости от использованной, надо думать, поговорки народной.

51 [51]**

A6 20 [K6 45]

ამა მამისა სწავლასა ქალი ბრძნად მოიხმინებდა
ყურსა უპყრობდა, ისმენდა, წუროთნასა არ მოიწყინებდა;
მეფე სმასა და მღერასა, იქმს, მეტად მოილხინებდა.—და
თინათინ მზესა სწუნობდა, მაგრამ მზე თინათინებდა.

2. წვროთასა A6, წუროთასა K6.

3. იქს K6.

- ა) По содержанию описательное четверостишие, задерживающее действие, драматичность.
- ბ) многословность 1 и 2 стихов;
- გ) искусственность — იხებდა ვმ. ენდა в 1-м и 3-м стихах.
- დ) это вставка в ответ на 47, 1—4 (ср. 3: სწუროთნის—51,2 წუროთნასა)

* ამ სიტყვის შემდეგ მიწერილია სრ (ე. ი. შეადარე), მაგრამ შესადარებელი დასახე-
ლებული არ არის.

** აქვე მიწერილია II, IV. ეს ნიშნავს, რომ სტროფი ჩუბინაშვილის გამოცემაში იგივე
ნომრით არის.

53 [53]

[A6] 22 [K6] 47

მას ღღეს გასცემს ყველაგასა სივადისა მოგებულსა,
რომე სრულად ამოაგებს მცირესა და დიდებულსა.
მერმე ბრძანა: „ვიქმ საქმესა მამისაგან სწავლებულსა, და
ჩემსა ნუვინ ნუ დამალავს საქურტლესა დადებულსა!“

1) ყველაგასა

სივადისა] სივადე молодость юноши, а не девицы, да и в значении юноши Шота¹ употребляет ყმა или ყმაწვილი, а не ვაჟი. Само слово иверизм или тубал-каинизм, притом полная его форма ḡwaḡ сохранилась в сванском ღვაჟ; в сванском это вскад тубал-каинский, притом диалектический, того диалекта, в котором ч перерождался j: ḡwaḡ=kwaḡ, картский же его эквивалент, т. е. коренной грузинский, означает не юношу, а отличительный признак юноши kwer (ср. гур. კურტა renis rueriuruer). Я не хочу сказать этим, что Шоте было известно первичное значение этого слова, но только то, что во-первых в связи с ვაჟი и სივადე настолько неразрывно связано с представлением о мужском начале, что без насилия над духом грузинской речи нельзя употреблять его применительно к женской половине (да и вообще Шота не употребляет его?).

В 63,2 есть даже ყმაწვილი, но не ვაჟიწვილი.

54 [54]

[A6] 23 [K6] 48

ბრძანა: „წადით, გაქსენით, რაცა სად საქურტლენია!
„ამილახრო, მოასხი, რემა, ჯოგი და ცხენია!“
მოიღეს, გასცა უზომო, სიუხვე არ მოსწყენია: — და
ლარსა ჰხვეტდიან ლაშქარნი მართ ვითა მეკობრენია.

1. გაქსენით A6, K6*

4. ხვეტდიან A6.

2) რემა, ჯოგი და ცხენია] см. синонимы

4) ლარი] казна (шелко[вые] материя?) სალარო.

მეკობრენია] 194,2—4 [196,2—4]

ექუსნი რამე ცხენოსანნი ნახა, მისკენ მივიდოდეს,
თქუა თუ „ჰგვანან მეკობრეთა, თუარე კარგი რამც იცოდეს!
აქა კაცი კორციელი კულავ ყოფილა არაოდეს“.

მეკობრობა:

1201,2 [1223,2] Рошак говорит:

„მინდორს წავალ, ვიმეკობრებ, ალაფითა ავივსები“.

1202,3 [1224,3]

„დღისით მზისით ვმეკობრობდით, ღამეთაცა ვიყვნით თევით“.

Кобар-ი вид судна, в частности, разбойничьего, отсюда მეკობრე
морской разбойник, пират.

* ს. კაკაბაძის გამოცემაში არის ვახსენით.

Греч. (визант.) *καριβάξιον*, (*καρβάξιον*) а также *καριπάξιον*, *καριπάξιον* вид сарацинского суда. В одном арабском трактате XIV-го века, изданном впервые по берлинской рукописи с русским переводом покойным нашим шейхом арабизма бар. Розеном в его известном труде Император Василий Белгородойца (СПБг 1883, стр. 283 — 293, ср. Gildmeister, Ueber Arabisches Schiffsweisen götting. Nachrichten № 15, от 28 июля 1882 г.) читаем (стр. 285 перев., стр. 291). «Суда индейцев все имеют по семи парусов четырехугольных. Паруса эти из матов (цыновок) пальмовых и хлопчатобумажных. Они (суда) сшиты веревками из кожицы кокосового ореха, которая называется кимбар (или камбар или кумбар. (Ср. об этом слове Dozy, Suppl. II. 408; Wvight The travels of ibn jubair, 29).

[55]

[A6] 24 [K6] 49

ალაფობდეს საჭურჭლესა მისსა ვითა ნათურქალსა,
მას ტაიქსა არაბულსა, ქუენაბამსა, ნასუქალსა,
რომე ჰგვანდა სიუხვითა ბუქსა ზეცით ნაბუქალსა: — და
არ დაარჩენს ცარიელსა არ ყმასა და არცა ქალსა

ნე. ალაფობდეს საჭურჭლესა მისსა, ვითა ნათურქალსა

1) ნათურქალსა*

سرچه از سر نیغم آید فراز
سر تازیانم کند ترک تاز

Nizami, Iskander n., 30a политограф. изд., Унив. II 1125.

არ დაარჩენს] древнел [итературное] არა დასტოვებს.

57 [57]**

[A6 25¹ K6 50¹]

თავსა ჰზის პირმზე ავთანდილ, მჭურეტთაგან მოსანდომია,
სპათა სპასპეტი, ჩაუქი ვითა ვეფხი და ლომია,
ვეზირი, ბერი, სოგრავი, თუით მასთანავე მჯდომია. — და
თქუეს თუ რა უმძიმს მეფესა? ანუ რად ფერი ჰკრთომია?

A K6 исключают из подлинных.

58 [58]

[A6 25², K6 50²]

თქუეს თუ „მეფე ცუდსა რასმე გონებასა ჩავარდნილა,
თუარე აქა სამძიმარი მათი ყოლე არა ქმნილა“
ავთანდილ თქუა: სოგრავი, ვკითხვით გუითხრას, რათა შეგუეცილა, — და
ვჰკადროთ რამე საღალღობო, რასათუისცა გაგუაწბილა“.

K6 искл [ючают] из подлинных.

61 [61]

[A6 K6 52²]

რა მეფემან მოისმინა, გაცინებით შემოჰხედნა,
გაუკუირდა, ვით მკადრაო ან სიტყვანი ვით გაბედნა.
„კარგა ჰქმნენ“-ო დაუმაღლა, ბრძანებანი უიმედნა: — და
„ჩემი ზრახვა სიძუნწისა, სტყუის, ვინცა დაიყბედნა!“

* აქვე ამოწერილია 2) „ქუენაბამსა, ნასუქალსა“, რომელთათვისაც არავითარი განმარტება არ გაუკეთებია.

** ამ სტროფიდან ამოწერილია სიტყვა „ჩაუქი“, რომელიც აღარ განუმარტავს.

Аб, Кб исключают из подлинных.
Формы глагола*.

65 [65]

[Аб] 31 [Кб] 56

კჳლავ უბრძანა: „თავსა ჩემსა, რას იცინი? რა დამგმეო?“
ყმამან ჰკადრა: „მოგახსენებ და ფირმანი მიბოძეო.
„რაცა გკადრო, არ გეწყონოს, არ გაპრისხდე, არ გასწყრეო, — და
„არ გამკადო კადნიერი, არ ამიკლო ამაზეო“.

1. კვლა Аб.
2. კადრა Кб; ფარმანი Кб.
3. არ გარისხდე Аб, Кб.
4. ამაღ ზეო Аб.

- 1) თავსა ჩემსა] заклинаю тебя моей головой.
- 2) ფირმანი] у Кб архаичная форма ფარმანი, как 627,2 [644,2]:
„ველარ ვიქმნები, გამიშვი, ვარ ფარმანისა მოხოველი.“

Но стоит ли восстанавливать, когда все четверостишие позднейшее.

И если еще накопление синонимов в 3-м стихе არ გეწყინოს, არ გაპრისხდე, არ გასწყრეო — можно бы оправдать с ссылкой на излюбленную поэтическую фигуру Шоты, выражение мысли парой и более слов то растянутость и беспомощность, проявленная в 4-м стихе, — არ გამკადო კადნიერი, არ ამიკლო ამაზეო (ამად ზეო Аб) трудно усвоить Шоте, трудно усвоить ему и рифмы, поддерживаемые созвучием лишь гласных, и в четверостишии легче всего видеть пробу пера стихотворца эпохи возрождения на практиковавшуюся тогда рифму ეო-მეო

66 [66]

[Аб. 32 Кб 57]

„უბრძანა: „რადმცა ვიწყინე თქმა შენგან საწყინარისა?“
ჰფიცა მზე თინათინისა, მის მზისა მოწყუნარისა.
ავთანდილ იტყუთის: „დავიწყო კადრება საუბარისა! — და
„ნუ მოჰკვებ მშვილდოსნობასა, თქმა სჯობს სიტყვისა წყნარისა“.

1. რამცა Кг.
2. ფიცა Кб.
4. ნუ მოჰკვებ] ნუ მაკუებ [Кб]

3) საუბარისა] нарушает требование** руставелевской рифмы: არისა ვმ. ნარისა.

1,4 თქმა] не только у Кг и Аб, но и у Аб*** имеет это вульгарное начертание, а не древне-литературное, усвоенно и Шотой — თქჳმა. Но в данном четверостишии едва ли есть надобность «восстанавливать» древнюю орфографию не появляющуюся и в лучших сравнительно списках****, когда все четверостишие — позднейшая вставка.

* ჩანს, ბ. მარი აპირებდა ყურადღება გაემახვილებინა ზმნის ფორმებზე.

** Требоование.

*** ერთ-ერთ შემთხვევაში Аб-ის ნაცვლად უნდა იყოს Кб.

**** ამ სიტყვის შემდეგ გახსნილია ფრჩხილები, ჩანს ხელნაწერთა ნომრების დასახელების მიზნით.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

65—66 [65—66]

Необходимость устранения не только 65-го, но и этого (66-го) четверостишия выступает прежде всего из их содержания: они представляют, с одной стороны, многословное развитие мысли уже высказанной в последнем стихе 64-го четверостишия — მეფე ჰკითხავს: „რას იცინი? ანუ ჩემგან რა || რას შეგოცხვენდა? Царь спрашивает визиря: «Чему ты смеешься? или что во мне смутило тебя? И интерполятор, подхватив этот вопрос, развивает его несколько грубо в 1-м стихе 65-й строфы: კულავ უბრძანა: თავსა ჩემსა, რას იცინი? რა დამგმეო? опять изволил царь сказать» (заклинаю тебя моей головой), чему ты смеешься? что ты охуждаешь во мне?

Во-вторых интерполятору претит или пугает быстрота развития действия, свойственная Шоте, он замедляет его беседой, подготовительной беседой царя и визиря, ему претит простота обращения визиря с царем. он скрашивает его церемониальным диалогом, рассчитанным на соблюдение этикета.

65,3—4 [65,3—4]:

ყმაჲან ჰკადრა: „მოგახსენებ და ფირმანი მიბოძეო,
„რაცა გკადრო, არ გეწყინოს, არ გაპრისხდე, არ გასწყურო,
„არ გამკადო კადნიერი, არ ამიკლო ამაზეო“.

66,1—2 [66,1—2]:

უბრძანა „რამცა ვიწყინე თქუმა შენგან საწყინარისა?“
ჰფიცა მზე თინათინისა, მის მზისა მოწყუნარისა.

т. е. в переводе это значит:

«Витязь почтительно сказал царю. Я доложу тебе все, но дай мне фирман, что никакое смелое заявление мое не будет тебе обидно, ты не выразишь раздражения и гнева, не сочтешь меня за дерзкого и не подвергнешь меня опале».

Царь изволил ему ответить: «Ни в каком случае я не обижусь за твою речь, хотя бы и обидную».

Царь заверил его в том, клятвой, поклявшись жизнью Солнца — Тинатины, презрительно смотрящей на солнце небосклона.

Интерполятор исчерпал всю тему, выполнил взятую на себя задачу, а между тем он не догнал до подлинного руставелевского четверостишия, ему не хватило материала для двух стихов, и пришлось ему из уста Автандила вставить два лишних стиха, частью неуклюжую мысль — отсебятину, частью мысль, предвосхищающую содержание следующего стихотворения:

ავთანდილ იტყუის: „დავიწყო კადრება საუბარისა —
„ნუ მოჰკვებ მშვილდოსნობასა, თქმა სჯობს სიტყუისა წყნარისა.

Автандил говорит: «Начну я смелую речь царю —
«Не хвастайся искусством метать из лука, лучше быть скромным в словах».

Каришавили основательно почувствовал, что предпоследний стих нуждается в разъяснении. В 28-м примечании он поясняет (стр. 266):

ავთანდილ იტყვის, დავიწყო კადრება საუბარისა, ე. ი. ავთანდილი იტყვის თავის გულში, მოდი ერთი დავიწყო სათქმელის მოხსენებო“.

Это значит:

«Автандил говорит: «начну я смелую речь царю, т. е. Автандил мысленно говорит: «начну-ка докладывать то, что мне хочется сказать!»

Это пояснение едва-ли может спасти всю неуместность стиха.

Правда, если выкинуть отвергаемые мною четверостишия, 65-е и 66-е, то с 67-го четверостишия начинается речь Автандила без предупреждения, т. е. без указания, кто ее говорит, но тоже самое мы наблюдаем и с 68-м четверостишием. Это уже, как увидим, реплика царя (а не продолжение речи Автандила), но нет никакого указующего стиха, что ее произносит царь, читатель по содержанию определяет, что в ней ответ царя, как из самого содержания 67-го четверостишия читатель может выдуть, что это смелое заявление визиря Автандила. Шота, очевидно, доверял своим читателям, что они поймут быструю смену его мыслей, в данном случае диалогических частей его героев без комментариев. Во всяком случае это его манера. Теперь я могу напомнить прочитанные сегодня-же четверостишия 56-е и непосредственно долженствующее следовать 59-е, как в данном случае видно и из рукописных чтений по изданиям и Абуладзе, и Какабадзе.

70 [70]

[A⁶] 36 [K⁶] 61

კჳლავ ჰბრძანა: „მონა თორმეტი შეესხათ ჩვენთანა მარებლად.
„თორმეტი ჩემად ისრისა მომრთმევლად, მოსაკმარებლად.
„ერთია შენი შერმაღინ არს მათდა დასადარებლად. — და
„ნასროლ-ნაკრავსა სთვალვიდენ უტყუვრად, მიუმცდარებლად“.

1. კვლა A⁶.

2. ჩემად] ჩუენად Kr*;

მომრთმევლად A⁶, მამრთმევლად [K⁶].

3. ერთაჲ A⁶, K⁶; მათად A⁶, K⁶.

1) მარებლად] это слово в этой же форме повторяется в известной заключительной строфе 1573 (1666), но последняя сама нуждается в защите ее подлинности.

Это четверостишие предвосхищает 74-е, почти или полностью воспроизводит его, и не без основания признается подложным. (Wardgor...)**

71 [71]***

[A⁶ 37 K⁶ 62]

მონადირეთა უბრძანა: „მინდორნი მოიარენით!
„დასცევი თ ჳოგი მრავალი, თავნი ამისთვის არენით.

* დ. კარიკაშვილის გამოცემაში იკითხება ჩვენად.

** შრომა დასახელებული არ არის, თუმცა ადგილი ამისათვის დატოვებულია.

*** სტროფის ნომრის გასწვრივ სწერია: Spurius (cp. 74). ჩანს, ეს სტროფი ნ. მარის 74-ე სტროფის განმეორებად მიაჩნია.

„ლაშქარნი სამზოდ აწვივნეს; „მოდით და მოაჯარენით! — და
„გაჰყარეს სჟმა და ნადიმი, მუნ ამოდ გავიხარენით“.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

pro მინდორი см. 72—78

78 [78]*

Кб 69 Аб 44

იგი მინდორი დალივეს, მართ მათგან განარბენია,
მინდორსა იქით წყალი სდის და წყლისა პირსა კლდენია.
ნადირნი ტყესა შეესწრნეს, სადა ვერა ჰრბის ცხენია — და
იგი მაშვრალნი ორნივე მოსწყდეს, რაზომცა მკნენია.

2. დის Аб, Кб.

3. რბის Аб, Кб.

4. მაშვრალნი Кб.

ა) ცხენია для рифмы

ბ) Вульгарный მინდორი 1н მინდორსა 2.

გ) იგი მინდორი დალივეს || მართ მათგან განარბენია

დ) ნადირნი ტყესა შეესწრნეს, სადა ვერა ჰრბის ცხენია

3) 77,1¹ იგი ველი გაირბინეს || 78,1¹ იგი მინდორი დალივეს

ე) 4: იგი მაშვრალნი ორნივე მოსწყდეს, რაზომცა მკნენია

ср. 79,1 слова] где речь о вполне бодром их обеих настроении.

Раз четверостишие подложно, интересно отметить использованные как материал руставеловы стихи, именно отдельные места из 83-его четверостишия.

83, 1 || 4 [83] იგი ორნივე საგრილად გარდაცდეს ძირთა ხეთასა,
თამაშობდეს და უჭურეტდეს წყალსა და პირსა კლდეთასა.

წყალი, კლდენი, ხენი (ძირთა ხეთასა)-ტყე, отсюда: 78, 1, 2, 3 [78]:

მინდორსა იქით წყალი სდის და წყლისა პირსა კლდენია,

ნადირნი ტყესა შეესწრნეს, სადა ვერა ჰრბის ცხენია

იგი მაშვრალნი ორნივე მოსწყდეს, რაზომცა მკნენია.

«По ту сторону за полем родник течет, у родника—скалы.

Дичь успела укрыться от них в лес, где трудно гнать коня.

Оба охотника утомленные, выбились из сил, сколь они ни доблестны».

Даже «сколь они ни доблестны», რაზომცა მკნენია имеет источник. откуда взят материал в том-же 3-м четверостишии, интерполятор аккомпанирует или перебирает на свой лад мотив 2-ой половины 3-го стиха и:

... უმკნესი სხუათა მკნეთასა но здесь речь о „рабах“ (მონა).

87 [87]

Кб 78 Аб 53

ვერა ჰკადრა საუბარი, მონა მეტად შეუზარდა,

დიდხანს უჭურეტს გაკჭირვებით, თუცა გული უმაგარდა

მოახსენა: „გიბრძანებსო“, ახლოს მისდგა, დაუწყნარდა: — და

იგი სტირს და არა ესმის, მისგან გაუუშეცარდა

* სტროფის ნომერთან მიწერილია Spurius 78 (||77), ე. ი. ავტორს 78-დან სტროფი 77-ე სტროფის განმეორებად მიაჩნია.

2. დიდ ხან ან.

3. მოაგსენა ან; მიდგა ან, კნ.

4. ტირს ან, კნ.

1) შეუზარდა] от одной из разнообразных основ ზარ —, здесь «ужас» и эта основа ზარ-ყარ.

2) უმაგარდა] для рифмы в м. უმაგრდა?

4) გაუუმეცარდა] Kr отнес к рабу, тогда как речь о незнакомом витеязе (Тариеле), что он сделал вид, что в неведении присутствия раба, что он не замечает его.

88 [88]

კნ 79 ან 54

მის მონისა არა ესმა სიტყუა არცა ნაუბარი,
მათ ლაშქართა ზახილისა იყო ერთობ უგრძნობარი,
უცხოდ რამე ამოსკვნოდა გული ცეცხლთა ნადებარი — და
ცრემლსა სისხლი ერეოდა: გასდის ვითა ნაგუბარი.

2. ზახილითა კნ.

3. რადმე ან.

98 [98]

კნ 89 ან 64

კჳალი სძებნეს და უკჳირდათ ვერ პოვნა ნაკჳალევისა,
აგრე კჳალ-წმინდად წარკდომა კაცისა ვითა დევისა.
ლაშქარნი მკჳდართა სტიროდეს, სწრაფა აქჳთ წყლულთა ხვევისა, — და
მეფემან კბრძანა „ვნახე-ო მიზეზი ლხინთა ლევისა!“

2. კვალ-წმიდად ან; წაქდომა კნ.*

3. აქვს ან

105 [105]

კნ 95 ან 70

უბრძანა თუ წადი, უკმე, უმისობა ვით გავძლეო?
მოახსენე, რად დაბრუნდი შენ, მამისა სიცოცხლეო?
მოდო, კმუნვა გამიქარვე, გულსა წყლულსა მეწამლეო! — და
გითხრა ჩემი სამიზეზო, მე თუ ლხინთა რად დავლეო“.

2. მოაგსენე ან.

Вульгарное 1. წადი] см. ниже 115,2 [115,2] однако это spurius.**

3. მოდი

128 [129]

კნ 117 ან 92

აქანამდის საუბარსა თუცა ვერას ვერ გეტყვია,
მაგრა შორით სიყვარული შენგან ჩემი შემიტყვია,
ვიცი, რომე გაუწყვეტლად თვალთათ ღაწვი გისეტყვია, — და
შეუპყრიხარ ისყვარულსა, გული შენი დაუტყვია.

* Kr.

** მართალია, ნ. მარი აქ მიუთითებს, რომ 115 სტროფი ყალბია, მაგრამ სხვა სტროფების მსგავსად ის არ მოყავს და ანალიზს არ უკეთებს.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

1. ნაუბარსა Aნ, Kნ.

3. თვალთა Kr; Kნ.*

130 [131]

Kნ 119 Aნ 94

„შენგან ჩემი სიყვარული ამით უფრო გაამყარე,
„რომე დამცნა შევირვება, ეშმა ბილწი ასაბყარე.
„გულსა გარე საიმედო ია მოპრგე, ვარდი ჰყარე, და
„მერე მოდი, ლომო, მზესა შე[გე]ყრები, შემოყარე.

3) გარე]აგრე Kr; მორგე [Kნ]; ყარე [Kნ].

131 [132]

Kნ 120 Aნ 95

„სამსა ძებნე წელიწადსა იგი შენი საძებარი!
„ჰპოვო, მოდი გამარჯვებით, მხიარული მოუბარი!
„ვერა ჰპოვებ, და გიჯერებ, იყო თურმე უჩინარი, და
„კოკობი და უჩინარი ვარდი დაგხუდე დაუმკნარი.

1. სძებნე Kr, [Aნ].

2. პოო Kნ; მხიარულად Aნ, Kნ.

3. პოებ [Kნ].

4. უჩინარი] დაუფრქუნელი Aნ**, Kნ; დაუმკნარი Aნ, არ დამკნარი Kნ.

132 [133]

Kნ 121 Aნ 96

„ფიცით გითხრობ: „შენგან კიდე თუ შევირთო რაცა ქმარი
„მზეცა მომხვდეს ხორციელი, ჩემთვის კაცად შენაქმარი,
„სრულად მოვსწყდე სამოთხესა ქუესკნელს ვიყო დასანთქმარი, —და
„შენი მკლევდეს სიყვარული, გულსა დანა ასაქმარი!“.

2. მამხვდეს Aნ, მამხუდეს Kნ.

3. მოვწყდე Kr***, Kნ.

4) გულსა დანა ასაქმარი] გულსა დანა, ა საქმარი в сердце ннж, вот дело (საქმარი || [ингрельский] საქვარი дело) или ასაქმარი] ასაქმარე приводит и действие!

138 [139]

Kნ 125² Aნ 101

თქუა: „მზეო ვარდსა სიშორე შენი დამაჩნდეს ეს აღრე.
ბროლი და ლალი გავსრულვარ ქარვისა უყვითლესადრე
მაშინ რალა ვქმნა, ვერ—ჭურეტა რა მომხუდეს კულავ უგრძესადრე, —და
კამს მოყურისა-თუის სიკუდილი, ესე მე დამიძს წესადრე“.

2. გასრულვარ Aნ, Kნ.

3. მამხვდეს Aნ; მამხუდეს Kნ; კვლა Aნ.

4. დამიც Aნ, Kნ,

2) გავსრულვარ в смысле становиться (devenir کشتن).

* ს. კაკაბაძის გამოცემაში არის თუ ა ლ თ ა.

** იუსტ. აბულაძის გამოცემაში არის და უ ფ რ ქ ვ ნ ე ლ ი.

*** Aნ.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

149 [150]

ჩნ 136 ან 112

ესეა მონა შერმადინ, ზემოდცა სახელ-დებულო,
თანაშეზრდილი, ერთგული და მის-თჳის თავდადებული,
მან არ იცოდა აქამ დის მის ყმისა ცეცხლი დებული — და
აწ კაუცხადა სიტყუები მის მზისა იმედებული.

1) შერმადინ, ზემოდცა სახელ-დებული] реч. о 70-м четверостишии, отброшенном уже нами вместе с Wardrop'ом как подложном.

Это (149-е) четверостишие также подложно.

შერმადინ] ან стр. 232 არაბ. შემს-ედდინ!* شرم دین совесть веры.

807, 3 [727,3] მოვიდა მონა შერმადინ მოშიშრად, სირცხვილიანად.

151 [152]

ჩნ 131¹ ან 113¹

„მოუკლავარ თინათინის სურვილსა და სიყუარულსა.
„ცხელნი ცრემლნი ასველებდეს ნარგიზთან ვარდსა ზრულსა,
„ვერ ვაჩენდი აქანამდის კირსა ჩემგან დაფარულსა, — და
„აწ მიბრძანა საიმედო, ამაღ მხედავ მხიარულსა.

1. მოუკლივართ ჩნ.

2. ცრემლნი ცხელნი ან, ცრემლი ცხელი ჩნ.

3. ასოვლებდეს [ჩნ]

spurius no ან, ჩნ.

152 [153]

ჩნ 138 ან 114.

„მიბრძანა: „მიცან ამბავი მის ცმისა დაკარგულისა,
„მოხვიდე, სრულ ექმნა მაშინდა შენი წადილი გულისა
„ქმარი არ მინდა უშენო, მომხვდების ხისა რგულისა!“ — და
„მომცა წამალი გულისა, აქამდის დადაგულისა.

4. მამცა ან, [ჩნ]; დადაგულისა] დაკარგულისა Kr.

156 [157]

ჩნ 142 ან 118.

ლაშქრობა და ნადირობა შენი ჩემსა დაასახე,
აქათ სამ წელ მომიცადე, ხვაშიადი შემინახე,
მე ნუთუმცა შემოვბრუნდი, ალვა ჩემი არ დაჰკნა ხე, — და
არ მოვბრუნდე, მომიგლოვე, მიტირე და მივაგლახე.

2. მამიცადე ან; აქათ... შემინახე] სპათა ჩემთა ეთავადე, საცელმწიფო შემინახე ჩნ.

3. დაჰკნა ან, [Kr], მე... ხე] თუ სამ წლამდი[ს] არ მოვიდე, ხვაშიადი შემინახე ჩნ.

4. მამიგლოვე ან; არ... მივაგლახე] კჳლა ნუთუმცა შემოვბრუნდე, ალვა ჩემი არ დაჰკნახე ჩნ.

2) ხვაშიადი (по еще ниже 162,1: ვისმცა უთხრა ხვაშიადი) (слово и в 13, поддельн.). ან: XVIII. 1. 118,2; (სპარს. ხვაშიად-საიდუმლო, ულნადები, სამალავი, სიყვარულში საიდუმლო. ხვაშიადი საკუთრივ ტკბილ-სახსოვარი)“ значит: يا خوش по такого слова нет да и не подходит.

* ამ აღიღეს ნ. მარი უკეთეს შემსწავლს: Ссылки не полны, и большинство неточны.

Это из Чб¹ где по опечатке *حواس* Орб[ელიანი]: „საქმე დაუბრული საგორციელო“.

მეხიზმ *ჟიჟი + ჟიჟი* памяти, памятное, но почему тайное. *ჟიჟი* память (იშლ. II. *هوش*)

2) აქათ ვმ აქათთ отселе, с этих пор. То же самое 103,3 (103,3).

157 [158]

Кб 143 Аб 119

„მაშინდა ჰაკდრე მეფესა არ საქმე სასურველია
„აცნობე ჩემი სიკუდილი, იყავ მართ ვითა მთვრალია:
„მიჰხვდა“-თქო „საქმე, რომელი ყოვლთათუის გარდუვალა,“—და
„გლახაკთა მიეც საჭურჭლე, ოქრო ვერცხლი და რვალია.

1. სასურველია Кб.

3. მიხვდა Аб, მიხუდა Кб; თქო]თქუი Кб.

4. ვეცხლი Аб

1) ~ არ საქმე სასურველია] см. т[убал]—каннизм სასურველია.*

158 [159]

Кб 144 Аб 120

„მაშინ უფრო მომეხმარე ამისგანცა უფრო მხნედრე,
„ნუ თუ აღრე დამივიწყო, მახსენებდა ზედა-ზედრე,
„მეტად კარგად დამიურგა, სული ჩემი შეივედრე, —და
„ზრდანი ჩემგნი მოიგონე, გული შენი მოიმდებრე!.

162 [163]

Кб 148 Аб 124

„ეისმცა უთხრა ხუაშიადი, შენგან კიდე არვინ ვარგა
„უშენოსა პატრონობა ვის მივანდო, ვინ იქმს კარგა?
„სანაპირო გაამავრე, მტერმა ახლოს ვერ იბარგა, —და
„კჳლა ნუთუმცა შემოვიქცე, ღმერთმან სრულად არ დამკარგა.

1. უთხრა Кг

4. შემოვიქცე Кб, Кб

1) ხუაშიადი позднее слово, но дело не в этом, а в том, что 162 разбивает стройную защиту решения общими соображениями и вносит... повторение сделанного уже поручения.

166 [167]

Кб 152 Аб 128

„საქმე რამე მიძს თავისა ზე სამე გარდსახვეწელი,
„დავყო მართო და ღარიბად ესე წლეული მე წელი,
„გემუდარები ამისთუის,** ვარ თქუენი შემომხვეწელი, —და
„მე დამახვედროთ სამეფო მტერთაგან დაუღეწელი.

1. მიც Аб, Кб.

3. შემამხვეწელი Кб.

ესე წლეული მე წელი ср. 163,3
აქათ სამ წელი,***

* აქვე ამოწერილია მეორე სტრიქონიდან ვითა, რომელიც ხაზგასმულია მხოლოდ, შენიშვნა კი არა აქვს გაკეთებული.

** ამისათუის.

*** აქვე ამოწერილია 2) მართო და ღარიბად, 3) გემუდარები, რომელთა განმარტება ავტორს აღარ მოუცია.

168 [169]

K6 154 A6 130

„თქუენცა იცით, გამიზრდია ვითა ძმა და ვითა შვილი,
„ამას ასე ჰმორჩილებდით, არის ვითამც ავთანდილი,
ბუკსა იკრას აქმნევინეთ* ყოვლი საქმე ჩემგან ქმნილი, —და
„მე თუ დრომდის არ მოვიდე, ვლოვა გმართებს, არ სიცილი“.

2. ასრე A6

3. აქმნევინეთ K6.

4. გმართებთ Kr.

170 [171]

K6 156 A6 132

ჰბრძანა: „წადით ყველაკი, აქა მომკრედ არვინ მინა“
მონებიცა მოიშორა, თავი გაითავისწინა,
მარტო გარე შემობრუნდა, შამბი შიგა გაირბინა, —და
მიწყევ მისად საგონებლად მისი მკვლელი თინათინა.

1) მომკრე] асистент, от мѣარი плечо. Орб[елнани] „მგარზე მდგომი“
K6¹ союзник, сообщник, allié, partisan.

K6² „მშველელი, приверженец, сторонник, защитник“.

მო—ძმე

მო—ყმე

171 [172]

K6 157 A6 133

იგი ველი გაირბინა, ლაშქართაგან გაეკიდა,
ვინმცა ნახა სულიერმან ანუ ვინმცა გაეკიდა?
ვის მახველი არა ავნებს, მისი მკლავი გაეკიდა, —და
მისგან ტვირთი კაეშნისა ტვირთად ბარგად გაეკიდა.

3) M. Tzeret'heli suggests: «Who could see him, who could pursue him? Only one who is invulnerable by the sword (i.e. god); His mighty hand followed him».

4) ბარგად]ვარგად Kr, A6, K6.

A6 указывает один случай его употребления 1553,1-A6 1359,1 [1577,3] тогда как

1409,1 [1433] ბარგი აჰკიდა, გაიგო ქმნა ქორწილის მათისა.

1553,1 [1577] გაემართეს და წავიდეს დია სპითა და ბარგითა.

3) ვარგი] встречаем в примечании а) к человеку—კაცი ვარგი 19,1 [12,1]. ბ) к лошади—ცხენებითა ვარგითა 1553,3 [1577,3],

კაეშნისა]303,1 [313,2]: ხალვა მოსძულდა, შეექმნა გულს კაეშანთა ჯარები.

каеш-ан (ка-ееш-ан) от каеш كاهش убыль, ущерб; истощение, चाहотка.

* აქმნევიტნეთ

ტვირთად ბარგად] ტვირთად ვარგად W[ardrop] „leavy laden“

Аб бარგი считает персидским, поместив его среди заимствованных и редких слов, и указав его источник перс. گر (не „ბარ“, „ბარ“, „ბარ“), но остается без объяснения*-g

172 [173]

Кр 158 Аб 134

რა ლაშქართა ინადირეს და პატრონი მოითვალეს,
იგი პირმზე ველარ ჰპოვეს, პირი მათი იფერმკრთალეს.
მათსა დიდსა სიხარულს[ა] სამძიმარი ანაცვალეს, — და
ყოვლგან რბოდეს საძებარად, ვინმცა იყო უცხენმალეს.

4. რბოდეს] ჰრბოდეს Kr.

173 [174]

Кр 158¹ Аб 134¹

ღმერთი, ლომო, შენდა ნაცვლად სხუასა ვისმცა დაჰნერგვიდეს,
დარბოდეს და სხუაგნით სხუათა მოამბეთა მოასხმიდეს
ველარა სცნეს მისი საქმე, გაიარა აქეთ კიდეს — და
მისნი სპანი გულმოკლულნი ცხელსა ცრემლსა გარდმოჰყრიდეს.

ათ ← აქათ]

186 [187]

Кр 170 Аб 146

თუ არ დავბრუნდე, საძებრად დავყვნე სხუანიცა ხანანი,
რომელსა ვეძებ. ვერა ვსცნე, ამბავნი მე მისთანანი,
დრო გარდაუწყეს შერმადინს, შეჰრჩეს ლაშუისა ბანანი, — და
მივიდეს ჰკადროს მეფესა საქმენი დასაგვანანი.

3. შერჩეს Аб, Кр.

4. კადროს Кр**

187 [188]

Кр 171 Аб 147

„უამბოს ჩემი სიკუდილი, თუით ჩემგან დაცდრებული,
„მათ შექმნან გლოვა-ტირილი, ქმნან საქმე გამწარებული,
„მერმე მივიდე ცოცხალი, სხუაგან მე სადმე რებული!“ — და
ამას იგონებს ტირილით გონება—შეიწრებული.

1. სიკვდილი Аб (про Kr и не упоминаю).

2. შექმნან Кр; ქმნან Кр.

189 [190]

Кр 173 Аб 149

„კულაცა იტყუის: „დათმობა სჯობს“, და თავსავე ეუბნების:
„ღღეთა აღრე ნუ მოჰკუდები, გული ჩემი ნუ დადნების
„უღმრთოდ ვერას ვერ მოვაწევ, ცრემლი ცუდად მედინების, — და
„განგებასა ვერვინ შესცვლის, არ საქმნელი არ იქმნების“.

1. კვლავცა Kr

2. მოკვდები*** Аб, მოკუდები Кр.

* Объяснение.

** Аб.

*** მოკუდები.

190 [192]*

ჩნ 174 ან 150

„ყოვლნი არსნი ცათ-ქუეშეთნი ერთობ სრულად მომივლიან.
„მაგრა საქმე იმ კაცისა ვერა სადა შემიგნიან,
„ულონი ოდ მართალ იყვნეს, რომელთაცა ქაჯად თქუიან, —და
„აწ ტირილი არას მარგებს: ცუდად ცრემლი რასა მდიან?“

1. ცას-ქუეშეთნი ჩნ; მამივლიან ჩნ.
2. შემიგნიან ჩნ.
3. სთქვიან ჩნ.

191 [194]

ჩნ 175 ან 151

მობრუნება დააპირა, სულთქმნა, მერმე ივავლახს
მას მინდორსა დაემართა, გზა თუალითა გამოსახა,
თვესა ერთსა სულიერი კაცი არსად არ ენახა, —და
მკეცნი იყვნეს საშინელნი, მაგრა არა შეუზახა.

1. სულთ—თქნა ან, სულთქნა ჩნ.
2. გამოჰსახა** ჩნ.

200 [201]

ჩნ 184 ან 160

ჩუენ ვიახლენით სამთავე სამნივე მეაბჯრენია
ლაშქართა წასვლა ვუბრძანეთ,—მით არას მოაზრენია—
მოვინადირეთ მინდორი, ისი ტყენი და ღრენია, —და
დავქოცეთ მკეცი, მფრინველი, არცა ზე გარდა-გუფრენია.

Против 199

231 [235]

ჩნ 214¹ ან 190¹

კულა იტყუის: „ყმაო, რა გინდა ანუ მენუკვი მე რასა?
„მაგა საქმესა ვერა იქმს ვერცა კალამი წერასა:
„შენ ერთხელ იტყუი „მითხარო“ მე ასჯერ გითხრობ „ვერა“-სა, —და
„ვითა სიცილი ტირილსა, მიჯობს ვავლახი მღერასა.

1. კვლავ ჩნ, [ან].

234 [238]

ჩნ 217 ან 193

კულაცა ჰკითხა ზენარობით, მიუყარნა მუტლნი წინა,
მაგრამ ვერა ვერ დაჰყარა მუდარობა მოეწყინა,
პირსა ზედან გაგულისდა თვალთა სისხლი მოედინა, —და
ადგა, თმითა წამოზიდნა, ყელსა დანა დააბრჩინა.

1. კვლავცა ჩნ, კვლაცა ან.
4. დააბჯინა ჩნ***, [ჩნ].

* ნ. მარი ამ სტროფთან სქოლიოში მიუთითებს: О ქაжи и вѣшапи в работе о Гарни

** გამოსახა.

*** ან

235 [239]

Kნ 218 Aნ 194

ეგრე უთხრა: „მე ეზომი ჯავრი ვითა შეგარჩინო?
 „როგორა თუ ამატირო, ცრემლი ცუდად დამადინო!
 „გიჯობს, მითხრა, ამის მეტი მართ აღარა არ გაწყინო, —და
 თვარა ღმერთმან მტერი ჩემი მოკლას, ვითა მოგაქუდინო“.

2. როგორა]რაგვარა Aნ.

4. თუარა Kნ; მოჰკლას Kr.

236 [240]

Kნ 219 Aნ 195

ქალმან უთხრა: ეგე ღონე მოიგონე მეტად ავი,
 თუ არ მომკლავ, არ მოგკუდები, მრთელი ვარ და მოუკლავი,
 „რად რა გითხრა, სადამდისცა ვიყო ჰირთა უნახავი, —და
 „კულა თუ მომკლავ, სასაუბროდ აღარ მედგას ზედან თავი.

2. მამკლავ Aნ, Kნ.

4. კვლავ Kr; მამკლავ Aნ, Kნ; მედგას]მებას Kნ, [Aნ]; ზედა Kნ.

237 [241]

Kნ 290 Aნ 195¹

კულავ ეტყის: „ყმაო, რად მპოვე, ვინ მეუბნები მე ვინო?
 „ეგე ამბავი ცოცხალსა ენითა ვერ მათქმევინო.
 „მე თავი ჩემი ნებითა ჩემითა მოგაკლევინო, —და
 „ვითა უსტარი ბედითი აღვილად დაგახევინო.

1. კვლა Aნ.

3. მოგაკვლევინო Kr, Aნ; მოგაკულევინო Kნ.

238 [242]

Kნ 221 Aნ 196

„ჩემი სიკუდილი შენ ჩემად პატივად ნურად გგონია,
 „მით რომე დამცხნი ტირილსა, შემსრების ცრემლთა ფონია,
 „ჩალად მჩანს ყოვლი სოფელი, მისთუისვე შემიწონია, —და
 „ვერ გიცნობ, ვინ ხარ, ვის გითხრა სიტყუანი მისანდონია?“

ფონი ზონი hun BM hon!

267 [273]

Kნ 250 Aნ 225

„ყოვლი პირი ქუეყანისა ერთობ სრულად მოგივლია,
 ერთი კაცა შემაქცევრად შენად ვითა დაგელია?
 გიახლოს და არ გაშმაგდე, თუცა ჰირი არ გაკლია, —და
 შენ მოჰქუდე და იგი წაქდეს, ესე შენთუის რა მადლია?“

2. შენად]შენთუის [Kნ].

4. მოკვდე Aნ.

275 [281]

Kნ 258 Aნ 233

გამოეგება ტარიელ, მართებთ ორთავე მზე დარად
 ანუ ცით მთუარე უღრუბლოდ შექთა მოჰფენდეს ქუე ბარად

რომე მათთანა აღვისა ხეცა ვარგიყოს ხედ არად, — და
ჰგჳანდეს შვიდთავე მნათობთა, სხუადმცა რისა ვთქუი მე დარად.

- ჰმართებთ Kr.
- 2. მოფენდეს Kწ*
- 4. რისა] რადა Kწ.
- 1) დარად в ясную погоду**
- 4) დარად подобно.

278 [284]

Kწ 261 Aწ 236

ტარიელის ვარდი იყო დათრთვილული, არ დაზრული
ყმასა უთხრა: „მესწრაფების, მითხარ შენი დაფარული!
„ვინ ხარ ანუ სით მისრულხარ?“ სადაური? სით მოსრული? — და
„მე სიკუდილსა აღარ ვახსოვ, ვარ მისგანცა გაწირული“.

- მოსულხარ Kr, Kწ.
- 4. ვაგსოვ Aწ.

280 [286]

Kწ 263 Aწ 238

„მე პატრონისა ჩემისა ასული შემყვარებია:
„თუით მეფედ მათად მას ხედვენ მონები მკლავ-მარგებია,
„თუცა არ მიცნობ, გინახავ, თავი ვით გი აზრებია:
„ვახსოვცა, ოდეს დაჰყოცე მონები მკლავ-მაგრებია.

- 2. მკლავ — მაგრებია Aწ, Kწ.
- 4. დაჰყოცე*** Kწ.
- 4. მკლავ — მაგრებია] არ საპყრებია Aწ.

Вставки не только сочи[ены], но, возможно, восполнены по про-
заическому оригиналу.

307 [317]

Kწ 289 Kწ 264.

„თუით მეფემან მამა ჩემი დაიჰირა სწორად თავსა.
„თქუა:“ ჩემებრი ამირბარი ნაძლევი ვარ, ვისცა ჰყავსა!“
ლაშქრობდის და ნადირობდის, აძლევიან მტერნი ზავსა — და
მას არა ვგავ ასრე, ვითა მე სხუა კაცი არ[ა] მგავსა.

- 2. ჩემებრივ Aწ; ამილბარი Kწ; ყავსა Kწ.
- 4. ვჰგავ Aწ, გავარ Kწ.****

308 [318]

Kწ 290 Aწ 265.

„ძე არ ესვა მეფესა და დედოფალსა მზისა დარსა,
ჰმუნვა ჰქონდა, ჟამი იყო, მით აეხტნეს სპანი ზარსა
ვაი კრული დღემცა იგი, მე მივეცი ამირბარსა! — და
მეფემან თქუა: „შვილად გავზრდი, თუით ჩემივე გუარი არსა.

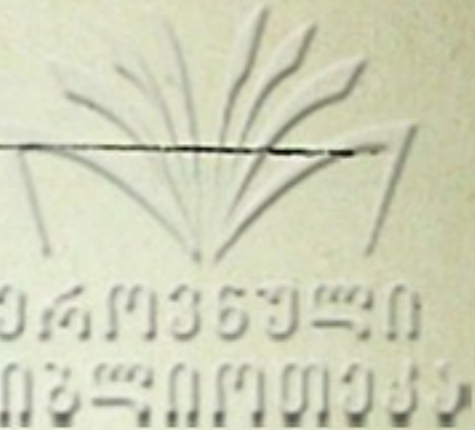
- 2. ჰქონდათ Kr, ჰონდა Kწ.

* Aბ.

** походу.

*** დოხოცე.

**** ვგავარ.

8. ვაი კრულია Rn; ამილბარსა Rn.

4. მეფემ ბრძანა Rn.

3) ვაი, ანე ვაჟ.

313 [324]

Rn 294 An 269

„ქება არ ითქმის ენითა, ან ჩემგან ნაუბარიტა.

ფარსადან დაჯდა ხარებად ზეიმიტა და ზარიტა.

ყოვლგნით მოვიდეს მეფენი ნიჭიტა მრავალ-გვარიტა: —და

საქურტლე გასცეს, აივსნეს ლაშქარნი საბოძვარიტა.

ზეიმიტა და ზარიტა] 303,3 [313,3]: ზეიმი და ზარები, 305,1 [315,1]:
ზეიმი.

314 [325]

Rn 295 An 270

„საშობელი გაიყარა, ზრდა დაგუიწყეს მე და ქალსა,

მართ მაშინვე გვანდა იგი მზისა შუქთა ნასამალსა.

უყუარდით და სწორად უჩნდით მეფესა და დედოფალსა —და

ან ვახსენებ, ვისგან ჩემი დაუდაგავს გული აღსა!“.

2. ჰგვანდა Rr, გუანდა Rn.

319 [330]*

Rn 300 An 275

„დღე და ღამე მუჯამრითა ეკმეოდის ალვა თლილი,

ზოგჯერ კოშკს ჯდის, ზოგჯერ ბაღჩას ჩამოვიდის რა დგის ჩრდილი,

დავარ იყო და მეფისა, ქტრივი ქაჯეთს გათხოვილი, —და

მას სიბრძნისა სასწავლელად თუთ მეფემან მისცა შვილი.

4. სასწავლელად Rr.

223 [334]

Rn 304 An 279

„მამა მომიკუდა: „მოვიდა დღე სიკუდილისა** მისისა:

ქმნა გაუცუდდა ფარსადანს ნიშატისა და ნიშისა.

მათ გაეხარნეს, ვის ზარი დალევდის მტრისა შიშისა —და

ერთგულთა შექმნეს ვაება, მტერთა ხსენება იშისა.***

1. მამიკუდა Rn.

2. დაჰლევდის Rr.

4. შექმნეს Rr.

324 [335]****

Rn 305 An 280

„მე წელიწადამდის ბნელსა ვცე საწუთრო-გაცუდებული,

დღისით და ღამით ვაებდი ვერ ვისგან სულ-დაღებული,

გაყვანად ხასნი მოვიდეს, მითხრეს მეფისა მცნებული, —და

ებრძანა: „შვილო ტარიელ, ნუ ხარ შავითა ღებულის

* ეს სტროფი ხელნაწერში არის 275 (281) სტროფის შემდეგ.

** სიკუდილას.

*** ამ სტროფს დედანში აქვს შენიშვნა: Spurus но нужно для связи.

**** ამ სტროფს დედანში აქვს შენიშვნა: Как будто spurius, но нужно для связи.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

1. ვსჯე Kr*; გა(კუდებული) გამწარებული Kr.

2. ვვაებდი Aნ, Kr.

337 [349]

Kრ 318 Aნ 293

„შიგან ვწევ დიდთა დარბაზთა ტურფითა საგებელითა,
ზედ დამტიროდეს მეფენი ცრემლითა უშრობელითა,
პირსა იხოკდეს ქელითა, ღაწუისა გამპობელითა, —და
მუყრნი მოასხეს, სენითა მთქუეს გამაბელზებელითა.

ისგ. II შიგ**

338 [350]

Kრ 319 Aნ 294

„მე რა მნახა თუალ-ახტმულო, მეფე ყელსა მომეხვია,
ცრემლით მითხრა: „შვილო, შვილო, ცოცხალ ღა ხარ? სიტყუა სთქუია
მე პასუხი ვერა გავეცე, ვითა შმაგი შევეკრთი ღია —და
კჳლა დავეცი დაბნედილი, გულსა სისხლი გარდმეთხია.

1. ახმული Kr, Aნ, Kრ.

4. კვლავ [Kr].

340 [352]

Kრ 321 Aნ 296

„აქიმნიცა იკუირვებდეს: „ესე სენი რა გჳარია!•
„სამკურნალო არა სჳირს რა, სევდა რამე შემოჰყრია“.
ზოგჯერ შმაგად წამოვიჭრი, სიტყუა მცდარი წამერია, —და
დედოფალი ზღუასა შეიქმს, მას რომ ცრემლი დაუღვრია.“**

341 [353]

Kრ 322 Aნ 297

„სამსა დღესა დარბაზს ვიყავ, არ ცოცხალი არცა მკჳდარი,
მერმე ცნობა მომივიდა, მივხვდი რასმე მიუმხვდარი,
ვთქუი თუ „ჰაი რაშიგან ვარ მე, სიცოცხლე-გარდამკდარი! —და
თმობა ვთხოვე შემომქმედსა, ვკადრე სიტყუა სამუდარა.

2. მამივიდა Kრ.

3. ჰაი, ჰაი (чит. ჰაჲ ჰაჲ) Kრ.

1) დარბაზს выше ср. мн.: დარბაზთა 337,1 [349,1].

359 [371]

Kრ 340 Aნ 315

„ავდეგ მსხდომნი ნადიმობით აემზადნეს ასაყრელად.
შარდი უთხარ: „ნუ ადგებით, მოველ ხანსა დაუზმელად.
გამოველ და საწოლს შეველ, მონა დადგა კარსა მცველად, —და
გული მივეც თმობა-ქმნათა აუგისა საკრძალველად. —

2. შადი Aნ, Kr; ასდგებით Kრ; ხანთა Kრ.

3. მიდგა Kრ; კარის Kრ.

4. თმობა ქნათა Kრ.

* ვსჯდე.

** საკომენტაროდ ამოწერილია 1) დარბაზთა და 4) გამაბელზებელი, რომლებიც აღარ განუმარტავს.

*** საკომენტაროდ ამოწერილია 1) აქიმნი, რომელიც აღარ განუმარტავს.

2) შარდი] შადი? другие комментировали Шарди: „რამე პატრისადების მიზეზით გარედ გამოსვლა (თ)“ Kr, Aნ, (სპ. შად)—მხიარულება, ლხინი; აქ უნდა ნიშნავდეს ნადიმად მსხდომთათვის ნადიმის არ დაშლის ზრდილობიან თხოვნას“.

360 [372]

Kr 341 Aნ 316

„კარსა შევდეგ, ქალი წინა მომეგება, თაყუანის-მცა,
მიტხრა: „მოსვლა თქვენს წინაშე კურთხეულა რამან ღირსმცა!“
გამიკვირდა, მიჯნურისა თაყუანება ექმნა ვისმცა! —და
ვთქუი: „არ იცის აშოკობა თუმც იცოდა, წყნარად ზისმცა.“

1. მამეგება Kr.
2. რამან]ვინცა Kr.
4. იცოდეს [Kr].

361 [374]

Kr 342 Aნ 317

მიტხრა: „მოსვლა თქვენს წინაშე კურთხეულა რასამ ღირსმცა!“
გგონია, ჩემგან წინაშე მაგისტუის მომავალობა,
მაგრამ აწ მიღებს იმედსა შენგან ცდისა-ლა მალობა, —და
ამას თუ ღირსვარ, ვერ ვიტყუი, მაკლია ღმრთისა წყალობა.

1. ეგე] ესე Kr; სირცხტილად Kr.
2. მამავალობა Aნ, Kr.*
3. მაგრამ Kr, [Kr].
4. ვღირსვარ Kr, ღმრთისა Kr, ღმრთისა Aნ, Kr.

362 [375]

Kr 343 Aნ 318

„ადგა, მიტხრა: „თქვენსა მკრძალსა ჩემგან ცნობა უბნევი,
ნუ მეჭვ, რაცა პატრონისა ბრძანებასა უთქმევი,
ეზომ დიდი შემართება გულსა მისსა უთნევი, —და
ამას თუ ღირსვარ, ვერ ვიტყუი, მაკლია ღმრთისა წყალობა.“

4. გაგაგონოს] გამამართლოს Kr.

369 [383]

Kr 350 Aნ 325

„ასმათ მიტხრა: „მე მიბრძანა, ესე ექმნათო, ესე სჯობდეს,
„ვინცა გნახოს, ჩემგან მისსა საუბარსა ვერა ცნობდეს,
ჩემად ნახვად მოვიდოდეს, შენ ვითამცა გააშოკობდეს, —და
„დამცავედრა: ამირბარსა უთხარ, ასრე ნამუსობდეს“.

4. ამილბარსა Kr.
- 4) ნამუსობდეს Kr: „ე. ი. იქცეოდეს“!.

370 [384]

Kr 351 Aნ 326

„მეკეთა ესე თათბირი, სიბრძნე გულისა მისისა,
მისი, მზესაცა რიდება ქონდის ნახვისა ვისისა
მისგან მომეცა მოსმენა არ საუბრისა მქისისა, —და
ვისთა შუქთაგან უკუნსა ჰგუანდის სინათლე ღლისისა,

3. მისგან] ვისგან Kრ; მამეცა Kრ.

382 [396]

Kრ 363 Aბ 338

„ასმათ გამოყევა, წამოველ, ფარდაგი გამოვიარე,
ვთქუი: „საწუთროო, ვის ძოღან გული დარმანთა მიარე,
მაშინ მოგეცა იმედი, ლხინი რად გამიზიარე? —და
გულმან გაყრისა სიძნელე კჳლ უფრო დამიტიარე.

2. წელან Aბ, Kრ.

4. კვლა[ვ] Kრ, კულავ Kრ.

2) მიარე—მომიარე?

4) დამიტიარე—касательно-რე Kრ пишет (стр. 227, пр. 119):

„რე ხშირად იხმარება ნაცვლად რა“. Это—недоразумение.

441 [456]

Kრ 422 Aბ 397

„რამაზს ვარქუი: „შემიგნია საქმე შენი სიმუხთაღე,
„აწ ეგრეცა შეპყრობილმან თავი გამოიმართაღე,
„სიმაგრეთა ნუ ამაგრებ, ყველა კელთა მომათვალე, —და
„თუარე შენი შეცოდება მემცა ზედა რად წავთვალე“.

3. მამათვალე (მამათუალე Kრ) Aბ, Kრ.

4. წავსთვალე (წავსთუალე Kრ) Aბ, Kრ.

4). не причисляю я конечно твоего преступления (выраж[ает] вопрос).

442 [457]

Kრ 423 Aბ 398

„რამაზ მითხრა: „ალარ არის ამცს მეტი ჩემი ღონე,
„ერთი ჩემი დიდებული მომეც, ზედა მაპატრონე.
„ციხოვანთა გაუგზავნო, საუბარი გამავონე, —და
„კელთა მოგცემ ყველაკასა, გაღანამცა შენ გაქონე“.

1. აღარაა Kრ.

2. მამეც Aბ, Kრ.

3. ციხოვანთა Kრ; გაუგზავნო Kრ.

4. განაღამცა Kრ.

4. [გაქონე] გაქონე? გაქონე! გაქონ—ე?

443 [458]

Kრ 424 Aბ 399

„მივეც ერთი დიდებული, თანა ყმანი წავატანენ,
ციხოვანნი ერთობილნი ჩემს წინაშე მოვიყვანენ
კელთა მომცეს სიმაგრენი, ომი ასრე შევანანენ —და
საჭურჭლენი სიმრავლითა რასამცა ვით დავავანენ.

1. ყმანი] სპანი Kრ; წავატანე Kრ.

3. მამცეს Aბ, Kრ.

4. დავავანე [Kრ]*

Kრ 425 Aბ 400

* ს. კაკაბაძის გამოცემაში არის დავავანე.

444[459]

Kp 425 A6 400

„მაშინღა შეველ ხატეთს მოვლად და მოსათვალავად,
კლიტენი საჭურჭლეთანი მომართვნეს დაუმალავად.
ქუაყანა ჩავსხი, უბრძანე: „იყვენით თქვენ უკრძალავად,—და
მზემან არ დაგწვენ, იცოდით, დაგყარენ გაუგვალავად.“

2. მამართვნეს A6, მამართუნეს Kp.

3) ჩავსხი—население вернул на свои места.

453 [468]

Kp 434 A6 409

„რამაზ მეფე მას წინაშე შეპყრობილი მოვიყვანე,
ტკბილად ნახა კელმწიფემან ვითა შვილი სააკვანე,
ორგული და მოღალატე ნამსახურსა დავაგვანე. —და
ესე არის მამაციისა მეტის-მეტი სიმგულვანე

1. წინაშენ A6.

2. ჰნახა Kr.

შენიშვნები ნაშრომში ციტირებული ტექსტის შესახებ

სტროფი 34 [34]

სტროფის ტექსტი არ მისდევს არცერთ გამოცემას. ვარიანტები ამოწერილია დ. კარიჭაშვილის, ს. კაკაბაძისა და იუსტ. აბულაძის გამოცემიდან. აკლია: 4. სა-
უბნარია A6.

სტროფი 47 [47]

სტროფი მისდევს იუსტ. აბულაძის გამოცემას. ერთადერთი ვარიანტია ამოწე-
რილი ს. კაკაბაძის გამოცემიდან. არ ამოუწერია 2. სტირს Kr. 4. ქნამდის K6.

სტროფი 50 [50]

სტროფი ძირითადად ემთხვევა სამივე გამოცემას. ერთადერთი განსხვავება ამო-
წერილია.

სტროფი 51 [51]

სტროფი მისდევს დ. კარიჭაშვილის გამოცემას. ვარიანტები ამოწერილია იუსტ-
აბულაძისა და ს. კაკაბაძის გამოცემებიდან. აკლია: 4. მაგრა A6.

სტროფი 53 [53]

სტროფი მისდევს და კარიჭაშვილის გამოცემას. ვარიანტები იუსტ. აბულაძისა და
ს. კაკაბაძის გამოცემიდან არ ამოუწერია.

სტროფი 54 [54]

სტროფი მისდევს დ. კარიჭაშვილის გამოცემას. ვარიანტები ამოწერილია დანარ-
ჩენი ორი გამოცემიდან.

სტროფი 55 [55]

სტროფი მისდევს დ. კარიჭაშვილის და იუსტ. აბულაძის გამოცემას. ვარიანტული
სხვაობანი ს. კაკაბაძის გამოცემასთან ძალზე მცირეა. ისინი ნ. მარს არ ამოუწე-
რია.

სტროფი 57 [57]

სტროფი ზუსტად არ მისდევს არცერთ გამოცემას. ვარიანტები ამოწერილი არ
არის.

სტროფი 58 [58]

სტროფი სხვაობას იძლევა სამივე გამოცემასთან. ვარიანტები ამოწერილი არ არის.

სტროფი 61 [61]

სტროფი სხვაობას იძლევა სამივე გამოცემასთან. ვარიანტები ნ. მარს არ ამოუწერია.

სტროფი 65 [65]

სტროფი მისდევს დ. კარიჭაშვილის გამოცემას. ს. კაკაბაძისა და იუსტ. აბულაძის გამოცემიდან ვარიანტები ამოწერილია. აკლია: 4. კადნიერად K6.

სტროფი 66 [66]

სტროფი სხვაობას იძლევა სამივე გამოცემასთან. ვარიანტები დ. კარიჭაშვილისა და ს. კაკაბაძის გამოცემიდან ამოწერილია. გარდა ერთისა: 1. ვიწყინო K6. იუსტ. აბულაძის გამოცემა ერთ ვარიანტს იძლევა (ვ. საუბნარისა) და ისიც ამოწერილი არ არის.

სტროფი 70 [70]

ვარიანტები ამოწერილია სამივე გამოცემიდან. აკლია: ბრძანა K6, A6.

სტროფი 71 [71]

სტროფი სხვაობას იძლევა სამივე გამოცემასთან. ვარიანტები ამოწერილი არ არის: მინდორნი (1) და სჟმა (4) ნ. მარისეული ფორმები ჩანს, რადგანაც სამივე გამოცემაში არის მინდორი (1) და სმა (4).

სტროფი 78 [78]

სტროფი მისდევს დ. კარიჭაშვილის გამოცემას. ვარიანტები იუსტ. აბულაძისა და ს. კაკაბაძის გამოცემიდან ამოწერილია.

სტროფი 87 [87]

სტროფი მისდევს დ. კარიჭაშვილის გამოცემას. ვარიანტები იუსტ. აბულაძისა და ს. კაკაბაძის გამოცემიდან ამოწერილია. აკლია: 1 კადრა K6.

სტროფი 88 [88]

სტროფი მისდევს დ. კარიჭაშვილის გამოცემას. ვარიანტები ამოწერილია იუსტ. აბულაძისა და ს. კაკაბაძის გამოცემიდან.

სტროფი 98 [98]

სტროფი მისდევს დ. კარიჭაშვილის გამოცემას. ვარიანტები. გარდა ისეთი ფორმებისა, როცა განსხვავება მხოლოდ პირის ნიშანშია, ამოწერილია დანარჩენი ორი გამოცემიდან.

სტროფი 105 [105]

სტროფი ძირითადად მისდევს დ. კარიჭაშვილისა და იუსტ. აბულაძის გამოცემას, ერთადერთი ვარიანტია ს. კაკაბაძესთან (4. ლხინსა), რაც ნ. მარს არ ამოუწერია.

სტროფი 128 [129]

ვარიანტები ამოწერილია სამივე გამოცემიდან. აკლია: 2. მაგრა K6.

სტროფი 130 [131]

სტროფი არ მისდევს არცერთ გამოცემას. ვარიანტები ამოწერილია. აკლია: 4. შემეყარე A6.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

სტროფი 131 [132]

ვარიანტები ამოწერილია სამივე გამოცემიდან. აკლია: 3. დაგიჯერებ[?] დავიჯე-
რებ Kr, A6, K6. 4. უჩინარი] დაუფრკვენელი Kr.

სტროფი 132 [133]

ვარიანტები ამოწერილია სამივე გამოცემიდან.

სტროფი 138 [139]

ვარიანტები ამოწერილია. აკლია: 1. სოქვა Kr. ვ. ვქნა K6.

სტროფი 149 [150]

სტროფი ემთხვევა სამივე გამოცემას.

სტროფი 151 [152]

სტროფი მისდევს დ. კარიჭაშვილის გამოცემას. ვარიანტები ამოწერილია ს. კაკა-
ბაძისა და იუსტ. ა. აბულაძის გამოცემიდან. აკლია: 2. ასვენებდეს A6.

სტროფი 152 [153]

ვარიანტები ამოწერილია. აკლია: 2. ვქნა | ვყო K6 3. უშენოდ მამხუდეს ხისაცა K6

სტროფი 156 [157]

სტროფი არ მისდევს არცერთ გამოცემას. ვარიანტები სრულად არის ამოწერი-
ლი სამივე გამოცემიდან.

სტროფი 157 [158]

სტროფი მისდევს დ. კარიჭაშვილის გამოცემას. დანარჩენი ორი გამოცემიდან
ვარიანტები ამოწერილია აკლია: 1. კადრე K6.

სტროფი 158 [159]

სტროფი არ მისდევს არცერთ გამოცემას. ვარიანტები ამოწერილი არ არის.

სტროფი 162 [163]

სტროფი არ მისდევს არცერთ გამოცემას. ვარიანტები ამოწერილია, აკლია 2. იქს
K6 3. მტერმან Kr, K6, A6.

სტროფი 166 [167]

სტროფი მისდევს დ. კარიჭაშვილის გამოცემას. ვარიანტები ამოწერილია დანარ-
ჩენი ორი გამოცემიდან. აკლია: 1. ზესადმე K6.

სტროფი 168 [169]

ვარიანტები ამოწერილია სამივე გამოცემიდან. აკლია 2. მორჩილობდით K6, A6;
არს ვითამცა K6.

სტროფი 170 [171]

სტროფი მისდევს დ. კარიჭაშვილის გამოცემას. ვარიანტები იუსტ. აბულაძისა
და ს. კაკაბაძის გამოცემიდან ამოწერილი არ არის.

სტროფი 171 [172]

სტროფი არ მისდევს არცერთ გამოცემას. ამოწერილია მხოლოდ ერთი ვარიანტი.

სტროფი 172 [173]

სტროფი გადაწერილია დ. კარიჭაშვილის გამოცემიდან. ამას ადასტურებს: მე-
ოთხე სტრიქონში გადაუწერია ჰრბოდეს, შემდეგ ჰ წაუშლია და დაუტოვებია

რბოდეს. კარიკაშვილისეული კ რ ბ ო დ ე ს ვარიანტში ჩამოუტანია. მეოთხე სტრიქონში „ვინცა“ შეუცვლია ფორმით „ვინმცა“. მაგრამ ეს ვარიანტებში აღარ ჩამოუტანია. დანარჩენი ორი გამოცემის ვარიანტები არ ამოუწერია.

სტროფი 173 [174]

სტროფი არ მისდევს არცერთ გამოცემას. ვარიანტები ამოწერილი არ არის. ხაზ-გასმულია „აქეთ“, რომელიც უნდა ვივარაუდოთ, მისი წაკითხვაა, რადგანაც სამივე გამოცემაში იკითხება „აქათ“. შენიშვნებში. ა თ (ა ქ ა თ) ამოუწერია, მაგრამ არაფერს წერს.

სტროფი 186 [187]

სტროფი მისდევს დ. კარიკაშვილის გამოცემას. ვარიანტები იუსტ. აბულაძისა და ს. კაკაბაძის გამოცემიდან ამოუწერია. აკლია: 2. გცნა K6, , ვსცნენ A6.

სტროფი 187 [188]

ვარიანტები ამოწერილია. აკლია: 2. შეჰქმნან Kr; ჰქმნან Kr, 3. სხუაგან მე ~ K6.

სტროფი 189 [190]

ვარიანტები ამოწერილია სამივე გამოცემიდან. აკლია: 2. აღრე] მეტად. 4. საქ-ნელი K6, იქნების K6, A6.

სტროფი 190 [192]

ვარიანტები ამოწერილია. აკლია: 2. იმ] მის K6, A6. 4. ცუდად ცრემლი ~ K6; ცრემლნი A6.

სტროფი 191 [194]

ვარიანტები ამოწერილია სამივე გამოცემიდან.

სტროფი 200 [201]

ეს სტროფი მისდევს დ. კარიკაშვილის გამოცემას. ვარიანტები იუსტ. აბულაძისა და ს. კაკაბაძის გამოცემიდან ამოწერილი არ არის.

სტროფი 231 [235]

სტროფი არ მისდევს არცერთ გამოცემას. დ. კარიკაშვილის გამოცემასთან ერთადერთი სხვაობაა, რომელიც ამოუწერია. სხვა გამოცემებიდან ვარიანტები ამოწერილი არ არის.

სტროფი 234 [238]

ვარიანტები ამოწერილია სამივე გამოცემიდან. აკლია: 2. დაყარა K6 . 4. წამოჰზიდნა Kr.

სტროფი 235 [239]

სტროფი არ მისდევს არცერთ გამოცემას. ვარიანტები ამოწერილია.

სტროფი 236 [240]

სტროფი არ მისდევს არცერთ გამოცემას. ვარიანტები ამოწერილია. აკლია: კულავ K6.

სტროფი 237 [241]

სტროფი არ მისდევს არცერთ გამოცემას. ვარიანტები ამოწერილია სამივე გამოცემიდან სრულად.

სტროფი 238 [242]

სტროფი მისდევს დ. კარიჭაშვილის გამოცემას. იუსტ. აბულაძისა და ს. კაკაბაძის გამოცემა თითო ვარიანტს იძლევა, რაც ნ. მარს არ ამოუწერია.

სტროფი 267 [273]

სტროფი მისდევს დ. კარიჭაშვილის გამოცემას. დანარჩენი ორი გამოცემიდან ვარიანტები ამოწერილია.

სტროფი 275 [281]

სტროფი გადაწერილია დ. კარიჭაშვილის გამოცემიდან. დ. კარიჭაშვილისეულ ფორმაში „ჰმართებთ“ ჰა ე გადაუშლია და დაუტოვებია „მართებთ“. „ჰმართებთ“ ჩამოტანილია ვარიანტებში. ვარიანტები სხვადაა ამოწერილი. აკლია: 1. მართებს A6, K6. 2. უღრუბლო K6. 4. ვოქუა K6.

სტროფი 278 [284]

ვარიანტები ამოწერილია სრულად.

სტროფი 280 [286]

ვარიანტები ამოწერილია. აკლია: 2. ჰხედვენ Kr. 4. გახსოვსცა A6; დაჰკოცენ A6

სტროფი 307 [317]

სტროფი გარდა ერთი განსხვავებისა (2. სოქვა) მისდევს დ. კარიჭაშვილის გამოცემას. დანარჩენი ორი გამოცემიდან ვარიანტები ამოწერილია.

სტროფი 308 [318]

სტროფი მისდევს იუსტ. აბულაძის გამოცემას. ვარიანტები დ. კარიჭაშვილისა და ს. კაკაბაძის გამოცემიდან ამოწერილია. აკლია: 4. სოქვა Kr.

სტროფი 313 [324]

სტროფი მისდევს იუსტ. აბულაძის გამოცემას. თითო სხვაობას იძლევა დ. კარიჭაშვილისა და ს. კაკაბაძის გამოცემა. ესენი ნ. მარს არ ამოუწერია.

სტროფი 314 [325]

სტროფი მისდევს იუსტ. აბულაძის გამოცემას. დანარჩენი ორი გამოცემიდან ვარიანტები ამოწერილია. აკლია: 3. ვუყვარდით Kr.

სტროფი 319 [330]

სტროფი მისდევს იუსტ. აბულაძისა და ს. კაკაბაძის გამოცემას. დ. კარიჭაშვილის გამოცემა ორ ვარიანტს იძლევა, რომელთაგან ერთი ამოწერილია, მეორე (2. სჯდის)—არა.

სტროფი 323 [334]

ვარიანტები ამოწერილია. აკლია: 2. ჯნა K6. 3. მას K6; ნტრისა] მისგან K6. 4. შექნეს A6.

სტროფი 324 [335]

ვარიანტები ამოწერილია სამივე გამოცემიდან.

სტროფი 337 [349]

სტროფი ემთხვევა სამივე გამოცემას.

სტროფი 338 [350]

ვარიანტები ამოწერილია. აკლია: 4. კულავ K6.

სტროფი 340 [352]

სტროფი მისდევს დ. კარიჭაშვილის გამოცემას. ვარიანტები იუსტ. აბულაძის და ა. კაკაბაძის გამოცემიდან ამოწერილი არ არის.

სტროფი 341 [353]

სტროფი მისდევს დ. კარიჭაშვილის გამოცემას. ვარიანტები ამოწერილია. აკლია: 4. ვსთხოვე შემოქმედსა K6, A6; ვჰკადრე A6.

სტროფი 359 [371]

ვარიანტები ამოწერილია სამივე გამოცემიდან, ოღონდ არასრულად. აკლია: 1. ნადიმობად K6; დაემზადნეს K6. 2. ვუთხარ Kr. 3. გამოვე Kr, A6.

სტროფი 360 [372].

ვარიანტები ამოწერილია მხოლოდ ს. კაკაბაძის გამოცემიდან, ისიც არასრულად. სტროფი არ მისდევს არცერთ გამოცემას.

სტროფი 361 [374]

ვარიანტები ამოწერილია სამივე გამოცემიდან. აკლია: ამას] მაგას K6.

სტროფი 362 [375]

სტროფი არ მისდევს არცერთ გამოცემას. ვარიანტები მრავლადაა, ნ. მარს მხოლოდ ერთი ამოუწერია, ისიც ს. კაკაბაძის გამოცემიდან.

სტროფი 369 [383]

სტროფი არ მისდევს არცერთ გამოცემას. ერთი ვარიანტია ამოწერილი ს. კაკაბაძის გამოცემიდან.

სტროფი 370 [384]

სტროფი არ მისდევს არცერთ გამოცემას. ვარიანტები ამოწერილია მხოლოდ ს. კაკაბაძის გამოცემიდან, ისიც არასრულად.

სტროფი 382 [396]

სტროფი არ მისდევს არცერთ გამოცემას. ვარიანტები სრულადაა ამოწერილი სამივე გამოცემიდან.

სტროფი 441 [456]

ვარიანტები ამოწერილია. აკლია: 1. სამუხთალე Kr, K6. 4. თუარა K6.

სტროფი 442 [457]

ვარიანტები ამოწერილია. აკლია. 3. გამიგონე K6.

სტროფი 443 [458]

სტროფი მისდევს დ. კარიჭაშვილის გამოცემას. დანარჩენი ორი გამოცემიდან ვარიანტები ამოწერილია. აკლია: 2. მოვიყუანე K6. 3. მამცეს K6; შევანანე K6.

სტროფი 444 [459]

სტროფი თითო ვარიანტს იძლევა სამივე გამოცემასთან. დ. კარიჭაშვილიდან ვარიანტი არ ამოუწერია (3. ვუბრძანე).

სტროფი 453 [468]

ვარიანტები ამოწერილია სრულად.

ფოდკდორისტიკა

მიხეილ ჩიქოვანი

ამირანის თქმულების ზოგიერთი ტექსტოლოგიური საკითხი

ამირანის თქმულება ქართველი ხალხის პოეტურ შედევრს წარმოადგენს. ეს ხელისხელ საგოგმანები მარგალიტი სამი ათას წელზე მეტი ხნის განმავლობაში ზეპირ ბრუნვაშია და მისი მხატვრული დამუშავება არ შეწყვეტილა. მიუხედავად ხანდაზმულობისა ამირანის სიუჟეტში მოიპოვება ისეთი ეპიზოდები და მოტივები, რომელთა ახლებურად გააზრება და გარდაქმნა სახალხო მთქმელებს კვლავ შესაძლებლად მიაჩნიათ. ამ ნიადაგზე ამირანის ციკლებში პოეტური სიახლენი ჩნდება. ეს სიახლენი არ არის ერთი რიგისა, მაგალითად, ან მხოლოდ სიუჟეტური ხასიათის, ან მხოლოდ მხატვრული ფორმის კატეგორიისა. უფრო ხშირად ისინი ხალხური ნაწარმოების ორივე მხარეს ითვალისწინებენ, რაც ამ ძველთაძველი სიუჟეტის ცხოველყოფილებას ადასტურებს. ამგვარი ვითარება თავს იჩენს მაშინვე, როგორც კი სხვადასხვა ეთნიკური წარმოშობის ვარიანტებს ერთმანეთს შევადარებთ და მათ თავისებურებათა გარკვევას მოვკიდებთ ხელს.

რაც უფრო ღრმად და ფართოდ ვსწავლობთ ამირანიანს, მით უფრო მრავალი საკვლევადი პრობლემა ჩნდება და მეტი სიმწვავით იგრძნობა მათი როგორც განხილვის აუცილებლობა, ისე მნიშვნელობა. მიუხედავად იმისა, რომ ამირანოლოგიის საკითხებზე ბევრი რამ დაწერილა, არსებობს ფართო მასშტაბის გამოკვლევები, სიუჟეტის აღდგენის ცდები, და თვითონ ამ სტრიქონების ავტორსაც დიდხანს უფიქრია მიჯაჭვული გმირის სახის გახსნაზე, — კვლავ ბევრი საკითხია ხელუხლებელი, მოსაჩხრეკი, შესამოწმებელი ისტორიულ ასპექტში და ყოველმხრივ განსახილავი. ამაში განსაკუთრებით დაგვარწმუნა იმ ტექსტოლოგიურმა მუშაობამ, რომელსაც ვაწარმოებთ უკანასკნელ პერიოდში ამირანის თქმულების სრული კორპუსის შესაქმნელად. 1947 წელს ჩვენ ამირანიანის 69 ვარიანტი გამოვაქვეყნეთ. მათ შორის ისეთი ჩანაწერებიც, რომლებიც შესრულებული იყო სვანურ, მეგრულ, ოსურ, სომხურ ენებზე. ასეთი გამოცემის შემდეგ თითქოს დასაშვებია გვეფიქრა, რომ ხელთა გვაქვს თქმულების მთლიანი კორპუსი, მკვლევარის განკარგულებაში უკვე ამომწურავი მასალაა და ტექსტების მოპოვების პერსპექტივაც ნაკლებია. შემდგომმა ძიებამ, ახალმა საექსპედიციო და საარქივო ჩხრეკამ, გვიჩვენა, რომ ამირანის ციკლის თქმულებები სრული სახით ჩაწერილი არ ყოფილა არა თუ ქართულიდან ისეთ დაცილებულ ენაზე, როგორიცაა, ვთქვათ, ოსური, არამედ თვით ქართულ ენაზე, ჩვენს მრავალფეროვან ეთნიკურ სინამდვილეში. მარტო 1959 წელს გამოსაცემად მოვამზადეთ 36-ზე მეტი ჩანაწერი, რომელთა შორის რამდენიმე უნიკა-

ლური ხასიათისაა და აქამდე მკითხველისათვის ხელმისაწვდომი არ იყო. ამის გამო ტექსტოლოგიური ხასიათის პაეზანი და ახალი ჩანაწერების მოპოვება ამირანოლოგიის პირველხარისხოვან ამოცანად რჩება.

ერთი შეხედვით ამირანის თქმულების ენობრივი სამოსელი ნათელი და გასაგებია. ვარიანტებში წარმოდგენილი ლექსიკა თითქოს არ საჭიროებს სპეციალურ დაკვირვებას, მაგრამ სინამდვილეში ეს ასე არ არის. ამირანის ეპოსში ბევრი ისეთი სიტყვაა ფიქსირებული, რომლის მნიშვნელობა არა თუ ფართო მკითხველისათვის არის გასაგები, არამედ ზოგჯერ შეიძლება სპეციალისტისათვისაც თავსატეხი აღმოჩნდეს. ამაში კიდევ ერთხელ დავრწმუნდით მაშინ, როცა ამირანის თქმულებების რუსულად გამოცემა განვიზრახეთ და მთარგმნელთან დავიწყეთ მუშაობა. აღირიცხა რამდენიმე ათეული სიტყვა და იდიომი, რომლებმაც სპეციალური დაკვირვება მოითხოვეს; აქედან ნაწილი დღემდე არაა ახსნილი.

ავიღოთ პოპულარული ლექსი:

ნუ მომკლავ დარეჯანისძევ,
ხელი გაფიცო ხმლიანი,
მანდლი დედიშენისა,
თაკლავი ოქროიანი.

ამ ლექსში ერთი შეხედვით ყველაფერი გასაგებია, მაგრამ რა არის „თაკლავი“, თავსაბურის ნაწილია თუ სხვა რამ? ქართულ განმარტებით ლექსიკონებში ეს სიტყვა არ მოიპოვება, მას არც დიალექტოლოგიური ლექსიკონები იცნობს. სასაუბრო მეტყველებაშიც მისი გამოყენება არ მაგონდება. უმაღლეს სასწავლებლებში სასემინარო მუშაობის დროს, სადაც საქართველოს სხვადასხვა რაიონის წარმომადგენლები იყრიან თავს, განსაკუთრებით ქალების გამოკითხვისას, მისი მნიშვნელობა ყერავინ აგვიხსნა, თუმცა მოსალოდნელი იყო, რომ ამ უკანასკნელთათვის ეს სახელი ნაცნობი იქნებოდა.

„თაკლავის“ გაგებაში სინათლე შეაქვს პეტრე უმიკაშვილის არქივში დაცულ გამოუქვეყნებელ მასალებს. 1881 წ. 22 სექტემბერს ივანე ოჩიაურის მიერ ივანეური გარსევანის ძე ოჩიაურის თქმით ჩაწერილ ვარიანტში ვკითხულობთ:

ბედო ამირან, ნუ მომკლავ,
ხელი გაფიცო ხმლიანი,
დედიშენისა მანდილი,
მაკნავი ოქროიანი.

ივანეურის ვარიანტში „თაკლავი“-ს მაგიერ „მაცნავი“ არის ნახმარი. რას ნიშნავს „მაცნავი“? დიალექტოლოგიურ ლექსიკონებში ეს სიტყვა შესული არ არის. სამაგიეროდ სულხან-საბა ორბელიანის მიერ ფიქსირებულია „მაცნანი“. უნდა ვიფიქროთ, რომ მოხვედრებმა ჯელი ქართული სიტყვა „მაცნანი“, „მაცნავი“-ს ფორმით შემოინახეს. მაცნანი თავისი მნიშვნელობით ლეჩაქი, სულხან-საბას განმარტებით „დედათ თავსაბურავი“, „კუბასტი“ გახლავთ. ლეჩაქ-კუბასტი, მაშასადამე, მაცნან-მაცნავი ქალთა განსაკუთრებული თავსაბურავი ყოფილა, რომელსაც, ივ. ჯავახიშვილის დაკვირვებით, ძველად პიტიახშის მეუღლე იხურავდა. ამგვარად, მოხეური „მაცნავი“ ქალთა თავსაბურავ ლეჩაქს აღნიშნავს. ლექსში იგი შეპირისპირებულია მანდილთან:

დედიშენისა მანდილი,
მ ა კ ნ ა ი ოჭროიანი.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ჩმავე კონტექსტშია ნახმარი „თაკლავი“:

მანდილი დედიშენისა,
თ ა კ ლ ა ი ოჭროიანი.

მაშასადამე, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ „მაცნაი“ და „თაკლავი“ ერთმანეთის მონათესავე სიტყვებია, სადაც „მაცნაი“ აღნიშნავს ქალების ერთგვარ თავსაბურავს, სახელდობრ ლეჩაქს. თაკლავი-ს გაგება რომ დაიკარგა და ხალხს მისი ახალი სიტყვით შეცვლა უცდია, ამას მოწმობს ხევსურული ვარიანტი, სადაც მის ადგილას ნარმის ქსოვილია ნახსენები:

მოღი, ამირან, ნუ მომკლავ, ხელი გაფიცო ხმლიანი,
მანდილი დედიშენისა, ზედ ნარმა ოჭროიანი.

მეორე შემთხვევაში ხევსური „ბაკნას“ ხმარობს: „შენი დედისა მანდილი ბაკნათ დგას ოჭროიანი“ (მიჯაჭვული ამირანი, გვ. 344). როგორც მოხ. „მაცნაი“, ძვ. ქართ. „მაცნანი“, ისე „თაკლავი“ ლექსში შეპირისპირებული ან დაკავშირებულია მანდილთან. საძიებელი სიტყვის მნიშვნელობის გაგებაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ამირანიანის იმ ვარიანტს, რომელიც 1961 წელს კახეთის ფოლკლორული ექსპედიციის დროს სოფ. თეთრწყლებში ჩასწერა გიგი ხორნაულმა. ექსპედიციის მონაწილეებს საგანგებოდ ვთხოვეთ ყურადღებით მოპყრობოდნენ ამ ფორმას; თუ ლექსის ვარიანტს ვერ იპოვნიდნენ, სიტყვის მნიშვნელობა მაინც გამოეკითხათ მოსახლეობაში. ძიება უშედეგო აღმოჩნდა გარდა ერთი სოფლისა, ისიც ხევსურთა შორის. ახალ ჩანაწერში ვკითხულობთ:

ნუ მამკლავ დარეჯანისძე, კელი გაფიცა კმლიანი,
მანდილი დედიშენისა, თაკლა აქვ ოჭროიანი.

მთქმელმა ვახტანგ ბალიაურმა შემკრებს „თაკლა“-ს განმარტებაც მიაწოდა: „მანდილის ერთი ბოლო, ფუნჯებიანი, რომელიც გვერდზეა ხოლმე გადმოშვებული და ზედ სამკაულებს: იკეთებენ: შიბს, მძივებს, ფულებს და სხვ.“ (ფ. არქ. კ. 32, გვ. 459). მაშასადამე, თაკლავი მანდილის მოსირმული ნაწილია, რომელიც ყურთანაა ჩამოშვებული და სხვადასხვა სამკაულით ირთვება.

ამგვარი, მნიშვნელობის მხრივ ნაკლებად გასაგები სიტყვები და გამოთქმები ხალხურ ტექსტებში ხშირად გვხვდება. აქ მხოლოდ რამდენიმეს დავასახელებთ „მიჯაჭვულ ამირანში“ გამოქვეყნებული ჩანაწერების მიხედვით.

მ უ ც ლ ი დ ა ნ მ ო კ ლ ე ხ მ ა ლ ი დ ა ყ ვ ა (გვ. 272), ზღაპრული მოტივია, რაც სხვა სიუჟეტებშიც გვხვდება. უფრო ხშირად ჯადოსნურ ეპოსში იჩენს თავს¹.

ო ჯ ა ხ ი ს შ ვ ი ლ ო (გვ. 273), დამახასიათებელი ხალხური მიმართვა. კეთილი, სახელოვანი, კარგი ოჯახის მქონეელი მასპინძლის აღსანიშნავად.

¹ მ. ჩიქოვანი, ქართული ხალხური ზღაპრები, I, 1938, „ადიხანჯალა“.

ბოძალი (გვ. 273), ორპირი ისარი.

პირცეცხლი (გვ. 273), პირცეცხლა, ის, რაც პირიდან ცეცხლს იშვებს, საშინელი ძალის ბოროტი არსება.

დარუჯაანი (გვ. 274), დარეჯანიანთი, დარეჯანის შვილი, დარეჯანის გვარისა.

ხუხალოზი (გვ. 275), „ამირანი დაიბადა, გოჭსა ჰგავდა ხუხალოზსა“. თმაგაცვენილი, ბალანგაცვენილი, თმაწვერგაცლილი, გაქოსავებული, გახუხუ-ლი. ზოგჯერ „ხუხალაც“ იხმარება: „გოჭსა ჰგვანდა ხუხალასა“ (გვ. 317).

ქალ-გამა (გვ. 275), „სახელად ერქვას ქალ-გამა“. იგივე ყამარი, კამარი, ზღვის გაღმა მცხოვრები მზეთუნახავი.

თეფში სულ ჩაამტვრია (გვ. 275), „გაჯავრებულმა ამირანმა დაჰკრა თეფხი და ეს თეფში სულ ჩაამტვრია“. აქ სიმბოლიურად თავს იჩენს ქორწინების ძველი წესი, სახლში შეჩვეულისა სიძისგან თეფხის დარტყმით თეფშის, ჯამის დამსხვრევა.

სპილოს ძვალი ეხურა (გვ. 276), „შემდეგ ამირანი მიეჭრა თვითონ მზეთუნახავის მამას, რომელსაც თურმე თავზე სპილოს ძვალი ეხურა“. თავის დასაცავი მუზარადისებური ქუდი. სვანურ ვერსიაში მის ადგილას ნახ-მარია გელაზი, წისქვილის დოლაბი.

ფეხებში ხანჯალი ჩაჰკრა (გვ. 276), „მიეპარა ის კაცი, ჩაჰკრა ამირანს ფეხებში ხანჯალი და მოჰკლა“ (ქართლი). პირობითი აღნიშვნა ამირანის „აქილესის ქუსლისა“, რაც იმას ნიშნავს, რომ ამირანი მანამდე არ მოკვდებოდა, სანამ ფეხებში ხანჯალს არ ჩასცემდნენ. ფშაურ გადმოცემაში ამავე როლს ნეკა-თითი ასრულებს.

დიდხუთშაბათი (გვ. 277), „დიდხუთშაბათს მკედლები კვერს რომ დაჰკრამენ სამჯერ, იქ ის ჯაჭვი ისევ მთელდება“. აღდგომის კვირის ხუთშაბათი, დიდი უქმე დღე, იცოდნენ შელოცვები.

ფილთაქვამ გორაობა დაიწყო (გვ. 279), „ფილთაქვა დარჩათ გასატეხი... ფილთაქვამ გორაობა დაიწყო და წავიდა ხელმწიფისაკენ გზა-გზა ძახილით: „ამირანმა კამარი წაიყვანა“ (ქართლი). ფილთაქვა—ქვასანაყი, როდინის ქვა, ფილი-მოამბე. უმრავლეს ვარიანტებში ამ ფუნქციას თეფშის ან ჯამის დამსხვრევეები ასრულებენ.

გოლე, გოლეო (გვ. 279), „ამირან გოლე, გოლეო, მუხლად გაქებენ მა-ლეო“ (ქართლი). გასწი, ჩქარა იარე. „გუალე-იარე“ (საბა).

თმა მოსჭრა (გვ. 280), „მერე მოსჭრა თმა, ძირს ჩამოვარდა და მოკვდა“ (ქართლი). იმავე დროს ქალის მდგომარეობას ნიშნავს, კამარი საქმროს გლოვობს. თმის მოჭრა ხშირად თმის პატრონის სიკვდილსაც ნიშნავს (დალი).

ტალკვესი (გვ. 280), „ჩიბუხსაც არ სწევდნენ, რომ ტალკვესით აენ-თოთ“ (ქართლი). ტალი და კვესი, კაყი და კვესი, დას. საქართველოში კვესაბე-დი. ცეცხლის ასანთები, დასაკვესი.

თავთეთრი (გვ. 283), თავთეთრი ცხენი, რაში. „ბადრო მათხოვე თავ-თეთრი, ზღვაში გავიდე ღელვითა“ (ქართლი). ფშავში თეთრონი გვხვდება: „ბადრო, მათხოვე თეთრონი, ზღვაში გავიდე ნგრევითა“ (გვ. 320); „შეკაზმა თავისი თეთრონი, შეჭდა და ჩავიდა“ (გვ. 321). „ჩემი თავთეთრი თვინა ოფლი არ შემირჩენია“ (გვ. 284).

შავრაში (გვ. 284), შავი რაში, შავი ფერის მერანი, მფრინავი ცხენი. „უსუფ, მათხოვე შავ-რაში, ზღვაში გავიდე ღელვითა“ (ქართლი).

კვიტარი (გვ. 285), ამირანის ცხენი, მერანი. „ჩემი კვიტარისთვისა ოფ-
ლი არ შემიდენია“ (ქართლი).

პირტოლი (გვ. 285), მიმართვა, ზოგჯერ მის მაგიერ „დედაბრისშვილი“
გვხვდება. „ამირან, დედა პირტოლო, ომი არ იცი კილოსა“ (ქართლი).

ხმელი ძუძუ (გვ. 288), ძუძუგამშრალი, ურძეო, ცარიელი ძუძუ,
უბავშვო ქალის ძუძუ. „აქ ერთმა მოხუცმა დედაკაცმა ხმელ ძუძუზე მოიბა და
გაზარდა“ (ქართლი).

გორგოთ მთა (გვ. 288), მწვერვალიანი ციცაბო მთა. შდრ. ბიბლ. გოლ-
გოთა. „წაიღო ის ტყავი და გორგოთ მთაზე აიტანა“ (ქართლი).

ჩანდალი (გვ. 290), შანდალი, „მძინარე ამირანს თავის ჩანდალი ფე-
ხით დაუდგა და ფეხის ჩანდალი თავით“ (ქართლი).

ჩინჩიგმანჩიგი (გვ. 290), დარაჯი, მსახური. „იმას (ამირანს) ყვანდა
ერთი ჩინჩიგმანჩიგი, სამასი ლიტრა ცული წელში ერჭო“ (ქართლი).

სამასი ლიტრა ცული (გვ. 290), სამასლიტრიანი ცული, სამასი
ლიტრის წონის ცული.

თეთრი (გვ. 290), პური, ხორბალი, ვერცხლის ქართული ფული. „ღმერთ-
მა ეგვე აგაშენოს, თეთრი გედგას კიდობნითა“ (ქართლი). ჩამწერის, ს. გაჩეჩი-
ლაძის, განმარტებით „თეთრი“ პურს ნიშნავს. უფრო საგულვებელია ძველი
ქართული ფული ვერცხლისა.

თხოველი (გვ. 293), მთხოველი, მთხოვარა, მათხოვარი, მოწყალების
მთხოვნელი. ამ შემთხვევაში გადაცმული ქრისტე. „შემოხვდა ისევ ის თხოვე-
ლი, რომელმაც მონათლა და დაარქვა ამირანი“ (ქართლი). „შაბათობით იესო
ქრისტე მთხოვარის მსგავსად ჩამოივლიდა ხოლმე“ (გვ. 295).

სამატი (გვ. 294), გუთნის ჯამბარა. „შინიდან სამატი მოიტანეო“ (ქარ-
თლი). ამ სიტყვის ადგილას სხვა შემთხვევებში გვხვდება ჯამბარა, საკიდელი
(ჯაჭვი), ღვედები (გვ. 296), ღვედა (გვ. 299).

საჩეხი (გვ. 295), მიწის იატაკიანი დერეფანი, შეშის დასაჩეხი გადახუ-
რული ადგილი (კახ., აჭ.). „მთა მაშივე საჩეხივით თავს გადმოეფარა“ (კახ.).

პირუჩუმრა (გვ. 296), უბრად, ხმის ამოუღებლად, დაულაპარაკებლად.
„თუ ახლა კიდევ ჩვენც პირუჩუმრა დიდხუთშაბათ დილით არ მიველით და
ჩაქუჩი არ დავაკაკუნეთ გრდემლზედ...“ (კახ.).

ფეხები შეაჭერ (გვ. 296), ფართოდ გავრცელებულ ხალხურ ლექს-
ში ნათქვამია:

ზევით რას ერჩი სპილოსა, ქვევით დაუშვი რბილოსა,
ჩარდახს ფეხები შეაჭერ, მაშინვე მიაწვინოსა.

აქ სპილოებზე ნადირობის ერთი წესია გადმოცემული, რომელსაც აბაშე-
თში, ეთიოპიაში ჰქონია ადგილი. „აბაშეთში ასე ჰხოცვენ სპილოებს მონადი-
რენი: როცა სპილო დაღმართში დაეშვება, მონადირე მახვილით ჩააჭრის უკანა
ფეხის ძარღვებს და მაშინვე დაეცემა“.

ყამბარო (გვ. 297), „ყამბრო — კნაპი“ (საბა). „ამბრის ყამბარო ამი-
რან“ (კახ.).

ღვედა (გვ. 299), ღვედი, გუთნის ნაწილი, „თქვენებური ღვედა მოიტა-
ნეო“ (კახ.).

უბედური ძილი (გვ. 302), ძლიერი, უგრძნობელი, ღრმა ძილი. „ქალმა უთხრა, მე უბედური ძილი ვიციო, და ამ ძილის დროს ვიღაც მომეპარაო“ (კახ.).

ცას ხელს აწვდენსო (გვ. 302), ძლიერი, ყოვლისშემძლე, უძლეველი, ბუმბერაზი, გაყოფილი. „ისეთი უნდა გამოვიდესო, რომ ცას ხელს უნდა აწვდენდესო“ (კახ.).

სალუე (გვ. 302), კერა, გასაღვივებელი, ცეცხლის სანთები. „ჯერ არ გვინახავს სალუე, საჩალეს გავიზარდენით“ (კახ.). იმავე ადგილზე ფშაურ ვარიანტში ვკითხულობთ: „ღვლელ არ გვინახავს, კერაი, საჩალეს მოვიზარდენით“ (გვ. 313).

შვიდკვირეული საპონი (303), მოქმელი სწორად არ უნდა ვადმოსცემდეს ლექსის შემდეგ ადვილს:

საყამაროსა კაბასა შვიდი ღლე უნდა მზიანი.

შვიდკვირეული საპონი შვიდმეტი კოკა წყლიანი.

სინამდვილეში უნდა იყოს „შვიდკვირეული“, ე. ი. შვიდი კვერი, ნაჭერი საპონი. მართლაც, ფშაურ ვარიანტში ასეა:

საყამაროსა კაბასა შვიდი ღლე უნდა მზიანი (გასაშრობად).

შვიდ კვირეული საპონი შვიდმეტი კოკა წყლიანი (გასარეცხად) (გვ. 315).

შვინდის ისარი (გვ. 303), მოქმელს ეშლება: უნდა იყოს „მშვილდისარი“, მშვილდის ისარი. „შვინდის ისარი დაჰკრა კუნძზე“ (კახ.). იმავე ვარიანტში სხვა ადგილას მშვილდ-ისარზეა საუბარი (გვ. 304).

ცამიცუმი (გვ. 304), ცამცუმი. „წავიდნენ უსუფის ცამიცუმთან“ (კახ.).

გოთა ხმალი (გვ. 304), მოკლე, მოკაული ხმალი, შდრ. გორდა ხმალი (ნ. ჩუბინაშვილი, ქართ. ლექსიკონი. აღ. ლლონტის რედ., 1961). გოთაობა (კახ. დიალექტი). „მოვლენ და მეც აქ დავჩვდები, ამ ჩემი გოთა ხმალითა“ (კახ.).

მუზარა ხმალი (გვ. 305), უნდა იყოს მუზარა-ხმლისა, ე. ი. მუზარადისა და ხმლისა. „უსუფის მუზარა ხმლისა არ ისმის ჩამი-ჩქუმი“ (კახ.). ფშაურ ჩანაწერში პირდაპირ მუზარადია ნახსენები: „უსიპის მუზარადისა აღარ ამოდის ნაცხერი“ (გვ. 321). ასევე ხევსურულში: „უსიპის მუზარადისა აღარ ამოდის ნაჟღერი“ (გვ. 340).

სოლომონის ნაპერწკალი (გვ. 308), სოლომონის შვილი, შთამომავალი. სოლომონი ქართულ მითოლოგიაში 360 ხელობის მომგონია, შესანიშნავი ოსტატი, ხელოსანი. „სოლომონის ნაპერწკალია გაჩენილი და თუ ის ჩაყლაპე, უსათუოდ მოგკლავსო“ (კახ.).

წითელი პარასკევი (გვ. 311), აღდგომის წინა პარასკევი, დიდად შეკრული სახსნილობა მხრივ. სააღდგომო წითელი კვერცხების შეღებვის დღე. მის ადგილას ხშირად დიდხუთშაბათი გვხვდება. „წითელ პარასკევ დღეს უმძრახად ადგება მჭედელი, დაჰკრავს კვერსა და ის ჯაჭვი ისევ ისე შეიმოსება“ (კახ.).

ქირჯო (გვ. 312), ფშ. აბჯრის დასაკიდი. „კედელსა ქირჯო მივაკარ, აბჯარის ჩამოსაკიდარა“ (ფშ.).

სვეტად ჩამოსულა ცითა (გვ. 312), სინათლედ დაშვებული,

ციური მანათობელი. „ამირანო ფილაფოზო, სვეტად ჩამოსულო ცითა“ (ფშ).
 ფილაფოზი (გვ. 312), ფილოსოფოსი, ბრძენი, გამოცდილი, ჰკვლავნი.
 საჩალე (გვ. 313), ჩალის შესანახი ადგილი, ქალა, „ღველფ არ არ გვი-
 ნახავ, კერაი, საჩალეს მოვიზარდენით“ (ობლები).

მაზმანი (გვ. 317), ბალნის თოკის მკეთებელი, ბაგირის მგრეხელი, მე-
 საბლე. „ბალნის მსთველი“ (საბა). „თხასაც ასხია ბალანი, მაზმანი დააფასებ-
 სო“ (ფშ.).

ჩაეყარა ტომარასა (გვ. 317), იგულისხმება გველეშაპის მუცელი,
 სადაც ამირანს წვერულვაში დასცვივდა. „წვერულვაში გასცვივნოდა, ჩაეყარა
 ტომარასა“ (ფშ.). ზოგჯერ „მუქაროსა“ გვხვდება.

ჯარა-ხვიშტაკი (გვ. 318), სართავი ხელსაწყო. „თხორს სძახდა ღვეე-
 ზის დედა, ჯარა-ხვიშტაკი ხვიოდა“ (ფშ).

თხორი (გვ. 318). ნასტი, ნართის გორგალი. „თხორს სძახდა ღვევების
 დედა“ (ფშ.).

ასლი (გვ. 319), მართლა, სწორედ, ნამდვილი. „მართლა, ასლი საჩვენო
 სახლი ის არისო“ (ფშ.).

წაიკაფიავებს (გვ. 319), კაფიას იტყვის; ექსპრომტად პატარა ლექსს
 წარმოთქვამს. „წაიკაფიავებს: ვაჟკაცო, გულოვანო“... (ფშ.).

ქისტი (გვ. 323), ქიშტი, ძვილი. ბლიკვი (საბა), ცერის დამუჭვნით თით-
 ებში დაჭერა და ვისმეზე კვრა. „კისერში ქისტის ცემით გააქანა სოროში“ (ფშ).

გირაო (გვ. 324), ყევარი. სხვა უნდა იყოს, ვიდრე საბას მიერ აღნიშნუ-
 ლი „წინდი“. „ამბრი მაპთრევაღ დედსა, გირაოდ უყრავ ხარები“ (ფშ.).

გიდელ-გიდელ (გვ. 324), ცის კიდით-კიდე?
 „მოგკრავდი მათრახის წვერსა, ცის გიდელ-გიდელ გაგრევდი“ (ფშ.).

შამაიკრიფაფეხები (გვ. 324), მოირთხა, მიწაზე მორთხმით დაჯდა.
 „საბნელოს ჩაჯდა ამირან, შამაიკრიფაფეხები“ (ფშ.).

ვეხეხები (გვ. 324), დავდივარ, დავხეტილობ, მივდგებ-მოვდგები. „თუ
 ამის მეტი არ ვიყავ, სამზეოს რას ვეხეხები?!“ (ფშ.).

სამზეო (გვ. 324), მზის ქვეშეთი, ქვეყანა, დედამიწა. „სამზეოს რას ვე-
 ხეხები“ (ფშ.).

გალო (გვ. 318), ძვალი, ბარკლის ძვალი. „ბადრისა წითელ გალოთა სა-
 დილად დაგახრევინებ“ (ფშ.). „ბადრისა გრძელთა გალოთა სადილად დაგახრე-
 ვინებ“ (ხევსურული, გვ. 342).

ბაყლაყი (გვ. 339), ბაყბაყი. „ამირან, დევი ბაყლაყი, ჩასაუბრობენ
 ძმებურა“ (ხევს.).

ნაჭეჭა (გვ. 340), ხევს. ნატეხი, ნაჭეჭი. „ნუ გასწირავ ნაჭეჭასა“ (ხევს.).

ჟერა (გვ. 340), ხევს., ხმაური, „სახლი დაიწყებს ჟერასა“ (ხევს.).

აძრახდებოდა (გვ. 340), დაუძახებდა, ეტყოდა, გააგებინებდა, დაე-
 ლაპარაკებოდა. „ქვაი ქვას აძრახდებოდა“ (ხევს.).

მამულ (გვ. 340), მშობლები, ჩემეულნი, ჩემი მხრისანი. „ჩემ მამულ
 მოგეწევიან, ომს აგვიდებენ მწარესა“ (ხევს.).

ილლია გამოგიქნია (გვ. 340), ილლია გამოგიხვეცია, გამოგიჭრია,
 გამოგიჩენია. „გიხოცავ ცოლეულები ილლია გამოგიქნია“ (ხევს.).

ყვერბი (გვ. 341), ბუხრის ნაწილი, ცეცხლის დასანთები ქვა. „ყვერბ-
 კერან არ გვინახიან, სუ ველზედ მოვიზარდენით“ (ხევს.).

ჩ ა ჩ ნ ა გ ე ლ ი (გვ. 341), შდრ. რუსთაველის ჩაჩნაგირი. „ბერიკაცო ჩაჩნაგელი მოვა“ (ხევს.).

ს ა ქ ო ნ ი (გვ. 342) პირუტყვი, საქონელი, ირმის ჯოგი, „ჩემ საქონსაო მენადირეო, შინამდი რომ ახყევო“ (ხევს.).

პ ა ტ რ ო ნ ი (გვ. 342), ნადირთა მწყემსი, ირმის ჯოგის მეპატრონე, უფროსი, გამგებელი. „არ ვიცოდი თუ მაგას პატრონი ჰყვანდაო“ (ხევს.).

ო შ კ ა ც ი (გვ. 343), ვაშკაცი, ვაუკაცი, ჭაბუკი.

„ოშკაცსა სიბატარეი, ომის კარს გაიზრდებო“ (ხევს.).

ს ი ბ ა ტ ა რ ე ი (გვ. 343), სიბატარავე, სიყმაწვილე. „ოშკაცსა სიბატარეი“ (ხევს.).

კ ო ტ ო რ ი (გვ. 344), ნისლის გროვები, ნაქრები. „ნისლი კოტორსავითა“ (ხევს.).

ხ ე რ ც ო (გვ. 344), თხემი.

„ხეცროჩი გახვრეტილია და ცხენ-კაცი იმაში გადის“ (ხევს.).

ზ ი ს ც ვ ა რ ი (გვ. 344), ზისვარი, რძე. „გაადინა ზისცვარი და ნაცარი დარჩა“ (ხევს.).

ს ა ტ ა ნ ი (გვ. 344), ყველი, „დედას ჩვენსას სატანისა დასასერად ჰქონდა ეგეთი დანაო“ (ხევს.).

ქ რ ი ს ტ ე შ ო ბ ი ს ლ ა მ ე (გვ. 345), ჩვეულება, როცა მჭედლები უბრად გრდემლზე ჩაქუჩს სცემენ, მსგავსად დიდხუთშაბათის და წითელი პარასკევისა. „მჭედლები ქრისტეშობის ღამეს სამჯერ დაჰკრავენ ჩაქუჩს სამჭედლოში“ (თუშ.).

ს ა ა ხ ა წ ლ ო დ კ ვ ე რ ი ს ც ე შ ა (გვ. 346), ჩვეულება ამირანის ჯაჭვის გასამაგრებლად გრდემლზე ჩაქუჩის დარტყმისა. „მჭედლებმა საახაწლოდ კვერები თურმე დაჰკრეს“ (ხევი.).

შ ა მ ბ რ ა ლ ი (347), შემბრალებელი, გულშემატკივარი. „ამირანი ხალხის შამბრალი ყოფილა“ (მთიულ.).

ო ხ ო კ უ ე (გვ. 351). მცენარე, „ბოლოს მონახა ოხოკუეს ფურცლები“ (გურ.).

ქ ა ნ თ ხ ი (გვ. 357), წმინდა და სათუთი ქსოვილი.

„რძეში დაბანა და ქანთხის ნაჭერში გახვია“ (სვ.).

ხ ა ნ გ ა რ ი (გვ. 360), ხანჯალი, სატევარი. „მუხლსა ჩაგედვა ხანგარი“ (სვ.).

ნ ა თ ბ ი ა ნ ი (გვ. 360), ნათობუანი, მანათობელი, სხივოსანი. „ერთი თქვენთაგანი კეკლუცა კეისრის ქალიშვილს ქეთუ ნათბიანს იშოვნიდესო“ (სვ.).

ა ლ ა მ ი (გვ. 360), დროშა!

„ამირან ალამ-ჩალამსა მუხლსა ჩაგედვა ხანგარი“ (სვ.).

ჩ ა ლ ა მ (გვ. 360), სიტყვათუ თაქაშით მიღებული გამოთქმა „ალამ-ჩალამი“.

ა მ ი რ ა ნ ა ლ ა მ - ჩ ა ლ ა შ ს ა (სვ.). შდრ. ჩალამ-კალამი. ჩალა-კალამი ჭაობის მცენარე.

ლ ა ნ ჩ ა (გვ. 364), წულის სქელი საძირე საქონლის ტყავისა. ჯადოსნური ფეხსაცმელი, რომელსაც შეუძლია ადამიანი ზღვაზე გადაიყვანოს. „ლანჩი რაც ზღვაზე არ უნდა მიაყენო, მეორე მხარეზე გადაგიყვანს“ (სვ.).

ტ ა ბ ა კ ი (გვ. 364), სუფრა, ნატვრის სუფრა, ჯადოსნური საგანი. „ტაბაკი—სადაც კი დადგამ, რა საჭმელსაც მოაფიქრებ, ყველაფერი ისე ჩნდება“ (სვ.).

კიბე (გვ. 364), ჯადოსნური კიბე, „რაც გინდა მაღალ კლდეს მიადგა, თუ ვამდე აწვდება“ (სვ.).

ცხრომის კვირა (გვ. 364). სავსე მთვარის კვირა (მახა მიშლადღლ) (სვ.).

ყარანი (გვ. 365), კლდეებში, მიუვალ ალბიურ მთებში მცხოვრები ქალი, ნადირთა მწყემსი. ქალღმერთი დალი „ქალიშვილს რქმევია ყარან“ (სვ.).

ამირმ (გვ. 365), კუთვნილებითი სახელი. ამირანს სვანები ზოგჯერ ამირმს უწოდებენ.

ამანი (გვ. 365), იამანი, ამირანის აღმზრდელი, მამობილი.

ხეჭე (გვ. 365), ნიგვზის კაკლის ხე, შექამანდი. წყალში გაქნილი დანა-ყილი კაკალი.

ნაცარი შესასვლიპავი (გვ. 365), უკიდურესი სიღარიბის აღსა-ნიშნავი გამოთქმა, „მას სიღარიბის გამო კაკლის ხეჭე და ნაცარი აქვს შესასვ-ლიპავად“ (სვ.).

შვილების გამწყვეტი (გვ. 365), ამირანის ეპითეტი სვანეთში. „ან ვაჟის სახელი „ამირმ“, დალ-ყარანის შვილი. იესო ქრისტეს მონათლული, ამა-ნის გაზრდილი და ბოლოს ამანის და მისი შვილების გამწყვეტი“ (სვ.). აქ ამი-რანის სახელთან ბედისწერის ცნობილი სიუჟეტი დაკავშირებული, რომელ-საც მთელი მსოფლიოს ფოლკლორი იცნობს. ამგვარი გადმოცემა სოფოკლეს ტრაგედიის „ოიდიპოს მეფის“ საფუძველს წარმოადგენს. ამირანიანში გარკვე-ვით არ, ჩანს შეუსრულდა თუ არა დარეჯანისძეს ნაწინასწარმეტყველავი ბედის მეორე ნაწილი. ბედის მკითხაობის თემა შესულია X საუკ. სულის მარგებელ რომანში „ბალაგარის სიბრძნე“, როგორც ექვთიმე იბერიელმა ქართულიდან ბერძნულ ენაზე გადაიღო და ამ უკანასკნელის საშუალებით ევროპას მოეფინა.

ბულას გული (გვ. 365), ამირანის მასაზრდოებელი. „საწოვრად პირ-ში ჩაუდვა ბულას გული“ (სვ.).

დაუკოდავი ბულას ტყავი (გვ. 365—6), სასწაულებრივი მოსა-ხვევი, რომელშიაც დრომდე დაბადებული ამირანი ემბრიონალურ ზრდას ამ-თავრებს. „ირგვლივ ახვევია დაუკოდავი ბულას ტყავი და ბულას გული საწოვ-რად უდევს პირში“ (სვ.).

ტაგანი (გვ. 366), წყლის მოსატანი ჭურჭელი.

ოხარო (გვ. 366), წყლის მოსატანი ჭურჭელი.

ხრიკა (გვ. 366), წყლის მოსატანი ჭურჭელი, „მწარე კვახის“ ქერქისა.

„ვინც ოხაროს მოიტანდა წყლის წასაღებად, ყველას წელზე (ჭაჭებზე) ახეთქებდნენ და ხრიკას თავზე ამსხვრევდნენ; ვინც ტაგანს მოიტანდა, მას თე-ძოზე ახლიდნენ“ (სვ.).

მკივანა (გვ. 366), დალის ეპითეტი სვანეთში.

ბანდული, ბანდუკები (გვ. 367), ძირგაბანდული ქალამნები, ფერ-დობ ადგილებსა და მოყინულ თოვლზე სამგზავრო. „სხვებმა ბანდულები გა-ხადა და ტყავის მსხლეტი ქალამნები ჩააცვა“ (სვ.).

ბიერი (გვ. 369), ამირანის ეპითეტი სვანეთში.

წმ. ილიას ალი (გვ. 369). ცალრუბლების საქმის გამგებლის ალი, ელვა. „ამ ტახს სამი წმ. ილიას ალი აქვს: წითელი, თეთრი და შავი“ (სვ.).

ცეგი (გვ. 370), მზე და მთვარის უნახავი ქალის სათამაშო ისრე-ბი. „ეს მჭედელი დევი უჭედავს დედოფალს ყოველ დღე სამ ოქროს „ცეგ“-ს

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

სათამაშოდ (სვ.).

ა ბ რ ე შ უ მ ი ს ბ ა ლ ა ხ ე ბ ი (გვ. 370), ცამცუმის დასაბორკი საშინელო სამაგრის თოკი.

თ ა მ ი რ მ უ ლ ი (გვ. 370), მიმართვა ამირანისადმი.

ა მ ი რ ე ლ-თ ა მ ი რ ე ლ (გვ. 370), სახალისო მიმართვა.

ა მ ი რ ა ნ-თ ა მ ი რ ა ნ (გვ. 370), სიტყვის თამაზზე აგებული მიმართვა, როგორც წინა ორი. „ამირანო თამირმულო, ამირელ-თამირელ, ამირან თამირან, ჩექმიდან დანა ამოიღეო“ (სვ.).

მ ზ ი ს ღ ვ ა რ ი (გვ. 371), ტაროსის ღვთაება ვებ-ვობის ღვარი-წვიმა, ამ ღვთაების ლაშქარი. „არა, ეს მამაჩემის ჯარი მოგვდევს და იმის ბზის (ვებში) ღვარია“ (სვ.).

ვ ი რ ს პ ი ლ დ ი (გვ. 371), ამირანის ერთი ძმათაგანი—უსიპი.

ს ე ფ ე თ ა რ ი (გვ. 371), ამირანის ძმათაგანი, იგივე სეფედავლე დარის-პანისძე, მოსე ხონელის „ამირან-დარეჯანიანის“ გმირი.

ც ხ ე ნ ი ს წ ვ ი ვ ე ბ ი (გვ. 372), კეკელუცა კეისარს, ყამარის მამას თავს წისქვილის ქვა უფარავდა, ქვის შესამაგრებლად კი ნიკაპამდე სვეტებად ცხენის წვივები ჰქონდა შედგმული.

თ ვ ა ლ თ მ ა ქ ც ი (გვ. 372), ამირანის ეპითეტი სვანეთში.

ე ნ ჩ ა-ნ ე ნ ჩ ა (გვ. 372), რომელიღაც წარმართული ღვთაების სახელი. „ენჩა-ნენჩას მადლს ვფიცავ“ (სვ. 372—3).

ტ ე ხ ა-ტ ე ხ ა (გვ. 373), მაგიური ფორმულა.

ბ ა ნ დ რ ი (გვ. 373), ხის ტახტი! „რამდენიმე ხნის შემდეგ დევს ჩაეძინა ბანდრზე“ (სვ.).

რ ო კ ლ დ ი (გვ. 373), გრძელი მომსხო ხის გადანაჭერი, როკი.

დ ე ვ ი ს ვ ე რ ძ ი (გვ. 373), ცალთვალა დევის, ციკლოპის სათამაშო ვერძი, მისი გამრთობი. „ამირანმა დევის ვერძი სასწრაფოდ გაატყავა“ (სვ.).

ნ ა რ თ ი ს უ რ ე მ ი (გვ. 374), ნართების, ჩრ. კავკასიური ეპიკური გმირების, დიდი ურემი. „ერთ დღეს მინდორში ნართის ურმით აღმა ერთი მომაკვდავი ნართი მიჰქონდათ“ (სვ.).

დ ე ვ ი მ ე რ ა ბ ი (გვ. 374), ანდრე რობი, ამირანის მოპირდაპირე.

ყ უ რ ჩ ი (გვ. 375), ძალალი ყურშა, ყურშავა, მთის ცხოველთა დამჭერი ძალლი.

ჯ ა ჭ ვ ი ს ნ ა ბ ა დ ი (გვ. 377), გმირების სახმარი მძიმე ნაბადი, იამანის საბრძოლო წამოსასხამი. ამ ნაბდით იამანი ამირანს, ბადრსა და უსიპს გამოცდის.

წ ი ს ქ ვ ი ლ ი ს ქ ვ ა (გვ. 377), წისქვილის დოლაბი, რომლითაც იამანი თავისი შვილების გამოცდას აწარმოებს.

ჩ უ ჩ კ ე რ ტ ე ნ ი (გვ. 377), ველური ტახი, ბოროტი არსება. „ეს დევი ჯდება ხოლმე ჩუჩკერტენზე“ (სვ.).

ც ე ც ხ ლ ი ს ნ ა ტ ა მ ა ლ ი (გვ. 378), ცეცხლის სულ მცირე ნარჩენი, რომლის აგზება შეიძლება. „არსად არ ეგულებოდათ ცეცხლის ნატამალი“ (სვ.).

ც ე ც ხ ლ ი ა კ ლ დ ა თ (გვ. 378), ცეცხლი არ ჰქონდათ. აქ ცეცხლის მოპოვების ამბავია გადმოცემული. ხერხიანმა დარეჯანისძემ ცეცხლი ცხრა ძმა დევს მოსტაცა. ამით იგი ე. წ. კულტურულ გმირთა პლეადაში შედის.

ნ ა თ ო ბ უ ა ნ ი შ ე გ ყ ვ ა რ ე ბ ო დ ე ს ო (გვ. 379), მაგიური ფორმულაა, წყევლა.

გ ა ე ქ ა ნ ა ჯოჯოხეთის აკენ (გვ. 379), ჯოჯოხეთი ქვედა ქვეყანას, ქვესკნელს განასახიერებს. ზოგა ვარიანტის მიხედვით ამირანის ჩამყლაპველი გველეშაპი შავ ზღვაში ჩადის. ძველი ქართული წარმოდგენით მსოფლიო სამ სკნელად არის გაყოფილი: ცა ანუ ზესკნელი, ქვეყანა, დედამიწა ანუ გარესკნელი, ქვედა ქვეყანა ანუ ქვესკნელი. ამირანი სამივე სკნელში მოქმედებს. ქვესკნელში იგი გველეშაპებს ამარცხებს, ზესკნელში—დევეებს, ხოლო გარესკნელში, სადაც ადამიანები ბინადრობენ—დამპყრობლებსა და ბოროტ ძალებს ავლებს მუსრს.

ქ ვ ე ყ ა ნ ა ს გ ვ ე ლ ე შ ა პ ი ჰ ჰ ა ტ რ ო ნ ო ბ ს (გვ. 380), გველეშაპი წყალს დაპატრონებია და უმსხვერპლოდ არავის აძლევს. ამირანი მას კლავს.

შ ე ნ ი დ ა მ ს ა ხ უ რ ე ბ ა (გვ. 381), ამირანის ღვაწლის დაფასება. „შენი დამსახურება აქაურებისათვის დაუფასებელია (წყლის განთავისუფლება გველეშაპისაგან), შენთვის ხალხი არაფერს დაიშურებსო“ (სვ.).

ა დ ა მ ი ა ნ ი ს ს უ ნ ი მ ც ე მ ს ო (გვ. 381), ტიპური ფორმულა.

მ ა რ ი ლ ი ა ნ ი წ ყ ა ლ ი (გვ. 381), მაგიური თვისების წყალი. „მარილიანი წყალი დაასხი ჭრილობაზე და აღარ გამოებმება თავიო“ (სვ.).

გ რ ე ტ - გ რ უ ტ (გვ. 382), მიმარივა, მაგიური ფორმულა. „მაშინ მწყემსმა თვითონ გასძახა ცხვრის ჯოგს „გრეტ-გრუტ“ (სვ.).

ა ლ ა ბ ა შ ა (გვ. 388), ყავარჯენი, საბიჯგი ჯოხი.

მ ა ბ ზ ა კ უ ნ ა (გვ. 388), ბოლოქანქარა, თოხისტარა, პატარა ნაცრისფერი ჩიტი. აფხაზური ადარგანწუხვა.

ბ უ რ ს ა ბ ძ ე ლ ა (გვ. 390), ბრუტსაბძელა, მცირე იალბუჯის მთა.

ვ ა ჩ ი ლ ა (გვ. 390), ელვა-ქუხილის ღმერთი (ოსური).

ი ო ს ე ბ ა ი (გვ. 391), ამირანის უფროსი ძმა; უსიბი.

ჰ ე ს ე ბ ა ე (გვ. 391), ამირანის შუათანა ძმა (ოს.),

დ ა მ ბ ლ ი ა ნ ი (გვ. 394), დადაბლებული, ბოროტი. „ბუჩქებში დამალულიყო ერთი დამბლიანი მტერი“ (ოს.).

როგორც ვნახეთ, ამირანიანის ვარიანტებში მრავალი ისეთი სიტყვა და გაგებისა და პოპულარიზაციისათვის. ღღეს ჩვენ მხოლოდ დაბეჭდილი ტექსტების მიმართ გვქონდა მსჯელობა, არა ნაკლებ საინტერესო მასალას გვაძლევს გამოუქვეყნებელი მასალა. ნათქვამიდან ის დასკვნა გამომდინარეობს, რომ ამირანიანი საყურადღებო მასალას გვაწვდის ქართული ენის თვალსაზრისით და სრული კორპუსის გამოცემის შემთხვევაში მისთვის საჭიროა ლექსიკონის მომზადება.

* * *

ამირანიანის ტექსტები ფილოლოგიურ დაკვირვებას საჭიროებს. ამ გარემოებას აქამდე ნაკლები ყურადღება ჰქონდა დათმობილი, ამის შემდეგ მსგავსი ძიება არ შეიძლება უგულებელყოფილ იქნას.

ახლა გამოსაცემად მომზადებულ ტექსტებზე უნდა შევჩერდეთ საგანგებოდ.

ამირანის თქმულების მორფოლოგიის, მისი სტრუქტურული შედგენილობის განსაზღვრის თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს ვარიანტების ერთი ჯგუფი, რომელსაც უმთავრესად წმინდა პროზაული ან ლექსნარევი პროზის ფორმა აქვს. ამ ჯგუფის ნიმუშებს პირობით შეიძლება ზღაპრული ვარიან-

ტე ბ ი ვუწოდოთ ფორმის მხრივ ზღაპრის ჟანრთან სიახლოვის გამოთქმარა-
ლია, მთლიანად ამირანის ამბავს თქმულების, „საგის“ (Sage) სახე აქვს, მაგრამ
თანამედროვე საფეხურზე იგი ჰაინც ვერ ჩაითვლება წმინდა თქმულებად. ამი-
რანიანი ჟანრობრივად მრავალსახოვანია, მასში მოიპოვება როგორც წმინდა
თქმულება (ეს ძირითადია), ისე ზღაპარი, გადმოცემა, ლირიკული ლექსი,
დრამატული ფრაგმენტები.

ახლა პირველ რიგში ზღაპრულ ვარიანტებზე შევხედებით და შევეცდე-
ბით გამოვყოთ ის სტრუქტურული თუ წმინდა მორფოლოგიური ხასიათის
ელემენტები, რომლებიც ქართული ზღაპრული ეპოსისათვისაა ნიშნული და
ამირანიანში წარმოადგენს ან განაპირობებს ანდა სხვა ფოლკლორულ ჟანრებთან
ურთიერთობის ანარეკლს.

მეთოდური მოსაზრებით ავიღოთ ერთი ტიპური ადრინდელი ჩანაწერი და
განვიხილოთ იგი. ასეთ ჩანაწერად მიგვაჩნია „უსუფი, ბადრი და ამირანი“, რომელიც
მოპოვებულია სოფ. ტეზერში (ახლანდელი ხაშურის რაიონი) ნინო ხი-
დირბეგიშვილის მიერ იმავე სოფელში გიგლა მანჩხაშვილის თქმით. ნ. ხი-
დირბეგიშვილის ჩანაწერს თარიღი არ უზის, მაგრამ რადგან იგი აღმოჩნდა პე-
ტრე უმიკაშვილის არქივში, რომელიც ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტმა
1958 წელს პროფ. ფ. გოგიჩაიშვილის მემკვიდრეებისაგან შეიძინა, ხოლო უმი-
კაშვილის კოლექცია შექმნილია 190-ი წლამდე, ე. ი. ცნობილი ფოლკლორის-
ტის გარდაცვალებამდე, ამიტომ მანჩხაშვილისეული ვარიანტი ფიქსირებულია
უმიკაშვილის სიცოცხლეში. საერთოდ ნ. ხიდირბეგიშვილი შემკრებლობით მუ-
შაობას ქართლში მე-19 საუკუნის ბოლო პერიოდში აწარმოებდა, ამის გამო
უნდა დავუშვათ, რომ „უსუფი, ბადრი და ამირანი“ ფიქსირებულია მე-19 საუ-
კუნის უკანასკნელ პერიოდში.

მანჩხაშვილისეული ვარიანტი დაბეჭდილი არ ყოფილა და არც ვინმეს შე-
უსწავლია დღემდე. ამ მოკლე ცნობების შემდეგ განვიხილოთ ჩანაწერი და
ამოვკრიბოთ ის ეპიკური ელემენტები, რომლებიც ამირანის თქმულებისათვის
ჟანრობრივად დამახასიათებელი არ არის.

1. დასაწყისი ფორმულა („იყო და არა იყო რა, იყო სამი ძმა კა-
ცი“) ზღაპრული ხასიათისაა.

2. ვაჟის საქორწილო ასაკში შესვლა და მზეთუნახავის ძებნა. ამ სიუჟეტს რამდენიმე ტიპური მოქმედება ახლავს თან,
ასეთია: ა) ჭაბუკის მიერ ისრის გასროლა სასძლოს აღმოსაჩენად. „ცუდკალმა-
ხამ მშვილდისარი გაისროლა და ცხრა მთას იქით გადისროლა“ (გვ. 1).
ბ) მშვილდისრის მზეთუნახავის ეზოში დაცემა. ცუდკალმახას გასრო-
ლილი ისარიც „ერთი მზეთუნახავის კარზე დაეცა“. გ) მზეთუნახავი მშვილდის-
რის ამოღებას ცდილობს, მაგრამ ამაოდ. ქალი გამსროლის ბუმბერაზობაში
რწმუნდება და მის ცოლობაზე იწყებს ოცნებას. „გამოვიდა მზეთუნახავი, ძა-
ლიან ღონიერი იყო,—ამოსწია ეს ისარი, მაგრამ მიწიდან ვერ ამოაძრო და
სთქვა: „ამ ისრის გამსროლელი ძალიან ღონიერი ჭაბუკი ყოფილაო და თუ ის
არ შევირთე, არ იქნებაო“ (გვ. 1). ე) ჭაბუკის მიერ ისრის მონახვა და მიწი-
დან ამოღება. „წამოვიდა ცუდკალმახა გასროლილი ისრის საძებნელად. მო-
ვიდა მზეთუნახავის კარებზედ, ამოსწია თავისი ისარი და ერთი კალოს ოდე-
ნაზედ სულ მიწა მოანგრია“ (გვ. 1).

3. დროებითი თანამეცხედრობა. ამ სიტუაციაში შემთხვევი-
თი თანამეცხედრე წინასწარ გრძნობს, რომ შეუღლების მესამე დღეს მოკვდე-

ბა. მზუნდვად ამისა ქალი მაინც აიძულებს მამაკაცს (მონადირეს, უცხო ჯაბუკს) დაუკავშირდეს მას და მომავალი გმირი წარმოშვას. ცუდ-კალმახსაც იგივე ბედი ეწვია: როგორც კი ცუდ-კალმახამ ისარი ამოაძრო, მზეთუნახავმა განუცხადა: „შენი წასვლა არ იქნება, შენ ქმარი უნდა იყვე და მე ცოლიო. შენ რომ ცოლათ წეგირთო, უთხრა ცუდ-კალმახამ. სამს დღეში მოვკვდებიო. მზეთუნახავმა არ დაუჯერა, და შეირთო ცუდ-კალმახამ. მართლა სამს დღეს უკან მოკვდა“. თანამეცხედრე ჯაბუკის სამი დღის შემდეგ სიკვდილი ჯაღოსნურ ეპოსშიც არის ცნობილი. ამ ბედს იზიარებს მონადირე, რომელიც ცოლს აფრთხილებს მოსალოდნელი უბედურების გამო.

მანჩხაშვილისეული ვარიანტისგან განსხვავებით, ჯაღოსნურ ზღაპრებში ქალები დაუინებით არ მოითხოვენ მამაკაცთან დაახლოებას. ამ მხრივ საგმირო ეპოსი, კერძოდ, ამირანიანი და როსტომიანი გამოირჩევა. ეს, ალბათ, იმით აიხსნება, რომ ხალხის რწმენით კარგი მშობლებისაგან ასევე კარგი შთამომავლობაა მოსალოდნელი. მაშასადამე, დროებითი თანამეცხედრობა, ეპოსის თანამედროვე ეტაპზე, უკეთესი თაობის წარმოშობის სურვილით არის შეპირობებული.

4. გ მ ი რ ი ს დ ა ბ ა დ ე ბ ა. დროებითი თანამეცხედრე მალე სტოვებს ქალს, ის ან თავისი გზით მიდის (როსტომი, ჰერაკლე), ანდა შემთხვევის ადგილას კვდება (ცუდ-კალმახა, მონადირე). ამ გზით გაჩენილი გმირი სასწაულებრივად იზრდება: „ერთი კვირისა წლისას ჰგავს, ისეთი საშინელი ღონიერი ყმაწვილი იზრდება“. ასე იზრდება არა მარტო ამირანი, არამედ ჩვეულებრივი ზღაპრული გმირებიც.

5. მ ა მ ი ს ძ ე ბ ნ ა. დედის ამარ, გაზრდილი ჯაბუკი მშობელზე ფიქრობს; რატომ არა ჰყავს მას მამა როგორც სხვებს? ზოგჯერ მოშურნენიც ჩააგონებენ ჯაბუკს მამის მონახვის აუცილებლობას. ამირანი ეუბნება დედას: „მე მამა მყავდა თუ არა, უნდა მითხრაო“.

6. დ ე ვ-დ ე დ ა ბ ე რ თ ა ნ შ ე ხ ვ ე დ რ ა. ამირანის დევ-დედაბერთან შეხვედრა აშკარად ზღაპრულ ფორმას ატარებს. ეს ეპიზოდი არ არის დამახასიათებელი საგმირო ეპოსისათვის. აქ ამირანი პირველად დედაბრისაგან თავს ნაცრიანი გუდის საშუალებით გადაირჩენს, ისე როგორც ხალხურ პროზაში ხდება ხოლმე, როცა მოხერხებული გმირი მოწინააღმდეგეს მტვერს შეაყრის თვალებში.

7. გ ვ ე ლ ვ ე შ ა პ ი ს ა გ ა ნ მ ი ტ ა ც ე ბ უ ლ ი წ ყ . ლ ი ს გ ა ნ თ ა ვ ი ს უ ფ ლ ე ბ ა. მანჩხაშვილისეულ ვარიანტში ამირანი ტიპიურ ვეშაპთმებრძოლ გმირად გვევლინება². თავის ბიძებთან ერთად იგი ისეთ ქვეყანაში მივა, სადაც სასმელი წყალი არ იშოვება: შავ, წითელ და თეთრ გველვეშაპებს უჭირავთ და უმსხვერპლოდ ახლოს არავის იკარებენ. ამირანი იმ დროს მივიდა, როცა სამსხვერპლოდ ხელმწიფის ქალიშვილი იყო განწირული. ამირანი ჩვეულებრივი ზღაპრული გმირივით, ხელმწიფის ქალიშვილის კალთაში თავს ჩადებს და დაიძინებს. მალე ბრძოლა იწყება (გვ. 6), მაგრამ აქ გველვეშაპთან ბრძოლა განსხვავდება იმ ბრძოლისაგან, რასაც, ვთქვათ, წმინდა მხედარი აწარმოებს წყლის მიმტაცებელთან. ამირანი მარტო არ იბრძვის და მხოლოდ ერთ მოწინააღმდეგესთან არა აქვს საქმე. კონტამინაციის ძალით ამ ეპიზოდში გა-

² მ. ჩიქოვანი, ვეშაპთმებრძოლი გმირი, თბილისი პედაგოგიკური ინსტიტუტის შრომები, VII, 1949; ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია, 1956, გვ. 280—90.

ერთიანებულია წყლის მოპოვებისა და გველვეშაპებად ქცეულ ქიებთან ბრძოლის ამბავი.

8. მზეთუნახავის მოტაცება. ყამარი ზღაპრულ მზეთუნახავამდე არის დაყვანილი ისე, რომ მისი მონახვა არ წარმოადგენს სპეციალური ძებნის საგანს. მანჩხაშვილი უბრალოდ გადმოგვცემს: „ხელმწიფეს ერთი მზეთუნახავი შეაგულეს, მივიდნენ და მოიტაცეს“ (გვ. 8).

9. კეთილი დასასრული. მზეთუნახავის მოპოვებას ლოგიკურად მყუდრო ოჯახური ცხოვრება მოსდევს. ასეა ეს მთელ ზღაპრულ ეპოსში. საერთოდ ამირანის თქმულება ამ ნაწილში პრინციპულად განსხვავდება ხალხური ფანტასტიკური პროზისაგან. მაგრამ მანჩხაშვილისეულ ვარიანტში, და ზოგსხვა ჩანაწერშიაც, ვითარება სხვაგვარია; ამირანის სიუჟეტი მზეთუნახავის მოპოვებით მთავრდება. გმირის თავგადასავალი შუაზეა გაკვეთილი. ამის გამო ვარიანტი მოკლებულია იმ ამაღლებულ იდეას, რაც მიჯაჭვული ტიტანის სახესთანაა დაკავშირებული.

სოფ. ტეზერში ნ. ხიდირბეგიშვილის მიერ ჩაწერილ ვარიანტზე ჩვენ სპეციალურად იმისათვის შევჩერდით, რომ, ჯერ ერთი, იგი უცნობია და ახლა შემოდის სამეცნიერო ლიტერატურაში. ხოლო მეორე, თავისი ფორმით, სტრუქტურული აგებულებით ზღაპარს უახლოვდება. განსაკუთრებით ეს უკანასკნელი გარემოება მოითხოვს ყურადღებას.

რა დამოკიდებულება არსებობს, მაშასადამე, ამირანის თქმულებასა და ზღაპრულ ეპოსს შორის? ამგვარი კითხვა ახლა არ ისმის. პირველად 1947 წელს გამოცემულ მონოგრაფიაში შევეჩხეთ, ხოლო უახლოეს ნაშრომში შემდეგი აზრი გვაქვს გატარებული:

„ამირანის წრის ლექსნარევი ვარიანტები დამძიმებული არიან ჯადოსნური ელემენტებით. სასწაულმქმედ საგნებთან ერთად იქ გვხვდება ქომაგი ცხოველები (თეთრონი), ჰაერით მოგზაურობა (ყამარის მამა), გველვეშაპებთან ბრძოლა (თეთრი, წითელი, შავი), გარდაქმნა (ქიებისა გველვეშაპებთან) და სხვ. გარდა ამისა, ამირანის წრის ზოგიერთ ამბავს აქვს ტენდენცია—მოგვევლინოს წმინდა ჯადოსნურ ზღაპრად, სადაც ძირითადი მოტივები დევებთან ბრძოლა და მზეთუნახავის მოტაცებაა. ამის მაგალითს გვაძლევენ გურული „ამირანი“ (სოფ. დიდ ვანში გაგონილი) და ქართული „ამირანის ზღაპარი“ (სოფ. ბაზალეთში ჩაწერილი)³. დასახელებულ ვარიანტებს ახლა ტეზერული ჩანაწერი ემატება, რამდენიმე სვანურ ვარიანტთან ერთად. როგორც ჩანს, გმირული თქმულებებისა და ფანტასტიკური ზღაპრების განვითარება დიდი ხნის განმავლობაში პარალელურად მიმდინარეობდა. ამ ნიადაგზე მოხდა პროზაული ჟანრების დაახლოება და ურთიერთ შექრა, გაჩნდა არა მარტო საერთო სიუჟეტური მოვლენები, არამედ ერთნაირი პოეტური ფორმულები, გამომსახველობითი საშუალებანი. ისტორიულ პროცესში ამირანის სიუჟეტი თანდათან დაიტვირთა ფანტასტიკურ-ჯადოსნური მოტივებით. როცა სახალხო მთქმელთა შეგნებაში შეირყა ხალხურ ნაწარმოებთა წესჩვეულებრიობა და მთქმელმა მწიგნობრობის გავლენით დაკარგა ფოლკლორულ ჟანრთა რეალური შეგრძნება, მაშინ ხალხურ ნაწარმოებთა აღრევაც მოხდა. თუ თავდაპირველად სხვადასხვა ხალხური ნაწარმოებები ერთმანეთს უახლოვდებოდნენ ჟანრთა ევოლუციის წყალობით, ე. ი. თვითონ ფოლკლორული ჟანრები არ იყვნენ ერთმანეთისაგან მტკიცედ გამიჯნული და გამოცალკევებული, შემდეგ, როცა ეს პროცესი შორს

³ მ. ჩიქოვანი, ქართული ეპოსი, I, 1959, გვ. 263.

წავიდა და ჟანრები საბოლოოდ გაფორმდნენ, თვითმყობადი ფორმა გამოიჩინა. ამ საფეხურზე კვლავ მეორდება არაერთგვაროვან ნაწარმოებთა ერთ-ერთი შექრა და დაახლოება.

ამგვარი სიახლოვე და მსგავსება არაა ჟანრის განვითარების შედეგი, არამედ მისი დაშლა-დაქვეითებისა. მაშასადამე, ამ მეორე, დროის მიხედვით შედარებით ახალი, საფეხურისაა ამირანიანის ფანტასტიკურ ზღაპართან დაახლოება. აქედან დასკვნა: ამირანის გვირუკი თქმულების ზღაპრის ფორმამდე დასვლა ქართული ეპოსის განვითარების პაჩვენებელი არაა.

მანჩხაშვილისეული ვარიანტის დახასიათების დროს საჭიროა აღინიშნოს აგრეთვე მასში როსტომიანის, ეთერიანისა და მოსე ხონელის ამირან-დარეჯანიანის კვალის არსებობა. ამაში დარწმუნება ძნელი არ იქნება თუ მოვიგონებთ, რომ საშინელი ხმით ყვრილი, შემთხვევითი თანამეცხედრობა, დედის ამარა შვილის აღზრდა და მამის ძებნა როსტომიანისათვის არის დამახასიათებელი და ამირანის სიუჟეტში ავლუტჩიაციურ ელემენტს წარმოადგენს. მანჩხაშვილი როგორც მთქმელი ეთერიანსაც იცნობს, რაშიაც პოეტური ტექსტების აშკარა სესხება გვარწმუნებს. უსუფისგან დანის მოგონება ასეთ სახეს იღებს.

მოყვრისეული დანაო, ჯიბესა გიდევეს განაო,
ამოიღე და გასკერი, გამოდი მანდედანაო.

ამისგან დიდად არ განსხვავდება მომაკვდავი აბესალომის წინაშე წარმოთქმული ეთერის სიტყვები;

მოყვრისეულო დანაო,
(აბესალომის დანაო),
ჯიბეს მიდეგხარ განაო,
ამოვალე და დავიცემ,
მარჯვენას ძუძუსთანაო⁴.

ეთერიანის აქ ციტირებული ვარიანტი თ. რაზიკაშვილის მიერ ვეჯინში არის ჩაწერილი გასულ საუკუნეში და 1909 წელს დაიბეჭდა კახური ზღაპრების კრებულში⁵.

ფოლკლორული თხზულებების გარდა მანჩხაშვილთან მოსე ხონელის „ამირან-დარეჯანიანის“ კვალიც შეიმჩნევა. საკმარისია ერთმანეთს შევადაროთ ცუდ-კალმახას მშვილდისრის ამოღებისას კალოსოდენი მიწის მონგრევა მოსე ხონელის ნაწარმოებებში მოცემულ სურათთან, როცა ბაყბაყ და ხაზარან „მოკვითენ კალოს-ოდენ მიწას“ და ნოსარ ნისრელს გაიტაცებენ⁶. ნათქვამს შეიძლება მეორე მაგალითიც დაემატოს. ამირანი კამეჩის ტყავში გაეხვია, დევებმა ჩანგლები ამოჰკრეს და მალლა აიყვანეს მთაზე თუ ციხე-სიმაგრეში (გვ. 11). ეს ეპიზოდი მოგვაგონებს ამირან დარეჯანიძის ხერხიანობას, როცა მან ფრინველს ფეხებში ხელი ჩაავლო და ციხე-სიმაგრეში გადაფრინდა ტყვეთა განსათავისუფლებლად⁷.

⁴ მ. ჩიქოვანი, ეთერიანი, გვ. 102, შენ. იქვე, 183, 226, 143, 156, 131, 125, 123, 121, 114, 108.

⁵ თ. რაზიკაშვილი, ხალხური ზღაპრები კახეთსა და ფშავში შეკრებილი, 1909.

⁶ მ. ხონელი ამირან-დარეჯანიანი 1939 გვ. 25.

⁷ იქვე, გვ. 30.

როგორც ვთქვით, ნ. ხიდირბეგიშვილის მიერ მოპოვებული ვარიანტი სიუ-
ჟეტურად საინტერესოა. მასში ვლინდება როგორც ხალხურ, ისე ლიტერატუ-
რულ ნაწარმოებთა გავლენა. ჩვენ არ შეგვიძლია გავარკვიოთ ვინ განიცადა
პირველად ასეთი ზემოქმედება: ტეზრელი გიგლა მანჩხაშვილია ამ გავლენის
შემომტანი თუ მისი წინამორბედი მკვლევარი. სავარაუდოა, რომ ზემოთ აღ-
ნიშნული ურთიერთობანი საუკუნეთა სიღრმეში დამყარდა და მე-19 საუკუნე-
ში მისი ფიქსაცია მოხდა მხოლოდ.

ქანია სიხარულიძე

ქართული ზეპირსიტყვიერების ისტორიიდან
(XIX ს. 90-იანი წ. და XX ს. დასაწყისის ზეპირსიტყვიერება)

XIX საუკუნის 90-იანი წლებისა და XX საუკუნის დასაწყისის ზეპირსიტყვიერება კაპიტალიზმის განვითარებისა და მუშათა მოძრაობის ზრდის პერიოდის პოეზიაა. მუშათა კლასის რევოლუციური მოძრაობის განვითარებამ, რევოლუციური მარქსიზმის გავრცელებამ საქართველოში, ისევე როგორც რუსეთში, წარმოშვა ახალი ტიპის მხატვრული შემოქმედება. სამრეწველო კაპიტალიზმის განვითარებამ, მუშათა კლასის დამკვიდრებამ ახალი იდეური მიმართულება, სოციალური შინაარსი და ხშირ შემთხვევაში თავისებური მხატვრული ფორმა მისცა ზეპირსიტყვიერ. პოეტურ შემოქმედებას.

მიუხედავად იმისა, რომ ამ ხანის ზეპირსიტყვიერება განვითარების მეტად მცირე დროის მონაკვეთს გულისხმობს, მასზე მაინც შეიძლება მსჯელობა, როგორც ახალ ეტაპზე მხატვრული შემოქმედების განვითარებაში.

პატრიოტიზმი და ღრმა ჰუმანიზმი თითქმის თანდაყოლილი თვისებაა ზეპირსიტყვიერებისა. ეს იდეები ყოველთვის ასაზრდოებდნენ თუ აპირობებდნენ ზეპირსიტყვიერების ხალხურობას და ეპოქათა შესაბამისად არის წარმოდგენილი მისი განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე. არც კლასთა ბრძოლისა და მოქალაქეობრივი მოტივებია უცხო XIX საუკუნის 90 წლებამდე ზეპირსიტყვიერებისათვის. სამრეწველო კაპიტალიზმის განვითარებამ მეტი სიმახვილე მისცა ამგვარ მოტივებს. დიდი როლი ითამაშა ზეპირსიტყვიერების თავისებური გზით განვითარებაში ისტორიის ასპარეზზე რევოლუციური კლასის გამოსვლამ. XIX საუკუნის 90-იანი წლებისა და XX საუკუნის დასაწყისის ზეპირსიტყვიერებაზე რომ ვლაპარაკობთ, მხედველობაში მხოლოდ რევოლუციური სიმღერები არა გვაქვს. ამ ხანაში მეტ-ნაკლებად ძლიერია ტრადიცია სხვა ჟანრების ზეპირსიტყვიერი პოეტური შემოქმედებისა. უშუალო ჩანაწერებს გარდა, რომლის ნაწილი გამოქვეყნებულია, - ნაწილი კი დაცულია ხელნაწერთა არქივებში, ამას ადასტურებს შემოქმედება იმ მწერალთა, რომელთაც ცოცხალი ფერებით დაგვიხატეს სამრეწველო კაპიტალიზმის განვითარება საქართველოში და ამ მიზნით გამოიყენეს ზეპირსიტყვიერება.

თვითმპყრობელობის რეჟიმმა უსამართლობით სულმეხუთულ ხალხში ვერ ჩააქრო პატრიოტიზმის მაღალი გრძნობა. ბუნებრივია, რომ ამ ხანაში ფართო გავრცელება აქვს სამშობლოს დაცვის თემებზე შექმნილ ნაწარმოებებს — საგმირო-საისტორიო სიტყვიერებას, სხვადასხვა ხასიათის ლექსებსა და სიმღერებს. განაგრძობს განვითარებას შრომის სიმღერების ცალკე სახეები, საყოფა-

ცხოვრებო, ფილოსოფიური, სატრფილო ლირიკა და მცირე ჟანრის ნაწარმოებები.

XIX საუკუნის 90-იან წლებსა და XX საუკუნის დასაწყისში ქართული ლიტერატურაში დიდი როლი ითამაშა სახის ზღაპრისა და თქმულებისა. ეს იმას არ ნიშნავს, თითქოს ამ ხანაში ყველა სახის ზღაპარი იქმნებოდა. ამ ხანის დამახასიათებელი არ არის ფანტასტიკური და ლეგენდარული ზღაპრების ან ცხოველთა ეპოსის შექმნა. თუმცა ადრე შექმნილი ფანტასტიკური ზღაპრები, ლეგენდები და თქმულებები ამ ხანაში განიცდიან ტრანსფორმაციას. ძველ ზღაპრებში შედის კაპიტალიზმის ხანის ამსახველი ეპიზოდები და მოტივები. არის მაგალითებიც, როცა კაპიტალიზმის ხანის ამსახველი ნოველა შექმნილია ჯადოსნური ზღაპრის გავლენით. ამის ნიმუშია საინტერესო მთქმელის ფიდა კვიწინაძის ნაამბობი „სამი და“. ამ ნოველა-ზღაპრის ძირითადი პერსონაჟებია: — აზნაური, სოვდაგარი და მწყემსი. მათ ცოლებად ყავთ სამი და. უმცროსი და მწყემსის ცოლია. უფროსი დები და მათი ქმრები — აზნაური და სოვდაგარი მასხარად იღებენ უმცროს დასა და მის ქმარს. უქნარა აზნაური და სოვდაგარი ღარიბდებიან.¹ ეს ზღაპარი შექმნილია ჯადოსნური ზღაპრის გავლენით, რომლის მიხედვითაც დაბრწყინებული უმცროსი სიძე — მენახირე შურს იძიებს უფროს სიძეებზე, აჭრის მათ ყურის ბიბილოებს.²

ფიდა კვიწინაძის ნაამბობი ზღაპრის ძირითადი იდეა შრომის ქადაგებაა. მასში კარგად არის დახასიათებული კაპიტალიზმის ხანა. გაკიცხულია უქნარა აზნაურები და ხალხის მყვლეფელი ჩარჩები. თემატიკურად ეს ზღაპარი ენათესავება დავით კლდიაშვილის ღრმა სოციალური შინაარსის მქონე სატირულ მოთხრობებს.

საყოფაცხოვრებო-რეალისტურ ზღაპრებსა და ნოველებს კაპიტალიზმის ხანაში საკმაოდ მკვიდრი ნიადაგი აქვს. კაპიტალიზმის ხანის დამახასიათებელია ციკლი ნოველებისა, რომლებშიაც ასახულია მეფის მოხელეების, მღვდლების, ვაჭრებისა და კულაკების მიერ მშრომელი ხალხის ექსპლოატაცია. კაპიტალიზმის ხანის დამახასიათებელია ზღაპრის ახალი პერსონაჟები: ბოქაული, მამასახლისი, „ნაჩალნიკი“, სალდათი. ამგვარი ზღაპრები და ნოველები საქართველოში იქმნება XIX საუკუნიდან. სამრეწველო კაპიტალიზმის განვითარების შედეგად კლასთა ბრძოლის კიდევ უფრო გამწვავებასთან დაკავშირებით XIX საუკუნის 90 წლებიდან მათი შექმნა და გავრცელება განსაკუთრებით დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო. შრომის თემატიკა ქართულ ზღაპრებში ბევრად უფრო ადრინდელი მოვლენაა, ვიდრე კაპიტალიზმის შემოჭრა საქართველოში³, მაგრამ კლასთა ბრძოლის გაძლიერებამ ახალი სოციალური შინაარსი მისცა ამ თემას. აღსანიშნავია ისიც, რომ კაპიტალიზმის ხანაში ეს თემატიკა თავისებურად ვითარდება და უკავშირდება ფულს, — ოქროს ძალას. დამახასიათებელია ამ მხრივ ნოველები „ერთი მანეთის შოვნა“ და „ხარბი ოქრომჭედელი“⁴.

თავისი სოციალური შინაარსით განსაკუთრებით საინტერესოა ერთი ნოველა, რომელშიაც შრომის თემატიკა გაშლილია საინტერესო საყოფიერო გა-

¹ ალ. ლლონტი, ქართული ხალხური ნოველები, 1956, გვ. 144.

² ქართული ხალხური სიტყვიერება — ქრესტომათია, 1, შედგენილი ქს. სიხარულიძის მიერ, 1956, გვ. 241.

³ ალ. ლლონტი, შრომის თემატიკა ხალხურ ნოველებში. ცხინვალის სახელმწიფო პედაგოგიკური ინსტიტუტის შრომები, IV, 1957, გვ. 233—282.

⁴ ალ. ლლონტი, ქართული ხალხური ნოველები, გვ. 109, 137.

რემოში. ამ ნოველის ფაბულა ვითარდება პატიოსანი მშრომელისა და ხელმწიფის შეჯიბრის საფუძველზე. იმარჯვებს მშრომელი. ნოველაში მოცემულია კრიტიკა ხელმწიფის, ქურდობის, ჩარჩ-ვაჭრობისა და ჯაშუშობის⁵. საგულისხმოა ისიც, რომ ამ ნოველაში ასახულია გლეხთა სოციალური დიფერენციაცია. ერთი გლეხის კარზე ორმოცი კაცი მუშაობს. იგი ყველას ფულის სახით აძლევს გასამრჯელოს. ორმოცი კაცის დამჭირავებელი გლეხი კულაკი თუ არა, შეძლებული მაინც არის.

შრომის თემატიკაზეა აგებული და ხელმწიფის უფლების უზენაესობაში დაექვევება გამოხატული ნოველაში ხელმწიფის შვილისა და ღარიბი ქალის შესახებ. ნოველის მიხედვით ღარიბი ქალი არ მისთხოვდა ხელმწიფის ვაჟს, სანამ უკანასკნელმა ხელობა—ნაბდის თელვა არ ისწავლა. ნოველაში დამაჯერებლად არის ნაჩვენები, თუ როგორ იხსნა სიკვდილისაგან ურჯულოების ხელში ჩავარდნილი ხელმწიფის შვილი ხელობის ცოდნამ.⁶

კაპიტალიზმის ხანის პროდუქტია მახვილი სოციალური მოტივების შემცველი, ფანტასტიკური ზღაპრის ხერხით შექმნილი რეალისტური ზღაპარი-ნოველა „ფულს ყველაფერი შეუძლია“⁷. ამ ნაწარმოების სოციალური შინაარსი სათაურშივეა გამოხატული. აქ მთავარი პერსონაჟებია: ხელმწიფე, სალდათი და ვაჭარი. საინტერესოა, რომ გმირთა ხასიათებისა და სიტუაციათა შესაქმნელად მოქმელი იყენებს ანდაზებს⁸. კაპიტალიზმის ეპოქის დამახასიათებელ ოქროს ძალას გვაცნობს ნოველა „ხარბი ოქრომჭედელი“⁹. ნოველის სატირა მიმართულია ოქროს დამკროვებლისა და ბეცი ბოქაულის წინააღმდეგ.

სატირული ნოველების მთელი ციკლია შექმნილი, რომელშიაც გაკიცხულია თვითმპყრობელობის ბნელი კანონები. მაგრამ კაპიტალიზმის ამსახველ ქართულ საყოფიერო ზღაპრებსა და ნოველებში გლეხთა ყოფის ერთგვარი იდეალიზაციაც არის მოცემული. მიუხედავად მახვილი სოციალური მოტივებისა, ხელმწიფეების, მღვდლების, უქნარა აზნაურების, მეფის მოხელეთა და კულაკების გაკიცხვისა, რაც ამ ნოველებშია ასახული, არ შეიძლება ითქვას, რომ ამ ზღაპრებისა და ნოველების დამახასიათებელი იყოს XIX საუკუნის 90-იან წლებსა და XX საუკუნის დასაწყისში საქართველოში გავრცელებული რევოლუციური იდეები. კაპიტალისტური წყობილების ამსახველი ზღაპრებისა და ნოველების შინაარსი არ გასცილებია საყოფიერო თემატიკას. რევოლუციური ქართული ხალხური შემოქმედებისათვის დამახასიათებელი არ არის ზღაპრული ჟანრი. იგი ძირითადად წარმოდგენილია პოეზიით—შაირებით, ლირიკული და ლირიკული ლექსებით.

რაც შეეხება მცირე ჟანრის ნაწარმოებებს—ანდაზებს, სიტყვის მასალებსა და გამოცანებს, ისინი დამახასიათებელია ყველა პერიოდის ზეპირსიტყვიერებისათვის. ამას გარდა, ერთხელ ნათქვამი ანდაზა და სიტყვის მასალა—იცვლის ფუნქციას იმის მიხედვით, თუ იგი რა გარემოებასა და თვალსაზრისს ასახავს და გამოხატავს. ერთი და იგივე ანდაზა და სიტყვის მასალა სხვადასხვა ეპოქაში ან სხვადასხვა სოციალურ ფენაში შეიძლება გამომხატველი იყოს ერ-

⁵ ალ. დ. ლ. ო. ნ. ტ. ი., ქართული ხალხური ნოველები, გვ. 160, 162.

⁶ იქვე, გვ. 117.

⁷ იქვე, გვ. 221.

⁸ იქვე, გვ. 221, 223.

⁹ იქვე, გვ. 139.

თიმეორის საწინააღმდეგო თვალსაზრისის, ერთიმეორის საპირისპირო კლასის ინტერესებისა. კაპიტალიზმის ხანაში ახალი ფუნქციით, ახალი სოციალური შინაარსითაა გამოყენებული ფეოდალიზმის ხანიდან და უფრო შორეული წარსულიდანაც ნაანდერძევი ანდაზები. ზეპირსიტყვიერების გარდა ამის მაჩვენებელია ლიტერატურაც. მწერლებს ფაბულის განვითარების, გმირთა სახეების სრულყოფის, ხასიათებისა და სიტუაციების შექმნის ხერხად ნაწარმოებთა სოციალური შინაარსის შესაბამისად გამოყენებული აქვთ მცირე ჟანრის ნაწარმოებები. ყოველივე ეს იმას არ ნიშნავს, თითქოს საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების პერიოდებთან დაკავშირებით არ იქმნებოდეს ახალ-ახალი სიტყვის მასალები, ანდაზები, გამოცანები და აფორიზმები. კაპიტალიზმის ხანის პროდუქტია და ამ ხანას ახასიათებს ფულის ძალისა და ვაჭართა მექრთამეობის ამსახველი ანდაზები:

მტერს ხმალი,
ვაჭარს თეთრი,
წისქვილს წყალი,
გუთანს ხარი;
ნუ მატყუებ სარქისასო.

სამრეწველო კაპიტალიზმის ხანაში გაკოტრებული, კუდაბზიკა აზნაურების ყოფა, მათი ორპირობა და გაუმაძღრობა არის საგანი სატირული ანდაზებისა:

აზნაური მკადს არა სკამს,
მოშივდება კირსაც მომკამს;
აზნაურის მოკითხული სუფრაზე არ დაიდებაო“.
აგრემც იმერთი გაგრისხამსო!

კაპიტალიზმის დამახასიათებელი მექრთამეობა და ძალმომრეობა გამოხატულია სიტყვის მასალაში: „ბრძანება ქონებაზე ჰკიდია“.

მესამე დასელთა შემოქმედებაში გამოხატულ განწყობილებებს, კერძოდ ჭოლა ლომთათიძის ლირიკული მოთხრობების დამახასიათებელ მოტივს—მოთმინების წინააღმდეგ ბრძოლას, ენათესავება ანდაზა—„ბედის მორჩილი მონობაში მოკვდებაო“.

კაპიტალიზმის ხანის ადამიანთა თვალსაზრისია გამოხატული ფულზე შექმნილ გამოცანაში: „ქვეყანას გადაწვდება და ქვევრის თავს—არა“. ჩვენ არ ვამტკიცებთ იმას, თითქოს ამგვარი ანდაზები, სიტყვის მასალები, აფორიზმები და გამოცანები XIX საუკუნის 90 წლებამდე არ შექმნილიყოს. ამგვარი ნაწარმოებები ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში XIX საუკუნის დასაწყისიდან იქმნება, თანდათან ვრცელდება და ახასიათებს ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებას. მათი გავრცელება უფრო დამახასიათებელი ხდება 90-იანი წლებიდან, როდესაც მუშათა კლასმა დიდი როლი შეასრულა ხალხის იდეური აღზრდის საქმეში.

აქტიურია და სინამდვილით ახასიათებს XIX საუკუნის 90 წლებსა და XX საუკუნის დასაწყისს მამხილებელი ლექსები და გადმოცემები მეფის მოხელეებზე—მამასახლისთა, გზირთა და ჟანდარმების მექრთამეობასა და თავაშვებულობაზე. ცხადია, ამ ნაწარმოებთა მნიშვნელოვანი ნაწილი უფრო ადრე, ე. ი. XIX საუკუნის 40—50 წლებიდანაა შექმნილი. ამგვარი ლექსებით, რომელთა დიდი ნაწილი სასიმღეროა, მშრომელები გამოხატავდნენ თავიანთ პროტესტს შინაური კლასიური მტრებისა და თვითმპყრობელობის რეჟიმის წინააღმდეგ.

თუ შეიძლება თემატიკამ განსაზღვროს მხატვრული შემოქმედების განვითარება, მაშინ ერთი თავისებურება XIX საუკ. 90-იანი წლებისა და XX საუკუნის დასაწყისის ქართული ზეპირსიტყვიერებისა არის სალდათობასა და ომზე ლექსების ციკლის შექმნა. სალდათობის თემატიკა 90 წლებამდეც იყო ქართულ ხალხურ პოეზიაში. ქართველმა მთქმელებმა ლექსებში სიმართლით ასახეს 1877-1878 წწ. რუსეთ-ოსმალეთის ომი.¹⁰ ლექსების შექმნა სალდათობასა და ომზე უფრო დამახასიათებელი არის 90-იანი წლებიდან.

საინტერესოა სალდათობასა და ომზე შექმნილი ლექსების შექმნისა და გავრცელების გზები. ბევრი ამ ლექსთაგანი შექმნილია ომის უშუალო მონაწილეთა მიერ და წერილის სახით არის გამოგზავნილი მშობლიურ კუთხეში. ამას ადასტურებს ლექსების დასაწყისი და დასასრული სტრიქონები, აგრეთვე ცალკე ლექსებზე დართული შენიშვნები. ამის ნიმუშია:

გვ შაირი იოსებმ თქვა, მოვაკსენე თავის ძმებსა,
ჩემს მაგივრად გეახლებისთ, ყველას ჩამოგართმევსთ კელსა¹¹.

ქართულ ხალხურ პოეზიაში თავისებურად აისახა რუსეთ-იაპონიის ომი. ცნობილია, რომ ეს ომი წინ უძღოდა 1905 წლის რევოლუციას და დააჩქარა ეს რევოლუცია. ქართული ხალხური ლექსები რუსეთ-იაპონიის ომზე ერთგვარი მატთანაა ამ ომისა. ქართულ ლექსებში ისიც კი არის აღნიშნული, რომ იაპონია 1904 წელს იანვარში მოულოდნელად დაესხა თავს რუსეთს:

იანვრის ტელეგრამამა გამაჩინა ძალია¹².

ლექსებში მხატვრული სიმართლით არის ასახული ის ფაქტი, რომ მეფის რუსეთის არმია არ იყო სათანადოდ შეიარაღებული, რომ ჯარს ამარაგებდნენ ცუდად. ომის მონაწილე სალდათის წყარე ხვედრს გვაცნობს ფშავში ჩაწერილი ლექსის სტრიქონები:

...დღეში წყალსა ვსომთ ერთხელა, პურსა ვჭამთ თითო მისხალსა¹³.

რუსეთ-იაპონიის ომში მეფის რუსეთის არმია სანახევროდ განადგურდა. დაიღუპნენ სალდათად გაწვეული ქართველებიც, ქართულ ხალხურ ლექსში აღნიშნულია ეს დიდი ტრაგედია. ფშავურ ლექსში პირველი პირითაა გადმოცემული სალდათის სიცოცხლის ტრაგიკული დასასრული. მოლექსე თავისებური ხერხით უპირისპირებს მეფის მთავრობის სიბეცეს, მმართველი გენერლების უნიჭო ხელმძღვანელობასა და პატრიოტ წინაპართა სახელოვან ბრძოლებს. მეფის რუსეთის კრიტიკის საშუალებად იგი იწყებს წარსულის იდეალიზაციას.¹⁴

ღრმა სინანულითა და გულისტკივილით არის აღნიშნული იმპერიალისტური ზრახვების შედეგად ომში გაწვეულთა სისხლის დაუზოგავი ღვრა ხევსურულ ლექსში:

¹⁰ ა. შანიძე, ხალხური პოეზია, 1931, გვ. 177, № 465; პ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, 1, 1937, გვ. 130—132, № 209, 214.

¹¹ ა. შანიძე, ხალხური პოეზია, გვ. 170, № 452.

¹² იქვე, გვ. 273.

¹³ ხალხური სიტყვიერება, III, მიხ. ჩიქოვანის რედაქციით, 1953, გვ. 230—231;

¹⁴ ხალხური სიტყვიერება, III, გვ. 231.

იმთვენა წყალიც არ მიდის, რო სისხლის ალაზანია¹⁵.

განადგურებული არმიის სალდათის განწყობილებას გაგვაცდევინებს ამავე ლექსის დასასრული სტრიქონები¹⁶.

ქართული ხალხური ლექსები რუსეთ-იაპონიის ომზე სიმართლით აგვიწერენ მეფის სამსახურში მყოფი სალდათების საშინელ ყოფას. მაგრამ მოლექსეებს, რომელნიც მეტ შემთხვევაში ომის უშუალო მონაწილენი არიან, არ აქვთ ნათელი წარმოდგენა დიდ ბოროტებაზე, იმპერიალისტური სახელმწიფოების მტაცებლურ პოლიტიკაზე. მათ არ იციან მიზეზი სისხლის ღვრისა. მეფის არმიაში გაწვეულთა ბრძოლას სტიქიური ხასიათი ჰქონდა. მოლექსეები, რომელნიც ამავე დროს ომის უშუალო მონაწილენი არიან, ზოგ შემთხვევაში არამცთუ ვერ ხსნიან ომის სოციალურ სარჩულს, ამ ომში თავგანწირვა სასახელო საქმე, სამშობლოსათვის თავდადებაც კი ჰგონიათ. ამ მხრივ დამახასიათებელია ხევსურული ლექსის სტრიქონები:

ხანია, კევსურთ შვილებო, რკინა ტანს გეცვას სალია,
კმლვ ზუმფარაით დაღესეთ, თოფს გამუცვალეთ ტალია,
...ჩავეყათ მკლავის ჯანითა მტრისა რბილი და ძვალია.¹⁷

რუსეთ-იაპონიის ომზე შექმნილი ხალხური ლექსები ერთი მაგალითია იმისა, რომ ზეპირსიტყვიერება ადრე ეხმაურება მოვლენებს. ამავე დროს ეს ლექსები მოლექსეთა კლასობრივი თვითშეგნების საკმაოდ დაბალ დონეს გვიჩვენებს. სალდათობა მძიმე ტვირთად აწვა მშრომელ მოსახლეობას. მეფის მთავრობა მრავალი წლით აშორებდა სალდათად გაწვეულს ოჯახს, მშობლიურ კუთხეს. უამისოდაც გაძვალტყავებულ გლეხობისათვის სალდათობა დიდი უბედურება იყო. სალდათობაზე შექმნილი ლექსების დიდი ნაწილი უიმედობისა და სევდის გამომხატველია. ეს ლექსები თავისი სოციალური შინაარსითა და განწყობილებით არსებითად განსხვავდება სამშობლოს დაცვაზე შექმნილი საგმირო ლექსებისაგან. სალდათობაზე შექმნილ ლექსებში ისმის ერთგვარი გოდება მეფის სამსახურში გაწვეულთა დიდ უბედურებაზე, საკუთარ ხვედრზე, წლების მანძილზე ოჯახის დაობლებაზე. საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეშია გავრცელებული მეფის არმიაში გაწვეულთა ბედუკუდმართობის ამ სახველი სასიმღერო ლექსი:

სალდათი ვარ ნაფიცი,
სად ჩავეკვდები არ ვიცი.¹⁸

ან კიდევ.

ვაიმე, ჩემო ვენახო,
გამოსხმული ვერ გნახო.

ამ ლექსების ჰანგიც კი სამგლოვიაროა. ამ ციკლის ლექსებში დახატულია სალდათების სიბეჩავე. გურიაში ჩაწერილ ლექსში „აგითირდება გულია“ სიმართლით არის გადმოცემული მეფის სამსახურში გაწვეულთა სავალალო ყოფა. მოლექსე თვითმპყრობელობისადმი სიძულვილით აღნიშნავს მეფის გენერლებისა და ოფიცრების უდიერ მოპყრობას სალდათებისადმი. იგი გურულები-

¹⁵ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ხალხური პოეზია, 273.

¹⁶ იქვე, გვ. 274.

¹⁷ იქვე.

¹⁸ მთქმელი დარდო სიხარულიძე, ჩაწერილი ჩემ მიერ 1933 წ.

სათვის დამახასიათებელი ცოცხალი იუმორით ახასიათებს სალდათად გაწვეულთა გაჭირვებას, მეფის მთავრობის მიერ მათ ცუდ მომარაგებას.¹⁹

ლექსებს სალდათობაზე განსაკუთრებული მხატვრული სიმართლე ახასიათებს. მეტი წილი ლექსებისა მხატვრული ბიოგრაფიაა მისი შემქმნელისა. ასეთებია ცნობილი მოლექსეების ბესარიონ გაბურის, ალექსი ოჩიაურის და სხვ. ლექსები²⁰. ბევრი ლექსი სალდათობაზე უაღრესად ლირიკულია. ლექსების ლირიზმს აღრმავებს ნატვრა მშობლიური კუთხისა. ერთი ზევსური სალდათის ლექსი მშობლიური კუთხის მოგონებით იწყება:

კარგ იყავ, ჩვენო არხვატო, მტრისათვი შაუპოვარი.

ზამთრის ქალა გაქვ სავლელად, ზაფხულის შრების კლდოვანი²¹.

ღრმად გრძნობიერია 1910 წელს ბესარიონ გაბურის მიერ ოდესაში შექმნილი ლექსი „სალდათის სიკვდილი“. ბესარიონ გაბურის ლექსი გაგვაცდევინებს მეფის სამსახურში გაწვეულ ახალგაზრდათა ტრაგედიას, მათ დიდ ნატვრას მშობლიური კუთხისა. ეს ნატვრა ამახვილებს ლექსის სოციალურ მოტივს: მოლექსე ღრმად ლირიკული სტრიქონებით ჰგოდებს სამშობლოს მოშორებული თუში სალდათის სიკვდილზე²².

თავისი სოციალური შინაარსით მეტად საინტერესოა ლექსი „მეცხვარე სალდათი, აფიცერზე“. მისი შესავალი გოდებაა სამშობლო კუთხის, მშობლიური კერის მოშორებაზე.

სად მიზღიხარ, თავო ჩემო, სარჩოზეთ იღებ კელსა?

სადა სწირავ სამშობლოსა, მერმე ქვეყანასა შენსა?²³

ამას მოსდევს მეფის არმიაში გაწვეულთა სიბეჩავის, მათი აუტანელი ყოფის ამსახველი სტრიქონები.

ლექსში იგრძნობა არმიაში გაწვეულის დიდი სიძულვილი უდიერი აფიცრებისა და გენერლებისადმი²⁴.

დასასრულ სტრიქონებში გამოხატულია გაწამებული სალდათის პროტესტი უსამართლობის წინააღმდეგ, დიდი სურვილი მეფის არმიის უდიერ ხელმძღვანელებზე შურისძიებისა.

მახვილი სოციალური მოტივების შემცველ ლექსებში სალდათობაზე მის უკმაყოფილება მშრომელი ხალხის მიაგვრელებისადმი, მაგრამ ვერ ვიტყვით, თითქოს ეს ლექსები გაბედული მოწოდება იყოს ექსპლოატატორების წინააღმდეგ საბრძოლველად.

XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან იქმნება და 90-იან წლებში ქართული ზალხური სიტყვიერების მძლავრ ნაკადს შეადგენს ციკლი ლექსებისა და გადმოცემებისა შინაური კლასიური მტრებისა და თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ მებრძოლი ყაჩაღებისა თუ ფირალების შესახებ.

სოციალური ბოროტების წინააღმდეგ მებრძოლ ყაჩაღებზე ადრეც შეიქმნა ლექსები და გადმოცემები. ამის კლასიკური ნიმუშია მესტვირული არსენას ლექსი. სოციალური ბოროტების წინააღმდეგ მებრძოლ ყაჩაღებზე ნაწარმოე-

¹⁹ ალ. დლონტი, გურული ფოლკლორი, 1937, გვ. 119.

²⁰ ა. შანიძე, ზალხური პოეზია, გვ. 171, 173, 174, 177, 178 და სხვ. №№ 454, 456, 457, 458, 463, 464 და სხვ.

²¹ იქვე, გვ. 174, № 459.

²² იქვე, გვ. 178, № 264.

²³ იქვე, გვ. 170, № 452.

²⁴ იქვე.

ბის შექმნა განსაკუთრებით დამახასიათებელი გახდა სამრეწველო კაპიტალიზმის განვითარების ხანაში.

აუტანელმა უსამართლო გადასახადებმა, საზღვარს გადამცდარმა ნაციონალურმა ჩაგვრამ და მრავალგვარმა დამცირებამ, უკიდურესმა სილატაკემ თანდათან გადალახა მშრომელი ხალხის მოთმინების საზღვარი. ამავე დროს თანდათან იზრდება მუშათა კლასი, რომელიც იდეურად ხელმძღვანელობდა გლეხობას. თანდათან გაძლიერდა მოძრაობა სოციალური და ნაციონალური ჩაგვრის წინააღმდეგ. გახშირდა სტიქიური შურისძიება მჩაგვრელებზე. 80—90 წლებიდან განსაკუთრებით გახშირდა მჩაგვრელებზე შურისძიების მიზნით მშრომელი ხალხის შვილების გაყაჩაღება-გაფორალება.

შეიქმნა ციკლი ლექსებისა და გადმოცემებისა ყაჩაღებისა თუ ფირალების შესახებ. ეს ლექსები და გადმოცემები გამომავატველია სახალხო გმირებისადმი ხალხის სიყვარულისა. ამავე დროს მათ თავის დროზე დიდი მავრგანიზებელი დანიშნულება და ქმედითი ძალა ჰქონდათ. ზოგი ლექსი სახალხო გმირებზე მათ სიცოცხლეშია შექმნილი. დიდი ნაწილი კი ბნელი ძალების წინააღმდეგ ბრძოლაში მათი ტრაგიკული სიკვდილის შემდეგ არის შექმნილი. ფირალებისა და ყაჩაღების შესახებ შექმნილი ლექსები თითქმის ყველა სასიმღეროა. ამ ლექსებს ჩონგურზე დამღეროდა ხალხი. თავის დროზე ეს სიმღერები გაისმოდა როგორც უსამართლობის წინააღმდეგ ბრძოლის მედგარი შეძახილი.

XIX საუკუნის 90-იანი წლებიდან ხალხური სიტყვიერების ძირითადი პერსონაჟებია მეფის ხელისუფლების წინააღმდეგ სტიქიური მებრძოლები — ყაჩაღები, ფირალები და მათი მოწინააღმდეგენი, თვითმპყრობელობის დამქაშები — ბოქაულები, ურიადნიკები და ჯაშუშები.

ბოლო დრომდეა ხალხის ხსოვნაში თავგანწირვა გმირებისა — პროკოფი ჭყონიასი, გოგია ლომჯარიასი, ნიკოლოზ მეხუზლას, სისონა დარჩიასი და სხვ. ტყე-ღრეს შეფარებული, ოჯახსა და საკუთარ თავზე ხელადებული სახალხო გმირები შურს იძიებდნენ ხალხის მტრებზე. ეს სტიქიური მებრძოლები იღუპებოდნენ მეფის ჯალათების ხელით, მაგრამ მათი ნათელი მიზნები, მათი საქმე თანდათან ენთებოდა შურისძიების ცეცხლად და იზრდებოდა რევოლუციური მოძრაობად. ამ მებრძოლების ხსოვნა ხალხმა უკვდავყო სათავგადასავლო ხასიათის ლექსებითა და გადმოცემებით²⁵. ლექსებში დაწვრილებითაა გადმოცემული მეფის ხელისუფლების წინააღმდეგ სტიქიური ბრძოლების ეპიზოდები. მათ განსაკუთრებული გულწრფელობა, უშუალოება და მხატვრული სიმართლე ახასიათებთ. გადმოცემული ამბების სინამდვილეს ადასტურებს 90 წლების პრესაში არსებული ცნობები მშრომელი ხალხის ინტერესების დამცველი ფირალებისა და ყაჩაღების შესახებ.

ლექსების გარკვეული ნაწილი მეფის ხელისუფლების წინააღმდეგ მებრძოლების მიერაა შექმნილი. უშუალო ცნობებს გარდა ამაზე მიუთითებს ლექსების დასაწყისი.

ფირალებზე და თვით ფირალების მიერ შექმნილ ლექსებსა და გადმოცემებში მკვეთრადაა გამოხატული სოციალური ბოროტებით გამოწვეული უდიდესი გულისწყრომა ხალხისა, სიძულვილი ხალხის მტრებისადმი. სამარცხვინო ბოძზეა გაკრული მეფის ჯალათები, ჯაშუშები, მოღალატეები. სოციალური ში-

²⁵ ანტონ ხინთიბიძე, გურული ფირალები, 1938; მიხ. ჩიქოვანი, ფირალის ეპოსი გურიაში, „მარქსისტული ენათმეცნიერებისათვის“, 1934, გვ. 118—121; И. В. Мегрелидзе, Революция в грузинском фольклоре, Советский фольклор, I, 1934, гв. 104; აღ. დლონტი, გურული ფოლკლორი, გვ. 82—86.

ნაარსითა და ფაბულის განვითარებით. ეს ლექსები და გადმოცემები ერთმანეთის მსგავსია.

ქართული მუშათა რევოლუციური პოეზიის სათავე მუშათა შორის გავრცელებულ რევოლუციურ ჰიმნებთან „Смело товарищи в ногу“, „ვარშაულა“ და სხვ. ერთად ნიკოლოზ მეხუზლას, სისონა დარჩიას და სხვა მათ მსგავსთა შესახებ შექმნილ სიმღერებშია. ზოგი ყაჩაღი და ფირალი არამცთუ იცნობდა მუშათა წრეს, თვითონ იყო გამოსული მუშათა წრიდან. ამ მხრივ საინტერესოა ნიკოლოზ მეხუზლას ბიოგრაფია²⁶. ლექსებისა და გადმოცემების ციკლი ნიკოლოზ მეხუზლას შესახებ წარმოგვიდგენს იმ სოციალურ გარემოს, რამაც წარმოშვა ფირალობა. ხალხს სადა, შეუფერავი ნაწარმოებებით დამაჯერებლად გადმოუცია მეფის მოხელეთა სულიერი დაცემა, მლიქვნელობა, მახეზღარობა და მრავალგვარი სიმახინჯე.

90-იან წლებში შექმნილი ლექსების ციკლი ყაჩაღების შესახებ, განსაკუთრებით კი ლექსი ნიკოლოზ მეხუზლას შესახებ, განიცდის პოპულარული მესტვირული არსენას ლექსის გავლენას. გავლენა ამჩნევია როგორც ფაბულის განვითარების, ისე სიტუაციათა დახატვის ხერხებს²⁷.

რევოლუციური პოეზიის სათავეებზე მსჯელობისას ანგარიშგასაწევია ციკლი ლექსებისა სახელოვანი გმირის სისონა დარჩიას შესახებ. სისონა დარჩიას ბიოგრაფია დამახასიათებელია 90-იან წლებში მეფის ხელისუფლების წინააღმდეგ მშრომელი ხალხის ბრძოლისა. ხალხში გავრცელებული ყოფილა აზრი, თითქოს სისონას ტყვია ვერას ვნებდა. ეს გვაგონებს თქმულებას გორგასლის შესახებ, რომელსაც მტრის იარაღი თითქოს ვერაფერს ვერ ვნებდა, თუ ის ილიას არ შეეხებოდა. სისონა დარჩია შეუდარებელი მებრძოლი ყოფილა. ოფიციალურ პრესაშიც არის ცნობები სისონა დარჩიას ბრძოლის არაჩვეულებრივ ხერხებზე. ამის გამო იგი ხშირად გადარჩენია განსაცდელს²⁸.

სისონა დარჩიას გმირობაზე შექმნილ გადმოცემებსა და მოგონებებს დიდი მნიშვნელობა აქვს კლასთა ბრძოლისა და მთლიანად ეპოქის დახასიათების თვალსაზრისით. ისინი გვაცნობენ ხალხის შეხედულებას მეფის მოხელეებზე, გამოხატავენ პროტესტანტულ სულისკვეთებას მასისა, რომელიც განსაკუთრებით გაიზარდა 90-იან წლებში.

სისონა დარჩიას შესახებ ნაწარმოებთა ციკლში ღრმა ლირიზმითა და გმირის შეუპოვრობის ასახვის თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს გოდების ჟანრით შექმნილი ლექსი. იგი შექმნილია სისონას მიერ ფირალი ძმის ვასილის დატირებაზე.²⁹

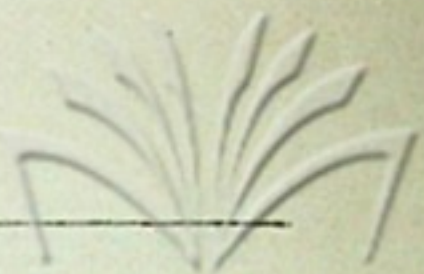
გოდების ჟანრითაა შექმნილი აგრეთვე „მეხუზლას ცოლის ტირილი“. ეს არის დამწუხრებული ქალის მოთქმა. მასში გამოხატული განწყობილება დამახასიათებელი იყო უთანასწორო ბრძოლებში დაღუპულ მებრძოლთა დაობლებული ოჯახებისათვის.

²⁶ „ივერია“, 1892, № 16; ანტ. ხინთიბიძე, გურული ფირალები.

²⁷ ეს ფაქტი პირველად აღნიშნა ანტ. ხინთიბიძემ. მანვე ამ თვალსაზრისით შეადარა მესტვირული პოემისა და ნიკოლოზ მეხუზლას სიკვდილზე შექმნილი ლექსის ადგილები.

²⁸ მის. ჩიქოვანი, ფირალის ეპოსი გურიაში, „მარქსისტული ენათმეცნიერებისათვის“, ანტ. ხინთიბიძე, გურული ფირალები; ქს. სიხარულიძე, ნარკვევები, 1, 1958, გვ. 183.

²⁹ მის. ჩიქოვანი, „ფირალის ეპოსი გურიაში“, „მარქსისტული ენათმეცნიერებისათვის“, გვ. 117.

სისონა დარჩიას გმირობა შთამაგონებელი იყო ხალხისათვის. შთამაგონებელი მასაში მოწინავე იდეების დაძნერგავი მწერლებისათვის, სოციალური შინაარსით, იდეური მიმართულებითა და გამოსახვის ხერხებით ნიკოლოზ მეხუზლასა და სისონა დარჩიაზე არსებული ნაწარმოებთა ციკლების მსგავსია 90-იან წლებში შექმნილი ლექსები და გადმოცემები გოგია ლომჯარიას, დათულია სურგულაძის და სხვათა შესახებ. XIX საუკუნის 80—90-იან წლებში თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ მებრძოლ ფირალებისა და ყაჩაღების შესახებ შექმნილი ლექსებისა და გადმოცემების ციკლები ბროშურებისა და გაზეთების საშუალებით გავრცელებულ ნათარგმნ რევოლუციურ ჰიმნებთან ერთად, ქმნიდა ნიადაგს ქართველ მუშათა და გლეხთა რევოლუციური პოეზიისათვის.

თვალსაჩინო სიახლე XIX საუკუნის 90-იანი წლებისა და XX საუკუნის დასაწყისის ქართული ხალხური სიტყვიერების განვითარებაში შეიტანა რევოლუციურმა პოეზიამ. რევოლუციური პოეზია ამ ხანის ზეპირსიტყვიერების თავისებური ნაკადია. გასული საუკუნის 90-იანი წლებიდან პროლეტარიატის გახდომა „პირველხარისხოვან ისტორიულ და პოლიტიკურ ძალად“ უქმნიდა მყარ საფუძველს ბრძოლის ცეცხლის, დემონსტრაციების, ბარიკადებისა და ტრიბუნების პოეზიას. ღრმა სოციალური შინაარსის, მაღალი იდეების, მებრძოლი ინტონაციის მქონე რევოლუციური პოეზია იდევნებოდა ყველა ქვეყანაში, სადაც კი იზრდებოდა მუშათა კლასი, ვითარდებოდა პროლეტარიტი. მაგრამ ამო იყო დევნა. ისტორიას თავისი გზა აქვს. ამ გზაზე გამოსული მუშათა კლასის სიმღერებიც ვითარდებოდა და ექსპლოატატორთა დასათრგუნად მოუწოდებდა მშრომელ ხალხს. ამის გამო აღნიშნა ვ. ი. ლენინმა: „...პოლიციის ვერავითარი შარი ვერ შეუშლის ხელს იმას, რომ მსოფლიოს ყველა დიდ ქალაქში, ყველა საფაბრიკო დაბაში და მოკამაგირეთა ქოხებში სულ უფრო ხშირად გაისმის ერთსულოვანი პროლეტარული სიმღერა დაქირავებული მონობისაგან კაცობრიობის მოახლოებული განთავისუფლების შესახებ“³⁰. საქართველოში რევოლუციური მოძრაობის ზრდასთან დაკავშირებით ვითარდება რევოლუციური პოეზიაც, გამომხატველი თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ ამხედრებულთა მებრძოლი სულისკვეთებისა.

ქართველმა მუშებმა და გლეხებმა სწრაფად აითვისეს ეს ჰიმნები და დაამკვიდრეს ხალხური შემოქმედების ფონდში, შექმნეს მათი ვარიანტები.

ქართულად ითარგმნა და გადმოკეთდა პროლეტარიატის საერთაშორისო ჰიმნი „მარსელიოზა“. პირველად იგი 1902 წ. ბოლშევიკურ გაზეთ „ბრძოლაში“ დაიბეჭდა. მარსელიოზას ქართული ტექსტის შექმნის უშუალო მონაწილე უნდა იყოს მგზნებარე რევოლუციონერი ლადო კეცხოველი. ეს საბრძოლო ჰიმნი სწრაფად გავრცელდა საქართველოს ყველა კუთხეში, ქალაქებსა და სოფლებში. „მარსელიოზას“ მგზნებარე ტყვეებს მღეროდნენ მტერზე შურისძიების ცეცხლით ანთებული მუშები და გლეხები.

რისხვით გუგუნებდა ხალხი მარსელიოზას სტრიქონებს და გამოხატავდა მტერზე გამარჯვების ურყევ რწმენას.

ასეთივე გზით გავრცელდა საქართველოში „ინტერნაციონალი“. ამ ჰიმნის დიდ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ დანიშნულებას მიუძღვნა ვ. ი. ლენინმა შესანიშნავი სტრიქონები: „ეს სიმღერა გადათარგმნილია ყველა ევროპულ და

³⁰ ვ. ი. ლენინი, გამოუქვეყნებელი დოკუმენტები, „საქართველოს კომუნისტი“, 1954, № 5, გვ. 18.

არა მარტო ევროპულ ენებზე. რა ქვეყანაშიც უნდა მოხვდეს შეგნებული მუშა, საითაც უნდა გადატყორცნოს იგი ბედმა, რა უცხოდაც უნდა გრძნობდეს იგი თავს, უენოდ, უნაცნობოდ სამშობლოს ღაშორებულს,—მას შეუძლია ნახოს ამხანაგები და მეგობრები „ინტერნაციონალის“ ნაცნობი პანგებით³¹.

რევოლუციურად განწყობილ ქართველ მუშათა და გლეხთა საყვარელი სიმღერა იყო აგრეთვე „ვარშაულა“. ამ სიმღერის ქართული თარგმანიც „ბრძოლაში“ გამოქვეყნდა³².

გადმოქართულეებულმა რევოლუციურმა ჰიმნებმა და ფირალებისა და ყაჩაღების შესახებ შექმნილ ნაწარმოებთა ძლიერმა ტრადიციამ, როგორც აღვნიშნეთ, მისცა დასაბამი ქართულ რევოლუციურ პოეზიას. ამ პოეზიის ძირითადი ნაწილი მუშათა შემოქმედებაა³³. მუშათა სიმღერები ვრცელდებოდა გლეხებშიც. მუშათა კლასის იდეური ხელმძღვანელობის შედეგად გლეხებიც ქმნიდნენ რევოლუციური სულისკვეთების გამომხატველ სიმღერებს.

ქართული რევოლუციური სიმღერები შთაგონებულია 1905 წ. რევოლუციის ლოზუნგით „ძირს თვითმპყრობელობა“. საქართველოს ყველა კუთხეში იყო გავრცელებული ამ ლოზუნგით შთაგონებული სიმღერა.

ძმობა-ერთობა-სიყვარულს
დაუდგათ ტახტი ქებული.

ცნობილია ამ სიმღერის ვარიანტები³⁴.

რევოლუციის ლოზუნგით არის შთაგონებული ვარიანტებად ცნობილი სატირული ლექსი „ძირს ნიკოლოზ, მაღლა მუშა“³⁵.

1905 წელს გლეხთა აჯანყების საინტერესო ეპიზოდია შემონახული ლექსში „დუშეთი აჯანყებულა“. ამ ლექსის ისტორიულ ცნობებთან შედარების საფუძველზე აბ. ცანავამ გაარკვია, რომ მასში გადმოცემულია 1905 წლის 3 აგვისტოს გლეხთა შეიარაღებული აჯანყება დუშეთში³⁶. 1905 წლის რევოლუციის ამსახველი ლექსის ერთი ნაწილი სამრეწველო ადგილებში შეიქმნა რევოლუციის უშუალო მონაწილეთა მიერ და გავრცელდა მთელ საქართველოში. რევოლუციის აღმავლობის ამსახველი, რევოლუციის ლოზუნგით შთაგონებული სიმღერები შექმნილია ცარიზმთან ბრძოლის ცეცხლში. ამ სიმღერებში გამოხატული მუშათა და გლეხთა განწყობილება რევოლუციის აღმავლობის წლების დამახასიათებელია. ბუნებრივია, რომ ამ სიმღერებს თავის დროზე დიდი ქმედითი ძალა ჰქონდა.

1905 წლის რევოლუციის დამარცხებას მოყვა მძვინვარე რეაქცია. შავბნელმა რეაქციამ, შავრაზმელების მიერ მშრომელი ხალხის განუკითხავმა აწიოკებამ, ეგზეკუციებმა, რევოლუციურად განწყობილ პირთა სახლ-კარის დაწვამ, ოჯახების განადგურებამ, სახრჩოებლებმა, სატუსალოებმა ვერ დაადუმა

³¹ ვ. ი. ლენინი, გამოუქვეყნებელი დოკუმენტები, „საქართველოს კომუნისტი“, 1954, № 5, გვ. 16.

³² „ბრძოლა“, 1901, № 1.

³³ აბ. ცანავა, ქართული მუშათა რევოლუციური პოეზია, 1956.

³⁴ ქს. სიხარულიძე, რუსეთის პირველი რევოლუცია ქართულ ხალხურ პოეზიაში, 1905—1907 წლების რევოლუცია საქართველოში, გვ. 517; აბ. ცანავა, ქართული მუშათა რევოლუციური პოეზია, გვ. 21.

³⁵ ქს. სიხარულიძე, რუსეთის პირველი რევოლუცია ქართულ ხალხურ პოეზიაში, 1905—1907 წლების რევოლუცია საქართველოში, გვ. 517—518; აბ. ცანავა ქართული მუშათა რევოლუციური პოეზია, გვ. 39.

³⁶ აბ. ცანავა, ქართული მუშათა რევოლუციური პოეზია, გვ. 33—34.

აბობოქრებული ხალხის მედგარი ხმა, რაც ისევ ისმოდა რევოლუციურ სიმღერებში. რევოლუციური პოეზია განაგრძობს განვითარებას.

რეაქციის სუსხიან წლებში შექმნილი ხალხური პოეზია არა მხოლოდ ასახავს შავბნელ ხანას და გამომხატველია რევოლუციურად განწყობილ მუშათა და გლეხთა მებრძოლი სულისკვეთებისა, იგი მიმართულია ეროვნული და სოციალური ჩაგვრის წინააღმდეგ.

რეაქციის სუსხიან წლებში შექმნილი ლექსები, სიმღერები და გადმოცემები რამდენიმე ჯგუფად შეიძლება დაიყოს. ლექსების ერთ ჯგუფში სიმართლითაა ასახული რეაქციის ხანის დამახასიათებელი თვითმპყრობელობის ბნელი კანონები, აღმაშფოთებელი უსამართლობა. დამახასიათებელია ლექსი „რეაქცია“. ლექსის დინამიკური სტრიქონები წარმოგვიდგენს შავბნელ დროს. იგი ასახავს მეფის ჯალათების მიერ თავისუფლებისათვის მებრძოლთა დევნას, ხმლებითა და მათრახებით მათ ცემას, ქალების შეურაცხყოფას, რევოლუციონერთა სახლ-კარის დაწვას, იატაკქვეშ მომუშავეთა დაპატიმრებასა და გაციმბირებას.³⁷

ეგზეგუციებით მოსახლეობის აწიოკების შემადრწუნებელი სურათი მოცემულია ვარიანტებად ცნობილ ლექსშიც „ბიას ჩადგა ზეკუცია“³⁸.

რეაქციის წლებში შეიქმნა ლექსები მშრომელთა აუტანელ ყოფაზე. ივლიანე მერკვილაძემ რეაქციის წლებში გამოაქვეყნა პოემა „ჭიათურა“ და ლექსი „საყანჩია“. პირველში, უფლებააყრალ მემაღაროელთა ყოფა წარსულში ჯოჯოხეთად არის წარმოდგენილი. მეორეში კი უტყუვრად არის დახასიათებული ს. კურსებში ქვის ქარხანაში მომუშავეთა მძიმე ხვედრი. ივლიანე მერკვილაძის ორივე ნაწარმოებს ფართო გავრცელება ჰქონდა ხალხში. პოემის დასაწყისი სტრიქონები ახლაც ზეპირად იციან ჭიათურისა და ტყიბულის მეშახტეებმა და ჩაწერილია ვარიანტებად³⁹.

მძვინვარე რეაქციის წლებშიც მუშათა და გლეხთა შორის განსაკუთრებით პოპულარული იყო სიმღერა არსენა ჯორჯიაშვილზე. მშრომელებმა მათი ინტერესების დაცვისათვის სიკვდილით დასჯილი გმირის პირით გადმოგვცეს მისი სამართლიანი შურისძიება უხეშ ძალაზე.

ეს სიმღერა მუდამ ახსოვდა ნიჭიერ პოეტს ვლ. მაიაკოვსკის, იგი მას აგონებდა რევოლუციის წლებში საქართველოში გატარებულ სიყრმეს⁴⁰.

მაშინდელი ბოლშევიკური პრესის ცნობით მეფის ჯალათების ხელით დაღუპულ რევოლუციონერებს მებრძოლი სიმღერებით ასაფლავებდნენ⁴¹. ისტორიული ფაქტის სწორი ანალიზი, მაღალი კლასობრივი შეგნების გამოხატვა დამახასიათებელია ამ ეტაპზე შექმნილი გოდების ჟანრის მებრძოლი ლექსებისათვის. ისტორიული ფაქტის ღრმა ანალიზით ხასიათდება ლექსები პოლიციის მიერ რევოლუციონერთა დევნის შესახებ.

მებრძოლი ხასიათისაა რეპრესირებული რევოლუციონერების მიერ ციხის კედლებში შექმნილი ლექსები. ამ ლექსების დამახასიათებელია ნათელი ოპტიმიზმი, ურყევი რწმენა მომავალი გამარჯვებისა და მაღალი შეგნება იმისა, რომ

³⁷ ხალხური სიტყვიერება, ექ. თაყაიშვილის რედ., 1, გვ. 412.

³⁸ იქვე, გვ. 234.

³⁹ მთქმელი სილიბისტრო გვენეტაძე, ჩაწერილი თ. ოქროშიძის მიერ 1951 წ., ფოლკლ. არქ. № 34773; მთქმელი ნ. ცირეკიძე, ჩაწერილი აბ. ცანავას მიერ.

⁴⁰ В. Маяковский, Избранные сочинения, Москва, 1949, გვ. 81.

⁴¹ „დრო“, 1907, № 15.

1905—1907 წლების რევოლუცია იყო პროლოგი მომავალი რევოლუციის მარჯვენისა⁴².

ქართულ ხალხურ სიტყვიერებაში მოცემულია შესანიშნავი სახეები და სახათები 1905—1907 წლების რევოლუციის მოწინავე სახალხო გმირებისა—სადარა არაბულის, მამუკა გოგოჭურის, მიხა კუჭულაშვილის, აფრასიონ მერკვილაძის, დათიკო შევარდნაძის, სიმონა დოლიძისა და სხვთა. ეს პირები მძვინვარე რეაქციის წლებში გმირულად დაეცნენ ბნელი ძალების წინააღმდეგ უთანასწორო ბრძოლებში. მათ გმირობაზე ხალხმა შექმნა მრავალი სიმღერა და გადმოცემა.

მაღალმხატვრული საგმირო ლექსების ციკლებია შექმნილი ხევსური გმირების მამუკა გოგოჭურისა და სადარა არაბულის შესახებ. ხევსურები ახლაც სიყვარულით გვიამბობენ ამ გმირების სასახელო ბიოგრაფიას.⁴³ ხალხურ ლექსებში მხატვრული სიმართლითაა გაღმორცემული სადარასა და მამუკას შეუპოვარი ბრძოლები ხალხის მოღალატეთა წინააღმდეგ, რევოლუციის შემდეგ, შავ-ბნელი რეაქციის დროს. ხალხი ერთგვარ მოკრძალებას იჩენს მათი დახასიათებისას. მოლექსეებს თავიანთი პოეტური უნარი არ მიაჩნიათ საკმარისად მათი დიდი საგმირო საქმეების გადმოსაცნად. დამახასიათებელია ამ მხრივ ერთი ლექსის სტრიქონი:

„მამუკასა და სადარას შესაფერს ვერვინ ეტყვისა“⁴⁴. როგორც ლექსიდანაც ჩანს, მეფის მთავრობამ სადარასა და მამუკას ხელში ჩაგდების მიზნით ხევსურეთის მოსახლეობა ეგზეკუციით აიკლო⁴⁵.

სადარამ ვერ აიტანა ხალხის აწიოება და თავისი ფეხით მივიდა პოლიციაში. მეფის ჯალათებმა იგი ჩამოახრჩვეს. ამაზეა შექმნილი მაღალმხატვრული ლექსების ციკლი. ღრმად გრძნობიერი ლექსებით ხალხი ამართლებს გმირის საქციელს: გმირის ღრმა ჰუმანიზმს და ვაჟკაცურ სულისკვეთებას გვაცნობს ხალხური ლექსის სტრიქონები.

სიმართლისათვის მებრძოლი გმირის დაუვიწყარ სახეს ქმნის მისი მძაფრი განცდისა და დიდი გულისტკივილის ამსახველი მშობლიურ კუთხესთან გამოთხოვების სტრიქონები:

მშვიდობით, სალო კლდეებო! თქვენ მე მაძლევდით ბანსაო,
მშვიდობით, ჯვარ, ჯვარის კარო, ვეღარცა-ლ ეღნახავ ჯარსაო.
მშვიდობით ჩემო სწორებო, ვინც ჩემს იდვით მჯარსაო!
კივილით სადამ ჩაივლის მშავ-ჩვესურეთის წყალსაო.
უტდების მთისა არწივსა, ხანდხან ივრუზავს მჯართაო⁴⁶.

ლექსებში გადმოცემულია სადარას სიკვდილით დასჯა.

მამუკა გოგოჭური, როგორც ხალხში დაცული გადმოცემებიდან და ლექსებიდან ჩანს, განაგრძნობდა ბრძოლას უსამართლობის წინააღმდეგ. მეფის ჯაშუშების ღალატით ისიც ხელში ჩაუვარდა პოლიციას და მოკლეს. ხალხმა ღრმად გრძნობიერი ლექსებით გულწრფელად დაიტირა თავისუფლებისათვის

⁴² ქს. სიხარულიძე, რუსეთის პირველი რევოლუცია ქართულ ხალხურ პოეზიაში, 1905—1907 წლების რევოლუცია საქართველოში, გვ. 522—523.

⁴³ ქს. სიხარულიძე, რუსეთის პირველი რევოლუცია ქართულ ხალხურ პოეზიაში, 1905—1907 წლების რევოლუცია საქართველოში, გვ. 526.

⁴⁴ ა. შანიძე, ხალხური პოეზია, გვ. 97.

⁴⁵ იქვე.

⁴⁶ იქვე, გვ. 98.

მებრძოლი გმირები. ლექსებში გაკიცხულია დ. სამდურავითა და ზღაპრით არის მოხსენებული მამუკას გამცემი⁴⁷.

საგმირო ხასიათისაა საისტორიო ლექსები და გადმოცემები სახალხო გმირის მიხა ჭუჭულაშვილის შესახებ. საკმაოდ ვრცელ პოემას შინაური კლასობრივი მტრებისა და ნაციონალური ჩაგვრის წინააღმდეგ მებრძოლის მიხა ჭუჭულაშვილის შესახებ ახლაც სახალხო გმირისადმი დიდი სიყვარულით დამღერის აღმოსავლეთ საქართველოს ხალხი ფანდურზე.

მუშათა და გლეხთა პოეტური შემოქმედების საგანია გმირობა აფრასიონ მერკვილაძისა. აფრასიონ მერკვილაძის მონაწილეობა რევოლუციურ მოძრაობაში ხალხურ ლექსებში გმირის პირითაა გადმოცემული.⁴⁸

1905—1907 წლების სახალხო გმირებზე შექმნილ ნაწარმოებთა ციკლებში გვხვდება ძველი საგმირო ლექსის ტრანსფორმაციის ნიმუშებიც, როგორიცაა:

აფრასიონ მერკვილაძეს
თავი უკვდავი ეგონა.

ეს ლექსი შექმნილია ძველი საგმირო ლექსის „ვაჟკაცსა თავის სიკვდილი გული მძინარე ეგონა“⁴⁹ გავლენით. ძველი საგმირო პოეზიის ნიმუშის გაახლებით შექმნილი ეს საისტორიო ლექსიც იმავე შემოქმედებითი მეთოდით არის შექმნილი, როგორც მთლიანად XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან შექმნილი საისტორიო ნაწარმოებთა ციკლები, რომელთა განვითარება კრიტიკული რეალიზმის მეთოდით წარიმართა.

ჩონგურისა და გიტარის აკომპანიმენტზე ახლაც სიყვარულით დამღერიან 1905—1907 წლების რევოლუციის აქტიური მონაწილის, რევოლუციის შემდეგ ფირალად გავარდნილის დათიკო შევარდნაძის შესახებ შექმნილ ლექსებს. დათიკო შევარდნაძე თითონაც ქმნიდა საგმირო, სიმართლისათვის საბრძოლველად მშრომელი ხალხის მაორგანოებელ ლექსებს. გმირის მიერ საკუთარ სურათზე წარწერილი ლექსი სანიმუშოა ისტორიული მოვლენის დრმა ანალიზითა და კლასიურად მისი სწორად შეფასების თვალსაზრისით. იგი გვაცნობს ყაჩაღ-ფირალთა დიად მიზანს. ეს ლექსი მგზნებარე მოწოდებაა სიმართლის, მშვიდობისა და თავისუფლებისათვის საბრძოლველად⁵⁰.

უსამართლობის წინააღმდეგ საბრძოლველად რაზმავდა მშრომელ ხალხს გრძნობიერი სიმღერები და გადმოცემები სიმონა დოლიძის შესახებ⁵¹.

ახალ უბედურებად დაატყდა თავს ქართველ ხალხს პირველი მსოფლიო ომი. ბნელი რეაქციის წლებს მოყვა რევოლუციის აღმავლობის წლები (1912—1914). იგი შესწყვიტა მსოფლიო ომმა: „რომელშიც მეფის მთავრობა რევოლუციისაგან ხსნას ეძებდა“. 1914 წელს მეფის მთავრობამ საყოველთაო მობილიზაცია გამოაცხადა. იმპერიალისტების მიერ მსოფლიოს გადანაწილებისათვის

⁴⁷ ა. შანიძე, ხალხური პოეზია, გვ. 100.

⁴⁸ ჩამწერი აბ. ცანავა, ქს. სიხარულიძე, რუსეთის პირველი რევოლუცია ქართულ ხალხურ პოეზიაში, გვ. 527.

⁴⁹ ვ. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, 1934, გვ. 270—271.

⁵⁰ ალ. ლლონტი, გურული ფოლკლორი, გვ. 295.

⁵¹ ანტ. ხინთიბიძე, გურული ფირალები, გვ. 108—111; ქს. სიხარულიძე, რუსეთის პირველი რევოლუცია ქართულ ხალხურ პოეზიაში, 1905—1907 წ. რევოლუცია საქართველოსში, გვ. 525—526.

მძარცველურ ომზე შეიქმნა ციკლი ქართული ხალხური ლექსებისა. ეს ლექსები ხალხის კლასობრივი თვითშეგნების დონის მიხედვით ერთგვარი არის. ომით თავსდატეხილი უბედურების აღწერისას ყველა მოლექსეს ერთგვარად არ ესმის ომის მიზანი და მიზეზი. რაჟდენიმე მოლექსისაგან ჩაწერილ, პოეტურად საკმაოდ გამართულ ლექსიდან „მობილიზაცია“ ჩანს, რომ მის შემქმნელებს ნათლად არ ჰქონდათ წარმოდგენილი ომის ნამდვილი მიზეზი—იმპერიალისტთა მტაცებლური პოლიტიკა. ლექსი ძველი საგმირო პოეზიის მიხედვით არის შექმნილი.⁵²

პირველ მსოფლიო ომზე შექმნილ ქართულ ხალხურ ლექსების ციკლში საკმაო რაოდენობით არის ისეთებიც, რომელნიც გამოხატავენ ომის მონაწილეთა კლასობრივი თვითშეგნების უფრო მაღალ დონეს. ეს ლექსები მიმართულია ცარიზმის წინააღმდეგ. ასახავენ ხალხის სიძულვილს მეფის მთავრობისადმი. გამოხატავენ მობილიზებულთა სინანულს მეფის ინტერესების დასაცავად ბრძოლის ველზე წასვლის გამო. ტიპურია ამ მხრივ ლექსი „სისხლის წვიმა“. თვითმპყრობელობის, იმპერიალისტთა ბნელი ზრახვების წინააღმდეგ გაბედული პროტესტის გამოხატველი ეს ლექსი ასე იწყება:

რომენმ ასტეხე ოინი? შენი სულიმცა კრულია
არ მოგწყინდათა, ქართველნო, რუსთ მეფის სამსახურია?⁵³

იმპერიალისტთა ბნელი ზრახვების წინააღმდეგ არის მიმართული ლექსი „წყლიან აკოფში“. ამ ლექსში დაწვრილებითაა გადმოცემული მობილიზებულთა მძიმე ყოფა ომის ქარცეცხლში და ომის შემზარავი შედეგები. მოლექსე არ კმაყოფილდება ომის საშინელების აღწერით და იძლევა მკაცრ კრიტიკას თვითმპყრობელობისა:

ცოდო თქვენ გედოსთ, მეფენო, სრუ დაღუპენით ჯარია.
ღალატობს გიანარლები, გაყიდეს მიწა-წყალია,
თაოდ ჯიბაებს ივსებენ, გლეხებო, თქვენი ბრალა!⁵⁴

უტყუვრად არის დახასიათებული იმპერიალისტური ომი ლექსებში: „ბრძოლის ველზე“⁵⁵, „ეშმაკის მოგონილი“⁵⁶, „მსოფლიო ომში დაქრილი“⁵⁷.

მსოფლიო ომის შემზარავ შედეგს წარმოგვიდგენს გურული ლექსი „ომმა დაგვჩაგრა ბიჭები“. იმპერიალისტური ომის ინვალიდი მოლექსე შეუფერავი სტრიქონებით წარმოგვიდგენს ომით გამოწვეულ ტრაგედიას⁵⁸.

ომით გამოწვეული დიდი უბედურებაა აღწერილი ამ ომის უშუალო მონაწილის ბესარიონ გაბურის ლექსში „მსოფლიო ომის დროს 1914—1915 წწ. დატოცილი არხოტივნები“. ეს ლექსი გოდებაა ომში უმიზნოდ დაღუპულ თანამემამულეებზე⁵⁹. იმპერიალისტურ ომზე შექმნილი ლექსებისა და ლიტერატუ-

⁵² ა. შანიძე, ხალხური პოეზია, გვ. 180, № 466.

⁵³ იქვე, გვ. 187, № 471.

⁵⁴ იქვე, გვ. 666, № 779.

⁵⁵ იქვე, გვ. 181, № 467.

⁵⁶ იქვე, გვ. 186, № 470.

⁵⁷ იქვე, გვ. 188, № 472.

⁵⁸ მთქმელი გ. დეისაძე, იმპერიალისტური ომის ინვალიდი. აღ. ლლონტი, გურული ფოლკლორი, გვ. 118;

⁵⁹ ა. შანიძე, ხალხური პოეზია, გვ. 193, № 477.

რის ურთიერთობის თვალსაზრისით საინტერესოა აკაკი შანიძის მოსაზრება: „მსოფლიო ომის საშინელებანი ისეთი სიმკვეთრითაა გადმოცემული, რომ მსგავსი რამ მე არაფერი ვიცი ქართ. ლიტერატურაში. არც გასაკვირია: ლექსების ავტორები უშუალო მონაწილენი იყვნენ ომისა და თავისი თვალთ ხედვდნენ ომის მიერ თავს დატეხილ უბედურებას და განადგურებას“⁶⁰. სწავლის-ხმოა აგრეთვე აკაკი შანიძის მიერ ამ ლექსების იდეურ-შინაარსობრივი მხარის შეფასება: „იმას ვერ ვიტყვით, რომ იმპერიალისტური ომის მიზნებში და რაობაში ისინი (მოლექსეები—ქ. ს.) ნათლად ერკვეოდნენ, მაგრამ ბუნებრივი ალლო მაინც თავს იჩენს“⁶¹. ჩვენ დავუმატებდით, რომ ბევრი ლექსი იმპერიალისტურ ომზე გამომხატველია მოლექსეთა, ამავე დროს ომის უშუალო მონაწილეთა, არა მხოლოდ ბუნებრივი ალლოსი იმპერიალისტური ომის მიზნების და ამ ომის შედეგების შეფასებისას, არამედ აგრეთვე,—კლასობრივი თვითშეგნების საკმაოდ მაღალი დონისა. ასეთია მაგალითად ხევსურული ლექსი „სისხლის წვიმა“⁶². თუმცე ეს ლექსები, ისევე როგორც ლექსები სალდათობაზე, არ არის გაბედული, პირდაპირი მოწოდება მეფის ხელისუფლების დასამხობად. ამ ლექსებს ვერ მივაკუთვნებთ რევოლუციურ პოეზიას.

მთლიანად ციკლი ლექსებისა სალდათობასა და ომზე მშრომელთა კლასობრივი თვითშეგნების დონის თვალსაზრისით არ დგას იმ სიმაღლეზე, როგორც ლექსები თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ მებრძოლ ფირალებსა და ყაჩაღებზე, 1905 წლის რევოლუციაზე, არა დგას იმ სიმაღლეზე, როგორც ამავე ხანის მუშათა რევოლუციური პოეზია.

დიდი ოქტომბრის რევოლუციის წინა წლებში უნდა იყოს შექმნილი იდეა-შინაარსითა და ფორმით მეტად საინტერესო ლექსი „იმპერატორს“. ლექსში მახვილი სატირით არის დაპირისპირებული იმპერატორ ხელმწიფისა და მშრომელი ადამიანის ყოფა, შურისძიების გრძნობითაა გადმოცემული თვითმპყრობელობის ბნელი კანონებით შევიწროებული მშრომელის სურვილები⁶³.

ჩამწერის ცნობით თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ გაბედული პროტესტის გამომხატველი ამ ლექსის „მათქვამს დასაჭერლად სდევდენ ხელმწიფის შეურაცხყოფისათვის“⁶⁴.

* * *

XIX საუკუნის 90-იანი წლებისა და XX საუკუნის დასაწყისის ქართული ხალხური სიტყვიერება მოკლე ისტორიულ მანძილზეა შექმნილი. მიუხედავად ამისა, მას მაინც ახასიათებს ახალი იდეური მიმართულება, სოციალური შინაარსი და პოეტიკაც. სამრეწველო კაპიტალიზმის განვითარების, ისტორიის სარბიელზე მუშათა კლასის გამოსვლის, რევოლუციური იდეების გავრცელების ასახვისას ხალხური პოეზია ვერ თავსდება მხოლოდ ტრადიციულ ფორმაში—იქმნებოდა ახალი მხატვრული მეთოდი, ახალი მხატვრული ხერხები, რაც ნიადაგს უმზადებდა თვისობრივად სრულიად ახალ საბჭოთა პოეზიის განვითარებას. XIX საუკუნის 90-იანი წლები და XX საუკუნის დასაწყისის ხალხური სიტყვი-

⁶⁰ ა. შანიძე, ხალხური პოეზია. გვ. 014.

⁶¹ იქვე.

⁶² იქვე, გვ. 187, № 471.

⁶³ იქვე, გვ. 274. № 675.

⁶⁴ იქვე, გვ. 625.

ერების ახალ მხატვრულ მეთოდსა და ხერხებზე რომ ვლაპარაკობთ, მხედველობაში გვაქვს ძირითადად საისტორიო ნაწარმოებნი. ყველა პერიოდის ქართულ ხალხურ საისტორიო ნაწარმოებთა თემატიკური მიმოხილვა, მათი სოციალური შინაარსისა და იდეური მიმართულების ანალიზი ადასტურებს იმას, რომ ხალხური შემოქმედების ამ დარგის მხატვრული მეთოდი არის რეალიზმი. საისტორიო ნაწარმოებთა რეალიზმი ყველა ეპოქაში ერთგვარი არ არის. იგი იცვლებოდა და ახალ თვისებებს იძენდა იმის მიხედვით, თუ რომელ ეპოქასთან, მხატვრული შემოქმედების განვითარების რომელ პერიოდთან და ეტაპთანაა დაკავშირებული. საისტორიო სიტყვიერების მხატვრული მეთოდის თავისებურების, მისი ახალი თვისების განმსაზღვრელი მასში ასახული ისტორიული ფაქტის ანალიზის, გმირის წარმოსახვის ხასიათია. თუ შევადარებთ სხვადასხვა პერიოდის ქართულ ხალხურ საისტორიო სიტყვიერებას, ისტორიული ფაქტების სწორი შეფასებით, ამ ფაქტების ღრმა ანალიზით, ხალხის კლასობრივი თვითშეგნების გამოხატვით XIX საუკუნის 90-იანი წლებისა და XX საუკუნის დასაწყისის ხალხური სიტყვიერება, კერძოდ მუშათა და გლეხთა რევოლუციური სიმღერები, სრულიად ახალი მოვლენაა ხალხურ შემოქმედებაში. ეს სიმღერები მაჩვენებელია ქართულ ხალხურ შემოქმედებაში კრიტიკული რეალიზმის განვითარების მაღალი საფეხურისა. ამავე დროს ისინი წარმოადგენენ წინა საფეხურს სოციალისტური რეალიზმისა. რაც შეეხება ამ ხანაში შექმნილსა თუ გავრცელებულს სხვა ჟანრის ნაწარმოებებს მათი დიდი ნაწილი ტრადიციული ხერხითაა წარმოდგენილი. თუმცა კაპიტალიზმის განვითარებისა და კლასთა ბრძოლის ამსახველი ნოველების, ანდაზების და სიტყვის მასალების მიხედვით რეალიზმი, როგორც მხატვრული მეთოდი უფრო მაღალ საფეხურზეა, ვიდრე ამას წინა ეტაპების ხალხური სიტყვიერება გვიჩვენებს. XIX საუკუნის 90-იანი წლებისა და XX საუკუნის დამახასიათებელი საზოგადოებრივი მოვლენების ამსახველი ნოველების, ანდაზების, სიტყვის მასალებისა და სხვა ჟანრის ნაწარმოებთა მხატვრული მეთოდიც უახლოვდება კრიტიკულ რეალიზმს.

XIX საუკუნის 90-იანი წლებისა და XX საუკუნის დასაწყისის ზეპირსიტყვიერება ჟანრობრივად ერთგვარი არ არის. პროზაული ჟანრის ნაწარმოებთაგან დამახასიათებელია ნოველები და საისტორიო გადმოცემები. პოეზიიდან დამახასიათებელია ყველა ჟანრის-ლირიკული, ლირიკული და ეპიური ლექსები. ვითარდება პოემაც, რაც შედარებით ახალი მოვლენაა ზეპირსიტყვიერებაში. ამ ხანაშია შექმნილი საჩონგურო პოემა მიხა კუჭულაშვილზე. განსაკუთრებით დამახასიათებელი გახდა სათავგადასავლო ლექსების შექმნა სახალხო გმირებზე (დათიკო შივარდნაძეზე, სიმონა დოლიძეზე, სისონა დარჩიაზე და სხვ.). იქმნება ბალადები (აფრასიონ მერკვილაძესა და სხვ.) და გოდების ჟანრის ლექსები (სისონას მიერ ფირალი ძმის დატირება და სხვ.).

იუმორი და სატირა როგორც მხატვრული ხერხი, დიდი ხნით აღრეა ცნობილი ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში. მაგრამ ეს ხერხი განსაკუთრებით დამახასიათებელი გახდა კლასთა ბრძოლის გაძლიერებასთან დაკავშირებით. ამ ხანაში შეიქმნა ციკლი ლექსებისა, გადმოცემებისა და ნოველებისა უქნარა და ზნედაცემულ თავადაზნაურობაზე, მღვდლებზე. მკვეთრი სოციალური და პოლიტიკური სატირა მიმართული მეფის ხელისუფლების წინააღმდეგ დამახასიათებელია 1905—1907 წლების რევოლუციის ამსახველი ლექსებისათვის. საქართ-

ველოს ზოგ კუთხეში ბოლო დრომდეა გავრცელებული ცარიზმთან ბრძოლის ცეცხლში შექმნილი სიმღერა:

ძირს ნიკოლოზ

მალა მუშა⁶⁵.

ახლაც ახლავთ მაღაროს მუშებს 1905 წლის რევოლუციის დროს შექმნილი, ვარიანტებად გავრცელებული ლექსი: „ნიკოლოზი ძირს“⁶⁶.

ნაწარმოებთა კომპოზიციასთან დაკავშირებით შესამჩნევია ის, რომ ამ ხანაში შექმნილი ლექსები და გადმოცემები კიდევ მეტად, ვიდრე 60-იან წლებში შექმნილი, განსხვავდება ადრინდელი ნაწარმოებებისაგან ისტორიული მოვლენების, გმირების ხასიათებისა და შინაგანი ბუნების გახსნის და მასის როლის ასახვის თვალსაზრისით. ამ ხანაში კიდევ უფრო მეტად, ვიდრე 60-იან წლებში შექმნილ ნაწარმოებებში, წარმოსახული ისტორიული მოვლენების ეპიზოდები და მომენტები მრავალრიცხოვანია. კიდევ უფრო დამახასიათებელი გახდა ნაწარმოებთა ფაბულის განვითარება არა ერთი და ორი, არამედ რამდენიმე პერსონაჟის მოქმედებითა და დახასიათებით. ასეთია მაგალითად, ღრმად გრძნობიერი ლექსი სიმონა დოლიძის შესახებ. ამ ლექსში სახალხო გმირთან ერთად დახასიათებულია მისი თანამებრძოლი ბურჟუაზი და აგრეთვე—უარყოფითი გმირებიც.

ამ ხანაში შექმნილ ნაწარმოებებისათვის დამახასიათებელი არ არის ტრადიციულ ხალხურ შემოქმედებაში ცნობილი შესავლისა და დასასრულის ტიპური მზა ფორმულები. ეს იმიტომ, რომ საისტორიო ნაწარმოებს ფაქტის სინამდვილით გადმოცემის პრეტენზია ქვს. ნაწარმოები მეტწილად ამბის აღწერით იწყება. ამბის აღწერით იწყება მაგალითად ლექსი სიმონა დოლიძეზე:

ყოველი მხრით დაჩაგრული
მე ვარ სიმონა დოლიძე,
შემისრულდა ექვსი წელი,
არ მიძინია ლოგინზე.⁶⁷

რაც შეეხება ლექსების ციკლს სალდათობასა და ომზე, მათი დიდი ნაწილი არ იჩენს სიახლეს პოეტიკის მხრივ. საკმაოდ მაღალპოეტური ლექსების ციკლი ომსა და სალდათობაზე ფორმის მხრივ ტრადიციულია. მაგალითად, ლექსი რუსეთ იაპონიის ომზე პირდაპირ ამბის გადმოცემით კი არ იწყება, არამედ ხალხური პოეზიის ტრადიციული ხერხით—მუსიკალური საკრავისადმი მიმართვით:

მერცხალაშვილის ფანდურსა დასძველებია ლარია,
დაუკრავ აეიეინდება, როგორც ლემაღის ქარია⁶⁸.

ამ შემთხვევაშიც შესავალი სავსებით დამოუკიდებელი არ არის ნაწარმოების სოციალური შინაარსისაგან. იგი სიმბოლურადაა დაკავშირებული ლექსში გადმოცემული ომის საშინელებასთან.

⁶⁵ ქს. სიხარულიძე, რუსეთის პირველი რევოლუცია ქართულ ხალხურ პოეზიაში, 1905—1907 წლების რევოლუცია საქართველოში, გვ. 517—518.

⁶⁶ აპ. ცანავა, ქართული მუშათა რევოლუციური პოეზია, გვ. 39; ქს. სიხარულიძე, რუსეთის პირველი რევოლუცია ქართულ ხალხურ პოეზიაში, 1905—1907 წლების რევოლუცია საქართველოში, გვ. 519—520.

⁶⁷ ქს. სიხარულიძე, ქართველი სახალხო გმირები, გვ. 88.

⁶⁸ ა. შანიძე, ხალხური პოეზია, გვ. 273.

90-იანი წლებიდან შექმნილ ხალხურ პოეზიაში გამონაკლისს წარმოადგენს პოემები. პოემაში ამბის დასაწყისს წინ უძღვას შესავალი. მძვინვარე რეაქციის დროს სახალხო გმირის მიხა ჭუჭულაშვილის შესახებ შექმნილი პოემა ასე იწყება:

ამოდი შუქურ-ვარსკვლავო,
მთვარეს უბრუნე პირია,
დილას მზევ, ამოძვალო.
შენ კადმოვეფინე სხივია.
ამოდი შუა ქიზიყში,
გვიცოცხლე სოფლის გმირია,
იკითხე მიხას სახელი,
გვარად ჭუჭულაშვილია.

ამ პოეტურ შესავალს სერიოზული ფუნქცია აქვს პოემაში. იგი ორგანულ კავშირშია პოემის სოციალურ შინაარსთან. ექსპოზიციაში, ბუნებისადმი გრძნობიერ მიმართვაში გულწრფელი სტრიქონებით გამოხატულია ხალხის დიდი სურვილი საყვარელი გმირის სიცოცხლის გახანგრძლივებისა.

ეპიზოდთა დაკავშირების მიზნით ნაწარმოებთა ფაბულის განვითარებისას საერთო-ტრადიციული ადგილების გამოყენება დამახასიათებელი არ არის XIX საუკუნის 90-იანი წლებისა და XX საუკუნის დასაწყისის ზეპირსიტყვიერებისათვის. ამგვარი ხერხი გამონაკლისის სახით შეიძლება შეგვხვდეს ნოველებსა და გადმოცემებში. ამ შემთხვევაში ისინი ზღაპრებისა და ეპიური ციკლის ნაწარმოებთა გავლენას განიცდიან. პოეზიაში ეს ხერხი გამოყენებულია ლექსებში ომსა და სალდათობაზე, რომელთა მეტი ნაწილი საერთოდ პოეტიკის მხრივ არ იჩენენ სიახლეს და ტრადიციული ფორმითაა შექმნილი.

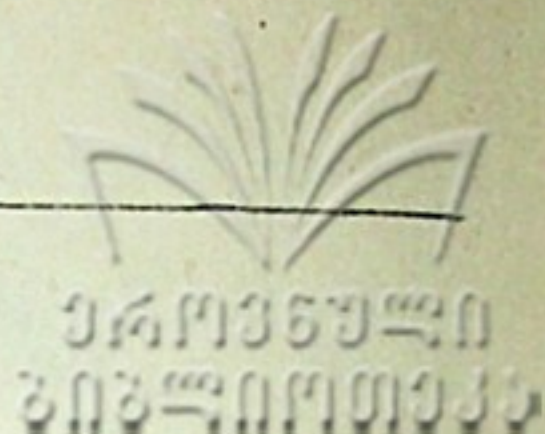
90-იანი წლებისა და XX საუკუნის დასაწყისის ხალხური პოეზია საკმაოდ მდიდარია მხატვრული სახეებით. პოეტური სახეები ამ ხანის ხალხურ პოეზიაში ნაწარმოებთა სოციალური შინაარსით, მათი იდეით არის ნაკარნახევი. სიმბოლოები, ეპითეტები, შედარებანი ამ ხანის ზეპირსიტყვიერებაში მეტწილად კლასთა ბრძოლის იარაღადაა გამოყენებული. უძველესი სიმბოლიკის ანტითეზები—ს ი ნ ა თ ლ ე და ს ი ბ ნ ე ლ ე, ს ი თ ბ ო და ს ი ც ი ვ ე და სხვ. გამომხატველია მოვლენებისადმი თუ გმირებისადმი ხალხის დამოკიდებულებისა. ტრადიციული ქართული პატრიოტული სიმბოლოები—ა ვ ი დ ა რ ი, ღ რ უ ბ ე ლ ი, ნ ი ს ლ ი, მ ზ ი ს ჩ ა ს ვ ჯ ა, ს ი ბ ნ ე ლ ე და საერთოდ ბუნების სტიქია ამ ხანის პოეზიაში ხალხის ან ცალკეულ გმირთა განსაცდელის მხატვრული სახეებია. 1905 წლის რევოლუციის მონაწილის, ხალხის საყვარელი გმირის დათიკო შევარდნაძის სიცოცხლის ტრაგიკული დასასრული პირველი პირით ნათქვამ ლექსში ასეა გადმოცემული:

ღღეს კი მიმუხტლა ცამ რისხვით
და მიწამ პირი დამიყო.⁶⁹

რეაქციის ხანაში მეფის ჯალათების მიერ სახალხო გმირის მიხა ჭუჭულაშვილის სიკვდილს ასე გადმოგვცემს საჩონგურო ლექსის სტრიქონები:

⁶⁹ ალ. დლონტი, გურული ფოლკლორი, გვ. 82.

დახუჭა ორავ თვალეზი
ზუზუნი შექმნა ქარმა⁷⁰.

ამ ხანის ზეპირსიტყვიერებაში ეროვნულ და სოციალურ მოტივებს აღრმავებს საგმირო პოეზიის ტრადიციული ეპითეტები ვეფხვი, ლომი, შევარდენი და სხვ. განსაკუთრებით დამახასიათებელია ამ ეპითეტების გამოყენება მთის პოეზიისათვის. 1905 წლას რევოლუციის მონაწილე გმირის მამუკა გოგოჭურის ბნელ ძალებთან უთანასწორო ბრძოლაში დაღუპვას ასე გადმოგვცემს ხევსური პოლექსე:

თავადაც ამ-ნდ დამრჩალა,
დავლათი აღარ ქრისაო.
დაუძინებავ რქაზედა,
რო ჯიკვი ჭაუხისაო⁷¹.

ამ ხანის პოეზია მრავალფეროვნებას იჩენს ზომის მხრივ. შაირის წყობითა და ზომით შექმნილი ლექსების გვერდით არა იშვიათია ხუთ და ათმარცვლოვანი ლექსებიც, რაც ცნობილია უძველეს ხალხურ პოეზიაშიც. მეტრის მრავალფეროვნებით გამოირჩევა 1905 — 1907 წლების რევოლუციის ამსახველი ლექსები. ზოგ შემთხვევაში ერთი და იმავე ლექსის ცალკეული სტრიქონები სხვადასხვა ზომისაა. ერთიმეორეს ენაცვლება შვიდ, რვა და ხუთმარცვლოვანი სტრიქონები ლექსებში: „გაუმარჯოს ერთობას“⁷². ეს გარემოება კი არ ანელებს, არამედ აძლიერებს ლექსის დინამიკას, ხდის მას რიტმიულს. გარდა ამისა აძლიერებს სატირას მიმართულს მეფის ხელისუფლების წინააღმდეგ. ამავე ხანის პოეზიაში ხშირია ათმარცვლიანი ლექსებიც. ათმარცვლიანია არსენა ჯორჯიაშვილის შესახებ გავრცელებული სიმღერა⁷³.

რაც შეეხება რითმის საკითხს, ან ხანის პოეზიაში, ისევე როგორც წინა პერიოდებში, გვხვდება ქართული კლასიკური ლექსის თითქმის ყველა სახის რითმა.

თავისებურია ამ ხანის ხალხური პოეზიის ინტონაცია. განსაკუთრებით ეს ითქმის 1905—1907 წლების პოეზიის მიმართ. მეტრძოლი, რევოლუციური ინტონაცია ამ ხანის პოეზიისა განსაზღვრა მისი შექმნისა და შესრულების გარემომ. ეს ლექსები შეიქმნა ცარიზმთან ბრძოლის ცეცხლში. ამ ლექსებს მღეროდნენ საპროტესტო დემონსტრაციებზე, ბარიკადებზე, წარმოთქვამდნენ ტრიბუნაზე. ინტონაციით ეს ლექსები მსგავსია ირ. ევდოშვილისა და სხვა პოეტების ლექსებისა, რომელნიც მიმართულია მეფის ხელისუფლების წინააღმდეგ.

მხატვრული მეთოდი და პოეტური თავისებურებანი XIX საუკუნის 90-იანი წლებისა და XX საუკუნის დასაწყისის ხალხური სიტყვიერებისა, ამ სიტყვიერების სოციალური შინაარსის, იდეური მიმართულებისა და ფორმის ორგანული კავშირის მაჩვენებელია.

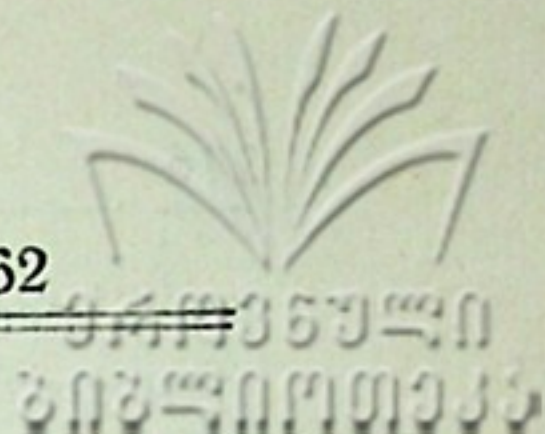
⁷⁰ ქიზიყის პოეტური ფოლკლორი. გადაბეჭდილია ქს. სიხარულიძის მიერ, ქართველი სახალხო გმირები, გვ. 110.

⁷¹ ა. შანიძე, ხალხური პოეზია, გვ. 99.

⁷² ქს. სიხარულიძე, რუსეთის პირველი რევოლუცია ქართულ ხალხურ პოეზიაში, გვ. 519—520.

⁷³ აბ. ცანავა, მუშათა რევოლუციური პოეზია, გვ. 24—25.

ამგვარად, XIX საუკუნის 90-იანი წლებისა და XX საუკუნის დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციამდელი ზეპირსიტყვიერება თავისებური ეტაპია ქართული ხალხური შემოქმედების განვითარებაში. არ არის სწორი მოსაზრება, თითქოს კაპიტალიზმის შემოჭრამ საქართველოში შეაჩერა ზეპირსიტყვიერების განვითარება. კაპიტალიზმის შემოჭრამ საქართველოში შექმნა ახალი მოტივები ზეპირსიტყვიერებაში. ამ ხანის ზეპირსიტყვიერებას ახასიათებს პოეტური თავისებურებანი. აქვს თავისი ინტონაცია. თვითმპყრობელობის უხეშ-შმა რეჟიმმა, ნაციონალურმა ჩაგვრამ და კლასიური მტრების მრავალგვარმა ბოროტებამ ვერ შეძლო მშრომელი ხალხის აბოზოქრებული სულის დაცემა, ვერ ჩააქრო მგზნებარე გულების ცეცხლი. კლასიური მტრებისადმი შურისძიებით ანთებული გულთაძგერა ისმის სხვადასხვა ჟანრის ზეპირსიტყვიერ პოეტურ ნაწარმოებებში. ამ ნაწარმოებთა დამახასიათებელია მკვეთრი სოციალური მოტივები. ამ ხანის ზეპირსიტყვიერების განვითარების მხატვრული მეთოდია კრიტიკული რეალიზმი.

თამარ ოქროშიძე

მეტივური ლექს-სიმღერები¹

მეტივეობა-ნაოსნობასთან დაკავშირებული ლექს-სიმღერები არქაულ სიმღერათა ჯგუფს მიეკუთვნებიან. ამგვარი შრომის ამსახველი უძველესი სიმღერები მხოლოდ ერთფეროვან წამოძახილებს წარმოადგენენ.

ერთფეროვანი წამოძახილებისაგან შედგება გემზე მომუშავე ჩინელების სიმღერები². ინდურ და ჩინურ სანაოსნო სიმღერების არქაულობაზე მიგვითითებს მუსიკის ისტორიკოსი ბრაუდო³. ანტიურ წყაროებში სხვათა შორის დაცულია ცნობები სანაოსნო სიმღერების შესახებაც⁴.

მსოფლიოს იმ კუთხეებში, სადაც ნაოსნობისათვის გამოსადეგი მდინარეები მოიპოვება, მეტად გავრცელებულია მენავეთა სიმღერები. სანიჩზე ნავეებზე მუშაობს რამდენიმე კაცი, ამიტომ აქ განსაკუთრებით საჭიროა ერთდროული. შეთანხმებული მოძრაობა ნიჩბებისა, ეს მოითხოვს შრომის ტაქტის, რიტმის დაცვას. რიტმის გამოსამუშავებლად სხვადასხვა ქვეყნებში სხვადასხვა ხერხია მომარჯვებული: მენიჩბეთა წამოძახილები, სტვენა, ტაშის კვრა, ჩაქუჩის ცემა ან მთელი ორკესტრის ხმა და სხვ.⁵ ახალ გვინეაში მენიჩბეები საქმიანობენ დაფდაფის ხმაურზე⁶. აფრიან გემებზე ჩინელ მეზღვაურებს ზოგჯერ უხდებათ ნიჩბებზე მუშაობა. მარცხენა და მარჯვენა მხარეს რიგრიგობით მუშაობს ექვსი კაცი, რომლებიც აგრეთვე რიგრიგობით მღერიან.

კ. ბიუხერი ხაზს უსვამს ახალზელანდიელი მენავეების განსაცვიფრებელ მეთოდურ სიზუსტესა და რიტმიულობას ნიჩბოსნობაში⁷.

აფრიკელი ზანგების სანაოსნო სიმღერების შესახებ გ. როლფსი წერს: მათ არ შეუძლიათ ნიჩბის მოსმა სიმღერის გარეშე⁸.

ძველ ეგვიპტეში განსაკუთრებით გავრცელებული იყო მდ. ნილოსის მენავეთა სიმღერები, დაკავშირებული არა მარტო ნიჩბების მოსმასთან, არამედ აფრის აშვებასთან, ნავის დაძვრასთან. იქ მღეროდნენ იმის მიხედვით, მდინარეს—აღმა მიყვებოდნენ თუ დაღმა⁹. „რაც შეეხება უბრალო ლირიკულ ხალ-

¹ გამოკვლევა ავტორის საკანდიდატო დისერტაციის ერთ-ერთ ქვეთავს წარმოადგენს.

² К. Бюхер, Работа и ритм, 1923, გვ. 157.

³ Б. М. Браудо, История Музыки, 1935, გვ. 10.

⁴ И. М. Тронский, История античной литературы, 1946, გვ. 18.

⁵ К. Бюхер, დასახ. შრომა, გვ. 164.

⁶ იქვე, გვ. 165.

⁷ იქვე, გვ. 165.

⁸ იქვე, გვ. 166.

⁹ იქვე, გვ. 169.

ხურ სიმღერას,—წერს ჰუგო რიმანი,—ეს, ეტყობა, ეგვიპტეში არსებობდა უხსოვარ დროიდან. უბრალო მელოდიები იმღერებოდა ხორბლის ლეწვის, ნიჩბის მოსმის, წყლის ზიდვის სამუშაოების დროს¹⁰.

რუსულ ზეპირსიტყვიერებაში „სიმღერების მნიშვნელოვანი რაოდენობა,—წერს ნ. პ. ანდრეევი,—დაკავშირებულია ისეთ სოციალურ მოვლენასთან, როგორიცაა ბურლაკობა... ეს სიმღერები ლაპარაკობს გლეხთა ცხოვრების სიმძიმესა და ბატონყმობის წინააღმდეგ შებრძოლთა თანაგრძნობაზე¹¹.

შრომის სხვა სახეებთან ერთად ჩვენში გავრცელებული ყოფილა მენავეობა. საქართველოს გეოგრაფიული მდებარეობა ორ ზღვას შუა, მდინარეების სიუხვე, ხელს უწყობდა ნაოსნობის ვაჭვითარებას. რიონზე ნაოსნობის შესახებ სტრაბონი წერს: „...კოლხიდა მეტწილად ზღვასთან მდებარეობს: მიმდინარეობს მასზე ფაზისი, დიდი მდინარე... (ფაზისზე) აღმა ცურვა შეიძლება შორაპანამდე... (შორაპნიდან) ფეხით, საურმე გზით 4 დღეში მიისვლება მტკვრამდე“¹². მეორე ადგილას სტრაბონი გადმოგვცემს: „...წარმოიქმნება (ფაზისი) ზემოთ მდებარე მთებში მრავალი წყაროსგან. ხოლო დაბლობში ლებულობს სხვა მდინარეებს... გავსილი და სანაოსნოდ გამოსადეგი ჩადის პონტოში...“¹³

აღმოსავლეთ საქართველოს მდინარეთაგან სტრაბონი ასახელებს მტკვარს, არაგვს, ალაზანს: „...უდიდესი (ამ მდინარეთა შორის) არის მტკვარი, რომელსაც სათავე აქვს არმენიაში,—გვითხულობთ საქართველოს შესახებ სტრაბონის ცნობებში,—პირდაპირ შემოდის დასახელებულ დაბლობში, ლებულობს არაგოსს... ყველა ესენი სანაოსნონი არიან და უერთდება კასპიის ზღვას“¹⁴.

ჰეროდოტეც ადასტურებს ფაზისზე ხომალდით მგზავრობას: „ელინებმა... გრძელი ხომალდით მოსცურეს კოლხიდაში, მდინარე ფაზისთან...“¹⁵

XII საუკუნის ისტორიკოსის ცნობით, თამარ მეფეს ხოტბას უძღვნიდნენ მხვნელთა გარდა მენავენიც: „ზღვასა შინა მენავენი, ნიავ-კეთილობათა შინა, თამარის ქებათა იტყოდიან“¹⁶. ამ მენავეებში იგულისხმება, რა თქმა უნდა, ქართველი მენავეები, რომლებიც ზღვაში ნავით სვლის დროს მღეროდნენ მეფე-ქალზე.

„რიონზე მარანამდის და მტკვარზე ტფილისიდან დაწყებული დადიოდა უფრო დიდი ნაკები,—წერს პროფ. პ. გუგუშვილი,—ყულევიდან ტფილისისაკენ საქონელი მოჰქონდათ მდინარეებითაც: მდ. ხობით, ...ნდ. ცივით, ცივი თავის მხრივ შეერთებული იყო მდ. რიონთან არხით ...ეს არხი, რომელსაც რუსის არხი ანუ რიონის არხი ეწოდებოდა, იყო დაახლოებით სამი ვერსის სიგრძისა... რუსის არხი თავის დროზე დიდი მნიშვნელობის სამიმოსვლო არტერიას წარმოადგენდა... რიონის არხის, ხუთიოდე ვერსით ქვემოთ, აღნიშნულია ნადორტას (ნედარტის) არხი, რომელიც აერთებდა რიონს და ფიჩორს...“

¹⁰ Г. Р и м а н, Катехизис истории музыки... 1928, გვ. 5.

¹¹ Н. П. А н д р е е в, Русский фольклор. Хрестоматия... 1938, გვ. 330

¹² თ. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი, სტრაბონის გეოგრაფია, ცნობები საქართველოს შესახებ, 1957, გვ. 123.

¹³ იქვე, გვ. 128.

¹⁴ იქვე, გვ. 127.

¹⁵ თ. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი, ჰეროდოტეს ცნობები საქართველოს შესახებ. 1960, 1, 2.

¹⁶ ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი ს მიერ. ტ. II, თბ., 1959, გვ. 146.

თანახმად გადმოცემისა, — განაგრძობს პ. გუგუშვილი, — ნედარტის ლაზი გაყვანილი უნდა იყოს VI საუკუნეში...¹⁷ იმავე მკვლევარის ცნობით: „...მდ. რიონზე ორთქლის გემები დადიოდა“¹⁸.

ნაოსნობის ერთ-ერთი უძველესი სახეთაგანია მეტივეობა. ხე-ტყის მდინარით ჩამოტანას ჯერ კიდევ სტრაბონი აღნიშნავდა: „ფაზისზე მდებარეობს მისი მოსახელე ქალაქი, კოლხთა სავაჭრო ადგილი გარშემორტყმული მდინარით. ტბითა და ზღვით... ქვეყანაში კარგი ნაყოფები იცის... (და მოიპოვება) ნავთსაშენი ყოველივე მასალა: რადგან იზრდება აქ მრავალი ტყე და მდინარეებითაც ჩამოიტანება“¹⁹.

ამრიგად, მდინარეებზე სავაჭრო მიმოსვლა ნაგებობით და ხე-ტყის წყლის ტრანსპორტი ძველთაგანვე ცნობილი ყოფილა ჩვენში.

მეტივეობა განვითარებული იყო აღმოსავლეთ საქართველოში: თბილისის მიდამოებში, მესხეთ-ჯავახეთში, დასავლეთ საქართველოში: იმერეთში, სამეგრელოში, ლეჩხუმსა და სვანეთში.

მესხეთ-ჯავახეთში „ხე-ტყის წარმოებასთან დაკავშირებით... მეტივეობა-საც მოსდევენ, — წერს ს. მაკალათია, — ტივის ხეები იჭრება გოდერძისა, ლაღვის და წინ უბნის ტყეებში, მორები ჩამოქვთ ფოცხოვის წყლით მტკვარში, სადაც იკვრება ტივები და იგზავნება მცხეთის სახერხ ქარხანაში“²⁰.

„ჩვენში არის მდინარე ფიჩორა, რომელიც ერთვის „პალეასტომის ტბას, — გადმოგვცემს 80 წლის ნიკოლოზ გიორგის ძე ურუშაძე, — ამ მდინარით ვეზიდებოდით ტივებს ფოთში... ღამეს ტივზე ვათევდით. ცეცხლს ტივზე ვანთებდით დიდს როფზე. ჰადს ვაცხოვდით თენჯერაში, თუჯის ქვაბში“²¹.

„სატივე მასალა მოგვქონდა ლაშხეთიდან, — ამბობს ივანე სამსონის ძე მაღლაკელიძე, სოფ. სამიქაოდან (აბაშის რაიონი), — მოგვქონდა ფიჭვი, სოჭი, რცხილა, კვარი, ლეკა, თელა და კოპიტა.

ფიჭვი მჩატეა, ზევით მოდის. თელა, სოჭი და ლეკა უფრო მძიმეა, მასალად უფრო მჭიდროა და მაგარი. სვანები ხეს სჭრიდნენ, წყლით ჩამოქონდათ დაშლილად მათხოჯამდე. ნაწილი ამ ხეებისა იკვრება ტივებად. ვიჭერდით ხეებს და მივიტანდით უფრო დამდგარ წყალში. იქ თავებს ამოვჭრიდით სატივე ნაჯახით და დავადგამდით უღელს. ჩევკრავდით ყინულილით. დედახეს შუაში დავურჭობდით ჭოლოკინს. წინ და უკან დავუდგამდით ორთაყვირს: აქეთ-იქით მივამაგრებდით ორ მარქაფას“²². — ასე კეთდებოდა ტივი.

დამზადებული „ტივის წასაღებ-და სამი კაცი იყო საჭირო: ისინი ტივზე დგანან. მათ მეტივეები ეწოდებათ, — გვიამბობს 70 წლის მოხუცი ნაუ ქარდავა, სოფ. ჯვარიდან, — ამ სამში ყველაზედ უფრო გამოცდილი მეტივე ბოლოს დგას, ორი დანარჩენები — წინ. ამ ორს ორთაყვირის საშუალებით მიაქვთ ტივი: ისინი ჯერის მიხედვით მუშაობენ, თუ რასაკვირველია რაიმე უცაბელი

¹⁷ პ. გუგუშვილი, საქ. და ა/კ. ეკონომიური განვითარება XIX—XX სს., ტ. I, 1949, გვ. 154—55.

¹⁸ პ. გუგუშვილი, კაპიტალიზმის წარმოშობა და განვითარება საქ. და ა/კ-ში, 1941, გვ. 77.

¹⁹ სტრაბონის დასახ. შრომა, გვ. 123—124.

²⁰ ს. მაკალათია, მესხეთ-ჯავახეთი... 1938, გვ. 82.

²¹ საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის ეთნოგრაფიული განყოფილება, შინამრეწველობის მასალები, 1935.

²² იქვე.

შემთხვევის გამო ორივეს ერთად მუშაობა არ შეიქნა საჭირო. ასეთი შემთხვევა კი ტივზე არ არის იშვიათი. უკან ძღვარი გამოცდილი მეტივე სულ წინ გზას უყურებს, ტივს აძლევს სწორ მიმართულებას, საჭიროების მიხედვით ის უძახის დანარჩენებს: „აბა, აქეთ მოუსვით, აბა იქეთ მოუსვით“. დარაქვის შემთხვევაში, ან როდესაც წყალში კლდის ნაგლეჯი რამე ან ხე დგას... ყველაფერი მან წინასწარ უნდა შენიშნოს და უნდა აუქციოს, ჩვეულებრივ კი მუშა წყალში მიყავთ. ტივის წაღება, თუ ტივი მსუბუქია ორ კაცსაც შეუძლია; საერთოდ კი ტივს, როგორც ნორმა სამი კაცი სჭირდება²³. ასეთია ეთნოგრაფიული ცნობები მეტივეობის შესახებ საქართველოში. არც ქართველ მწერლებს დარჩენილთ შეუმჩნეველი შინამრეწველობის ეს დარგი.

ტივზე მუშაობა მიწათმოქმედ გლეხს უკეთეს ეკონომიურ პირობებს უქმნიდა. ზ. გულისაშვილის მოთხრობის „მეტივე“, გლეხი, ერთი მხრივ, ჩარჩვაჭრებისაგან ილაჭგაწყვეტილი, ხოლო, მეორე მხრივ, ცარიზმის ჩინოვნიკებისაგან ფიზიკურად და მორალურად განადგურებული, შველას მეტივეობაში ჰპოებს. გლეხს არ მოსწონს აზრი, რომელსაც იდეალად გუთნისდებდა დაუსახავს: „ვერაფერი ნათქვამია,—ამბობს მოთხრობის გმირი,—გლეხის ლექსი:

მენახირის გულა შერცხვა,
მეტივისა ჯალაბიო,
ვენაცვალე გუთნის-დედას,
მუცელი აქვს მაძლარიო.

გუთნისდებდა ვერ აუვა თავის პურიტ მღვდელსა, იასაულსა, მეღალესა. მენახირესა, ჩარჩებსა და მოვალეებსა, მეტადრე ჩვენში, სადაც ნახევარს მიწის პატრონს აძლევ, —აღწერს გლეხის მდგომარეობას ავტორი, აქ იგი გლეხკაცის მდგომარეობას უპირისპირებს მეტივის შესაძლებლობას, —როდესაც მეტივე იყიდის ქართლში ტივს ხუთ თუმნად, ქალაქში სატიოზე თხუთმეტ თუმნად გაყიდის²⁴. ამიტომ ზოგი გლეხი ტოვებს მიწის მეურნეობას და ხიფათით სავსე მეტივეობას იწყებს. რეალისტურად გვიხატავს ზ. გულისაშვილი ტივის სვლას მტკვარზე და მეტივეების საქმიანობასთან ერთად მათ გუნება-განწყობილებას.

სიღარიბისაგან მეტივეობაშივე ეძებენ ხსნას ეგნ. ნინოშვილის მოთხრობის გმირი გლეხები. „პალიასტომის ტბის ზახლობელ ტყეებში გაისმოდა ცულების ხათქახუთქი—და წამდაუწუმ ხის წაქცევისაგან გრიალი,—ავციწერს სატივე ბეების დამზადების პროცესს მწერალი,—მუშა გასეოდა ტყეებს და ამზადებდა ფოთს გასასყიდს ხეებს. მუშაობდნენ ავდრის და სიცივის მიუხედავად, დასველებულები, სიცივისაგან ხელფეხ დაწითლებულები: მუშაობდნენ მოუსვენრად და ღამით დაქანცულ-დადლილები ეყრებოდნენ აქა-იქ ფარღალალა კარვებში, ცეცხლის პირას, დასაძინებლად. ვისაც ნაბადი ჰქონდა, ეხვეოდა ნაბადში და უმეტესობა კი ისე გაუხდელად, სველის ტანისამოსით მიეგდებოდა დილაშდევ წკნელის ლოგინზედ და ხის მუთაქაზედ“²⁵.

ეგნატე ნინოშვილი აღნიშნულ მოთხრობაში დიდი სიცხადითა და დამაჯერებლობით გადმოგვცემს გლეხის გაქწარებულ ყოფას, მეტივეთა განწყობილებას, სასურველი ავდრის მოლოდინს. წყალდიდობის შემთხვევაში მთელი სო-

²³ ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის ეთნოგრაფიული განყოფილება, შინამრეწველობის მასალები, 1935.

²⁴ ზ. გულისაშვილი, მოთხრობები, ნარკვევები, 1953, გვ. 74.

²⁵ ეგნ. ნინოშვილი, თხზულებანი, ტ. I, 1950, გვ. 235.

ფელი ქალებსა და ბავშვებს გარდა გაიკრიფება ტყეში და ვისაც მუშა-ხელი არ ყოფნის, ნაჭირავები კაცით ამუშავენ და ეზიდებიან ხე-ტყეს.

ასეთია ტივზე მომუშავეთა ყოფა-ცხოვრება და საქმიანობა. მათი ბედ-ილბალი წყალზეა მინდობილი და ხშირად მეტივე, ეგნ. ნინოშვილის მოთხო-ბის გმირებით, თავისი ცხოვრების დასასრულსაც წყალშივე ჰპოვებს.

მეტევური სიმღერების შესრულების წესის შესახებ მცირეოდენი ცნობე-ბი მოგვეპოვება. მაგრამ ჩვენს ხელთ არსებული მასალის მიხედვით ნაწილობ-რივ მაინც შეიძლება აღვადგინოთ აღნიშნული შრომის პროცესის სურათი.

მეტევური პოეზიის თემატიკაში წედის მეტივეთა სოციალური მდგომარე-ობის დახასიათება, ალებ-მიცემობის წარმოება. ხშირად მეტივეები თხზავენ სახუმარო ამბებს, ერთმანეთის გასაჩხიარებლად და წასაქეზებლად, მეტი-ვეურისათვის დამახასიათებელი არ არის სატრფიალო მოტივი.

საერთოდ ეს შრომა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ნატურალური მეურნე-ობის ერთ-ერთი სახეა, ზოგ კუთხეში დღემდე შემორჩენილი.

„მეტევურის“ შესრულების წესის შესახებ საინტერესო ცნობას გვაწვდის ზ. გულისაშვილი: „აუშვებდნენ ხოლმე ჩვენი ორი ნაცნობი ქარელში ტივსა და ბაციკა მაშინვე შამოჰდახებდა „ხეურს“ ანუ „ტიურს“ („ტიური“ ანუ „ხეუ-რი“ სიმღერაა, საცა ორნი ლექსებს მღერიან,—განმარტავს მწერალი,—ეს მეტი-ვეების სიმღერაა):

ქარელში ტივი აუშვი
იქვე მოიღერა ყელი,
„საყორნიას“ მივატანე
ფინთათ შემიცვალა ფერი;
ორივე წყალში დამეხრჩო,
მეხოლოვ, ხელის მკვრელი.

აი და, ბაციკავ, შეუკიდებდა პავლე.

მამაშენ კარგათ ვიცნობდი,
თავ-თხელს ესროდა ბადესა,
შენ იმის შვილი არა ხარ,
ტყულათ ახეთქამ ბაქებსა.

ბაციკა ისევ დაიწყებდა:

ტიო ჩემო, ჩემო ტიო,
მორთულო და მოკაზმულო,
ორთაყვირო მოსასმელო,
ზედ კულავ და ზედ სასმელო,
სატოზედ ჩაჰსულიყავ,
ორმოც თუმნათ გაჰსულიყავ.

ასე მასლაათით ჩავიდოდნენ სატრფივოდ, იქ ყველა მეტივეები ერთად მო-იკეცამდნენ ტივზეთ და ქეიფობდნენ²⁶.

ასე აგვიწერს მეტიევური ლექს-სიმღერების შესრულების წესს ზ. გული-საშვილი. აღნიშნული ცნობის მიხედვით „მეტევური“ ამებეური ტიპის სიმღე-რაა. ტივზე ორი ან მეტი კაცი მუშაობს. მაშასადამე, სიმღერასაც ასრულებს ამდენივე.

²⁶ ზ. გული-საშვილი, დასახ. შრომა, გვ. 70—71.

მეტივეური ლექს-სიმღერების ცნობილი ტექსტი ნ. ლორთქიფანიძის შემოქმედებაშია ცვხვდება:

ჩემო ტივო, მაშინ გაქებ,
სატივოზე გასულიყო.
თავს მუშტარი დაგხვეოდეს
სხვაზე მეტად გასულიყო.²⁷

მწერლის მიერ დახატული ცოცხალი სურათი აღადგენს მეტივეთა მკვირცხლ საქმიანობას. ეს ჩვეულებრივი სასიმღერო ლექსი გავრცელებულია როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში. აქ ორთაყვირების მოძრაობის რიტმი შეთანხმებულია სასიმღერო რიტმთან.

მეტივეთა საქმიანობის ღრმა ცოდნითაა დაწერილი გ. ლეონიძის ლექსი — „მეტივეები“²⁸. მათი შეჯახება მტკვრის ტალღებთან, ქაფიან ჩქერებში ზვირთების ჩეხვა. ტურფად შეკრული ტივიდან მეტივეების თვალთ დანახული ნაპირის პეიზაჟები: ბედკრული ნაციხარები, ლურჯი ყანები, მტკვრის ნაპირზე ფარასავით დაყრილი რიყე. ტივის ფაფასავით სქელ მორევში დინჯი, ბრძნული სვლა ან ტალღების ორთაყვირებით გაპობა, მეტივეები მდინარესთან შებმული მებრძოლი მეომრებია. დასასრულ, სველ ტივზე ღვინით სავსე ჯამები, მეტივეთა ვახშმობა, ლუკმის მხლეჩელი დამკლავებული მეტივეები მშვიერი მგლის მადით, ასრულებენ მეტივეთა ცხოვრების რეალისტურ სურათს.

ზურაბ ანტონოვის პიესაში „ლიტერატორები ტივით მოგზაურობენ უფლისციხიდან ტფილისამდე“, სადაც გამოყენებულია ხალხური მეტივეური სიმღერა.

ზემო ტივო ჩაკმაზულო,
ოშტაყვირო მოსასმელო,
სატიოზედ რომ ჩავიდეთ,
ზედ კულავ და ზედ სასმელო²⁹.

მეტივეური პოეზიის თემატიკა შეიძლება დავყოთ ორ ჯგუფად: I. მეტივეური — საყოფაცხოვრებო სოციალური, სააღებმიცემო მოტივებით და II. მეტივეური ფილოსოფიური და საწესო ხასიათის ლექსები.

ლექსში „მეტივეური“ ლაპარაკია ტივის გაკეთებაზე, მისთვის საჭირო მასალაზე, ორთაყვირების დანიშნულებაზე და სხვ.

სატიოზე ტივი შევკარ,
ტივი არი ნაქვის ხისა,
ორთაყვირები მოვასხი,
მოსასმელი არი წყლისა.

ლექსის მეორე ნახევარი ეხება ტივის სააღებმიცემო მნიშვნელობას საერთოდ, აღნიშნული ლექსი გავრცელებულია ორ დამოუკიდებელ ნაწილად.

აღნიშნული ლექსის ვარიანტში აღწლიანი ორთაყვირებით ამაყობს პატრონი:

²⁷ ნ. ლორთქიფანიძე, თხზულებანი, ტ. 1, 1950, გვ. 159.

²⁸ გ. ლეონიძე, ლექსები, 1939, გვ. 97—98.

²⁹ ზ. ანტონოვი, თხზულებანი, 1876, გვ. 442.

ორთაყვირები დავასხი
თითო იყო ასი წლისა³⁰.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

მეტივურ ლექსებში გადმოცემულია ბუნებრივი გარემო, რომელშიაც ხდება ვაჭრობა. ტივად შეერთებული ხეები წყალშივე იყიდება, მუშტრები ზედ შედგებიან და ისე ვაჭრობენ. „ტივებ! წყალში ვყიდდით,—გვიდასტურებს ნიკოლოზ გიგოს-ძე ურუშაძე, —ამოტანა მყიდველის იყო, ამოქონდათ კამეჩებით“.

ჩემო ხეო, მაშინ გაქებ,
სატიოზე ჩასულიყვე,
ზედ შეგდგომოდნენ მუშტარნი,
სხვებზე მეტად გასულიყვე³¹.

მეტივურ ლექსებში ხშირად იხსენიება ქარელი, გორიჯვარი, სკრა, საიდანაც უშვებენ მტკვარში ხე-ტყის მასალას.

მეტივის დამოკიდებულებას სპეციფიკურ მეტივური სამუშაოებისადმი შესანიშნავად გადმოგვცემს მწერალი ზ. გულისაშვილი დასახელებულ მოთხრობაში. მეტივე. თითქოს მეგობარს ესაუბრებაო, ისე მიმართავს მტკვარს³².

ასევე მშრომელის სულისკვეთება ჩანს ავტორ-მთქმელის ვლადიმერ იუნეს-ძე ლაზუაშვილის ლექსში „სიმღერა სატიოზე“. ჩანს მშრომელის სწრაფვა წყალთან დაკავშირებულ საქმიანობისადმი:

მიყვარს შენი მორევი,
საყვარელო სატიო...

და სხვა.

დაბოლოს, თითქოს სატრფოს ეაღერსებაო, ღრმა სინაზით მიმართავს მეტივე წყალს:

ტალღა გადამაფარე,
საყვარელო სატიო³³.

ლექსში „სადუნიშვილო ნინია“ საუბარია გაუფრთხილებელ მეტივეზე, რომელიც წინდაუხედაობით ტივს ღუპავს. ასეთ მეტივეს კიცხავს ხალხი. ხალხს არ უყვარს ორგული მომუშავე. სამაგიეროდ გამბედავი მეტივე საგმირო პოეზიის აღიარებულ გმირ როსტომად წარმოუდგენია მთქმელს:

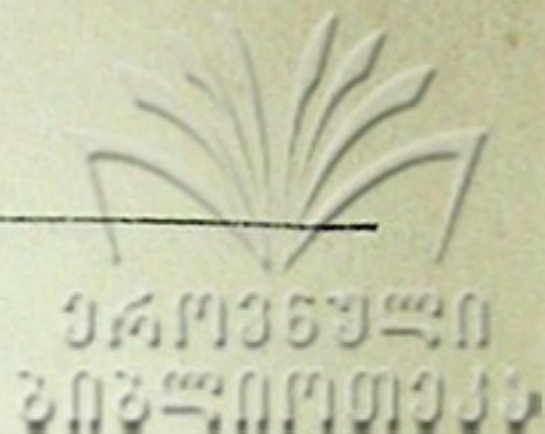
სადუნიშვილო ნინია,
შენ თავში ჭკუა არ გქონდა,
ფონი რატომ არ გაშინჯე,
როცა ხეები ჩაგქონდა.
დაგესვა სამი მეტივე.
ნაპირზე ტივი დაგქონდა,
შენი ხეების ნაგლეჯი
სულ მცხეთელებსა ჩაქონდა.

³⁰ ფ. არქ. № 12353.

³¹ ფ. არქ. № 2783.

³² ზ. გულისაშვილი დასახ., შრომა, გვ. 73—74.

³³ აღნიშნული მასალა მოგვაწოდა აპ. ცანავამ.

კაპრაშიძე ტივზე შერჩა,
როსტომ გული იმას ჰქონდა³⁴.

სოფ. გრემისხევში 1939 წელს ჩაწერილ მეტივურ ლექსში გადმოცემულია გლეხის ოჯახის გაყრა-გაყოფა. გაყრის შემდეგ თითოეულ მონაწილეს ქონების ისე მცირე ნაწილი ხვდებოდა, რომ თავს ვერ ირჩენდა, ამისთვის იძულებული იყო სხვა გზისათვის მიემართა. ასე გადადიოდა გლეხი მიწის მეურნეობიდან მეტივეობაზე. ქვემოთმოყვანილი ლექსი წარმოადგენს მეტივის წარსული ცხოვრების მოგონებას:

სახლიკაცი გამეყარა,
მამიყვანა შუა კაცი.
მამაძალმა შუა კაცმა
ნარიყალზე გამიყვანა.
უღელი ხარი მარგუნა,
არც იმათა ქონდა ძალა,
ერთი დღის მიწა მარგუნა
არც იმას მაყვანდა ყანა,
ბებერი ძროხა მარგუნა.
არც იმასა ჰქონდა ძალა,
ერთი ძველი ქვაბი მამცა,
არც იმათა ქონდა კალა,
ბებერი ხარი მარგუნეს.
არც იმასა ჰქონდა ძალა³⁵.

და სხვა.

სოფლის მეურნეობიდან შინამრეწველობაზე გადასული გუშინდელი გლეხის დღეს კი მეტივის ნაფიქრ-ნაგრძნობია მახვილი სოციალური შინაარსის ლექსი, რომელსაც ბატონყმობის ანაბეჭდი აზის:

მუხრან ბატონის ყმობითა,
პური ვერ დავდგი გოდრითა,
ვერც ლურჯი ჩოხა ჩავიცვი,
ვერც ახალისი ქოშითა.
ვერც გავზარდე დეკეული,
ვერც კალო ვლეწე მოზვრითა³⁶.

ლექსი მრავალ ვარიანტადაა გაფრცელებული საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში.

აღნიშნული საქმიანობის ამსახველი ლექსების ნაწილი ფილოსოფიური სიღინჯით, გულგრილი ლაკონურობითა და უბრალოდ გამოთქვამს დიდ ადამიანურ ტრაგედიას—სიკვდილის აუცილებლობას:

გადაბრუნდები, მოკვდები,
მიწა შეგქამს გრილიო.³⁷

ასევე უბრალოდ გადმოგვცემს მეორე მეტივური ლექსი სიკვდილის განუკითხაობასა და გამანადგურებელ ძალას:

³⁴ ფ. არქ., № 2525.

³⁵ ფ. არქ. № 20884.

³⁶ ფ. არქ. № 32511.

³⁷ პ. უმიკაშვილი, ხალხ. სიტყვ., 1937, გვ. 340.

სიკვდილმა ჯრთამი არ იცის,
 არც დიდი კაცის შვილობა,
 მივა და ყელში წაუჭერს.
 —სად არი, შენი ზრდილობა³⁸.

ლექსის მეორე ნახევარი საყოფაცხოვრებო, ხასიათისაა. ამებეურ სიმღერას წარმოადგენს მეტივეური ლექსი, რომლის პირველ ნახევარს, საგაზაფხულო რიტუალის შემცველ ლექსს, კონტამინაციით უკავშირდება მეორე ნახევარი, მეფე ერეკლეს დროინდელი ისტორიული ამბავი კობტა ბელადის შესახებ:

პირველი:

ქარი ქრის, ქარი გრიანებს
 მალა ჩარდახსა ჰბერამსო,
 შიგა ზის ქალი ლამაზი
 მოვის პერანგსა ჰკერამსო.

მეორე:

ვინ მოჰკლა კობტა ბელადი
 ნეტავი იმის დედასა,
 აჰყარა თოფ-იარაღი,
 ეწია გულის ნებასა³⁹.

ქიზიყში 1875 წელს ჩაწერილი ლექსი „აღმასის ფანჯარაზედა“ შეიძლება წყლის სიმბოლიკის გამომხატველი იყოს. პ. უმიკაშვილის კრებულში მოთავსებულ ამ ლექსს თან ახლავს ცნობა: იმღერება „კალოში, რთველში, ტივზეო“. ასეთი შენიშვნა აღნიშნულ კრებულში მრავალ ლექსს მოეპოვება, რაც იმის დამადასტურებელია, რომ სხვადასხვა შრომაში გამოიყენებოდა ერთი და იგივე ტექსტი.

თემატიკურად არც ისე მრავალფეროვანი მეტივეური ლექს-სიმღერები მრავალ ვარიანტულ სხვაობას იძლევიან. შინამრეწველობის ეს დარგი ასახავს მეტივეთა სოციალურ მდგომარეობას, მათ საქმიანობას, ყოფას. მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ფილოსოფიურ და საწესო თემატიკას. სატრფიალო მოტივი, რომელიც ორგანულადაა შერწყმული შრომის დანარჩენ სახეებთან, არ არის დამახასიათებელი მეტივეური პოეზიისათვის. ამის მიზეზი შეიძლება აღნიშნული შრომის სიმძიმე იყოს, აქ ხალხური პოეტის ფანტაზია პრაქტიკული საქმიანობის ირგვლივ ტრიალებს, ნაკლებად გადადის რომანტიკაში და ასახავს ყოფაცხოვრების ყველაზე უფრო რეალური ქმედობის სურათებს. მეტივეური ლექს-სიმღერები კოლექტიურია. ამავე დროს, შრომის ამ სახეში კარვად არის შემონახული ამებეური ტიპის გამოკვეთილი შესრულება.

³⁸ ფ. არქ. № 20887.

³⁹ ფ. არქ. № 1461.

აკოლონ ცანავა

გაზაირება-გალეჩების ტრადიციის საკითხისათვის¹

ხალხის წარმოდგენით, ლექსში გადმოცემული პირადი განცდები და საგ-
მბრუნო საქმეები მარადიულად ცოცხლობენ. კარგ ლექსს სიკვდილი არ უწერია.
მთქმელი შეიძლება მოკვდეს, მაგრამ მისი ნათქვამი სიტყვები თუ კი „გაქვეყნ-
და“, როგორც ხალხი ამბობს, მაშინ საყოველთაოდ აღიარებული ასეთი ლექსი
უკვდავებას ანიჭებს მის პირველშემოქმედს. სახალხო მგოსნის გადმოცემით
ადამიანისათვის დიდი ბედნიერებაა ამ ქვეყნად სახელის დატოვება. „ნეტავი, ჩე-
მო სახელო, დიდხანამც იხსენებოდეთ“. სახელის უკვდავების ერთ-ერთ საშუა-
ლებად ქართულ ხალხურ შემოქმედებაში ისეთი ლექსის გამოთქმაა მიჩნეული,
რომელიც „გაქვეყნდება“, ყველას ვულში დაიდებს ბინას.

ლექსო, ამოგთქომ, ოხერო, თორო, იქნება ვკვდებოდე,
და შენ კი, ჩემად სახსოვრად, სააქაოსა რჩებოდე.
გიმღერდნენ ჩემებრ სწორები, ფანდურის ხმაზე ჰყვებოდე,
ქვეყანა მხიარულობდეს და მე საფლავში ვლპებოდე.
ნეტავი, ჩემო სახელო, დიდხანამც იხსენებოდე,
ჩემო ნათქომო სიტყვაო, შენამც კი გაქვეყნდებოდე,
შენ ჩემო საფლავის კარო, შენამც კი აჰყვავდებოდე.

მხატვრული სიტყვის უკვდავების ასეთი მაღალი შეგნება იყო დიდი ძალა,
რომელიც ასობით მომღერალს თუ სახალხო მთქმელს საუკეთესო ლექს-სიმ-
ღერებს შთააგონებდა:

დაგთესავ ქვეყანაზედა,
სიტყვავ შენ ბახისაო²,
სახსენებელად ხალხისა,
საგონებლო ვისაო³.

შეიძლება ითქვას, რომ ამავე ძალამ განაპირობა თვით მთქმელის ვინაობის
მოხსენიება ლექსში. სახალხო მთქმელს სურს ლექსთან ერთად მისი. სახელიც
გავიდეს ხალხში.

¹ 1955 წლის თიანეთის, 1956 წლის ფშავისა და 1959 წლის ქსნის ხეობის ფოლკლორუ-
ლი ექსპედიციების მასალების მიხედვით.

² ბახა—მოლექსის სახელია.

³ ფ. არქ. კოლექც. VII—I, ყდა 2, № 55.

ქართული ხალხური ლირიკული ლექს-სიმღერები და პოეტური ეპოსი მდიდარ მასალას იძლევა ლექსის თქმის ტრადიციის, ფუნქციისა და შესრულების წესების კვლევა-ძიებისათვის. ამჟამად ჩვენ მხოლოდ „გალექსებისა“ და „გაშაირების“ ტრადიციის ზოგიერთი საკითხი გვაინტერესებს.

გაშაირება მთელს საქართველოშია გავრცელებული და ისტორიულად მას დიდი ხნის ტრადიცია აქვს. ფუნქციის თვალსაზრისით გაშაირებას, გალექსებასა და კაფიობას შორის მტკიცე სლვარის გავლება ძნელია. მაგრამ, გავრცელების მიხედვით, გაშაირება ზოგადი ქართული მოვლენაა გალექსება-კაფიობასთან შედარებით. შემღერებითი კაფიობა, როგორც ერთიან რითმაზე დამყარებული მუხლობრივი მილექსება, ფშაური პოეზიის სპეციფიკაა ამჟამად. გაშაირება, გალექსება, კაფიობა, ფუნქციის მიხედვით, საერთო მიზანს ემსახურებიან. მათი შესრულების ტრადიცია კი ზოგჯერ თავისებურია, და ჩვენც სწორედ ეს უკანასკნელი გვაინტერესებს.

როგორც აღნიშნულია, „ქართულ მწერლობაში თექვსმეტმარცვლიანი საზომი (ე. წ. „შაირი“) გავრცელებული იყო ფეოდალური წოდების მიერ შექმნილ პოეტურ ძეგლებსა და ხალხურ პოეზიაში“⁴. ცნობილია ისიც რომ, რუსთველური შაირის ფორმა ხალხური პოეზიიდან მომდინარეობს.

ხალხურ პოეზიაში შაირს ვაბატონებული მდგომარეობა უჭირავს დღემდე. შაირის ფორმით არის შექმნილი ხალხური პოეზიის საუკეთესო ლირიკული და ეპიკური ნიმუშები. მათი ჩამოთვლა შორს წაგვიყვანდა. გაშაირების ფორმა და ფუნქცია განსხვავდება ჩვეულებრივი შაირის ფორმით შეთხზულ ლირო-ეპიკური ლექს-სიმღერებისაგან, აგრეთვე ჩვეულებრივი შაირებისაგან. ამ შემთხვევაში ჩვენ ვგულისხმობთ „ჩასტუშკების“ ტიპის შაირებს.

«Частушка—это короткая, чаще всего четырехстрочная рифмованная песенка, возникающая обычно как быстрый ответ на то или иное событие общественной или личной жизни и заключающая отношение к этим событиям—насмешку, одобрение, меткое наблюдение и пр.»⁵

თავისი მარტივი ფორმის მეოხებით, „ჩასტუშკებმა“ სწრაფი გავრცელება პოვეს და უაღრესად მასიური და მოძრავი გახდნენ.

ქართული შაირი, რომელიც „ხალხური პოეტური აზროვნების უძველესი ფორმაა“⁶, სრულდებოდა უმთავრესად სიმებიან. ან ისეთ ჩასაბერ საკრავებით, რომლებიც მუდმივ ბერვას არ საჭიროებდნენ⁷. შაირის, გაშაირების ძირითადი თემაა ქალ-ვაჟის სასიყვარულო თავგადასავალი ან საოჯახო ყოფა, აგრეთვე კლასობრივი და სოციალური ურთიერთობა. აღნიშნული თემატიკა ასახულია სატირულ-იუმორისტული პრინციპით. აკად. ა. შანიძე აღნიშნავს, რომ „ქალ-ვაჟის სიტყვა-პასუხი (ე. ი. გაშაირება—ა. ც.) უფრო ბარშია გავრცელებული, მაგრამ მთაშიაც გვხვდება და კერძოდ ხევსურეთში“⁸. გაშაირების ზოგადი თემატიკამ განსაზღვრა მისი საერთო გავრცელება. გალექსებისა და განსაკუთრებით კი კაფიობის ვიწრო, კუთხურმა თემატიკამ კი პირიქით, ისინი უფრო ლოკალური, მხოლოდ ამა თუ იმ კუთხისათვის სპეციფიკური გახადა.

⁴ აკ. გაწერელია, ქართული კლასიკური ლექსი, 1953, გვ. 6.

⁵ Русское народное поэтическое творчество, 1956, გვ. 89.

⁶ აღ. დლონტი, ქართული შაირები, 1941, გვ. 105.

⁷ იქვე.

⁸ ა. შანიძე, ქართული ხალხური პოეზია, ხევსურული, 1931, გვ. 014.

გაშაირება, გალექსება და გაბაასება დიალოგური ფორმისაა, მაგრამ გაბაასება ცალკე ჟანრად არის აღიარებული და მის დამახასიათებელ ნიშნად მიჩნეულია ის, რომ „გაბაასებაში უმეტესწილად კამათი წარმოებს უპირატესობის დამტკიცების მიზნით, ამიტომ გაბაასების მონაწილე თითოეული მხარე პირველ რიგში მიზნად ისახავს მოწინააღმდეგის მიერ დასახელებული არგუმენტების გაბათილებას და მისი უარყოფითი თვისებების გამოაშკარავებას“⁹. დოც. ბ. ქიქოძის აზრით „გაბაასების უმარტივეს სახეს წარმოადგენს ფშავ-ხევსურეთში ფართოდ გავრცელებული კაფიობა“¹⁰. პროფ. მიხ. ჩიქოვანი ვრცლად განიხილავს გაბაასების ჟანრს ქართულ ხალხურ შემოქმედებაში და ბოლოს ასკვნის: „გაბაასების ჟანრის საწყისები ხალხურ სიტყვიერებაში ძალიან შორეული ხანიდანაა ცნობილი და იგი ისტორიულად წინ უსწრებს ანალოგიური ჟანრის ჩამოყალიბებას მწერლობაში“¹¹.

გაბაასების, როგორც დამოუკიდებელი ჟანრის ჩამოყალიბების საქმეში გადამწყვეტი როლი გაშაირების, გალექსებისა და კაფიობის ტრადიციას უნდა მივაკუთვნოთ.

გაშაირების ისეთი მაღალი ფორმა, როგორიცაა გურული¹² და აკად. ა. შანიძის მიერ გამოქვეყნებული ეკური ქალ-ვაჟიანი¹³ გაბაასების ჟანრს განეკუთვნებიან. ა. შანიძე პირდაპირ უწოდებს—„გაბაასება ქალსა და ვაჟს შორის“¹⁴. გაშაირების დროს „სიტყვის მოჭრა უმოავრესად ცნობილი შაირების საშუალებით ხდება. გამარჯვებული რჩება ის, ვინც მეტი ლექსი იცის და ვინც მას დროზე მოიგონებს. გაშაირებისას ახალი ლექსიც ითხზება, მაგრამ არა დიალოგური შერიტმვით არამედ დამოუკიდებელი ოთხსტრიქონიანი ლექსის სახით.“¹⁵ მიხ. ჩიქოვანი იქვე მიუთითებს, რომ გაშაირებისას „პაექრობის მასალას მარტო ლექსი არ შეადგენს. პაექრობაში იყენებენ თითქმის ყველა ფოლკლორულ ჟანრს, განსაკუთრებით მცირე ფორმის ჟანრებს: შაირს, გამოცანას, ანდაზას, აფორიზმს“¹⁶.

გაშაირების ტრადიცია თაობიდან თაობაზე გადადის თავისი ძირითადი თემატიკითაც, მაშინ როდესაც კაფიობისა და გალექსების თემატიკა თითქმის ყოველთვის იცვლება.

აკად. ა. შანიძის დაკვირვებით „ზეპირი გავრცელება ხალხური პოეზიისა, მისი უწიგნოდ დასწავლა და გადაცემა თავის დაღს ასვამს ტერმინოლოგიასაც: ლექსს ა მ ბ ო ბ ე ნ... ი ტ ყ ვ ი ა ნ... ან ლექსის თ ქ მ ა ი ც ი ა ნ... ამიტომ ლექსის შემთხზველს ეწოდება მ ა თ ქ ვ ა მ ი (ვარ, მოთქვამი, მათქომი, მოთქომი)... ან მ თ ქ მ ე ლ ი, ან კიდევ მ ა უ ბ ა რ ი, მაგრამ ამ ძველი ტერმინების ნაცვლად ახალიც ჩნდება: მ ა ლ ე ქ ს ე ბ ე ლ ი... მ ა ლ ე ქ ს ა რ ი... მ ე ლ ე ქ ს ე... მ ე შ ა ი რ ე, ან კიდევ ძველის გვერდით ახალი ჩნდება: პოეტი მათქვამი. ლექსის თქმის ან გამოთქმის გარდა... იციან ჩ ა მ ო თ ვ ლ ა ც ა ნ, დათვლაც და აქედან ნაწარმოებია ჩამავთვლი“¹⁷.

⁹ ბ. ქიქოძე, გაბაასება ძველ ქართულ ლიტერატურაში, ბათუმი, 1952, გვ. 5.

¹⁰ იქვე, გვ. 13.

¹¹ მიხ. ჩიქოვანი, ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია, 1956, გვ. 350.

¹² ალ. ლლონტი, გურული ფოლკლორი, 1, 1937.

¹³ აკ. შანიძე, ეკური ქალ-ვაჟიანი, ლიტ. ძიებანი, ტ. XI, 1958, გვ. 379—393.

¹⁴ იქვე, გვ. 379.

¹⁵ მიხ. ჩიქოვანი, ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია, 1956, გვ. 36.

¹⁶ იქვე.

¹⁷ ა. შანიძე, დასახელებული შრომა, გვ. 05.

ა. შანიძე აღგენს ხევსურული „სიმღერესა“ და „ლექსის“ განმასხვავებელ ნიშნებს. სიმღერას თავისი ჰანგი აქვს და საგმირო საქმეების წყობილ სიტყვად გამოცემას გულისხმობს. ლექსი კი ყოველგვარ სხვა შინაარსის შაირს ეწოდება, კერძოდ ისეთებსაც, რომლებიც შექცევისა და ერთი მეორის საღალღობოდ გამოითქმის ხოლმე. „მალექსეს ახილებშაო“, ამბობს მინდია... „ოსიკას ვულექსებივარო“, ამბობს გიგიტელი, „მანგია, ქალებს გილექსებ“-ო, ამბობს ოსიკა და აქედან არის აღებული სასათაუროდ „გალექსება“¹⁸.

როგორც აღვნიშნეთ, გაშაირება და გალექსება თავისი ფუნქციით სინონიმებად გვევლინებიან: „ვინ გვიშაირე ქალ-ზალი? გაძეხ ჯაჭმატელთ ჭირითა“, „ქალებ რომენმ გვიშაირე“...¹⁹ ანდა: „ნუ აშაირებ ძმობილსა“²⁰, „ნუ იწყენ შაირობასა, აგრემც მოგპარავ ჭირსაო“²¹ კიდევ: „არხოტ ქალებს რომენმ ხკადრეთ შაირობა, მღერაია“?²² და სხვა.

გაშაირება-გალექსება ყოველთვის გულისხმობს მეტოქეთა, „გადაკიდებულთა“ ურთიერთ დაპირისპირებას. „გადაკიდებული“ მეტოქეები შეიძლება ერთმანეთს შეხვდნენ მარტონი. შეხვდნენ თავიანთ თემში ან სოფელში, ქორწილში, დღეობაზე, ხატობაში, ჯარობაზე, ყველა პირობებში. მათ შეუძლიათ, პირისპირ შეკამათების გარდა, ლექსები ერთიმეორეს დაუბარონ („ეგ ლექს დაუბარებავ იმედას ტყის ნაპირელსა“²³, „აქ ვისამ ულექსებო, მითხრეს კვირაეს დილასა“²⁴, ანდა: „ჩემის ნათქმობით უთხარით ჭრელათ მგელას მარტუასა“²⁵ და სხვ.), შემდეგში, ახალი ყოფის განმტკიცებასთან დაკავშირებით, კაფიებს, გალექსება-გაშაირების ნიმუშებს მეტოქეები ერთმანეთს წერილობითაც უგზავნიდნენ. თუ „მოწინააღმდეგეს“ თვითონ არ შეეძლო საკუთარი ლექსის ქალაღზე გადატანა, ამას სხვებიც სიამოვნებით უსრულებენ მას:

მარტიათ იმედაი ორ,
ვერვან მამაგრეს კისერსა,
ლექსის საუბარ მეც ვიცი,
ქალაღს თრსუა²⁶ მიწერსა...²⁷

ანდა: „ეგ ლექსი გამოგიგზავნა ლუღით ბაბილის ნიამა“²⁸, შემდეგ, „ლექსებს გონება არ მინდა, სიტყვა წინ უსწრებს კალამსა“²⁹, კიდევ: „მოანგარიშე მიაშაო შენ მოწერილი ლექსები“³⁰.

გალექსების შეკვეთაც შეიძლება, თუ ერთს მეორის ჯავრი სჭირდა და თვითონ არ შეეძლო მისი გაშაირება ან გალექსება, იგი მიმართავდა ცნობილ

¹⁸ ა. შანიძე, დასახელებული შრომა, გვ. 019.

¹⁹ იქვე.

²⁰ ფშავ-ხევსურული პოეზია, ივ. ზორნაულის შედგენილი, ქს. სიხარულიძის შესავალი წერილითა და რედაქციით, 1949, გვ. 139.

²¹ ა. შანიძე, დასახ. შრომა, გვ. 605.

²² იქვე, გვ. 607.

²³ ფშავ-ხევსურული პოეზია, გვ. 249.

²⁴ იქვე, გვ. 263.

²⁵ ა. შანიძე, დასახ. შრომა, გვ. 246.

²⁶ სახელია.

²⁷ ფშავ-ხევსურული პოეზია, 1949, გვ. 248.

²⁸ იქვე, გვ. 100.

²⁹ ა. შანიძე, დასახ. შრომა, გვ. 232.

³⁰ ფ. არქ. კოლ. VII—I, ყდა 2, № 240.

მოლექსეს³¹, შეუკვეთდა მას გამოეტქვა ასეთი და ასეთი ლექსი³², სამაგიეროდ მოლექსე შემკვეთისაგან თავისებურ გასამრჯელოს მიიღებდა.

როგორც ცნობილია, გალექსება-გაშაირების შემკვეთისაგან მოლექსე მთქმელი აუცილებლად მოითხოვს გასამრჯელოს. ეს ტრადიცია, რომელიც ადრე ძლიერი უნდა ყოფილიყო, დღემდე შემონახული. მოვიყვანოთ რამდენიმე მაგალითი:

იმას ნუ იტყვი მძახალო,
ლექსებს დადვა ფასია,
სალექსოდ გამომიგზავნე
არაყიანი ყანწია³³.

სალექსოდ გასამრჯელოს მოთხოვნა, თითქოსდა ღვთისაგან არის დაწესებული, ამიტომ მოლექსე პირდაპირ ასახელებს თუ რით უნდა გაუმასპინძლდნენ მას:

სალექსო განა არ იცით,
გამწესულია ხთისაო,
მალალა³⁴ გამომიგზავნეთ,
სახსენებელი მკვდრისაო³⁵.

ანდა: „სალექსოდ ვითხოვ ღანდურსა“,³⁶ შემდეგ: „სალექსოდ, ჩემო ფიცხვერო, ბეჭედი მანათიანი“³⁷, კიდევ:

სალექსოიც კი ერგების
მათქვამსა ამაგისასა,
გამაუგზავნეთ, ქვეც უნდა,
თითო თუმანი გიგასა³⁸.

„სალექსოდ გამოგიგზავნეთ ფარაზე თითო ცხვარია“³⁹, ამბობს თუში მოლექსე ქალი და სხვ.

გალექსება-გაშაირების ძლიერი ტრადიცია უმთავრესად საყოფაცხოვრებო-სატრფიალო თემატიკით იყო განსაზღვრული. ამასთან ერთად მასში, არაიშვიათად, თავს იჩენდა სოციალური და კლასობრივი თემატიკა.

მიხ. ჩიქოვანმა დაადგინა, რომ თ. რაზიკაშვილის მიერ რამდენიმე ვარიანტად ჩაწერილი „ქალ-ვაჟის სიყვარული“ შეთხზულია თვით ამ თემის მთავარი

³¹ შეთე ცნობილი ფშაველი მოლექსეა.

³² ფ. არქ. კოლ. 1, ტ. 1, № 10. ჩამწერი გ. ბარნოტი.

³³ ფშავ-ხევსურული პოეზია, 1949, გვ. 265.

³⁴ კიქა საარაყე, ვერცხლისა.

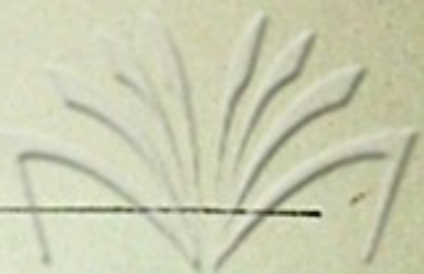
³⁵ ფშავ-ხევსურული პოეზია, გვ. 243.

³⁶ იქვე, გვ. 239.

³⁷ იქვე, გვ. 105.

³⁸ ა. შანიძე, დასახ. შრომა, გვ. 241.

³⁹ ფშავ-ხევსურული პოეზია, 1949, გვ. 98.

ადრესატის ხვარამზე სამუკაშვილის მიერ. „ხვარამზე სამუკაშვილი თვითონ გა-
მოსთქვამდა თურმე თავის თავზე ლექსებს და მერმე ისინი ხალხში ზეპირად
ვრცელდებოდნენ“⁴⁰. ნიჭიერი ფშაველი სახალხო მოლექსე ხვარამზე სამუკაშვი-
ლი „მასზე შეყვარებული ვაჟების მაგაჟრადაც თხზავდა ლექსებს. ამის მაგალი-
თია წიქასა და ხვარამზის ლექსი. ამ უკანასკნელის შესახებ რაზიკა-
შვილს შენიშვნაში უწერია: „ხვარამზემ დასცინა წიქას და ეს ლექ-
სიც გამოუთქვა: შენ უნდა გელექსე, და აჰა, მევე გიგზავნი ლექსს, რაც შენ
ჩემთვის უნდა გამოგეგზავნათ“⁴¹. წიქასა და ხვარამზეს გალექსება განსხვავდე-
ბა ვაჟიქასა და ხვარამზეს მალღებული სიყვარულისაგან. პირველ შემთხვე-
ვაში მართლაც გალექსებასთან გვაქვს საქმე. „მასში დაცინვაა ვაჟზე, — წერს
მ. ჩიქოვანი, — რომელიც ხვარამზეს ლექეთში გატაცებითა და ქმრის მოკვლით
ემუჭრება“⁴².

გალექსება-გაშაირების ტრადიციის გასათვალისწინებლად საყურადღებო
ცნობებს გვაძლევს გრიგოლ აფშინაშვილი თავის ერთ წერილში, რომელსაც
ვრცლად გვინდა შევეხოთ.

გ. აფშინაშვილმა ხალხური პოეზიის ნიმუშების შეკრება დაიწყო მე-19
საუკუნის 90-იან წლებში. პირველი ჩანაწერი 1892 წელს „ჯეჯილში“ გამოაქვე-
ყნა. შემდეგი „კვალში“, „აკაკის კრებულსა“ და „ივერიაში“. იგი ძირითადად
ფშაური პოეზიის შეკრებით იფარგლებოდა. დღემდე ყურადღება არავის მიუქ-
ცევია გ. აფშინაშვილის მიერ გაზეთ „ივერიაში“ „ფშაველიშვილის“ ფსევდო-
ნიმით 1896 წელს (№ 37) გამოქვეყნებული ვრცელი წერილისათვის, რომელსაც
„ფშაველთა ცხოვრებიდამ“ ეწოდება და ქვესათაურად ახლავს: „ახლანდელი
ლექსობა-შაირობა ფშავეში და ნიმუშები ფშაველი ქალის ლექსობისა“.

გ. აფშინაშვილი, საერთოდ, ძმები რაზიკაშვილების (ვაჟა, თედო და ბაჩა-
ნა) მიმდევარი იყო ხალხური შემოქმედების ნიმუშების შეკრებისა და მათი მნი-
შვნელობის შეფასების საქმეში. ვაჟა ჯერ კიდევ ადრე, 1886 წელს აღნიშნავდა,
რომ „ფშაველები პოეტური ხალხია და მათი პოეზია წარმოადგენს უძირო ზღვას“.
გ. აფშინაშვილი თავის წერილის შესავალში სწორედ ამ გარემოებას უსვამს
ზაზს: „საქართველოს ერთი კუთხეც არ მეგულება, სადაც ლექსობა-შაირობა ისე
იყო გავრცელებული, როგორც ფშავეში. ამას გვიმტკიცებს ის აუარებელი ძვე-
ლი და ახლი ხალხური ლექსები, რომელთაც ფშაველები მღერიან დღეს. ამათ
ხატობა-დღეობას, ან რამე მოლხენას, თუნდა ტირილსაც რომ დაესწროს ადა-
მიანი, უეჭველია, შენიშნავს, რომ ფშაველს ლექსობა-შაირობა გატაცებით
უყვარს“. აქ შეუძლებელია არ გავიხსენო დიდი ვაჟას შემდეგი სიტყვები:
„ქორწილში, ხატობაში თუ სხვა ღვინის დროს, შემომისხდებიან ფშაველები,
მეტყვიან: ვაჟავ, შენ თუ მართლა პოეტი ხარ, აბა ჩვენ გველექსეო და დამიწ-
ყებენ ლექსობას... ბევრჯელ ისინი მაჯობებენო. უადრესად ნიჭიერი ხალხია ეს
ჩვენი ფშაველები და ხეცსურები“. როგორც ვაჟა, აფშინაშვილიც ფშაურ პოეზი-
ას ორ ნაწილად ჰყოფს, ახალ პოეზიაში ადრინდელი ჰეროიკა უკვე აღარ იგრძ-
ნობა, საუკუნეებით გამტკიცებული წესები და ტრადიციები დარღვეულია, და-
კარგეს თავიანთი მაორგანიზებული და მორალური შემოქმედების ძალა. ხატები
და ამ ხატებზე შეწირული განძი — „თას-სურები“ უკვე აღარ წარმოადგენს წმინ-

⁴⁰ შიხ. ჩიქოვანი, ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია, 1956, გვ. 327.

⁴¹ შიხ. ჩიქოვანი, დასახ. შრომა, გვ. 328.

⁴² იქვე, გვ. 326.

დათა-წმინდასა და ხელშეუხლებელს. ავტორს ამის ნიმუშად მოჰყავს ვილაც თირილას ნათქვამი სიტყვები იმის შესახებ, რომ მისთვის მთავარია არა ლოცვა-კურთხევა, არამედ განძის მოტაცება:

თირილაია ვარ ცქიფათი,
თას-სურეების სიფათი,
ზოგი წავილე თელავსა,
ზოგი ბალაღოჩინს მივართვი!

ასეთი ნიმუშები სხვაც არის წერილში მოტანილი. შემდეგ ავტორი ახასიათებს, როგორ ებრძვის ფშაველი თავისი ლექსით ახალ ჩვეულებას, რაც ადრე შეუფერებელი იყო მისი ცხოვრებისათვის. ავტორი ამის კონკრეტულ ფაქტს, ასახელებს „ფშავში არის ჩვეულებად, რომ რაც უნდა შეძლებული ოჯახი იყოს, ქალს რომ გაათხოვებს და გაისტუმრებს... უძრავიდან (უძრავი ქონებიდან, ა. ც.) ხომ იოტის ტოლას არაფერს უნაწილებენ, თუნდაც დედმამის ერთად-ერთი შვილი იყოს. ერთი ფშაველი, გვარად ხარანაული, კარგი ოჯახიშვილი, ამ ჩვეულების წინააღმდეგ მოქცეულა“. მოლქსე აყვედრის, მამულ-დედული ქალს რად გაატანო. ხარანაული ამაყად პასუხობს: ჩვენ მეფე ერეკლეს ვგეგვართ, ჩვენს ერთგულს ვასაჩუქრებთო:

—უყურეთ ხარანაულსა,
მოკეთებების ერთგულსა,
ჩვენაც ვისტუმრებთ ქალებსა,
არ ვაძლევთ მამულ-დედულსა.
—თქვენ გასტუმრებულს ეძახით,
ძალღივით გამოგდებულსა,
ნეფ-ერეკლესა ვგეგვივართ,
ეგრ ვაძლევთ თავის ერთგულსა.

გ. აფშინაშვილი შემდეგ ახასიათებს ფშაველი ქალის მძიმე მდგომარეობას და არა ერთი დამახასიათებელი პოეტური ნიმუში მოაქვს. სხვათა შორის იგი ჩერდება ერთ საინტერესო დეტალზე. „ფშაველი დარწმუნებული იყო, რომ პაპიროსის წევა „დიდი კაცის“ საქმეა, ვილაც ფარხას ბიძგს ქონება შეუჭამია, დიდკაცობს, პაპიროსს ეწევა.

ფარხაი სწევს პაპიროზსა,
ვადიდებას აპიროზსა.

ანდა:

ახი კი არი, ფარხაო,
კაცმ არა გკითხოს „მშვიდობა“,
ბიძაის სარჩო შასქამე,
გომეწარს დახვალ შვინდობა!

როგორც ცნობილია, ფშავში ბატონ-ყმობა არ ყოფილა. წერილის ავტორი საგანგებოდ გახაზავს ამ მომენტს და ასეთ დამახასიათებელ ეპიზოდს გადმოგვცემს. სამსახუროებრივი საქმისათვის ფშავში ვილაც თავადი ვანო ამსულა. ზამთარი ყოფილა და ფეხები დაზრობია. თავადის მხლებლებს ფშავლებისაგან ჩალა მოუთხოვიათ, ჩექმებში უნდა ჩაუფინოთ ბატონსაო. ეს გამხდარა მიზეზი ასეთი გაშაირების:

—ჩალა არავისა ვაქვთა,
ფეხი დაგვიზრენ ბატონსა?
—ნეტავი სრულაც დასცვივდნენ,
ლაშარი ჯვარმა ბრძანოსა,
ფშავის ხევია, ბატონო,
თავად აქ ვერა გვარობსა.

ავტორი წერილის მესამე ნაწილში გამოყოფს და განიხილავს ლექსობა-შა-
ირობის ორ სახეს: ერთს დაბარებით გალექსებას უწოდებს, მეორეს — პირ-
დაპირს. პირველ შემთხვევაში ლექსი წინასწარ მოფიქრებით არის გამოთ-
ქმული, მეორე შემთხვევაში კი ექსპრომტად, მოუმზადებლად არის ნათქვამი.
„პირდაპირი ლექსით ბრძოლა და ჭიდილი რომელსამე სალხინო ალაგსა ხდება
ყოველთვის... მახსოვს ერთხელ ჯვარობაში შეიჯიბრნენ ორი ახალგაზრდა მო-
ლექსე, დიდი ხანი იბრძოლეს, ბოლოს ერთმა უთხრა:

—წადი და თივა მოთიბე,
შენს ძმობილს დაუჯერია!...

ამაზე მეორემ უპასუხა:

—ბალახს არ გამაგრებულან,
ვერ გამაიტანს ცელია,
ჯერ ხატებ უნდა ვილოცო,
ლაშარი ჯვარი ჩვენია.
თიბასაც კიდევ მოვასწრებ,
ჯერ შორსაც არი სთველია.

ამ სიტყვებზე მაყურებლებმა ტაში გაჰკრეს და დაიძახეს: გაუმარჯოს!
აჯობა, გატეხაო“!

პირდაპირი ლექსების მაგალითად დასახელებულია ყორანასა და პარასკე-
ვას ლექსობა. პარასკევა, ვაჟა-ფშაველას დედის ძმა, განთქმული მოლექსე იყო.
ფშავეში, ცხოვრობდა სოფ. სხლოვანში (არტნის ხეობა). ყორანა ტვირთაშვილი
პარასკევას პოეტური მეტოქე იყო. ვაჟა ერთ-ერთ წერილში პარასკევას „განთქ-
მულ მოლექსეს“ უწოდებს, „რომლის ჰანგზე ლექსობენ დღესაც ფშაველებიო“.
პარასკევა პირდაპირია:

გიბარებს პარასკევაი,
ვაჟო, ყორანავ, დადეგო!
კარს გამოსავალს დაგილეგ,
თუ მე სალექსოდ შავდეგო.

პარასკევა მგლოვიარედ ყოფილა, ამ დროს არ შეეძლო ლექსის თქმა და
ამით უსარგებლნია მის მეტოქეს. ბოლოს „ლხინი გაუტეხია“ პარასკევას და
კვლავ დაუწყია ლექსის თქმა.

ენას ჩამედვა ბორკილი,
ყალან მამერგო ღვთისაო,
ეგ თქვენ რად გავხარებიათ,
კიდევაც გავტეხ ლხინსაო,
ლექსი თქვა პარასკევამა,
ჯავრი არ ჰამა მტრისაო,
არც იცის დაარავება,
არც დაბრალება სხვისაო.

შენიშვნაში გ. აფშინაშვილი განმარტებას იძლევა: „პარასკევა, სახელგან-
თქმული მოლექსე-მოშაირე ფშავეში, ვაჟა-ფშაველასი... დედის ძმა იყო. არ არის
საკვირველი, რომ ამათ მოლექსეობის ნიჭი დედიდამა ჰქონდეთ. ხალხის სიბრ-
ძნეც ამბობს: „ყმა დედულეთით გამოვა, ქალი ლამაზი გვარიითა“. ეს საგულის-
ხმო ცნობა ერთხელ კიდევ ადასტურებს პარასკევა ფხიკლეშვილის (გაბილოუ-

რის) ვაჟასეული დახასიათების სისწორეს და დამატებით ახალ ლექსებს გვაწვდის სახელოვანი მოლექსის რეპერტუარის შესავსებად.

გ. აფშინაშვილი საგანგებოდ მიუთითებს გალექსების მამხილებელ ხასიათზე, მის საოცარ სიმახვილეზე. „ფშაველს კიდევაც უყვარს ლექსი და კიდევაც ეშინიან ლექსისა: თუ რამე უხერხული საქმე მოუხდა, გულმტკივნეულად ამბობს: ვაი, გამიწყრა ღმერთი, თავი სალექსოდ გავიხადეო“.

წერილის ავტორი სავსებით სწორად განსაზღვრავს გალექსება-გაშაირების ტრადიციას, რომელსაც დიდი აღმზრდელობითი და მორალური ფუნქცია ჰქონდა და დაკისრებული.

წერილის დასასრულს გ. აფშინაშვილი განიხილავს ფშაველი მოლექსე ქალთათვის რეპერტუარს და გვაძლევს საინტერესო ცნობებს ხალხური პოეზიის შექმნის საქმეში ქალების მონაწილეობის თაობაზე. „ნუ დავივიწყებთ იმასაც, რომ ლექსობა-შაირობაში დედაკაცი იღებს მონაწილეობას, ხოლო ისე აშკარად კი არა, როგორც მამაკაცი, მამაკაცივით სახალხოდ ლექსობა დედაკაცისათვის ძალიან სირცხვილია ფშავეში. მარტო ხმით ტირილი, რომელიც იგივე ლექსია, არ უვარდება დედაკაცს სირცხვილში. დაფარულად ლექსობს ფშაველი და თავის ნათქვამ ლექსებს ხშირად ასწავლის ხოლმე ახალგაზრდა ქალ-ვაჟებს. ჩვენმა მეზობელმა მოლექსე დედაკაცმა, სახელად ქალთათავმა, მეც მასწავლა თავისი გამოთქმული ლექსები, რომელსაც მოვიყვან ნიმუშად“. ამას მოსდევს ქალთათავას სატრფიალო ლექსი „ნეტავი დამსვა შენთანა“, შემდეგ ნაადრევ გათხოვებასთან დაკავშირებით გამოთქმული „საგონებელში ჩავარდი“ და ბოლოს საყოფაცხოვრებო ხასიათის ლექსი. პირველის ტექსტი ასეთია:

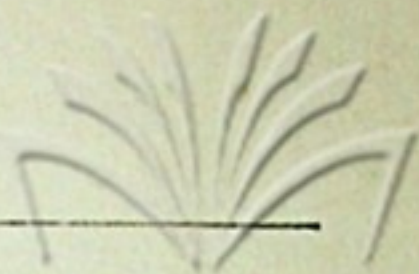
გადმავლიენ ცხვარანი...
მე კი ვკითხულობ: ვისია?
ნეტაი დამსვა შენთანა,
მაკოცნებინა პირშია!
ჩემდ აძრახდომა ერთხელა
რა შენი საკადრისია?!
კითხვას-კი ნურას დაიწყებ:
ე ლექს ნათქვამი ვისია?
შამაგინებენ სწორები,
შენც გეწყინება, ვიცია...
მე-კი მწყინს შენი დაგმობა,
მზე ნუ ჩამიხდეს ძმისია!

ქალთათავა იმ ტიპის მოლექსეა, როგორიც ხვარამზე სამუკაშვილია.

გრიგოლ აფშინაშვილის დასახელებულ წერილს მრავალმხრივი მნიშვნელობა აქვს. მას ფშაური პოეზიის შესწავლით დაინტერესებული პირი გვერდს ვერ აუვლის.

გალექსება-გაშაირების ტრადიციის გასათვალისწინებლად და მასში ქალების აქტიური მონაწილეობის დასადასტურებლად საჭიროდ მიგვაჩნია მოკლედ შევეხოთ ფშაური გალექსების ოსტატის პელაგია ზურაბაშვილის რეპერტუარს. პელაგია ზურაბაშვილი, ჩვენი აზრით, აგრძელებს ხვარამზე სამუკაშვილისა და ქალთათავას ტრადიციებს.

პელაგიას 1956 წლის ივლისში შევხვდით ჩარგალში, იგი მაშინ 74 წლის იყო. სანამ უშუალოდ გავიცნობდით ამ მთქმელს, ადრე, სხვა მთქმელებისაგან მისი რეპერტუარის რამდენიმე ნიმუში ჩავწერეთ. მთქმელები (მაგალითად,

გ. მარცვალაშვილი) პირდაპირ მიუთითებდნენ, „ეს პელაგიას ნათქვამია“⁴³ ანდა: „ამაზე ლექსი გამოთქვა პელაგია ზურაბაშვილმაო“⁴⁴. პელაგიას ნათქვამი თითქმის ყველა ლექსი ზეპირად არის გავრცელებული.

ვაჟას სახლ-მუზეუმის სანახავად ჩამოსული თბილისელი ნაცნობების გაცილებისას, ჩარგალიდან კილომეტრნახევრის დაშორებით, რცხილების ჩრდილქვეშ, სრულიად შემთხვევით, შავებში ჩაცმული მოხუცი ქალი მომიახლოვდა, თვითონვე გამომელაპარაკა:—ვაჟას ნაკვალევზე დადიხართ არაო?!

მე მეცნაურა და თავაზიანად მივმართე:—თქვენ პელაგია ხომ არ ბრძანდებით-მეთქი. ოდნავ ჩაიღიმა, პ-პიროსს ნამწვავი მარჯვენა შუა თითის ფხჩილებით მოაშორა და თანხმობის ნიშნად თავი დამიქნია.

პელაგია გაჭირვებას უჩიოდა. ამ სიბერეში მარტო დავრჩი, დამხმარე არავინ მყავს, მაგრამ გულს მაინც არ ვიტყხო.

პელაგია საბას ასული კოხალიშვილი-ზურაბაშვილი გალექსება-გაშაირების ერთ-ერთი ტიპიური წარმომადგენელია. თავისი ენამწარეობის შესახებ, მერცხალასი არ იყოს, თვითონვე აღნიშნავს:

ავი ვარ საბაძს ქალი,
ავი ხის ჩანათალია,
ავ იყო მამაჩემიცა.
ავი წელთ ვრტყა ხმალია⁴⁵.

პელაგია ზურაბაშვილის, როგორც მოლექსის სახელი ცნობილია თემის გარეთაც. გალექსებისათვის გასამრჯელოსაც ითხოვს, რაც ტრადიციულად ლექსის თქმისათვის იყო დაკანონებული, ამ შემთხვევაში გასამრჯელოს მოთხოვნა ინერციითაა გადმოსული. რადგან დაცინვისათვის საჩუქარს არავინ გასცემდა, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ საგანგებოდ შეკვეთილ გალექსებას. სატირიკოს პელაგიას სიცილი ზოგჯერ ცრემლზე უფრო მწარე იყო—„რა უჭირს პელაგიასა, ქვეყანას ასე გონაო“.

გალექსეთ დედაკაცებო,
ჩემ თავ ლამაზი მგონაო.
ჩემ სახელ სუყველამ იცის,
თემშიაცა და შორაო...
სალექსოდ გამომიგზავნეთ,
თით-ო თამბაქოს კონაო,
ან კი რად წინდა თამბაქო
სიმწარემ დამაღონაო⁴⁶.

პელაგია ალექსებს ბოწახელ⁴⁷ დედაკაცებს, რომლებიც თურმე არაფერს აკეთებენ და პელაგიას შეჰყურებენ ხელებში — ფქვილი ხომ არ მოგვითანაო!

შემოვიარე ბოწახსა,
შემოდენილა შარაო,
ეგ რაღა საქებურ იყო
დავმარხე ამაღ ღალაო.

⁴³ ფ. არქ. კოლექ. I II, ტ. 1, 21.

⁴⁴ იქვე, ტ. 1, № 23.

⁴⁵ ფ. არქ. კოლ. I II, ტ. 1, № 63.

⁴⁶ ფ. არქ. კოლ. I II, ტ. 1, № 64.

⁴⁷ ბოწახი სოფელია ჩარგლის ზემოთ, 1956 წელს მხოლოდ სამი კომლი ცხოვრობდა.

აქ ვერც რა ნახნავი ვნახე,
ვერც რა ნალეწი ჩალო.
არცად გამოდის ქსლის ჩქამი,
არცადა ჩქამობს ჯარაო.
სუ ყროლი დედაკაცები
ბოწახს რამ შამოჰყარაო;
დამდევენ პელაგიასა
ფქვილ ხვა არ მაიტანაო,
—მერც გამითავედა, დობილნო,
ალარც მენა მაქვს ძალო,
ცოტა ნაფქვავე იქმავე
ხეხერამ⁴⁸ დამაბარაო.⁴⁹

პელაგიას ბევრი მეტოქეები ჰყოლია, ზოგი ლექსითვე პასუხობდა, ზოგი კი გამოგონილ ამბავსაც მიაწერდა მას. მაგრამ თავის სიძლიერეში დარწმუნებული მოღეჭსე ასეთ ამბავს როდი გამოყავდა წონასწორობიდან:

ჩემი წაწლობა ვიუბნავთ,
ეგ ვინლა მამიგონაო,
მაგას იტყოდა ლექუკი⁵⁰
ეგ მაგან იცის კორაო.
თუ ვინ მამივა, დავსწვები,
არცა წავსულვარ შორაო.⁵¹

პელაგიას რეპერტუარში უაღრესად კოლორიტული თემებიც იჩენს თავს, მაგალითად, მარინეს „ფარტენის ჩასასტონავად“ ქალები მოუწვევია, მოწვეულთა შორის ყოფილა ივანე გორზამაულის ლამაზი ცოლი, რომელსაც მხოლოდ ცეკვა-თამაში ჰყვარებია და ქალები მოუცდენია. ამ წვეულებაში პელაგია არ დაუბატონია მარინეს.

მარინესა ჰყვან მუშანი, თავს დასცემია ჯარია,
მე რად არ დამიბატიჯა, რადა მყავს შამომწყრალია,
უნდა წავიდე მაინც, უნდა შავიბა ხმალია⁵².

პელაგიამ შეათვალთქა მარინეს მუშები, მან თითქოს ნახა, როგორ გადაუგდო გარმონი მარინემ გორზამაულის ცოლს:

უცბად გაჯავრდა მარინე,
ბუზიკა გაისროლაო.
ჩემთან მოგრეკეთ იმითა
ფარტენა ჩამესტონაო⁵³.

პელაგიამ გულახდილად განმიცხადა: ჩემი მოწინააღმდეგეები ჩემს ბებერ ქმარს დასცინოდნენ, მე კი მათ დაუბარე: თქვენი ახალგაზრდა ქმრები მეზობლებში დადიან, ჩემი ბებერი კი ჩემთან არის და ხმელ პურს არ მაჭმევსო:

⁴⁸ პელაგიას მეორე ქმარი იყო ჩარგალში მცხოვრები მახარა დადალაური, რომელიც პელაგიაზე ხნიერი იყო, მას ზედმეტ სახელად ხეხერას ეძახდნენ (ხეხერას ობოლ ცხვარზე იტყვიან ხოლმე ფშაველებიო. მთქმელის შენიშვნა).

⁴⁹ ფ. არქ. კოლექცია I_{II}, ტ. 1, № 63.

⁵⁰ ქალის სახელია.

⁵¹ ფ. არქ. კოლექცია I_{II}, ტ. 1, გვ. 64.

⁵² იქვე, გვ. 30.

⁵³ იქვე.

ვენაცვალე ჩემსა ბებერსა,
არ გადმასცდებო კერასა,
საქმესაც ბევრსაც მიკეთებს,
პურსაც არ მაჭმევს ხმელასა⁵⁴.

პელაგია მარტო გალექსებებს ოსტატი არაა, იგი, საერთოდ, ლირიკულად ამღერებული ავტორთმთქმელია, რომელიც მთელი სიდიადით გრძნობს ფშაური ბუნების სილამაზეს. ამის ნიმუშია მისი „რა ლამაზი ხარ დიყელავ“⁵⁵. ეს ლირიკული ლექსი შეიძლება ქართული ხალხური პოეზიის ერთ-ერთ საუკეთესო ნიმუშად ჩაითვალოს. დიყელა სახნავ-სათიბი ადგილის სახელია ჩარგლის მთებში. აქ დადიოდა ცოლ-ქმარი საქუშაოდ. პელაგიას პოეტური ფანტაზია უშუალოდ უერთდება ბუნების საკვირველებას:

რა ლამაზი ხარ დიყელავ,
ველანო და ტყიანო,
დაგულუნებენ ქედანნი,
ყოვნი კი დაგტირიანო,
გიხდება გაზაფხულზედა,
ჭეჯილნი დაგცინიანო,
დახრიან თმისა წვერებსა,
მანანას დაგაყრიანო;
ქარი ქრის ღიყელაშია,
ღრუბლები გადადიანო,
საწვიმრად ემზადებიან
თან ცრემლებს ჩამაჰყრიანო, და ა. შ.

გალექსება-გაშაირების ტრადიცია მთელი სიძლიერით დღესაც განაგრძობს არსებობას. შეიძლება ითქვას, რომ გალექსება თითქმის დომინატობს თანამედროვე ხალხურ პოეზიაში. გალექსება-გაშაირებისადმი ინტერესი მეტად გაზრდილია. სწორად შენიშნავს მიხ. ჩიქოვანი: „გალექსება პოეტური პაექრობის ძველი ხერხია, მას თავისი ცხოველმყოფელი ძალა და საზოგადოებრივი მნიშვნელობა საბჭოთა პერიოდშიც არ დაუკარგავს. უწინ გალექსებას ზეპირი ხასიათი ჰქონდა და ამ ჟანრის ნაწარმოები ზეპირადვე, მსმენელების საშუალებით, სწრაფად ვრცელდებოდა ფართო საზოგადოებაში“⁵⁶. საბჭოთა პერიოდში გალექსება, უმეტეს შემთხვევაში, წერილობით სახეს იღებს. ამის ნიმუშად მკვლევარს მოაქვს პანკისის ხეობაში მცხოვრებ კოლმეურნე მოლექსეების ფილიპე ღვინიაშვილისა (სოფ. საკობიანო) და დავით ლუბიანერის (სოფ. ბაყილოვანი) პოეტური შეჯიბრი, გალექსება ლექს-ბარათების სახით⁵⁷.

1956 წელს ივნისში ფშავის ფოლკლორული ექსპედიციის დროს ჩვენ ჩავწერეთ მრავალი გალექსების ნიმუში. გალექსება გავრცელებულია როგორც ზეპირად, ასევე დაწერილი სახით. ამ ჟანრისადმი ინტერესი საოცრად გაზრდილია. ამგვარ ლექსებს სპეციალურად იწერენ და ინახავენ. შუა ფხოში, ილო ჯაბანაშვილის ოჯახში აღმოჩნდა გალექსების ჩაწერილი ნიმუშები. ილო იმ დროს საბჭოს თავმჯდომარედ მუშაობდა, გალექსებაში თვითონაც არის რო-

⁵⁴ ფ. არქ. კოლ. II, ტ. 1, № 66.

⁵⁵ იქვე, № 65.

⁵⁶ მიხ. ჩიქოვანი, სატირა და იუმორი ქართულ ხალხურ სიტყვიერებაში, ლიტ. ძიებანი ტ. IX, 1955 გვ. 6.

⁵⁷ იქვე, გვ. 8.

გორც იტყვიან, „ჩავარდნილი“, მაგრამ ტრადიციის მიხედვით, მას უფლება არა აქვს აწყენინოს მოლექსეს, რომელმაც საჭიროდ დაინახა საბჭოს თავმჯდომარის ზოგიერთ ნაკლოვანებაზე გაემახვილებინა ყურადღება. პირიქით, ილო ჯაბანაშვილმა სიამოვნებით ჩაგვაწერინა ყველა გალექსების ნიმუში და მათ შორის მის შესახებ გამოთქმული ლექსებიც.

შუა ფხოში სოფ. გოგოლაურთაში ცხოვრობს 78 წლის დავითო თურმანაული და 75 წლის შეთე (ბერიძე ხახონიშვილი), დავითი და შეთე პოეტური მეტოქეებია, ისინი ერთმანეთს კაფიეს უგზავნიან, ამგვარი გალექსების ნიმუშებს კი ახალგაზრდები იწერენ. დავითი ხევისბრობას არ იშლის თურმე. შეთე დასცინის მის ამგვარ მოქმედებას: ხატის ძალა არა გწამს და მხოლოდ მუცელს ემსახურებიო. შედარება-გადაჭარბება. რომელიც გალექსების ერთ-ერთი ძირითადი მხატვრული ხერხია, მეტოქეებს ყოველთვის დროზე აქვთ მომარჯვებული. ხევისბერი თემის მეთაურიც იყო ომის დროს, სწორედ შეთე დავითს ადარებს ცნობილ გმირს გარას და ამით საოცრად აკნინებს მოწინააღმდეგის „თვითმარქვია“ ხევისბრობას:

ჩემ ძმობილ დავით დღერდა,
გადაირია ქკვაზედა,
ყველგან ეგ ანთებს სანთელსა,
თუ ორი ქვა ძევს ქვაზედა...
ღვინიან ბარშიმ უჭირავს,
ბრუნავს დარბაზის კარზედა,
თუ წითელ ღვინო არ არის
სანთელს არ ანთებს სხვაზედა⁵⁸.

და აი, გაჭირვების დროს, დავითმა თურმე გარაის ხმალი აიღო:

გალესა გარაის ხმალი,
შეიბა ლერწმის ტანზედა,
ერთ თეთრ ტარიან ხანჯარი
ბზუკი⁵⁹ ეგება ფხაზედა,
ზაფრულის ლაშქარს ამზადებს
თოვლ რო გაშრება მთაზედა.
გადაუძღვება ლაშქარსა
დროშას გაიდებს მხარზედა.⁶⁰

ტრადიციული საგმირო ლექსებისათვის დამახასიათებელი შედარებებისა და სტერეოტიპული გამოთქმების გადმოტანამ გალექსებაში თავისებურად განაპირობა დაცინვის სიძლიერე.

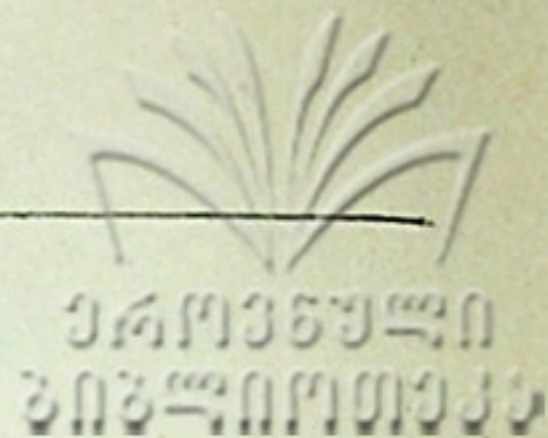
საპასუხო გალექსებაში დავითი დასცინის შეთეს პიროვნულ ნაკლს. შეთე, თურმე, ძალიან ღარიბი იყო და თანაც არასოდეს არ შესჭამდა საგანგებოდ დაკლულ საქონლის ან ცხვრის ხორცს. დავითი ამბობს:

ულექსებივარ შეთესა,
თქვენც კარგად იცით რაც არი...
ხევისბრის დაკლულს არა სჭამს,
თუ მურდლად არ არს დამპალი,

⁵⁸ ფ. არქ. კოლ. I II, ტ. 1, № 11. ჩამწერი გ. ბარნოვი.

⁵⁹ ბუზი.

⁶⁰ იქვე.

კოლექტივის ხარ შაჰამა
სამი კვირის წინ დამრჩეალი...
ჩაყარა მსუქან ხინკალი,
ქონ ჯამით უდგა გამდნარი.⁶¹

საპასუხო ლექსში შეთე კვლავ დინჯად, მაგრამ შეუფერავი ირო-
ნიით ამხელს დავითის მოჩვენებით ხევისბრობას. თურმე არავინ არაფერს
აძლევს: ცოლი კი ბარისახოში გარბის, რათა ფქვილი ამოიტანოს.

თავის თბა დაკალ დავითო,
მაგათ იმედზე ყოფნასა,
შენ ეგენ არას მოგცემენ
უცადე საღმრთოობასა...
ბაბაღე ჩამაბერა
ბარისახვის გზაზედა,
ამაჟკეს თეთრებ ფქვილები,
მე მაძლევს დამპალ სხალზედა,
ეგ კაც არ მოდის გონადა
თმა გაუთეთრდა თავზედა.⁶²

მოხუცი დავითი ახალგაზრდა ბახათ გიორგის (გოგენაშვილს) ულექსებია.
გიორგი სოფელში ცუდი რეპერტუარით სარგებლობდა, ერთხელ მას ხატის-
თვის ცეცხლი წაუკიდებია. თუ კი შეჯესა და დავითის შეკამათებაში იგრძნო-
ბა ერთგვარი თავდაპერილი, ზოგჯერ მოკრძალებული ტონიც კი, ამ შემთხვე-
ვაში გალექსების სიტყვიერი ინვენტარი ძალიან მკაცრი და გესლიანია. დავი-
თის პასუხიდან ირკვევა, რომ ტრადიციულად გალექსებით პაექრობა, უმთავ-
რესად, წლითაც თანატოლებთან წარმოებდა. უფროს-უმცროს შორის პაექრო-
ბისას, ხნით უფროსი, ყოველთვის, მოწინააღმდეგეს, პირველ რიგში, აყვედრის,
ბერი კაცის გალექსება რატომ იკადრეო:

ბებერი კაცის ლექსობა
რად მაუვიდა ჭკვაშია,
წმიდა გიორგიმ დასწყიოს,
ეგ ეშმაკ რამღა ამსია.
რაც მაგას დაუშავებავ
მე თმა არ მიდგა თავშია...
ვეღარ დაიწერს პირჯვარსა,
როცა მივალის ხატშია.⁶³

შუა ფხოში, ილო ჯაბანაშვილის სახლში, სადაც ჩვენი ექსპედიცია იმყო-
ფებოდა, ვნახეთ ცნობილი მოლექსე, პაპი მჭედლური, იგი ილოს ეხმარებოდა
ეზოს შემოღობვაში. მან ჩვენი თანდასწრებით, ექსპრომტად გააღიქსა საბჭოს,
თავმჯდომარე, თანაც თავისი თავგადასავალიც ჩაუერთო:

შუა ფხოში ვმუშაობ,
ვარ ქუთხით წამოსულია,
დავდივარ ჯაგინშია

⁶¹ ფოლ. არქ. კოლ. I-II, ტ. 1, № 11.

⁶² იქვე, № 11.

⁶³ იქვე, № 19.

დადლილი, დაქანცულია,
ილოს მოუჭრა საღობი,
ხელში მიჭირავს ცულია.⁶⁴

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ჭარმაგი მოხუცი სიზარმაცეზე ამახვილებს ყურადღებას: „ერთი კვირაა აქა ვარ, წაღდ არ აუღავ ცულია“. მას თვალი კახური ღვინისა და ქალებისაკენ უჭირავს. მეორე ლექსში პაპი უფრო მკაცრად ეპყრობა ილოს—„გასუქებულხარ ილოვო, გაგსქელებია კისერა“, „რაც გლევს არ ეკუთნოდა, ხატს შეაწერე იმდენი“-ო. გალექსების ტონი ხშირად სატირაში გადადის. პაპი უსაყვედურებს ილოს, რომ გამდიდრებულხარ და ახლა ფშავი აღარ მოგწონს, დუშეთს აპირებ დასახლებასო.

გალექსება ზოგჯერ წლების განსავლობაში გრძელდებოდა. „გადაკიდებულები“ შეუპოვრობით იცავდნენ თავიანთ თავს. მოლექსე ნატრობს:

მენ'დ ფუნჩიამც გაგვყარნა,
მოგვაწერინა ხელები,
აღარ გველექსა ერთურთი
მაშინ ხო დავისვენებდი.⁶⁵

ჩვენ მიერ აღნიშნული პაპი მჭედლურის პოეტური მეტოქე ყოფილა ჭრელი. მათი პაექრობის, გალექსების რამდენიმე ნიმუში დაბეჭდილია ივ. ხორნაულის მიერ შედგენილ კრებულში.⁶⁶ პაპი ჭრელას უსაყვედურებს, რომ სახლებს აშენებ და საღმრთო ვალი კი დაგივიწყებიაო:

ძმობილ გენ'ცვლოს, ჭრელაო,
ნუ გეწყინება ქართული,
კაცი ხარ, ქრისტე თახისა,
სოლომონ ბრძენის ნათლული,
ეგეც მშვიდობას მოგხმარდეს,
სახლი ორი-სამ სართული.⁶⁷

ჭრელა არ აყოვნებს და საპასუხო ლექსს შეუთვლის მეტოქეს:

რაად მალექსე, ძმობილო,
პაპო დაგიწვი ჟამ-კარი,
უწინდელ ნაძმობილარსა,
ლექსითა მკითხე ამბავი,
კაც ეგრე გამდიდრებულხარ,
მე საღლა ვიყავ, თავმკვდარი.⁶⁸

შედარება-გადაჭარბების ხერხით, მთქმელი აღწერს პაპის აურაცხელ სიმდიდრეს, სინამდვილეში ეს მწარე ირონიაა, რადგან ჭრელა ბოლოს ასე მიმართავს პაპს:

არც წისქვილს დასაფქვავი გაქვს,
არც გებაღება ნამცხვარი...
მე ნაოჯარი ზეგონა,

⁶⁴ ფოლ. არქ. კოლ. I II, ტ. 1, № 13.

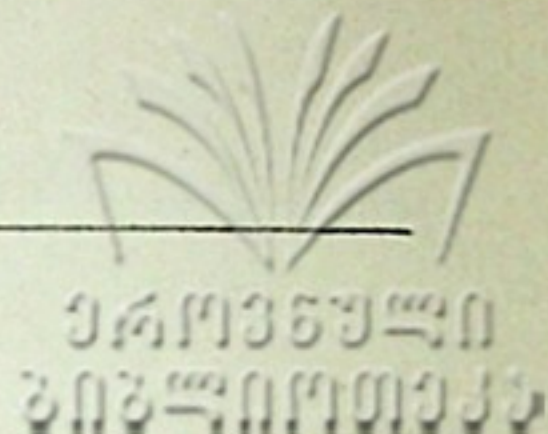
⁶⁵ ფშავ-ხევსურული პოეზია, ივ. ხორნაულის შედგენილი, ქს. სიხარულიძის რედ., 1949, გვ. 263.

⁶⁶ იქვე, გვ. 260, 261, 263.

⁶⁷ იქვე, გვ. 261.

⁶⁸ ფშავ-ხევსურული პოეზია, 1949, გვ. 262.

რო ვნახე პაპის სახლ-კარი...
რას გამამრჩები ლექსითა,
კრელი სალექსოდ მზას არი⁶⁹.

კაფიების განთქმული დიდოსტატი ჩაბანოელი გიორგი (ბუთლა) ალბუთაშვილი⁷⁰, მიუხედავად ღრმად მოხუცებულობისა, საკუთარ გალექსებაში, ემყარებოდა რა ტრადიციას, ამხელდა საბჭოთა სინამდვილისათვის შეუფერებელ მოვლენებს. 100 წლის ბუთლა, რომელიც სასიკვდილო სარეცელზე იყო მიკრული, 1955 წ. აგვისტოში, სიამოვნებით გვაწერინებდა გალექსება-გაშაირების ნიმუშებს და საბასუხო კაფიებს უგზავნიდა თავის პოეტურ მეტოქეს მეცხვარეს (გიორგი გორელაშვილს). ადრე ბუთლას მოკაფიე ახალსოფელი დიმიტრი ქსნელაშვილი იყო. ივ. ხორნაულის ჩაწერილ ერთ-ერთ კაფიაში ალბუთაშვილი ასე ახასიათებს „ნაგზირალ“ დიმიტრის:

დიმიტრიმ ქსნელაშვილმა,
ამტეხა თავის ჭირადა,
განა არ ვიცი ვინც არი,
წინავ რო იყო გზირადა.
მიგზავნის კაფიეებსა,
არც ნე ვექავევი მბილადა.
შორაით მემუქარება
ახლო ვერ მოდის პირადა,
უთხარით, ჩემთან მოიდეს,
მაუსაუბრებ ტკბილადა.⁷¹

ქსნელაშვილის ნათქვამი კაფიები დღემდე არ არის ცნობილი, ის ადრე გარდაიცვალა. მის ოჯახში ვიყავით, მაგრამ იქ არაფერი აღმოჩნდა. მითხრეს, დიმიტრის დაწერილი ჰქონდა თავის ლექსებში. ბუთლას პოეტური მეტოქე ყოფილა აგრეთვე გარა.⁷² მეცხვარესთან კამათი ჩვენ ჩავწერეთ 1956 წელს. ბუთლა ყოველთვის დარწმუნებულია თავის პოეტურ სიძლიერეში:

გადავგზავნე ქალაქშია,
ეს კაფია საკუთარი,
ლექსებ ეგრე მახვევია,
როგორც ქათამს საბუდარი.⁷³

ამჟამად ჩვენ გვაინტერესებს ბუთლას ის გალექსება, რომელიც საბჭოთა სინამდვილეს ასახავს. ამ შეშთხვევაში, გალექსების ძლიერი ტრადიცია თავისებურ გამოხატულებას პოულობს საკოლმეურნეო ცხოვრების მშენებელთა ცალკეულ ნაკლოვანებათა მხილებაში.

ახალსოფლის კოლმეურნეობის ყოფილი თავმჯდომარე ზაქარია ბუთლამ ასე გააღიქსა:

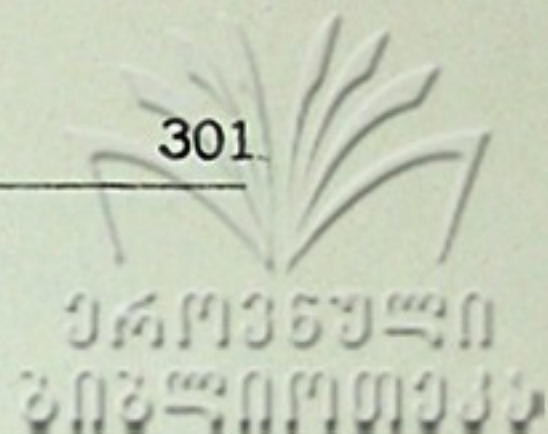
⁶⁹ ფშავ-ხევსურული პოეზია, 1949, გვ. 262.

⁷⁰ სახალხო მთქმელები, 1956 წ., მიხ. ჩიქოვანის რედ. ბუთლა გარდაიცვალა 1958 წელს.

⁷¹ ფშავ-ხევსურული პოეზია, 1949, გვ. 249.

⁷² იქვე, გვ. 252.

⁷³ სახალხო მთქმელები, მიხ. ჩიქოვანის რედ. გვ. 147.

...დათვრალ იყავ სოფელშია,
დაგკარგიყო სასწაული,
ცხენი მგლებმა შეგიტანა,
გაიხადე საზღაური,
ერთ ცხენ ვეღარ შეგინახავ,
შენ ქვეყანას რას მაუვლი.⁷⁴

ასე გაალექსა ბუთლამ კოლმეურნეობის სხვა თავმჯდომარეც.
კაფიაში თავს იჩენს ახალი ყოფის ამსახველი სიტყვები. მაგალითად,
„პროფესორი“, „სკოლა“, „საავადმყოფო“, „ელექტრონი“ და ა. შ.

ქვემოთ მოყვანილი ნიმუში ტიპური კაფიაა. აქ, გარდა იმისა რომ ნახმა-
რია ახალი სიტყვა, ყურადღებას იქცევს შემდეგი გარემოება: მეტოქეები პი-
რისპირ დგანან და ექსპრომტად კაფიობენ. თუ პირველი ეტყვის ოთხ სტრიქო-
ნიან კაფიას, მოპირდაპირის პასუხიც ოთხსტრიქონიანია, ანდა, თუ ორსტრი-
ქონიანს ეტყვის, პასუხიც ორსტრიქონიანი იქნება, ე. ი. კაფიობის დროს საჭი-
რო იყო მკაცრი ზომიერების დაცვა.

— დამჩაგრა მარტობამა,
დუშმანი იყოს ჩემფერი,
არც ცოლი, აღარც წაწალი,
თავს ვეღარსაით ვერ ვშველი.
—ვერც რა სიკეთე მე გიყავ,
ვერ გაგირიგე ეთერი.
ნუ ეძებ პროფესორებსა
უსწავლელ ნახე შენფერი.
—იქნებ მეც გავპროფესორდე,
ჯერ ხომ არა ვარ ბებერი.
—სანამ მიაღწევ მაგასა,
ოცნება გინდა ჯერ ბებერი.⁷⁵

ლენინგორის რაიონის სოფ. ლარგვისში ცხოვრობს 100 წლის ესტატე
(ტატე) იოსების-ძე ზარიძე, რომელსაც ჩვენ 1959 წელს შევხვდით. ზარიძის
პაპის პაპა ფშავიდანაა გადმოსული. ესტატეს მარჯვენა თვალი გაფუჭებული
აქვს, მიუხედავად ხანდაზმულობისა და უსინათლობისა, იგი დიდი გატაცებით
ალექსებს თანასოფლელებს. დასცინის მოახლოებულ სიკვდილს, ჯანსაღი იუ-
მორის გრძნობა წუთითაც არ შორდება მას. ეკლესიის დარაჯად მუშაობს, საკუ-
თარი საფლავის ქვაც გაუკეთებია, ქვაზე ასეთი წარწერაა: „აქ განისვენებს ტატე
იოსების ძე ზარიძე, გარდ. 1963 წ. 105 წლისა, დამაფასა ჩემა ამაგმა. დავწვი
36 საკირე ერთი არ გამიცდენია. წამკითხველნო შენდობა მითხარით“. ტატეს
ვკითხე: რა იცი რომ მაინცდამაინც 1963 წ. მოკვდები? მან სიცილით მიპასუ-
ხა:—აბა, სულ ხომ არ უნდა ვიცოცხლო, კაცო. ერთი ჩემი ნათესავი მეუბნება:
თუ ვადაზე არ მოგვდის, ძალად უნდა მოგვლო. მე უთხარი: ეგებ უფრო ადრე
ვკვდები მეტქი“.

⁷⁴ სახალხო მთქმელები, მ. ჩიქოვანის რედ., გვ. 148—149.

⁷⁵ ფ. არქ. კოლ. I, ტ. 11, № 5, ჩაწერა გ. ბარნოვმა 1956 წ.

ტატეს ცოლი 15 წლის წინათ გარდაცვლილა. ჰყოლია 12 შვილი, ექვსი ვაჟი და ექვსი ქალი. მისი მდიდარი რეპერტუარიდან ცალკე უნდა გამოიყოს გალექსება-გაშაირების ნიმუშები, რომლებშიაც გამათრახებულია ზოგიერთი უქნარა თავმჯდომარე, სოფლის სასადილოს, მაღაზიის, საწყობისა და ფერმის გამგე და ა. შ. ტატეს ყველაფერზე გამოუთქვამს ლექსი, ის დიდი მხარდაჭერით, ნდობით სარგებლობს თანასოფლელებს შორის. მის სიტყვას პატივს სცემენ. შეიძლება ითქვას, რომ თემატიკის მრავალფეროვნებით ე. ზარიძე სხვებზე ძლიერია. აქედან ისიც ჩანს, რომ გალექსების ტრადიცია დღესაც ძალაშია და ფართოდაა გავრცელებული.

ჯონდო ბარდაველიძე

გამოცანის მხატვრული ფორმის საკითხები

ფოლკლორის მცირე ფორმის ჟანრებს შორის გამოცანა ყველაზე გამოკვეთილი ჟანრია. თუ ანდაზის, აფორიზმის ან სიტყვის მასალის ერთმანეთისგან გამოყოფა ხშირად დავას იწვევს, გამოცანა ამ მხრივ, ყველას მიერ აღიარებულ ნეიტრალურ ქვეყანას მოგვაგონებს, რომლის ფარგლები დადგენილია და საზღვრო ინციდენტები არ ხდება! განაცანის ასეთი აშკარა სპეციფიკურობა განპირობებულია როგორც თეატრით, ასევე—თავისებური გამომსახველობითი ხერხებითაც. გამოცანა წარმოადგენს მეტაფორების, მეტონიმების, პოეტური პარადოქსებისა და ტროპის დანაშაულს მრავალ სახეობათა ისეთ მდიდარ არსენალს, რომლის მსგავსი არ იცის სხვა, არა მარტო მცირე, არამედ უფრო დიდი ფორმის ჟანრებშიც კი. წინამდებარე ნაშრომში ჩვენ მიზნად დავისახეთ ვაჩვენოთ ის ძირითადი მხატვრული ხერხები და საშუალებანი, რის წყალობითაც აღწევს გამოცანა თავისებური, სპეციფიკური სამყაროს შექმნას. გამოცანის მხატვრული ფორმის ჩამოყალიბებაზე, პირველ რიგში, გადამწყვეტი მნიშვნელობა აღმოცენების განსაკუთრებულმა პირობებმა და პირველადმა ფუნქციამ იქონია, ამიტომ შევეცდებით საკითხი ისტორიული თვალსაზრისითაც განვიხილოთ.

მსგავსად სხვა ფოლკლორული ჟანრებისა, გამოცანის წარმოშობაც ბუჩქნარითაა მოცული. დღესდღეობით, როცა ჯერ კიდევ არაა დადგენილი ქართული ხალხური პოეტური აზროვნების სრული ისტორია, ძნელი და თითქმის შეუძლებელიცაა სწორად განისაზღვროს ამა თუ იმ ჟანრის აღმოცენების დრო. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, შინაარსობრივ-პოეტიკურ ანალიზზე დაყრდნობით, მაინც შესაძლებელია გავითვალისწინოთ ჟანრების ქრონოლოგიური ურთიერთობა.

სამეცნიერო ლიტერატურაში დღემდე გავრცელებულია ტეილორის შეხედულება, რომ გამოცანა ანდაზასთან ერთად გაჩნდა. ეს შეხედულება ეჭვს იწვევს. გამოცანისა და ანდაზის პოეტიკა ამ ორი ჟანრის ერთსა და იმავე საფეხურზე წარმოშობას არ მეტყველებს. უფრო მეტიც, ერთი მხრივ, გამოცანის მისწრაფება საგანთა არაჩვეულებრივი კონკრეტულობისაკენ, და, მეორე მხრივ, ანდაზების უსაზღვრო ლტოლვა მოვლენათა განზოგადებისაკენ, მიუთითებს, რომ ამ ჟანრების წარმოქმნას შორის ადამიანის აზროვნების განვითარების საკმაოდ შორი მანძილი უნდა არსებულებო. გამოცანის წარმოშობასთან დაკავშირებით საფუძვლიანად მიგვაჩნია ის აზრი, რომ გამოცანა აღმოცენდა იმ დროს, როცა ადამიანს ჯერ კიდევ არ გააჩნდა აბსტრაქციის უნარი, როცა მისთვის ჯერ კი-

დევ არ იყო ნათლად გამოკვეთილი საგანთა გვაროვნული ჯგუფი. — არსებობდა მხოლოდ სახეობითი, კონკრეტული საგნები.¹ ანდაზაში საქმე სხვაგვარად დგას. იქ აბსტრაქცია უმაღლეს მწვერვალს აღწევს, კონკრეტული საგანი კი მხოლოდ საშუალებას, ხერხს წარმოადგენს — ზოგადის, საერთოს შესაცნობად. მაგალითად, გამოცანები იქმნება სრულიად უბრალო ნივთებსა და საგნებზეც კი, მაშინ როცა ანდაზა ამ საგნებს იყენებს მხოლოდ იმისათვის, რომ ამით ადამიანთა ესა თუ ის თვისება, უნარი ან სხვა რამ გამოხატოს. გამოცანა:

შავია შავრა შავისა,
მარდათ ამლები ფეხისა,
ლაგამს ვერავინ ამოდებს,
კაცი ამ ჩვენი ქვეყნისა.

მხოლოდ რწყილს ნიშნავს და არაფერს სხვას არ გულისხმობს. ანდაზა კი:

ხარი ხართან რომ დააბა
ან ზნეს იცვლის ან ფერსაო,—

ადამიანთა ურთიერთობის გარკვეულ მოვლენას აღნიშნავს და სრულიადაც არა ხარებისას ..

ყველაგვარი ანალოგია პირობითია, ხშირად შედარების დროს ერთი რომელიმე თვისების წინწამოწევაც ხდება. ზემოთქმული ისე არ უნდა გავიგოთ, თითქოს გამოცანა, რადგან კონკრეტულ საგნებსა და მოვლენებს ასახავს, არ წარმოადგენდეს მაღალი აზროვნების ნაყოფს. როგორც ანდაზა, განოცანაც, უეჭველია, ადამიანის საკმაოდ მომძლავრებული გონების ნაყოფია, მაგრამ გამოცანაში მაინც პირველად დანახული სამყარო მოჩანს აუარებელი საგნებითა და მოვლენებით, და რაც მთავარია, ანდაზასთან შედარებით, შინაგანი კავშირი ამ საგნებსა და მოვლენებს შორის უფრო ნაკლებადაა დანახული. აზროვნების ისტორიის თვალსაზრისით ამგვარი მიდგომა განსხვავებულ საფეხურებს ახასიათებდა. ანდაზას თითქოს აღარ აკმაყოფილებს მარტოოდენ პოეტური სამკაული და იგი უფრო მეტად ფილოსოფიურ შინაარსზე ზრუნავს, ხოლო გამოცანა თავს ვერ აღწევს მხატვრული სამოსელის ცდუნებას და ვეღარ ახერხებს ასევე ფილოსოფიურიც იყოს. ოდესღაც გარკვეული მიზეზებით ნაკარნახევი ეს მოვლენა შემდგომში გამოცანის დამახასიათებელ თვისებად იქცა.

ადრეულ საფეხურზე წარმოშობან, კონკრეტული საგნებისა და მოვლენებისადმი უდიდესმა ინტერესმა განსაზღვრა გამოცანის თემა. რა წარმოადგენს ქართული გამოცანების თემას? — ყველაფერი, რაც კი ადამიანის ირგვლივ არსებობს, პირველ რიგში ის, რაც ყველაზე ახლოს იმყოფება. მაგალითად, გამოცანის თემა შეიძლება იყოს — სახლი, სკამი, ცელი, ძაღლი, დედამიწა და სხვ. ე. ი. კონკრეტული საგანი და არა საგანთა გვარი: ძროხა და არა შინაური ცხოველები, სკამი და არა ავეჯი და ა. შ. გამონაკლის შემთხვევებშიც კი ზოგადი კონკრეტულთანაა გაიგივებული. უფრო მეტი. გამოცანის

¹ იხ. М. А. Рыбникова, Загадки, Academia, М.—Л., 1932, 83. 15.
В. П. Аникин, Русские народные пословицы, поговорки, загадки, М., 1957, 83. 75.

გმირებად შეიძლება მოგვევლინონ არა მარტო, ვთქვათ, კოდალა ან ნემსი, არამედ კოდალას ნასკარტიცა და ნეცის ყუნწიც. უნდა ითქვას, რომ მთავარი გმირთა შერჩევის დროს ასეთ „თავმდებლობას“ არც ერთი სხვა ფოლკლორული ჟანრი არ იჩენს. მაშასადამე, თემად უაღრესად კონკრეტული საგნების შერჩევა გამოცანის ერთ-ერთ სპეციფიკურ თვისებად უნდა ჩაითვალოს.

გამოცანა თემებით შემოუზღუდველია. ყოველი ახალი მოვლენა, ახალი საგანი, გამოცანაში დაუყოვნებლივ პოულობს ადგილს. ამიტომაც, რომ გამოცანებში უკვე ჰპოვა ფართო ასახვა ტენიკის ისეთმა სიახლეებმა, როგორიცაა რადიო, თვითმფრინავი, ტელევიზორი, ტელეგრაფი და სხვ. ამ მხრივ გამოცანას დიდი უპირატესობა აქვს სხვა ჟანრებთან შედარებით: თუ ზოგიერთ ფოლკლორულ ჟანრს ახალმა ეპოქამ საგრძნობლად შეუმცირა მასალა, გამოცანას — პირიქით, ახალმა დრომ ახალი თემები, ახალი საგნები, ახალი მოვლენები შემატა. თუმცა, ისევე, როგორც ფოლკლორის სხვა ჟანრებს, გამოცანასაც კარგა ხანია გარდუვალი სიკვდილი უწინასწარმეტყველეს, მაგრამ თემათა განუსაზღვრელობა, ახალი თემების მუდმივი მარაგი, გამოცანის უკვდავების დაუშრეტელ წყაროდ იქცა. ზოგიერთმა ფოლკლორულმა ჟანრმა მართლაც შეწყვიტა განვითარება და ზოგიერთსაც უკვე ემჩნევა ამ ტრადიკული აღსასრულის მოახლოება, მაგრამ გამოცანა კვლავ ახალგაზრდული ენერგიით განაგრძობს ახალი სახეების, ახალი ფერების შემომატებას. ამას, თემათა სიახლესთან და სიმრავლესთან ერთად, უთუოდ ხელს უწყობს ისიც, რომ გამოცანა როგორც ჟანრი, უდიდესი პოპულარობით სარგებლობს ახალგაზრდობაში. დაბეჭდვით შეიძლება ითქვას, რომ დღეს არც ერთ ფოლკლორულ ჟანრს ისე არ ეტანება მოზარდი თაობა, როგორც გამოცანას. ისიც საგულისხმოა, რომ ნორჩი მთქმელები მხოლოდ მამა-პაპათა რეპერტუარს კი არ იმეორებენ, არამედ, ხშირად, თვითონვე თხზავენ, თვითონვე ამდიდრებენ და თვითონვე არიან ამ ჟანრის ნამდვილი ჭირისუფლები.

ისმება კითხვა: როგორ ახერხებს გამოცანა, სხვა ჟანრებისგან განსხვავებით ამდენი თემის, ამდენი საგნის ათვისებას? ამისათვის მას რაღაც განსაკუთრებული საშუალებანი უნდა გააჩნდეს. ეს ძართლაც ასეა. არც ერთ ჟანრს არ მოეპოვება ისეთი თამამი, გაბედული გამამსახველობითი ხერხები, როგორიცაა გამოცანას. ალბათ ამით აიხსნება, რომ გამოცანებში, ტროპის სახეებიდან ყველაზე მეტად მეტაფორაა გავრცელებული.

სტილისტიკურ ხერხებს შორის მეტაფორა, შესაძლოა, ყველაზე უძველესიც იყოს, რადგან მისგან გამომდინარე ჩანს შედარებაც, ალეგორიაც, პარალელიზმიც და მრ. სხვ. მეტაფორა გამოცანის მიერ შექმნილი სახე არაა. პირიქით, თვით გამოცანის ჟანრობრივი აღმოცენება განსაზღვრა მეტაფორის, უფრო ზუსტად, მეტაფორული აზროვნების არსებობამ.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ გამოცანა წარმოიშვა ე. წ. პირობითი ენის საფუძველზე. ასეთი „ენა“ ყველა ქვეყნის ტომებში იყო გავრცელებული. იგი ჩვენშიც არსებობდა. საქართველოს მთის კუთხეებში დღესაც შეიმჩნევა ამ უძველესი ჩვეულების კვალი. როგორც ცნობილია, „პირობითი ენა“ აღმოცენდა ადამიანის სარწმუნოებრივი აზროვნების განვითარების იმ საფეხურზე, როცა ადამიანს, სხვადასხვა მიზეზით არ შეეძლო განსაზღვრული საგნებისათვის ნამდვილი სახელით მიემართა. ეს გარემოება აიძულებდა მას საგანი მეორე, პირობითი სახელით აღენიშნა. მარქსისტული მატერიალიზმის

თვალსაზრისით, მეტაფორის გენეზისი უნდა აიხსნას «потребностями исторически развивающегося процесса „освоения мира“, т. е. конкретной человеческой практики».²

მეტაფორული მეტყველების საშოში ჩაისახა გამოცანა და შემდგომში, მხატვრული აზროვნების განვითარებასთან ერთად ვითარდებოდა და ყალიბდებოდა როგორც ჟანრი. რა თქმა უნდა, მეტაფორა მხოლოდ გამოცანის კუთვნილებას არ შეადგენს, იგი ყველა მხატვრულ ჟანრშია მეტ-ნაკლებად გავრცელებული, გამოცანა კი—მეტაფორის საკუთრებაა. არისტოტელე ამბობდა: „თუ სათქმელი შედგება მეტაფორისაგან—იგი გამოცანაა. მართლაც, არა მარტო გამოცანა არის ხშირად ამოსაცნობი, არამედ სხვა მხატვრული ჟანრიც, თუ იქ მეტაფორებმა მოიყარა თავი. მაგალითად: „ვარდი გააბის, გამოჩნდის მუნ ბროლი გამომჟღავნალი“—ეპიური პოემის ჩვეულებრივი ტაეპია, მაგრამ, მეტაფორების დატვირთვის გამო, შესაძლოა, გამოცანადაც ვიგულისხმოთ, სადაც „ვარდი“ ბაგეებს ნიშნავს „ბროლი“—კბილებს. გამოცანის ძლიერი ელფერი დაპყრავს შემდეგ ხალხურ ლექსსაც:

შენ ჩემო დიღო იმედო,
კოშკო ნაგებო კირითა,
უკვდავებისა წყარო
სადენო ოქროს მილითა!
ჩემო დად ვაფიცებულო,
ლამაზო თეთრის პირითა,
ცავ წმინდავ, ცვარ-ნამიანო,
მზევ, მოფენილო დილითა!
წითელო მოვის პერანგო,
წინ შესაკრავო დილითა!
მოხვე და მოსვლით მატირე,
არ მოხველ—მოლოდინითა,
შენთანამც წოლით გამაძლო,
შვიდის დღე—ლამის ძილითა...

ლექსში კონტექსტი, ლექსის საერთო შინაარსი ეხმარება მკითხველს იოლად აღიქვას მეტაფორებში ნაგულისხმევი საგანი თუ მოვლენა და ფაქტიურად ასახსნელიც არაფერი რჩება. გამოცანაში კი მეტაფორები განგებაა შენიღბული და ეს ართულებს, ანუ ეს აძლევს მას გარკვეული ჟანრის სახეს:

ტყეში ხარი შემივარდა,
გამო, გამო გიშერაო,
ნაბდას ქუდა იქ დაავდო,
გამოვარდა შიშველაო.

ამ გამოცანაში მეტაფორების მთელი წყება გვაქვს, თითქმის ყველა სახელი გამეტაფორებულია და ამის საშუალებით მხატვრულად არის დახასიათებული ამოსაცნობი საგანი (თხილი). სწორედ, საგნის ასეთი არაპირდაპირი, პოეტური სახეებით შეცნობა აქცევს მას მხატვრულ ნაწარმოებად. გამოცანა მხატვრული ჟანრია არა მხოლოდ იმიტომ, რომ იგი რიტმულ წყობას ემყარება (პროზაული გამოცანებიც არსებობს იშვიათად), არამედ, უმთავრესად იმის გამო, რომ გამოცანა, ისევე როგორც ლირიკა, ეპოსი და სხვ. მხატვრული სახე-

² Б. Мейлах, Вопросы литературы и эстетики, Л., 1958, гл. 194.

ების საშუალებით იძლევა გარემომცველი სამყაროს სურათს. ფოლკლორისტიკაში განასხვავებენ გამოცანის ისტორიას—გამოცანის როგორც მხატვრული ნაწარმოების ისტორიისაგან. ამ საკითხზე აუცილებლად მიგვაჩნია ორიოდ სიტყვის თქმა.

ზემოთ ვაკვრით აღვნიშნეთ, რომ გამოცანა მეტაფორული აზროვნების საფუძველზე წარმოიშვა, ხოლო თვით მეტაფორული აზროვნების აღმოცენება ნაკარნახევი იყო ადამიანის პრაქტიკული მოთხოვნილებებით. სამეცნიერო ლიტერატურაში გარკვეულია აგრეთვე, რომ გვაროვნული წყობის დროს გამოცანა სერიოზულ პრაქტიკულ ფუნქციას ასრულებდა: გამოიყენებოდა სამხედრო საქმეში, სიბრძნის გამოცდისათვის, ტომებს შორის მოლაპარაკებისათვის და მრ. სხვ. დროთა განმავლობაში გამოცანას მოეხსნა ეს ფუნქცია და მას ძირითადად გამართობი, აღმზრდელობითი და შემეცნებითი ფუნქცია დაეკისრა. ამ ორი ფუნქციის ისტორიული გათვალისწინება აუცილებელია, რადგან ფუნქციათა ხასიათი გავლენას ახდენს როგორც თემატიკაზე, ასევე პოეტურ არსებულზეც. ზოგი თანამედროვე სპეციალისტის აზრით, გამოცანა, როცა იგი პირველ. ე. ი. პრაქტიკულ ფუნქციას ასრულებდა, არ წარმოადგენდა მხატვრულ ნაწარმოებს. მხატვრულ მოვლენად იგი იქცა მეორე ფუნქციის დაკისრების შემდეგ. მაგალითად, აკადემიურ ნაშრომში „Русское народное поэтическое творчество“ ნათქვამია: „...გამოცანა XVIII—XIX საუკუნეებში წარმოადგენს წმინდა მხატვრულ სიტყვიერ შემოქმედებას. ამ დროისათვის შესამჩნევად გაფართოვდა გამოცანის თემატიკური შინაარსი, გაიზარდა საგნებისა და ცნებების წრე“... საგანგებო საღამოებზე „XVIII და XIX საუკუნეებში გამოცანებს წარმოთქვამდნენ უკვე სრულიად სხვადასხვა საგნებზე“.

ამ საღამოებზევე «происходило формирование народной загадки как художественного произведения. Участники вечеров соревновались в создании лучшей загадки. Здесь проявлялось поэтическое мастерство состязующихся, умение создать зрительный или звуковой образ, наиболее ярко отражающий существо загадываемого предмета. Старая функция «загадочной» иносказательной речи сменилась новой функцией загадки: дать познание окружающего мира в художественной образной форме. Загадка стала средством испытания остроумия, талантов, сообразительности» (ხაზი ყველგან ჩვენია, ჯ. ბ.).³

ეს შეხედულება უსათუოდ მოითხოვს კრიტიკულ განხილვას. სადავო არაა, რომ გამოცანა ჩასახვის პირველი დღიდანვე არ წარმოადგენდა მხატვრულ ნაწარმოებს, მაგრამ როცა იგი ჟანრად ჩამოყალიბდა და პოეტური (მეტაფორული) სახეებით ასახავს სინამდვილეს—საქმე გვაქვს მხატვრულ ნაწარმოებთან. ხოლო ამ გარდატეხის XVIII—XIX საუკუნეებით დათარიღება საკმაოდ არა ზუსტად უნდა ჩაითვალოს. რატომ არ შეიძლება ძველი ფუნქციის დროსაც ყოფილიყო გამოცანა მხატვრული ჟანრი? თუ კი ვაღიარებთ, რომ გამოცანას უძველესი დროიდანვე გააჩნდა ძირითადი გამომსახველობითი ხერხები (მეტაფორები, მეტონიმიები), მაშინ გაუგებარია, რა მიზეზით არ უნდა ყოფილიყო იგი მხატვრული ნაწარმოები. თუ მიგვაჩნია, რომ გამოცანამ უახლოეს საუ-

³ დასახ. ნაშრომი, ტ. II, წიგნი I, М.—Л., 1955, გვ. 525—526. ნარკვევის ავტორია ი. მ. კოლესნიცკაია.

კუნეებში შეიძინა ეს მხატვრული საშუალებანი, მაშინ რატომ მაინცადამაინც შორეულ წარსულში ვეძებთ გამოცანის აღმოცენების საფუძველს და მას „პირობით ენას“ ვუკავშირებთ? მცდარია შეხედულება, თითქოს გამოცანამ ახლა (XVIII—XIX სს.) დაიწყო გარემომცველი სამყაროს შემეცნება მხატვრული სახეებით. ასევე არასწორია ის აზრი, რომ გამოცანა ამ ბოლო დროს გახდა „გონებამახვილობისა, ნიჭიერებისა და მოსაზრებულობის გამოცდის საშუალება“. თავი რომ დავანებოთ ჩვენს უძველეს ზღაპრებს, რომლებშიც ხელმწიფენი სწორედ გონებამახვილობის, ნიჭიერებისა და მოსაზრებულობის გამოცდის მიზნით სთავაზობენ ურთულეს (ამავე დროს არცთუ მხატვრულობასმოკლებულ) გამოცანებს ბედისმაძიებელ სასიძოებს, ვფიქრობთ, ამის დასადასტურებლად საკმარისი იქნება მოვიგონოთ საქვეყნოდ ცნობილი ბერძნული ლეგენდა იმის შესახებ, თუ როგორ ანადგურებდა გულბოროტი სფინქსი ყველა ჰოგზაურს, ვინც ვერ ამოხსნიდა გამოცანას: რა ცხოველი დადის დილით ოთხ ფეხზე, შუადღისას ორზე, საღამოს სამზე? და საეჭვო არ უნდა იყოს, რომ ოდიბოსი სწორედ იმიტომ აღიარეს პირველ ბრძენად და ქვეყნის მმართველად, რომ ამ გამოცანაზე გასცა გონივრული პასუხი. ეს გამოცანა ორიათას წელზე მეტი ხნის წინათაა ფიქსირებული ლიტერატურაში და, მაშასადამე, გამოცანა გონებამახვილობის, მოსაზრებულობისა და ნიჭიერების გამორკვევის საშუალება სულ ცოტა ორიათასი წლის წინათ მაინც ყოფილა.

ზემოთ მივუთითეთ მეტაფორის როლზე გამოცანის როგორც ჟანრის ჩამოყალიბების საქმეში. ახლა შევჩერდეთ გამოცანაში მეტაფორის გამოვლენის ფორმებზე. არისტოტელემ გამოცანას კარგად დანახული მეტაფორა უწოდა¹. გამოცანაში მეტაფორა მაქსიმალურად მეღავნდება, ე. ი. წარმოდგენილია ყოველნაირ შესაძლებელ ფორმაში. ტროპის სახეთა შორის გამოცანაში ჭარბობს მეტაფორა, როგორც რაოდენობით, ისე გამოსახვის სიძლიერით. ქართულ გამოცანებში მეტაფორის მარტოოდენ აღწერაც კი საკმაოდ მოზრდილ ნაშრომს მოგვცემდა, ამიტომ აქ მხოლოდ ზოგიერთ, შედარებით უფრო გავრცელებულ მომენტებს შევეხებით.

მეტაფორა არ წარმოადგენს გამოცანის მხოლოდ სტილისტიკურ ხერხს. იგი ორგანულადაა დაკავშირებული ამ ჟანრთან და სწორედ ამიტომ არის, რომ გამოცანაში გამოყენებული ტროპის სხვა სახეებიდან, ჩვენ, ყველაზე მეტ ყურადღებას მეტაფორას ვაქცევთ. მეტაფორა გამოცანის აუცილებელი ელემენტია, მეტაფორის გარეშე გამოცანა როგორც ჟანრი ვერ იარსებებს. ლიტერატურათმცოდნეობაში ცნობილია იმაჟინისტების „თეორია“ იმის შესახებ, რომ ლექსი წარმოადგენს სახეების ბრბოს, მისგან შესაძლებელია ამოღებულ იქნას ერთი და ჩასმული ათი. ეს შეხედულება დიდი ხანია დასამარებულია და ჩვენ არც ვაპირებთ ზედმეტი ქვიშა მივაყაროთ, მაგრამ გამოცანის სპეციფიკის გასათვალისწინებლად, აუცილებლად მიგვაჩნია ორიოდე მაგალითით ვაჩვენოთ, თუ რას გამოიწვევდა გამოცანაში „ერთი სახის“ (მეტაფორის) შეცვლა მეორეთი. მაგალითად:

ორმო ბნელი, შიგ მოზვერი
ძნელად მოსაბრუნებელი (ხმალი).

თუ ამ გამოცანაში მეტაფორებს, ე. ი. „ორმოსა“ და „მოზვერს“ ამოვიღებთ და შევცვლით სხვა რომელიმე სახით, მაშინ მექანიკურად უნდა მოიხს-

¹ არისტოტელე მეტაფორაში სინეკდოქასაც და მეტონიმიასაც გულისხმობდა.

ნას ბოლო ტაეპიც (ძნელად მოსაბრუნებელი), რადგან იგი ორგანულად არის შეერთებული სწორედ ამ სიტყვებთან და ნაგულისხმევ პასუხთან (ხმალთან). ასეთი ცდა კი მთელი ტექსტის შეცვლას გამოიწვევდა. ანდა, შეიძლება თუ არა უმტკივნეულოდ ამოიღოთ მეტაფორა, მაგალითად, ასეთი გამოცანიდან:

რკინის ხარს ბაზბის კული აბია,—

სადაც ყველა სიტყვა მეტაფორას წარმოადგენს.

ქართულ ხალხურ გამოცანებში განსაკუთრებით გავრცელებულია მეტაფორის გამოვლენის შემდეგი ფორმები:

1. უსულო საგნის სახით სულიერი საგნის წარმოდგენა:

ბოძი-ბუძი ბოძანდარი
ზედ გუდა და ზესადგარი,
ზედ იკრიკი, ზედ იჟყიტი,
ზედ იალბუზის მთა არი (აღამიანი).

2. სულიერი საგნით უსულო საგნის თვისებების დახატვა:

თვალთ უნახავი ყაჩალი
ცის ქვეშა ყველას ერევა,
სახელმწიფო რომ დაედვას,
ვერც ნახავს, ვერც მოერევა (სიკვდილი).

3. სულიერი საგნით სულიერი საგნის სხეულის ნაწილების წარმოდგენა:

ორი ძმები არიან, ისე დაიხოცებიან,
რომ ერთმანეთს ვერ ნახავენ (თვალები).

4. სულიერი საგნის სხეულის ნაწილების უსულო საგნით მოცემა:

თოფი, თოფი, თოფ-თოფელა,
ხის კიდემდე მიმწდომელა (თვალი).

5. სულიერი საგნის თვისების უსულოზე გადატანა:

წავა ტყეში ჰყეფს, ჰყეფს,
მოვა და დავგდება (ცულდი).⁵

6. უსულო საგნის თვისების სულიერზე გადატანა:

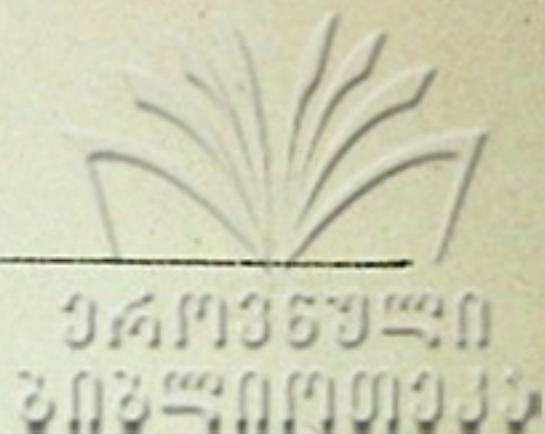
მოდის, მოდის, მორაკრაკებს,
მინდვრის პირად გაიშლება (ცხვარი).⁶

საერთოდ აღსანიშნავია, რომ გამოცანებში უსულო საგნების სულიერი საგნებით შეცვლის ტენდენცია უფრო ჭარბობს, ვიდრე—პირიქით.

გამოცანებში ფართოდაა გავრცელებული ალეგორიული მეტაფორები:

⁵ ტ. ჯაფარიძე, გამოცანები, გვ. 157.

⁶ იქვე, გვ. 102.

ერთი პატარა საყდარი
უსინათლო და ბნელია,
გუმბათი გაღებული აქვს,
სხვაჯან კი დაკეტილია,⁷

მეტაფორა გამოცანებში შეიძლება იყოს აგრეთვე სიმბოლური ხასიათისა:

ალვის ხე წაქცეულიყო
დამტვრეოდა ტოტები (ადამიანის სიკვდილი)⁸.

აქ, ხალხურ პოეზიაში დამკვიდრებული სიმბოლიკა ზუსტადაა განმეორებული. ხალხის უძველესი წარმოდგენით, ალვის ხე ადამიანის სიმბოლოა, ხოლო მისი წაქცევა და ტოტების დამტვრევა—სიკვდილს ნიშნავს. შდრ.:

ალვის ხე რომ წამოიჭცა,
ნეტავ დედავ რა არიო?
—შვილო შენი ტანი არის,
ვაპ შენს დედასაო!
მას ტოტები დამსხვრეოდა,
ნეტავ დედავ რა არიო?
—შვილო შენი მკლავებია,
ვაპ შენს დედასაო!...

გვხვდება ჰიპერბოლური მეტაფორებიც:

ლომი და ლომი შეიბენ
ლომადეების კარზედა,
რომ ლომი არ მისწრებოდა
თავს ახალბდნენ ქვაზედა (კლიტე და ბოქლომი)⁹

ქართული გამოცანების მეტაფორები უმეტესად არსებითი სახელებისაგან შედგება. საინტერესოა, რომ მეტაფორისათვის იყენებენ აგრეთვე ადამიანის გვარს: ჩავიდა და დ ი ა ნ ი და ჩაჰყვა ლაშქარი; ა ს ა თ ი ა ნ ი ს მთაზეო, და სხვ.

ქართულ გამოცანებში მეტაფორის გამოვლენის ფორმები ამით არ ამოიწურება.

მეტაფორასთან ერთად გამოცანებში გავრცელებულია მეტონიმია. მეტონიმია მეტაფორისგან იმით განსხვავდება, რომ იგი ნამდვილს ემყარება და არა წარმოსადგენს. მაგალითად:

ერთი რამე სულიერი
ფრთოსანი, ორყვიროსანი,
უკვერცხოდა შობს მშობელი,
ვით რომ იოემი სმოსანი,
ამისი გამომცნობელი
ქკვიანია და მგოსანი.¹⁰

⁷ ტ. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე, გამოცანები, გვ. 46.

⁸ იქვე.

⁹ იქვე, გვ. 92.

¹⁰ იქვე, გვ. 62.

გამოცანებში პოპულარობით სარგებლობს პოეტური პარადოქსი. ამგვარი გამოცანები ხშირად აფორისტული ხასიათისაა:

ვინც აკეთებს მას არ უნდა,
ვინც ყიდულობს არც მას უნდა,
ვისაც უნდა, არც მან იცის
მას ის უნდა თუ არ უნდა (კუბო)¹¹.

გარდა ამისა პარადოქსები სხვა სახითაც გვხვდება:

მე ძმა მყავს შავი სახისა,
არ არს ჩემი დედ-მამისა,
ხან კვდება და ხან ცოცხლდება,
არის სხვადასხვა ტანისა (ჩრდილი)¹².

ლორზე მაღალი,
კაცზე დაბალი (ქუდი).

და სხვა.

ქართულ გამოცანებში მეტ-ნაკლებად გავრცელებულია ტროპის ყველა სახე: შედარება, ალეგორია, ეპიტეტი, ჰიპერბოლა და სხვ. თითოეული მათგანის განხილვა შორს წაგვიყვანდა. საერთოდ, უნდა გავიმეოროთ, რომ ამათგან გამოცანის ძირითად სახედ მეტაფორა უნდა ჩაითვალოს.

გამოცანებში შეიმჩნევა თავისებური სტილისტიკური ბერბები. მაგალითად.—უ ჩ ვ ე უ ლ ო ბ ი ს გამოხატვა:

სივარდით მობუძღული,
სიბერეში გამართული (გვიმრა).¹³

ქუდი უთაოდ,
ფეხი უწალოდ.

და სხვა.

უ ც ნ ა უ რ ი დ ა ვ ა ლ ე ბ ი ს მ ი ც ე მ ა: წადი ბაზარში, ხორცი იყიდე, არც მამლისა იყოს, არც დედლისა, არც რაიმე სულიერისა (სოკო); ს ა გ ა ნ თ ა თ ვ ი ს ე ბ ე ბ ი ს გ ა დ ა ნ ა ც ვ ლ ე ზ ა: თოკი სვამს, ხბო იბერება (კვახი) და სხვ.

ასეთი პარადოქსებით მდიდარია ქართული გამოცანები.

ცალკე უნდა გამოიყოს ის ჯგუფი გამოცანებისა, რომლებშიც სიტყვები შეცვლილია ალოგიური ბგერათა კომპლექსებით. ასეთი „უშინაარსო“ სიტყვები, უმეტესად, ამოსაცნობი სანგის ძირითადი, დამახასიათებელი თვისების ასოციაციას ქმნიან:

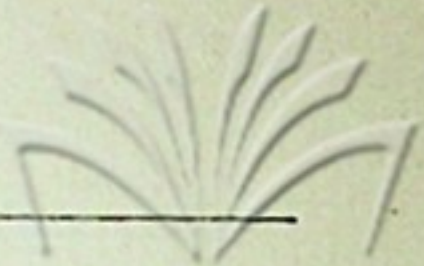
ახლახუნ-დახლახუნი,
დოსკაპ-დონჯებიანი,
ოხროხი, დოხროხი,
დონჯი (ხაფანგი).

ახრაგუნ, დახრაგუნ,
დომიწვი და დაწკაპუნ (აკვანი).

¹¹ ტ. ჯაფარიძე, გამოცანები გვ. 71.

¹² იქვე, გვ. 96.

¹³ იქვე, გვ. 32.

შედარებით ახალ წარმოშობაზე ჩეტყველებენ ისეთი გამოცანები, რომლებიც გრაფიკულ გამოსახულებებს ეყრდნობიან. ასეთი გამოცანები ძირითადად სამი სახით გვხვდება.

1. როცა პასუხი რითმაშია მოქცეული:

ტანშიშველი,
ფეხშიშველი.
სახელს გეტყვი.
ვერ გიშველი.

2. როცა სიტყვა ორაზროვანი მნიშვნელობითაა ნათქვამი:
სტუმარი მოვიდა—ნახევარია (ვარცა ნახეო).

3. როცა ანბანს ეყრდნობა:

სახელს ვიწყებ გოგონისას კანითა,
აბეზარი არის ენით ამითა,
ადლ ნახევარი იქნება ტანითა.
ო ჰიაბით მის სახელსა კალმითა (კატო).¹⁴

გამოცანის სპეციფიკას უპირველეს ყოვლისა ის შეადგენს, რომ იგი შეკითხვას შეიცავს. კითხვა ხან ტექსტის ნაწილს წარმოადგენს, ხან იგულისხმება. მაგალითად:

გადაუბრუნე, გადმოუბრუნე,
ქვია, აბა რაია?
ზევით დავდევი, კვერცხსა სდებს,
ქათამია, მაშ რაია?

ხოლო ისეთი გამოცანები, როგორიცაა:

დავკარ ხმალი,
არ ღაჩნდა კვალი —

თავისთავად გულისხმობენ კითხვას: „რა არის?“ ხანგრძლივი დროის მანძილზე, გამოცანების დასაწყისისა და დაბოლოებისათვის შემუშავდა თავისებური ფორმულები, რომლებიც უცვლელი, ან ოდნავ შეცვლილი სახით ემსახურებიან სხვადასხვა გამოცანებს.

დასაწყისისათვის:

გამო:კანას მოგახსენებ,
არც ავია, არც კარგია...
ერთია ახსნას მოგახსენებ,
გამო:კან, კ...უა გაქვსო....

¹⁴ ჯეჯილი, 1916 № 12 .ვვ. 703 ;ჩვენ განგებ მოვიტანეთ აშკარა მწიგნობრული ელფერის მქონე გამოცანა: ამით გვსურს ხაზი გავუსვათ იმას, რომ ასეთი ტიპის გამოცანები არაა წმინდა ხალხური წარმოშობისა.

დაბოლოებისათვის:

ვინც ამას გამოიცნობს,
მეცნეობი—ჰკუდიდი...
ან ეს უნდა გამოიცნო,
ან საღვინე ღვინო ნახე...

და მრ. სხვ.

აქ დაახლოებით იგივე მოვლენასთან გვაქვს საქმე, როგორც ზღაპრებშია. რატომღაც დამკვიდრებულია შეხედულება, რომ გამოცანა მაინცადამაინც გარიტმულსა და გარიტმულ ნაწარმოებს—ლექსს წარმოადგენს. ამ აზრს დაზუსტება ესაჭიროება. როგორც ქართულში, ისე სხვაგანაც, გვხვდება უამრავი პროზაული ფორმის ნიმუშები, რომლებიც ყველა ნიშნით გამოცანებია და არა რომელიმე სხვა ჟანრის ნაწარმოებები. უფრო მეტიც, ჩვენი აზრით გამოცანა თავდაპირველად სწორედ პროზაული უნდა ყოფილიყო, ხოლო გალექსვა შემდგომში დამკვიდრებული ჩანს. ამას აქეზებენ არა მარტო თვით ტექსტების შედარება, არამედ ისიც, რომ უძველესი, ლიტერატურაში ფიქსირებული ბერძნული, ებრაული, ინდური და სხვ. გამოცანები თითქმის ყოველთვის პროზაული სახითაა წარმოდგენილი. ამის გამო, არარიტმული გამოცანების შესწავლას გამოცანის გენეზისის გარკვევისას. პირველხარისხიანი მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს.

არარიტმული გამოცანები გვხვდება როგორც მცირე მოცულობისანი, ასევე საკმაოდ მოზრდილიც—ხანდახან მთელი ზღაპრის სახითაც. აქ გამოსახვის საშუალებანი იგივეა, რაც გალექსილ გამოცანებში:

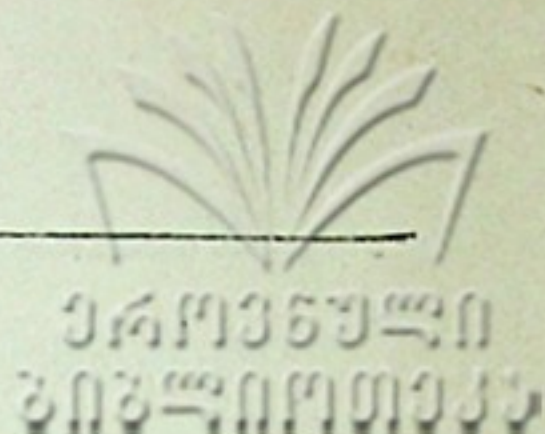
რწყილმა კვეთო დაბადა;
რკინის ხარს ბამბის კუდი აბია;
პატარა ბაიყუში მთელ სოფელს აღვიტებს;

და სხვა.

პროზაული გამოცანების დიდი ნაწილი იუმორისტული ხასიათისაა. ასეთ ნაწარმოებებში დასმული კითხვა ერთი შეხედვით მარტივია, მაგრამ ნაგულისხმევი პასუხი არც ისე იოლად მოუვა მსმენელს თავში. მაგალითად: გასუქებული კაცი რომ ცხენიდან ჩამოვარდეს რა მოუვა? ამ გამოცანაზე თითქმის ერთი ჩვეულებრივი პასუხი არსებობს—დაიმტვრევა, დაზიანდება და მისთ. მაგრამ მისთვის განკუთვნილი პასუხი—მიწაზე დაეცემა—უფრო მოსწონებული და უფრო ნამდვილი ჩანს. ასევე: კაცი სახლთან რატომ მიდის? (აბა, სახლი ხომ არ მივა კაცთან!) და სხვ.

პროზაული გამოცანების პოეტიკა ძალზე საინტერესოა, მაგრამ ახლა საშუალება არ გვაქვს უფრო ვრცლად შევეხოთ ამ საკითხს.

ქართულ გამოცანებში ლექსითი ფორმა დომინანტობს. როგორია გამოცანების ლექსი? მართალია, აქაც, ისევე როგორც ხალხურ ლირიკაში და ეპოსში, შაირი უფროა გავრცელებული, მაგრამ თავისი ბუნებით გამოცანების ლექსი მაინც საგრძნობლად განსხვავდება ხალხური პოეზიის ლირიკული და ეპიკური ლექსისაგან. მაგალითად, თუ ხალხურ პოეზიაში საზომის შიგნით მარცვალთა თანაფარდობი მკაცრად არის მოწესრიგებული და რიტმი ჩვეულებრივ არ ირღვევა—გამოცანებში საპირისპირო მოვლენასთან შეიძლება გვქონდეს საქმე:

ერთი ამპარტავანი კაცი დადის (11)
 არ ეშინია კირისაო (8)
 მედიდურობს, (4)
 მაფრთხობელია ძილისო. (8)

გამოცანებში ხშირია აგრეთვე ერთი და იმავე სტროფის ფარგლებში სიზომის ცვალებადობა, რაც ხალხური ლირიკისათვის უჩვეულოა:

მძიმე არის ქვასავითა,
 ტკბილი არის თაფლივითა,
 წავილე ბაზარზე,
 ვერ გავყიდე ფარაზე,
 წამოვილე გზაში
 მოვიხმარე სახლში...

ასევე, თუ ხალხური ლირიკა ვერ ეგუება კენტტაეპიან ლექსს, გამოცანებში ასეთი შემთხვევები იშვიათი არ არის:

თეთრად დამართეს,
 წითლად დამქსოვეს,
 შავად მომქსოვეს.

გამოცანებში შეიძლება აგრეთვე ლექსი ერთი ტაეპისგანაც შედგებოდეს და უხერხულებას არ ქმნიდეს:

თავი აქვს და ტვინი არა.

გამოცანის ლექსი რითმის მხრივაც განსხვავებულია; თუ ე. წ. ვაჟური, ერთმარცვლიანი რითმა, ხალხური ლექსის ბუნებას ვერ ეგუება, გამოცანებში იგი ჩვეულებრივია:

ერთ ტრიალ მინდორში
 შავი შაშვი ხტის,
 თავში ფეხებს ურტყამენ,
 სისხლი არა სდის.¹⁵

ასევეა:

პირი ხის,
 სული ღვთის,
 მუცელი ქვის,
 სამხეთო ცხვრის.¹⁶

გვხვდება სრულიად გაურითმავი გამოცანებიც:

დათვრა და დაღვინიანდა,
 ზღვა გადიარა ცურვითა.

ამასთან ერთად, გამოცანები შეიცავს პოეტიკის ყველა იმ თავისებურებებს, რასაც ხალხური ლირიკა და ეპიკური პოეზია იცნობს. ქართულ გამო-

¹⁵ ფ. ა. № 31365.

¹⁶ ფ. ა. № 31700.

ცანებში საზომის, რიტმის, სტროფისა და რითმისადმი ისეთ თავისუფალ მიდგომას, როგორიც ჩვენ ზემოთ ვუჩვენეთ, გარკვეული მიზეზები გააჩნია. ერთი შეხედვით თითქოს უცნაურია, რომ ქართული გამოცანების ლექსი თავისი ბუნებით განსხვავდება ქართულივე ლირიკული ლექსისაგან. როგორც ზემოთ ნაჩვენებმა რამდენიმე მაგალითმაც ცხადყო, თითქმის ყველა კომპონენტს გამოცანაში შექენილი აქვს ისეთი თვისება, რომელიც ლირიკაში დაუშვებელია. ეს ფაქტი, ჩვენი აზრით, შემდეგი გარემოებით უნდა აიხსნას: ხალხური ლექსი ძირითადად სასიმღერო ხასიათისაა, ამიტომ მისთვის აუცილებელია რიტმულობის გარკვეული კანონზომიერების დაცვა. გამოცანა თავისი ხასიათით არ არის სასიმღერო, იგი კი არ იმღერება, არამედ ითქმის. ამიტომ აქ მეტი შესაძლებლობაა ლექსის კომპონენტებისადმი თავისუფალი მოპყრობისა. მიუხედავად ამისა, გამოცანის ლექსს მაინც დიდი ნათესაობა აქვს ხალხურ ლირიკულ ლექსთან. ისინი ხშირად ერთმანეთისგან სესხულობენ პოეტურ სახეებს, შედარებებს, ეპიტეტებს, მეტაფორებს, ჰიპერბოლებს და სხვ. არაიშვიათია, როცა გამოცანა გადადის ლირიკაში და პირიქით. მაგალითად:

გამხიარული ბუხარო,
გულჩათხრობილი ნუ ხარო,
შვილი მამა ეუბნება —
დაბერდი, ჩემთან ნუ ხარო.

ეს ლექსი ლირიკული პოეზიის ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიმუშია, მაგრამ თუ ამ ლექსის პოეტურ სახეებს მეტაფორებად მივიღებთ, მაშინ იგი შეიძლება ტიპიურ გამოცანად ჩაითვალოს და სრულიად ბუნებრივად გვეჩვენოს ამოსაცნობი საგანი — კვამლი.

ასევეა:

ზეცა! ვიყავ, ზეცა ვნახე,
ვარსკვლავებსა დავეზრახე,
მთვარეს კაცი მოეგზავნა —
აქ იყავ და არა მნახე? (თვალი)

ეს გამოცანა ლირიკული ლექსის სახითაცაა გავრცელებული.

გამოცანის ბევრი სახე (განსაკუთრებით—მეტაფორა), როცა იგი ლირიკულ ლექსში გადმოაქვთ, უფრო მიმწიდველი და ამაღლებული ხდება. ამიტომ, რომ გარდა ხალხური პოეზიისა, მას ჩვენი პოეტებიც უხვად იყენებენ და ხანდახან უცვლელი სახითაც კი გადმოაქვთ ლექსში:

ზოგან, წითელ, ზოგან ყვითელ,
ზოგან ალისფერია... (გ. ტაბიძე).

ნეტა რაა იმისთანა
ამომავალი მზისთანა.. (მისივე).

ერთი პატარა მანანა
ხან გაიცინებს, ხან არა (ლ. ასათიანი).

და სხვა.

გამოცანის გამომსახველობით ხერხებს საკმაოდ მნიშვნელოვანი როლი უნდა ეთამაშა ხალხური ლირიკის პოეტური არსენალის გამდიდრება-გამრავალფეროვნებაში.

გამოცანების მხატვრული ფორმის შესწავლა ამ მხრივაც არის საყურადღებო.

ვარლამ მაცაბერიძე

პეტრე უმიკაშვილის ფოლკლორისტული მოღვაწეობა

პეტრე უმიკაშვილის ათეული წლების უანგარო და თავდადებული საზოგადოებრივი მოღვაწეობა არ შემოიფარგლებოდა მხოლოდ ერთი დარგით. იგი შესანიშნავად ახერხებდა თავის ძირითად საქმიანობასთან შეეთავსებინა სახალხო წიგნაკების ბეჭდვა და გავრცელება, ჟურნალ-გაზეთებში თანამშრომლობა, აკადრისათვის პიესების წერა და თარგმნა. მაგრამ ყველაზე მეტ დროს იგი ანდომებდა ქართულ ზეპირსიტყვიერებას. თავის ავტობიოგრაფიაში წერდა: „მეხუთე საგანი ჩემის შრომისა არის შეკრება სახალხო ზეპირსიტყვიერების ნაწარმოებთა“¹. ამასვე აღნიშნავდა პროფ. ფ. გოგიჩაიშვილი: „მის სამწერლო მოღვაწეობაში სახალხო სიტყვიერების ნაწარმოებთა შეკრებას და სახალხო წიგნების შედგენასა და ბეჭდვას ყველაზე თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს“². გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ იგი ერთი პირველთაგანია, რომელმაც სერიოზულად და საქმისადმი დიდი სიყვარულით ახალგაზრდობიდანვე მოჰკიდა ხელი ქართული ზეპირსიტყვიერების შეკრებისა და გავრცელების საქმეს, რომელიც სიკვდილის უკანასკნელ დღეებამდე არ შეუწყვეტია. თუმცა მის მიერ შეკრებილი მასალის ძირითადი ნაწილი გამოუქვეყნებელი დარჩა, მაგრამ ხანგამოშვებით პერიოდულ პრესაში და ცალკეული წიგნების სახით ახერხებდა ზეპირსიტყვიერების საუკეთესო ნიმუშების გამოქვეყნებასა და ხალხში გავრცელებას. იმავე ავტობიოგრაფიაში პეტრე უმიკაშვილი წერდა, რომ მისი თაოსნობით დაიბეჭდა: „სახალხო ლექსების კრება, ქართული ანდაზები და არსენას ლექსი“³.

ქართული ზეპირსიტყვიერების პირველი კრებული პ. უმიკაშვილმა გამოაქვეყნა 1874 წ. კრებულში შეტანილია: „საწყალი მელა ჩიოდა“, „დათვმა თქო, სიზმარი ვნახე“, „კურდღელმა თქვა, ჩირგვში ვზივარ“, „ყარანაი ყანაშია“. „ორშაბათობით გაშენდა ციხე ქალაქი ქვაზედა“, „ავთანდილ გადინადირა“, „სოლოდა“, „ადგა ამირან წავიდა“ და სხვანი. როგორც ჩანს იმ დროისათვის ეს ლექსები ძალზე პოპულარული და გავრცელებული ყოფილა. ამას მოწმობს პ. უმიკაშვილის არქივში შემონახული ამ ლექსების სხვადასხვა ვარიანტები, რაც საშუალებას გვაძლევს წარმოადგენა ვიქონიოთ ცალკეული ვარიანტის გენეზისზე.

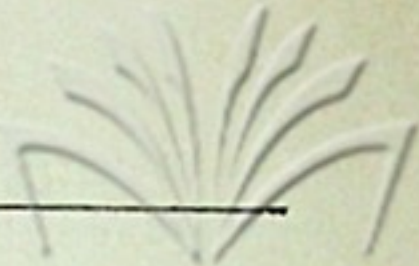
იმავე წელს გამოქვეყნდა „არსენას ლექსი მესტვირეთგან თქმული შედგენილი პეტრე უმიკაშვილისაგან“. ეს იყო მესამე გამოცემა. მანამდე იგი, 1872 წ. ორჯერ გამოსცა ნ. ყიფიანმა, რომელიც მეორე გამოცემის წინასიტყვაობაში

¹ „ივერია“, 1904, № 123.

² პეტრე უმიკაშვილის შეკრებილი სახალხო ლექსები და მისი ნაწერები, 1905, გვ. 3.

³ „ივერია“, 1904, № 123.

⁴ ლექსები სახალხო სიმღერებისაგან შედგენილი პეტრე უმიკაშვილისაგან, ტფილისი, 1874 წ.

წერდა: „არსენას ლექსი“, რომელსაც ეხლა ხელმეორედ ვბეჭდავთ სახელი გა-
მოცემით არის შედგენილი სხვადასხვა ვარიანტებიდან, ზოგი მეორედამ-
ტანი ნაწილი ვარიანტებისა მე მივიღე უფ. პეტ. უმიკაშვილისაგან⁵. როგორც
ჩანს პ. უმიკაშვილს არ აკმაყოფილებდა ნ. ყიფიანის გამოცემა, რადგანაც მას
არ გამოუყენებია ყველა ის ვარიანტი თუ ცალკეული ნაწყვეტები „არსენას
ლექსისა“, რომელიც გავრცელებული იყო ხალხში და ხელთ ჰქონდა როგორც
მას, ასევე პ. უმიკაშვილს. ამას მოწმობს პ. უმიკაშვილის ერთი შენიშვნა: „ნი-
კო ყიფიანის გამოცემული არსენას ლექსების ნამდვილი, საიდანაც ამოუკრე-
ფია, აქა გვაქვს და ზოგიერთი ადგილები, რომელიც სამწუხაროდ არ ამოურჩე-
ვია, ზოგჯერ აქ უნდა მოვიტანოთ“⁶. 1874 წ. გამოცემა მთლიანად პ. უმიკაშვი-
ლისაგანაა შედგენილი, რომელიც ჯერ კიდევ 1871 წ. წერდა: „არსენას ლექსი
ათიოდე მაქვს. ამ ლექსში ერთი ფრიად შესანიშნავი ადგილი არის, რომელიც
მარტო ორში იბოება. არსენა თელეთის გზაზე სიძე-სიდედრს ნაზუქით სავსე
ხურჩინს ართმევს, დედაკაცს ეუბნება ნუ დამწყევლიო, ისიც ლოცავს:

სადაც წაბრძანდ-წამობრძანდე, არსენა გაგიმარჯვდესა;
მდიდარს ართმევ, ღარიბს აძლევ, ღმერთი როდი წაგახდენსა!

ერთს ლექსს რომ დავჯერებოდი ეს ადგილი იქნებ არ გვენახა და რამდე-
ნი უფრო ამაზე დიდი ლექსებია შიგა და შიგ გაშვებული⁷. ამ მხრივ საყურა-
დღებოა მესამე გამოცემის წინასიტყვაობა, სადაც ნათქვამია: „ეს მესამედ და-
ბეჭდილი არსენას ლექსი შედგენილია უმეტესად მესტვირულის და უფრო ნა-
ლებ სახალხო ლექსებისაგან. ორიოდ სტრიქონი და სიტყვები შეცვლილია,
რადგან შეუცვლელად ის ადგილები ვერ დაიბეჭდებოდა და ამის გამო აზრი
ნაკლულად გამოვიდოდა. მაინც და მაინც ცვლილება პირველად და მეორედ
1872 წელს დაბეჭდილზე ნაკლებია“⁸. როგორც ვხედავთ „არსენას ლექსი“
პ. უმიკაშვილს შეუდგენია სხვადასხვა ვარიანტებისაგან, რომელთა რიცხვი
პროფ. ფ. გოგიჩაიშვილის ცნობით ჩვიდმეტს აღწევს. „მაგრამ არ არის ის დე-
დანი, რომელიც მან ვარიანტებიდან შეადგინა და საიდანაც პირველი გამოცემა
დაიბეჭდა,—პირველი მის მიერ შედგენილი ტექსტის გამოცემა“⁹.

საყურადღებოა, რომ „არსენას ლექსის“ ვარიანტებში პ. უმიკაშვილი გა-
მოყოფს მესტვირულ ლექსს და სახალხო ლექსს; აქ საქმე გვაქვს ხალხური
ლექსების ერთგვარ კლასიფიკირებასთან, რასაც იგი ადრევე აღნიშნავდა გაზ.
„დროებაში“:

„ლექსი შეიძლება მესტვირის სიტყვით დაიწეროს, ესეც უნდა დაინიშნოს,
რადგანაც განსხვავებაა მესტვირულისა და სახალხო სიმღერებში, თუმცა მეს-
ტვირულიც ბოლოს სახალხო ხდება¹⁰. თუ რა განსხვავებას ხედავს იგი მეს-
ტვირულ ლექსსა და სახალხო ლექსს შორის ამაზე შემდეგ გვექნება საუბარი.
ახლა კი აღვნიშნავთ, რომ „არსენას ლექსი“ რამდენჯერმე იქნა დაბეჭდილი,
როგორც პ. უმიკაშვილის სიცოცხლეში, ასევე გარდაცვალების შემდეგ. უნდა
აღინიშნოს, რომ „არსენას ლექსი“ იბეჭდებოდა საკმარისი დიდი ტირაჟით: „პირ-

⁵ „არსენას ლექსი“, თბილისი, 1872.

⁶ მ. პეტრიძე, არსენა, კრებული, 1872, № 7, გვ. 52.

⁷ პ. უმიკაშვილი, სახალხო სიმღერებისა და ზღაპრების შეკრება, „დროება“, 1871, № 27.

⁸ არსენას ლექსი, შედგენილი პ. უმიკაშვილისაგან, ტფილისი, 1874. გვ. 1.

⁹ პ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, I, ფედერაცია, 1937, გვ. 555.

¹⁰ „დროება“, 1871, № 22.

ველად და მეორედ დაბეჭდილი ნიკოლოზ ყიფიანისაგან იყო შედგენილი, — აღნიშნავს პ. უმიკაშვილი, — და გამოვიდა ჯერ 2400 მერე 6000, ეხლა მესამედ იბეჭდება 5000 ეგზემპლიარი¹¹. ხოლო 1890 წლისათვის სხვადასხვა გამოცემის მიხედვით 90.000 აღწევდა¹². დიდ ტირაჟთან აღსანიშნავია მისი სწრაფი გავრცელება: „ხუთ დღეში ქალაქში, ათასი წიგნი გაიყიდა“¹³ ამბობს პ. უმიკაშვილი. ეს უჩვეულო იყო იმ დროისათვის.

მე-19 საუკუნის პირველი ნახევრის სახალხო გმირის არსენა ოძელაშვილის უკვდავსაყოფად ქართველი ხალხის მიერ მრავალ ვარიანტად შექმნილი ლექსების ციკლი პეტრე უმიკაშვილმა აქცია ერთ მთლიან ნაწარმოებად და სახალხო წიგნაკების იაფფასიან (ფასი ერთი შაური) გამოცემის სახით ისევ ხალხს დაუბრუნა, — გაავრცელა ხალხში და ამით უფრო მეტად უკვდავყო მარაბდელი გმირის სახელი. თუ როგორ შეხვდა ხალხი „არსენას ლექსის“ გამოსვლას ამის შესახებ მოვუსმინოთ თვით პ. უმიკაშვილს: „იმ დღეებში არსენას ლექსი რომ გამოვიდა, უნდა ჩაგვევლოთ ბაზრებისაკენ და გენახათ, რა სიხარულით კითხულობს ხალხი იმის ლექსებსა და იძახის: „ჩვენი არსენა გაცოცხლდაო“¹⁴.

1875 წ. დაიბეჭდა: „ეთერიანი. ამბავი აბესალომ და ეთერისა შედგენილი პ. უმიკაშვილისაგან. სახალხო ლექსებისა და ნათქვამობისაგან“. ამ გამოცემას დართული აქვს მოკლე წინასიტყვაობა, საიდანაც ირკვევა, რომ ტექსტი შედგენილია სხვადასხვა ვარიანტისაგან. „ეთერიანი“, — ამბობს პ. უმიკაშვილი, — შედგენილია სახალხო ლექსებისა და პირად ნათქვამობისაგან, რომელნიც დარჩენილან დღევანდლამდე საქართველოს ყველა ნაწილებში.

ზემოხსენებული ლექსები და პირად ნათქვამობანი (რიცხვით ცამეტნი ეკუთვნიან შემდეგ ადგილებს: ქართლს, კახეთს, იმერეთს, სამცხეს (ახალციხის მაზრას), ხევსურეთს, ხევს (თერგისას) და ქალაქ მოზდოკს... ძველი ხელნაწერი არ შეგვხვედრია“¹⁵. პ. უმიკაშვილს ხელთ ჰქონდა 13 ვარიანტი როგორც ლექსი, ასევე სხვა ნათქვამი, რომლის მიხედვით შეუდგენია აღნიშნული ტექსტი. მოსალოდნელი იყო, რომ მის არქივში აღმოჩნდებოდა აღნიშნული ვარიანტები, მაგრამ მის არქივში შემონახული 13 ჩანაწერიდან სამი უთარილოა, ორი 1875 წლის შემდეგაა ჩაწერილი, დანარჩენი ვარიანტები განსხვავდება 1875 წლის ტექსტიდან. ასე რომ, ამჟამად ჩვენ საშუალება არა გვაქვს დავადგინოთ ის ვარიანტები, რომელიც ხელთ ჰქონდა მას. უნდა ვივარაუდოთ, რომ იგი უნთავრესად ემყარება პირად „ნათქვამობანს“.

ამავე წლებში პ. უმიკაშვილმა დაბეჭდა: „ქართული ანდაზები“, „ბეყანიანი“, „ალექსიანი“, „ქალვაყიანი“ და სხვა სახალხო წიგნაკები. მათში ყურადღებას შევაჩერებთ ქართულ ანდაზებზე, რომელიც დაიბეჭდა 1876 წ. როგორც წინასიტყვაობიდან ირკვევა, კრებულში შეტანილი 990-მდე ანდაზიდან 510-მდე აღებულია დ. ჩუბინიშვილის ქრესტომათიიდან, „ცოტაოდენის ცვლილებებით და გამოკრებით“, ხოლო დანარჩენი 480-მდე შეუკრებია პ. უმიკა-

¹¹ „არსენას ლექსი“, 1874, გვ. I.

¹² „ივერია“, 1904, № 123.

¹³ მ. პეტრიძე, არსენა, კრებული, 1872, № 7, გვ. 57.

¹⁴ იქვე, გვ. 94.

¹⁵ „ეთერიანი, ტფილისი, 1875, გვ. 1.

შვილს, მაგრამ მათში ყველა ანდაზა როდია „იმ ანდაზებში ზოგი ისეთი სიტყვის მასალები ანუ ფრაზები ურევია, რომელიც თუმცა ნამდვილი ანდაზები არ არის მაგრამ ძალიან ხშირად ანდაზასავით ხმარობენ, და არ გვინდოდა გამოგვეკლო“¹⁶. აღსანიშნავია ისიც, რომ პ. უმიკაშვილი გრძნობს და კარგად ესმის ანდაზების გამოცემის არსებული წესის (ანბანური) უხერხულობა და განზრახული ჰქონია მათი დაბეჭდვა „შინაგანი აზრის მიხედვით“, ან სხვაგვარად რომ ვთქვათ, თემატიკური პრინციპის მიხედვით, მაგრამ იმ მოტივით, რომ ანდაზები „ჯერჯერობით ცოტაა“ იძულებულია დატოვოს ისევ ანბანური რიგი. ანდაზების შეკრება პ. უმიკაშვილს არც შემდეგში შეუწყვეტია. მის არქივში დაცული 550-მდე ანდაზის გამოცემა სხვა მასალებთან ერთად შესაძლებელი შეიქნა მხოლოდ 1937 წელს. პ. უმიკაშვილის ანდაზების კრებულს გამოეხმაურა გ. თ. (თუმანიშვილი გ.), რომელიც, ეხება რა სახალხო წიგნების გამოცემის საქმეს, აღნიშნავს: „რაც ამ წელს და შარშან ქართული წიგნები დაბეჭდილა იმდენი ადრე ათ, თხუთმეტ წელიწადს არ იბეჭდებოდა“¹⁷. ამასთანავე საყვედურს გამოსთქვამს, — სიმრავლესთან ერთად ადგილი აქვს დაბალი ხარისხის წიგნაკებს. მხედველობაში აქვს „ბაზარი“ — დ. გივიშვილის, „ჭიანური“ და სხვა მისთანანი: „მაგრამ ესეც უნდა ვთქვათ, რომ ამდენ მითომ — სახალხო წიგნებში ნამდვილი სახალხო წიგნიც ხან-და-ხან იპოვება... სახალხო წიგნად მიგვაჩნია ეს პაწაწკინა წიგნიც ქართულ ანდაზებისა. სულ არის ამ წიგნში 990-მდე ანდაზა. კიდევ ათი ამოდენა ანდაზა აქვთ, უეჭველია ქართველებს და ჯერ იმათ სტამბა არ უნახავთ“¹⁸. მაგრამ, როგორც ჩანს, პრეტენზიებიც გამოთქმულა. ამას მოწმობს საქართველოს სსრ ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული ფოლკლორული კრებული¹⁹. ამ კრებულში, სხვა მასალებთან ერთად, არის ერთი პატარა რვეული ასეთი წარწერით: „ახლად დაბეჭდილ ანდაზებსა და ლექსებს გარეთ დაშთენილი ანდაზები და თითო-ოროლა ლექსები: ამათთანავე არიან შესწორებული, რაც გარდასხვაფერებულობით დაბეჭდილან 1876 წელს“²⁰. იქვეა ნაჩვენები ადგილი რვეულის შედგენისა და თარიღი „20 თებ. 1877 წელსა. ქ. ახალციხეს“ და ეკუთვნის ვინმე მესხს (ი. გვარამაძე). როგორც წარწერაში აღნიშნული თარიღი გვიჩვენებს, ავტორის მხედველობაში აქვს პ. უმიკაშვილის ანდაზების კრებული. ამას ადასტურებს რვეულის ერთი ადგილიც, სადაც აღნიშნულია: „უ. ჩუბინოვისა და უ. უმიკაშვილის გადასხვაფერებულნი“, რის შემდეგ მოყვანილია 59 ანდაზა, რომლებიც ცოტად თუ ბევრად განსხვავდება დ. ჩუბინიშვილისა და პ. უმიკაშვილას მიერ გამოქვეყნებული ანდაზებისაგან. მაგალითად, პეტრე უმიკაშვილთან არის: „არა შეჯდა მწყერი ხესა, არა იყო გვარი მისი“. ვინმე მესხთან: „არა შეჯდა მწყერი ხესა, არ მჯდარიყოს გვარი მისი“. პ. უმიკაშვილთან: „კაცმა თქვა, ამ ჩემის სულისა ვერა გამიგია რაო. თბილს აცივებს, ცივს ათბობსო“²⁰ და ა. შ. ამ რვეულის წინასიტყვაობაში აღნიშნულია: „მბეჭდავს არასდროს არ შეუძლია სინდისით, ხალხში ხმარებული

¹⁶ ქართული ანდაზები, ტფილისი, 1876.

¹⁷ დროება, 1876, № 80.

¹⁸ იქვე.

¹⁹ საქ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფონდი H 5293.

²⁰ იქვე.

ლექსებისა და ანდაზების შესწავლა შემოცვლა, თუ არა და დაჰკარგამს სრულად რწმუნებას საზოგადოებისაგან, თუმცა მე ამას პირდაპირ გაბედვით არ მოველი ახლანდელი მბეჭდავებისა თუ გამომცემლობისაგან, მაგრამ კერძებითად კი თითო-ორი სცოდავენ თუ ლექსებში თუ ანდაზებში. მიზეზი ვგონებ ეს უნდა იყოს, რომ მათ არ ესმით ხალხის აზრის მნიშვნელობა თუ რა ლექსი და ანდაზა რისთვის უთქვამსთ?“²¹ ეფიქრობთ ეს საყვედური მიმართული უნდა იყოს დ. ჩუბინიშვილისა და პ. უმიკაშვილის მიმართ. როგორც აღვნიშნეთ, მას, ვინმე მესხს, მიაჩნია, რომ პ. უმიკაშვილმა თვითნებურად გადასხვაფერა ანდაზები და რიგ შემთხვევაში ლექსების გარკვეული ნაწილიც. კრებულის ავტორის მსჯელობა არა მართებულად მიგვაჩნია. აქ საქმე გვაქვს ვარიანტებთან და არა გადასხვაფერებასთან ან გადაკეთებასთან.

სახალხო წიგნაკების ბეჭდვასთან ერთად პ. უმიკაშვილი ზეპირსიტყვიერების მასალებს აქვეყნებდა აგრეთვე „კრებულში“, „დროებაში“, „ივერიაში“ და სხვა ჟურნალ-გაზეთებში. მის მიერაა გამოქვეყნებული: „მეფე ერეკლეს გლოვა“, „ათასი კაბა ყმა მყავდა“, „ჰაი გიდი ჩახალოდლი“, „საწყალი მელა ჩიოდა“ და მრავლი სხვა. იგი აქვეყნებდა როგორც თავის, ასევე სხვა პირთა ჩაწერილ მასალებს: მაგალითად, 1882 წ. „დროებაში“ (№ 73) დაბეჭდილია იას. ნათაძის მიერ ჩაწერილი აჭარული ლექსები. ასეთი შემთხვევები არა ერთი და ორია. თავის მხრივ, პ. უმიკაშვილის ჩაწერილი მასალებით სარგებლობდნენ სხვა პირები. ერთი მათგანია ი. გოგებაშვილი, რომელსაც „არა ერთი და ორი ლექსი, ანდაზა და გამოცანა ჰქონდა პ. უმიკაშვილის ფონდიდან თავის სახელმძღვანელოებში შეტანილი“²².

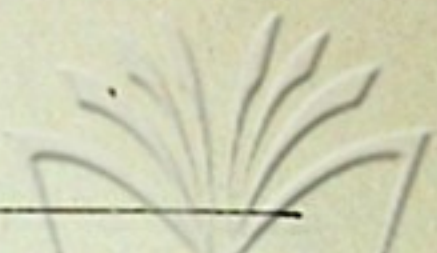
პ. უმიკაშვილის ყველაზე ღიდი დამსახურება ის არის, რომ იგი 45 წლის მანძილზე აგროვებდა ქართული ზეპირსიტყვიერების მასალებს. ამ მხრივ მის მიერ დატოვებული კოლექცია ძვირფასი განძია ქართული ფოლკლორისტიკისათვის. მისი კოლექცია საყურადღებოა როგორც მასალისა და მთქმელთა რაოდენობით, ასევე ჟანრების მრავალფეროვნობით, როგორც ფ. გოგიჩაიშვილი აღნიშნავს, ზეპირსიტყვიერების მასალები „ბევრი თვითონ მის მიერ არის ჩაწერილი, ბევრი კიდევ თავის მოწაფეებისა და ნაცნობ-მეგობრების საშუალებით შეუკრებია. არის აგრეთვე ჩაწილი, რომელიც მას „დროება-ივერიის“ რედაქციებიდან მიუღია“.

პ. უმიკაშვილის ხელით ჩაწერილი ხალხური ლექსების პირველი ნიმუშები დათარიღებულია 1859 წლით: ესაა „სოლოღას“ ლექსი ჩაწერილი აჭარელი „სოფ. მერისის მცხოვრების თავდგარიძის თქმით, რომელიც გადმოსახლებულია კახეთში“²³. ჩაწერის ადგილი არაა ნაჩვენები. იმავე წელს თბილისშია ჩაწერილი „ჰაი გიდი, ჩახალოდლი“, მთქმელია აჭარელი სოფ. მერისიდან. აჭარელის თქმითაა ჩაწერილი აგრეთვე „ფირალი“. ეფიქრობთ მთქმელის სახით საქმე გვაქვს ერთსა და იმავე პირთან. პ. უმიკაშვილის უბის წიგნაკში შემონახული ლექსიც: „პეტრეს ბურნუთის ქებაო ერანში გავარდებო“—დათარიღებულია 1859 წლით და დართული აქვს შენიშვნა „ჩიქოვანიანთ პეტრეზეა—მებურნუთე პეტრეზე—ნათქვამი“. ეს ის წელია, როდესაც მან დაამთავრა გიმნაზია და შეუდგა დამოუკიდებელ ცხოვრებას.

²¹ საქ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფონდი H 5293.

²² პ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, I, ტფილისი, 1937, გვ. XXXIX.

²³ იქვე.

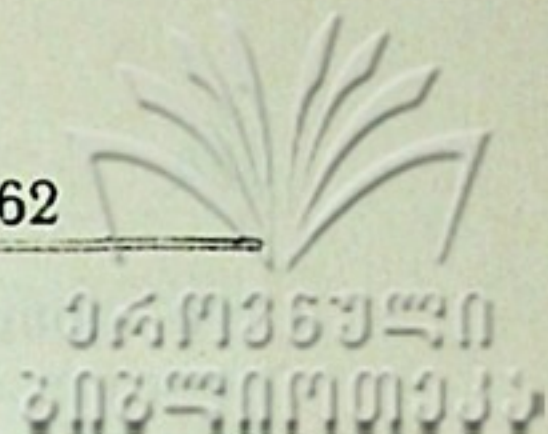
გიმნაზიის დამთავრების შემდეგ სელმოკლეობის გამო ვერ შედის უნივერსიტეტში და იძულებულია ეძიოს სამსახური. მაგრამ ამაოდ: „იგი განუწყვეტლივ დარბოდა სხვადასხვა დაწესებულებაში, რომ სადმე თავისთვის ადგილი და სამუშაო აღმოეჩინა, მაგრამ ყველგან კარები დაკეტილი ხვდებოდა და ნაცვლად დახმარებისა, ხშირად დაცინვასა და თავმოყვარეობის შელახვას ითმენდა“²⁴. ასე გასტანა რამდენიმე ხანს. ბოლოს როგორც იქნა იშოვნა მცირეხელფასიანი ადგილი. ასეთ პირობებში უხდებოდა ცხოვრება 1864 წლამდე. მიუხედავად ასეთი მძიმე პირობებისა იგი მაინც ახერხებს და პერიოდულად იწერს ზეპირსიტყვიერების ნიმუშებს. ამასთან ერთად ყურადღება მიუქცევია სიმღერებისათვისაც, რომლებიც იმ დროისათვის ფართოდ იყო გავრცელებული. ასეთი ლექს-სიმღერები ზოგი მას ჩაუწერია პირადად და ზოგიც გადმოუწერია სხვა კრებულებიდან. საქართველოს ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცულია კრებული: „ქართული სიმღერები. შეკრებულნი 1860 წლიდან სიმღერები სასიამოვნო ლექსნი სიმღერად თქმულნი, პეტრე უმიკაშვილისა“²⁵. ამ კრებულში შეტანილი 116 ლექს-სიმღერა, თუმცა წარმოშობით არ არის ხალხური, საყურადღებოა იმ მხრივ, რომ მას ხალხში მღეროდნენ და გვიჩვენებს პ. უმიკაშვილის ამ დარგით დაინტერესებას. ლექს-სიმღერებიდან აღსანიშნავია ა. ჭავჭავაძის: „მაისის ვარდმან“, „უწყალო სიყვარული“, „მშვენიერთა ხელმწიფავ“ და სხვა. ბესიკის: „ტანო, ტატანო“, „შავგლახ გულს“ და სხვა. საიათნავასა—„არვის უარი არ უთქვამს“, გ. ორბელიანის,—„არავისთვის მე დღეს არა მცალიან“. დავით ბატონიშვილის—„განმიფრინდა სიხარულის ფრინველი“. აქვეა შეტანილი: „კოკობო ვარდო არ დამაგდო, ვარ მონა შენი“... „ვინ მთვარე და ვინამ მე, თვით არ უწყი ვინამე“... „არც დღეა ჩემთვის, არც ღამე“ და მრავალი სხვა²⁶. ზეპირსიტყვიერების მასალების სისტემატურ შეკრებას პ. უმიკაშვილი იწყებს, უფრო სწორად აგრძელებს 1864 წლიდან,—უნივერსიტეტიდან დაბრუნების შემდეგ. როგორც ქართული გიმნაზიის მასწავლებელს, შემდეგში „სასოფლო გაზეთის“ რედაქტორს, გაუჩნდა უამრავი ნაცნობ-მეგობრები, კორესპონდენტები და ინფორმატორები. მათთან ურთიერთობით იგი გულმოდგინედ აგროვებს ზეპირსიტყვიერების ნიმუშებს. ამას ხელს უწყობდა ის გარემოებაც, რომ ბევრს მოგზაურობდა: „მიყვარს მოგზაურობა,—ამბობს თავის ავტობიოგრაფიაში,—საქართველოს ორ-სამ კუთხის გარდა მივლია ზაფხულობით, მცნობები საქართველოში ამ მოგზაურობის თუ მწერლობის მიზეზით ბევრი მყავს და მეგობრობაც გვაქვს“²⁶.

პეტრე უმიკაშვილს წლების განმავლობაში ურთიერთობა ჰქონდა ი. ჭავჭავაძესთან, ი. გოგებაშვილთან, ა. წერეთელთან და სხვა ქართველ მოღვაწეებთან, რომელნიც დიდად აფასებდნენ მის ღვაწლს და ხელს უწყობდნენ მდიდარი კოლექციის შექმნის საქმეში. ამით უნდა ავხსნათ, რომ მის კოლექციაში დიდი ადგილი უჭირავს მათ მიერ შეკრებილ მასალებს. ამ მხრივ აღსანიშნავია ი. ჭავჭავაძე, რომელიც ზეპირსიტყვიერების მასალებს იწერდა და აქვეყნებდა კიდევ 1870 წლიდან, როდესაც ის მუშაობდა დუშეთში მომრიგებელ მოსამართლედ. ამდენად მისი მასალების უმეტესი ნაწილი ჩაწერილია ამ რაიონში და წარმოადგენს პ. უმიკაშვილის კოლექციის მნიშვნელოვან ნაწილს. მათშია: „ამირანი“, „როსტომი“, „მეფე ერეკლე“, „ავარდა ბატონიშვილი“, „ზურაბის

²⁴ იქვე, გვ. X.

²⁵ H 935.

²⁶ „ივერია“, 1904, № 123.

ИГОРЬ БОГОМОЛОВ

ВОПРОСЫ ДРЕВНЕГРУЗИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ НА СТРАНИЦАХ РУССКОЙ ПЕРИОДИКИ, ИЗДАВАВШЕЙСЯ В ГРУЗИИ (ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА XIX ВЕКА)

В многовековой истории культурно-общественного содружества русского и грузинского народов заметную роль сыграла русская периодика, издававшаяся в Грузии с начала 20-х гг. XIX века. Такие русские газеты, как «Тифлиссские ведомости», «Кавказ» и др., пользовавшиеся известностью в России, несомненно, сыграли в первой половине XIX века большую роль в культурной жизни Закавказья. На страницах этих периодических изданий выступали представители местной интеллигенции, а также те передовые русские деятели, которые по тем или иным причинам проживали в Грузии. Благодаря их неутомимой энергии, в русской периодике было опубликовано огромное количество статей, посредством которых с жизнью Грузии и с ее культурой знакомились зачастую русская, а порой и европейская общественность. Именно поэтому изучение этих статей является важным и интересным делом.

Разумеется, рассмотрение всех материалов, опубликованных в русской периодике, является сложным делом, требующим усилий ряда исследователей. Поэтому мы и не преследуем подобной цели. На этот раз мы ограничимся кратким рассмотрением вопросов древнегрузинской литературы, затронутых на страницах названной периодики.

Статьи, посвященные древнегрузинской литературе, которые были опубликованы в первой половине XIX века, имели определенное значение в деле изучения и популяризации многовековой духовной культуры грузинского народа.

Появление подобных статей в русских газетах, большинство из которых приобрело известность и за пределами Грузии¹, означало,

¹ Об этой известности свидетельствует хотя бы тот факт, что многие статьи из «Тифлиссских ведомостей», «Кавказа» и др. систематически перепечатывались московскими, петербургскими, одесскими и др. газетами. Дело дошло до того, что издатель «Кавказа» О. И. Константинов даже вынужден был обратиться в Третье отделение с официальным прошением, требуя запретить это дело, как наносящее материальный ущерб газете. В этом прошении (хранится в Центральном Гос. историч. архиве в Ленинграде, Ф. 772, Оп. 1, № 1864, л. 2) говорилось следующее: «Каждый номер «Кавказа» получается в С.-Петербурге на 12-е сутки: на 13-е и 14-е все статьи номера перепечатаны «Русским инвалидом», «С.-Петербургскими ведомостями» и др. газетами, а на 17-е — 20-е читаются подписчиками журналов во всех городах, лежащих не по тракту от Тифлиса, ... и никто уже не видит надобности выписывать газе-

рой приводились отрывки некоторых стихотворных молитв, произносимых во время врачевания⁷.

Что же касается непосредственно грузинской художественной литературы, то в русской периодике первой половины XIX в. публикуются специальные статьи, рецензии и очерки.

Первая статья, носящая обзорный характер и посвященная древнегрузинской литературе, принадлежала перу выдающегося философа и просветителя Соломона Додашвили. В этой статье, опубликованной под названием «Краткий взгляд на грузинскую литературу»⁸, автор не только затронул ряд важных вопросов, но и сделал во многом удачную попытку показать читателю величие и многообразие национальной литературы. Статья С. Додашвили имела принципиально важное значение, т. к. относилась к тому периоду, когда богатейшая древнегрузинская литература не стала еще достоянием широких читательских кругов, что порождало неверные суждения и выводы. Сам С. Додашвили указывал: «Мне случалось быть свидетелем утвердительных суждений многих благомыслящих особ, не только из иностранцев, но и из природных грузин, что грузинский язык беден литературными произведениями... Зная свой природный язык и желая удостовериться с их почтенных особ в том, что на грузинском языке находится много прекрасных литературных произведений и переводов с разных древних и новейших языков, я счел нужным сперва сообщить небольшое обозрение истории нашей словесности, а потом представить, какие на оном имеются сочинения и оценить каждого автора по достоинству».

Через всю статью С. Додашвили красной нитью проходит мысль об оригинальности, савобытности, об огромном значении древнегрузинской литературы. Справедливо отмечая большой вклад, внесенный в мировую культуру древнегрузинскими философами и особенно Иоанном Петрици, С. Додашвили особо выделял литературу эпохи царицы Тамары, которая, по его справедливому мнению, свидетельствует, что «Грузия есть страна, заслуживающая внимания и что она при всех бедствиях, тяготевших над нею в разные времена, имела сокровищницу наук и словесности, может быть более богатую, нежели другие страны того времени».

Свою мысль С. Додашвили подкреплял краткой характеристикой творений Руставели, Чахрухадзе, Хонели и Тмогвели.

Переходя к характеристике последующего периода развития грузинской литературы, С. Додашвили отмечал, что экономическое и социально-политическое положение страны тормозило ее культурное развитие. «По смерти царицы Тамары, — писал автор статьи, — грузинская литература не шла вперед с таким успехом... Причиною сему были нападение соседственных варваров, делавших частые набеги на Грузию и опустошающие сию страну...». Однако, по справедливому утверждению С. Додашвили, даже в это беспримерно тяжелое время грузинский народ не впал в отчаяние, сохраняя бодрость духа, любовь к своей многострадальной родине. «В продолжение сего бедственного времени, — писал С. Додашвили, — дух любви ко славе отечества не... угас в Грузии...»

⁷ «Закавказский вестник», 1852, № 39.

⁸ «Тифлиссские ведомости», 1832, № 1. Редакция газеты сделала следующее примечание: «Займствовано из «Грузинской газеты», коей редактор г. Додаев-Магарский. Он же сочинитель сей статьи».

Из последующих представителей грузинской литературы автор с похвалой отзывался о творчестве и деятельности Теймураза I и Вахтанга VI.

Говоря об эпохе Возрождения грузинской литературы, С. Додашвили относил ее лишь к XVII веку, особенно подробно характеризуя творчество Католикоса Антония I.

Статья С. Додашвили, к сожалению, осталась незаконченной. Но и из опубликованной части видны как ее достоинства, так и недостатки, вызванные, в основном, общим для того времени состоянием изучения древнегрузинской литературы. Нельзя не заметить, например, что автор статьи обошел полным молчанием целый ряд выдающихся представителей древнегрузинской литературы (Арчил, Сулхан-Саба Орбелиани, Д. Гурамишвили и др.). Суждения С. Додашвили, характеризующиеся в большинстве случаев верностью и объективностью, носили общий характер, лишенный конкретного анализа. Однако, несмотря на это, статья С. Додашвили была в русской периодике не просто первой ласточкой. Автор не только попытался очертить основные этапы развития древнегрузинской литературы, но сумел дать заслуженно высокую оценку отдельным ее образцам и, что главное, поставить вопрос об огромном значении национальной литературы. Переведя на русский язык и опубликовав статью С. Додашвили, газета «Тифлисские ведомости» сделала несомненно полезное и нужное дело⁹.

Вторая по времени обзорная статья, посвященная вопросам древнегрузинской литературы, появилась лишь в 1849 году и принадлежала перу Г. Баратова (Бараташвили). В этой статье, озаглавленной «Памятники письменности Грузии»¹⁰, автор поставил целью дать краткий обзор грузинской литературы, по его же словам, «всех памятников письменности Грузии, по крайней мере дошедших до нас».

Г. Бараташвили справедливо указывал на большую роль монастырей, являвшихся в древние времена подлинными очагами культуры. «... В монастырях, — писал он, — благочестивые воины, обессилевшие в битвах за родину, променявшие меч на посох и шлем на клобук, записывали минувшие бедствия, а иногда переводили... книги богословского и дидактического содержания...»

Однако автор статьи обходил молчанием большинство замечательных переводных и оригинальных памятников древнегрузинской литературы, заостряя внимание читателя, как и С. Додашвили, в основном, на литературе XII века. «В это время, — писал Г. Бараташвили, — появились лучшие писатели, которые очистили и усовершенствовали грузинский язык, обогатили письменность многими прекрасными сочинениями, преимущественно поэтическими».

Не лишены интереса скудные биографические сведения, а также краткие характеристики, которые, в отличие от С. Додашвили, дал ав-

⁹ Следует отметить, что статья С. Додашвили тогда же была перепечатана «Московскими ведомостями» (1832, № 10), а затем включена в «Историю древних и новых литератур, наук и изящных искусств» А. Жарри де Манси, в переводе И. Миклашевича (1836, ч. II, стр. 38 — 39), что еще раз свидетельствует о том, что русская периодика, издававшаяся в Грузии, была одним из своеобразных мостов, соединявших Грузию с внешним миром и способствующих распространению и популяризации грузинской литературы за пределами своей страны.

¹⁰ «Кавказ», 1849, № 26.

тор статьи таким писателям, как Руставели, Чахрухадзе, Шавтели, Тмогвели, Хонели, Сулхан-Саба Орбелиани, Католикос Антоний I и др.

Следует отметить, что статья Г. Бараташвили также грешила целым рядом недостатков, главный из которых заключался в том, что автор ее не смог решить поставленной задачи и дать хотя бы беглого обзора всей древнегрузинской литературы. Подобно С. Додашвили, Г. Бараташвили упустил из поля зрения не только замечательных представителей грузинской оригинальной литературы начального периода, но и таких выдающихся поэтов, как Арчил, М. Бараташвили, Д. Гурамишвили, Бесики и др. Вместе с тем, следует отметить, что в статье Г. Бараташвили отсутствовал анализ закономерностей и тенденций развития грузинской литературы.

Однако упомянутая статья имела и свои достоинства, заключавшиеся прежде всего в том, что автор попытался, правда, чрезвычайно скупое, рассказать широкому читателю о представителях древнегрузинской литературы, познакомить русскую общественность с биографиями, пусть во многом неточными и краткими, но все же биографиями выдающихся национальных писателей. Как бы дополняя статью С. Додашвили, Г. Бараташвили справедливо дал высокую оценку роману «Амиран-Дареджаниани» — одному из первых сохранившихся памятников грузинской светской литературы XII века.

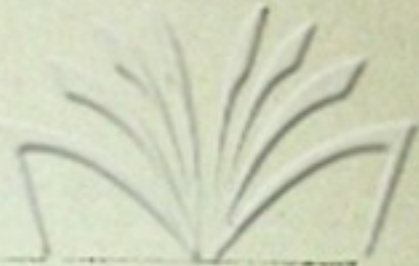
К числу статей обзорного характера, посвященных древнегрузинской литературе, принадлежит и исследование Дм. Кипиани «Несколько мыслей о материалах для истории Грузии¹¹», один из разделов которого посвящен национальной духовной культуре.

Если С. Додашвили и Г. Бараташвили обошли молчанием переводную духовную литературу, то Дм. Кипиани уделил ей определенное внимание, дав высокую оценку деятельности переводчиков. «Священные книги, — писал он, — переведены на грузинский язык лучшим и вместе самым торжественным слогом; поучения Св. Отцов и проповеди пастырские, как и все «Священное писание»,... несмотря на устарелость уже форм его и оборотов,... и теперь понятны каждому грузину».

Столь же высокую оценку дал Дм. Кипиани и светской национальной литературе, особенно выделяя такие замечательные памятники, как «Висрамиани» и «Амиран-Дареджаниани». «Слог героических романов, рассказов и сказок, — писал Дм. Кипиани, — предназначенных к возбуждению в читателе чувств мужества и неразлучного с ним благородства, прост, легок и увлекателен. Язык живой, несмотря на замечательную сложность его условий и оборотов, несмотря на неуловимость, так сказать, всех основных его законов, доведен между тем в этой литературе, как например в романах «Висрамиани» или «Амиран-Дареджаниани», до такой легкости и простоты, что всякому грузину, умеющему свободно разбирать и ставить 39 букв алфавита, кажется весьма обыкновенным делом писать так, как писана прочитанная им книга».

Не лишены интереса высказывания Дм. Кипиани относительно грузинской поэзии. Если Г. Бараташвили рассматривал национальных поэтов с точки зрения содержания их произведений, то Дм. Кипиани уделил внимание вопросам формы. «Язык поэзии, — писал он, — имеет... свои замечательные достоинства: необыкновенное разнообразие форм и

¹¹ «Кавказ», 1854, №№ 30, 31, 33, 35, 37, 39.

оборотов речи, изобилие синонимов, отсутствие тяжких слоговых ударений и свобода, с которою располагает поэт окончанием слов, усекая в них по произволу последние слоги или придавая новые, без малейшего ущерба смыслу, представляют неисчерпаемое богатство созвучий и легчайший способ распределять их по метрам, цезурам и рифмам. От этой формы грузинского стихосложения бесконечно разнообразны».

Дм. Кипиани особо подчеркивал, что произведения лучших грузинских поэтов характеризуются единством содержания и формы, что именно в этом единстве заключается огромное их достоинство. Полемизируя с Вольтером, Дм. Кипиани восклицал: «Бездарные кропатели стихов, как везде, зачастую встречаются и в нашей литературе; это, конечно, и дало повод Вольтеру сказать где-то, что грузинские поэты рифме жертвуют обыкновенно смыслом. Но невозможно сказать, этого ни насчет Руставели, Тмогвели, Чахрухадзе, Шавтели... и других знаменитых поэтов нашей страны, ни насчет Бесики Габаева [Габашвили], Чавчавадзе, Орбелиани, Баратова [Бараташвили Н.], Эристова [Еристави Г.] и даже доморощенного мыслителя Першангова [Стефанэ Першангова] — поэтов новейших или современных; нет почти ни одного их творения, которое бы не читалось с наслаждением и которое не ясно говорило бы сердцу или уму».

Статья Дм. Кипиани, несмотря на свою определенную фрагментарность, была в какой-то мере новым словом в изучении национальной духовной культуры, т. к. автор ее сделал попытку заострить внимание читателя на анализе древнегрузинского стихосложения. Кроме того, Дм. Кипиани дополнил список виднейших представителей древнегрузинской литературы, назвав впервые на страницах русской периодики имя Бесики (Бессариона Габашвили). Однако, если Дм. Кипиани только назвал имя Бесики, то Н. Берзенов (Бердзенишвили) сумел дать уже более развернутую характеристику некоторым образцам творчества этого замечательного поэта XVIII столетия. Рассматривая стихотворения Габашвили, опубликованные в журнале «Цискари», Н. Бердзенишвили писал: «Они [стихотворения] называются «Мустазади» и «Баиати». Названия эти — восточные и означают не идею самих пьес, а род песен, преимущественно застольных. Стихотворения Габашвили можно причислить к разряду тех экспромтов, которые, по выражению Руставели, сделались любимыми песнями, идут к влюбленным и одушевляют пирующих. Мы их назвали бы анакреонтическими, но это было бы немного ошибочно, по крайней мере относительно Габашвили. В песнях Анакреона больше реальности, чтоб не сказать чувственности, в них так и отражается пластика, они искрятся вином, а у нашего поэта все-таки преобладает отвлеченность, чувство более сосредоточено, и все проникнуто любовной тоской... Что же касается до формы, до гармонии стихов Габашвили, то мы назовем ее оригинальною...»¹².

Как мы уже убедились, и С. Додашвили, и Г. Бараташвили и Дм. Кипиани уделяли основное внимание золотому веку древнегрузинской литературы, веку Руставели. И это, конечно, не случайно. Ведь именно этот период, составляющий неоценимое богатство и подлинную гордость национальной культуры, в первую очередь был достоин изучения и вынесения на широкую арену. Поэтому не удивительно, что главное внимание грузинской общественности в первой по-

¹² «Кавказ», 1859, №№ 42, 43.

ловине XIX века было направлено на изучение комплекса вопросов, тесно связанных с творением, личностью и эпохой Ш. Руставели. На страницах газеты «Кавказ» разворачивается специальная полемика, посвященная указанным вопросам. Поводом к полемике послужил перевод отрывка из III главы «Витязя в тигровой шкуре» (Встреча царя арабов с витязем), выполненный И. Евлаховым¹³.

Вслед за этим переводом газета публикует критическую статью Д(авида) Ч(убинашвили) «Замечания на перевод «Барсовой кожи»¹⁴ и «Отрывок из поэмы «Тариэль, Барсова кожа» в переводе И. Бартдынского¹⁵.

И. Евлахов не замедлил с ответом, и вскоре опубликовал статью под названием «Ответ на замечания г. Д[авида] Ч[убинашвили] на перевод отрывка из поэмы «Барсова кожа», помещенного в № 15 газеты «Кавказ»¹⁶.

Наконец, в № 33-м за тот же 1846 год появляется статья Д. Кипиани «Век царицы Тамары», в которой рассматривались высказанные взгляды и в какой-то мере подводились итоги полемике.

Каков же был круг вопросов, поднятых во время полемики?

Прежде всего, была затронута проблема перевода поэмы, с которой собственно и начался спор. Причем, несмотря на полемический пыл, авторы статей высказали ряд весьма ценных мыслей. Проф. Д. Чубинашвили, например, вполне справедливо полагал, что ценность перевода вообще заключается не только в передаче содержания, но и в сохранении всех характерных особенностей подлинника. «Перевести иначе, — писал он, — значит пересказать только содержание поэмы. Силу впечатлений оригинала составляет, конечно, содержание, но и рассказ драмы, облеченный в одежду мыслей, выражающих современность, в гармонию звука и игру фраз, свойственных языку и вкусу, наконец, в теплоту и наивность, с которыми они сказаны действующим лицом и переданы автором. Отнимите все это — останется труп. Автор исчезнет в изуродованной пародии своего творения, и что же приобретает словесность? Ничего».

Главный недостаток перевода И. Евлахова проф. Д. Чубинашвили усматривал в том, что переводчик, «видя... неодолимое для себя затруднение перелогать на русский лад роскошные фразы Востока и проч., — решился пересказать нам только содержание поэмы, и то неверно, сбив-

¹³ «Кавказ», 1846, № 15.

¹⁴ «Кавказ», 1846, № 27. В примечании к этой статье было сказано: «Редактор газеты «Кавказ» получил статью эту из С.-Петербурга и охотно печатает ее в убеждении, что дельная критика на статьи «Кавказа» и общие усилия знающих литературу... дадут возможность газете достигнуть предназначенной ей цели».

¹⁵ «Кавказ», 1846, № 27. И. Бартдынский, видимо, долгое время был тесно связан с Д. Чубинашвили. На эту мысль наводит прошение И. Бартдынского в Третье отделение, из которого явствует, что он еще в 1842 году обратился к властям с просьбой издавать в Петербурге на грузинском языке журнал «Иверский телеграф» (документ хранится в ЦГИАЛ-е, ф. 772, оп. I, № 1536). В этой просьбе ему, разумеется, было отказано. И. Бартдынский не был таким уж знатоком Грузии, способным издавать журнал на грузинском языке. Видимо, он просто являлся подставным лицом, а фактическим издателем журнала должен был явиться кто-нибудь другой, скорее всего Д. Чубинашвили и другие грузины, проживающие в Петербурге. Видимо, их помощью И. Бартдынский и выполнил перевод отрывка из поэмы Ш. Руставели.

¹⁶ «Кавказ», 1846, № 29.

чиво, с прибавками, убавками и другими погрешностями противу оригинала». Более близок к подлиннику, по мнению проф. Д. Чубинашвили, был перевод И. Бартдынского, помещенный в журнале «Иллюстрация»¹⁷, а затем перепечатанный в «Кавказе»¹⁸.

В своем «Ответе» И. Евлахов указал на те недостатки, которыми грешил и перевод И. Бартдынского. Соглашаясь с мнением проф. Д. Чубинашвили о том, что необходимо сохранить в переводе все «отличительные качества оригинала», автор «Ответа» добавлял: «... При этих условиях необходимо переводчику примениться к духу и свойствам языка, на который он переводит. В противном случае, картины, выражаемые словом, будут не ясны, мертвы, будут поражать своею странностью, дикостью и не только не передадут красот подлинника, и не усвоят их передаваемому языку, а, напротив, всякий увидит в нем чужестранное растение, пересаженное неопытной рукою, и потому болезненное, уродливое, не дающее понятия о роскошных формах первообраза».

Таким образом, в статьях было высказано мнение о том, что при переводе художественного произведения, и в частности поэмы Ш. Руставели, необходимо передавать не только содержание, но и «отличительные качества оригинала», с учетом специфики языка, на который переводится произведение.

Следует отметить, что подобных же взглядов на сущность художественного перевода памятников древнегрузинской литературы придерживался и П. Иоселлиани. Говоря о переводе отрывков из «Путешествия Ионы, Митрополита Руисского», выполненных Н. Бердзенишвили, П. Иоселлиани писал: «... Переводчик сделал бы большую услугу любознательным людям, незнающим грузинского языка, если бы перевел всю книгу. Если он решится на этот труд, то мы осмеливаемся предложить ему совет: как можно ближе держаться подлинника, чтобы сохранить характер рассказа. Путешественник с своей точки зрения смотрел на вещи и судил о них по-своему — рассказывал бесхитростно, что видел и слышал. Путешествующий грузинский Митрополит в исходе 18 столетия — вероятно не употреблял слов: кризис, грация, комфортабельно, и г. Берзенов — прекрасно сделал бы в своем переводе, заменив эти иностранные слова, неприятно поражающие наивный характер рассказа — словами русскими...»¹⁹

Возвращаясь к упомянутой полемике, укажем, что в статьях был затронут и такой важный вопрос, как связь писателя с эпохой. И хотя И. Евлахов безуспешно пытался взять под сомнение величие века Тамары, в двух других статьях убедительно было доказано, что гений Ш. Руставели родился не на голом месте, а был продуктом своей эпохи. «Поэма «Вепхис-Ткаосани», — отмечал проф. Д. Чубинашвили, — написана в царствование царицы Тамары... Это была пора высочайшего благосостояния, славы народной и гражданского величия Грузии, золо-

¹⁷ «Иллюстрация», 1845, №№ 6, 7.

¹⁸ «Кавказ», 1846, № 27.

¹⁹ «Кавказ», 1852, № 55. Отметим, кстати, что подобные взгляды были высказаны Н. А. Добролюбовым, который, анализируя переводы Беранже, выполненные Курочкиным, писал: «г. Курочкин совершенно напрасно вставил в пьесы Беранже некоторые руссизмы... В марионетках вдруг является у г. Курочкина Петрушка... В подлиннике, конечно, вместо Петрушки Polichinel...» (Н. А. Добролюбов. Собр. соч. в 3 т., т. I, стр. 666, 1950).

той век ее литературы, наук и образованности вообще. Никогда она, ни прежде, ни позже не имела благоприятнейших средств проявить и развить столько высоких поэтических дарований, как во время проявления и развития гения Руставели».

Как бы продолжая эту мысль, Д. Кипиани писал: «... Спросите первого попавшегося грузина, ...кто возвеличил славу Грузии, кто распространил ее пределы, кто усмирил ее врагов?... Не запинаясь вам ответят — «Тамара»... Была ли у вас какая-нибудь литература?—спросите вы. «Как не быть, была. Руставели, Чахрухадзе, Абдул-Мессия, Саргис-Гмогвели, Петридзе [Петрици]... — вот корифеи ее... Руставели — автор «Вепхис-Ткаосани», Чахрухадзе — «Тамариани»... Все это писано во время Тамары, когда были у нас и лучшие живописцы, и лучшие философы, зодчие, математики; время Тамары — наша гордость, наша слава, наше величие».

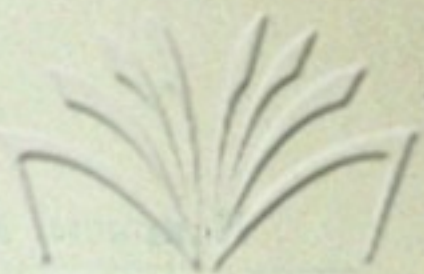
И проф. Д. Чубинашвили, и Д. Кипиани подчеркивали, что благодатная почва для гения Руставели была подготовлена многовековыми национальными традициями, что в одну эпоху с Руставели творили замечательные поэты. В частности, Д. Кипиани, как и С. Додашвили, высоко оценил произведение Чахрухадзе, указывая, что «Тамариани» «...творение неподражаемое по роскоши воображения, изумительному богатству рифм и чудной, беспримерной игре слов». Однако вершиной древнегрузинской литературы все участники полемики, разумеется, считали поэму Руставели. Было указано на глубину идей и мыслей этого великого творения, на силу огромного впечатляющего воздействия его художественных образов, на великолепный язык поэмы и на многие другие достоинства, «Витязя в тигровой шкуре», сделавшие его в полном смысле народным произведением.

Вот, что писал об этом Д. Кипиани: «Вепхис-Ткаосани» — поэма, которая пользуется у нас такою народностью, какою только пользовались когда-либо лучшие творения величайших поэтов».

В противовес И. Евлахову, тщетно пытавшемуся доказать, что «еще мало уст в Грузии, поющих наизусть страницы Закавказской Иллиады; есть даже головы, которые не имеют никакого понятия об этом», Д. Кипиани писал: «Во всей Грузии нет, по крайней мере, ни одного благородного дома, где бы... не читали из нее [поэмы] на память целых страниц, а иногда и всей поэмы от доски до доски».

Те же мысли высказал и проф. Д. Чубинашвили, заострив внимание на чрезвычайно гармоничном сочетании формы и содержания в творении Ш. Руставели. «Исполинский труд создания поэмы..., — писал он, — размером гармонически новым, трудным, замыкающим в каждом куплете по 4 рифмы вдруг и притом еще не на глагольные, поэмы, выдержанной с изумительной роскошью картин и языка, с невыразимой гибкостью, игрою и сладостью звуков, всегда полных или мысли, или увлечения, — такой труд, говорю я, не только у народа, но даже у народов повторяется не скоро. Поэтому эта книга у грузин существует как памятник почтенный, как скрижаль местного обожения. Она написана до того народно, что едва ли найдутся грузинские уста, не поющие наизусть несколько страниц Закавказской Иллиады. И, заметьте, это теперь, после трех четвертей тысячелетия по смерти автора. Немного гениев переживают такую будущность».

Несмотря на полемический пыл, все три автора единодушно сходились на том, что поэму Ш. Руставели необходимо перевести на русский язык, сделав ее достоянием широкого читателя. Это же мнение от-

стаивал и И. Бартдынский, который в своем стихотворном послании к Г. Л. Дадияни приглашал его «как поэта и соотечественника Руставели», соединить с ним труды свои для перевода «Витязя в тигровой шкуре», дабы «раскрыть народам таинства святыни»²⁰.

Таким образом, несмотря на огромные трудности, желание представителей общественности двух народов, познакомить русского читателя с шедевром грузинской литературы не исчезло. В 1849 году А. Абашидзе публикует в «Кавказе»²¹ весьма точный прозаический перевод отрывка из «Витязя в тигровой шкуре» под названием «Приезд Автандила к Придону после разлуки с Тариелом». В редакционном примечании к этому переводу говорилось: «Эта поэма, произведение знаменитейшего поэта грузинского Шота Руставели, вся переведена у нас прозою и этот отрывок может служить образчиком ее. Переводчики держались возможно близкого, буквального переложения на русский язык этого неподражаемого творения славнейшей эпохи Грузии и, кажется, в этом совершенно успеха»²².

Интерес к Ш. Руставели и к его поэме не исчез и в дальнейшем. В 1849 году в «Кавказе» появляется статья И. Сливичского «Причина равнодушия Европы к произведениям восточного гения»²³, в которой автор ставил вопрос о мировом значении Ш. Руставели.

В этой статье И. Сливичский высказал ряд интересных мыслей о литературе, и в частности, о ее природе и назначении. Говоря о Ш. Руставели, он утверждал, что его творчество не только отражало мысли и настроения общества, но в свою очередь активно воздействует на наши мысли и чувства. «Литература, — писал он, — не всегда выражает то, что думаешь и чувствуешь, она часто служит камертоном общественного мышления и настраивает его чувства и мысли».

Таких же воззрений придерживался и проф. Д. Чубинашвили, который в своем исследовании «О грузинской поэме «Вепхис-Ткаосани» или «Барсова Кожа», опубликованном в 1850 году²⁴, специально подчеркивал, что «судьба литературы следует за судьбой народа. Литература слабеет, замолкает с ослаблением политической важности народа, во времена бедствий внешних, расстройства внутреннего; она развивается в полном блеске в эпоху блестящих завоеваний, преобладания над враждебными соседями, цветущего состояния внутреннего».

Свою мысль проф. Д. Чубинашвили вновь подкреплял ссылкой на век Тамары, когда «появились писатели, которые возвысили народную литературу и возвели язык грузинский до такого совершенства, что она сделалась образцом для позднейших писателей».

Вершиной этих писателей проф. Д. Чубинашвили, разумеется, считал Ш. Руставели. В своем исследовании, которое было написано с учетом всех статей и заметок, рассмотренных выше, проф. Д. Чубинашвили задался целью показать величие Руставели, значение его поэмы для национальной литературы. Это исследование отличалось от всех других статей о Руставели, опубликованных в русской периоди-

²⁰ «Кавказ», 1846, № 27.

²¹ «Кавказ», 1849, № 22.

²² Обращает на себя внимание и та часть примечания редакции «Кавказа», в которой говорится, что перевод выполнен не одним А. Абашидзе, а «переводчиками».

²³ «Кавказ», 1849, №№ 46 и 47. Статья имела подзаголовок: «Отрывок из изданного сочинения «Ш. Руставели, грузинский поэт».

²⁴ «Закавказский вестник», 1850, №№ 41, 42.

ке в первой половине XIX века, главным образом тем, что в нем уже явно намечался переход от общей оценки к конкретному анализу. Прежде всего проф. Д. Чубинашвили, как бы дополняя статью Г. Бараташвили, заострял внимание читателей на тех скудных сведениях относительно биографии великого поэта, которыми он обладал.

Вслед за этим, проф. Д. Чубинашвили переходил к рассмотрению самой поэмы Руставели, и в частности, первого печатного издания «Витязя в тигровой шкуре», осуществленного Вахтангом VI (1712). Воздавая должное заслугам издателя, проф. Чубинашвили в то же время указывал на те недостатки, которыми грешило это издание (отсутствие некоторых строф, логические и грамматические ошибки и др.). Одним из главных недостатков первого издания «Витязя в тигровой шкуре», по мнению проф. Чубинашвили, являлось то, что Вахтанг приписал гениальному поэту и гуманисту излишние религиозные убеждения.

Как бы продолжая линию, намеченную Дм. Кипиани, проф. Чубинашвили уделил немалое внимание языковому анализу «Витязя в тигровой шкуре», что было делом не только новым, но и весьма важным. «Просодия грузинской поэзии, — писал Д. Чубинашвили, — вся тоническая, наподобие греческой и латинской. Грузинский язык изобилует, как и греческий, многочисленными словами и имеет разнообразные ударения. Чаще всех других употребляется метр пиррихо-дактический, однако сродни ему и все метры древнегреческой поэзии. Стихи грузинские имеют также цезуру. Грузинские стихи отличаются от греческих тем, что в конце их прибирается рифма, как в новейших европейских языках... Самый употребительный род стихов называется шаири. Он состоит из четырехстиший; в конце каждого стиха рифма одинаковая.. Этими стихами написана и [поэма] «Вепхис-Ткаосани».

Вновь отмечая счастливое гармоническое единение формы и содержания в поэме Руставели, проф. Чубинашвили ставил в связи с этим вопрос о народности «Витязя в тигровой шкуре». Причем любопытно, что исследователь расширял рамки понимания термина «народность». Если несколькими годами раньше, он, подробно Дм. Кипиани, видел народность «Витязя в тигровой шкуре» в основном в том, что с поэмой хорошо знаком грузинский народ, то теперь проф. Чубинашвили добавлял к этому-влияние Руставели на национальную литературу. «Вепхис-Ткаосани» сделалась поэмой народной, — писал он, — многие изречения ее обратились в пословицы, последующие писатели заимствовали из нее и мысли, и самые выражения, как из творения единственного и образцового в своем роде».

Логически развивая свое же положение о том, что гений Руставели родился не на голом месте, что почва для него была подготовлена всем ходом развития грузинской культуры, проф. Чубинашвили расширял рамки и ставил вопрос о том, что автор «Витязя в тигровой шкуре» явился продуктом не только развития национальной, но и мировой духовной культуры, вобравшим в себя все достижения человечества.

Однако, несмотря на определенное сходство творения Руставели с восточными романами, «Витязь в тигровой шкуре», как убедительно доказал на целом ряде примеров Д. Чубинашвили, глубоко самобытное и оригинальное произведение.

Таков был круг вопросов, поднятых и разрешенных в исследовании проф. Д. Чубинашвили. Нетрудно заметить всю важность этих вопросов, многие из которых были разрешены весьма убедительно.

Исследование проф. Д. Чубинашвили было, несомненно, дальнейшим шагом вперед по пути изучения и популяризации великого творения Руставели.

Тут же следует отметить, что русская периодика, издававшаяся в Грузии в первой половине XIX века, уделяла большое внимание не только специальным статьям о Ш. Руставели и его эпохе, но и народным преданиям, легендам, сказаниям. Например, в русских газетах были опубликованы любопытные статьи И. Сливницкого «Царица Тамара»²⁵, «Предание о Ш. Руставели»²⁶, «Предание о царице Тамаре»²⁷, записанное В. Переваленко в Гелатском монастыре, «Одно из преданий о Тамаре»²⁸ и др.

Кроме того, на страницах русской периодики публикуются и художественные произведения, посвященные жизни великого грузинского поэта. К их числу следует отнести крайне слабую антиисторическую повесть М. Майсурова «Замок Вардцихе»²⁹, тогда же справедливо раскритикованную Д. Кипиани³⁰ и замечательное стихотворение Я. Полонского «Тамара и ее певец Шота Руставел»³¹, созданное под влиянием высказываний проф. Д. Чубинашвили и Дм. Кипиани.

В интересующий нас период, т. е. в первой половине XIX столетия, на страницах русской периодики появляются также статьи, в которых делается попытка создать историко-литературные портреты отдельных представителей древнегрузинской литературы. В этом отношении большой интерес вызывает статья Я. Полонского, написанная с помощью Ю. Ахвердова (Г. Ахвердяна) и посвященная талантливому представителю поэзии ашугов Саят-Нова³². Тем более, что Я. Полонский написал свою статью тогда, когда стихи ашуга еще не были изданы.

Следует отметить, что Я. Полонский вообще с громадным вниманием относился к творчеству народных сказителей, что помогло ему во многом правильно осветить наследие Саят-Нова, справедливо считающегося непревзойденным мастером и классиком ашугской поэзии.

Саят-Нова, как известно, родился, вырос, душевно созрел, достиг вершины творчества и закончил свой жизненный путь в Грузии. Поэт творил на трех языках: армянском, грузинском и азербайджанском и поэтому он одинаково близок всем народам Закавказья.

Биография Саят-Нова малоизвестна. И тем ценнее статья Я. Полонского, написанная сто с лишним лет назад, т. е. тогда, когда воспоминания о великом ашуге были еще свежи, когда еще жили современники Саят-Нова.

По словам Полонского, Саят-Нова, родившийся, «судя по всем данным, не позднее 1718 года», был ткачем по ремеслу. Мы не знаем, какими данными располагал Полонский. Однако категорический тон ав-

²⁵ «Закавказский вестник», 1849, № 19, Статья имеет подзаголовок: «Отрывок из неизданного сочинения «Шота Руставели, грузинский поэт».

²⁶ «Кавказ», 1853, № 4.

²⁷ «Кавказ», 1854, № 37.

²⁸ «Закавказский вестник», 1849, № 5.

²⁹ «Кавказ», 1846, №№ 30, 31, 32.

³⁰ «Кавказ», 1848, № 33.

³¹ «Кавказ», 1851, № 12.

³² «Кавказ», 1851, №№ 1, 2.

тора статьи позволяет думать, что эти данные, по крайней мере для него, заслуживали полного доверия.

В этой связи Я. П. Полонский приводит любопытную деталь, «Саят-Нова, по всему видно, был человек недюжинный, — писал он. — Начать с того, что он в ранней молодости изобрел какой-то станок для разматывания шерсти и шелка, который, как говорит предание, значительно облегчал работу».

Полонский справедливо указывал, что Саят-Нова рано обнаружил талант поэта-импровизатора, отмечал демократизм ашуга, который слагал свои песни для людей, независимо от того были ли они прикрыты царской мантией или грязными рубищами.

Считая «музыку и пение... одним из высших ремесел», Саят-Нова, по словам Полонского, много и упорно обучался этому делу. Он был не только истинно талантливый, но и истинно трудолюбивый человек. «До тридцати лет, — писал Полонский, — он учился играть на всех в то время известных инструментах и потом, бросив остальные, — выбрал скрипку³³, чонгури и тамбури, на которых игру изучил в совершенстве».

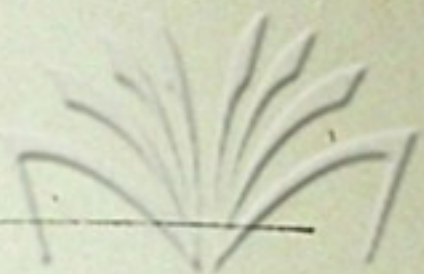
Полонский первым выдвинул положение, по которому Саят-Нова, творивший на трех языках, должен был быть одинаково близок всем народам Закавказья. «Саят-Нова, — писал Полонский, — по собственной охоте стал учиться грамоте и точно также свободно писал и говорил по-татарски, как и на двух природных языках — грузинский язык был язык его родины, армянский — родной семьи его».

Говоря о заключительном периоде жизни ашуга, Полонский, опираясь на народные предания, утверждал, что Саят-Нова, после смерти жены удалился в монастырь и пал от злодейской руки убийцы во время взятия Тбилиси Ага-Магомет-Ханом.

В своей большой статье Полонский рассказывал не только о биографии талантливого ашуга, но и давал верный анализ его творчества, отмечая, что свое назначение Саят-Нова видел в служении народу («Приди Саят-Нова, слуга толпы!»). Это был, по справедливому мнению автора статьи, глубоко оригинальный и самобытный лирический поэт. «Говоря вообще о характере песен Саят-Нова, — писал Полонский, — едва ли ошибусь я, если скажу, что они далеко не похожи на песни соседственных племен, занесенные с Востока, хотя и напоминают их... В песнях Саят-Нова мало тех ярких, блестящих красок, от которых природа на Востоке часто принимает какой-то странный, мишурный блеск; нет и тех фантастических образов, которые как будто порождает опиум. Вообще в стихах его мало воображения — много чувства; но и это чувство там, где оно высказывается в стихах его, по большей части так тихо и так глубоко безмятежно, что любовь его похожа на дружбу — дружба на любовь».

В творчестве Саят-Нова Полонский подмечал и то, что он был «ревнителем образования», и гуманизм, и мотивы самоотречения, скорби, которые носили глубокий социальный смысл. «Иногда странная тоска овладевает им, — писал Полонский. — «Знай! — поет он, — что от вздохов у меня кровь сгустилась, что день и ночь у меня за друга печень в пламени!» Да, не раз, быть может, среди полупьяных, раз-

³³ Азиатской скрипкой Полонский называл чнанури (См. примеч. автора к стих. «Сатар» в сб. «Несколько стихотворений» (1851), где сказано: «Чнанури, т. е. азиатская скрипка»)..

гульных гостей на пиру, смысл его песни тяжело ложился на сердце и не одного гуляку заставил призадуматься...». И далее: «Саят-Нова... не хочет утешать — ему приятнее видеть слезы среди смеха, чем слышать смех, подавляющий слезу».

К оценке Саят-Нова Полонский подходил с исторической перспективой. Он считал, что творчество прославленного ашуга было значительным явлением для своей эпохи. Касаясь поэтического мастерства Саят-Нова, автор статьи отмечал, что «для его импровизаций не было законов, кроме законов, мгновенно подчиняющих язык порывам минутного внушения. Между отдельными куплетами, во многих песнях его, нет никакой видимой связи — мысль последующая иногда не вытекает из предыдущей; но зато никогда не изменяется тон его песни, — выдержанный с начала до конца, как выражение преобладающего чувства; этот тон дает единство каждому из его стихотворений и заставляет невольно уходить в глубину его сердца, чтоб там искать внутренней связи как бы случайно выброшенных мыслей».

Особо отмечал Полонский, что язык песен Саят-Нова — «язык простонародный, базарный, понятный каждому сословию».

Достоинство произведений знаменитого ашуга автор статьи увидел и в «необыкновенной силе, сжатости, гармонии стиха».

Полонский первым из русских литераторов поднял вопрос о Саят-Нова, как о значительном поэте, дав в большинстве своем верное освещение его жизни и творчества. Автор статьи пророчески выражал твердую уверенность, что «песни Саят-Нова скоро будут изданы», что статья его «есть... первая ступень для тех, которые захотят вполне узнать его [Саят-Нова]». Полонский привел в своей статье несколько прозаических переводов Саят-Нова, а также стихотворное подражание классику ашугской поэзии. Наконец, статья Полонского явилась одним из первых историко-литературных очерков, помещенных в русской периодике, в котором делалась во многом весьма удачная попытка дать обзор жизни и творчества отдельного писателя.

Определенное место на страницах русской периодики первой половины XIX века уделялось рецензиям на издания отдельных памятников древнегрузинской литературы.

Газеты популяризировали эти издания, старались сделать их достоянием широкого круга читателей. Когда в 1849 — 1850 гг. акад. М. Броссе издал в переводе на французский язык «Картлис цховреба» («Жизнь Грузии»), на страницах русской периодики³⁴ появилась большая рецензия И. Сливичкого, в которой он всячески приветствовал М. Броссе за то, что тот сделал это замечательное произведение «доступным всем образованным грузинам и европейцам».

В своей рецензии И. Сливичкий дал резкий отпор автору статьи «Грузины»³⁵, который брал «под сомнение» историю Грузии и вообще договаривался до того, что «грузин нельзя смешивать с иберами».

Опираясь на «Картлис цховреба» и на сведения, почерпнутые из древнейших надписей, И. Сливичкий доказал всю абсурдность подобных измышлений. Он дал высокую оценку грузинским деятелям, и в частности, такому замечательному памятнику древнегрузинской письменности, как «Картлис цховреба». Автор рецензии призывал грузин-

³⁴ «Закавказский вестник», 1850, №№ 40, 41. Эта же статья была перепечатана газетой «Кавказ» (1850, № 73).

³⁵ «Энциклопедический лексикон», т. XV, стр. 419-424.

скую общественность заняться изысканием и изданием национальных летописей. «... Прежде, чем произнести обличительный приговор над грузинскими летописями, — писал И. Сливичский, — нужно увидеть их изданными в таком виде, как издает и переводит их г. Броссе — с примечаниями, с объяснением текста. Нужно отыскать, собрать и обнародовать всю... письменность народа, все... факты, сохранившиеся на бумаге и камнях...»

Поэтому-то так приветствовала русская периодика обнародование каждого нового памятника древнегрузинской литературы. «Для Грузии настала очень достопамятная эпоха. Ее архитектурные памятники срисовываются, описываются, ее нравы и история изучаются, ее литературные произведения издаются»³⁶. Так писала газета «Кавказ» по поводу первого издания на грузинском языке замечательного образца грузинской поэзии XVII века — поэмы Иосифа Саакадзе (Тбилели) «Дидмоуравиани».

Газета не только извещала о выходе в свет этой поэмы, но и опубликовала в русском переводе предисловие П. Иоселиани, в котором рассказывалось о жизни и творчестве автора «Дидмоуравиани».

Тут же следует отметить, что П. Иоселиани, увлекшись выяснением биографии И. Тбилели, дал лишь общую оценку его творчеству. Поэтому, отсутствие анализа произведений И. Тбилели, и особенно его поэмы «Дидмоуравиани», было самым крупным недостатком статьи П. Иоселиани.

Тем же недостатком грешила и вступительная статья П. Иоселиани к первому изданию «Похвального слова» известного церковного и литературного деятеля XVIII века Католикоса Антония I, которого С. Додашвили назвал «одним из отличнейших грузинских писателей XVIII века»³⁷. В этой статье, переведенной и напечатанной в русской периодике³⁸, приводился целый ряд любопытных сведений биографического характера об Антонии и лишь где-то в конце говорилось о том, что его сочинение, «как образцовое и единственное в своем роде, должно занять почетное место в истории грузинской литературы».

Этот недостаток предисловия П. Иоселиани постарался восполнить Н. Берзенов (Бердзенишвили), который в своей рецензии на это издание³⁹ уделил много места разбору самого сочинения Антония. «Похвальное слово» писано ямбическими стихами без рифм, в духе древней схоластики; оттого язык по местам тяжеловат, — писал Н. Бердзенишвили. — В книге этой, состоящей из семи частей, описываются подвиги отечественных святых, замечательных грузинских царей, грузинских ученых и любителей науки; таким образом, в трех последних частях заключаются краткие панегирики в честь ста двадцати трех лиц порознь.

Во всяком случае эта книга из таких, которые с основательностью содержания соединяют общенародный интерес. Польза ее несомненна; ибо, если могущественное средство к народному образованию есть распространение грамотности и если грамотность тогда только достигает своей цели, когда потребность чтения в народе может быть удовлетворена чем-нибудь положительно-полезным и существенным, то в «Похвальном слове» соединяются все эти качества в достаточной мере».

³⁶ «Кавказ», 1852, № 7.

³⁷ «Тифлиссские ведомости», 1832, № 1.

³⁸ «Кавказ», 1853, № 12; «Закавказский вестник», 1853, №№ 6, 11, 13, 14, 15.

³⁹ Там же.

Н. Бердзенишвили дал высокую оценку издательской и редакторской работе П. Иоселиани, вменив ему в особую заслугу то обстоятельство, что сочинение Католикоса Антония I снабжено комментариями и биографическими сведениями о многих представителях древнегрузинской литературы.

В 1852 году П. Иоселиани издал еще один любопытный памятник древнегрузинской литературы — «Путешествие Ионы, Митрополита Русского». Русские газеты не замедлили откликнуться и на это издание, поместив не только несколько больших отрывков из «Путешествия» в переводе Н. Бердзенишвили⁴⁰, но и статью об этом памятнике древнегрузинской литературы XVIII века⁴¹. В этой статье указывалось на то, что «Путешествие», хотя и не является первоклассным памятником грузинской письменности, оно все же весьма любопытное произведение, с которым надлежит познакомиться и русскому читателю, т. к. «автор описывает свое знакомство с... Потемкиным, его кончину и проч., и делает различные замечания о России и некоторых городах Европы».

С таким же вниманием было встречено и издание «Путешествия по Востоку... Тимофея, Архиепископа Мцхетского», отрывки из которого в переводе Н. Бердзенишвили также были опубликованы на страницах русской периодики⁴².

С большой похвалой отзывались газеты и об исследовании акад. М. Броссе, посвященном «Повести о Динаре» и письму Арчила к шведскому королю Карлу XII⁴³, которые были помещены в «Ученых записках» (СПб, т. I и II).

Вообще следует отметить, что в 50-х гг. прошлого столетия замечается определенный интерес к личности и творчеству видного государственного деятеля и поэта Арчила, о котором, как уже отмечалось, ничего не говорили авторы предшествующих статей, посвященных древнегрузинской литературе. Появлению этого интереса во многом способствовало издание «Жизни царя Теймураза, I, описанной в стихах царем Арчилом», осуществленное тем же П. Иоселиани, о чем объявляли русские газеты⁴⁴.

В русской периодике было высказано мнение о том, что Арчил был не только большим государственным деятелем, но «был одарен поэтическим талантом и написал более 12000 стихов, которые собраны в одну книгу под названием «Арчилиани». Первое в том числе стихотворение есть «Рассуждение между Руставели и Теймуразом I». Предмет сей поэмы составляет жизнь Теймураза, рассказываемая им самим, и жизнь царицы Тамары, рассказываемая его собеседником, поэтом Руставели, автором поэмы «Барсова кожа». Так как царствование Теймураза занимает первые 60 лет XII века, и его поприще было чрезвычайно бурно, то рассказы старого монарха, естественно, полны интереса. Арчил, занимавший его место в Кахетии и точно также отличавшийся рыцарским духом, был как бы создан для воспроизведения этой драмы, полной разительных и трогательных происшествий. Так как печальному человеку свойственно предаваться полету своей фантазии, — говорит сам Арчил

⁴⁰ «Закавказский вестник», 1852, № №11, 13, 28, 32, 35; «Кавказ», 1852, № 35.

⁴¹ «Кавказ», 1875, № 55.

⁴² «Закавказский вестник», 1852, №№ 12, 16, 18, 22.

⁴³ «Закавказский вестник», 1855, № 11.

⁴⁴ «Закавказский вестник», 1853, № 25; «Кавказ», 1853, № 45.

в предисловии сей поэмы, — то я написал сказку о Руставели, где все правда, кроме присутствия самого поэта...»⁴⁵

Публикация названных рецензий имела немаловажное значение не только в деле популяризации образцов древнегрузинской литературы, но и в деле их научного изучения, т. к. в этих рецензиях порой давался краткий, но любопытный анализ самих сочинений, в той или иной мере освещались биографии их авторов, затрагивались отдельные вопросы творчества, пока еще не ставшие предметом специального изучения.

В заключение отметим, что в интересующий нас период делается попытка создания библиографических работ весьма широкого профиля. К числу таких трудов следует отнести статьи Г. Токарева «Об источниках сведений о Кавказе»⁴⁶ и В. Сологуба «Об источниках для познания Кавказа»⁴⁷, в которых содержались любопытные указания на «древних и новых писателей, оставивших сочинения, касающиеся Кавказа, с поименованием тех книг, в которых заключаются эти сведения, на каких языках они написаны и где изданы».

Таким образом, рассмотрение статей, посвященных древнегрузинской литературе, позволяет нам сделать вывод о том, что русская периодика первой половины XIX века сыграла определенную роль в деле популяризации и научного изучения древнейшей грузинской литературы. В отдельных статьях, опубликованных в русских газетах, были высказаны некоторые ценные мысли и положения, не потерявшие своей актуальности и по сей день. Правда, многие статьи и исследования грешили крупными недостатками, однако к их оценке мы должны подходить с исторической перспективой.

Учитывая все обстоятельства, мы не можем не оценить положительно того вклада, который внесла русская периодика в благородное дело освоения духовных богатств грузинского народа. На ее страницах изучались древнейшие надписи и неизвестные рукописи, была сделана попытка создания обзорных статей, что позволяло более ясно представить тенденции и закономерности развития древнегрузинской литературы.

На страницах русских газет был поставлен вопрос о мировом значении грузинской литературы, началось изучение жизни и творчества таких ее представителей, как Руставели, Чахрухадзе, Теймураз I, Арчил, Вахтанг VI, Бесики и др.

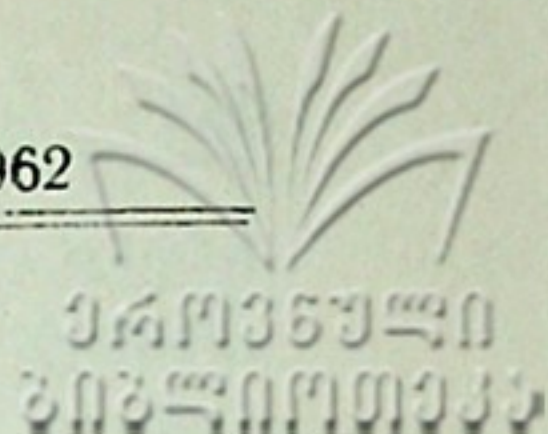
Русская периодика знакомила в какой-то мере читателей с переводами отдельных образцов древнегрузинской литературы, не оставляла без отзывов некоторые издания памятников национальной духовной культуры грузинского народа.

Статьи, рецензии, очерки и исследования, посвященные древнегрузинской литературе, сыграли некоторую роль в деле дальнейшего сближения русского народа с древнейшей культурой Грузии, в деле дальнейшего сближения двух братских народов — русского и грузинского.

⁴⁵ «Закавказский вестник», 1855, № 11.

⁴⁶ «Кавказ», 1847, № 27, 28; 1848, №№ 5, 6, 24, 35, 36.

⁴⁷ «Кавказ», 1852, №№ 48, 49.

ტექსტოლოგია

რუსულან კუსკაშვილი

ტექსტოლოგიური დაკვირვებანი ვასილ ბარნოვის
შემოქმედებით პროცესზე

თუ როგორ მუშაობდა ვ. ბარნოვი თავის ნაწარმოებებზე ან რა შეხედულებებისა იყო მათზე, ამის შესახებ თვით მწერლისაგან ცოტა ვიცით. ვ. ბარნოვს არ უყვარდა თავისთავზე ლაპარაკი.

თავის თავისადმი მკაცრად მომთხოვნი ვ. ბარნოვი მუდამ უკმაყოფილო იყო თავისი უნარისა და გულისტკივილით ამბობდა: „ეჰ, სიტყვის ბადე ვერა მქონდა იმდენად მსუბუქი, მტკიცე, მოქნილი, რომ მარჯვედ და უკლებლივ ჩამესახა ის ჩვენებები, რომელთაც შევტრფოდი და შევხაროდი. მკრთალნი გამოდიოდნენ კალმის ქვეშ ჩემი ჰრელა ოცნებები, სანატრელი ჩემი სანახავეები და გული მტკიოდა, გული“.

საინტერესოა იოსებ იმედაშვილის მოგონება მწერალზე. ერთხელ პოეტი შეხვედრია ვ. ბარნოვს და მათ შორის ასეთი დიალოგი გამართულა:

— „ვასო, ეხლა რასა სწერთ, რაზე მუშაობთ?

ვასო შეჩერდა, შემაჩერდა, თვალეში ჩამხედა.

— იცი რა გითხრა, შე რჯულძაღლო, შენა? ნურც შენ მეტყვი რაზე მუშაობ, ვერც მე გეტყვი.

— რატომ?

— იმიტომ, რომ ვაითუ ჩვენს უნებურად ან ჩემი ჩიტი შენს ბაღჩაში გადმოფრინდეს, ან შენი ჩიტი ჩემს ბაღჩაში“¹.

ვიხილავთ რა ვ. ბარნოვის შემოქმედებით მუშაობას, ჩვენდაუნებურად ძირითადად ვკმაყოფილდებით იმ მასალებით, რომლებიც დაცულია ვ. ბარნოვის ბინაზე და ლიტერატურულ მუზეუმში (რასაკვირველია, გვერდს არ ვუვლით მწერლის სიცოცხლეში დაბეჭდილ ტექსტებსაც).

ხელნაწერების მიმართ ვ. ბარნოვი მეტად თავისებურებას იჩენდა: თავდაპირველად იგი ხევდა ყველა ხელნაწერს, როგორც კი ნაწარმოები დაიბეჭდებოდა. მხოლოდ მეუღლის თხოვნით (მისი ძალიან დიდი ხატრი და პატივისცემა ჰქონდა) ნაწილობრივ ხელი აიღო ამ საქმეზე. ერთი რამ კი შეინარჩუნა ბოლომდე მწერალმა. როდესაც საბოლოო ავტოგრაფი (თეთრი) მიჰქონდა სტამბაში დასაბეჭდად, იქიდან უკან აღარ იბრუნებდა მას. ამიტომ მწერლის ნაწარმოებების შესწავლისას ასეთი სურათი წარმოგვიდგება: 1. არის ნაწარმოებები, რომლებსაც ავტოგრაფები არა აქვთ. 2. ხოლო, რომლებსაც გააჩნია, მეტი წილი მაინც ვერ იძლევა კონკრეტულ შემთხვევაში ამა თუ იმ ნაწარმოების შექმნის ისტორიის სრულყოფილ სურათს, ე. ი. მისი ჩასახვიდან უკანასკნელ ვარიანტამდე განვლილ საფეხურებს. მაგალითად, გვაქვს ხელნაწერი ე. წ. თეთრი.

¹ ი. იმედაშვილი, ჩემი ცხოვრების წიგნი, საქ. სახ. ლიტ. მუზ., 13344—ხ, გვ. 66.

ნაბეჭდ ტექსტთან მისი შედარებისას ისეთ მრავალ ვარიანტულ სხვაობებსა ვხვდებით, რომ იგი არავითარ შემთხვევაში არ ჩაითვლება საბოლოო ხელნაწერად. მაშასადამე, ჩვენთვის უცნობია ამ ავტოგრაფიდან ნაბეჭდ ტექსტამდე ავტორის მიერ ჩატარებული მუშაობა. ჩანს მხოლოდ შედეგი ამ მუშაობისა. ამიტომ მწერლის შემოქმედებითი პროცესის დაწვრილებითი შესწავლა, ე. ი. როგორ ისახებოდა პირველად ჩანაფიქრი, მისი დამუშავების გეგმები, როგორ როულდებოდა და ვითარდებოდა ეს ჩანაფიქრი, როგორ ისხამდა ხორცს, როგორი იყო მისი ვარიანტები ტექსტის საბოლოო ჩამოყალიბებამდე, მაშასადამე, ყოველი ნაბიჯის გაანალიზება—მასალების უქონლობის გამო ძლიერ რთულდება.

ვ. ბარნოვმა წერა ლექსებით დაიწყო, მაგრამ მალე დაანება მას თავი და 39 წლის ასაკში, სამწერლო ასპარეზზე უკვე სავსებით ჩამოყალიბებულ პროზაიკოსად მოგვევლინა. მისი პირველი მოთხრობები „სესე“, „პაპუნა“, „პატარა ლევანი“, „სვიმონ ხელი“ (1882—1895) საფუძველია იმ ისტორიული ჟანრის განვითარებისა მწერლის შემოქმედებაში, რომლის დაგვირგვინებასაც ისტორიული რომანები წარმოადგენს: „მიმქრალი შარავანდედი“, „ტრფობა წამებულნი“, „გიორგი სააკაძე“, „არმაზის მსხვერველი“ და სხვა.

ვ. ბარნოვის თითოეული ნაწარმოები შედეგია ცხოვრებაზე უშუალო დაკვირვებისა და განცდისა. ის მოთხრობებიც კი, რომლებიც ფანტასტიკურად ითვლება, სინამდვილის ღრმა გაანალიზებაა. მწერალი კი არ თხზავდა გმირებს, არამედ ნათლად ხედავდა მათ, მათ ურთიერთობას, მათ ყოფასა და საერთოდ მთელი ნაწარმოების მსვლელობას. იგი ძლიერ განიცდიდა თითოეულ გმირს დაცდილობდა ამ განცდის ზუსტად გადაოტანას ქაღალდზე. „ტრფობა წამებულნი“ მუშაობის დროს ნათლად გავიგოსეო აშოტ დიდის სიმღერა და ისე ჩავწერე, მთლადაც ჩავწერდი, რომ საქმეზე ვიღაცას არ დავეძახეო. როდესაც მწერალი ისევ წერას დაჰბრუნებია, სიმღერა უკვე აღარ ახსოვდა.

ვ. ბარნოვი წერდა ყველაფერს, რასაც მისი მდიდარი, ფერად-ფერადი ფანტაზია ქმნიდა. შემდეგ კი მას ხვეწავდა და აყალიბებდა: „ჯერ მოჭარბებული სურათები უნდა დაიწეროს და შემდეგ შეიძლება არჩევა და შეფერებაო“—იტყოდა ხოლმე იგი. ადვილი წარმოსადგენია, რა საინტერესო იქნებოდა მთელი ამ შესამზადებელი მასალის გაცნობა, შესაძლებლობა რომ ყოფილიყო.

ლ. ბარნაველის ცნობით, ვ. ბარნოვს ძლიერ იტაცებდა წერა. ძალიან სწრაფად და მარად წერდა. წერდა ისე, თითქოს ვინმე კარნახობსო. წერის დროს, განსაკუთრებით როცა ნაწარმოების ჩონჩხზე მუშაობდა, ძალიან ღელავდა. ბოლო წლებში კი ეს ღელვა დიდ ნერვიულობაში გადაეზარდა. წერას რომ დაიწყებდა, ტემპს თანდათან უმატებდა, თითქოს ეშინოდა დამთავრებას ვერ მოვასწრებო. რამდენჯერმე უთქვამს კიდევ: „ახ, ნეტავი მალე დავამთავრებდე, ცოდოაო“. მუშაობის დროს მუდამ უბრწყინავდა თვალები და შეწითლებული იყო. სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში კი, როცა ხელის კანკალი გაუძლიერდა, კარნახით აწერინებდა შვილებს.

ვ. ბარნოვს განსაკუთრებით ეხალისებოდა წერა ტყეში ან ხეებქვეშ, როცა ოჯახი აგარაკად იყო გასული, ხოლო თავის კაბინეტში მუდამ ლამფის შუქზე უყვარდა მუშაობა².

ვ. ბარნოვი უდავოდ რეალისტი მწერალია. მასალათა უმრავლესობა, რომლებსაც იგი ნაწარმოებთათვის იყენებდა, როგორც უკვე აღინიშნა, ცხოვრე-

² ლ. ბარნაველი, მოგონებანი მამაზე, 1940, ლიტ. მუზ., 13120—ხ.

ბის სინამდვილიდანაა აღებული, ხოლო მოქმედი პირების პროტოტიპები მეტწილად რეალურად არსებული პიროვნებებია. ასეთ სინამდვილეზეა აგებული, მაგალითად, „ალუჩა“, „მრუდე მსხალი“, „მსახური ეკლესიისა“, „ყვავილებში“, „ქოჩორა ხე“, „სულთა კავშირი“ და სხვა ისტორიულ ფაქტებსა თუ ავტობიოგრაფიულ მასალებზე შექმნილი ნაწარმოებები.

რომანები ხომ სულ ისტორიულ სინამდვილეზეა აგებული, რომელსაც ხანგრძლივად სწავლობდა ძველ ისტორიულ დოკუმენტებში და შემდეგ მხატვრული ელფერით მოსავდა მათ.

თავის შემოქმედებაში მწერალი ამ სინამდვილის მეტად მარტივ, მაგრამ ღრმად ფილოსოფიურ თუ ფსიქოლოგიურ გააზრებას იძლევა. ამიტომ არის, რომ მისი მოთხრობა თუ რომანი მუდამ ასეთ შთაბეჭდილებას ტოვებს: უაღრესად უბრალოდ დაწერილი ნაწარმოებებია თითქოს უმნიშვნელო ფაქტებზე აგებული, მაგრამ ამავე ღრმს რაოდენ ღრმა და რაოდენ დამახასიათებელია ადამიანთა ფსიქოლოგიისათვის, მათ ურთიერთობისათვის და მთელი ცხოვრებისათვის.

ჩვენი მიზანი არ არის ამ მხრივ ნაწარმოებთა ანალიზი. ზემოთ ნათქვამის დასადასტურებლად კი დავკმაყოფილდებით ზოგიერთი იმ ფაქტობრივი მასალების მოყვანით, რომლებსაც საშენ მასალად იყენებდა მწერალი.

„ალუჩას“, მაგალითად, ვ. ბარნოვმა საფუძვლად დაუდო თავისი პირველი შეხვედრა ნინო ბენაშვილის ქალთან (შემდეგ მის მეუღლესთან) და მისდამი ტრფიალი.

მწერალს თურმე დიდხანს ვერ აგრიჩია თავისი ცხოვრების მეგობარი. „ყოველთვის თითქო ალღო ეუბნებოდა, რომ ეს ის ქალი არ არის, რომელიც მიჩენილია მისთვის ბედისაგან. ბოლო... როდესაც გადაწყვიტა აერჩია ორ ქალში ერთი: შავგვრემანი, ძალიან ლამაზი ქალი, სწორედ მაშინ ჩამოვიდა თელავში ახლად საქალებო ინსტიტუტის კურსდამთავრებული ნინო ბენაშვილის ქალი და მამამ იგრძნო, რომ ეს იყო მისთვის ბედისაგან მიძღვნილი ქალი. ეს შეხვედრა მამას აწერილი აქვს მოთხრობა „ალუჩაში“ (იხ. „მოგონებანი მამაზე“)³.

„ყვავილებში“ ვ. ბარნოვს თელავში დაუწერია. მას ამ მოთხრობის დაწერა კუზიანი მკერავი ქალის გაცნობისა და დაახლოების შედეგად განუზრახავს. „ეს მკერავი ქალი დედას და ჩვენ ბავშვებსაც, გვიკერავდა. დიდ-დიდრონ შავთვალეებიანი, შავგვრემანი, დაბალი ტანის კუზიანი ქალი. ღიმილი, მხიარულება არ იცოდა. მშვენიერი ნაქარგი ხელსაქმეებით იყო მორთული იმისი სასტუმრო; სახელოსნოს ფანჯარა, რომელთანაც ჩუშაობდა ქალი, მორთული იყო ხელოვნური ყვავილების გირლიონდით... მე, ბავშვი, დიდის ძნტერესით ვუყურებდი ამ ყვავილებს და ისინი ჩამეჭრა მეხსიერებაში. როდესაც მამამ ახსენა ვინ იყო ამ ლამაზი ფანტასტიკური მოთხრობის ჩამაგონებელი, მე ადვილად წარმომიდგა თვალწინ სვიმონოვის კუზიანი ქალი და მისი ფანჯარა ყვავილების ჩარჩოში“.

მწერალმა ამ ქალის სულიერი ტრადედია საფუძვლად დაუდო მოთხრობას „ყვავილებში“...

მოთხრობა „მრუდე მსხალი“ შემდეგ სინამდვილეზეა აგებული: ვ. ბარნოვის მამას, ზაქარიას ჰყოლია დეიდა ელენე. ელენეს მაზლი ადრე გარდაეცვალა, მას დარჩა ცოლი თამარი ოთხი ქალიშვილითა და ერთი ვაჟით. თამარის თხოვ-

³ ლ. ბარნაველი, მოგონებები მამაზე, 13120—ხ.

ნით მან და ელენემ შეაერთეს შამულები იმ პირობით, რომ მათ გაეყოფნენ, როცა ბავშვები დაიზრდებოდნენ. გავიდა წლები. თამარმა ოთხი წელი გაატარა, მისი უმცროსი ვაჟი რომ წამოიზარდა, თამარმა იმისი წილი მოითხოვა. ამაზე დიდი ჩხუბი და დავიდარება ატეხილა.

გაყრის დროს მსხლის ხე, „მრუდე მსხალი“, რომელიც ამ ორი ოჯახის მიჯნაზე მდგარა, თამარს რგებია წილში. შემდეგ თამარს ვაჟის დაქორწინება განუზრახავს. მოტყუებით გაურიგეს მიხოს ძალიან უშნო, შავი ქალი. ამ ამბის გამო მიხო გაყვითლდა, ლოგინად ჩავარდა და რვა თვის შემდეგ გარდაიცვალა.

ეს ნამდვილი ამბავი თავისებური მხატვრობით აღწერა მწერალმა და დაარქვა „მრუდე მსხალი“ (მოთხრობაში მალხაზა-მიხო კვდება მსხლის ხის გამო ატეხილ დავასა და ჩხუბში).

ვ. ბარნოვს წერის დაუსრულებელი მოთხოვნილება ჰქონდა. ნაწარმოებები საბოლოო გადაწერამდე რამდენიმე შავი იწერებოდა. წერდა და ასწორებდა. ტექსტის ყოველ გადაწერაში დიდი ცვლილებები შეჰქონდა. საბოლოო თეთრის წინა ეგზემპლარებში ყოველ გადაწერილ თავს ნიშანი-ალამი უზის, რაც ნიშნავს, რომ ეს თავი დამუშავებულია და გადაწერილი.

სანამ ნაწარმოები მთლიანად არ დამუშავდებოდა, მანამ მისი წაკითხვა არავის შეეძლო: დიდი განსხვავება არის საბოლოო ეგზემპლართან. ხოლო, როცა საბოლოო ეგზემპლარი სასტამბოდ გამზადდებოდა და დაიბეჭდებოდა, ახალი ხელნაწერები, როგორც ითქვა, უნდა დახეულიყო. ასეთმა მეთოდმა არაერთხელ ჩააყენა ვ. ბარნოვი უსიამოვნო და გამოუვალ მდგომარეობაში. ზოგჯერ დაბეჭდილ ტექსტებს ისე ამახინჯებდნენ ხოლმე, რომ მწერალს უძნელდებოდა მისი აღდგენა. მაგალითად, „მოგვთა კალო“ პირველად ბათუმში გამოცემს. ავტორს ვეღარ უცვნიდა თავისი დამახინჯებული მოთხრობა. აღარც საბოლოო: ხელნაწერი ჰქონია ნაბეჭდის შესადარებლად. იძულებული გამხდარა შავია მიხედვით აღედგინა ტექსტი, რის შედეგადაც მივიღეთ პირველისაგან სრულიად განსხვავებული, თითქმის ახალი ეგზემპლარი. თვითონ კი იქვე მიუწერია მოთხრობისათვის: „დაესახიჩრიბინათ. რომორც იქნა აღვადგინე. ვ. ბ.“

ვ. ბარნოვი არ სჯერდებოდა თავისი ნაწარმოების. იგი ნაბეჭდ ტექსტებსაც ასწორებდა და კვლავ რედაქციას უკეთებდა: „დაბეჭდილს წაიკითხავდა, გაპარულ კორექტურულ შეცდომებს შეასწორებდა. შემდეგ როცა ხანა გაივლიდა, კვლავ გადაიკითხავდა და ახლა უკვე სტილის მიხედვით შეასწორებდა. რამდენი დაბეჭდილი ნაწარმოები ჩაუსწორებია იქვე და ხელახლად დაუბეჭდავს. ასეთებია მაგალითად, „აჩრდილი სიკვდილისა“, „ბედის ვარსკვლავი“, „ტრფობა წამებულის“, „ხაზართა სასძლო“, „ლეგას ჩოხა“, „სარო მეტყველი“, „მუშა“ და ა. შ.

ვ. ბარნოვის მუშაობა ტექსტზე ძირითადად მიმართულია არა შინაარსობრივ, არამედ გრაფიკულ, ლექსიკურ და სტილისტურ ცვლილებებზე, ტექსტის დახვეწაზე. ე. წ. ბარნოვისებური სტილი გაცილებით ნაკლებად შეინიშნება პირვანდელ ხელნაწერებში, შემდეგ და შემდეგ იგი სახეს იცვლის და მართლაც, თავისებური, ყველა მწერლის სტილისაგან განსხვავებული ხდება. ვ. ბარნოვის თხზულებათა ცალკეული ნაწილები დაწერილია რიტმული პროზით. თუმცა, როგორც აღინიშნა, ეს თავდაპირველი თვისება არ არის შემოქმედის. იგი შედეგია ავტორის შემდგომი მუშაობისა ტექსტზე. ასეთი დასკვნა მივიღეთ ვ. ბარნოვის ხელნაწერებზე დაკვირვების შედეგად. მათი შესწავლისას აღმოჩნდა, რომ მწერალი ჩვეულებრივ ხმარობდა ნაწილაკებს,

კავშირებს, ნაცვალსახელებს. ამის შემდეგ მისი მუშაობა იქითკენ მიმართულა, რომ ისინი უმეტეს შემთხვევაში გადაუშლია, ამოუღია, რის შედეგადაც წინადადებას თავისებური სახე მიუღია—რიტმული გამხდარა. ხელნაწერებში ყველაზე დიდი ცვლილებები ამ მხრივია შეტანილი. ხშირადაა გადახაზული: ხოლმე, ხოლო, რომ, და. კი, მაგრამ (გარნა), რამ, მეტი და სხვა ნაწილაკები; აგრეთვე ნაცვალსახელებიც.

მაგალითად:

ე წ ე რ ა

შ ე უ ც ვ ლ ი ა

1. შრომა კი სწორედ დაუღალავი იყო... ის გამწარებული კი არ ებრძვის სამუშაოს, არც ზედ აწყდება გულსწრაფად; არამედ ირჯება აუჩქარებლივ, მაგრამ იანაც შეუფერხებლივ („აჩრდ. სიკვ“.)
2. ვიცი, რომ ქმნილების განქარვება და არარად ქმნა შეუძლებელია, რომ ჩვენი სხეულის შემადგენელი ნივთიერებანი კი არ მოისპობიან...
3. მაგრამ ველარ ატკობდა ელისბარს ვერც ჩრდილი და სიგრილე ფიჭვნარისა, ვერც ფერად-ფერადი ყვავილებით შემკული ხასხასი მწვანე. ვერც კეთილშეზავებული ჰაერი სურნელოვანი; ველარ უაღერსებდა მის სმენას ...ვერც ქოჩორგადავარცხნილი ფიჭვთა მწყობრი შრიალი. ვერც მის გვერდზე ჩამონადენ ნაკადის ლულუნ-რაკრაკი.

1. შრომა სწორედ დაუღალავი იყო... ის გამწარებული არ ებრძვის სამუშაოს, არც ზედ აწყდება გულსწრაფად; ირჯება აუჩქარებლივ, თანაც შეუფერხებლივ.
2. ვიცი, ქმნილების განქარვება და არარად ქმნა შეუძლებელია, ჩვენი სხეულის შემადგენელი ნივთიერებანი არ მოისპობიან...
3. მაგრამ ველარ ატკობდა ელისბარს ჩრდილი და სიგრილე ფიჭვნარისა, ფერად-ფერადი ყვავილებით შემკული ხასხასი მწვანე, კეთილშეზავებული, ჰაერი სურნელოვანი; ველარ უაღერსებდა მის სმენას ქოჩორგადავარცხნილი ფიჭვთა მწყობრი შრიალი, მის გვერდზე ჩამონადენ ნაკადის ლულუნ-რაკრაკი.

4. მეზობლებმა მოასწრეს იმათ, კალოობა იყო, კაცები შინ ირეოდნენ და ჩხუბის ხმაზე მიაშურეს, მაგრამ აკი გითხარით, ველარ მოასწრეს... გამოართვეს შვილი ხელიდან და ფარდაგზე დააწვინეს; აგერ სახლში აიტანეს და ტახტზე დაასვენეს.

4. მეზობლებმა მოასწრეს; კალოობა აყო, კაცები შინ ირეოდნენ და ჩხუბის ხმაზე მიაშურეს. ველარ მოასწრეს... გამოართვეს შვილი ხელიდან; ფარდაგზე დააწვინეს. სახლში აიტანეს, ტახტზე დაასვენეს.

(„მრუდე მსხალი“)

ამგვარი სტილისტური დახვეწა ნაწარმოებისა, როგორც ხელნაწერებიდან ჩანს, შემდეგ და შემდეგ წლებში თანდათან მცირდება და ბოლოს მწერალი ისე ყალიბდება, ისე უმუშავდება მას რიტმულად წერის მანერა, რომ უკანასკნელი წლების ხელნაწერებში ძალიან იშვიათად თუ ვხვდებით გადახაზულ კავშირს,

ნაწილას და ა. შ. ავტორი მათ უკვე აღარ ხმარობს. მას აღარ სჭირდება ამ მხრივ ტექსტზე მუშაობა. უკავშიროდ და უნაწილაკოდ წერა მისთვის იქცა. ასეთი გარდატეხა მწერლის შემოქმედებით პროცესში 1918—1919 წლებში შეინიშნება, ხოლო 1920—22 წლებიდან მისი ნაწარმოებების ძირითადი ნაწილი რიტმული პროზის სრულყოფაა.

სტილისტურად დახვეწის საუკეთესო მაგალითია „გიორგი სააკაძე“. იგი თითქმის სულ თანწყობილ წინადადებებად არის ქცეული და გარიტმულია:

„რიჟრაჟდებოდა. გამარჯვებულ სინათლეს წინწარეჭცია ღონემიხდილი ბნელი უკუნი, სწრაფის ნაბიჯით მისდევდა პირქუშს... ბგერათა სრბოლამ შესძრა ჰაერი, დაკვალ-დაქსელა. მიწელდა დაღლილ მდინარეთა მაღალი ხმები. თენდებოდა. ტყემ შეიმწვანა მუქი საჰოსი. გათენდა დილა. ეალერსა თხემი მთისა მზის სხივს პრიალას, გაუღიმა ქოჩორამ მნათობს. სხივთა ალერსი. მთის სიყვარული შეჰშურდათ დაბლა ჩაწოლილ ღრუბლებს, შეირყ-შეიძრნენ პირმოქუშულნი, ზღაზვნით, გრაგვნით გაემართნენ მწვერვალისაკენ... იყუჩეს მგზავრთა; ბუნება კი უფრო აჩქამდა, გაღვიძებულ-გაფხიზლებული ყოველი არსი, განახლებულ ძალებით სავსე, ყიჟანებდა, ხშიანობდა...“

ვ. ბარნოვის სტილის თავისებურებას ხელს უწყობს აგრეთვე და კავშირით დაწყებული აბზაცი. და კავშირით დაწყება ტექსტის გასიმღერებასა ჰგავს. თითქოს ავტორი ცდილობს აბზაცებს შორის პაუზის ამოვსებას, მათ შორის კავშირის დამყარებას, აზრის შეუწყვეტლივ გაგრძელებას და შემდეგ იქვე კვლავ ახალი მოქმედების, კადრების დაწყებას.

—„ძალიან დაიგვიანა: შაბათს უნდა მოსულიყო, დღესაც არსადა სჩანს, საწყინარს მეუბნება. ბოროტი ხომ არ შეემთხვა სახლიდან გასულს? ღმერთო, დაგვიხსენ! გაიფიქრა გულნაზმა.

და გადაჰხედა თავის ბაღებსა. უფროსი ქალ-ვაჟი ღელვის ჩრდილს შეჰფარებოდნენ...“ („სულთა კავშირი“).

აქ ავტორს ქალის ფიქრებიდან გადავყავართ ახალ მოქმედებაში, ბავშვების სამყაროში. ეს ორი სხვადასხვა კადრი (ქალი თავისი ფიქრებით, დარღებით და ბავშვთა უდარდელი თამაში) ისეა ერთმანეთთან შერწყმული, რომ ერთ ჰარმონიულ მთლიანობას ქმნის. ამგვარი შემთხვევები კი მწერლის შემოქმედებისათვის ჩვეულებრივი მოვლენაა.

მწერლის მთელი ყურადღება მიმართულია იქითკენაც, რომ ამბის ვრცლად მოყოლა გაამარტივოს. ამ მიზნით წინადადებებს ამოკლებს, ზოგჯერ მთელ აბზაცსაც კი იღებს ხოლმე, რაც მისი აზრით ზედმეტია და ტექსტს ამძიმებს, მაგალითად:

ე წ ე რ •

შ ე უ ც ვ ლ ი ა

1. ქალის მამა გიმნაზიის მასწავლებელი იყო, მცოდნე ოსტატად ითვლებოდა მიჩნეულად. („აჩრდ. სიკვ“.).

2. ასე ჰქონდა მოწყობილი ლიზიკოს მამას თვის ოჯახი და სცხოვრობდა იგი, როგორც შეეფერებოდა მის ხელობისა და მდგომარეობის კაცს ტები ჰყვანდა. („აჩრდ. სიკვდ“.).

1. ქალის მამა მასწავლებელი იყო, მცოდნე ოსტატად მიჩნეული.

2. ზაფხულობით სააგარაკოდაც ახერხებდა გამოსვლას ოჯახი: ბაღლები სუხს-ტები ჰყვანდა.

ხოლო ტექსტის ის ადგილი, სადაც წერია:

„მამული მოზრდილი იყო, მრავალფერი. და ბევრ სხვადასხვა მასალას თუ ნაწარმოებს იძლეოდა სახმარადაც, ბაზარზე გასატანადაც. ისიც კი სთქვას კაცმა, რომ ცოდნასთან ერთად ელისბარს ღონეც შესწევდა მამულის მოვლაში, წელი მოსდევდა: მისი მამა ფულიანი კაცი იყო და მამულის დასამუშავებლად საჭირო ნაღდის საშოვრად არც ვალის აღება სჭირდებოდა. არც მამულის დაგირავება ან ნაკუწ-ნაკუწ გაყიდვა და დამცირებ-დაფოლება მისი“, — ტექსტის უკანასკნელად ჩასწორების დროს ავტორმა სულ ამოიღო.

მეტად კარგ თავისებურებად ჩაითვლება მწერლისათვის ის ფაქტი, რომ იგი ძლიერ ერიდება რაიმე საგნის ერთი და იმავე სიტყვებით გამოხატვას. ხელნაწერებში ასეთი სიტყვები გადახაზულია და იქვე შეცვლილია იმავე საგნის აღმნიშვნელი სხვა სიტყვებით. სინონიმების ხმარება ვ. ბარნოვის ენისათვის ჩვეულებრივია. ამით მწერალი უფრო მეტ ეშხს ჰმატებს თავის ისედაც მდიდარ და მრავალფეროვან ლექსიკას. მაგალითად:

ე წ ე რ ა

შ ე უ ც ვ ლ ი ა

1. მარჯვნივ და მარცხნივ მრავალი ღელე თუ ნაკადული უერთდება აქ მდინარეს. მარჯვნივ ჩამოუდის მოზრდილი ნაკადული ღელვარა... სადაც ეს ნაკადული უერთდება იორს, იქ არის გაშენებული სოფელი.

1. მარჯვნივ და მარცხნივ მრავალი ღელე თუ ნაკადული უერთდება აქ მდინარეს. მარჯვნივ ჩამოუდის მოზრდილი წყალი ღელვარა... სადაც ეს ხევი უერთდება იორს, იქ არის გაშენებული სოფელი.

(„ღელა“)

2. ფარნა იქით დაეშვა. ღელა ერთ-კ. ჰაბუკი იქით დაეშვა... ღელა ერთს ხანს გაქვავებული იდგა... მაგრამ, როცა ფარნა გაემართა, ქალი გონს მოვიდა... ფარნა გაეშვა. ღელა ერთს ხანს გაქვავებული იდგა... მაგრამ, როცა ფარნა გაემართა, ქალი გონს მოვიდა. და... ფარნა გასცდა წყალს. ჰაბუკი გასცდა წყალს.

(ღელა“).

მსგავსი მაგალითები ბევრია: „მე ვერ ვბედავდი ავჩქამებოდი მას და იმიტომ თითონ გამომეხმაურა“, „მოგვიხერხებს და სანთიანად (მოხერხებულად — რ. კ.) მოგვათავსებს მეც და იმასაც“ და მრ. მისთანა.

„მიმქრალ შარავანდედში“ ასეთ ადგილს ვკითხულობთ: „საშინელი ფიცხი ცხენი იყო ეს ქარიშხალა; ორმა ვაყვაცმა ძლივს გამოიყვანა ფეხმაღალი სურათი რაში. შეკაზმულობაც თავისებური ჰქონდა ამ მერანს. როდესაც ცხენი მიართვს აივანთან, ბატონი მზად იყო“.

ვ. ბარნოვის მუშაობა ტექსტებზე მარტო ამით არ ამოიწურება. მისი ხელნაწერები, გრამატიკული თვალსაზრისით, მდიდარია კუთხური და ძველი ფორმებით. შემდეგ კი შეინიშნება ტენდენცია მათი ახალი სალიტერატურო ფორმებით შეცვლისა.

მაგალითად:

-ამ→ავ: მონახამს→მინახავს; გაბეღამდა→გაბეღავდა; გაგრიყამ→გაგრიყავ; უხატამდა→უხატავდა; ჩაგიკრამს→ჩაგიკრავს; ვხეღამ→ვხეღავ და სხვა.

-დამ→დან: ხეობიღამ→ხეობიდან; ხალხიღამ→ხალხიდან; სახლიღამ→სახლიდან...

-**ობა**→**ება**: აგებულობა→აგებულება; უბედურობა→უბედურება; ბიროვნობა→პიროვნება...

-**მდინ**→**მდის**: გვიანობამდინ→გვიანობამდის; ხვალამდინ→ხვალამდის; დრომდინ→დრომდის...

-**იღგან**→**იღან**: ზილრმიდგან→სილრმიდან; ამიერიდგან→ამიერიდან; სიშორიდგან→სიშორიდან; შორიდგან→შორიდან...

-**ზედ**→**ზე**: ლევანზედ→ლევანზე; შენზედ→შენზე; ქვეყანაზედ→ქვეყანაზე; გულზედ→გულზე; მეფეზედ→მეფეზე; მტერზედ→მტერზე...

-**ო**→**ვა**: მოართო→მიართვა; დაიწო→დაიწვა.

არის საწინააღმდეგო შემთხვევებიც, როცა მწერალი ახალ ფორმას ძველი ან კუთხური ფორმით ცვლის. ასეთი შემთხვევები უფრო ხშირია პერსონაჟთა მეტყველებაში, ზოგჯერ ავტორის ტექნიკით: ხედავდა→ხედამდა; სამოცამდის→სამოცამდინ; პიროვნება→პიროვნობა; მტერზე→მტერზედ და ა. შ.

ხშირად ლიტერატურული ფორმითაა დახვეწილი კუთხური მეტყველები-სათვის დამახასიათებელი სიტყვებიც. მაგალითად: წინალამ→კინალამ; შაგირდი→შეგირდი; ცალიერი→ცარიელი; გარშამო→გარშემო; სამსე→სავსე; სხნა→ხსნა; შამადგომა→შემოდგომა. მაგრამ სამწუხაროა ის, რომ ასეთივე ტენდენცია შეინიშნება ზოგჯერ იმ პერსონაჟთა მეტყველებაშიც, რომლებიც აღმოსავლეთ საქართველოს მცხოვრებნი არიან და ქართულად მეტყველებენ ამა თუ იმ ნაწარმოების წინა ეგზეგზლარებში. მაგალითად; ეწერა: „ახ ნეტა ი ბიჭის სახე... არ ჩამჭროდა გულში“...

შეუცვლია: „ახ, ნეტავ იმ ბიჭის სახე... არ ჩამჭროდა გულში“...

ეწერა: „ი ჩემი ცოდვით სამსე“;

შეუცვლია: „ის ჩემი ცოდვით სავსე....“

ასეთ შემთხვევაში ვ. ბარნოვი უკვე აგებს. იგი თავისი მეტყველების ევოლუციას პერსონაჟების მეტყველებასაც ახვევს თავს იმ დროს, როდესაც ეს სოფლის პერსონაჟები ნაწარმოებში ამ მხრივ ერთ ხაზს უნდა მისდევდნენ, ხოლო მწერალი, როგორც ზემოთ დავინახეთ, დროთა განმავლობაში იცვლება და იცვლება.

ვ. ბარნოვი დიდი პასუხისმგებლობით ეკიდებოდა ლიტერატურულ საქმიანობას. ყოველი მისი თხზულება ამგვარი მუშაობის უტყუარი ნიმუშია. რამდენჯერმე გადაწერა, შესწორება, დახვეწა, კვლავ გადაწერა, კვლავ დახვეწა—აი ის ეტაპები, რასაც გადიოდა თითოეული მოთხრობა თუ რომანი.

ტექსტის დახვეწასა და შინაარსობლივ გაუმჯობესებაზე მუშაობის დროს ვ. ბარნოვს მხედველობიდან არ რჩებოდა ნაწარმოების სათაურებიც. მწერალი ცდილობდა სათაური შინაარსის ზუსტი გამომხატველი ყოფილიყო, ამიტომ სათაურების შერჩევაზეც ბევრს ფიქრობდა. მაგალითად, „აჩრდილი სიკვდილისა“ მოთხრობისათვის პირველად დაურქმევია „ფიქვნარში“, შემდეგ იგი შეუცვლია „ჭლეჭიანი“ სათაურით, მაგრამ არც ეს მოსწონებია და საბოლოოდ „აჩრდილი სიკვდილისა“-ზე შეჩერებულა. „თებერას დანიშნულის“ თავდაპირველი სათაური ყოფილა „დიდება და ღმერთსა დიდება“ (მებარგულე); აგრეთვე, „ფარჩის ახალუხის“ პირველი სათაური ყოფილა „პური არსობისა“. „ტრფობა წამებული“ პირველად დაუსათაურებია სახელწოდებით „წამება აშოტისა“, რომელიც შემდგომ შეუცვლია.

განსაკუთრებით ბევრი უმუშავნია ვ. ბარნოვს „სულთა კავშირზე“. პირველად უწოდებია „სიკვდილის საწერტელი“, შემდეგ „დათრგუნვილიყო სიკვ-

დილი... არც ეს მოსწონებია და „სული ხორცხმული“ უწოდებია. შემდეგ ესეც წაუშლია და „აჩრდილი“ დაურქმევია, საბოლოოდ კი „სულთა კავშირზე“ შეჩერებულა. იშვიათია ნაწარმოები, რომ მის სათაურზე განსაკუთრებული მუშაობა არ ჩაეტარებინოს ავტორს.

ვ. ბარნოვი წერისათვის იყო მოწოდებული. მისი ფიქრები, აზრები მუდამ თავის ნაწარმოებებს დასტრიალებდა თავს, მუდამ თავის გმირებთან იყო და მათთან საუბრობდა. მაგრამ პირობები ხშირად არ უწყობდა ხელს, რომ მთელი ენერგია და დრო სამწერლო მოღვაწეობისათვის დაეთმო.

აი რას გვიამბობს ლ. ბარნაველი „ტრფობა წამებულის“ შექმნის შესახებ: 1915 წ. მანგლისში ვისვენებდით. იმ ზაფხულს დაიწყო მამამ „ტრფობა წამებულის“ დაწერა, მაგრამ ჩემი ძმები ანდრო და თემო ავად გახდნენ ქუნთრუშით და მამას ხელი შეეშალა. ამ რომანს ბედი არ ჰქონდა. როცა კიდევ მოჰკიდა ხელი, ახლა მე გავხდი ავად 1918 წ. ბეწვზე ეკიდა ჩემი სიცოცხლე. რამდენჯერ უთქვამს, რომ ვერ დავამუშავე ისე, როგორც მინდოდაო. თითქოს ეშინოდა კიდევ ხელმეორედ გადაშინჯვა, ისეთი ძნელი განცდების დროს იწერებოდა ეს რომანი⁴.

ხელნაწერებში ხშირად ვხვდებით წარწერებს, რომლის მიხედვითაც აშკარაა, რომ მწერლისათვის ყველაზე ძვირფასი რამ—დრო—დაუსრულებელ ნატვრად ყოფილა ქცეული. „დიდძალი მასალა არის, მაგრამ დრო არა მაქვს დასაწერადო“-იტყოდა ხოლმე ხშირად. მას განზრახული ჰქონია კიდევ ბევრი ნაწარმოების დაწერა, მაგრამ „დრო მიხდა, დრო!“ ჩიოდა იგი მუდამ. დროის უქონლობის გამო თუ რაიმე ნაწარმოები დარჩებოდა დაუმთავრებელი ვ. ბარნოვს თავის შვილებისთვის დაბეჭდვით და მოუთხოვია მისი დაწვა. ასეთი იყო მისი სურვილი. მწერლის ეკონომიური პირობები და სამსახურეობრივი მოვალეობა. ცხოვრებაზე დაუსრულებელი ფიქრი—დაბრკოლების მთავარ ფაქტორებს წარმოადგენდა მის ლ. ტერატურულ საქმიანობაში.

„ლიტერატურული მოღვაწეობა ბუნებითაც იმისთანა რამ არის, რომ დღე-მუდამ უკან დევნა უნდა, დღე-მუდამ მის სფეროში ტრიალი, დღე-მუდამ ფიქრსა და ტვინის მოძრაობაში უნდა იყოს მისი მიმდევარი კაცი. ამისთანა გარემოება აძულებს მთლადაც ამ მოღვაწეობაზე იყოს გადაგებული, გადადებული და მაშინ იგი მოიმოქმედებს მას, რის შემძლეც არის თავისის ნიჭითა და მომზადებულობითა“, ამბობდა ილია⁵.

ამას კარგად გრძნობდა ქართველ მკითხველთა საზოგადოებაც, რომელმაც 1920 წ. ვ. ბარნოვის იუბილეზე გრ. ყიფშიძის პირით გამოსთქვა თავისი გულისტკივილი: „მთელს ჩვენს ქვეყანას, ჩვენს საზოგადოებას ვერ მოუხერხებია უზრუნველყოს ეს ხანში შესულა კაცი ნივთიერად... ვერ მოუხერხებია მოაშოროს ეს კაცი მასწავლებლობას, ორმოცი წლის შემდეგ მაინც მოაშოროს ლექციების კითხვას სხვადასხვა აუდიტორიაში და ამის გამო სამოთხვერის მანძილზე ფეხით სიარულსა“...

მწერალი მოხუცებულობაშიც, როდესაც დაუძლურდა ავადმყოფობის გამო, არ წყვეტდა ფიქრსა და მუშაობას თავის გმირებზე, ახალი ნაწარმოებების შექმნაზე და კვლავ დახვეწაზე. ზოლო, როცა სავსებით დაკარგა წერის უნა-

⁴ ლ. ბარნაველი, მოგონებანი მამაზე, 1940, 13120—ბ.

⁵ ილია, ნაწერების სრული კრებული, IX, 1928, გვ. 29—30.

რი, კარნახით აწერინებდა შვილებს. ასეთი კარნახით არის დაწერილი „საარაკო განძი“, „სამწუხრო ღიძი“ და სხვა.

ვ. ბარნოვი დიდი გულისხმიერებით ეკიდებოდა თავისი ნაწარმოებების გამოქვეყნებას. ბევრი თხზულება იბეჭდებოდა, რასაც მისი კალამი ქმნიდა, მაგრამ ბევრიც დაუბეჭდავი დარჩა (მაგ., „რაინდის სული“, „ბურუსი“, „ისკანდარი“, „საარაკო განძი“, და მრავალი წერილი). მწერლის დაუსრულებელი ოცნება იყო ერთად თავმოყრილი ენა-ხა ჟურნალ-გაზეთებში დაფანტული თავისი მხატვრული ქმნილებები. ვ. ბარნოვის თხზულებათა აკადემიური გამოცემა ამ ოცნების განხორციელებულ სინამდვილეს უნდა წარმოადგენდეს.

ლალ მონიძე. რუსული „აპოვთეგმატას“ ჯარსული რედაქციები
(რეცენზია)

ლ. ძოწენიძის მიერ წარმოდგენილი ნაშრომი „რუსული აპოვთეგმატას“ ქართული რედაქციები“ წარმოადგენს მნიშვნელოვან მონოგრაფიულ გამოკვლევას.

დიდაქტიკური ჟანრის მწეოლობა და, კერძოდ, ეგრეთწოდებული „აპოვთეგმები“ დიდი ხანია იპყრობს ქართულ მეცნიერთა ყურადღებას. აღნიშნული პრობლემა არა ერთგზის გამხდარა კვლევის საგანი ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობაში. აკად. კ. კეკელიძის, აკად. ა. ბარამიძის, პ. ინგოროყვას, ტ. რუხაძის, ივ. ლოლაშვილისა და სხვათა მიერ მრავალი საკითხი იქნა გარკვეული და დაზუსტებული.

ავტორს მიზნად დაუსახავს კონკრეტული ამოცანა—შეესწავლა და გაერკვია რუსული „აპოვთეგმატას“ ქართული რედაქციების რაობა. აღნიშნულ პრობლემაზე ასე საგანგებოდ დღემდე არავის გაუმახვილებია ყურადღება; ხოლო ლ. ძოწენიძეს, ამოცანის ასე კონკრეტულად შემოფარგვლამ, მისცა საშუალება საფუძვლიანად შეესწავლა ობიექტი. ნაშრომში განხილულია შემდეგი საკითხები:

1. ზოგადი ცნობები აპოვთეგმური ჟანრის შესახებ. აპოვთეგმები სხვადასხვა ერის მწერლობაში, კერძოდ ქართულში.
 2. საქართველოს პოლიტიკური ვითარება მე-18 საუკუნის პირველ ნახევარში.
 3. მოსკოვის ქართული კოლონია.
 4. „აპოვთეგმატა, რომელ არს შემოკლებულთა რიტორებრივთა და წესის მსწავლელთა სიტყვებთა წიგნი“ და მისი ქართული რედაქციები.
 5. ვინ არის „აპოვთეგმატას“ მთარგმნელი.
 6. „აპოვთეგმატას“ ენობრივი თავისებურებანი.
 7. „აპოვთეგმატას“ ქართული თარგმანის მიმართება რუსულ დედანთან.
 8. „აპოვთეგმატას“ ლექსითი რედაქციები.
 9. აპოვთეგმების იდეურ-მხატვრული მხარე.
- როგორც ვხედავთ, საკვლევი საკითხი მრავალფეროვნად და სხვადასხვა კუთხით არის განხილული.

პირველ თავში, რომელიც წარმოადგენს ერთგვარ შესავალს, ჩამოყალიბებულია აპოვთეგმური ჟანრის სპეციფიკა, მისი გავრცელების ისტორია სხვადასხვა ერის მწერლობაში, და ბოლოს ქართულ მწერლობაში.

აღნიშნულ თავში მოკლედ, მაგრამ ძირითადი და არსებითი მხარეების გავალისწინებით მიმოხილულია აღმოსავლური და ძველი ბერძნული, რუსული და პოლონური მწერლობა; მათში გავრცელებული „აპოვთეგმების“ ტიპის კრე-

ბულები. გათვალისწინებულია ამ კრებულთა წარმოშობის სოციალურ-პოლიტიკური პირობები. კრებულთა შედგენის მიზნები და ამოცანები.

ტერმინი „აპოვთეგმას“ განმარტების შემდეგ ლ. ძოწენიძე არკვევს ამ კრებულის ადგილს დიდაქტიკური ჟანრის მწერლობაში. უყურადღებოდ არ არის დატოვებული ის გარემოებაც, რომ „აპოვთეგმები“ განყენებულ დიდაქტიკურ შეგონებებთან ერთად წარმოადგენენ გარკვეულ ისტორიულ წყაროებს. ამასთანავე აფორისტული თქმების სახით ჩამოყალიბებულ ცალკეული დარგებების გვერდით „აპოვთეგმებისათვის“ უცხო არ არის სიუჟეტური ამბები, ანეგდოტები.

საგანგებოდ არის ყურადღება გამახვილებული „აპოვთეგმების“ ბიბლიასთან მიმართებაზე.

მართებულად შენიშნავს ლ. ძოწენიძე, რომ „აპოვთეგმების“ ტიპის კრებულებმა დიდი როლი ითამაშეს სასულიერო მწერლობაში, კერძოდ, ქრისტიანული მორალის გავრცელებასა და განმტკიცებაში.

უცხოური ლიტერატურის მიმოხილვის შემდეგ ნაშრომში წარმოდგენილია აპოვთეგმების თარგმნისა და გავრცელების ისტორია საქართველოში.

ლ. ძოწენიძე, ვიდრე შეეხებოდეს რუსული „აპოვთეგმატას“ ქართულ რედაქციებს, იძლევა მე-18 საუკუნის პირველ ნახევარში საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობის სურათს. არკვევს საქართველოს რუსეთთან პოლიტიკური ურთიერთობის ისტორიას, როგორც წინა პირობას კულტურული ურთიერთობისა. წარმოდგენილია ის ისტორიული ვითარება, რომლის გამოც ქართველი მწერლები და კულტურის მოღვაწენი გადასახლდნენ რუსეთში და დააარსეს ქართული კოლონია. ნაშრომში კარგად არის წარმოდგენილი მოსკოვის ქართული კოლონიის დიდი საგანმანათლებლო მუშაობა. ამ კოლონიის საშუალებით ქართველი ხალხი ეზიარა როგორც რუსულ, ისე ევროპულ კულტურას. გაცნობიერდა დიდი მთარგმნელობითი მუშაობა. როგორც მართებულად აღნიშნავს, ავტორი „ქართველები ვალში არ დარჩენილან რუსული კულტურის წინაშე“ ქართველებსაც შეჰქონდათ თავისი წვლილი რუსულ მწერლობაში“. მაგალითად სემიონ იგნატევს (ეგნატაშვილს) უთარგმნია „ბარამგულანდამიანი“ ქართულიდან რუსულად.

ეკატერინე II-ის თეატრის რეჟისორი იყო სილოვან ნიკოლოზისძე ზანდუკელი. ფანჩულიძესა და ხერხეულიძეს თეატრები ჰქონდათ რუსეთის სხვადასხვა ქალაქებში. ლისკოვოში ერთ ქართველს დაუარსებია საავადმყოფო. ვახუშტი ბატონიშვილს მონაწილეობა მიუღია ლომონოსოვის სახ. მოსკოვის უნივერსიტეტის დაარსებაში. ამავე უნივერსიტეტში პროფესორებად იყვნენ ნიკოლოზ ნიკოლოზის-ძე ზანდუკელი და ილია იაგორის-ძე გრუზინსკი.

დიმიტრი ციციშვილს დაუწერია გეომეტრია, მასვე გადმოუღია ფრანგულიდან „ჰენრიხ დიდის ისტორია“.

ქართულ-რუსული კულტურის ურთიერთმიმართების გარკვევის შემდეგ ლ. ძოწენიძეს გამორკვეული აქვს „აპოვთეგმატას“ რუსული დედნის რაობა და მისი ქართული რედაქციები.

ავტორს საფუძვლიანად შეუსწავლია და ურთიერთ შეუჯერებია „აპოვთეგმატას“ ყველა ხელნაწერი, რომელთა რიცხვი 30-ს აღემატება. ეს უაღრესად შრომატევადი სამუშაო კეთილსინდისიერად შეუსრულებია, რის შედეგადაც მოგვცა რედაქციათა ურთიერთმიმართებაზე საკმაოდ დამარწმუნებელი დასკვნები. კერძოდ, ნაშრომის მე-40 გვერდზე ვკითხულობთ:

„არსებითად ჩვენი ხელნაწერები იძლევიან აპოვთეგმათა ორ რედაქციას: მოკლესა და ვრცელს.

ვრცელი შეიცავს სამივე წიგნს. მეტი სიზუსტით მისდევს რუსულ დედანს (I წიგნი და II წიგნის პირველი ნახევარი მოკლე რედაქციას იმეორებს, ხოლო II წიგნის დასასრული და მესამე რუსულ დედანს), ვიდრე მოკლე რედაქცია, რომელშიც გამონათქვამთა დიდი ნაწილი ექსცერპტების სახითაა მოცემული“.

არსებული სამეცნიერო ლიტერატურის გათვალისწინებითა და ხელნაწერთა საფუძვლიანი შესწავლით ლ. ძოწენიძემ დაადგინა უაღრესად მნიშვნელოვანი საკითხი „აპოვთეგმატას“ მთარგმნელის ვინაობა და თარგმანის თარიღი. ის წერს: „აპოვთეგმატა“ თარგმნილია 1724—33 წწ. თურქესტანიში იმთავითვე თარგმნა „აპოვთეგმატას“ სამივე წიგნი, შემდეგ გარკვეული მიზნით ვახტანგი VI-თვის შექმნა „აპოვთეგმატას“ თავისებური მოკლე რედაქცია, რომელიც ვახტანგ VI გალექსა“. აქვეა გარკვეული ბაქარის როლი „აპოვთეგმატას“ თარგმნის ისტორიაში და გამოთქმულია ვარაუდი, რომ მეორე ვრცელი რედაქცია 1702 (1735 წ.) ნათარგმნი უნდა იყოს სასულიერო პირის მიერ.

სარეცენზიო ნაშრომის ერთ-ერთი კარგი თავია „აპოვთეგმატას“ ენობრივი თავისებურებანი“. ავტორის დაკვირვებით „აპოვთეგმატას“ მოკლე რედაქციის უბრალო თვალის გადავლევაც კი თვალნათლივ მოწმობს, რომ მისი ენა ხალხურია და ბუნებრივი, ორთოგრაფია კი სადა“. აღნიშნული თავი წარმოადგენს პატარა ენათმეცნიერულ გამოკვლევას, რომელშიაც ერთი ტექსტის ენობრივი ანალიზის საფუძველზე წარმოდგენილია საყურადღებო დაკვირვებები ალორძინების ეპოქის ენობრივ ნორმებზე.

ასევე მრავალმხრივ საყურადღებოა ქვეთავი „აპოვთეგმატას“ ქართული თარგმანის მიმართება რუსულ დედანთან.

ქართული და რუსული ტექსტების საფუძვლიანად და დაკვირვებული შეჯამების შედეგად ლ. ძოწენიძე ასკვნის:

„აპოვთეგმატას“ ქართული რედაქციის შედარებამ რუსულთან დაგვანახრობის მიხედვით შეუკუმშავს ან განუვრცია ქართული თარგმანი“.

ერასტი თურქესტანიშვილს მოუცია თხზულების სავსებით ახალი რედაქცია, ზოგი რამ დაუკლია, ზოგიც მოუმატებია ან თავისებურად შეუცვლია ესათუ ის ადგილი.

იგი მსგავსად ჩვენი ძველი მთარგმნელებისა, რომელთაც თარგმნის დროს მუდამ მხედველობაში ჰქონდათ თანამემამულეთა სულიერი მოთხოვნილება, მათი მომზადებისა და განვითარების დონე, ცდილა აზრი გასაგები გაეხადა ქართველი მკითხველისათვის. მას საკუთარი შეხედულებისა და გემოვნების მიხედვით ხშირად სულ ამოუგდია ზოგი ადგილი. უმეტესად უთარგმნია ფილოსოფოსთა ან გამოჩენილ ადამიანთა მახვილგონივრული გამონათქვამები, საჭიროების მიხედვით შეუკუმშავს ან განუვრცია ქართული თარგმანი“.

ლ. ძოწენიძე ამჟღავნებს მეცნიერულ მიუდგომლობას და მთარგმნელის ღირსებასთან ერთად საგანგებოდ გამოყოფს ნათარგმნი ტექსტის ნაკლოვან მხარეებსაც. განსაკუთრებით ამახვილებს ყურადღებას იმ დეფექტებზე, რომელნიც გამოწვეულია იმით, რომ მთარგმნელს რუსული დედნის ტექსტი ან სულ ვერ გაუგია, ანდა მცდარად გაუგია. ასეთი შემთხვევები ნაშრომში საგანგებოდ არის აღნუსხული (გვ. 73—77).

აპოვთეგმატას ქართული და რუსული რედაქციების ურთიერთობაზე მსჯელობისას უნდა აღვნიშნოთ, რომ ლ. ძოწენიძის დაკვირვებები რუსულ რედაქ-

ციაზე რიგ შემთხვევაში სცილდება ქართველოლოგიის ფარგლებს და ანგარიშს გასაწევი ხდება რუსული ლიტერატურის სპეციალისტთათვის. აქვე უნდა დავსვათ სძინოთ, რომ ლ. ძოწენიძე საკუთარ მოსაზრებებს გამოთქვამს პოლონური რედაქციის შედგენილობაზედაც. კერძოდ, 64-ე გვერდზე გარკვეული აქვს, თუ რა დაუმატა „აპოვთეგმატას“ პოლონური კრებულით შემდგენელმა.

დასასრულს, სარეცენზიო შრომის ავტორი მიმოიხილავს „აპოვთეგმების“ იდეურ-მხატვრულ მხარეს. ნაშრომში „აპოვთეგმების“ შეგონებები კლასიფიცირებულია თემატიკურ-შინაარსობრივად და იდეური მიზანდასახულობის თვალსაზრისით. ჩამოყალიბებულია ის ძირითადი საკითხები, რომლებზედაცაა გამახვილებული ყურადღება აპოვთეგმებში: სოციალური საკითხი, ადამიანთა ქცევის ნორმები, თავისუფლებისადმი მიდრეკილება; თუ ერთის მხრივ მხილებულია ადამიანთა უარყოფითი მხარეები, მეორეს მხრივ „აპოვთეგმატა“ მრავლად შეიცავს გამონათქვამებს ადამიანის ისეთი კეთილშობილური მხარეების შესახებ, როგორიცაა მოკრძალება, დიდსულოვნება, შრომისმოყვარეობა, მეგობრობა.

შრომის ავტორს დაკვირვების და ლოგიკური მსჯელობის უნართან ერთად ეტყობა წერის კულტურა, რაც განსაკუთრებულ ღირსებას მატებს მის გამოცვლევას.

ლ. ძოწენიძის ნაშრომს მრავალ დადებით მხარეებთან ერთად აქვს ზოგიერთი ხარვეზი, რომელზედაც გვინდა შევჩერდეთ:

I. იმის დასამტკიცებლად, რომ „აპოვთეგმატა“ თარგმნა ერასტი თურქესტანიშვილმა, სხვა არგუმენტებთან ერთად, ლ. ძოწენიძე აყენებს ასეთ დებულებას: „აპოვთეგმატას“ მოკლე რედაქციების ენა და სტილი მოსკოვის ვახტანგის კოლონიის ქართველ მოღვაწეთა დამახასიათებელი ენა და სტილია“ (გვ. 42). ეს მეტად სერიოზული არგუმენტია, რომლის ქმედითი ძალა მხოლოდ განცხადებით არ ამოიწურება. საჭირო იყო „აპოვთეგმატა“ ენისა და სტილის ანალიზისას მოეხდინა შეპირისპირება მოსკოვის კოლონიის ქართველ მოღვაწეთა ენასა და სტილთან. თუნდაც ერთი მწერლის შემოქმედებიდან აღებული რამდენიმე პარალელით დაერწმუნებია მკითხველი, რომ ე. თურქესტანიშვილის ენა და სტილი მართლაც მჭიდრო კავშირშია მოსკოვის კოლონიის ქართველ მოღვაწეთა ენასა და სტილთან.

II. 31-ე გვ. ვკითხულობთ: „ჩვენ შევეცდებით გავარკვიოთ ის ახალი, რაც მოსკოვის კოლონიამ შეიტანა ქართულ მწერლობაში“. ნაშრომის 34—35-ე გვ. გაკვრით ჩამოთვლილია მოსკოვის კოლონიის ნამოღვაწარი, ხოლო ავტორი არკვევს მოსკოვის კოლონიის წარმომადგენელთა მოღვაწეობის მხოლოდ ერთ საკითხს „აპოვთეგმატა“ რედაქციების საკითხს, რაც სრულიად დამაკმაყოფილებლად აქვს გაკეთებული. მაგრამ განცხადება, რომ „ჩვენ შევეცდებით გავარკვიოთ ის ახალი, რაც მოსკოვის კოლონიამ შემოიტანა ქართულ მწერლობაში“, გულისხმობს მოსკოვის ქართული კოლონიის მოღვაწეობის სრულად წარმოდგენას, ე. ი. იმის აღნუსხვას, თუ რა სიახლე შემოიტანა ქართულ მწერლობაში აღნიშნულმა კოლონიამ. ეს სარეცენზიო ნაშრომის ამოცანას არ წარმოადგენს და შეუძლებელიცაა ერთი ადამიანისაგან. საქმე ისაა, რომ, როგორც ავტორს მოეხსენება, მოსკოვის კოლონიამ ქართულ მწერლობაში ბევრი სიახლე შემოიტანა და მის გარკვევას უნდა მრავალი წელი და მრავალი მკვლევარი.

III. ლ. ძოწენიძე 30-ე გვერდზე აღნიშნავს, ჩვენ მთლიანად ვერ გავიზიარებთ დებულებას, რომ მოსკოვის ქართველთა კოლონიამ „ხელი შეუწყო სა-

ქართველოს კულტურულ დაახლოებას რუსეთთან“. ივ. ჯავახიშვილის, ს. ჯანაშიას და ნ. ბერძენიშვილის მიერ შედგენილ სახელმძღვანელოში „საქართველოს ისტორიაში“ ზემოთ წამოყენებული დებულება იმდენად აქსიომატურია, რომ მისი გაუზიარებლობა საცილობელია. თუმცა ლ. ძოწენიძე წერს: „საქმის არის, რომ მოსკოვის ქართული კოლონია თავისებური მოვლენაა ქართულ მწერლობაში; იმდენად თავისებური, რომ მან გარკვეული ცვლილებები შეიტანა საუკუნეებით დაკანონებულ ლექსთწყობის ფორმებში და პოეზიის თემატიკაში“. ამ განცხადებას არავითარი კავშირი არ აქვს პირველ დებულებასთან და მით უფრო იგი არ გამორიცხავს იმ დებულებას, რომ მოსკოვის ქართულმა კოლონიამ ხელი შეუწყო საქართველოს კულტურულ დაახლოებას რუსეთთან. როგორც მართებულია ჩვენი ავტორის განცხადება, რომ მოსკოვის ქართულმა კოლონიამ გარკვეული ცვლილებები შეიტანა საუკუნეებით დაკანონებულ ლექსთწყობის ფორმებში, ასევე მართებულია ის, რომ იმავე კოლონიამ ხელი შეუწყო საქართველოს რუსეთთან კულტურულ დაახლოებას.

IV. სარეცენზიო ნაშრომის 27—29-ე გვ. წარმოდგენილია საქართველოს პოლიტიკური ვითარება მე-18 საუკუნის პირველ ნახევარში. აქვე საჭირო იყო საქართველოს კულტურული ვითარების, კერძოდ მწერლობის მდგომარეობის მოხაზვა. მით უფრო რომ აღნიშნული პერიოდის ქართულ მწერლობაში, განსაკუთრებით არჩილთან და სულხან-საბა ორბელიანთან ჩვენ ჩამოყალიბებული გვაქვს დიდაქტიკის ის პრობლემები, რომლებიც აღძრულია „აპოვთეგმატაში“. არჩილთან რამდენიმე წლით ადრე უკვე გამოკვეთილია ის დებულებები, რომელსაც შემდეგ „აპოვთეგმატაში“ გვხვდება, ასე რომ, არჩილის პოეზიის დიდაქტიკურმა მოტივებმა დიდი როლი ითამაშეს აღორძინების ეპოქის ლიტერატურის წარმმართვაზე და არჩილისავე გარკვეული ზეგავლენითაც (რასაკვირველია პოლიტიკურ-სოციალური ვითარების გათვალისწინებითაც) გაჩნდა მოთხოვნილება „აპოვთეგმატას“ ტიპის კრებულების კვლავ თარგმნისა. ნაშრომის 94-ე გვერდზე მოჰყავს რა რამდენიმე მაგალითი, ლ. ძოწენიძე დასძენს: „ამ გამონათქვამს, როგორც მოსალოდნელი იყო, უკვალოდ არ ჩაუვლია ქართულ ლიტერატურაში: დ. გურამიშვილს გამოუყენებია აპოვთეგმები „დავითიანში“. აქ გარკვეულია „აპოვთეგმების“ გავლენა დ. გურამიშვილზე, მაგრამ არა ნაკლებ საჭირო იყო ყურადღების გამახვილება არჩილის იმ დებულებებზე, რომელთაც ქართველი საზოგადოება იცნობდა „აპოვთეგმების“ რუსულიდან თარგმნამდე და რომლებიც გვხვდება „აპოვთეგმებში“. რიგ შემთხვევაში საცილობელია დ. გურამიშვილზე „აპოვთეგმების“ გავლენას განიცდის, თუ არჩილისას.

V. როგორც აღვნიშნეთ, მრავალმხრივ საყურადღებო თავში—„აპოვთეგმების იდეურ-მხატვრული მხარე“ ლ. ძოწენიძე ახდენს იდეურ-შინაარსობრივ კლასიფიკაციას და იძლევა საყურადღებო დაკვირვებებს. მაგრამ არაა გაანალიზებული აპოვთეგმების მხატვრული გამოსახვითი ხერხები. ავტორის უდავოდ მართებული დებულება: „აპოვთეგმები გვაოცებს არაჩვეულებრივი გამომსახველი გამონათქვამებით და გვანიჭებს ესთეტიკურ სიამოვნებას“ (გვ. 97). უფრო მეტად სარწმუნო იქნებოდა, რომ საგანგებოდ გაემახვილებია ყურადღება სწორედ მხატვრულ გამოსახვით ხერხებზე. აპოვთეგმებში მოცემული თქმები ანდაზებსაც ჰგავს და აფორიზმებსაც, მაგრამ არც ერთია და არც მეორე. არ იქნებოდა ზედმეტი მასზე გვემსჯელა როგორც მხატვრულ ფენომენზე.

VI. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ აპოვთეგმების მხატვრული თავისებურებების შესახებ მსჯელობის დიდ შესაძლებლობას იძლევა სწორედ ვახტანგ VI

მიერ გალექსილი რედაქცია. აქ ერთი მხრივ, რუსულ დედანთან და მეორე მხრივ, თურქისტანიშვილის პროზაულ ტექსტთან შეპირისპირებით გამოვლინდებოდა ვახტანგის პოეტური ოსტატობა, მით უფრო, რომ აღნიშნულმა ლექსებმა გაამდიდრეს და განსაკუთრებული ადგილი დაიკავეს ქართულ პოეტურ კულტურაში.

VII. ლ. ძოწენიძე ადგენს მოსაზრებას, რომ, „აპოვთეგმებში“ ათეისტური ტენდენციები შეინიშნება და მოყვანილია შემდეგი: ანეკდოტი მავანი „ავად გახდა და მისნი მეგობარნი სანახავად და ნუგეშის საცემლად მივიდნენ და უთხრეს, ნუ გეშინიან ეს ღმრთისაგან არის. მიუგო: კიდეც მაგისტოვის მეშინინ რომ ღმრთისაგან არის“ (95). ამ ანეკდოტში ათეისტური არაფერია. პირიქით, აქ ხაზგასმულია ღვთის ყოვლისშემძლეობა, მისი ნების გარდაუვალობა და ადამიანის მისდამი რწმენა ავადმყოფს სწორედ იმიტომ ეშინია ავადმყოფობისა, რომ ის ღვთის ნებით არისო და ამდენად მისგან თავის დაღწევაში ადამიანი უძლურია. ეს მაგალითი არ გამოდგება წამოყენებული დებულების დასამტკიცებლად.

VIII. როგორც აღვნიშნეთ, დისერტანტს ახასიათებს წერის კულტურა და სწორედ ამის გამო განსაკუთრებულად ჭრის ყურს ზოგიერთი გაუმართავი წინადადება. მე-7 გვერდზე წერია: „გამირჩევია ქსენოვანე კილოფონიდან, პარმენიდე ელეიდან და ემპიდოკლე აგრიგენტიდან“. ჯერ ერთი, აშკარა კორექტურულ შეცდომად უნდა მივიჩნიოთ ქსენოვანე, ნაცვლად ქსენოფანესი, და მეორეც არა ქართული წარმოებაა ქსენოვანე კილოფონიდან, ეს რუსულის მექანიკური გადმოღებაა, მაშინ როდესაც ქართულში იხმარება „ქსენოფონე კოლოფონელი“ და არა კილოფონიდან და ა. შ.

კორექტურული ხასიათის შეცდომაა, მაგრამ მაინც უნდა აღინიშნოს, მაგალითად ის, რომ ლ. ძოწენიძე ხან „აპოვთეგმას“ ხმარობს, ხან „აპოთეგმას“. ორივე ფორმა ნახმარი აქვს ერთ წინადადებაშიც კი. ხარვეზად მიგვაჩნია, როდესაც ავტორი უთითებს აბულ-ფარაჯის წიგნის გამოცემის წელს (გვ. 7).

დასახელებული ორიოდ შეცდომა, რომელიც ზოგ შემთხვევაში კორექტურული ხასიათისაა, სრულიადაც ვერ ამცირებს სარეცენზიო ნაშრომის უდავო ღირსებას. ეს ნაშრომი წარმოადგენს სერიოზულ გამოკვლევას ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობაში. საჭიროა „აპოვთეგმების“ ეს მრავალმხრივ საყურადღებო ძეგლი რაც შეიძლება მალე გამოსცეს

რ. ბარანოძე

შ ი ნ ა ა რ ს ი

კ. კეკელიძე 5

საბჭოთა ლიტერატურა

გ. კაკიაშვილი — ოცინი წლების ქართული პოეზიის შესახებ . . . 17
დ. იოვაშვილი — „მკვდრის მზე“. 31

ლიტერატურის თეორია

მ. დუდუჩავა — ლიტერატურის თეორიის საგანი, შემადგენელი ნა-
წილები და ძირითადი საკითხი. 45
ა. ხინთიბიძე — ევფონიის ინტონაციური დანიშნულება. 51
გ. ზაუტაშვილი — რამდენიმე შენიშვნა ლიტერატურულ ნაწარმო-
ებთა გვარებად დაყოფის შესახებ. 59

ახალი ქართული მწერლობა

შ. ვაშაყმაძე — „საქართველოს მოამბე“ და გიორგი წერეთელი . . . 63 ✓
ი. მეგრელიძე — მწერლის ხალხურობისა და ალ. ყაზბეგის „მოძ-
ღვარში“ შეტანილი ერთი თქმულების შესახებ 77 ✓
შ. რატიანი — აკაკი წერეთელი და ქართული ლიტერატურის ისტო-
რიის საკითხები 91
ლ. ჭრელაშვილი — სტეფანე ჭრელაშვილი 103
ი. ლორთქიფანიძე — ილია ჭავჭავაძის „მგზავრის წერილების“
პირველი თავის ზოგიერთი საკითხის გამო 125
ნ. ალანია — სოლომონ რაზმაძე მთარგმნელი 133

ძველი ქართული მწერლობა

ა. ბარამიძე — შენიშვნები მე-12 საუკუნის ქართველ მეხოტბეთა
შესახებ 139
ი. ქავთარაძე — კორნელი კეკელიძე და ქართული ენის ისტორიის
საკითხები. 161
გ. მიქაძე — დავით თუმანიშვილი 175 ✓
ე. ხინთიბიძე — ბასილი კესარიელის „სამოღვაწეო წიგნის“ ქართუ-
ლი რედაქციები 187

- მ. გუგუშვილი, ლ. ძოწენიძე — ნ. მარის გამოუქვეყნებელი
რუსთველოლოგიური ნაშრომი „Spuria“ 207

ფოლკლორისტიკა

- მ. ჩიქოვანი — ამირანის თქმულების ზოგიერთი ტექსტოლოგიური
საკითხები 237
- ქ. სიხარულიძე — ქართული ზეპირსიტყვიერების ისტორიიდან
(XIX ს-ის 90-იანი წლებისა და XX ს. დასაწყისის ზეპირსიტ-
ყვიერება) 253
- თ. ოქროშიძე — მეტივეური ლექს-სიმღერები 275
- ა. ცანავა — გაშაირება-გალექსების ტრადიციის საკითხისათვის 285
- ჯ. ბარდაველიძე — გამოცანის მხატვრული ფორმის საკითხები 303
- ვ. მაცაბერიძე — პ. უმიკაშვილის ფოლკლორისტული მოღვაწეობა 317

ლიტერატურული ურთიერთობა

- И. Богомолов — Вопросы древнегрузинской литературы на страницах
русской периодики издававшейся в Грузии (первая полови-
на XIX в.) 335

ტექსტოლოგია

- რ. კუსრაშვილი — ტექსტოლოგიური დაკვირვებანი ვასილ ბარნო-
ვის შემოქმედებით პროცესზე 353

კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია

- რ. ბარამიძე — ლალი ძოწენიძე. რუსული „აპოვთეგმატას“ ქართუ-
ლი რედაქციები 363

СОДЕРЖАНИЕ

К. Кекелидзе	5
------------------------	---

Советская литература

Г. Какиашвили — О грузинской поэзии 20-х годов . . .	17
Д. Иовашвили — «Солнце мертвых»	31

Теория литературы

М. Дудучава — Предмет, составные части и основной вопрос теории литературы.	45
А. Хинтибидзе — Интонационное значение эвфонии . . .	51
Г. Зауташвили — Некоторые замечания о делении литературных произведений по родам.	59

Новая грузинская литература

Ш. Вашакмадзе — «Вестник Грузии» и Георгий Церетели	63
И. Мегрелидзе — О народности писателя и об одном сказании, включенном в «Пастырь» А. Казбеги	77
Ш. Ратиани — А. Церетели и вопросы истории грузинской литературы	91
Л. Чрелашвили — Стефанэ Чрелашвили	103
И. Лордкипанидзе — О некоторых вопросах первой главы «Записки путешественника» И. Чавчавадзе	125
Н. Алания — С. Размадзе — переводчик	133

Древняя грузинская литература

А. Барамидзе — Заметки о грузинских одописцах XII в. . .	139
И. Кавтарадзе — К. Кекелидзе и вопросы истории грузинского языка	161
Г. Микадзе — Давид Туманишвили	175
Э. Хинтибидзе — Грузинские редакции «Книги упражнений» Василия Кесарийского	187
М. Гугушвили, Л. Дзоценидзе — Неопубликованный руслвлогический труд Н. Марра «Sprigia»	207

Фольклористика

М. Чиковани — Некоторые текстологические вопросы сказаний об Амиране	237
--	-----

К. Сихарулидзе — Из истории грузинской устной словесности (устная словесность 90-х годов XIX и начала XX в в.).	253
Т. Окрошидзе — Песни плотовщиков	275
А. Цанава — К вопросу о традиции народного поэтического состязания	285
Дж. Бардавелидзе — Вопросы художественной формы загадок	303
В. Мацаберидзе — Фольклористическая деятельность П. Умикашвили	317

Литературные связи

И. Богомоллов — Вопросы древнегрузинской литературы на страницах русской периодики издававшейся в Грузии (первая половина XIX века)	335
---	-----

Текстология

Р. Кусрашвили — Из творческой лаборатории В. Барнова (Текстологические наблюдения)	353
--	-----

Критика и библиография

Р. Барамидзе — Л. Дзоценидзе, Грузинские редакции русской «аповтегматы»	363
---	-----

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედ.-საგამომც. საბჭოს დადგენილებით

*

რედაქტორი გ. ლეონიძე
გამომცემლობის რედაქტორი გ. გოგიავა
კორექტორი ზ. ავალიანი

გადაეცა წარმოებას 20.7.1962; ანაწყოების ზომა 7×12 ;
ხელმოწერილია დასაბეჭდად 29.3.1963; ქაღალდის ზომა $70 \times 108^{1/16}$;
ქაღალდის ფურცელი 11,62; საბეჭდი ფურცელი 31,8; საავტორო
ფურცელი 26,43; საალრიცხო-საგამომცემლო ფურცელი 27,09;
შეკვეთა 968; უე 03637; ტირაჟი 1000
ფასი 1 მან. 89 კაპ.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობის სტამბა,
თბილისი, გ. ტაბიძის ქ. № 3/5

3.41/134

